

**НАУКОВО-ІДЕОЛОГІЧНИЙ ЦЕНТР ІМ. ДМИТРА ДОНЦОВА
КАФЕДРА НОВОЇ І НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМ.ІВАНА ФРАНКА**

Український націоналізм: ІСТОРІЯ ТА ІДЕЇ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК I

**ДРОГОБИЧ
ПОСВІТ
2008**

УДК 94 (477.8) "XX"

ББК 63.3 (4 Укр.3) 6

У45

Редакційна колгія:

Олег Баган (голова) – канд. філол. наук;

Микола Галів – канд. педагог. наук; *Петро Іванишин* – доктор філолог. наук; *Василь Ільницький (вчений секретар)* – викладач;

Руслана Попп – канд. істор. наук; *Михайло Савчин* – канд. істор. наук;

Андрій Сова – аспірант; *Василь Футала* – канд. істор. наук

Упорядники: Олег Баган, Андрій Сова

Український націоналізм: історія та ідеї. Науковий збірник. Вип. I/
За ред. Багана О. – Дрогобич, 2008. – 548 с.

Метою видання є всебічне висвітлення історії та ідеології українського націоналізму ХХ ст., публікація його класичних теоретичних праць, офіційних постанов, документів, архівних матеріалів.

В основу першого випуску лягли матеріяли всеукраїнської наукової конференції "Український націоналістичний рух 1920-50-х на Прикарпаття в загальноукраїнському контексті", проведеної 1 грудня 2007 р. в Дрогобичі за участі Центру досліджень визвольного руху (м. Львів) кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка та Науково-ідеологічного центру ім. Д. Донцова. У збірнику також вміщені геополітичні праці головного ідеолога українського націоналізму Д. Донцова, статті ідеолога ОУН Ю. Вассяна, постанови II Збору ОУН 1941 р. і матеріяли Конференції поневолених народів 1943 р.

Видання рекомендується передусім історикам, політологам, етнологам, широкому колові дослідників української національної ідеї.

ISBN

© Науково-ідеологічний центр ім. Д. Донцова

РОЗДІЛ I

НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ НА ПРИКАРПАТТІ У 1920-50-Х РР.

Микола ГАЛІВ
(Дрогобич)

БОЙОВИЙ ШЛЯХ СОТНІ УПА “БУЛАВА” (1943 – 1948 РР.)

Наукові дослідження бойового шляху військових частин будь-яких армій, як відомо, складали і складають вагому частину військової історії. Прикладом може слугувати скрупульозний (хоч часом і дещо прикрашений, з відомих причин) опис бойового шляху полків та дивізій радянської армії. Дослідження проблеми бойової діяльності різних підрозділів Української повстанської армії на сучасному етапі вивчення історії української національно-визвольної боротьби 1940 – 1950-х рр. є проблемою актуальною з огляду на ряд чинників: 1) на сьогодні існує дуже мало подібного роду досліджень (винятком слугують статті М. Ріпецького, М. Романюка, Р. Забілого¹); 2) потреба опрацювання наявної багатой джерельної бази, яка з кожним роком зростає; 3) зростаюче сприятливе соціально-політичне замовлення (про що свідчить нагородження генерала Романа Шухевича зіркою “Героя України”).

Передовсім зазначимо, що дослідження історії певної бойової одиниці УПА наштовхується на низку перепон: інформацію про різні підрозділи містять спогади вояків УПА, звіти командирів цих підрозділів, які не завжди повні і часто суперечливі та епізодичні, а матеріали радянських спецорганів ще й в основному недоступні. Джерельна база досліджуваного питання – вузька і недостатньо опрацьована в сучасній історіографії. У ній

¹ Ріпецький М. (“Горислав”). Історія куреня “Рена” // Літопис Української повстанської армії (далі – Літопис УПА). Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2001. – С. 100 – 136; Романюк М. Сотня УПА “Свободи” // Український визвольний рух. Зб. 1. – Львів: “Мс”, 2003. – С. 97 – 124; Романюк М. Сотня УПА “Непоборні” // Український визвольний рух. – Львів: “Мс”, 2006. – № 6. – С. 184 – 210; Забілий Р. Нарис історії куреня “Скажені” // Український визвольний рух. Зб. 1. – Львів: “Мс”, 2003. – С. 125 – 143.

можна виділити дві групи матеріалів: 1) архіви УПА, передовсім складений С. Стебельським – “Хріном” звіт про діяльність повстанських відділів на теренах керованого ним ТВ 24 “Маківка”² (на жаль, власні архіви командирів сотні “Булава” Володимира Гошки та Івана Наконечного втрачено), а також звіти відділів ТВ 26 “Лемко”³ та звіт В. Гошки – “Мирона” про рейд у Словаччину від 23 квітня 1946 р.⁴; 2) матеріали радянських архівів зібрані в новій серії “Літопису УПА”⁵, опублікований в газеті “За вільну Україну” (2001) на основі документів МДБ мартиролог повстанців Дрогобиччини⁶; 3) спогади С. Стебельського – “Хріна”⁷, бійця сотні “Булава” О. Конопадського – “Тополі” (“Острроверха”)⁸, політвиховника куреня “Бойки” С. Федорівського – “Клименка”⁹, бійця СБ Дублянського районного проводу ОУН Д. Хоркавціва – “Морозенка”¹⁰ та інших. Окремих сторі-

² Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1: Звіти та офіційні публікації. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 149 – 288.

³ Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2001. – С. 137 – 173, 185 – 216, 227 – 428, 431 – 446.

⁴ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. “Мирона” в часі: від дня 06.04.46 р. до 23.04.46 р. // Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2001. – С. 592 – 606.

⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ за 1948 р. – К. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 2003. – 510с.

⁶ Воїни Армії Безсмертних. Список повстанців ОУН – УПА, які полягли в боротьбі з московськими більшовиками за волю України в 1944 – 1953 роках. Дрогобицька область, Дублянський район (із архівів МДБ) // За вільну Україну. – 2001. – 12 вересня. – С. 5.

⁷ Степан Хрін. Крізь сміх заліза // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 59 – 201; Степан Хрін. Зимово в бункері // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 373 – 487.

⁸ Спомини чотового Острроверха // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 207 – 367.

⁹ Федорівський С. Нотатки повстанця. – Нью-Йорк: “Прометей”, 1962. – 201 с.

¹⁰ Хоркавців Д. За Україну! За Державу! // “Здобудеш...або загинеш”. Кн. 2. – Дрогобич: ДДПУ, 2007. – С. 7 – 143.

нок історії сотні “Булава” торкається відомий краєзнавець Самбірщини і Дрогобиччини Б. Виханський¹¹.

Історія формування та діяльності бойової сотні УПА “Булава” розпочалася в 1943 – 1944 р. У довіднику П. Содоля хронологічні межі існування сотні охоплюють 1943 – 1948 рр.¹² Як відомо, в другій половині 1943 р. в Галичині розпочалося активне формування загонів Української Народної Самооборони, які становили зародок УПА – Захід (власне в грудні 1943 р. УНС прийняла назву УПА – Захід). Можна не сумніватися, що саме загони УНС стали основою сотні “Булава”. Власне на це вказують біографії командирів цього відділу В. Гошки – “Мирона” та І. Наконечного – “Орленка” (організатор загону Самооборони у рідному селі Гординя), які сформували чоту повстанців, що вступила до сотні “Булава”¹³. Як свідчать спогади О. Конопядського, на березень 1944 р. сотня “Булава” уже існувала. Він згадує, що 28 березня виїхав з с. Лютовиська (Старосамбірський р-н) як охоронець районного коменданта української поліції. А вже через три дні (тобто 31 березня або 1 квітня) вступив разом зі своїм комендантом до сотні “Булава” (під псевдо “Тополя” став стрільцем першого рою (к-р “Гонтович”) першої чоти (к-р “Омелян”)), що квартирувала в с. Плоске¹⁴ (Стрілківський р-н).

Сотня “Булава” в структурі УПА – Захід була одним з 80 аналогічних відділів. Як відомо, УПА – Захід у 1944 р. включала шість воєнних округ, серед них і ВО 5 “Маківка” (к-р хорунжий Іван Белейлович – “Дзвінчук”), яка власне охоплювала Дрогобицьку область. У свою чергу ВО 5 поділялася на п’ять тактичних відтинків. Один з них – ТВ “Булава”, що охоплював Старосамбірщину¹⁵. Можна з великою долею вірогідності стверджу-

¹¹ Виханський Б. Дублянська околиця Самбірщини. – Дрогобич: Коло, 2005. – 400 с.; Виханський Б. За вересневим пругом. – Самбір: “Соляріс”, 1999. – 111 с.

¹² Содоля П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 181; Содоля П. Організаційна структура УПА // http://forum.ottawa-litopys.org/documents/dos0301_u.htm

¹³ Виханський Б. Дублянська околиця Самбірщини. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 371 – 372.

¹⁴ Спомини чотоного Острове́рха // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 219.

¹⁵ Гаврилюк М. Збройна боротьба УПА на теренах Дрогобиччини // Дрогобиччина – земля Іван Франка. Т. 4. – Дрогобич: “Відродження”, 1997. – С. 422.

вати, що тереном формування сотні “Булава” стала власне самбірська земля (недаремно чота В. Гошки, сформована з мешканців сіл Дублянського району, влилася саме до сотні “Булава”). У лютому 1945 р. УПА – Захід було реформовано: з шести воєнних округ залишилося чотири, оскільки ВО 1 та ВО 5 влилися до інших округ. ВО 5 було приєднано до ВО 4 “Говерла” як 24-й тактичний відтинок “Маківка” (командири відтинку: О. Вітовський – “Зміюка” (1945 – 1946), “Богдан” (1946), С. Стебельський – “Хрін”(1947 – 1949)).

Невідомо, чи належала сотня “Булава” до певного куреня. П. Мірчук згадує про шість куренів, що належали до ВО “Маківка”, серед них і курінь “Булава”¹⁶. Однак, у ВО “Маківка” наприкінці 1944 р. діяв лише один курінь¹⁷ (курінь “Бойки” під командуванням М. Бобанича – “Трясила”, до якого входили відділ 89 “імені Д.Вітовського” та відділ 90 “імені Б.Хмельницького”¹⁸), а не шість. П. Содоль, описуючи структуру ТВ “Маківка” (літо 1945 – осінь 1949 рр.), називає так звані “самостійні відділи” (щоправда ставить знак питання, очевидно вагається): відділ 91 “Басейн”, відділ 92 “Булава” та відділ 93 “Вовки”¹⁹. Зрештою, вважаємо, що говорити про існування у 1944 р. куреня “Булава” не варто. У цей час існувала, очевидно, надто численна сотня, яка стала зародком для інших сотень, зокрема сотні “Сурма”. Про належність “Булави” до певного куреня у той час теж говорити не можемо, оскільки про це немає прямих свідчень.

Відповідно до організаційної схеми Дрогобицького ТВ 24 станом на осінь 1947 р. там діяли сотня “імені Б. Хмельницького” – відділ 90, сотня “Басейн” – відділ 91, сотня “Булава” – відділ 92, сотня “Лемківська” та сотня “Сурма” – відділ 96²⁰. Як

¹⁶ Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942 – 1952. – Львів, 1991. – С. 205.

¹⁷ Содоль П. Карпатська Група УПА “Говерля” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 9.

¹⁸ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 179.

¹⁹ Там само.

²⁰ Літопис УПА. Т.18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 151.

зазначає П. Содоль, очоливши ТВ 24, С. Стебельський – “Хрін” провів реорганізацію відділів в один курінь, у якому було п’ять неповних сотень²¹, а отже до нього увійшов і відділ “Булава”. Курінним “Дрогобицького” куреня став політвиховник відтинку, колишній сотенний відділів “Булава” та “Басейна” В. Гошка – “Мирон”²². Однак, у дійсності цей курінь ніколи не діяв як цілісна бойова одиниця, а рештки сотень продовжували воювати окремо, інколи співдіючи у певних операціях. Зрештою, на протязі свого існування сотня “Булава” співдіяла з куренем “Підкарпатський” (к-р П. Вацик – “Прут”) у 1945 р. та сотнями “Лемківського” куреня (к-р В. Мізерний – “Рен”) в 1946 – 1947 рр.

На жаль, за браком даних не можемо проаналізувати структурний склад сотні. Відомо, що стандартна організація сотні була трійковою: три чоти з трьома роями кожна (рій ділився на дві ланки). Однак, у період набору рекрутів, зокрема в 1943 – 1944 рр., сотні мали по чотири чоти, а кожна чота по чотири рої. У вишколених бойових сотнях, а такою, без сумніву, була сотня “Булава”, кожний рій охоплював 10 – 12 вояків, озброєних одним легким кулеметом, двома-трьома автоматами, а решта – рушницями. Почет командира сотні складався з політвиховника, бунчужного, санітара, зв’язкових і деколи з одного роя військово-польової жандармерії, розвідників. Командир першої чоти був, як правило, заступником сотенного командира. Численний стан кожної сотні за статутом повинен був нараховувати 163 вояка, але бойові сотні літа 1944 року мали 180 – 200 вояків, а пізніше ця кількість значно зменшувалася²³.

На сьогодні можна встановити імена або псевда, опис та окремі біографічні дані усіх шести командирів сотні протягом усього часу її існування. Щоправда, П. Содоль подає лише

²¹ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 123 – 124.

²² Гаврилюк М. Збройна боротьба УПА на теренах Дрогобищини // Дрогобищина – земля Іван Франка. Т. 4. – Дрогобич: “Відродження”, 1997. – С. 432.

²³ Там само. – С. 26.

трьох: сот. “Зелений”, сот. “Мирон” і сот. “Орленко”²⁴. Проте О. Конопадський згадує, що до Великодніх свят 1944 р. (тобто до 23 квітня) сотнею “Булава” керував к-р “Павук”²⁵. Про “Павука” згадує і П. Содоль: “Павук – сот. “Булава” (Самбірщина) ВО 5 1944”²⁶. Припускаємо, що справжнє ім’я “Павука” – Василь Стеців, що народився 1915 року в с. Дуліби (Новострілищанський р-н) і загинув у 1944 р.²⁷ Опісля нею керував “Зелений” – Осип Урбан²⁸. О. Конопадський, згадуючи про цього сотенного, подає й інші псевда “Зеленого”: “Рен”, “Малий”. Причому зазначає, що к-р “Рен” був тим районним комендантом української поліції, який разом з ним вступив до УПА. Б. Виханський у статті про В. Гошку, зауважує, що той вступив до сотні “Булава”, якою тоді командував “Рен” (Василь Мізерний)²⁹. Однак з цим не можна погодитися, оскільки В. Мізерний – “Рен” (керівник ТВ 26 “Лемко” воєнної округи “Сян” та к-р куреня “Лемківський”) у той час перебував на Лемківщині, в лютому 1944 р. був заарештований гестапо за зв’язки з ОУН та засуджений до смерті (утік 27 липня 1944 р.)³⁰. Звісно ж, О. Конопадський, який говорить про “Рена” як сотенного відділу “Булава”, не міг сплутати цих двох людей, адже знав і В. Мізерного – “Рена” (бо перебував на Лемківщині в 1945 – 1947 рр.), і “Зеленого”. Однак, треба взяти до уваги, що “Спомини чотогового Острове́рха” писав не він, а “Тетяня” – машиністка ТВ 24 з його слів і записів. Зрештою, О. Конопадський –

²⁴ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 179; Содоль П. Організаційна структура УПА // http://forum.ottawa-litopys.org/documents/dos0301_u.htm

²⁵ Спомини чотогового Острове́рха // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 219.

²⁶ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 171.

²⁷ Літопис УПА. Т. 36: Книга полеглих членів ОУН, вояків УПА Львівщини. Матеріали до біографій (з архівних документів). – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2002. – С. 436.

²⁸ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 156.

²⁹ Виханський Б. Дублянська околиця Самбірщини. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 371.

³⁰ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник другий. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 156;

“Острроверх”, розповідаючи про “Рена” – “Зеленого” (В. Мізерний) під час зустрічей з ним на Лемківщині, ніде не згадує, що той командував сотнею “Булава”. Тож більш достовірною інформацією вважатимемо дані П. Содоля, відповідно до яких “Зелений” – це Осип Урбан.

Щоправда, і це припущення можна ревізувати, адже в історичних дослідженнях є згадка про чотового “Малого Рена”, який після рейду “Лемківського” куреня в Галичину (осінь 1944 р.) залишився в околицях Самбора на чолі чоти “організаційних працівників та бойовиків Самбірщини”³¹. Він цілком міг походити з Самбірщини, весною очолювати “Булаву”, а влітку зі своїми самбірчанами перейти на Лемківщину та влитися до куреня В. Мізерного – “Рена”, опісля – повернутися в Галичину та знову очолити сотню “Булава”. Це, звісно ж, припущення, але цим “Малим Реном” міг бути і “Зелений” – О. Урбан, який, як відомо, з 1933 р. був членом ОУН, а пізніше очолював боївку СБ на теренах сіл Бандрів та Галівка Стрільківського району (загинув 17 квітня 1947 р.)³². Врешті, описуючи сотенного “Зеленого” – “Рена”, О. Конопадський зазначає: “Був маленький на зріст, меткий, веселий, ідейний”³³. Подібний опис цього сотенного зустрічаємо і у нотатках С. Федорівського: “Зелений – чоловік дрібного росту, з підстриженими під щіточку чорними вусами, рухливої вдачі й надмірно скоромовний та веселий”³⁴.

Говорячи про “Зеленого” (О. Урбана), П. Содоль вказує хронологію його командування сотнею “Булава”: 1944 – 1945 рр.³⁵ Однак, О. Конопадський зазначає, що весною 1944 р. командування сотнею перебрав к-р “Микита”, а про “Рена” говорить як про

³¹ Ріпещкий М. (“Горислав”). Історія куреня “Рена” // Літопис Української повстанської армії (далі – Літопис УПА). Т. 33: – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2001. – С. 119.

³² Літопис УПА. Т. 36: Книга полеглих членів ОУН, вояків УПА Львівщини. Матеріали до біографій (з архівних документів). – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2002. – С. 436.

³³ Спомини чотового Острроверха // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 219.

³⁴ Федорівський С. Нотатки повстанця. – Нью-Йорк: “Прометей”, 1962. – С. 163.

³⁵ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 156.

командира чоти³⁶. При чому, не пояснює причин таких пертурбацій командного складу. Згодом, згадуючи про серпневі (1944 р.) події (присягу повстанців), зауважує, що сотенним став к-р “Семків”³⁷. Опис діяльності “Семківа”, зроблений О. Конопадським, дещо негативний. Говорячи про перебування в оточені на горі Магурі (серпень або вересень 1944 р.), він зауважує, що “сотенний к-р Семків, хоч спочатку і давав карні муштри, кажучи, що ми всі ні до чого, і тримався непогано, тепер став безрадним”³⁸. Незабаром він дезертирував (“на власну руку пішов і к-р Семків”³⁹), але згодом повернувся та стрільці, які перейшли під командування чотового “Рена” – “Зеленого”, по-суті, прогнали його⁴⁰.

“Зелений” керував сотнею “Булава” до літа 1945 р. За С. Федорівським, до “групи Прута” (курінь “Підкарпатський” рейдував зі Станіславщини. – Авт.), яка зупиналась на Самбірщині (червень – липень 1945 р. – Авт.), приєднано сотню “Зеленого”, але командиром сотні призначено “енергійного “Мирона”. “Зелений” же залишився на Самбірщині для “господарських завдань”⁴¹ (О. Конопадський пише, що “по двох роках славної лемківської одісеї” (1945 – 1947 рр.) він зустрівся з “Зеленим”, який був тоді районним референтом СБ в Старосамбірщині⁴²).

Як зазначає П. Содоль, В. Гошка – “Мирон” керував сотнею “Булава” (тепер вже ВО 4) у 1945 – 1947 рр.⁴³. Отримавши вишкіл в дивізії СС “Галичина”⁴⁴, він служив у сотні спочатку як чотовий та політвиховник (1944 – 1945 рр.), а потім як командир (1945 –

³⁶ Спомини чотового Острроверха // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 220.

³⁷ Там само. – С. 225.

³⁸ Там само. – С. 229.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Там само. – С. 230.

⁴¹ Федорівський С. Нотатки повстанця. – Нью-Йорк: “Прометей”, 1962. – С. 177.

⁴² Спомини чотового Острроверха // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 234.

⁴³ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 156.

⁴⁴ Виханський Б. Дублянська околиця Самбірщини. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 371.

1946 рр.)⁴⁵. Вважаємо, що 1947 р. як кінцева дата (вказана П. Содолем) безпосереднього керівництва “Мироном”^{*} сотнею “Булава” є невірною. Зрештою, сам П. Содоль зазначає, що Іван Наконечний – “Орленко” очолював сотню в 1946 – 1948 рр.⁴⁶ Ймовірно, командування сотнею “Басейн” В. Гошка перебрав улітку 1946 р., після тимчасового повернення на Дрогобиччину з Лемківщини. У серпні – вересні 1946 р. сотенним “Булави” уже був “Орленко”^{*}, як про це пише С. Стебельський⁴⁷. Щоправда, у праці П. Мірчука згадується про відділ “Булава” і його командира “К.” (липень 1946 р.)⁴⁸, однак, з’ясувати повністю його ім’я чи хоча б псевдо наразі не вдалося (зрештою, не виключена і помилка).

Аналізуючи історію формування та діяльності сотні УПА “Булава”, варто особливу увагу, безумовно, присвятити її бойовій активності. Як уже зазначалося, у березні – квітні 1944 р. (до Великодніх свят – 23 квітня) сотня на чолі з “Павуком” перебувала в с. Плоске Стрілківського району. Після свят сотню (яка, мабуть, була переповнена новобранцями) було поділено на дві: “Сурма” і власне “Булава”⁴⁹.

Однією з перших акцій підрозділів сотні “Булава” було знищення польської спецбойовки в с. Олексяти (неподалік Дублян). О. Конопадський оповідає: “Моє завдання було досить трудне, але я впорався з ним, за що дістав похвалу к-ра Рена (“Зелено-

⁴⁵ Літопис УПА. Т.18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 161.

^{*} Опис зовнішності “Мирона” є у: “Спомини чотового Острове́рха” // Літопис УПА. Т. 30. – С. 357; Федорівський С. Нотатки повстанця. – Нью-Йорк, 1962. – С. 163. Фотографію В. Гошки розміщено у “Літописі УПА”. – Т. 18. – С. 161.

⁴⁶ Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 170.

^{*} Опис зовнішності “Орленка” подає Д.Хоркавців (“Здобудеш...або загинеш...”). Кн.2. – Дрогобич, 2007. – С. 12.)

⁴⁷ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1: Звіти та офіційні публікації. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 213.

⁴⁸ Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942 – 1952. – Львів, 1991. – С. 132.

⁴⁹ Спомини чотового Острове́рха // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 219.

го”. – Авт.)”⁵⁰. Однак він не уточнює зміст завдання та свою роль у цій акції. Пізніше подібну операцію було проведено в с. Вільшанок, “де також зробили порядок”⁵¹. Під керівництво сотенного “Микити” сотня провела низку акцій. Зокрема в с. Воля Блажівська було розгромлено гарнізон “чорних”, який складався переважно з азербайджанців, узбеків або казахів (з полонених представників кавказьких та середньоазійських народів німці формували охоронно-поліційні загони). За свідченням О. Конопадського, вони грабували українських селян, тож сотенним “Микитою” було вирішено покарати їх. У результаті короткого бою гарнізон “чорних” розбито, здобуто зброю, амуніцію, захоплено в полон пораненого німця (який незабаром помер), а сотня відійшла до Монастирця⁵². На жаль, “Тополя” – “Острів-верх” не подає датування цих подій. Щоправда, говорячи про бій у Волі Блажівській, він зазначає, що ніч тоді була дуже коротка. Тож можна припустити, що ці події відбувалися у червні 1944 р.

Після цього сотня “Булава”, перебуваючи уже в с. Лужок, здійснила невдалий напад на гарнізон “чорних” (біля 30 вояків) у с. Стрілки. Ворог помітив озброєних людей, тож по чоті “Рена” відкрив кулеметний вогонь. Не допоміг і пробоевий рій, – повстанці змушені були відступити, зазнавши деяких утрат (поранено бунчужного “Бояна” та полонено одного стрільця)⁵³. Приблизно у той час сотня поповнилася двома італійцями, які втекли з радянського полону: колишнім офіцером графського походження Гранді та колишнім солдатом Пікольо⁵⁴.

У липні 1944 р. сотня “Булава” брала участь в охороні з’їзду Української Головної Визвольної Ради (11 – 15 липня 1944 р.). Разом з нею подібні функції виконували сотні “Сурма”, “Юнацька сотня”, дві сотні “Левів” та ряд боївків ОУН. Перша чота сотні “Булава” мала заставу біля с. Лужок. Окремі вояки сотні, у тому числі й О. Конопадський – “Тополя”, постачали харчі на місце, де відбувався збір. Окрім суто військово-охоронних функцій, перевірки прибуваючих осіб, бійці сотні залучалися і до

⁵⁰ Там само. – С. 220.

⁵¹ Там само.

⁵² Там само. – С. 220 – 221.

⁵³ Там само. – С. 221 – 222.

⁵⁴ Там само. – С. 231 – 233.

заходів художньої самодіяльності. Як згадує О. Конопадський, він та стрільці “Вовчур”, “Орел”, “Олесь”, “Местник” в одній з лісничівок, “в присутності багатьох представників” (очевидно, учасників збору УГВР) заспівали кілька повстанських пісень⁵⁵.

Після з’їзду УГВР сотня “Булава” відійшла до с. Тур’є, а потім повернулася до лісничівок біля с. Сторонна, де відпочивала. У липні – серпні до Недільнянських лісів наближався фронт. На хуторі Катерина біля с. Лужок заквартирувала “Юнацька сотня” і сотня “Левів”. Сотня “Булава” відійшла до Монастирця. У цьому селі рій з чоти “Сірка” (він же ж і командував цим роєм) зіткнувся з групою німецьких вояків, вступив у бій та розброїв її. Але незабаром до місця бою прибули німецькі піхотні частини, у бою з якими загинули “Сірко”, ройовий “Довбуш”, один стрілець і двоє цивільних. Наступного дня, як повідомляє “Тополя”, до них долучився загін української поліції зі Львова (120 осіб)⁵⁶, проте не вказує, чи він влився до складу сотні.

На початку серпня 1944 р. сотня “Булава” перебазувалася до с. Сприня, де заквартирували з сотнею к-ра “Байди”. Через день відпочинку “Булава” відійшла до с. Недільна, куди прийшли сотні “Сурма”, “юнаків” та к-ра “Байди”. Сотні зійшлися на перегляд і перегрупування, яке проводили “Перебийніс” (Д. Грицай – шеф ГВШ УПА) та “Дзвінчук” (І. Белейлович – керівник ВО 5). У той час сотенним “Булави” вже був “Семків”, а склад сотні, за свідченням О. Конопадського, становив 180 вояків. Того самого дня сотня відійшла до с. Свидник, де після палкої промови “Перебийноса” вояки врочисто присягнули на вірність Україні⁵⁷. Варто зазначити, що “Присягу вояка Української Повстанчої Армії” прийняла кілька тижнів перед тим УГВР. Про цю подію розповідає П. Содоль, подаючи більш конкретні відомості: 5 серпня 1944 р. біля с. Свидник на Дрогобиччині була урочисто проведена перша присяга, ухвалена збором УГВР, у якій брали участь сотні “Булава”, “Змії” і “Леви”⁵⁸. Піс-

⁵⁵ Там само. – С. 222 – 223.

⁵⁶ Там само. – С. 224.

⁵⁷ Там само. – С. 225.

⁵⁸ Содоль П. Карпатська Група УПА “Говерля” // Літопис УПА. Т.18. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 9; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – С. 38; Див. також:

ля присяги сотні вступили у бої з німцями (“Перебийніс” дав наказ командирам сотень обороняти українські села, не допустити грабежів). 8 серпня розвідники донесли, що в с. Ластівки затримався великий німецький обоз, який має рухатися у напрямку с. Ісаї. Сотні В. Андрусяка – “Різуна” (тоді командував сотнею “Змії”) та “Семківа” під загальним керівництвом “Перебийноса” влаштували засідку на німецький обоз і в результаті короткого бою захопили 29 підвод, заповнених амуніцією, зброєю, а також полонили 150 німецьких вояків. У бою відзначилися чотовий “Перелесник” та стрілець “Гроза”⁵⁹.

Через три дні сотня “Булава” подалася в напрямку с. Тур’є, щоб зав’язати бій з німцями і таким чином дати можливість одній частині дивізії “Галичина”, котра перебувала там, перейти до УПА (про такі наміри дивізійників донесла розвідка). Між селами Тур’є і Свидник відбулася сутичка з німцями, в якій українських повстанців підтримала чота дивізійників. Згодом “булавівці” відступили до лісу і попрямували у напрямку р. Стрий, маючи намір перейти в Майданські ліси. Наштовхнувшись на німецьку кінноту біля с. Ясинки (у перестрілці загинув невідомий поручник сотні), вояки відділу “Булава” відступили до лісу Ярчики, де відбили чотири атаки німців. Опісля, сотня вночі переправилася через р. Стрий і увійшла в ліси гори Магури. Тут “булавівці”, а неподалік від них бійці “Різуна” разом з “Перебийносом” потрапила у лещата радянсько-німецького фронту, в оточення ворожих армій. Скрутна ситуація виявила деяких “слабовірів”, тож “Перебийніс” зробив збір і запропонував охочим піти додому. Біля 20 стрільців склало зброю і по двоє-трое подалися в рідні краї. Згодом “Перебийніс” забрав з собою одну чоту сотні і подався в невідомому напрямку.

Сотня “Булава”, як зазначає О. Конопадський, нараховувала у той час біля 60 стрільців. За час тридобового оточення сотню покинули ще біля 20 стрільців та командир “Семків”. На третій день оточення “булавівцям” вдалося перейти фронт і вийти в

Гаврилюк М. Збройна боротьба УПА на теренах Дрогобиччини // Дрогобиччина – земля Іван Франка. Т. 4. – Дрогобич: “Відродження”, 1997. – С. 423.

⁵⁹ Спомини чотового Острроверха // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 225 – 226.

тил радянських військ. Однак довелося ще два дні перебути без харчів. Після втечі “Семківа” бійці “Булави” перейшли до сотні “Різуна”, але не злилися з нею. Незабаром, пише “Острроверх”, повернувся чотовий “Рен” (можливо, це і був “Зелений” – “Маллий Рен”, який повернувся з Лемківщини у складі “Лемківсько-го” куреня) з 40 стрільцями і забрав залишки сотні до себе, знову очоливши її⁶⁰.

Відпочивши біля с. Ластівки, повстанці відійшли до лісу неподалік с. Сторонна. Пізніше біля Монастирця про сотню піклувалися місцеві мешканці, підлікували і нагодували. Через деякий час сотня подалася у Білинські болота, де за нею полювали за допомогою “кукурудзяників” більшовицькі загони. Біля с. Мости ройовий “Гонтович” отримав важке поранення, підірвавшись на міні. Тут “Рен” поповнив сотню селянами з навколишніх сіл⁶¹.

На болотах сотня перебувала до листопада 1944 р. Відходячи в Карпати “Зелений” (“Рен”) перевів деяких стрільців до теренової сітки – самооборонних кущів. У с. Татари (тепер с. Залужани) деякі стрільці сотні на чолі з “Романом” застрелили прокурора і кількох енкаведистів, але поранення отримав стрілець “Вовчур”. Опісля сотня подалася до Монастирця, де квартирувала пізньою осінню 1944 р., та незабаром довелося перейти до с. Грозьова. Тут сотенний “Зелений” знову перевів деяких стрільців до самооборонних відділів. Тоді сотню, зокрема, покинули О. Конопаський – “Тополя” (“Острроверх”) та стрілець “Зозуля”⁶². З того часу і до літа 1945 р., з огляду на відсутність даних, майже неможливо прослідкувати історію сотні “Булава”. Лише у нотатках С. Федорівського – “Клименка”, який перебував на Самбірщині приблизно у травні – червні 1945 р. знаходимо згадку про сотню “Зеленого”, але без опису її діяльності⁶³.

Перші згадки про діяльність сотні “Булава” під командуванням “Мирона” пов’язані з історією рейду Дрогобиччиною влітку 1945 р. станіславівського куреня “Підкарпатський” на

⁶⁰ Там само. – С. 226 – 230.

⁶¹ Там само. – С. 230 – 231.

⁶² Там само. – С. 233 – 235.

⁶³ Федорівський С. Нотатки повстанця. – Нью-Йорк: “Прометей”, 1962. – С. 163 – 171.

чолі з “Прутом” (П. Вациком). Як згадує стрілець куреня Г. Костюк – “Вишневий”, біля с. Надвірна у червні 1945 р. (напередодні Зелених свят) відділи куреня, з’єдналися з відділом “Зміюки” (О. Вітовського – “Андрієнка”, керівника ТВ “Маківка”)⁶⁴. Інший стрілець “Підкарпатського” куреня І. Богуновський – “Співак” у своїх спогадах пише, що після бою в с. Чайковичі (5 липня 1945 р.), відділ “Прута” попрямував до Білини, а звідти на Дубляни, Кульчиці, Сіде, Ольшаник, Ближів, Сприню та увійшов у ліс між Спринею і Недільною. Тут до нього долучився ще командир “Андрієнка” (О. Вітовський) та сотні “Бурі” (“Буря” – командир сотні “Заведі” з “Підкарпатського” куреня) й “Мирона”⁶⁵. Отже, сотня “Булава” в червні або липні 1945 р. співдіяла з куренем “Підкарпатський”.

У сучасній історичній літературі про описані події говориться, що відділи призначені для рейду в Словаччину (сотні “Бурі”, “Мирона” і “Сокола”), зібралися в Самбірських лісах 25 липня 1945 р. і майже без втрат перейшли радянсько-польський кордон. 8 серпня вони знову об’єдналися у лісі біля с. Лапянка на Лемківщині та два тижні проходили там спеціальну підготовку⁶⁶. З інших джерел випливає, що курінь “Прута” (дві сотні: “Змії” – сот. “Сокіл” і “Заведі” – сот. “Буря”) перейшов кордон 22 липня 1945 р. А у спогадах І. Марківчука – “Чубенка” та І. Богуновського – “Співака” йдеться про те, що біля с. Кальниця на горі Хрещатій до них (куреня “Підкарпатський”) долучився к-р “Андрієнка” зі своєю охороною, сотенний “Мирон” і чота сотні “Бурого” (сотня “Сурма”. – Авт.), якою командував чотовий “Горбовий”. Чоту “Горбового” долучили до сотні “Мирона”⁶⁷. Щоправда, за іншими даними цю чоту прилучили

⁶⁴ Літопис УПА. Т. 19: Група УПА “Говерля”. Кн. 2. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1992. – С. 112.

⁶⁵ Там само. – С. 90 – 91.

⁶⁶ Ткаченко С. Повстанческая армия: тактика борьбы. – Минск-Москва, 2000. //http://lib.oun-upa.org.ua/tkaczhenko/glava4.html; В’ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. – Торонто-Львів: “Літопис УПА”, 2001. – С. 64.

⁶⁷ Літопис УПА. Т. 19: Група УПА “Говерля”. Кн. 2. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1992. – С. 70 – 71.

саме до куреня “Підкарпатський”⁶⁸. Г. Костюк доповнює цю інформацію так: “...до нас (курінь “Прута”. – Авт.) долучилася сотня “Пирога” (сотня “Чорні чорти” з куреня “Підкарпатський”. – Авт.) і к-р Вітовський (“Зміюка”) зі своїм почтом і двома сотнями”⁶⁹. Безумовно, однією з цих сотень була сотня “Мирона”.

У детальних звітах ВО “Сян”, зокрема ТВ “Лемко” (1946 р.) не згадується “Булава”, але часто згадується псевдо “Мирон” і “гостючий” відділ “Мирона”. Бойові операції та пропагандивні акції цього відділу розпочалися вже у серпні 1945 р. Як свідчить І. Богуновський, курінь “Підкарпатський” разом з відділом “Андрієнка” звів бій з польськими військами у с. Прибишів. Наступний бій відбувся біля с. Одрехова, де з “Андрієнком” були дві сотні⁷⁰ (у тому числі і відділ В. Гошки). У першому з цих боїв саме сотня “Мирона”, за свідченням С. Федорівського, відрізавши відступ полякам до села, змусила їх здатися у полон. А от біля Одрехової бійці “Мирона” не встояли під натиском ворога (на боці якого були танки) і відступили до лісу⁷¹.

16 серпня курінний “Прут” повідомив своїх вояків, що їм, а також відділові О. Вітовського провід Закерзоння наказав відійти у рейд на Словаччину⁷². Загальне командування рейдом, який тривав 23 серпня – 24 вересня 1945 р. здійснював саме О. Вітовський – “Андрієнко”. Відповідно до спогадів (С. Федорівський) та сучасних історичних досліджень (В. В’ятрович) усі відділи вирушили у рейд в однаковий час та просувалися спільно. Однак за деякими даними відділ “Мирона” вирушив пізніше і рухався окремим маршрутом. Сам сотенний “Мирон” та політвиховник сотні “Олег” у своєму звіті від 23 квітня 1946 р. про другий рейд на Словаччину, згадують, що

⁶⁸ Літопис УПА Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2001. – С. 160.

⁶⁹ Літопис УПА Т. 19: Група УПА “Говерля”. Кн. 2. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1992. – С. 124

⁷⁰ Там само. – С. 91 – 92.

⁷¹ Федорівський С. Нотатки повстанця. – Нью-Йорк: “Прометей”, 1962. – С. 181 – 182, 189.

⁷² Літопис УПА Т. 19: Група УПА “Говерля”. Кн. 2. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1992. – С. 124

перший такий рейд сотня “Мирона” провела у вересні 1945 р.⁷³ У документах УПА йдеться, що “підвідділ 481” (?) під командуванням “Мирона” свій рейд у Словаччину розпочав 2 вересня 1945 р., пройшовши відстань у 320 км у напрямку Дзіпаловце – Червоніца – Руські Поляни – Андрошовце – Собінов – Бардіїв – Ряшов – Адидовце – Сніж – Теляшовце. Населення в основному прихильно поставилося до вояків відділу, який, крім того, відвідав станицю “Народної Безпеки” в Паніні і словацьку прикордонну заставу в Теляшовцах. У третій декаді вересня відділ переслідувався чехословацькою дивізією, але без особливого натиску і 24 вересня 1945 р. перейшов на терен Лемківщини⁷⁴.

У цьому ж документі йдеться, що 20 жовтня 1945 р. відділ “Мирона” перейшов на “матірні терени”⁷⁵. Однак це повідомлення коригується іншим документом, відповідно до якого відділ “Мирона” у грудні 1945 р. ще перебував на Закерзонні. Тоді відділові “Мирона”, до якого щойно прилучили групу “Тараска” (згодом – уславлений командир сотні “Басейн”), було наказано відходити в “нові терени”, однак він і досі залишається на відтинку “Лемко”⁷⁶.

Перша половина 1946 р. для сотні “Булава” видалася доволі багатою на бої. У січні відділ “Мирона” отримав наказ атакувати станицю міліції обивательської в с. Тісна біля Балигорода. В операції (10 січня) брав участь один підвідділ з п’яти роїв, але здобути бункер, з якого відстрілювався ворог, не вдалося, тож повстанці змушені були відступити. Проте вже 13 січня, після того як поляки відступили, бійці “Мирона” захопили бункер і підірвали його⁷⁷. 18 лютого один рій відділу зіткнувся з поляками, внаслідок чого було убито двох та поранено одного ворога⁷⁸.

⁷³ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. “Мирона” в часі: від дня 06.04.46 р. до 23.04.46 р. // Літопис УПА. Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2001. – С. 592.

⁷⁴ Літопис УПА Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2001. – С. 454.

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само. – С. 237.

⁷⁷ Там само. – С. 190, 263 – 267.

⁷⁸ Там само. – С. 281.

20 березня відділ “Мирона” разом з сотнями “Ударник – 3” та “Ударник – 5” під загальним керівництвом С. Стебельського – “Хріна”, отримав значну перемогу у бою з польськими військовиками у м. Яселко (Ясель): було убито 24, поранено шість і 79 вояків ВП (Війська Польського) взято в полон⁷⁹. Через декілька днів, 25 березня відділи “Хріна” та “Мирона” вступили у поєдинок з поляками (130 вояків 34-го полку) в с. Кожушне і с. Височани, в результаті якого повтанці не зазнали жодних втрат, але знищили 31 ворога⁸⁰. Вже 30 березня у с. Середнє Велике ці ж відділи звели значний бій з частинами ВП. Хоча українці змушені були відступити, проте ворожі втрати у десять разів перевищили втрати УПА (106 вбитих, 15 поранених та 8 полонених з польського боку та 7 убитих і 6 поранених з української сторони)⁸¹.

Наприкінці березня 1946 року В. Мізерний – “Рен” (к-р ТВ 26) призначив “Мирона” керівником квітневого пропагандивного рейду Словаччиною, в якому, крім відділу власне “Мирона”, брали участь сотні “Біра” та “Кармелюка”⁸². Рейдуючі відділи, як і планувалося, ішли окремо за різними маршрутами. З 6 до 23 квітня 1946 р. відділ “Мирона”, перейшовши кордон між Яселком і Габурою, пройшов 311 км і побував у 49 словацьких та українських пряшівських селах семи повітів (Міжляборці, Гіральтовце, Бардіїв, Сабінов, Пряшів, Бранов, Стропків)*. Відділ вів активну пропагандивну роботу як серед українського, так і серед словацького населення, розповсюджував україномовну літературу політичного характеру⁸³.

Повернувшись у Польщу, відділ “Мирона” очевидно на деякий час затримався біля польсько-чехословацького кордону, бо 4 травня чехословацькі війська з-за лінії кордону обстріляли постанців. Зав’язався бій, в якому українські військовики отримали

⁷⁹ Там само. – С. 196, 294 – 295, 439.

⁸⁰ Там само. – С. 307, 472.

⁸¹ Там само. – С. 301 – 302, 307.

⁸² Там само. – С. 336.

* План цього рейду розміщено в Літописі УПА. Т. 33. – С. 806.

⁸³ Звіт з пропагандивного рейду по Словаччині переведеного вд. “Мирона” в часі: від дня 06.04.46 р. до 23.04.46 р. // Літопис УПА. Т. 33. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2001. – С. 592 – 606.

ли перемогу, а ворог змушений був утікати, втративши трьох солдатів убитими і пораненими. 15 травня “булавівці” знову звели переможний бій з польським підрозділом, на боці якого були ще й два танки. Не зазнавши жодних втрат, повстанці знищили 29 польських вояків та 30 поранили. 8 червня підвідділ під командуванням “Тараска” влаштував засідку біля с. Довжиця, в яку потрапило наповнене військовиками авто. В результаті обстрілу загинуло 16 та поранено 4 польських солдати⁸⁴.

З оперативних звітів ТВ 26 “Лемко” дізнаємося й про “Орленка” (І. Наконечного), який командував підвідділом у сотні “Мирона”. 11 червня 1946 р. підвідділ “Орленка” організував на шляху біля с. Присліп засідку, в результаті якої повністю знищив три вантажні автомобілі, наповнених вояками ВП. Ворог втратив 29 осіб убитими та 30 пораненими (біля 70 панічно втекли)*. Того ж дня підвідділ “Орленка”, повертаючись із засідки, обстріляв валку вантажівок біля с. Кальниця⁸⁵. Подібні дії отримали схвалення не лише у керівника відтинку “Лемко”, а й очільників ВО “Сян”. В одному з листів, написаному найбільш ймовірно М. Онишкевичем – “Олегом” (керівник ВО “Сян”) і присвяченому аналізу командирських звітів за червень 1946 р., читаємо: “Як виходить з оперативних звітів к-ра “Мирона”, то його вд. зробив кілька дуже гарних робіт! Такою власне тактикою треба щоб усі вд. воювали!”⁸⁶.

Зауважимо, що, крім безпосередніх бойових дій, відділ “Мирона” за наказом командування намагався активно протидіяти вивозу українського населення Лемківщини з Польщі до СРСР за допомогою знищення мостів. Так, ще 21 – 26 січня 1946 р. ним було спалено і підірвано два мости біля с. Тісна, два мости на р. Солинка в с. Довжиця та 24 мости на шляхах Ступостян – Беріжок – Устрики Горішні та Дверник – Береги – Ветлина – Смерек. 28 січня спалено п’ять мостів на дорозі Суковате – Кальниця – Середнє Велике. 1 лютого спалено вже 10 мостів на дорозі

⁸⁴ Літопис УПА Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2001. – С. 208 – 209, 212, 353, 378.

* План засідки “Орленка” розміщено в Літописі УПА. Т. 33. – С. 799.

⁸⁵ Там само. – С. 212 – 213, 379 – 380.

⁸⁶ Там само. – 557.

Смерек – Довжиця, а 4–5 лютого – п'ять мостів на шляху Мхава – Кельчова – Кальниці. 12–13 березня відділ “Мирона” знищив міст в с. Синява на р. Вислок та два мости на шляху Рудавка Риманівська – Паствицька, а 4 (9) травня підвідділ “Тараска” зруйнував чотири дерев'яні мости на шляху Смерек – Кальниці, 26 травня – три мости між селами Криве і Струбовицька⁸⁷.

У джерелах зазначається, що 15 червня 1946 р. гостюючий відділ к-ра “Мирона” відійшов у свої матірні терени⁸⁸, тобто подався на Дрогобиччину. Уже 6 липня відділ “Булава” (в повстанських документах йдеться, що його очолював к-р К.(?)) на шляху свого просування у Хирівському районі Дрогобицької області біля сіл Коростенка, Ялове і Рудавка мав п'ять перестрілок та один запекли бій з радянськими загонами. У цих боях ворог втратив 55 осіб убитими (з них один полковник, три майори і декілька молодших офіцерів) та біля 70 пораненими⁸⁹. Про втрати повстанців, на жаль, нічого невідомо, але, з огляду на подальше реформування відділу, припускаємо, що вони були невеликими.

Мабуть, саме після кровопролитних боїв липня 1946 р., на основі сотні “Булава” було створено менш чисельний відділ 92 “Булава” (ще з кінця 1945 р. сотні у звітах почали додатково ідентифікуватися двоцифровим числом, а кожна чота – трицифровим⁹⁰). Власне, радянська блокада першої половини 1946 р. змусила керівництво УПА перевести значну кількість бійців у збройне підпілля та реорганізувати сотні на менші відділи і підвідділи (наказ Головного командира УПА, липень 1946 р.). Як зауважує Б. Виханський, після цього В. Гошка очолює відділ 91 “Басейн”, а І. Наконечний стає командиром відділу 92 “Булава”⁹¹. Очевидно, у відновленні відділу “Булава” активну участь усе ще брав “Мирон”. Так, С. Стебельський – “Хрін”, описуючи 92-й відділ, зазначає: “...більшість стрілецтва – це були старики,

⁸⁷ Там само. – С. 190, 209, 281, 309, 353, 460.

⁸⁸ Там само. – С. 380.

⁸⁹ Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942 – 1952. – Львів, 1991. – С. 132.

⁹⁰ Содоль П. Карпатська Група УПА “Говерля” // Літопис УПА. Т.18. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 10.

⁹¹ Виханський Б. Дублянська околиця Самбірщини. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 371 – 372.

позбирані хор. “Мироном” з вд. 91 та вд. “Вовки” к-ра “Кармелюка”⁹².

Наприкінці літа 1946 р. відділ 92 переходить на Лемківщину. Уже 28 серпня відбулася сутичка з поляками в с. Царинське. Втративши одного вбитого (стрільця “Мороза”), відділ “Булава” змушений був відійти. На початку вересня рій сотні під командуванням “Воеводи” натрапив на засідку польських військовиків біля с. Затварниця, де внаслідок перестрілки загинув рійовий “Воевода”⁹³. У повстанських документах згадується, що “гостюючий вд. “О.” (ймовірно “Орленка”)), разом з відділами інших командирів 19 вересня провів акцію спалення 22 виселених “поукраїнських сіл”⁹⁴. Протягом зими 1947/1948 рр., як зазначає “Хрін”, відділ не вів жодних оперативних дій, але активно загосподарювався (збирав збіжжя і картоплю)⁹⁵. Відомо, що деякий час відділ “Орленка” таборував біля с. Ступостян. Принаймні чотовий “Островець” (у той час воював у сотні “Хріна”) повідомляє, що перед відходом в Україну (влітку 1947 р.) їх відділ (“Ударник – 5”) біля Ступостян заквартирував неподалік старого табору к-ра “Орленка”⁹⁶.

За деякими свідченнями, навесні 1947 р. окремі бійці сотні “Булава” брали участь у славнозвісній засідці на віце-міністра оборони Польщі генерала Кароля Сверчевського (28 березня 1947 р.) на трасі між Балигородом і Тісною. Д. Хоркавців – “Морозенко” наголошує, що наприкінці червня 1947 р. стрільці сотні детально розповідали йому про цю акцію⁹⁷. Однак, до загибелі К. Сверчевського, як відомо, причетні бійці відділу “Хріна”, а особливо чота під командуванням “Граня”. Відділу 92 там

⁹² Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 213.

⁹³ Там само

⁹⁴ Літопис УПА Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали). – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2001. – С. 451.

⁹⁵ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 213.

⁹⁶ Спомини чотового Островець // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 350.

⁹⁷ Хоркавців Д. За Україну! За Державу! // “Здобудеш...або загинеш”. Кн. 2. – Дрогобич: ДДПУ, 2007. – С. 35.

не було. Проте Д. Хоркавців зазначає, що в акції брали участь лише окремі бійці, які, можливо, пізніше влилися до складу відділу “Булава”⁹⁸.

Весною 1947 р., як згадує С. Стебельський – “Хрін”, “Орленко” мав намір приєднатися з однією чотою до його сотні (“Ударник – 5”), щоб спільно воювати з польськими військами. Однак постійні облави перекреслили ці плани і “Орленко” змушений був відійти в Україну. Проте, ще перед відходом на схід, 20 квітня 1947 р. поляки атакували відділ 92 в с. Береги Горішні, внаслідок чого загинув стрілець “Дуб”. Наприкінці цього ж місяця у перестрілці між поляками та роєм відділу “Булава” в с. Бережки загинув стрілець “Горошок”. З огляду на розгортання акції “Вісла” та активних дій Війська Польського проти української партизанки, певна частина відділів УПА змушена була перейти із Закарзоння в Україну. 12 травня 1947 р. відділ “Орленка” перетнув кордон біля с. Боберки, не зустрівши ворога⁹⁹.

Про дії відділу 92 “Булава” протягом травня 1947 р. нічого невідомо. Історичні матеріали датують бойову активність сотні на теренах Дрогобицької області лише початком літа. Увечері (біля 22.00 год.) 8 червня 1947 р. рій ройового “Верхового” з підвідділу 479 (чота “Кобзи”) у с. Кульчиці обстріляв групу емдебістів. Ворог втратив трьох осіб убитими, серед них і лейтенанта. Через десять днів, увечері (біля 21.00 год.) 19 червня підвідділ під команду чотового “Кобзи” здійснив напад на кооперативну базу в с. Корналовичі. І хоч у бою було поранено в ногу ройового “Чорняка”, повстанці здобули 350 метрів тканини, нитки, сірники тощо¹⁰⁰. Незабаром І. Наконечний – “Орленко” відвів свій відділ на болота біля Великої Білини. Саме там до нього долучилися теренові стрільці Д. Хоркавців – “Морозенко”, Д. Артемович – “Блакитний” (бойовики референтури СБ Дублянського районного проводу ОУН), які мали завдання перевести сотню через терен району¹⁰¹.

⁹⁸ Особистий архів автора. Спогади Дмитра Хоркавців – “Морозенка”.

⁹⁹ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 213 – 214.

¹⁰⁰ Там само. – С. 214 – 215.

¹⁰¹ Особистий архів автора. Свідчення Дмитра Хоркавціва – “Морозенка”.

Власне “Морозенко” подає опис тогочасного озброєння та амуніції відділу. Три кулеметники (“Клим”, “Максим”, “Юрко”) володіли кулеметами “Токарев” (1 шт.) та “Дехтярьов” (2 шт.). Крім того, кожен кулеметник був озброєний пістолетом, як і всі роеві командири. Стрільці сотні були озброєні автоматами ППШ і крісами. Гвинтівок не мали за винятком чотирьох “СВТ” (десятизарядки). Усі мали гранати РГ-42, Ф-1 і подекуди РГД. Також на озброєнні була обмежена кількість мін натяжної дії. Майже вся зброя – радянська (лише “Вуйко” озброєний німецьким крісом, а лікар (санітар) сотні “Блакитний” – угорським). Одяг здебільшого угорський, польський, словацький, але в роевих командирів і у половини стрільців – повстанський. Взуття: чоботи і черевики, половина з яких потребувала ґрунтового ремонту. “Орленко” і “Кобза”, крім пістолетів, були озброєні ще й автоматами ППС (“песики”), вважаючи кращими за ППШ через меншу їх скорострільність, що означало заощадження дефіцитних набоїв. Обоє мали “цейсовські далековиди” (біноклі). У сотенного був, мабуть, італійський пістолет (калібр – 7,65 мм). У відділі, підсумовує “Морозенко”, сутужно було з набоями та гранатами¹⁰².

У звіті командира ТВ 24 “Маківка” С. Стебельського згадується, що наприкінці червня 1947 р. хорунжий “Мирон” здійснив реорганізацію відділу 92. Причиною стала нібито низька боєздатність відділу, адже до його складу, як уже згадувалося, з літа – осені 1946 р. входили “старики” відділів 91, 92 і 93. Майже половину стрільців було переведено до теренової сітки, а при відділі 92 “Булава” залишено один підвідділ 479 під командуванням старшого вістового “Кобзи”, який нараховував 32 вояка¹⁰³. Однак датування цього “мініреформування” видається сумнівним. Так, Д. Хоркавців – “Морозенко”, який перебував з відділом “Орленка” власне наприкінці червня, наполягає, що у той час сотня нараховувала до 60 вояків (хлопці віком 20 – 25 років, лише “Славко” – історик сотні (політвиховник. – Авт.),

¹⁰² Хоркавців Д. За Україну! За Державу! // “Здобудеш...або загинеш”. Кн. 2. – Дрогобич: ДДПУ, 2007. – С. 13 – 14.

¹⁰³ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 214.

чотовий “Кобза”, кулеметник “Клим” мали років під 30, а стрілець “Вуйко” – понад 30)¹⁰⁴. “Морозенко” полишив сотню на початку липня, тож реорганізація “Булави” відбулася, мабуть, незабаром після цього.

Реорганізація відділу, безумовно, була проведена, однак вказівка на низьку боєздатність відділу не зовсім вірна, з огляду на успішні бої з більшовицькими військами власне наприкінці червня. Як свідчать звіти “Хріна”, 25 червня 1947 р. підвідділ 479 під командуванням старшого булавного “Орленка” і чотового “Кобзи” близько 15.00 – 16.00 годин дня на болотах біля с. Велика Білина вступив у бій з трьома сотнями більшовиків (за деякими даними їх було біля або понад 250)¹⁰⁵. Однак повстанці, маючи п’ять кулеметів, відкрили шалений вогонь. Не витримавши обстрілу, нападники панічно втекли. Ворог втратив 25 осіб убитими (серед них два офіцери). Втрати “Булави”: поранений у бік стрілець “Кремій”¹⁰⁶.

Про цей бій згадує і його учасник Д. Хоркавців – “Морозенко”: “Раптом, біля 18-ї години (бачимо плутанину з годинами. – Авт.) пролунав заклик: “Хлопці, вогонь! Хлопці, вогонь!”, який злився з автоматною чергою і двома пострілами з кріса. Миттю пролунали черги кулеметів і тріскотня автоматів з боку ворога-нападника та його команда “Вперёд! В кольцо!” і одночасний наказ “Орленка”: “Сотня вогонь!”. Перший вогонь повстанці вели 5 – 10 секунд. І знову наказ командира: “Сотня вперед! Брати живими!”. З гучним “Слава! Слава! Брати живими! Живими!” Стрільці кинулися вперед, бігом в атаку на ненависного ворога... Ніхто спеціально не збирався брати їх живими, вигуки призначені були, щоб посяяти паніку серед ворога. Атаку очолив чотовий “Кобза”. Безстрашно, блискавично, рішуче і холодно-кровно хлопці кинулися в бій; видно було, що ці юнаки не раз ходили в атаку... Від “Кобзи” ні на крок не залишався позаду

¹⁰⁴ Хоркавців Д. За Україну! За Державу! // “Здобудеш...або загинеш”. Кн. 2. – Дрогобич: ДДПУ, 2007. – С. 13.

¹⁰⁵ Виханський Б. Дублянська околиця Самбірщини. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 372; Виханський Б. За вересневим пругом. – Самбір: “Соляріс”, 1999. – С. 35.

¹⁰⁶ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 215 – 216.

“Блакитний”. Більшовики, відстрілюючись, кинулися безладно втікати, а відстрілювалися досить “оригінально”: утікаючий клав кулемет собі на плече і вів “дуже прицільний” вогонь за собою в “білий світ”, а легше озброєні “товарищи” випереджували їх метрів на сто. Одні втікали вільшиною, розсипавшись в обидва боки, інші вибігали на пасовисько і були доброю ціллю для повстанців”¹⁰⁷. “Морозенко” не згадує про кількість загиблих з ворожого боку, але говорить про одного пораненого – повстанця “Вишню” (мабуть це і є той самий “Кремінь”, що фігурує у звіті “Хріна”, адже повстанці інколи мали по декілька псевд), який власне і попередив своїх бойових побратимів про наступ ворога.

Певний сумнів викликає датування цього бою. Звіт С. Стебельського вказує, що 25 червня увечері (біля 21.00 год.) відбувся ще один бій повстанців з більшовицькою спецбійкою (15 бійців) в с. Мала Білина, де рій “Верхового” заготовляв харчі. Внаслідок бою рйовий “Верховий” загинув, а решта стрільців відступила на болота¹⁰⁸. Однак Д. Хоркавців заперечує це і у своїх спогадах наводить лише згаданий великий бій під Великою Білиною. Натомість він розповідає, що день перед тим уночі в с. Гординя рій відділу, який попрямував туди за харчами, потрапив у засідку і в перестрілці загинув рйовий “Береза”¹⁰⁹. У даному випадку плутанина з селами (Гординя чи М. Білина) пояснюється можливо не зовсім доброю поінформованістю “Хріна” або “Морозенка”, а різниця в псевдах рйового (“Береза” і “Верховий”) пояснюється наявністю в бійців УПА кількох псевд, які час від часу змінювали. Проте вказівка “Морозенка” на різницю в днях, коли відбулися сутички рою і бій усього відділу з “облавниками”, є істотною, і навіть підтверджується самим “Хріном”. Говорячи про нагородження чотового “Кобзи” хрестом бойової заслуги, “Хрін” пише, що він відзначився “вмілим командуванням в бою з сотнею (? – Авт.) більшовиків на

¹⁰⁷ Хоркавців Д. За Україну! За Державу! // “Збудеш...або загинеш”. Кн. 2. – Дрогобич: ДДПУ, 2007. – С. 16 – 17.

¹⁰⁸ Звіти Командира Відгінка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 216.

¹⁰⁹ Хоркавців Д. За Україну! За Державу! // “Збудеш...або загинеш”. Кн. 2. – Дрогобич: ДДПУ, 2007. – С. 8.

багнах б. с. Велика Білина дня 26.VI.47 р.”¹¹⁰. Таким чином, саме 26 червня, на нашу думку, варто вважати найбільш вірогідною датою цього великого бою, так яскраво описаного Д. Хоркавцівим – “Морозенком”.

Уже наступного дня більшовики, підтягнувши артилерію, якою обстріляли болота, значними силами (7 “кукурузників”, біля 1,5 тис. піхотинців) прочесали болота, але безрезультатно¹¹¹. Після бою під селом В. Білина, розігнавши кілька груп “облавців” (що з’явилися до місця бою через 30 – 40 хвилин), за наказом сотенного відділ почав відходити у глиб вільхових зарослів. “Пройшовши 700 – 800 метрів, “Орленко” мені наказав, – згадає “Морозенко”, – залишитися з роєм у засідці для прикриття від можливого переслідування. Ми, дванадцять стрільців з кулеметом, залягли на м’якій землі по обидва боки досить широкої стежки, яку тільки-но протоптала сотня. Стрільць “Вуйко” замаскував на стежці одну осколочну міну. Приблизно за годину більшовики зібралися разом з прибулою допомогою, пішли за нами услід, але, потрапивши під вогонь нашої засідки, відступили і більше не чинили спроб переслідувати. Коли сонце вже було над заходом, рою було наказано виконувати функцію ар’єргарду (прикриття)”¹¹².

Пізно вночі відділ 92 увійшов у село Дорожів і заквартирував у тій його частині, що ближче до Грушова. Тут зранку (тобто 27 червня), після сніданку, до сотні долучилися теренові бійці Дмитро Злупко – “Сірий” і “Лучка”. Стрільці сотні вартували, не обмежуючи пересування селян. Інші бійці лагодили одяг і взуття, прали білизну, купалися в Бистриці. Надвечір попрямували в напрямку Волі Якубової – головного постю району проводу. Попереду відділу на відстані 100 – 150 метрів йшла розвідувальна група у складі С. Киселевича – “Співака”, Д. Хоркавціва – “Морозенка” та двох стрільців сотні. Сам відділ рухався двома паралельними лініями, витримуючи дистанцію 4 – 5 метрів вояк від вояка. Останні стрільці тягли за собою вер-

¹¹⁰ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 260.

¹¹¹ Там само. – С. 216.

¹¹² Хоркавців Д. За Україну! За Державу! // “Здобудеш...або загинеш”. Кн. 2. – Дрогобич: ДДПУ, 2007. – С. 20.

бові гілляки, замітаючи ними сліди на польовій дорозі. Перетнувши залізницю Самбір – Дрогобич, річку Трудниця та поле, увійшли в село Воля Якубова (за наказом заходили по чотири повстанці до визначених хат заможніших господарів, де вже їх чекала вечеря). Не затримуючись у селі, відділ 92 після вечері, подався до лісу де заночував, подбавши про заходи безпеки¹¹³.

Наступного дня, мабуть 28 червня, зранку до табору відділу “Булава”, як пише Д. Хоркавців, навідався провідник Дублянського районного проводу і референт СБ “Шугай” (Михайло Харів, родом з с. Літиня), разом з повстанцями “Тонтою” та “Чумаком”. На другу ніч перебування у волянському лісі до відділу долучилися лікар “Блакитний” з пораненим стрільцем “Вишнею”. Однак, третього дня повстанці виявили, що емдебісти розставили навколо лісу свої загони (виманюючи сотню), чим перервали зв’язок з селом і, відповідно, постачання продовольства. “Орленко”, порадившись з районним проводом, вирішив перейти в сусідний ліс з південно-західного боку села, що простягався у бік села Медвежа, – а далі Монастир Лішнянський, Нагуєвичі, Підбуж і карпатські ліси. Щоб увести в оману ворога сотенний наказав рою “Явора” і тереновому “Морозенкові” здійснити перехід у добрівлянсько-ролівський ліс. Зробити це треба було так, щоб більшовики “почули” ніби іде сотня. Завдання було виконано, чим вдалося на деякий час уникнути погоні. Рій “Явора” повернувся до свого відділу, після чого повстанці вирушили до самбірсько-дрогобицького тракту повз лішнянський (бронницький) ліс, оминувши с. Снятинка. На дорозі між Лішнею і Медвежею відділ “Орленка” вчинив засідку на дві автомашини “облавців”, піддавши їх перехресному обстрілу. Цієї ж ночі (мабуть, перші числа липня. – Авт.) теренові стрільці Дублянського району передали сотню під опіку людей надрайонного провідника “Помсти” (надрайонний провід знаходився в с. Медвежа)¹¹⁴.

Уже 5 липня (біля 22.00 год.), як свідчать дані С. Стебельського – “Хріна”, підвідділ відділу “Булава” (31 боець), разом з боївкою “Шугая” (6 стрільців) атакували станицю “стрибків” в с. Сілець. Через 15 хвилин бою ворог (15 бійців)

¹¹³ Там само. – С. 23 – 30.

¹¹⁴ Там само. – С. 30 – 42.

змушений був відступити, втративши трьох убитими. У бою було поранено стрільця “Коробку”, але здобуто кулемет, гвинтівку, два автомати ППШ, шість крісів, деяку амуніцію. Перед відходом з села, повстанці підпалили колгоспні будівлі¹¹⁵. Про наступні півтора місяця історії “Булави” немає ніяких даних. Ймовірно, відділ 92 намагався пробитися до Австрії через Чехословаччину (про це говорить Д. Хоркавців, зазначаючи, що “Орленко” кликав і його в цей рейд¹¹⁶), однак, мабуть, ще на Закарпатті наразився на радянські загони і змушений був відступити.

Проте 20 серпня 1947 р. (біля 16.00 год.) у с. Бережниця (Самбірський р-н) військами МВС – МДБ (“червонопагонниками”) чисельністю 40 осіб було атаковано рій з підвідділу 479 та чотирьох “тереновиків” під командуванням чотового “Кобзи”. Під прикриттям кулеметників “Клима” і “Бурого”, ройового “Сиротюка”, стрільці на чолі з “Кобзою” відійшли до лісу. У цьому бою загинули кулеметники та їх помічники “Шпак” і “Летун”, політвиховник “Славко” та ройовий “Сиротюк”. Окрім шести загиблих (кількісні втрати ворога були аналогічними) відділ втратив кулемети “Токарев” і “Дехтярьов”, два кріси, автомат ППШ, два пістолети. Було поранено стрільця “Шумного”¹¹⁷. Мусимо, однак, зазначити, що з датуванням цього бою також є певні негаразди. Керівник ТВ 24 сотник “Хрін”, говорячи про посмертне нагородження кулеметника старшого вістового “Клима”, зазначає, що бій в селі Бережниця відбувся 18 вересня 1947 р. (при цьому вказує, що повстанців було 18 проти сотні більшовиків). Водночас, пишучи про чотового “Кобзу”, зауважує, що той відзначився в бою 18 серпня на полях біля с. Бережниця¹¹⁸. На нашу думку, дата 20 серпня 1947 р. є більш достовірною, адже “Хрін” пише про цей бій в травні наступного року. Натомість складений ним нагородний список датований 4

¹¹⁵ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 216 – 217.

¹¹⁶ Хоркавців Д. За Україну! За Державу! // “Здобудеш...або загинеш”. Кн. 2. – Дрогобич: ДДПУ, 2007. – С. 25, 43.

¹¹⁷ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 217 – 218.

¹¹⁸ Там само. – С. 259 – 260.

березня 1949 року, тобто вже через півтора року після названих подій (тож міг і призабути).

У жовтні 1947 року відділ 92 активно готувався до зимівлі. Щоправда не обійшлося без акцій: 25 жовтня в с. Кульчиці Рустикальні було убито “члена обласного управління (не вказано якого саме управління. – Авт.) Смірнова”, а 28 жовтня с. Сіде ліквідовано місцевого голову сільради Івана Хоптинця, який активно співпрацював з більшовиками¹¹⁹. Останній випадок згадується, зокрема, у звіті Дрогобицького обкому компартії, адресованому секретарю ЦК КП(б)У Л. Мельникові¹²⁰. Проте, саме підготовка до зимівлі складала головну турботу відділу “Булава” та його командира. “Орленко” у своєму посланні до керівника ТВ 24 повідомляє, що ще 14 вересня 1947 року вислава групу роевого “Чорняка” “на стере місце де зимував сл.п. роевий Сиротюк”. Крім того, І. Наконечний писав таке: “...мій відділ має 5 зимових груп: моя, 2 – чотового Кобзи, 3 – роевого Явора, 4 – роевого Чорняка, 5 – ланкового Коробки. Коробка в записці з дня 14.9. повідомив мене, що стрільці Черемха, Пізний і Івась пішли до своїх кущів, а ланковий Коробка, стр. Куменко і стр. Сян пішли в терен пров. Бойка”¹²¹. З цього ж повідомлення дізнаємося, що для зимівлі відділ копає нові або принаймні упорядковує старі криївки. “Орленко”, зокрема, нарікає, що дощові опади дещо припиняють роботу, а Дністер розлився і тепер заливає криївки.

Цікаво, що у становищі тотального полювання за сотнею “Орленка”, відділ усе ж залишається військовою частиною, де панує порядок та карність. Бійці продовжують проходити вишкіл. Так, “Орленко” зауважує, що 29 вересня від провідника “Тараса” після вишколу повернувся до відділу виховник “Грушка”. Крім того, командир сотні намагався на належному рівні проводити й виховну роботу серед бійців. 14 жовтня 1947 р. відділ відсвяткував свято створення УПА, яке включало такі захо-

¹¹⁹ Там само. – С. 218.

¹²⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т.6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. 1948. – К. – Торонто, 2003. – С. 77.

¹²¹ Степан Хрін. Зимово в бункері // Літопис УПА. Т. 30. – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2000. – С. 395.

ди: збір вояків, звіт, промова на тему “УПА, створення і ціль боротьби” (виголосив “Орленко”), святочна ватра, проголошення реферату (санітар “Блакитний”), декламування вірша “В огні і крові” (стрілець “Шумний”), мовчання за полеглими, декламація вірша “Поляглим” (“Блакитний”), пісня “Зродились ми” та марш УПА-Захід¹²². Проведення подібних заходів пояснюється організаційно-пропагандистськими уміннями І. Наконечного. Недаремно сотенний “Хрін” називав його “знаменитим вишкільником”¹²³, а “Морозенко” відзначав, що в “Орленка” був хист не тільки командира-воїна, а й пропагандиста¹²⁴.

З радянських матеріалів випливає, що відділ І. Наконечного здійснив ряд акцій наприкінці осені 1947 р. та в лютому 1948 р. У звіті Дрогобицького обкому партії від 15 квітня 1948 р., крім уже згаданого атентату на сільського голову в с. Сіде, називають ще й такі “бандпрояви”: у с. Корналовичі спалено приміщення сільради, пограбовано магазин сільпо і молочарський пункт; в с. Калинові убито трьох місцевих мешканців; у цьому ж селі здійснено напад на колгосп “Заповіти Ілліча”¹²⁵. Остання акція однозначно відбулася в лютому 1948 року, що підтверджується іншим звітом Дрогобицького обкому компартії про боротьбу “з рештками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів” за місяць лютий¹²⁶.

Про останній бій відділу 92 “Булава”, що відбувся 4 березня 1948 р. у присілку с. Гординя Закуття (неподалік с. Корналовичі), згадується як у повстанських (звіт “Хріна”), так і радянських документах (звіт Дрогобицького обкому), а також детально змальшовано в книгах Б. Виханського. Не вдаючись в надмірну деталізацію, зупинимось на ключових моментах цих подій. О 4-й годині ранку оперативно-військова група (300 вояків) Дублянського РВ МДБ оточила присілок Закуття, де напе-

¹²² Там само. – С. 396.

¹²³ Там само.

¹²⁴ Хоркавців Д. За Україну! За Державу! // “Здобудеш...або загинеш”. Кн. 2. – Дрогобич: ДДПУ, 2007. – С. 15.

¹²⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т.6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. 1948. – К. – Торонто, 2003. – С. 77.

¹²⁶ Там само. – С. 56.

редодні увечері зупинилися бійці “Орленка” (Б. Виханський вважає, що не обійшлося без доносу). Повстанці, помітивши “облавців” спробували вирватися з оточення. У результаті бою загинуло чотири вояки: сотенний “Орленко”, санітар “Блакитний”, кулеметник “Юра” (“Юрко”) та стрілець “Гайдук” (пораненого “Блакитного” на його ж прохання дострелив “Орленко”, а потім зі словами “Слава Україні” пустив кулю і собі). Стрільцеві “Лісовику” (“Лісовому”), який застрелив трьох емдебістів, вдалося заховатися в купу хворосту біля оборога і цим врятувати собі життя. Натомість стрілець “Вишневий” здався добровільно. Ворог втратив дев’ятьох убитими, в тому числі двох офіцерів¹²⁷.

Опісля, використавши свідчення і вказівки “Вишневого”, військовики МДБ (біля 40 осіб) у лісі біля сіл Кульчиці і Олексята оточили криївку чотогого “Кобзи”. У результаті запеклого бою (упівцям вдалося вийти з криївки і дати бій) загинули, як пише С. Стебельський – “Хрін”, повстанці: “Кобза” (застрелився сам, отримавши важке поранення), “Доля”, “Короленко”, “Грушка” (потрапив у полон важко пораненим, але помер у дорозі), “Осінний”, “Шумний”, “Степовий” і юнак на ім’я Славко, який разом зі своїм товаришем (цьому вдалося втекти в с. Кульчиці) зимував у таборі “Кобзи”. З боку нападників налічувалося 13 убитих¹²⁸. Радянські дані (зокрема з архівів МДБ) серед загиблих упівців згадують “Грушку” (очевидно йдеться про “Грушку”) та бійців “Клима” і “Березу”¹²⁹. Припускаємо, що “Клим” – це “Короленко” (бо ж кулеметник “Клим” загинув у вже згаду-

¹²⁷ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 218 – 219; Виханський Б. Дублянська околиця Самбірщини. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 316; Виханський Б. За вересневим пругом. – Самбір: “Соляріс”, 1999. – С. 38.

¹²⁸ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18. Кн. 1. – Торонто, 1990. – С. 219.

¹²⁹ Воїни Армії Безсмертних. Сиски повстанців ОУН – УПА, які полягли в боротьбі з московськими більшовиками за волю України у 1944 – 1953 роках. Дрогобицька область, Дублянський район (із архівів МДБ) // За вільну Україну. – 2001. – Ч. 101. – 12 вересня. – С. 5; Літопис УПА. Т. 36: Книга полеглих членів ОУН, вояків УПА Львівщини. Матеріали до біографій (з архівних документів). – Торонто – Львів: Вид-во “Літопис УПА”, 2002. – С. 87 – 101.

ваному бою у Бережниці), а “Береза” – псевдо, яке отримав юнак Славко, приєднавшись до повстанців.

Тіла дванадцяти загиблих повстанців відвезли до райцентру Дубляни, роздягнули до білизни та поскладали в ряд під парканом для фотографування¹³⁰. Б. Виханський повідомляє, що на упізнання привезли матір “Орленка”, однак вона жодним рухом не показала, що впізнала сина¹³¹. Звіт Дрогобицького обкому свідчить, що внаслідок операції було захоплено кулемет, дев’ять автоматів, чотири пістолети, три гранати тощо¹³². Натомість “Хрін” подає інші цифри втраченого озброєння: три кулемети, п’ять автоматів, чотири кріси, три пістолети¹³³.

Так закінчилася славна епопея сотні “Булава”, яка діяла протягом 1943/44 – 1948 рр. В історії відділу 92 можемо виділити три періоди: 1) 1943/44 – середина 1945 рр. – виникнення, вишкіл, розвиток сотні, набуття першого бойового досвіду; 2) серпень 1945 – травень 1947 рр. – діяльність на Лемківщині, головним змістом якої стали два рейди до Словаччини та десятки боїв з польськими військами. Цей період має два етапи: а) серпень 1945 – червень 1946 рр. – активна бойова діяльність; б) серпень 1946 – травень 1947 рр. – уникнення сутичок, незначні бої, задоволення господарських потреб; 3) травень 1947 – березень 1948 рр. – реформування сотні, зменшення її чисельності, масштабів бойової активності і, зрештою, загибель її решток у бою з емдебістами. Час найбільшого чисельного розквіту сотні “Булава” припадає на серпень 1944 р., коли вона нараховувала 180 старшин і стрільців, а пік бойової активності – на “лемківський період” (особливо на першу половину 1946 р.). У другій половині 1947 р. від колишніх відділів-сотень залишилися,

¹³⁰ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 220.

¹³¹ Виханський Б. Дублянська околиця Самбірщини. – Дрогобич: Коло, 2005. – С. 317.

¹³² Літопис УПА. Нова серія. Т.6: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. 1948. – К. – Торонто, 2003. – С. 77.

¹³³ Звіти Командира Відтинка 24 – “Маківка” // Літопис УПА. Т. 18: Група УПА “Говерля”. Кн. 1. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1990. – С. 219 – 220.

тільки “скелети”, а більшість стрільців цих загонів, по суті, були досвідченими підстаршинами.

Завершити дослідження, присвячене сотні “Булава”, ми б хотіли на дещо мажорній ноті, навівши слова політвиховника сотні “Славка”, мовлені до селян с. Воля Якубова (кінець червня 1947 р.) (зазначимо, що вони не зовсім точно цитовані, оскільки наведені Д. Хоркавцівим з пам’яті): “Ми присвятили себе борні і тут не йдеться про наше життя. Є вищі цінності, за які тільки ціною життя ми показуємо і українцям, і світові, байдужому до нашої долі, що є Україна, є українці – ціла нація, котра має невід’ємне право на свою національну державу. І нашому девізу ми будемо вірні – “Здобудеш Українську Державу або загинеш в боротьбі за неї!”¹³⁴.

¹³⁴ Хоркавців Д. За Україну! За Державу! // “Здобудеш...або загинеш”. Кн. 2. – Дрогобич: ДДПУ, 2007. – С. 29 – 30.

БОРОТЬБА ОУН ТА УПА ПРОТИ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ ДО ВЕРХОВНИХ РАД СРСР (1946 р.) І УРСР (1947 р.) У ДРОГОБИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Після звільнення території Західної України від німецьких окупантів у другій половині 1944 р. боротьба на цих теренах не припинилася, а розгорілася із ще більшою силою. Не завершивши так звану “радянізацію” західноукраїнських земель, в тому числі у Дрогобицькій області, відновлюючи свої тоталітарно-репресивні структури, радянський окупаційний режим починає широко проводити відповідну політику, супроводжуючи її масовим терором проти населення.

Питання проведення виборів до Верховної Ради СРСР (10 лютого 1946 р.) та Верховної Ради УРСР (9 лютого 1947 р.) висвітлювалися як в радянській¹, так і в діаспорній² історіографії. Із здобуттям Україною незалежності з’явилося ряд узагальнюючих праць з історії ОУН і УПА Ю. Киричука, А. Кентія, А. Русначенка та С. Ткаченка³, а також підсумковий висновок робочої

¹ Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Ю. Ю. Сливка, В. І. Масловський, М. М. Швагуляк та ін. Відп. ред. Ю. Ю. Сливка; АН УРСР. Ін-т суспільних наук. – К.: Наукова думка, 1989; Під зорею Радянською (Авт.: Г. В. Атаманчук, М. В. Брик, Г. І. Ковальчук та інші; упоряд. В. П. Чуйганов). – Львів: Каменяр, 1979.

² Мірчук П. Українська повстанська армія 1942 – 1952. – Мюнхен: CICERO, 1953; Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія Українського війська. – Вінніпег, 1953. – С. 634 – 793.

³ Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Л.: Добра справа, 2003; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття. – Львів: ЛДУ імені Івана Франка, 2000; Кентій А. В. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1999; Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – Київ, 2002; Ткаченко С. Н. Повстанческая армія (Тактика борьбы) / Под общ. ред. А. Е. Тараса / Мн.: Харвест; М.: АСТ, 2000.

групи з дослідження діяльності ОУН і УПА⁴, проте в них містяться лише часткові, фрагментарні дані, присвячені боротьбі визвольного руху під час виборів у Дрогобицькій області. Окремі аспекти присвячені виборам на Дрогобиччині містяться у статтях М. Гаврилюка та Фриза⁵. Питанню виборів до ВР СРСР присвячена робота В. Деревінського⁶. Пропагандистський аспект діяльності ОУН та УПА під час виборів висвітлив О. Дмитерко⁷. Отже, актуальність теми зумовлюється ступенем її наукового дослідження, визначається необхідністю розв'язати важливу наукову проблему, що має загальнотеоретичне і практичне значення.

Метою статті є покати форми й методи проведення виборчих кампаній окупаційною владою та боротьбу проти них ОУН і УПА.

Вибори до ВР СРСР та ВР УРСР розглядалися радянською владою як стратегічні⁸. Оскільки українське питання набрало міжнародного розголосу радянська влада, як колись польська у 1922 р., прагнула показати перед світовою громадськістю за-

⁴ Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005; Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: “Наукова думка”, 2005.

⁵ Гаврилюк М. Збройна боротьба УПА на теренах Дрогобиччини // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Том 4. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1997. – С. 421 – 436; Фриз. 3 подій в Дрогобиччині в 1944 – 1947 роках // Дрогобиччина земля Івана Франка. – Том 1. – Дрогобич: Бескид, 1993. – С. 123 – 125.

⁶ Деревінський В. Агітаційно-пропагандивна діяльність ОУН і УПА під час виборів до Верховної Ради СРСР у 1946 році // Визвольний шлях. – 2001. – № 12. – С. 64 – 71.

⁷ Дмитерко О. М. ОУН–УПА і вибори до Верховної Ради СРСР у лютому 1946 року // Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Української Академії державного управління при Президенті України. – Львів, 2003. – Вип. 3. – С. 105 – 112.

⁸ Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК / Ред. кол. В. І. Юрчук, Ю. Н. Єльченко, Г. К. Крючков, В. М. Мазур, П. К. Мусієнко, Ф. М. Рудич. Т. 2. (1941 – 1976). – К.: Орден трудового червоного прапора видавництво політичної літератури України, 1977. – С. 103 – 111.

конність свого перебування на окупованих територіях, а також відсутність політичної опозиції, тому позитивне проведення виборів дало б таку можливість. Окрім того радянська влада планувала використати вибори як метод боротьби та придушення визвольного руху, який зберігав величезні масштаби в Західній Україні.

Структури ОУН і УПА зі свого боку надавали величезного значення виборам, усвідомлюючи всю важливість їх зриву і потребу показати, що населення вороже ставиться до окупаційної влади та підтримує Українську Головну Визвольну Раду (УГВР) – тимчасовий Український підпільно-революційний парламент та Генеральний секретаріат – його уряд. Під час виборів ОУН та УПА також здійснювали контрпропаганду, спростовуючи наклепи більшовицької пропагандистської машини, показували антидемократизм виборів, спираючись на досвід виборчих кампаній 1939 – 1940 рр. та викриваючи реальну сутність радянської влади.

Розглядаючи вибори до ВР СРСР та ВР УРСР ми не даремно їх об'єднали, адже це була одна урядова кампанія, спрямована на боротьбу проти повстанського руху. Підтвердженням цьому є факти, що протягом 1946–1947 рр. Політбюро, Оргбюро і Секретаріат ЦК КП(б)У спільно з урядом УРСР прийняли понад 40 постанов, спрямованих на остаточне придушення спротиву ОУН і УПА та ліквідацію масової бази визвольного руху⁹. Діаспорний дослідник історії ОУН та УПА Л. Шанковський виділяє три періоди в проведенні виборів: перший – від початку розквартирування гарнізонів до виборів, другий – від виборів до кінця квітня, третій – з травня до кінця червня¹⁰. Тобто із закінченням перших виборів репресивно-каральна кампанія не припинилася, а продовжувалася і була підготовкою до других виборів.

Вибори були призначені на зимовий час спеціально, щоб завдати нищівного удару українському визвольному руху, оскільки

⁹ Кентій А. Боротьба без компромісів // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 5: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ: 1943 – 1959. – Кн. 2. 1946 – 1947. – Київ – Торонто, 2002. – С. 12.

¹⁰ Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія Українського війська. – Вінніпег, 1953. – С. 763.

ведення будь-яких акцій в цей період утруднювалися (на снігу залишалися сліди, за якими можна було викрити сховки повстанців).

У середовищі українського підпілля ці вибори були названі “великою блокадою”. Ось як пояснює Л. Шанковський таке визначення: “Великої не тільки з огляду на великі сили ворога, вжиті до тієї акції, не так з огляду на велетенські її розміри, як з огляду на час тривання і на територію дії, не тільки з огляду на велетенські й небувалі досі оргії енкаведистського терору, а також з огляду на всю велич героїчної постави бійців УПА, підпілля, всього українського народу...”¹¹.

Виборам до ВР СРСР та УРСР у Дрогобицькій області радянська влада приділяла особливе значення, так в листі М. Хрущова, надісланому секретарям обкомів, підкреслювалося: “ЦК КП(б)У володіє даними про те, що за останній час в окремих районах Станіславської (Івано-Франківської), Дрогобицької і інших областей послабили боротьбу з залишками банд українських націоналістів; незадовільно використовуються військові гарнізони, розміщені в селах для боротьби з бандитами; секретарі райкомів КП(б)У, начальники райвідділів НКВД і НКГБ рідко бувають в гарнізонах і не організують їх роботу на проведення боєвих операцій. ЦК КП(б)У зобов’язує вас в дні, які залишилися до 1 квітня 1946 року, посилити повсюдне проведення чекістсько-військових операцій, негайно скерувати в усі райони обласний партійно-радянський актив, в села – райпартактив, поставивши перед ними конкретну задачу: до 1-го квітня ліквідувати всі банди українських націоналістів в кожному районі і в кожному селі”¹².

Підготовка до виборів розпочалася ще з літа 1945 р. Відбувалося широке вербування сексотів, проте значних репресивно-каральних дій ще не велося. Однак вже в кінці 1945 р. починаються широкомасштабні бойові та репресивно-каральні акції.

На територію Західної України за підрахунками підпілля було кинуте 585 000 солдатів прикордонних військ і дивізій ВВ

¹¹ Шанковський Л. Вказана праця. – С. 761 – 762.

¹² Цит. за: Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 2. (Підготували Я. Лялька, Р. Коритко, М. Онишкевич та ін.). Авт. Передмови Я. Лялька. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – С. 33 – 34.

НКВД. На Дрогобицьку область припадала – 81 000¹³. На травень 1945 р. на території області діяло 9 сотень УПА чисельністю 1188 чол¹⁴. Практично в кожне село були розквартировані гарнізони в кількості 25–100 бійців, на район 2000–5000. Так, наприклад, в Сколівському р-ні Дрогобицької області розквартировано у місцевостях: Сколе – 700 енкаведистів і танкова частина; Воля Довголуцька – 20, Гірне – 15, Кам’янка – 25, Корчин – 30, Крушельниця – 43, Верхня Луковиця – 20, Монастирець – 20, Межиброди – 60, Горішне – 20, Долішне – 20, Підгородці – 90, Розгірче – 30, Нижня Стинава – 25, Верхня Стинава – 20, Семигинів – 25, Верхнє Синьовидне – 220, Нижнє Синьовидне – 30, Сопіт – 30, Труханів – 40, Уличне – 125, Хромогорб – 70, Ямельниця – 30¹⁵. Поряд із цим Військова рада Прикарпатського ВО 15 січня 1946 р. направила до Раднаркому України проект постанови про введення на території згаданих областей воєнного стану. Хоч цей проект був підтриманий Наркоматом оборони СРСР, але генерал С.Штеменко вимагав його погодження з М. Хрущовим. Однак секретар ЦК КП(б)У і голова Уряду УРСР не наважився на такий крок¹⁶.

Розквартировуючись у населених пунктах, гарнізони вибирали найкращі будинки, з яких виганяли мешканців. Реально у всіх областях і зокрема в Дрогобицькій був встановлений “надзвичайний стан”, за яким мешканцям заборонялося вільно переходити без письмового дозволу начальника гарнізону з села до села в межах району, заборонялося пересування також вночі. Порушників цієї заборони відразу арештовували або розстрілювали.

Практично всюди людям заборонялося ночувати не в себе вдома, вночі від хати до хати ходили спеціальні підрозділи, які

¹³ Шанковський Л. Вказана праця. – С. 762.

¹⁴ Витяг з протоколу допиту Д. Вітовського // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА: 1944 – 1945. – Т. 9– Київ – Торонто, 2007. – С. 725.

¹⁵ Мірчук П. Українська повстанська армія 1942 – 1952. – Мюнхен: CICERO, 1953. – С. 138.

¹⁶ Кентій А. Боротьба без компромісів // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 5. – С. 13 – 14.

це контролювали. Вдень і вночі відбувалися масові перевірки документів. Обов'язковим атрибутом в діяльності репресивно-карального апарату були постійні допити з притаманним їм жорстокими тортурами. Здається, не було людини в той час, яка б не була допитана НКВД. Допитів не уникали навіть діти. В багатьох селах під час допитів до дітей також застосовували тортури.

Звіряча поведінка окупантів не оминула й жінок. Зокрема в статті “Терор енкаведівських гарнізонників на українських землях” згадується: “Кожну стрічну жінку п'яний і часто венерично хворий енкаведист вважає за свою здобич. На гвалтування гарнізонники арештували десятки й сотні молодих дівчат, ночами вдиралися у хати, ловили жінок на полях і вулицях. Часто гвалтували малолітніх, а також зовсім старих жінок, на очах матерей гвалтували дочок, на очах дочок – матерів, гвалтуванням замучували свої жертви. По всіх західних областях України квартируючі більшовицькі частини сталися розсадниками венеричних недуг, що до цього часу тут майже не було... В Нижньо-Устрицькому районі внаслідок квартирування частин НКВД в кожному селі було 10–20 венерично хворих жінок. В с. Держів Миколаївського району 22 травня 1946 р. повстанці ввіймали венерично хворого енкаведиста-розвідчика, який признався, що мав постійне завдання заражувати по тюрмах арештованих дівчат. Він “діяв” по тюрмах у Рудках, Комарні, Мединичах, Пустомитах, Щирці і Миколаєві”¹⁷.

Ось як згадує жителька с. Літині Анна Якимів початок виборчої кампанії: “На початку 1946 року у Літині було розміщено гарнізон червонопогонників (25 – 30 осіб) під командуванням лейтенанта Тамбовцева. Частина гарнізону розташувалася в будинку колишньої “Просвіти”, а частина – в хаті Онуфрія Копача. Мабуть це дало свої результати, бо 26 січня було заарештовано шість дівчат – членів ОУН: Ганну Козак (“Уляну”, тобто мене), Катерину і Параскеву Матольських, Катерину Ковалик, Катерину Білу, Ганну Харів та Марту Галушку. Приблизно в той час за

¹⁷ УГВР в світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944 – 1951 рр. – Б.м.: Видання Закордонних частин ОУН, 1956. – С. 198 – 199.

доносом було заарештовано Івана Хім'яка, Катерину Луців, Ольгу Юзефів. До речі, брат І. Хім'яка Дмитро, дізнавшись про арешт брата, вступив до УПА. Крім того, було виселено кілька сімей (сім'ї Миколи Шевціва, Володимира Паньківа, Михайла Ковалика, Петра Матольського)¹⁸.

З метою залякати місцеве населення і позбавити український визвольний рух підтримки і співчуття, окупаційна влада широко застосовувала виселення. Наприклад, на початку 1946 р. у Новострілищанському районі вивезено 42 родини, в Самбірському – 38 родин, Комарнівському – 50; виселенню підлягали цілі хутори та присілки: в Журавненському районі Дрогобицької області були виселені мешканці хуторів коло сіл Новошичі, Которини, Монастирець, Буянів, Чертіж, Корчівка. Окрім цього у боротьбі проти ОУН та УПА радянська карально-репресивна машина як метод широко застосували спалення лісів та бактеріологічну зброю¹⁹. Серед сексотів була поширена отрута для знищення учасників УПА та членів ОУН. Отруту додавали до води та їжі. Масово на чорному ринку продавалися під видом вакцини препарати із збудниками різних інфекцій. Були звільнені з в'язниць інфекційно хворі особи для поширення захворювань серед повстанців²⁰.

З приходом військових частин у Дрогобицьку область почалися масові пограбування церков, монастирів, музеїв, архівів, місцевого населення. Свавілья військових набрало таких масштабів, що навіть бюро Дрогобицького обкому партії у лютому 1946 р. відзначало, що “у Судово-Вишнянському, Комарнівському, Ходорівському, Меденицькому районах при виїзді на операції проти банд націоналістів бійці винищувального батальйону, а також окремі бійці і офіцери органів НКВД та НКГБ, часто за присутності партійних і радянських керівників районів, начальників райвідділів НКВД і НКГБ, не розібравшись, підпалюють будинки, конфіскують майно, убивають без суду окремих гро-

¹⁸ “Здобудеш... або загинеш...” (Спогади ветеранів ОУН-УПА про національно-визвольну боротьбу в 1940 – 1950-х рр. на Дрогобиччині). Книга 2 / Упорядники Ю. Кишакевич, М. Галів. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2007. – С. 158.

¹⁹ УГВР в світлі постанов... – С. 132, 199.

²⁰ Літопис УПА. – Т. 9. – С. 163.

мадян, які зовсім не належать до бандитів”²¹. З 14 травня 1946 р. начальник Журавнівського райвідділу МВД капітан Федоров і лейтенант Сільченко заарештували підозрюваного у приналежності до ОУН завідувача райземвідділом П. Яцишина. Після страшних катувань його вбили, а труп вивезли і скинули в ріку Дністер. На Дрогобиччині ряд вбивств мирних жителів здійснили уповноважений карного розшуку Комарнівського РВ МВД старший сержант Г. К. Григорєв, міліціонер кавалерійського взводу обласної міліції М. Пузанов, капітан міліції Зуєв та ін. Оперуповноважений Дрогобицького райвідділу МГБ мол. лейтенант Кружалов, ст. сержант 91-го спеціального полку МГБ Оганян разом з оперативними працівниками МГБ Карповим, Щербаковим, Федотовим вбили 17 вересня 1947 р. вчительку с. Делява Н. Владичину, а її майно пограбували. У доповідній записці військового прокурора військ МВД Українського округу від 31 грудня 1947 р. зазначалося: “Перебуваючи в селах Далява, Верхні Гаї, Нижні Гаї, Кружалов пропонував підопічним слідоперативним працівникам, скерованих з других областей СРСР, здійснювати провокаційні вбивства громадян, а після цього підкладувати до трупів зброю, антирадянські листівки і списувати, що це “бандити УПА”. В цих же селах, оформлюючи справи на виселення сімей учасників “ОУН” і “УПА”, Кружалов давав вказівки слідоперативним працівникам і сам особисто фальсифікував документи, складаючи протоколи допиту і агентурні звіти від імені неіснуючих осіб. Ці ж більшовицькі садисти в с. Верхні Гаї 27 жовтня 1947 р. знищили невідомого громадянина, а потім сфальсифікували акт про те, що затриманий був воїном УПА Михайлом Гуком і що вбито його при спробі втечі”²².

Радянська влада активно використовувала мітинги для ведення передвиборчої агітації. Так в с. Юшківці Новострілищанського району Дрогобицької області голова райвиконкому Татаренков проводив передвиборчий мітинг, в ході якого вихваляв СРСР. Після цього слово взяв селянин, який сказав: “Ви, товаришу, всі гарно говорите і пишете, але на цьому й кінчається. Ваші солдати тимчасом далі грабують, роблять облави, стріля-

²¹ Літопис нескореної України... – Кн. 2. – С. 35.

²² Літопис нескореної України... – Кн. 2. – С. 35 – 36.

ють наших людей. Вас не тільки люди, а й собаки бояться. І ви хочете, щоб за вас люди голосували”. На ці слова розлючений Татаренков відповів: “Ми робили облави, арештували і далі так будемо робити. Будемо стріляти доти, доки всіх вас, бандерівців, не перестріляємо. Чи ви підете голосувати чи не підете, ми й так вивеземо багато вас у Сибір”²³.

У селі Чижки Новострілицанського району “кандидат” Олексієнко закликав зібраних селян іти голосувати, бо інакше всіх вивизуть на Сибір. Після чого жінки підняли крик і відмовились голосувати, протистуючи проти більшовицького терору. З антивиборчою промовою виступила селянка Палагія Яцишин, внаслідок чого мітинг було зірвано²⁴. На передвиборчому мітингу в с. Братківці Стрийського району агітаторка Флорова просто заявила, що, незалежно від того чи ви будете голосувати, чи ні, вибори відбудуться і назначені партією кандидати таки будуть вибрані²⁵.

У с. Жирове Жидачівського району в січні енкаведисти застрілили дівчину – переселенку, Квіт Анастасію, що йшла з церкви додому й не хотіла йти на передвиборчий мітинг²⁶.

6 лютого 1946 р. на мітингу в с. Монастирець Журавненського району енкаведівські агітатори поставили зібраним селянам запитання, чи вони будуть голосувати. Присутні закричали: “Не будемо. Ви нас грабуєте і нищите. Хочемо Самостійної України”. Більшовики мітинг розігнали, а активістів заарештували і сильно побили²⁷.

Широко радянська влада використовувала і пресу для здійснення виборчої агітації²⁸.

У день самих виборів масовими були випадки по всіх селах області, коли не дочекавшись добровільної явки населення, до

²³ УГВР в світлі постанов... – С. 214.

²⁴ Там само. – С. 221 – 222.

²⁵ Літопис УПА. – Т. 9. – С. 286.

²⁶ УГВР в світлі постанов... – С. 215.

²⁷ Там само. – С. 216 – 217.

²⁸ Радянське слово. – 1946. – 5 січня (субота). – № 4 (825). – С. 1 – 2; Радянське слово. – 1946. – 11 грудня (середа). – № 239 (1060). – С. 2; Радянське слово. – 1946. – 29 листопада (п’ятниця). – № 231 (1052). – С. 1; Радянське слово. – 1946. – 14 серпня (середа). – № 158 (979). – С. 2; Радянське слово. – 1946. – 24 серпня (субота). – № 165 (986). – С. 6 – 7.

виборчих урн енкаведистські і військові гарнізони почали зганяти людей до виборчих приміщень силою, під багнетами та кулеметами. При цьому села ще з вечора попереднього дня були обложіні кулеметними заставами і навіть гарматами, танками. Людей, які не хотіли виходити з хат, до неприємності били, викручуючи їм руки, вибиваючи зуби, ламаючи кістки, або тероризуючи пострілами над головами, або й розстрілами окремих громадян. Часто люди у виборчих приміщеннях пробували перекреслювати виборчі бюлетені чи писати на них революційні кличі. Проте, як виявилось, такий хід подій був передбачений і у всіх виборчих приміщеннях або не було кабін, олівців, або вони (кабіни) були відкриті, чи зроблені з марлі. Однак неможливість терором зігнати населення до урн змусила енкаведистів брати в руки малі урни і пробувати по хатах збирати бюлетені до них. У помешканнях людей відбувалася аналогічна ситуація тій, яка була на виборчих дільницях. Часто помешкання були пустими, бо населення в день “виборів” масово тікало у ліси або ховалося, тоді, як правило, за виборців бюлетені кидали самі енкаведисти. Так в с. Тейсарів Жидачівського району щоб змусити голосувати Сенишина Михайла, йому стріляли понад вуха, а потім важко побили, а Козакові Василеві вибили 4 зуби. В усьому селі залишилося 10 лютого небитими тільки 30 людей. На 600 голосуючих тут добровільно (це значить не безпосередньо під побоями) проголосувало 5 людей, 300 зовсім не голосували. При підрахунку голосів виявилось 25 голосів зайвих²⁹.

В с. Прибілля Новострілищанського району лейтенант НКВД застрілив Оленського Миколу, що відмовився голосувати. В с. Новосілки-Опарські Комарнівського району енкаведист убив селянина Дзюму Івана, який не хотів голосувати³⁰. У с. Крушельниця Сколівського району виборців на дільниці били. Одна із селянок взяла бюлетень, змочила своєю кров'ю і кинула в урну зі словами: “Ось вам ваша демократія”³¹.

У с. Волошинове, на Самбірщині, енкаведисти силою зігнали жінок на передвиборчий мітинг і наказали йти голосувати. Ні

²⁹ Там само. – С. 227.

³⁰ Там само. – С. 227 – 228.

³¹ У боротьбі за волю – під бойовими прапорами УПА. – Авгсбург, 1949. – С. 128.

одна з жінок не пішла до виборчої ділянки, тоді енкаведисти почали стріляти, внаслідок чого кілька старших жінок втратили свідомість. Однак навіть це не змусило присутніх піти добровільно до виборчих урн. Тоді НКВД силою заводило кожну жінку до середини і, не зважаючи на їхню згоду, кидали за них виборчі бюлетені до урн³².

Ось які спогади залишилися в жителя с. Бронця Миколи Гука про “найдемократичніші” вибори в СРСР: “З приходом радянської влади настали важкі часи. Совети вкрай жорстоко поводилися з населенням. Пам’ятаю перші вибори до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 року. У нашому селі жодна людина не йшла голосувати. Тоді до села приїхали червонопогонники – війська МВС і почали чинити безчинства та насилля: запалили дві стодоли, людей силою заганяли до сільради на виборчу ділянку, при цьому жорстоко били. Якщо людина відмовлялася голосувати, то її або кидали до підвалу з водою, або дверями затискали пальці однієї руки, а в іншу давали ручку і бюлетень, змушуючи проголосувати”³³.

У с. Улично при підрахунку голосів виявилось 90 зайвих бюлетенів. Аналогічна ситуація із зайвими бюлетенями була у м. Бориславі, с. Модричах, Орові та інших населених пунктах³⁴.

Внаслідок таких заходів організації виборчих кампаній, за даними виборчих комісій в голосуванні взяло участь 100 %.

Водночас проти таких “вільних” виборів за більшовицьким сценарієм виступило і повело антивиборчу кампанію українське революційне підпілля. Визвольний рух проводив противиборчу боротьбу як шляхом пропагандистсько-агітаційної роботи, так і здійсненням конкретних бойових і диверсійних акцій. Практично по всій території Західної України у селах, містах, містечках постійно поширювалися революційні антивиборчі листівками, лозунги тощо.

Досить поширеною практикою було розклеювання революційних листівок на будинки, в яких проживали енкаведисти. В с. Бориничі Стрілківського району була зроблена велика со-

³² УПА в світлі документів... – С. 91.

³³ “Здобудеш... або загинеш...”... – С. 165.

³⁴ УГВР в світлі постанов... – С. 229.

лом'яна лялька, схожа на Сталіна, і повішана на телеграфічний стовп. В середину вложено міну, яка при зніманні ляльки вбила одного енкаведиста та двох поранила³⁵. Масово поширювалися гасла, листівки до працюючих ССРСР, селян і селянок, робітників та робітниць, української інтелігенції, працівників адміністрації, залізничників, української молоді, переселенців з інших регіонів України, червоноармійців, демобілізованих та інвалідів Червоної армії, представників інших національностей³⁶. Наприклад, в листівках поширюваних серед червоноармійців, які незважаючи на накази керівництва, читали їх, підпілля зверталось із таким закликком: “Ви билися з фашистськими наїзниками за мир і демократію! Сталінська кліка готує нову війну і топче всі демократичні свободи! Не голосуйте за ката Сталіна і його ставлеників. Геть сталінські реакційні вибори! Смерть сталінським імперіялістам! Хай живе воля народам і людині!”³⁷. Варто зазначити, що ця робота серед червоноармійців давала певні результати, зокрема у травні 1946 р. в м. Дрогобичі було 4 випадки замахів червоноармійців на енкаведистів, а в м. Самборі один із червоноармійців заявив, що “ми більше за Сталіна воювати не будемо”. За це дістав 10 років тюрми. Після винесення вироку заявив: “В тюрму піду, а воювати таки не піду”. А 8 липня 1946 р. в с. Бандрів Нижньо-Устріцького району на облаву “проти бандерівців” енкаведисти вели червоноармійців, проте бійці відмовилися йти, і тоді до них застосували зброю. Після цього один боєць заявив: “Я від кулі бандерівців вмирати не хочу, як хочете, стріляйте мене тут”. Його роззброїли та арештували³⁸.

Часто повстанці вдавалися і до наочної агітації. Так напередодні “виборів” на стіні сільради в с. Заболотівці Жидачівського району з'явилася карикатура, що зображала будинок зі загратованими вікнами, зі стійкою, озброєною кулеметом. Біля будинку – зігнені чоловіки і жінки, що під ескортом озброєних автоматів енкаведистів ідуть до цього будинку. На будинку напи-

³⁵ УГВР в світлі постанов... – С. 218.

³⁶ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942 – 1950 рр. – Ч. 1. – Б.м.: Видання Закордонних частин ОУН, 1957. – С. 153 – 159.

³⁷ Там само. – С. 157.

³⁸ УГВР в світлі постанов... – С. 242 – 243

сано “Виборча дільниця”, а вгорі – “Вільні вибори під сонцем Сталінської конституції”³⁹.

Водночас підпілля проводило конкретні бойові акції, спрямовані на зрив виборів: знищення списків виборців, приміщень, виборчих урн, виведення з ладу телефонних і телеграфних зв’язків, залізничних доріг, мостів, здійснювали засідки на підрозділи, які зганяли людей на виборчі дільниці, робилися обстріли з метою створення паніки і показу сили визвольного руху, мінувалися виборчі дільниці, залізниці. Зокрема, в “Інформації секретаря Дрогобицького обкому КП(б)У С. Олексенка про активізацію українського націоналістичного підпілля в зв’язку з підготовкою до виборів до Верховної Ради СРСР” від 17 грудня 1945 р. зазначалося: “В Хирівському районі у сільських радах сіл Ліскувате, Велика Сушиця і Старява – в ніч на 3 грудня бандитами знищені підготовлені списки виборців”⁴⁰. А в с. Корчин повстанці обстріляли виборчу дільницю⁴¹. Про масштаби діяльності підпілля в цей час свідчить протокол допиту керівника відтинку ВО “Маківка” Д. Вітовського. Зокрема зазначалося, що в день виборів було здійснено обстріли 9 виборчих дільниць і навіть районних центрів: Сколе, Славськ, Турка, Ст. Самбір та ін⁴². 18 лютого 1946 р. підвідділ УПА розбрав станицю “стрибків” у с. Добрянки⁴³.

Для підпілля вибори закінчилися великими втратами. Так, на теренах Дрогобицької області ОУН і УПА понесли значні втрати. Протягом січня-квітня 1946 р. органи НКВД–НКДБ разом з військами Червоної армії провели проти повстанців 4394 операції, в ході яких було розбито 41 бойову одиницю УПА і ліквідовано 112 низових осередків ОУН, знищено 1489 бійців⁴⁴.

³⁹ Там само. – С. 219 – 220.

⁴⁰ Сергійчук В. Український здви́г: Прикарпаття. 1939 – 1955 рр. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 409.

⁴¹ УПА в світлі документів... – С. 347

⁴² Витяг з протоколу допиту Д. Вітовського // Літопис УПА. Нова серія. Т. 9. – С. 727.

⁴³ Русначенко А. М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – К.: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. – С. 289.

⁴⁴ Кентій А. В. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946 – 1956 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1999 – С. 15.

Як пише дослідник Л. Шанковський, за пів року “великої блокади” підпілля втратило в’ятеро більше, ніж за наступні три роки⁴⁵. Велика більшовицька блокада 1946 р. призвела у збройних силах ТВ–24 “Маківка” до ще більших втрат. Із п’яти сотень уціліло лише три, і то з поріділими рядами. У структурах Самооборонних кущових відділах (СКВ) втрати були ще відчутнішими, а 30 березня 1946 р. у Сколівському районі Дрогобицької області був затриманий колишній командир Тактичного відтинку “Маківка” УПА–Захід О. Вітовський (“Андрієнко”, “Зміюка”)⁴⁶. 21 лютого 1946 р. в с. Модричі загинув “Моряк”, командир сотні ім. полк. Дмитра Вітовського, один із кращих старшин УПА, який у роки німецької окупації був вишкільним референтом Дрогобицької області.

Проте, незважаючи на значні втрати, збройний опір УПА окупантам на Дрогобиччині не припинявся ні на хвилину.

За даними підпілля у виборах взяли участь тільки 10 % населення краю. Наслідками проведених “найдемократичніших” виборів була тотальна фальсифікація волевиявлення населення. Їхнє бойкотування не завадило офіційній радянській пропаганді під час оголошення підсумків виборів заявити, що вони були одностайними і за блок комуністів і безпартійних віддали свої голоси більше 99,8 процентів усіх виборців⁴⁷, а “трудящі” Західної України “йдуть за Комуністичною партією, великим Сталіним”. Більше того, більшовики заявили, що український визвольний рух зазнав остаточної поразки. Так, виступаючи 14 лютого 1946 р. на нараді секретарів обкомів, перший секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов заявив, що УПА, яка була масовою повстанською організацією, “впала безнадійно і не підніметься”⁴⁸. На цій нараді Олексенко, секретар Дрогобицького обкому КП(б)У заявив: “Що показали вибори. Вони показали, що оунівці без бою не здадуться... Я просив би, Микита Сергійович, дати нам ешелони, щоб ми могли вивезти родини бандитів, це має велике значення, а у нас їх досить (сімей бандерівців – В. І.)”. А ті, хто виступав на нараді, од-

⁴⁵ Шанковський Л. Вказана праця. – С. 812.

⁴⁶ Кентій А. Боротьба без компромісів... – С. 15.

⁴⁷ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр. Нові документи і матеріали. – К.: Дніпро, 1998. – С. 450.

⁴⁸ Кентій А. Боротьба без компромісів... – С. 16.

ноголосно визнали, що без допомоги Червоної Армії вибори до Верховної Ради СРСР провести було б неможливо⁴⁹. Проте як показали дальші події, це було далеко не так.

Отже, вибори до ВР СРСР та УРСР згідно Конституції в своїй суті не були демократичними і рівними. Активне виборче право отримували лише кандидати блоку комуністів та безпартійних, яких висували відповідні органи КПУ, а також керовані нею громадські організації (профспілки, кооперативи).

Відмовляючись брати участь у голосуванні, мешканці Дрогобиччини показали своє вороже ставлення до радянської влади, а “обрані” депутати не могли виступати виразниками їхніх інтересів. Такі наслідки виборчих кампаній стали маніфестом перед цілим світом підтримки УГВР, тобто голосуванням за Українську самостійну соборну державу.

⁴⁹ Літопис нескореної України... – Кн. 2. – С. 35.

Ігор МАРЧУК
(Рівне)

ЛІКВІДАЦІЯ РАДЯНСЬКИМИ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИМИ ОРГАНАМИ КАРПАТСЬКОГО КРАЙОВОГО ПРОВІДУ ОУН (1945-1954)

Згідно з рішеннями членів проводу ОУН на чолі з Романом Шухевичом в останніх місяцях 1944 року підпілля ОУН мало змінити організаційну побудову, яка існувала за часів німецької окупації і підготувати підпільні кадри до нових умов боротьби. Протягом 1945 року формуються так звані великі і малі крайові проводи ОУН. Отже проводу ОУН підпорядковувались крайовий провід ЗУЗ у складі Карпатського, Львівського, Подільського та Закерзонського країв і крайовий провід ПЗУЗ у складі північно-західного краю «Москва» і північно-східного краю «Одеса». Для координації дій крайових проводів та перебування проводу ОУН на межі Станіславської, Львівської та Тернопільської областей створено окрему Рогатинську округу, яку очолив Зиновій Благий – «Шпак»¹ Власне Карпатський крайовий провід ОУН був чи не найбільшим і найпотужнішим серед малих крайових проводів, які діяли у той час. До його складу входили чотири округи: Буковинська № 20 (довгий час очолював В. Савчак – «Сталь»), Коломийська № 21 (очолював Б. Легкий – «Борис»), Станіславська № 22 (очолював П. Федюшко – «Готур»), Калуська № 23 (очолював М. Калений – «Дуб»), Дрогобицька № 24 (очолював І. Лаврів – «Нечай»). Наприклад Дрогобицький окружний провід ОУН за № 24 поділявся у свою чергу на чотири надрайони: Дрогобицький, Турківський, Самбірський, Стрийський (у радянських документах у більшості випадків чомусь фігурує як Дрогобицький обласний провід ОУН).

Оскільки радянські карально-репресивні органи формувались за адміністративно-територіальним принципом, то діяль-

¹ Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940-1950). – Київ, 2007. – Т. 2. – С. 172, 380.

ність Карпатського крайового проводу охоплювала Чернівецьку, Станіславську, Дрогобицьку області УРСР. Відповідно боротьбу з цим підпільним осередком було покладено на обласні управління НКДБ-МДБ Станіславської та Дрогобицької областей під пильним наглядом оперативної групи у Львові та республіканського управління в Києві. За оперативними документами МДБ Карпатський крайовий провід відроджувався 6 разів протягом свого існування у 1945-1954 рр..² Зрозуміти таке формулювання досить складно: ніби чекісти знищували повністю все керівництво проводу шість разів підряд, хоча із наведеної нижче таблиці видно, що це не так. Або вони мали на увазі ліквідацію тільки керівників проводу, але їх відомо на даний момент тільки п'ять – «Роберт», «Шелест», «Єфрем», «Грузин», «Грім».

За новими інструкціями проводу ОУН від 1945 року до керівного активу краю належали крім керівника проводу його заступник чи організаційний референт, військовий референт, який керував діями підрозділів УПА і мав окремий військовий штаб, референт СБ, який мав заступника та слідчого, референт пропаганди, який очолював крайовий осередок пропаганди. Радянські карально-репресивні органи у своїх документах членів крайового проводу ділять на дві групи: член проводу і функціонер крайового проводу (охоронець, зв'язківець-кур'єр, утримувач пункту зв'язку, секретар-машиністка і т.д.). Тобто членів проводу було набагато менше чим функціонерів, які виконували різноманітні технічні обов'язки і не керували роботою референтур.

Відомо, що на території Карпатського крайового проводу ОУН постійно перебували члени проводу ОУН Р. Кравчук – «Петро», П. Федун – «Север», В. Сидор – «Шелест», періодично знаходились та проводили наради О. Гасин – «Лицар» та Р. Шухевич – «Тур». Це свідчить про те, що Карпатський крайовий провід поруч зі Львівським відігравав одну з найважливіших ролей у збройній боротьбі ОУН та УПА. Тут знаходився Головний осередок пропаганди та інформації (ГОСП) на чолі з «Севером». До 1949 року на його території ще діяли два невеликі від-

² Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки. – Київ, 2007. – С. 154.

діли УПА, які здійснили пропагандивний рейд на територію Румунії під загальною командою сотника П. Мельника – «Хмари», коли на теренах інших крайових проводів відділів та штабів УПА вже не існувало ще з 1946 року.³

З 1947 року функції боротьби з підпіллям ОУН повністю перебрали на себе обласні управління МДБ та новостворені у їхньому складі спеціальні відділи 2–Н (націоналісти). Організаційно-штатний устрій відділу 2–Н обласного управління МДБ Станіславської області на березень 1947 року виглядав наступним чином:

1-ше відділення, яке займалося розробкою членів крайового, окружних та надрайонних проводів ОУН – 8 оперативних працівників;

2-ге відділення, вело розшук підпільників на території області і керувало діями райвідділів МДБ – 10 оперативних працівників;

3-тє відділення займалося розробкою мельниківського підпілля – 3 оперативні працівники;

4-те відділення здійснювало керівництво агентурно-бойовими групами та винищувальними батальйонами – 6 оперативних працівників;

5-те відділення проводило облік та аналізувало інформацію по лінії відділу – 4 оперативні працівники;

6-те відділення займалося радіозв'язком та використанням спеціальних сигналізаційних апаратів «Тривога» – 15 оперативних працівників.⁴

Довгий час цей відділ очолював полковник Арсеній Костенко, 1900 р. н., уродженець міста Охтирка на Харківщині. Він з 1946 року був начальником відділу, з 1947 року відділу 2–Н і одночасно заступником начальника УМДБ Станіславської області. З 1951 по 1957 рр. очолював це обласне управління. Особисто керував операцією по знищенню керівника крайового проводу Ярослава Мельника – «Роберта» 31 жовтня 1946 року на горі

³ Манзуренко В., Гуменюк В. Рейд УПА в Румунію 1949 р. – Львів–Рівне, 2007. – 56 с.

⁴ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідродів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980-ті роки. – Київ, 2007. – С. 270.

Яворина Болахівського району. Навів на криївку раніше захоплений слідчий референтури СБ крайового проводу «Лиман». Солдат внутрішніх військ знайшов місце розташування бункера і щупом наткнувся на дерев'яне перекриття. Вихід з криївки на схилі пагорба слугував амбразурою, а з трьох боків вона була практично недосяжною для ворога. Охоронна боївка мала на озброєні 3 ручні кулемети та 6 автоматів і чинила багатогодинний опір. Тоді ще майор А. Костенко галицьким діалектом розпочав перемовини з підпільниками, однак Я. Мельник критикував у відповідь радянську владу, Сталіна, говорив що совети загарбники і знущаються над Україною та українцями і він та його люди не збираються здаватися «сталінському майору». Охорона час від часу відкривала вогонь, а дружина провідника робила ін'єкції тим, хто втрачав свідомість від порохових газів. Після опівночі з бункера почали лунати пісні. Зрозумівши безвихідність становища, «Роберт» разом з дружиною Антоніною та технічним референтом СБ крайового проводу «Скелею» замурувалися в підземному лазі, решті підпільників було наказано пострілятися, а командирові охорони підірвати бункер. Однак один з охоронців Йосип Янишевський – «Ясний» вбив командира охорони і здався оперативно-військовій групі. Тоді бункер підірвали вже чекісти, щоб виявити лаз. Всі підпільники загинули.⁵

У кожному з 36-ти районів Станіславської області діяв районний відділ МДБ, який за штатом мав нараховувати до 10-ти оперативних працівників та мав одного чи двох слідчих. Крім того зі східних областей УРСР та з інших республік СРСР відряджалися на кілька місяців місцеві офіцери. На 11 вересня 1947 р. до Станіславського УМДБ відряджено 312 оперативних працівників з 9 областей російського Нечорнозем'я, 161 з Ленінградської області і т.д.⁶ У наступні роки кількість відряджуваних навіть дещо зросла. Це давало можливість створювати оперативні групи по кожній територіальній ланці підпілля, а для розшуку членів проводу ОУН та крайових проводів ОУН створювалися окремі міжобласні оперативні групи. Для розшуку «Севера» було виділено 7 офіцерів 1-го відділення 1-го відділу

⁵ Там само. – С. 60–61.

⁶ Там само. – С. 271.

Управління 2-Н МДБ УРСР. Крім того Дрогобицьке обласне УМДБ створило оперативно-військову групу у складі 18 кращих оперативників на чолі з полковником С. Стеховим, а Станіславське – у складі 12 оперативників на чолі з полковником Нечаєвим. Прикривали чекістів сотні солдат Внутрішніх військ МДБ СРСР. Та існувала ще одна найбільш небезпечна для підпілля проблема – це агентура. Згідно з довідкою про рух агентурно-інформаторської мережі УМДБ по Станіславській області на липень 1946 року у її складі перебувало 142 резиденти, 641 агент, 5572 інформатори.⁷ Саме агентурні донесення та роздобути у ході слідства над захопленими підпільниками ОУН матеріали слугували сировинним матеріалом для проведення чекісько-військових операцій.

21 квітня 1947 року транспортним відділом МДБ було влаштовано засідку, у яку потрапили заступник крайового референта СБ «Яр» та керівник референтури пропаганди Карпатського крайового проводу Омелян Кочій – «Левко».

6 березня 1949 року у селі Сваричів Рожнятинського району співробітники райвідділу МДБ на чолі з капітаном Єрьоміним та майором Макаровим виявили два бункери і знищили 7 повстанців, серед яких впізнано «Дениса» він же «Софрон» – Яцків Богдана Васильовича, який з 1945 року був окружним референтом СБ Калущини, потім заступником референта СБ Карпатського крайового проводу «Митаря», а після його загибелі у 1948 році очолив цю референтуру. Серед документів «Дениса» знайдено невеликий папірець зі схематичним зображенням місцевості, відміткою «хрестик» і числами 8 і 18. Документ спонукав чекістів до пошуку цієї місцевості на карті і проведення там чекісько-військової операції Перегінським райвідділом МДБ. О 13 год. 14 квітня оперативники МДБ у лісі виявили землянку і заатакували її. Тільки 16 квітня тіла 6-ох загиблих повстанців привезено у місто Станіслав. Серед убитих виявилися керівник Карпатського крайового проводу Василь Сидор – «Шелест» і його дружина Софія Сушко – «Наталка».⁸

⁷ Там само. – С. 277.

⁸ Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 2003. – Т. 7. – С. 142–143.

Звіт Станіславського обкому про результати боротьби з підпіллям ОУН на території області за 1 квартал 1949 року повідомляє, що обласним управлінням МДБ розробляється Карпатський крайовий провід ОУН у складі 6 чоловік та 3 окружних проводи з 16-ма керівниками різних референтур. На 9 травня 1949 року після загибелі «Шелеста» та його дружини повідомляється про наявність у складі крайового проводу 4 чоловік, а у складі 3-ох окружних проводів 13 учасників.⁹

Остання перебудова керівництва Карпатського крайового проводу відбулась очевидно протягом 1949 року, коли на чолі проводу став Степан Слободян – «Єфрем». Референтом СБ був призначений Янишин Юрій, організаційним референтом став «Сталь», референтуру пропаганди очолив «Марко Боєслав».

Як подають сучасні дослідники О. Ішук та Д. Веденєєв – убитого 18 листопада 1950 р. біля села Бережниця керівника крайового проводу «Єфрема» було вилучено блокнот з зашифрованими записами. Після розшифрування виявилось, що ОУН мала розгорнути широку націоналістичну роботу на сході України. Кожен окружний провід отримав у своє підпорядкування 2-3 області, де мав створити підпільні осередки. За Коломийським окружним проводом були закріплені Дніпропетровська та Запорізька області, за Калуським – Миколаївська, Херсонська та Кіровоградська, за Станіславським – Крим і т.д. Так у серпні 1950 року Калуським окружним проводом ОУН на схід були направлені два керівники районних проводів ОУН. Один оунівець готувався до рейду у м. Київ, а чотири члени ОУН у Вінницьку та Кіровоградську області.¹⁰

У кінці 1950 року також загинув і «Сталь», організаційні питання були змушені вирішувати «Гомін» та «Грім». Відомо, що М. Дяченко – «Гомін» проводив навчання підпільників влітку 1951 року, на яке зібралось 25 осіб. Він записав у щоденнику: «Прийшов тільки командир «Грім». Тепер вже переконалися, що сотника «Єфрема» немає в живих. Ми з командиром «Гро-

⁹ Там само. – С. 111, 144.

¹⁰ Ішук О., Ніколаєва Н. Діяльність молодіжних структур ОУН(б) на території східних та центральних областей України у 1944-1954 рр. – Київ, 2006. – С. 6.

мом» намітили собі план роботи на найближчий час. Я повинен якнайшвидше встановити зв'язок зі східними округами, а він повинен був зв'язатися з західними округами і знайти зв'язок до керівництва...Більшовики почали «промацувати» місце мого постю. У селі Бистриця (Рафайловій) постійно знаходився якийсь капітан МДБ (а врешті-решт чорт його знає хто прислав цього противного птаха) і допитував людей. Я знав, що цей більшовицький тип розробляє мою групу. Потрібно було змінювати постій за постюем і приглядатися, де можливо знайти нові місця базування...Коли почалась облава більшовиків...швидко перебралися у гори і облава не зачепила нас.» 22 лютого 1952 р. в урочищі Хубена біля села Дзвиняч під час однієї з чекістсько-військових операцій одна з військових груп МДБ виявила бункер з відкритим люком, з якого підпільники вели спостереження за місцевістю. Повстанці пізно помітили військовослужбовців і відкрили вогонь, поранивши одного з солдатів. Бункер був блокований. Всі хто в ньому перебував, не бажаючи здаватися живими, застрелились. На гору витягнуто сім тіл загиблих, серед яких пізніше упізнано тіло Михайла Дяченка – «Гомона».¹¹

Після того як представник ЗП УГВР Василь Охрімович – «Грузин» у травні 1951 року був десантований з американського літака, йому вдалося зустрітися з П. Федуніом – «Севером», а у жовтні з провідником ОУН В. Куком – «Лемішем». Саме Василь Кук, знаючи про втрати серед керівного активу, призначив «Грузина» керівником Карпатського і Львівського крайових проводів. Одночасно він ввійшов до складу проводу ОУН. Але вже у жовтні наступного року чекістам вдалося захопити Охрімовича. Таким чином Львівський і Карпатський крайовий проводи втратили нового керівника.¹²

У лютому 1951 р. на Станіславщині (на кордоні Станіславського і Жовтневого районів) був знайдений бункер типографії

¹¹ Ішук О., Ніколаєва Н. Життя, діяльність та загибель референта пропаганди карпатського крайового проводу ОУН Михайла Дяченка – «Марка Босслава» в світлі документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України // Український визвольний рух. – Львів, 2007. – Збірник 9. – С. 5–44.

¹² Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідродів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки. – Київ, 2007. – С. 384.

Станіславського окружного проводу ОУН «Боротьба» (з листопада 1950 року отримала назву «імені генерала Т. Чупринки»), який мав площу 20 м², окрему кухню на 5 м². Під час його ліквідації загинуло 5 підпільників, а 2-ох пораненими захоплено та вилучено 5 тис. примірників пропагандистських видань, написаних П. Федунюм – «Петром Полтавою», М. Дяченком – «Марком Боєславом» та професором Когутюм, філологом зі Східної України. Серед захоплених виявився керівник пропаганди Станіславського окружного проводу ОУН і одночасно керівник зв'язкової лінії між Карпатським та Подільським крайовими проводами Михайло Козакевич – «Байденко», він же «Зелений», «Денис», «Султан», «Боярин», 1921 року народження, з села Ганусівка Жовтневого району. Саме через його зраду було захоплено та знищено багато підпільників на території Станіславщини протягом першої половини 1951 року.¹³ Крім того радянським карально-репресивним органам вдалося підібрати ще одного кваліфікованого агента – «Клима»-«Кірова», окружного референта СБ Коломийської округи. Коли про зраду «Байденка» стало відомо на початку літа 1951 року, то про агентурну діяльність Коломийського окружного референта СБ ніхто у підпіллі не знав. Окружні референти підпорядковувались безпосередньо крайовому проводу, тому саме через них планувалось вийти на вище керівництво.

21 грудня 1951 року у районі лісового масиву Бакоцин поблизу с.Вишнів Журавнівського району Станіславської області пошукова група МДБ разом з агентами-бойовиками нашттовхнулась серед білого дня на трьох підпільників. Під час сутички двоє з них загинули. Це були: Роман Кравчук – «Петро», член проводу ОУН, і референт СБ Букачівського районного проводу ОУН Паньків. Продовжуючи операцію в цьому регіоні на південному сході від села Новошин Журавнівського району 23-го грудня виявлено бункер Петра Федуню – «Севера». Підпільники не здалися, а пострілялися з власної зброї. У вбитих опізнано «Севера», пропагандиста Б.Зибневу – «Миронича», провідника

¹³ Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 2003. – Т. 7. – С. 393.

ОУН Букачівського району “Скритого” і охоронця Г.Ярему – “Діброву”.¹⁴

Практично останнім керівником Карпатського крайового проводу, а точніше окремих розрізнених ланок підпілля на цій території, залишався М. Твердохліб – «Грім», криївку якого внаслідок зради «Довбуша» виявили чекісти 17 травня 1954 року. Перший раз Луку Гринішака – «Довбуша», керівника СБ Надвірнянського надрайонного проводу ОУН, схопили зрадою 15 вересня 1951 року. Під час допиту на місці під маркою СБ вимагали виявити зв'язки до «Грома». Тоді на «Грома» вийти не вдалося, а «Довбуш» втік у підпілля та був зарахований рядовим бойовиком. 12 травня 1954 року він мав зустрітись з боївкою «Дуба» біля с. Лоєва, але був захоплений агентурно-бойовою групою вдруге. Полковник Костенко тиснув на підпільника, щоб той показав місце криївки і «Довбуш» 16-го здався. Вночі група чекістів зі зв'язаним «Довбушем» поїхала у гори і до світанку прибула на місце. М. Зеленчук – «Деркач», який повертався до криївки, описує цей момент так: «День видався дуже погідний...І тільки я піднявся іти далі. Як біля криївки затріскотіли автоматні черги. Стрільянина продовжувалась пару хвилин і затихла. Потім пролунало два чи три приглушені вибухи гранат. Все! Бункер упав, думаю собі. Ось закидають гранатами. Привів Яркий або Довбуш. Потім пролунали два пістолетні постріли, так як з бочки – і тишина. Я подумав собі: Грім з дружиною пострілялися, а Попович взята живою. Так воно і сталося».¹⁵

Операція по ліквідації Миколи Твердохліба – «Грома» завершила довготривалу агентурну розробку «Омут», яку спільно вели Станіславське та Дрогобицьке управління НКДБ-МДБ під контролем Києва протягом 10-ти років.

¹⁴ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». – К.: К.І.С., 2006. – С. 131, 139.

¹⁵ Зеленчук М. Смерть командира Миколи Твердохліба-Грома // Наш клич. – 1992. – Ч. 1–2. – С. 23.

Неповний список провідників та керівників референтур Карпатського крайового проводу ОУН (1945 – 1954)*

Прізвище та ім'я	Псевдоніми	Коли займав зазначену посаду
Мельник Ярослав	«Роберт», «Корнилов»	Керівник крайового проводу (далі – КП) з 1945 по 30.10.1946.
Сидор Василь	«Шелест», «Зов», «Ростислав Вишитий»	Керівник КП з кінця 1946 по 14.04.1949.
Охрімович Василь	«Пилип», «Грузин»	Керівник КП з жовтня 1951 по жовтень 1952.
Слободян Степан	«Клим», «Єфрем»	Організаційна референтура Організаційний референт з 1947 та Керівник КП з 1949 до 18.11.1950.
Легкий (Качурівський) Богдан	«Борис»	У 1946 р. Коломийський окружний провідник. Член КП у 1950 році. Функції не устійнено.
Тершаковець Зиновій	«Федір», «Русич»	Організаційний референт КП 1945-кінець 1946.
Савчак Василь	«Сталь», «Сокіл»	Окружний провідник Буковини. Організаційний референт КП з 1949 по 20.10.1950.
Твердохліб Микола	«Грім»	Військова референтура Військовий референт КП з 1945 по 1949 Організаційний та референт СБ КП у 1950-1954 рр.
Лівий Роман	«Митар», «Йордан»	Референтура СБ Референт СБ КП з 1945 по 5.12.1948.
Синенко Іван	«Яр», «Ох»	Заступник референта СБ КП до 21.04.1947
Шеванюк Василь	«Залізний», «Сатурн»	Слідчий СБ КП крайового проводу з 1945 по 1948.

Прізвище та ім'я	Псевдоніми	Коли займав зазначену посаду
Яцків Богдан	«Денис», «Софрон» «Шах»,	Референт СБ КП з грудня 1948 по 6.03.1949.
Янишин Юрій	«Ромб», «Ар», «Дрозд», «Р-61» Референтура пропаганди «Гомін»,	Референт СБ КП з березня 1949 по 15 вересня 1949.
Дяченко Михайло	«Марко Бослав», «Славобор», «Б-С2», «Б-333»	Референт пропаганди КП від 1948 до 22 лютого 1952.
Когут (ім'я)?	«Берест», «Професор»	Заступник референта пропаганди КП до жовтня 1951.
Кочій Омелян	«Левко»	Референт пропаганди КП з 1945 по 21.04.1947.
Федюшко Петро	«Комар», «Брюс», «Готур», «737»	Станіславський окружний провідник. Член КП з літа 1948 по 15 вересня 1949. Функції у КП не устійнено.
Лаврів Мирослав	«Нечай»	Дрогобицький окружний провідник до травня 1949. Функції у КП не устійнено.
Косарчин Ярослав	«Байрак», «Вівчар»	Дрогобицький окружний провідник до жовтня 1951. ункції у КП не устійнено.

*Таблицю укладено на основі довідників П. Содоля "Українська повстанча Армія. 1943-1949" ч. 1 і ч. 2 та публікацій, наведених у списку джерел та літератури.

Олександр ПАГИРЯ
(Київ)

ВІДНОСИНИ МІЖ УГОРСЬКОЮ АРМІЄЮ ТА УКРАЇНСЬКИМ ВИЗВОЛЬНИМ РУХОМ НА ПРИКАРПАТТІ ВЛІТКУ 1941 РОКУ

Тематика українсько-угорських взаємин у роки Другої світової війни на сьогодні залишається мало розробленою та актуалізованою в історичній науці. Особливо це стосується початкового періоду німецько-радянської війни, коли угорські збройні сили в якості союзної армії на боці німецького вермахту зайняли частину української території і перебували на теренах України в ролі окупаційних. Загалом проблема тимчасової угорської окупації галицького Прикарпаття влітку 1941 р., ставлення угорців до місцевого українського населення та підпільних структур ОУН(Б) залишається на сьогодні поза увагою як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед українських істориків побіжно вказаної проблематики торкались І. Адрухів та А. Француз¹, О. Дзюбан² та В. Деревінський³. Серед угорських авторів слід загадати Раваса І., який являється на сьогодні чи не єдиним дослідником українсько-угорських стосунків періоду Другої світової війни в Угорщині. Однак за його твердженням: «у другій половині 1941 року угорські війська під час перетину ними території України не мали жодних контактів із українським національним рухом»⁴.

¹ Адрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939-1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне-Івано-Франківськ, 2001. – С. 52-69.

² Дзюбан О. Преса Станіславщини другої половини 1941 року. // Український визвольний рух. Збірник 3. До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – Львів, 2004. – С. 172-173.

³ Деревінський В. Ставлення ОУН (Б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 107.

⁴ Ravasz István. Ukran-magyar katonai kapcsolatok A XX.Század Első Felében // Україна-Угорщина: спільне минуле та сьогодення. Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 14-16 квітня 2005 р.). Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Інститут історії України, 2006. – Old. 214.

Очевидно, що причиною такого неухважного ставлення науковців до проблеми взаємовідносин між угорською армією та українським визвольним рухом на початковому етапі німецько-радянської війни була короткочасність та певна епізодичність їх контактів. Угорська окупація виявилась занадто короткотривалою і через місяць її замінила німецька окупаційна влада.

Однак нагальна потреба у детальному висвітленні вище вказаної проблеми впливає не тільки з об'єктивної необхідності заповнення певної лакуни в історії взаємовідносин між двома народами, але також із потреби всебічного вивчення взаємин ОУН(Б) та Угорщини в роки Другої світової війни. Ґрунтовний розгляд даного питання дасть можливість реконструювати плани угорських військових та політичних кіл відносно українських земель і визначити вплив угорської військово-політичної присутності у південних районах Прикарпаття на державотворчі заходи українського націоналістичного підпілля в червні-липні 1941 р.

Головними джерелами при написанні даної наукової розвідки стали архівні матеріали, які зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України в м. Києві, німецькі документи, опубліковані у збірниках документів та матеріалів, а також спогади безпосередніх учасників тих подій з українського боку. Відразу ж зазначимо, що ми не претендуємо на абсолютну вичерпність у висвітленні даної проблеми. Її по справжньому ґрунтовний аналіз, без сумніву, не можливий без залучення угорських архівних матеріалів, що стосуються вказаного періоду. Тут ми лише спробуємо вперше комплексно розглянути проблему взаємовідносин між угорською армією та українським визвольним рухом влітку 1941 р. на території галицького Прикарпаття, спираючись на доступні нам історичні джерела.

Але перед тим як безпосередньо перейти до аналізу подій літа 1941 р. на території Прикарпаття слід спочатку зупинитись на аналізі проблеми про місце та роль українського питання в зовнішньополітичних концепціях та доктринах Угорщини до початку німецько-радянської війни, а також подати невеликий вступ про військову та дипломатичну підготовку Угорщини до вступу у війну проти СРСР.

Найкраще перший аспект проблеми розкрив у своїй праці український дослідник М.Держалюк. На його думку, в 1938-1941 рр. в угорських підходах до вирішення українського питання з'явився новий варіант взаємин, що був сформований з огляду на стратегію військово-політичного союзу з Німеччиною. Його суть зводилась до того, щоб повернути територію Закарпаття (Рутенію) до складу Угорщини. В разі ж виникнення на західних землях при допомозі III Рейху незалежної Української держави, угорські військово-політичні кола розраховували піти з нею на союз, оскільки така Україна мала перебувати під протекторатом Німеччини. В Будапешті вважалось, що новопостала Українська держава, після прилучення до неї підрадянських територій, за силою переважатиме коаліцію держав Малої Антанти (Чехословаччина, Румунія, Югославія), разом узятих, тож Україна мала стати союзницею Угорщини, щоб протистояти країнам Малої Антанти. Лунали також застереження не протистояти формуванню української держави, бо 35–40 мільйонний український народ, незважаючи на всілякі перешкоди, переможе, отож найкраще йти з ним від самого початку на союз⁵.

Проте, незважаючи на існування серед угорської політичної та військової еліти певних розрізнених поглядів щодо українського питання, потрібно відзначити, що до початку німецько-радянської війни Угорщина так і не змогла сформувати якоїсь цілісної офіційної концепції стосовно української проблеми. Це ж у свою чергу призвело до певної загальної невизначеності у ставленні до українського питання та ігнорування угорськими офіційними колами українського національного чинника на початку війни.

Головними мотивами участі Угорщини у війні проти СРСР на боці гітлерівської Німеччини стали насамперед її державні інтереси: знищення СРСР, усунення слов'янської загрози й небезпеки, зміцнення угорських позицій у Карпатському регіоні. Реалізацію своїх військово-політичних завдань у роки війни Угорщина здійснювала насамперед на українських етнічних землях⁶.

5 Держалюк М. Україна в концепціях і доктринах Угорщини // Українська державність у XX ст. – К.: «Політична думка», 1996. – С. 169.

6 Там само. – С. 171.

Однак з питанням вступу Угорщини у війну виявились проблеми зовнішньополітичного та військового характеру. Справа в тому, що згідно з планом «Барбаросса», затвердженого фюрером директивою № 21 18 грудня 1940 р., участь угорських збройних сил у війні проти СРСР взагалі не передбачалась. Лише в подальшому, при детальній розробці німецьким генеральним штабом військово-оперативних планів майбутньої війни з Радянським Союзом, участь в ній Угорщини не відкидалась.

Зокрема командування німецького вермахту розраховувало на укріплення угорсько-радянського кордону в Закарпатській Україні з тією метою, щоб на час активних операцій німецьких та румунських військ на південному напрямку угорські збройні сили могли скувати радянське угруповання в Карпатах, а потім нанести несподіваний удар у напрямку на Станіславів-Городенка. У січні-червні 1941 р. між угорським та німецьким генеральними штабами тривали постійні переговори та консультації відносно подальшої військово-оперативної співпраці у майбутній антирадянській війні. Зокрема під час поїздки до Берліну на запрошення начальника штабу ОКВ фельдмаршала В.Кейтеля у січні 1941 р. угорської військової делегації на чолі з військовим міністром генерал-полковником К.Бартом обговорювалась можливість участі 15 угорських оперативних з'єднань у війні проти СРСР⁷.

Проте до початку німецько-радянської війни А. Гітлер не зробив офіційної пропозиції угорському уряду взяти участь у війні проти СРСР. Не бажаючи зобов'язувати себе якимись обіцянками щодо задоволення нових угорських територіальних претензій на захоплені радянські території, як політичної компенсації за участь у «хрестовому поході» проти більшовизму, фюрер намагався схилити угорський уряд Л. Бардоші та командування угорських збройних сил до добровільної пропозиції своїх послуг німецькому вермахту у війні проти СРСР. На це зокрема був спрямований військово-політичний тиск, який здійснювався на напівофіційному рівні з боку Німеччини на угорські військово-політичні кола у травні-червні 1941 р.

⁷ Нюрнберзький процес. Т. II. Преступлення проти мира. – М., 1958. – С. 667.

За умов добровільного вступу Угорщини у війну, німецьке вище військове командування відводило їй у військово-оперативних планах майбутньої антирадянської війни цілком другорядну роль. Справа в тому, що угорські збройні сили були слабо оснащені технічно і не були достатньо підготовлені для ведення повномасштабної війни. Основна допоміжна роль серед союзників Німеччини у веденні великих військових операцій проти РСЧА на південному напрямі відводилась Румунії. Остання, як відомо, була однією з головних держав-суперниць Угорщини, що стояла на перешкоді реалізації головної стратегічної зовнішньополітичної ідеї угорських політичних кіл – створення «Великої Угорщини». Тому затримка зі вступом у війну проти СРСР загрожувала Угорщині не тільки військово-політичним послабленням на користь своїх сусідів – Румунії та Словаччини, але й могла перетворити країну на другорядного союзника Німеччини, що йшло всупереч амбітним планам угорських керівників.

У зв'язку з початком німецько-радянської війни, вже 23 червня 1941 р. на знак солідарності з країнами Антикомінтернівського пакту Угорщина офіційно розірвала дипломатичні стосунки з СРСР. У відповідь 24 червня 1941 р. Кремль поставив офіційний запит угорському послу в Москві Кріштоффі відносно позиції, яку займе Угорщина в німецько-радянській війні. Угорський прем'єр Л.Бардоші, ознайомивши німецького посла в Будапешті Ердемандорфа з текстом телеграми від угорського посла, поставив йому запитання відносно того чи вважає німецький уряд бажаним, щоб Угорщина вступила у війну. Німецький посол ухилився від офіційної відповіді, оскільки при зустрічі Л.Бардоші також згадав про можливість остаточного вирішення на користь Угорщини «трансільванського питання» і відмови від ревізії рішень І Віденського арбітражу. На той час А. Гітлер не мав наміру зв'язувати себе якимись політичними обіцянками угорському уряду, і знайшов момент сприятливим для того, щоб підштовхнути угорські військово-політичні кола до прийняття самостійного рішення відносно вступу у війну⁸.

⁸ Пушкаш А. И. Венгрия во второй мировой войне. Внешняя политика (1938-1944). – М., 1963. – С. 148-152; Пушкаш. А. И. Венгрия в годы второй мировой войны. – М., 1966. – С. 197, 204-205.

Після 23 червня 1941 р. головною проблемою угорського військового командування, що активно виступало за участь угорських збройних сил у війні проти більшовизму, став пошук безпосереднього приводу для початку військових дій проти Радянського Союзу. Не маючи можливості висунути якісь обґрунтовані історичні претензії до СРСР, угорські військові на чолі з керівником генштабу угорської армії Х. Вертом змушені були вдатись до відвертої провокації. За ініціативою німецького військового аташе авіації в Будапешті Фюттерера та у співпраці з начальником 2-го відділу (розвідка і контррозвідка) угорського генштабу Іштваном Уйсасі за безпосередньої санкції фюрера 26 червня 1941 р. було здійснено бомбардування міст Кошице, Мукачів та Рахів, в результаті чого загинуло 30 осіб і 285 отримали поранення. На осколках авіаційних бомб державна комісія знайшла тавро Путиловського заводу і на цій підставі було зроблено висновок, що вони радянського виробництва. Цього ж дня було скликано засідання Ради міністрів на якому було прийнято рішення оголосити війну СРСР. 27 червня 1941 р. на засіданні парламенту Бардоші оголосив про рішення уряду вступити у війну проти Радянського Союзу⁹.

Вранці 27 червня 1941 р. угорська авіація здійснила «удар у відповідь» по Станіславу, Коломиї, Стрию та Надвірній. Цього ж дня п'ять корпусів угорської армії перейшли радянський кордон. Слідом за ними 1 липня 1941 р. почали військові дії угорська кавалерійська і дві легкі мотомеханізовані дивізії. Всі угорські війська, які взяли участь у червнево-липневих 1941 р. боях проти РСЧА були сформовані в окрему армійську «Карпатську бригаду» під командуванням генерал-лейтенанта Ференца Сомбатхеї загальною чисельністю 84 тис. солдат та офіцерів. До неї зокрема увійшли: 1-а гірська бригада, 8-а бригада прикордонних егерів та мобільний корпус, що складався з трьох мотострілкових і однієї кавалерійської бригади¹⁰.

27 червня 1941 р. угорські частини атакували радянські підрозділи, які охороняли Татарський перевал. Однак на початку їм

⁹ Пушкаш. А. И. Венгрия в годы второй мировой войны. – М., 1966. – С. 206-208.

¹⁰ Русак А. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР. 1941-1945. – К.: Институт истории Украины НАН Украины, 1998. – С. 75-76.

довго не вдавалось потіснити радянське військове угруповання в Карпатах, і тільки загальний відступ РСЧА призвів до того, що 9 липня 1941 р. підрозділи «Карпатської бригади» досягли польсько-радянського кордону 1921р., зайнявши цим самим південну частинну Галичини. Вже 9 липня «Карпатська бригада» була розформована, а угорський мобільний корпус, що входив до складу 17-ої німецької армії, продовжував рухатись на Схід. В той же час решта військових підрозділів, що не увійшли до його складу зупинились у верхів'ях р. Дністра для виконання охоронно-поліційних функцій¹¹.

Основні частини мобільного армійського корпусу 23 липня 1941 р. досягли р. Бугу і вважали війну для себе закінченою. За розпорядженням Берліну угорський мобільний корпус був підпорядкований командирю 17-ої німецької армії, отримавши наказ рухатись вздовж р. Бугу у другому ешелоні німецьких військ і здійснювати поліційні функції на окупованих українських землях. Німецьке командування чудово знало про слабку технічну оснащеність, погану підготовку особового складу та озброєння угорських військ, їх не здатність успішно діяти у великих наступальних операціях проти РСЧА, тому відводило угорцям виключно допоміжні функції¹².

Таким чином, в результаті наступу угорські війська окупували територію Станіславської області по р. Дністер. На цих землях тимчасово була встановлена угорська військова окупаційна влада, яка мала слідкувати за спокоєм та ладом у підконтрольних їй теренах.

На думку угорського керівництва сам факт участі Угорщини у війні проти СРСР неодмінно надавав їй право на включення до свого складу частини захоплених радянських територій. В якості такої винагороди за участь у німецькому «хрестовому поході» проти більшовизму, угорські військово-політичні кола розраховували на можливість закріплення за Угорщиною частини території Станіславщини, зайнятої угорськими військами. Тим більше, що ще під час спільних нарад та консультацій між обома

¹¹ Русак А. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР. 1941-1945. – С. 76.

¹² Там само.

генеральними штабами в січні-червні 1941 р. німецькі керівники не раз заявляли про можливість передачі на користь Угорщини в майбутньому частини захопленої території СРСР в якості політичної компенсації за участь у війні. Зокрема під час німецько-угорських переговорів у Берліні в січні 1941 р. говорилось про землі «старого князівства Галич», передгір'я Карпат до р. Дністра¹³. За свідченнями начальника 2-го відділу угорського генштабу Ш. Уйсаси, наприкінці квітня 1941 р. перед приїздом до Будапешту нового німецького військового аташе Р. Туссена, фюрер для того щоб підштовхнути Угорщину до активної участі у війні проти СРСР, надав йому неофіційні повноваження ще раз пообіцяти Угорщині «області Східної Галичини» (включаючи і нафтові родовища Дрогобича)¹⁴. У травні 1941 р. у листах міністра закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропа на адресу угорського прем'єра Л. Бардоші Угорщині обіцялась «частина території Східної Галичини»¹⁵.

Однак офіційно А. Гітлер ніколи не давав обіцянок відносно передачі у майбутньому на користь Угорщини частини радянських територій, за умов її вступу у війну. Для Німеччини це було не вигідно з політичної точки зору, адже передача додаткових територій Угорщині призвела б до її надмірного посилення, а це не відповідало німецькій політиці в Південно-Східній Європі. Її суть зводилась до того, щоб утримувати союзників Німеччини у постійному напруженні та взаємних претензій один до одного, адже сама така політична комбінація могла забезпечити домінуючий вплив з боку III Рейху на них. Тому при розподілі радянської військової здобичі більше переваг надавалось східному сусіду Угорщини – Румунії.

Більше того, за свідченнями фельдмаршала Ф. Паулюса, А. Гітлер не тільки приховав від Угорщини німецькі наступальні плани війни проти СРСР, але також напередодні вступу Угорщини у війну віддав таємний наказ 17-й німецькій армії за будь-

¹³ Нюрнберзький процес. Т. II. Преступлення проти миру. – М., 1958. – С. 668.

¹⁴ Там само. – С. 670.

¹⁵ Там само. – С. 672.

яких обставин до приходу угорських військ зайняти нафтові родовища Дрогобича¹⁶.

Взагалі, угорські військові кола розраховували на блискавичну перемогу Німеччини, як це трапилось у війні проти Франції, і швидке закінчення війни проти СРСР. Тому участь угорських збройних сил у військовій кампанії Німеччини, розглядалась ними як недовготривала. Угорський генштаб сподівався, що вже через декілька тижнів після початку військових дій проти РСЧА угорські війська будуть демобілізовані і зможуть повернутись додому.

Тепер потрібно детально зупинитись на проблемі взаємовідносин між угорською армією та українським визвольним рухом влітку 1941 р. на Прикарпатті. Після проголошення у Львові Акту 30 червня 1941 р. про відновлення Української держави на території Станіславської області наприкінці червня 1941 р. розпочалась хвиля партизансько-повстанських виступів під егідою ОУН(Б). Ще напередодні війни Станіславський обласний провід ОУН(Б) на чолі з Романом Малащуком на своїх нарадах 14 та 21 червня 1941 р. детально обговорював план захоплення влади після відходу радянський військ з території області. В ході їх проведення було вирішено обрати головою Обласної Управи відомого кооперативного діяча краю І. Сем'янчука і посадником міста Станіслава – судового радника Т. Величка. Особлива увага зверталась на необхідність дотримання порядку та недопущення грабунків державного майна під час відступу більшовиків. Було прийнято ухвалу про створення відділів української міліції для підтримання громадського порядку й охорони важливих об'єктів¹⁷.

Бійці українських повстанських загонів на території Станіславщини в останні дні червня заволоділи містами Косів і Долина. Організувавшись у “полк Українського війська”, вони ще до приходу угорських військ провели прочісування довколишніх територій і роззброєння дезорганізованих груп червоноармій-

¹⁶ Нюрнберзький процес. Т. II. Преступлення проти мира. – М., 1958. – С. 605.

¹⁷ Адрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939-1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне-Івано-Франківськ, 2001. – С. 57.

ців¹⁸. У перші дні липня 1941 року націоналістичні повстанці, очолювані районним провідником ОУН(Б) Т.Банахом, визволили від радянської адміністрації цілий Калуський повіт, сформувавши в ньому воєнізовану повітову охорону¹⁹.

Вступаючи в сутички з ар'єргардами червоних частин, 2 липня близько полудня Коломию зайняли повстанці, яким вдалося захопити неушкодженими військові склади РСЧА, й за рахунок цих трофеїв добре озброїтись. Націоналістами у центрі міста було швидко зведено барикади й обладнано вогневі точки²⁰. Щогодини до Коломиї прибували нові групи партизанів із навколишніх сіл, які в місті реєструвалися й озброювалися. Українські повстанці швидко опанували ситуацію в районному центрі й околицях. Зайнявши переправи через р. Прут на південь від Коломиї, група повстанців здійснила обстріл по авангардним частинами угорської армії, яких помилково прийняли за більшовиків. При обстрілі було вбито трьох мадярів, а передову групу захоплено в полон. Згодом при допомозі місцевого ксьондза, який володів угорською мовою, оунівським активістам вдалось тимчасово врегулювати конфлікт з угорськими військовими, однак ненадовго. Побоюючись надмірної активності оунівських озброєних груп в районі Коломиї, угорські відділи, які першими вступили до навколишніх сіл, здійснили роззброєння її окремих частин²¹.

4 липня 1941 р. Коломию зайняли угорські війська²². А вже 6 липня 1941 р., згідно з повідомленням української преси, у місті відбулась конференція за участю керівників Коломийської повітової управи й Окружного проводу ОУН(Б), з одного боку, представника угорської королівської армії (прізвище й військове звання не відомі) та уповноваженого від німецького вермахту – генерал-фельдмаршала фон Прізена, з іншого. Даний форум,

¹⁸ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3833. – Оп.2. – Спр. 32. – Арк. 2-2 зв.

¹⁹ Золотий Тризуб. – Калуш, 10 липня 1941, № 1.

²⁰ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). – С. 58.

²¹ Сорока П. Вишкіл ДУН на фільварку Квель 1941 року (Закінчення, 2) // Визвольний шлях. – 1993. – Кн. 5. – С. 614–615

²² Золотий Тризуб. – Калуш, 10 липня 1941, № 1.

який незважаючи на те, що проходив «в дуже сердечному дусі», ні до чого конкретного не призвів. На ньому був зафіксований виступ німецького генерала, який висловився за організацію українського державного життя і заявив, що вважає Україну союзником німецького вермахту у боротьбі проти спільного ворога – більшовизму²³.

Виступ ж угорського військового представника у матеріалах преси не був зафіксований. Очевидно, що він просто утримався від офіційних заяв відносно ставлення угорських збройних сил до відновленої Української держави, не маючи на це формальних повноважень від вищого командування. Незважаючи на це, кількатисячний український натовп, який зібрався навколо будинку, в якому проходила конференція, щиро привітав представників німецької та угорської армій, сприймаючи їх як союзників відновленої Української держави у спільній боротьбі проти більшовизму.

За даними І. Патриляка, діяльність партизансько-повстанських груп була зафіксована також у Галицькому, Богородчанському, Снятинському, Тлумацькому, Городенківському та Рогатинському районах Станіславської області²⁴. Є також відомості про захоплення групою активістів ОУН(Б) гірського райцентру Жаб'є (сучасна назва – Верховина) і встановлення там місцевих органів влади підпорядкованих Українському державному правлінню²⁵.

До Станіславова групи партизанів із околиць міста ввійшли 1 липня 1941 року, після відступу останніх частин Червоної армії. У руках українців обласний центр перебував дві доби, а вже 3 липня його зайняли угорські війська. У відповідності до умов воєнного часу влада на території Станіславської області перейшла до угорських військових чинників²⁶. У самому місті розта-

²³ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів-Київ: «Піраміда», 2001. – С. 259.

²⁴ Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940-1942 роках. – К. 2004. – С. 157.

²⁵ Сергійчук В. Акт 30 червня, як символ українського самостійництва // Відновлення Української Держави в 1941 році. Нові документи та матеріали. – С. 5.

²⁶ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). – С. 57.

шувався штаб «Карпатської бригади» на чолі з генерал-лейтенантом Ф. Сомбатхеї.

Заходами ОУН(Б) та української громадськості була створена Станіславська обласна тимчасова управа на чолі з І. Сем'янчуком. Станіславська область як територіально-адміністративна одиниця Української держави складалась з двох Окружних тимчасових управ – Коломийської, до складу якої входили повіти Городенківський, Косовський, Коломийський і Снятинський, та Станіславської – Долинський, Калуський, Надвірнянський, Станіславський, Рогатинський повіти і місто Станіславів, як окрема адміністративна одиниця. Наприкінці липня 1941 р. території Станіславського та Надвірнянського повітів були зменшено й за рахунок вилучених сіл утворено Галицький і Делятинський райони. Управління у повітах (районах) здійснювали повітові (районні) управи²⁷.

Угорські війська взяли під свій контроль території Станіславської області на південь від р. Дністер, яка таким чином стала своєрідною природною лінією розмежування між угорською та німецькою окупаційними зонами. Внаслідок цього під угорський вплив не потрапив лише Рогатинський повіт Станіславської області, який розташовувався на північ від Дністра.

До початку німецько-радянської війни ОУН(Б) негативно ставилась до Угорщини, як держави, яка окупувавши територію Закарпаття у березні 1939 р., запровадила в краї систему тотального переслідування та репресій проти української національно свідомого елементу, що брав участь у подіях Карпатської України. У зв'язку з цим наприкінці 1939 р. – на початку 1940 р. заходами ОУН(Б) на Закарпатті була відновлена підпільна націоналістична мережа, діяльність якої носила відвертий антиугорський характер. До початку війни КЕ ОУН Закарпаття на чолі А. Цугою («Дуб») зосередила свою увагу головним чином на організаційній розбудові підпільних структур і пропагандистській діяльності антимадярського спрямування.

Вступ Угорщини у війну проти СРСР на боці III Рейху та зайняття угорською армією території галицького Прикарпаття виявились цілковитою несподіванкою для керівництва ОУН(Б). Нижчі організаційні клітини виявились абсолютно невідготов-

²⁷ Там само. –С. 62.

леними до такого перебігу подій і вимагали від вищого керівництва детальних інструкцій «у зв'язку з маршем мадярів»²⁸. З огляду на нову військово-політичну ситуацію, що склалась наприкінці червня – на початку липня 1941 р., оунівське керівництво змушене було переглянути своє попередньо вороже ставлення до Угорщини. Перед українськими національно-визвольними силами постала об'єктивна необхідність співпраці з Угорщиною як союзником Німеччини у спільній війні проти більшовизму. У даному випадку спрацювала проста формула «союзник мого союзника – мій союзник». Відтепер ОУН(Б) намагалась розглядати угорську армію в якості потенційно союзної армії відновленої Української держави. Однак, незважаючи на те, що спочатку українське населення Прикарпаття радо вітало прихід угорських військ на українські землі, проте, з огляду на загальну невизнаність військово-політичної ситуації, організація змушена була зайняти досить обережну й вичікувальну позицію по відношенню до Угорщини та її окупаційних сил.

Підтвердженням цього є зокрема лист одного з членів ОУН(Б) «Гоміна» до «друга Гармаша» датованого 7 липня 1941 р., де зокрема зазначалось: «По всій очевидності до нас приходять мадяри і румуни. Цих союзників потрібно берегтись. Раніше всього не показувати взятої від совітів зброї, бо заберуть у нас. Але в загальному обережно і стримано з ними. Зброю здобувати і добре її ховати, і не показувати іноземним військам. Самостійність проголошувати там, де нема Червоної Армії, а не по приході німців, або інших союзних військ»²⁹.

Серед документів ОУН(Б) середини літа 1941 р. можна також натрапити на заклики до відкритої ксенофобії та національної агресії проти угорців. Зокрема у широко відомій відозві Крайового проводу ОУН на матірніх українських землях, що з'явилась у Львові 1 липня 1941 р. за підписом І.Климів (Є. Легенди) вказувалось: «Народе! Знай! Москва, Польща, мадяри, жидова – це Твої вороги. Нищ їх»³⁰.

²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп.1. – Спр. 14. – Арк. 21.

²⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.62. – Оп.1. – Спр. 182. – Арк. 57.

³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп.2. – Спр.18. – Арк. 87.

Однак при аналізі даного документу слід враховувати той факт, що він був підготовлений заздалегідь до початку німецько-радянської війни ще на початку червня 1941 р., про що І. Климів зазначав у своєму звіті до С. Бандери наприкінці липня 1941 р.³¹. При цьому очевидно, що його автор не враховував реальної можливості участі Угорщини на боці Німеччини у спільній військовій кампанії проти СРСР, а тому цілком логічно до передвоєнної концепції відображав відверто негативне ставлення ОУН(Б) до традиційно ворожих по відношенню до українців націй, в тому числі й угорців.

Ставлення ж Угорщини до українського визвольного руху та його державотворчих заходів у червні-липні 1941 р. пройшло певну еволюцію від фактичного визнання Української держави до остаточної ліквідації її адміністративних та військових осередків на території галицького Прикарпаття.

Зокрема, у донесенні німецької служби безпеки та СД про суспільні настрої на території Станіславської області, зайнятої угорцями, за 15 липня 1941 р. зазначалось, що «в українському питанні угорці займають неоднозначну позицію. З одного боку, вони арештовують або виносять вироки українським господарським чиновникам, частково через співпрацю з німецькими органами на північ від Дністра. З іншого боку, вони дозволяють будь-яку радикальну бандерівську агітацію, яку вже не можна зустріти на північ від Дністра». Згідно з німецькими повідомленнями угорці думали, що проголошення Української держави та створення уряду на чолі з Я. Стецьком відбувається за згодою III Рейху. Тому вони «лояльно ставляться до створених Стецьком місцевих управ, але без огляду на все це відносяться негативно до міліції та міських голів, повторюючи цю політику також по відношенню до мирного населення»³².

Отже, спочатку угорські військові чинники, не розібравшись до кінця у політичній ситуації, що склалась на західноукраїнських землях після відходу радянської влади, лояльно поставились до факту проголошення відновлення Української дер-

³¹ Див.: ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп.1. – Спр.45. – Арк.1-4.

³² A Második Vitézháború. Szerkesztette Ungváry Krisztián. – Osiris Kaidó. Budapest, 2005. – Old. 183-184.

жави і створених на території Станіславської області українських цивільних управ. Будучи впевненими у тому, що все це відбувається за офіційною згодою Берліна, вони, на відміну від румунів, не робили перешкод у проголошенні Української держави на території області і спочатку не заважали органам української адміністрації проводити власну діяльність спрямовану на забезпечення громадського спокою та порядку, національно-культурний розвиток краю.

Так в українських документах був зафіксований факт участі представників угорської армії на святі Української державності в Станіславі 12-13 липня 1941 р., де були також присутні представники проводу ОУН(Б), тимчасової управи міста та духовенства. Угорські військові взяли участь у богослужінні на честь української державності, а також відали честь українському прапорові. В свою чергу українські представники зачитали привітальні телеграми на честь угорського регента Міклоша Горті та союзної мадярської армії³³.

У деяких місцевостях начальники українських управ входили у безпосередні контакти з представниками угорського командування, інформуючи їх про перебирання ними цивільної влади на місцях для забезпечення спокою та порядку. Одночасно вони офіційно декларували про свій намір співпрацювати з угорською армією, даючи згоду виконувати накази угорського командування у справах, що стосуються військової сфери.

На перший погляд, здавалось, що угорці офіційно визнають українську державність та її адміністративні органи влади на місцях. Так безпосередній учасник тих подій В. Яшан, який був головою міської управи Городенки, пізніше писав: «мадярські війська визнавали українську владу, і нам здавалось, що ми будемо свою державу. Не можна було довідатись, чи мадяри мали в тому напрямі якісь інструкції, але виглядало, що поважно числяться з фактом, що на тих теренах буде Україна»³⁴.

Проте це була передвчасна і, без сумніву, завищена оцінка реального стану у відносинах між угорською окупаційною армією

³³ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп.1. – Спр.15. – Арк. 45-46.

³⁴ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941-1944. – Торонто, 1989. – С. 19.

єю та українським визвольним рухом на території Прикарпаття. Забігаючи наперед, слід зазначити, що навряд чи можна буде запідозрити мадярських військових у якихось симпатіях по відношенню до українців влітку 1941 р. Загалом нейтральне та відносно лояльне на перших порах ставлення угорців до процесів українського державотворення на території Станіславської області стало скоріше проявом загальної невизначеності угорців у їх ставленні до українського питання.

Потрібно також відзначити, що така реакція угорських військових на суспільно-політичні події на території краю була загалом логічною й закономірною з огляду на те, що гітлерівське керівництво не посвячувало своїх угорських колег у німецькі військові та політичні плани відносно захоплених українських земель. Угорці вважали, що Німеччина офіційно санкціонувала проголошення Української держави і тому не чинили спротив державотворчим заходам українських націоналістів на території Прикарпаття. Максимум, що вони могли спочатку дізнатись про події у Львові – це те, що було написано у поширюваних на території Станіславщини оунівських листівках, де говорилось про проголошення відновлення Української держави, що мала «тісно співдіяти з Націонал-Соціалістичною Велико-Німеччиною», і про створення уряду – Українського Державного Правління на чолі з Я. Стецьком.

Так згідно зі спогадів В. Яшана, до міської управи м. Городенки часто навідувались угорські офіцери, які цікавились проблемою проголошення у Львові Акту про відновлення Української держави. За цих умов їх особливо інтересувало питання про можливість використання оунівських пропагандистських листівок для морально-психологічного впливу на українців, що воювали у лавах Червоної армії, щоб змусити їх здаватись мадярам в полон. За даними автора, українська міська управа м. Городенки передала угорським військам декілька тисяч примірників українських листівок з повідомленням про події 30 червня 1941 р. у Львові, які скидалились угорськими літаками перед радянськими військами³⁵.

³⁵ Яшан В. Городенщина під мадярською і німецькою окупаціями під час Другої світової війни // Городенщина. Історико-мемуарний збірник. Зредагував М. Марунчак. – Нью-Йорк-Торонто-Вінніпег, 1978. – С.237-238.

Аполітичних за своїм складом мисленням угорських військових не особливо цікавили питання політичної приналежності захоплених українських земель. На початковому етапі головним завданням для них стало очищення зайнятих угорською армією теренів від більшовицьких та всіх потенційно ворожих Угорщині елементів, а також тотальне пограбування території. Своїми першими діями на захоплених українських землях угорська військова влада красномовно продемонструвала, що вона прийшла сюди зовсім не з гуманними цілями.

Відносно ставлення угорців в липні 1941 р. до мирного українського населення на сьогодні збереглося чимало документів та спогадів очевидців, які однозначно засвідчують про бруталність поводження угорських військ на зайнятих українських землях. Згідно з донесенням німецької слюди безпеки та СД за 15 липня 1941 р. угорці конфіскували всю провізію в Коломиї та Станіславові, а Долинський повіт постав перед загрозою повного голоду. У Коломиї угорські військові вривались до магазинів та крамниць з тим, щоб пограбувати їх³⁶. Як зазначав староста м. Вигода І. Мельник «мадяри не творили своєї адміністрації, але зачали сильно нас обкрадати. Забирали все, що бачили і вивозили до Мадярщини. Зі всіх будинків, в яких знаходилась совітська адміністрація забирали навіть замки від дверей. Нарешті почали розмонтовувати вози залізничної вузькоколійки»³⁷.

Жахливий стан, що утворився на території Городенківського повіту після приходу туди угорських військ досить красномовно описав у своїх спогадах В.Яшан: «Мадярські військові відділи переходили далі, а кожний щось брав. Брали не тільки державне, але й кооперативне, а навіть приватне добро. Забирали і транспортували в Мадярщину коні, рогату худобу, а також улаштування фабрик і верстатів, телефони, і навіть вали до прасування доріг (...) Військо обсадило млин і цукроварню. З млина забирали тільки муку, але й те збіжжя, що селяни привезли молоти. Забирали і шкіряні паси, і частини машин. З цукроварні

³⁶ A Második Vitézháború. Szerkesztette Ungváry Krisztián. – Osiris Kaidó. Budapest, 2005. – Old. 183-184.

³⁷ В боротьбі за Українську Державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни. Зредагував М. Г. Марунчак. – Вінніпег, 1990. – С. 277.

також вигнали наших робітників, нікого не допускали і господарили самі (...) Все борошно в млині зареквізували і його не видавали, а одночасно на українську владу наклали обов'язок харчування мадярських ранених (...) Зв'язкові, що були вислані до Коломиї та Станіслава, добилися туди роверами або пішки, але повертались з невеселими вістками. Там також непорядки, хаос, що їх вносили мадярські війська безкритичним забиранням майна»³⁸.

У повідомленні зі Львова уповноваженого райхсміністра для окупованих східних територій Г.Коха на адресу міністерства закордонних справ в Берлін датованого 26 липням 1941 р. зазначалось: «Із тих територій, які зайняті угорцями постійно надходять нові скарги від тамтешнього українського населення (які можна підтвердити детальніше) на насильницькі реквізиції, конфіскацію запасів, навіть про демонтування фабрик, лісових залізниць і лісопилень з метою відтранспортування до Угорщину»³⁹.

Така брутална і відверто безцеремонна поведінка угорських військ на українських землях, їх постійне втручання у діяльність українських місцевих органів влади викликала дезорганізацію суспільного життя та господарський хаос на території Станіславської області, активізувала кримінальні та маргінально-люмпенізовані елементи, які почали вдаватись до антисоціальних дій.

Відносно короткий період толерування угорськими військовими органів української адміністрації та міліції на території Станіславської області закінчився в середині липня 1941 р. Відтоді угорське командування взяло курс на підпорядкування українських цивільних урядів власним військово-адміністративним органам на території Прикарпаття. Така кардинальна зміна угорської політики по відношенню до українського визвольного руху була зумовлена трьома об'єктивними обставинами. По-перше, дався взнаки тиск, який чинився протягом першої

³⁸ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941-1944. – Торонто, 1989. – С. 18-19.

³⁹ Україна в другій світовій війні у документах: збірник німецьких архівних матеріалів / Зібрав і впорядкував В. Косик. Т.1 – Львів, 1997. – С. 225.

половини липня 1941 р. німецьким командуванням на своїх угорських колег, спрямований на те, щоб змусити їх покінчити з державотворчими заходами ОУН(Б) на території Станіславщини, в той час коли німецькі оперативні контрзаходи проти адміністративних органів Українського державного правління та ОУН(Б) були вже проведені на решті територій Галичини.

По-друге, угорське політичне керівництво на чолі з адміралом М. Горті взяло курс на державне закріплення території галицького Прикарпаття за Угорським королівством. Внаслідок цього першим кроком до остаточної інтеграції захоплених українських земель до складу Угорщини мало стати створення тут угорцями власних тимчасових органів військової адміністрації, які б зосередили в своїх руках всю повноту влади на місцях. Тому питання про підпорядкування Угорщині або ж остаточну ліквідацію українських цивільних органів влади на території краю залишалось тільки питанням часу.

Третім важливим фактором, який відіграв значну роль у зміні ставлення угорців до заходів українського визвольного руху на території краю, став вплив на угорський офіцерів з боку поляків, традиційно вороже налаштованих щодо українців та можливості створення української держави на західноукраїнських землях.

У звіті невідомого представника Українського державного правління провідникові ОУН С. Бандері в Берлін від 22 липня 1941 р. зазначалось: «В нормальному функціонуванні укр[аїнських] управ всіх згаданих ступнів великі перешкоди зустрічаються з боку німецьких та малярських військових чинників (орґс- і штадткомендатур). Між іншим, часто трапляються випадки, коли на інтервенцію різних польських чинників німецькі й малярські військові коменданти, незважаючи на існування місцевих (сільських чи містечкових) укр[аїнських] управ, уповноважують польські елемети організувати місцеву державну адміністрацію до міліції включно»⁴⁰.

Потрібно відзначити, що прихильне ставлення угорських військових до поляків впливало насамперед із давніх історичних традицій мирного співіснування обох народів, а також спів-

⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп.1. – Спр.15. – Арк. 1-2.

праці між Угорщиною та Польщею в міжвоєнний період. У відповідності до передвоєнних геополітичних та етнонаціональних концепцій Угорщини саме поляки разом з угорцями були створені Богом «для керівної і панівної місії над східними расами»⁴¹. Хороше відношення угорців до поляків проявлялось на побутовому та психологічному рівнях. Адже в підсвідомості угорців поляки були цілком дружнім і союзним народом, а тому й значно надійніший при створенні адміністративних органів влади. Більше того, саме поляки виступали головними інформаторами угорських військових в українському питанні, що не могло не позначитись на загалом негативному ставленні угорців до українського визвольного руху влітку 1941 р.

Так, згідно з повідомленням невідомого інформатора ОУН(Б) з території Гуцульщини за 1 вересня 1941 р. відзначалось: «Конкретно, прихильність мадярів до українців маліє, – зростає рівночасно до поляків, навіть до жидів, що цілком без обиняків виявляють себе симпатиками уступившої большевицької влади. Треба сказати, що в Мадярській армії є багато офіцерів-поляків (з бувшої польської армії, що перейшли туди в 1939 році – як до союзників), які своєї україножерської роботи не занехаяли й досі, бо від того часу зросла сила польського духу на Гуцульщині, організована Польською військовою організацією, а попирана такими «офіцерами» Мадярської армії та потайки інформована»⁴².

У другій половині липня – на початку серпня 1941 р. угорське командування в ряді районів Станіславської області стало прямо вимагати від українських адміністративних управ абсолютного підпорядкування владі угорської військової адміністрації. Згідно з уже згаданим повідомленням від 22 липня 1941 р. відзначалось: «на теренах Станіславівської області мадяри зажадали зложення присяги й підчинення української державної адміністрації мадярам, однак представники організованих українських управ відмовились. Який стан на терені тієї області вит-

⁴¹ Держалюк М. Україна в концепціях і доктринах Угорщини // Українська державність у XX ст. – К.: «Політична думка», 1996. – С. 168.

⁴² ЦДАВО України. – Ф.3833 – Оп.1. – Спр.15. – Арк.74.

ворився наслідком тієї відмови, відомостей ще немає»⁴³. Вже 19 липня 1941 р. до Городенки від угорського командування з Коломиї приїхав полковник (прізвище та ім'я не відомі), який оголосив про підпорядкування міської та повітової управи угорцям⁴⁴.

Окрім цього, угорські військові взяли курс на повну ліквідацію невідконтрольних їм українських військових структур і формувань на території Прикарпаття. До таких насамперед відносились військові формування підконтрольні ОУН(Б) у вигляді української міліції та військово-старшинських шкіл.

30 липня 1941 р. угорські війська, які розташовувались у м. Городенці організованим порядком оточили приміщення української міліції, що нараховувала 200 осіб, і здійснили її повне роззброєння та пограбування всього військового майна. Коменданта української повітової міліції і водночас начальника військово-старшинської школи ОУН(Б) на території повіту, сотника УГА й члена ОУН(Б) Петра Васкула було заарештовано і 2 серпня 1941 р. розстріляно у Семаківському лісі біля Дністра⁴⁵. Одночасно був заарештований новий голова міської управи Городенки Є.Дорожинський.

І хоча мадяри згодом звільнили частину колишніх міліціонерів і формально дозволили подальшу діяльність української міліції на чолі з новим начальником – чотарем М.Чайківським, але вже під пильним контролем угорської військової адміністрації⁴⁶. 29 липня 1941 р. угорська військова влада затвердила видання першого числа Вісника Станіславської Обласної Управи під редакцією заступника голови Обласного правління В. Яшана.⁴⁷

⁴³ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп.1. – Спр.15. – Арк. 1-2.

⁴⁴ Яшан В. Городенщина під малярською і німецькою окупаціями під час Другої світової війни // Городенщина. Історико-мемуарний збірник. Зредагував М. Марунчак. – Нью-Йорк-Торонто-Вінніпег, 1978. – С.239.

⁴⁵ Утрин С. Смерть з руки фашистських наїзників Петра Васкула // Визвольний шлях. – 1993. –Кн. 5. – С. 617–618.

⁴⁶ Яшан В. Городенщина під малярською і німецькою окупаціями під час Другої світової війни // Городенщина. Історико-мемуарний збірник. Зредагував М. Марунчак. – Нью-Йорк-Торонто-Вінніпег, 1978. – С. 242.

⁴⁷ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941-1944. – Торонто, 1989. – С. 25.

У вже згадуваному нами повідомленні невідомого інформатора ОУН(Б) за 1 вересня 1941 р. відзначалось про різке загострення угорського окупаційного режиму на Гуцульщині. В ньому зокрема писалось, що угорські війська «з перших днів по приході вдавали з себе українських прихильників, навіть приятелів, та з кожним днем ця приязнь прибирає щораз то холодніший вигляд, навіть ворожий (...) Цілковите роззброєння української міліції в українських селах на Гуцульщині трапляється в двох-трьох селах на район (...) Селян арештовують і віддають у польовий суд (мадярський) навіть за такі речі, як сварка за межу та легке побиття сапою»⁴⁸.

У звіті спецслужби відновленої Української держави – Управління Державної Безпеки (УДБ) за 12 серпня 1941 р. писалось про те, що у гуцульських селах (насамперед – Жаб'є (сучасна Верховина)) угорці активно агітували між населенням за підписання заяв про приєднання цих територій до складу Угорщини, де їм обіцялось «значно краще життя». Окрім цього тут зазначалось, що угорці «в багатьох випадках рятували арештованих поляків, грозячи Українській міліції розстрілом. Українське населення ставилося до них повздержливо, а то й з погордою. Страху перед мадярами та їхніми арештуваннями, що будуть розстрілювати, ніхто не мав»⁴⁹.

Німецькі урядові інстанції цілком усвідомлювали небезпеку повної дезорганізації суспільного та господарського життя від угорського панування на території галицького Прикарпаття. Зокрема, у донесенні німецької служби безпеки та СД за 5 вересня 1941 р. писалось: «Використання військ союзників місцями викликає нестерпну ситуацію. Скарги українського населення на зайнятих територіях зростають кожного часу. Це найкраще проявляється в тому, що населення поставилось до прибуття німецьких військ з відносною довірою (...) Як наслідок маємо призупинення сільськогосподарських робіт зі збору урожаю та подекуди втечу від союзницьких військ»⁵⁰.

⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф.3833 – Оп.1. – Спр.15. – Арк.74.

⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп.1. – Спр.233. – Арк.25-26.

⁵⁰ A Második Vitézháború. Szerkesztette Ungváry Krisztián. – Osiris Kaidó. Budapest, 2005. – Old. 184-185.

Остаточні плани щодо захоплених українських територій були визначені фюрером на нараді 16 липня 1941 р. У присутності партійних, державних і військових діячів Німеччини А. Розенберга, Г. Ляммерса, М. Бормана, В. Кейтеля та Г. Герінга фюрер оголосив про свої плани розчленування українських земель. Зокрема тут було вирішено питання про приналежність Галичини до III Рейху, як старої австрійської провінції. В той же час фюрер наголосив на тому, що «угорцям, туркам і словакам не обіцяно нічого певного»⁵¹.

1 серпня 1941 р. було створено дистрикт «Галичина», який увійшов до складу польського Генерального Губернаторства на чолі з Г. Франком. Губернатором п'ятого дистрикту у складі генерал-губернаторства став доктор Е. Ляш. Згідно з «Розпорядженням про адміністрацію Галичини» Г. Франка від 1 серпня 1941 р. сюди мали увійти території колишніх Львівського, Тернопільського та Станіславського воєводств. На території Станіславської області було створено 4 округи: Городенківську (Городенківський і Тлумацький повіти), Калуську (Долинський і Калуський повіти), Коломийську (Коломийський та Косівський повіти) і Станіславівську (Делятинський, Надвірнянський, Рогатинський і Станіславівський повіти)⁵².

Певний вплив на прийняття остаточного рішення про те, щоб не передавати Угорщині нічого із захоплених українських територій справили дипломатичні зусилля Румунії, головного суперника Угорщини в Південно-Східній Європі, яка не була зацікавлена в її надмірному посиленні. Зокрема, 18 липня 1941 р. у повідомленні статссекретаря міністерства закордонних справ Вайзекера в Берліні Й. Ріббентропу про розмову з румунським послом відзначалось про побоювання Румунії стосовно передачі Угорщині частини українських земель на північ від Карпат. У розмові румунський посол особливу увагу звертав на необхідність збереження прямого сполучення між Румунією та

⁵¹ Україна в другій світовій війні у документах: збірник німецьких архівних матеріалів / Зібрав і впорядкував В. Косик. Т.1 – Львів, 1997. – С. 179.

⁵² Адрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939-1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. – Рівне-Івано-Франківськ, 2001. – С. 66-67.

Рейхом «без вклинення між ними частини угорської території»⁵³.

У зв'язку з утворенням дистрикту «Галичина» і включення до його складу Станіславщини у перші дні серпня 1941 р. в обласних та повітових містах області відбувалась офіційна церемонія передачі влади від представників угорської військової влади до рук працівників німецької окупаційної адміністрації. Зокрема у Станіславі така церемонія відбулась 7 серпня 1941 р. у четвер о 19.00 год. на площі ім. Гітлера, де окружний староста капітан Альбрехт прийняв владу від представника угорської військової влади. У своїй промові капітан Альбрехт наголосив на тому, що «час безправства минув безповоротно»⁵⁴.

Офіційна ж передача усієї влади на території всієї Станіславської області від угорського командування до рук губернатора дистрикту д-ра Ляша відбулась 14 серпня 1941 р. у Станіславі в приміщенні обласного театру ім. І. Франка та на площі Міцкевича. Цивільну владу з рук угорського генерал-лейтенанта Ф. Сомбхатеї перебрав доктор Ляш, а військову – генерал, граф фон Роткірх. На площі Міцкевича відбувався урочистий парад угорських та німецьких військ, який приймали д-р Ляш, представники українського католицького духовенства, члени тимчасової управи міста й обласних урядів, командант та заступник української міліції⁵⁵. Насамкінець в ресторані «Київ» угорські військові влаштували прощальний вечір, на який були також запрошені представники української обласної управи⁵⁶.

З цього часу Станіславська обласна тимчасова управа, окружні та повітові управи області розпускалась. Замість них на чолі округів, повітів та великих міст створювались німецькі адміністративні органи. Політичну ситуацію на цих територіях перебрали під свій нагляд органи німецької таємної поліції (гестапо), а громадський порядок контролювала жандармерія⁵⁷. Так

⁵³ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів-Київ: «Піраміда», 2001. – С. 369.

⁵⁴ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). – С. 68.

⁵⁵ Там само. – С. 68–69.

⁵⁶ Яшан В. Під брунатним чоботом. – С. 26.

⁵⁷ Андрухів І., Француз А. Вказ. праця. – С. 68–69.

остаточно припинили своє існування органи державної адміністрації Української держави на території Станіславщини.

Проте огляд українсько-угорських стосунків в 1941 р. був би незавершеним і змальована нами історична картина неповною, якби наприкінці даної статті ми не розглянули питання про подальші дипломатичні зусилля Угорщини в другій половині 1941- першій половині 1942 р., спрямовані на включення галицького Прикарпаття до свого складу.

Після передачі угорцями усієї військової та цивільної влади на території Станіславської області німцям, політичні кола Угорщини остаточно не відмовились від своїх територіальних претензій щодо українських земель Прикарпаття і робили різноманітні дипломатичні зусилля, спрямовані на включення їх повністю або частково до складу Угорського королівства. Як відомо одним із головних зовнішньополітичних завдань Угорщини напередодні та роки Другої світової війни було встановлення угорської гегемонії в Карпатському регіоні.

Згідно з доповіді заступника міністра закордонних справ Німеччини Е.Верманна від 11 вересня 1941 р. угорські офіцери в ході переговорів з представниками німецького генштабу пропонували з військових мотивів посунути кордони Угорщини на північ у межі німецького Генерал-губернаторства. Тут також зазначалось, що по дипломатичному каналу Будапешт мав передати офіційну заяву на адресу міністерства закордонних справ III Рейху про свої територіальні претензії на землі південної Галичини, у задоволенні яких вони щиро сподівались на підтримку з боку німецьких урядових інстанцій⁵⁸.

Ще 7 вересня 1941 р. регент Угорщини адмірал Міклош Горті виїхав у ставку А. Гітлера для ведення офіційних переговорів. За даними угорських істориків протоколи цієї зустрічі не збереглись до нашого часу. В знак подяки за вступ Угорщини у війну проти СРСР фюрер нагородив угорського диктатора німецьким Залізним Хрестом і пообіцяв, що невдовзі угорські війська будуть відправлені додому. Під час зустрічі М. Горті наголосив на можливості «територіальної корекції» німецько-

⁵⁸ A Második Vikágháború. Szerkesztette Ungváry Krisztián. – Osiris Kaidó. Budapest, 2005. – Old. 120.

угорського кордону в Галичині. В якості основного приводу було вказано на необхідність «спрощення кордону» між Німеччиною та Угорщиною, а в якості головного аргументу – створення стратегічного плацдарму для Угорщини. Однак амбітні угорські претензії викликали відверті непорозуміння з німецького боку⁵⁹. А. Гітлер на той час вже остаточно визначився з долею Галичини, що по праву мала належати III Рейху в якості колишньої території Австрійської імперії, законною правонаступницею якої відтепер виступала Німеччина.

Незважаючи на це, в ході перегорів з Німеччиною у 1941-1942 рр. угорські представники ще не раз повертались до цього питання. Зокрема, відомо, що 2 жовтня 1941 р. Угорщина подала офіційний запит на адресу Берліна з приводу можливості зміни німецько-угорського державного кордону на північ від Карпат, текст якого однак не зберігся⁶⁰. Зі спогадів В. Яшана відомо, що наприкінці жовтня – на початку листопада 1941 р. звістки про висунення угорських територіальних претензій на українські землі по р.Дністер дійшли до українського населення Станіславщини. У відповідь за ініціативою та при активній допомозі української громадськості німецький окружний капітан Альбрехт підготував лист з протестом проти угорських територіальних зазіхань, де спростовувались аргументи угорської сторони. Тут зокрема наголошувалось на історичній невід’ємності Прикарпаття від решти територій Галичини, національній та географічній цілісності цих земель, а також наводились численні факти угорських грабежів та погромів влітку 1941 р. 9 листопада 1941 р. лист Альбрехта з відповідними додатками до нього надійшов до німецьких урядових інстанцій. А вже 12 листопада 1941 р. було надіслано другий лист. Розпочався збір підписів серед населення проти приєднання південних галицьких земель до Угорщини⁶¹.

2 грудня 1941 р. генерал-губернатор Г. Франк надав офіційну відповідь угорському прем’єру Л. Бардоші стосовно запиту угорського уряду від 2 жовтня 1941 р. У ній він зокрема на-

⁵⁹ A Második Vikágháború. – Old. 121.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Яшан В. Під брунатним чоботом. – С. 27.

голосив на тому, що в Берліні угорська вимога викликала відверте здивування⁶².

Незважаючи на це, на нижчому рівні розглядалась можливість передачі Угорщині частини території навколо Ворохти, Татарова, Яблониці та Рафайлова. Для проведення розмежування та делімітації кордону була створена спільна комісія. Однак після 22 грудня 1941 р. вся справа, пов'язана з можливістю передачі частини українських територій Угорщині зависла в повітрі⁶³.

Окрім суто військово-стратегічних аргументів на користь можливості приєднання земель Прикарпаття угорські представники висували також географічні й економічні аргументи. Зокрема згідно з повідомлення бригаденфюрера СС Вахтера від 24 квітня 1942 р. угорці вимагали «не тільки декілька тисяч квадратних кілометрів, але й найкращі гірські райони Галичини». Зокрема вони наголошували на тому, що землі на північ від Карпат разом із низовинною територією Угорщини становлять єдину нерозривну природну цілісність. Окрім цього зверталась увага на економічне значення для Угорщини цінних порід деревини у Ворохті та надзвичайно важливе рекреаційне значення прикарпатського регіону для Угорського королівства. Однак на думку Вахтера всі вимоги угорців про військову доцільність передачі цієї території для Угорщини були абсолютно безпідставними та непідтвердженими⁶⁴.

Наприкінці квітня 1942 р. угорці знову висунули вимоги щодо зміни німецько-угорського кордону в горах на свою користь. Дану справу мали розглядати дві німецькі комісії – в Берліні та у Львові. Однак після поїздки генерал-губернатора Г. Франка по території Станіславщини наприкінці липня 1942 р. було кінцево вирішено не передавати нічого з українських земель дистрикту «Галичина» Угорщині⁶⁵.

Остаточне ж вирішення угорських територіальних претензій щодо земель південної Галичини відбулось 17 серпня 1942 р.

⁶² A Második Vitézháború. – Old. 121.

⁶³ Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941-1944. – Торонто, 1989. – С. 27.

⁶⁴ A Második Vitézháború. – Old. 121-122.

⁶⁵ Яшан В. Під брунатним чоботом. – С. 28.

Берлін відхилив угорські вимоги, а замість цього Угорщині було запропоновано перенести вирішення даного питання на післявоєнний період⁶⁶. Так зазнали краху всі спроби Угорщини, спрямовані на захоплення нових українських територій і встановлення власної гегемонії у всьому Карпатському регіоні.

Підсумовуючи вище сказане, можна зазначити, що проблема українсько-угорських стосунків початкового періоду німецько-радянської війни належить до слабо документованих проблем історії. Однак наявні архівні документи та матеріали, а також спогади безпосередніх учасників тих подій, чітко засвідчують про неоднозначність і складність взаємовідносин між Угорщиною та українського визвольним рухом влітку 1941 р. Для українського й угорського народів початок німецько-радянської війни став новим етапом їх новітньої історії, який відкрив перед ними нові можливості у реалізації їх державницьких інтересів. З одного боку, головні зусилля українського визвольного руху були спрямовані на побудову власної держави, в той час як основні заходи угорських військово-політичних кіл зосереджувались на відновленні величчя та могутності тисячолітньої держави св. Іштвана.

Українсько-угорські стосунки влітку 1941 р. не набрали повноцінного розвитку. Для угорських військово-політичних кіл вони стали другим масштабним зіткненням (після подій Карпатської України) з українськими національно-визвольним рухом. На жаль, і в цей раз ця зустріч носила переважно конфліктний характер і супроводжувалось новим угорсько-українським між-національним зіткненням. Однак для угорської політичної та військової еліти події середини літа 1941 р. на території Прикарпаття стали новим етапом в їх ознайомленні з українським питанням та політичною силою, яка представляла найбільш потужне ядро в українському національно-визвольному русі – ОУН(Б). Незважаючи на те, що обидві сторони виявились абсолютно невідготтованими до нової зустрічі між собою, їх епізодичні контакти в середині літа 1941 р. на території галицького Прикарпатті мали в подальшому велике значення для перегляду ворожих по відношенню один до одного міжнаціональних кон-

⁶⁶ A Második Vitézháború. – Old. 121.

цепцій та політичних доктрин, і разом з іншими військово-політичними факторами Другої світової війни створять можливість у проведенні мирних переговорів про нейтралітет і ненапад та дозволять здійснювати військово-політичну співпрацю на антибільшовицькій платформі. Саме влітку 1941 р. перед угорською військово-політичною елітою український національно-визвольний рух постав в якісно новому і більш привабливому вигляді. На прикладі подій літа 1941 р. угорці могли наглядно переконатись у тому, він носить не тільки суто антиугорський характер, і що його головні зусилля спрямовані на побудову власної держави на всіх етнічних землях проживання українського народу. Акт 30 червня 1941 р. та спроби створення органів української державної адміністрації на території Західної та Правобережної України переконливо засвідчили перед угорськими колами про потужні державотворчі устремління ОУН(Б), її здатність кардинально змінювати хід історичних подій. Це в подальшому буде мати велике значення для їх взаємовідносини у 1943-1944 рр., коли угорська армія, яка всупереч власним державним інтересам змушена була виконувати німецькі окупаційні завдання на українських землях, зіткнеться із сильними загонами УПА на Волині та Поліссі.

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ТУРКІВЩИНІ У 30-Х – ПОЧАТКУ 50-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Важливою умовою розбудови Української державності, громадянського суспільства є політична, духовна консолідація української нації, осмислення славної і одночасно тернистої боротьби за державність попередніх поколінь, подолання почуття меншовартості, стереотипів більшовицької ідеології і політики, спотвореного, навіть ворожого ставлення частини старшого покоління, деяких регіонів України до борців за незалежність, на яких ленінсько-сталінський режим навів ярлики “зрадники”, “запроданці”, “вороги”, “фашисти” тощо.

На жаль ще й сьогодні, на 17 році існування незалежності України, спадкоємці більшовицького режиму симоненки, солотатіни, вітренківці, нічого не зробивши для утвердження української державності, паплюжать учасників національно-визвольного руху, прагнуть нав’язати свої погляди молодому поколінню, від якого залежить майбутнє України.

Тому дослідження і правдиве висвітлення історії національно-визвольного руху, зокрема, ОУН і УПА як на всеукраїнському, так на регіональному рівні є надзвичайно актуальним. Саме цим обумовлена тема даної розвідки.

При пошуках, аналізі, систематизації фактологічного матеріалу, автор, як і інші дослідники, зустрівся з певними труднощами.

Вони обумовлені, по-перше, періодичними адміністративними змінами меж регіону. До 30-х років минулого століття Турківський повіт відносився до Станіславського воєводства, відтак до кінця 1939 р. – Львівського.

З кінця 1939 р. по травень 1959 р. ця територія входила у Дрогобицьку область, з травня 1959 р. входить у Львівську об-

ласть. Поряд з цим в січні 1940 р. на базі Турківського повіту було утворено три райони: Боринський, Турківський, Стрілківський. У 1959 р. Боринський і Турківський райони були об'єднані. Відбувалися зміни у підпорядкуванні окремих населених пунктів. Це відбивалось на місцях зосередження та знаходження фіксованої інформації про події. Чимало фактів визвольної підпільної боротьби не зафіксовані.

Тривалий час дослідження проблем національно-визвольного руху було заборонено існуючим чужоземним тоталітарним режимом.

Незважаючи на це, проблеми визвольного руху не були абсолютно “білою плямою”. Вони в певній мірі висвітлювались у виданнях, що виходили за кордоном. В останні роки вони почали поширюватись, перевидаватись в Україні, публікуватись раніше засекречені документи управлінських органів радянської доби, серед них матеріали з національно-визвольної боротьби. Завдяки тому було опубліковано ряд праць з історії Турківщини¹.

У них наведені численні факти про діяльність осередків українських політичних партій, суспільно-громадських, просвітницьких товариств, активних учасників політичного і суспільного життя, боротьби проти національного і соціального гніту. Турківчани брали активну участь у визвольних змаганнях 1917 – 1920 років й наступні роки. У 20-х роках діяли осередки УНДО, УСРП, ФНС, УВО². Однак, відсутнє комплексне спеціальне дослідження про національно-визвольний рух, зокрема націоналістичний з систематизованим використанням нових джерел і матеріалів. Не претендуючи на останнє слово, автор ставить перед собою завдання на основі доробків попередників, нових матеріалів показати, що Турківщина не була на узбіччі суспільно-політичних процесів, які відбувалися в Україні і Галичині, висвітлити зародження і розвиток націоналістичного визвольного руху у 30-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. на теренах сучас-

¹ Гайда Юрій. Турківщина: природа і люди. Монографічний нарис. Ужгород: „Патент” – 1998. -388с.; Гайда Ю.І., Шуптар В.Д. Турківщина: історія населених пунктів. Монографічний нарис. Ужгород: „Патент”, 2002. – 603с.; Таланти Турківщини. Довідник видатних людей краю. (Упорядник П. Зборовський): Львів: „Камула”, 2003. – С. 358.

² Гайда Ю. Указ. праця. – С. 92–94.

ного Турківського району у контексті його розвитку на західно-українських землях.

На рубежі 20 – 30-х рр. у національно-визвольному русі розпочався якісно новий етап, пов'язаний з завершенням утворення Організації українських націоналістів (ОУН) на Першому конгресі, який відбувся у січні-лютому 1929 р. Критично переосмисливши досвід і причини поразки визвольних змагань 1917 – 1920 рр., учасники Конгресу, як свідчить учасник цих подій та створення ОУН М. Кушнір, тоді: “Український провід не спромігся належним способом організувати... сили й не викресав з нації того вогню, який спалахнувши в серці кожного українця, перетворив би потенціальну енергію нації у волю до чину. Ми ще не боролися за визволення під гаслом: “воля, або смерть!”... Через те велика Українська нація опинилася під чоботом Москви і Варшави, тоді як маленькі нації (фіни, естонці, латиші, литовці), використавши обставини та напруживши всі свої сили, таки вибороли собі державність”³.

На основі вище наведеного та досвіду інших народів учасники Конгресу ухвалили низку документів, в яких була сформульована концепція національної революції, сутність і зміст якої розкрили провідники ОУН Є. Коновалець, С. Бандера та інші. На думку Є. Коновальця, поняття “національна революція” не зводиться до пропаганди потреби революції чи до завдання вибороти для українського народу державність, яка б на другий день провалилась..., вона повинна вже в стадії своєї підготовки перемінити психічну структуру українського громадянства, щоб воно було здібне взяти участь у підготовці тої революції, а також після проведення революції забезпечити українську державність перед небезпеками і як взагалі та держава повинна б виглядати⁴.

Співзвучно, але дещо ширше, визначення сутності національної революції дав С.Бандера: “Національна революція, – писав він, – це боротьба за саме життя народу і людини, а також боро-

³ Конгрес Українських Націоналістів 1929р.: Документи і матеріали. Львів: НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка, Центр досліджень визвольного руху. – 2006. – С. 293.

⁴ Євген Коновалець та його доба. Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 682.

тьба за зміст, підстави й форми життя, за його розвиток і за поступ... , за оборону людського, вільного і гідного життя народних мас та кожної людини”. Вона проходить три фази. Перша і друга – це фази боротьби, третя – державного будівництва. На першій фазі проходить процес зтяжної, підпільної боротьби, змагання за душу народних мас, мобілізація й активізація їх на боці революції, коли ідеї та програма ОУН опановують найширші маси українського народу і визначають для них бажаний зміст і форми в усіх ділянках, стають дороговказами їхньої дії – їхньою метою.

У другій фазі завершується зтяжна визвольна боротьба, всі сили зосереджуються у безпосередній відкритій боротьбі з окупаційним режимом.

Третя фаза – будування, здійснення ідей і програми визвольної революції в державному і суспільному ладі, у змісті і побудові цілого життя”⁵.

Фундаментом концепції національної революції є ідеологія українського націоналізму. Один з діячів ОУН В. Сас писав: “В кожному ідеологічному чи політичному русі найважливішу роль відіграють два його складники: ідея і людина. Провідні ідеї і світоглядні засади в ідеологічному русі та керівні програмові положення в політичному – творять “душу”, істоту, внутрішній зміст руху. Люди, які визнають, поширюють і здійснюють ідеї та програму і з тією метою беруть активну участь в русі, – творять його живий, діючий організм”⁶. С. Бандера стверджував, що український націоналізм як ідеологія і рух мають свій уклад ідей і вартостей, які визначають зміст і форми життя, і розвитку народу і особи, визначають їхню творчу роль у вселюдському просторі, що “основні правди українського націоналізму кореняться в українській духовності, сформульовані та утверджені упродовж цілого історичного розвитку, в духовності, яка гармонізує з найкращими досягненнями розвитку вселюдської духовної та суспільно-політичної культури та поступу”⁷.

⁵ Бандера С. Перспективи Української Революції. Репринтне видання. Дрогобич: В.Ф., “Відродження”, 1998. – С. 45, 51.

⁶ Сас В. Ідея і людина в ідеологічному русі // Большевізм і визвольна боротьба. 36. статей. Б.м. Вид. ЗЧ ОУН, 1957. – С. 229.

⁷ Бандера С. Перспективи Української Революції. – С. 46.

Основою націоналістичної ідеології є “нація – найвищий тип людської спільноти, що при найбільшій своїй психологічній зріжничкованості має свою одну внутрішню форму, витворену на ґрунті подібного природного положення, спільного пережиття історичної долі та невинного стремління здійснитися в повноті силової натуги”, а “внутрішня форма нації є основний чинник її динамічного тревання й разом з тим – принцип синтетичного формування, який дає життю нації протягом її історичного розвитку суцільну духовну окресленість... Найвидатнішим силовим засобом росту нації є її духовна тугість, узмисловлена у витворених вартостях культури... Культура не є тільки чинником національної окремішности та її відборонности назовні, але першим з-поміж чинників безпосереднього зазначення на оточенні духової сили нації, за яким з більшим успіхом наступає цивілізаційне й політично-господарське його опанування”, а “умовою, що забезпечує нації тривалу активну участь у світовому середовищі, є найбільш пристосована до всебічних інтересів національного життя політична організація, якою є суверенна держава... Через державу стає нація повним членом світової історії, бо щолиш у державній формі свого життя вона посідає всі внутрішні і зовнішні ознаки історичного підмету”⁸.

На протигагу багатьом українським діячам, які вбачали національне визволення в контексті універсальних дипломатичних шляхів, націоналісти вважали, що в умовах повної окупації українських земель сусідніми державами, можна створити УССД тільки шляхом національної збройної революції. “Лише військова сила, яка б спиралася на змлітаризований нарід, готовий уперто та завзято боротися за свої права, може успішно допомогти Україні звільнитися від окупантів і впорядкувати та захистити свою незалежну та соборну державу”, – говорилося у постановках Конгресу⁹.

На думку націоналістів, характер та форма української державної влади буде відповідати послідовним етапам національної революції: національного визволення, державного закріплення та розвитку.

⁸ Конгрес Українських Націоналістів. – С. 285, 286.

⁹ Там само. – С. 298 – 299.

У часі визвольної боротьби лише національна диктатура, витворена в ході національної революції, зможе забезпечити внутрішню силу української нації та найбільшу її відпорність назовні¹⁰.

На цьому етапі носієм національної диктатури повинна стати особа, яка безмежно віддана національній ідеї, володіє належними інтелектуальними і організаторськими рисами, твердою волею, має високий авторитет у суспільстві. Обґрунтовуючи таку форму державного устрою на етапі національного визволення, один з теоретиків ОУН В. Мартинець писав: “Одна особа є ліпша не зі згляду абстрактної... волі нації, а... з огляду на саму владу, на її виконання. “Де шість господинь, там нема що їсти” є польська пословиця; де шість вождів, – там анархія... Державний муж – це не поет, і це – не співець поневоленого народа... Він повинен забути, коли взяв владу, що перед тим був членом поневоленого народу і, щоб здобути йому свободу, витискав сльози в очах своїх людей і чужинців. Щоб задержати цю свободу, мусить також витискати сльози, але вже інші. Коли він бажає творити державу і бути державним мужем, треба взяти в руки бука. Зможе упоратися зі своїм народом, тоді й вороги не страшні будуть”¹¹.

Після відновлення державності настане перехідний період, “на чолі української держави буде стояти голова держави, що його висуне провідна верства української нації, який покличуть собі належний уряд, матиме за завдання підготувати перехід до останнього етапу державного устрою України.

На чолі упорядкованої української держави стоятиме одна особа, покликана представницьким органом, що складатиметься від поручників усіх верств нації, та всіх країв української держави та буде найвищим законодавчим тілом держави. Голова держави покличе виконавчу владу, що відповідатиме перед ним та найвищим законодавчим тілом”¹².

¹⁰ Там само. – С. 286.

¹¹ Там само. – С. 248, 249.

¹² Там само. – С. 298.

Для управління країв, міст, сіл мали бути представницькі органи, обрані місцевими організованими суспільними верствами, та їх виконавчі органи¹³.

У соціально-економічній сфері постанови Конгресу визначали, що українська держава буде скерована в напрямку розбудови всіх галузей народного господарства, для досягнення якнайбільшої господарської самовизначальності та стратегічної відборонності, збільшення національного майна, забезпечення матеріального добробуту населення, а господарське життя буде побудоване на основі співпраці держави, кооперації і приватного капіталу. Визначалися певні заходи в промисловій, аграрній, військовій, торгівельній, фінансовій, шкільній, культурно-мистецькій, релігійній політиці¹⁴.

У зовнішньополітичній діяльності концепція національної революції відкидала традиційні методи української політики орієнтуватися у визвольній боротьбі на котрогось з “історичних ворогів Української Нації”, передбачала готовність вступати в союз “з тими народами, які вороже відносяться до окупантів України”, а також після завоювання незалежності налагодити і використовувати міжнародні взаємовідносини для “осягнення суб’єктивної ролі в міжнародній політиці”¹⁵.

Вважаючи, що визвольні змагання у 1917 – 1920 рр. зазнали невдачі через міжпартійні чвари, відсутність впливової загальнонаціональної політичної сили на чолі з видатним лідером, спроможної згуртувати маси під державотворчою національною ідеєю, що наявні майже всі українські партії пов’язували себе до того або іншого політичного ладу, соціальної верстви нації, до тої чи іншої частини України, а учасники Конгресу в основу своєї діяльності поклали національну ідею, яка може бути лише соборницькою, що серед них немає поділу на придніпровців, придністровців, що вони не лише на словах, а і на ділі виступають носіями здійснення соборності української нації¹⁶, Перший конгрес встановив: “Організація Українських Націоналістів по-

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. – С. 296, 299 – 304.

¹⁵ Там само. – С. 295, 299.

¹⁶ Там само. – С. 286, 304.

будована на засадах: всеукраїнства, надпартійності і монокраїзму..., беручи ідею української незалежної і соборної держави в підставу свого політичного діяння..., провадить політику українського державництва без придавання їй певної партійної закраски класового чи якого-небудь іншого частинного характеру..., ставить себе в категоричне протиположність до всіх тих сил, своїх чи чужих, які цій засаді українського націоналізму протиположні..., не буде обмежуватись у своїй діяльності тим чи іншим тереном, а змагатиме до опанування цілої нашої національної дійсності на всіх просторах замешкання українського населення..., буде мати своїм завданням розгорнути українську національну справу на всю її ширину і викликати в нації великі державотворчі зусилля, та тим способом оздоровити та унормувати відносини всередині Української Нації та забезпечити їй належне місце серед інших народів світа”¹⁷.

На основі концепції національної революції ОУН у 30-х роках проводила різнобічну діяльність, спрямовану на виховання самовідданих борців, які б вірили в силу і воскресіння України. Гаслом кожного члена ОУН стало: “Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї”.

Наприкінці 30-х років ОУН стала найвпливовішою політичною силою на західноукраїнських землях.

Після Першого конгресу Організації українських націоналістів (ОУН), Провід, Крайова езекутива основну увагу звертають на організаційне зміцнення організації, створення осередків у краї. У 1931 році за дорученням КЕ адвокат Мирон Утриско

¹⁷ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929 – 1955. Б.м.: Вид. ЗЧ ОУН, 1955. – С. 22–23, 28–30, 48, 107–112; Українська Головна Визвольна Рада (УГВР). Зб. документів за 1944–1950рр. Б.м.: Вид. ЗЧ ОУН, 1956. – С. 3–16; Українська Повстанська Армія (УПА). Зб. документів за 1942–1950. Частина перша Б.м.: Вид. ЗЧ ОУН, 1957. – С.17–34; Антибольшевицький Блок Народів (АБН) – Зб. документів. Б.м.: Вид. ЗЧ ОУН, 1956. – С.15–22, 26–36; Бандера С. Перспективи Української Революції. – С. 45–55, 60–69, 77–84, 125–127, 143–144, 197–206, 349–354; Полтава П. Елементи революційності українського націоналізму// Большевизм і визвольна боротьба. – С. 191–228; його ж: Хто такі бандерівці та за що вони борються // Там само. – С.252–281; Савчин М. Концепція національної революції ОУН (30–40 рр. ХХ ст.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. Дрогобич: НКЦ„Каменярь”, 2002. – С. 20–38.

закладає Турківський повітовий провід, до якого входять Володимир Козбур, Богдан Завадка, Богдан Кондрат, Володимир Стахнів¹⁸.

У 1932 та наступні роки осередки ОУН виникають у Борині (керівник Юрій Мулик), Нижньому Висоцькому (Семен Їжик), Комарниках (Мирон Келеман), Либохорі (Роман Ковальський), Нижній Яблунці (Василь Осташ), Вовчому (Олекса Зинич), Зубриці, Головському (Василь Дмитришин та Микола Тупитчак), Ісяях (Михайло Хомей), Ластівці (Василь Комарницький), Лімні (Є. Татомир), Малій Волосянці (Ігнат Гришканич), Свиднику (Василь Рябінець), Яворі (Євген Утриско), а також у Ботівці, Соколіках, Беньовій, Красному та інших¹⁹.

Діяльність осередків ОУН була різноманітною. Чільне місце займали пропаганда націоналістичних ідей, розвінчування політики польських окупантів та радянфільства, вшанування історичних національних свят і діячів, підготовка до повстанських дій, боротьба проти полонізації шкільництва тощо. Наприклад, під їх керівництвом, як зазначається в одному документі, у Турці діяв при польській гімназії український гурток, який виховував молодь у націоналістичному дусі²⁰. Протягом семи років відстоювали україномовність навчання жителі с. Вовчого. 12 грудня 1932 року Олекса Зинич писав до вищих державних інстанцій: “Батьки як заступники дітей української народності вносять 99 шкільних декларацій за 140 дітей з домаганням української викладової мови в школі”²¹.

Польські власті переслідували членів ОУН, застосовували різні міри покарання. У одному з документів зазначалося, що з особами, які відомі “ворожим ставленням” до держави треба діяти безоглядно, “давати зрозуміти, що їх нелояльність не дасть їм користі”²². У підозрілих часто проводилися обшуки. Тільки за

¹⁸ Утриско М. ОУН у Турківському повіті // Літопис Бойківщини. – 1978 № 39. – С. 46–47; № 46. – С. 62.

¹⁹ Гайда Ю. Указ. праця. – С. 95–96; Гайда Ю.І.; Шуптар В.Д. Указ. праця. – С. 91, 198, 235, 258, 285, 291, 316, 317, 345, 364, 397, 419, 463.

²⁰ Гайда Ю. Указ. праця. – С. 96.

²¹ Гайда Ю.І., Шуптар В.Д. Указ. праця. – С. 197.

²² Державний архів Львівської області (ДАЛО) Ф. № 121, оп.2, сп. 161. – А. 48–49.

поширення націоналістичних листівок Микола Рожнятівський із Задільського у 1934 році потрапив до в'язниці на чотири роки, а в наступному році – Семен Іжик із Нижнього Висоцького на два роки. Неодноразово суд і повітова рада за порушення польських законів про проведення масових заходів присуджувала оунівцям грошові штрафи²³.

У 1938-1939 р. осередки ОУН організували політичні маніфестації підтримки закарпатців у їх боротьбі за автономію, незалежність та захист Карпатської України. Був організований набір добровольців до Закарпатської Січі, у прикордонних селах діяли нелегальні пункти з налагодження переходу кордону. Понад 200 хлопців, передусім членів ОУН Турківщини вирушили у Закарпаття, зокрема 18 із Верхнього і Нижнього Гусного, 12 – Борині, 11 – Боберки, а також з Бітлі, Вовчого, Красного, Либохори, Лопушанки, Яворова та інших²⁴. Більшість з них загинули у нерівній боротьбі. В цей час польські власті значно посилили репресії проти учасників національно-визвольного руху. За перші чотири місяці 1939 р. кількість справ проти “урядових злочинців” у порівнянні з відповідним періодом попереднього року зросла у 3,1 раза. Найбільше справ було порушено через членство в ОУН та намагання перейти кордон і досягла 68²⁵. За допомогою закарпатцям та інші “злочини” були розстріляні без суду Тарас Гирович, Тарас Товтин, Леон Стебницький (Бориня), Іван Тяжкун (Бітля), Іван Бутрей (Боберка), Іван Слабський (Нижне), Олег та Богдан Бадани (Задільське), Іван Чівка (Турка), ув’язнені у Березі Каргузькій Мирон Утриско, Василь Бабій та інші²⁶.

Апогею ненависті і злочинності польської влади досягла подія в с. Жукотин у вересні 1939 р. Коли почалась німецько-польська війна, в селах була створена варта для протидії ворожим проявам. Вовчани затримали трьох підозрілих молодих поляків, які йшли на Лімну. Для вияснення справжніх намірів вирішили

²³ Утриско М. Історія Турки над Стрим // Літопис Бойківщини. – 1978, № 30. – С. 27.

²⁴ Гайда Ю. Указ. праця. – С. 105; Гайда Ю.І., Шуптар В.Д. Указ. праця. – С. 23, 92, 133, 173, 198, 317.

²⁵ Гайда Ю.І., Шуптар В.Д. Указ. праця. – С. 23.

²⁶ Там само. – С. 66, 92, 121, 133; Таланти Турківщини. – С. 210, 211, 215.

передати їх через жукотинців в Лімну. Серед затриманих був син жандарма Станіславського. Під час передачі одному вдалося втекти, а двох жукотинці закрили в погрібі Павла Зинича.

Ще раніше постерунок Лімнянської жандарменії звернувся до жукотинської громади, аби та своїм транспортом вивезла документи і майно на Станіславщину, але громада відмовилася.

13 вересня в Жукотин прибув з Турки жандарм для перевірки виконання розпорядження. Його затримали і обеззброїли Богдан Соболев, Пилип Зинич і Степан Сушинець. Цього ж дня польський військовий підрозділ, який відступав на схід, звільнив затриманих. Жандарм Станіславський, який обіцяв за невиконання розпорядження залити село червоною фарбою, звернувся у штаб корпусу охорони пограниччя з проханням надіслати коопівців, які мали досвід злочинних дій проти українців.

14 вересня на машинах і конях приблизно 50 осіб прибуло в село й почали розправу. Пилипа та Івана Лехновських, яких побачили першими, вбили відразу. Заарештували Кирила Будза, священика Михайла Вільчинського, Миколу Голтяка і Павла Зинича. Двох останніх, які вчинили опір при арешті, почали страшно мордувати. Миколу, виколовши око, запитали, чи бачить Україну? Той відповів, що бачить. Після виколотого другого ока він знову відповів, що бачить Україну незалежною. Таку ж відповідь вони почули і від Павла, якому вирвали язик, щоб більше не міг таке говорити. Обом повикручували руки, ноги, відрізали вуха, підвісили і пекли на вогні у присутності інших затриманих. Майже мертвих вивезли за Турку, де й обірвалося життя героїв України. Загинув і Петро Лехновський. Але крові і мук для коопівців виявилось замало. Вони почали поливати бензином стріхи хат і пострілами вогнепальних куль запалювали їх. Люди з малими дітьми рятувалися як могли. Всіх, хто попадався їм в руки, жорстоко били. Із 160 хат уціліло 36. Спалена була і церква²⁷. А в той час не один жукотинець, перебуваючи в польській армії, на фронті захищали “Ойчизну” озвірілих коопівців.

25 вересня 1939 р. на Турківщину вступили частини червоної армії. В Турці було утворено тимчасове повітове управління, яке очолив прибулий в обозі армії Ф. Давиденко, а в селах – се-

²⁷ Гайда Ю.І., Шуптар В.Д. Указ. праця. – С. 223–224.

лянські комітети. Нові власті здійснюють поділ краю. Турківський район в середині січня 1940 р. розкрупнюють на Висоцький (через 10 днів) – Боринський, Турківський і Стрілківський. Очолили райкоми КП(б)У відповідно Я. Коваль, Ф. Давиденко, І. Дудник.

Прислані працівники партійних, радянських та інших органів утверджують тоталітарний режим в усіх сферах життя. Перед Турківським районом було поставлене непосильне завдання на 1940 р.: здати державі 20 тис. ц. зерна, 30 тис. ц. картоплі, не менше як 20 крб. державної позики від кожного господарства²⁸.

Осередки легальних політичних партій, громадських товариств були заборонені, їх активісти репресовані. У найскладнішому становищі опинилися осередки ОУН, які продовжували діяти у підпіллі. Ситуація ускладнювалася розбіжностями між Проводом ОУН і працівниками КЕ, розколом Організації, труднощами у справі налагодження зв'язків між осередками і крайовим проводом, який зазнавав ударів збоку кагебістів.

У важких умовах вони, як могли, протидіяли заходам радянської влади. Наприклад, на зборах комуністів Турківського району констатувалося, що “класово – ворожий елемент настільки розперезався в Боберці, що відкрито агітує проти радянської влади, розповсюджуються листівки контрреволюційного змісту”²⁹.

Коли районний партактивіст Мороз у Дністрику Дубовому порвав образ, це викликало обурення селян, а вчителька Вільшова із Вовчого заявила учням: “Бог дорожчий ніж Сталін. Настали часи, коли молитися нам не дають”³⁰.

У відповідь “визволителі” застосовували різні форми репресій. Зокрема, було заарештовано, замордовано в тюрмах Самбора, Дрогобича, Стрия та інших міст заслано до концтаборів близько 200 осіб, без рахування депортації їх сімей³¹. Серед замордованих Віктор Височанський і його дружина з Турки, Лука Матійців і Степан Пелюшкевич з Бітлі, Микола Бурчин, Антон

²⁸ Сергійчук В. Український здвиг. Прикарпаття. 1939-1955. К.; Українська Видавнича Спілка. 2005. – С. 50–51; Гайда Ю. Указ. праця. – С.111.

²⁹ ДАЛО. Ф. № 5029. – оп.1.спр. 70, А. 4.

³⁰ Там само. Спр. 39, А.11.

³¹ Підраховано автором на основі різних джерел.

Височанський, Йосип Данилів, Йосип Копко, Олекса Ляхман з Верхнього Висоцького, Зіновій Крупський з Вовчого, Олекса Баранич з Гусного, Іван Герб'як, Матвій Симович, Степан Симович, Андрій Хомин з Ісаїв, Омелян Матківський з Мохнатого, Іван Білінський з Маткова, Микола Голдич з Явори та ін. Репресії, розпочата колективізація, насадження комуністичної ідеології підірвали віру до властей навіть у тих, хто з хлібом – сіллю зустрічав червоноармійців.

З початком радянсько – німецької війни в результаті панічного відступу радянських військ, Турківщина вже 26 червня 1941 року була зайнята німецькими військами. Спочатку здавалося, що наступив краший час. Формально до влади прийшли українці. Було створено повітову управу головою якої став громадсько-просвітницький діяч Андрій Горечко. Обов'язки старости повіту виконував Тарас Шовдра.

Масово було відзначено в повіті проголошення 30 червня Акту відновлення Української держави як у місті так у багатьох селах.

У жовтні 1941 року був організований Український повітовий комітет, який складався із шести референтур. Організаційну референтуру очолив керівник районного проводу ОУН та осередку “Просвіта” Омелян Децик. Молодше покоління стало об'єднуватися в курені ім. Є. Коновальця³².

Проте реальна влада була не в руках названих структур. Комендантом жандармерії, лянцкомісаром, завідуючим господарством району, начальником арбайтсаму, військовим комендантом були німці. На сільське населення були накладені непосильні поставки сільськогосподарської продукції, які з кожним роком зростали. Якщо восени 1941 року було забрано від селян колишнього Боринського району 4824 ц. (третину валового збору), то в 1943 році – 11057 ц. (понад двох третин)³³.

Почалися виселення людей на роботи в Рейху, ліквідація елементарних свобод, посилення так званого “нового порядку”, застосування репресій. Збережені, відновлені, новостворені осередки ОУН в Турці, Борині і майже у всіх селах у відповідь на

³² Українські вісті. – 1941. – 19 жовтня.

³³ Гайда Ю. Указ. праця. – С. 118.

посилення окупаційного режиму та, виконуючи настанови Проводу на українських землях, бойкотують заходи німецької адміністрації, організують збирання та складання зброї, формують законспіровані збройні групи Української національної самооборони (УНС) та їх навчання.

Влітку 1943 р. на околицях с. Недільна на границі з Турківщиною створюється вишкільний курінь УНС, командиром якого став Антон Шкітак (“Кривоніс”, “Омелян”), уродженець Борині, колишній підстаршина батальйону “Нахтігаль”.

Із зростанням ворожнечі населення до нацистського режиму, активізації та зростання національно-визвольних сил зростають репресії окупантів: застосовуються як індивідуальні арешти, знищення так і військові акції.

За неповними даними не менше 50 найактивніших патріотів за проти окупаційну діяльність були заарештовані і знищені нацистами³⁴. Двічі заарештовувався гестапо і 1 січня 1944 року у Дрогобицькій тюрмі повішений організатор національного життя протягом багатьох років Андрій Горечко. Заарештовані і розстріляні у Борині, Турці, Самборі, Львові, Дрогобичі, концтаборах Семен Баб’як, Марко Герович, Яків Дудирич з Борині, Іван Свердлович з Бітлі, Мирон Лях з Верхнього Висоцького, Микола Драбович, Василь Змійовський, Василь, Ілько, Петро Ільницькі, Іван Миньо, Микола Созанський, Данило Чичерський з Гусного, Ілько Зубруцький з Головського, Йосип і Михайло Ільницькі з Ісаїв, Василь Височанський, Григорій Вовчанський, Євгенія і Катерина Комарницькі з Комарників, Ярослав Андрійчин, Михайло Гвоздецький, Андрій Комарницький з Красного, Роман Бродич, Василь Васів з Нижнього Висоцького³⁵. Крім репресій проти підпільних осередків ОУН, окупанти вживали заходів щодо знищення збройного підпілля. Зокрема, 4 грудня 1943 р. німецькі сили атакували табір УНС коло с. Недільна. У важкому цілоденному бою ворог втратив 160 убитими і змушений був відступити. Повстанці втратили 34 бійці³⁶. Серед загиб-

³⁴ Підраховано автором на основі різних джерел.

³⁵ Таланти Турківщини. – С. 210–234.

³⁶ Шанковський Л. УПА // Історія українського війська. Львів., “Світ”, 1996. – С. 546.

лих були Антон Шкітак з Борині, Микола Галишин з Ісаїв, Микола Павлюх з Хащова. У грудні 1943 р. німці напали на підстаршинську школу у Завадці-Задільському. При обороні були смертельно поранені керівник районного проводу Омелян Децик та стрілець Тарас Бродич. Школа була перенесена у присілок Зворець с. Комарники, краще налагоджена її охорона. Коли 27 липня 1944 р. фашисти напали на школу, то зустріли належний опір. Карателі, втративши 20 солдатів, змушені були відступити³⁷.

У липні сутички з німцями мали місце в теренах сіл Либихори, Рожанки, Ісаїв, Тур'є, Свидника. Зокрема, повстанці коло Ісаїв оточили 150 німецьких солдатів, які здалися в полон. Повстанці здобули 29 возів амуніції, в т.ч. чимало кулеметів та іншої зброї³⁸.

Ці факти теж спростовують твердження радянської історіографії, сучасних комуністів про співпрацю ОУН і УПА з нацистами.

Весною-влітку 1944 р. УНС довелося одночасно боротися з радянськими партизанами, очолюваних Шукаєвим, які були закинуті у Прикарпаття для знищення “українсько-німецьких націоналістів” та заволодіння проходами через Карпати.

15 липня місцеві відділи УПА, підсилені вояками Різуна і Благого, провели операцію проти шукаєвців коло сіл Рикова, Завадки й Росохача. У боях, що тривали цілу добу, радянських партизанів розбили вщент, рештки втекли у північну частину Турківського району. Коло сіл Зубриця, Головське вони були остаточно розгромлені, тільки одиниці розсіялися у Майданських лісах³⁹.

5 серпня 1944 р. в околицях сіл Свидник – Ластівка відбувся перший знаменний акт, під час якого 520 повстанців у присутності Президента УГВР К. Осьмака, члена Генерального Секретаріату Р. Волошина та начальника штабу УПА Д. Грицяя

³⁷ Гайда Ю. Указ. праця. – С. 121.

³⁸ Літопис УПА. – Торонто. Вид., „Літопис УПА”, 1992–1993. – Т.19. – С. 61–62.

³⁹ Шанковський Л. Указ. праця. // Історія укр. війська – С. 552; Літопис УПА: Т.19. – С. 53, 55, 63.

прийняли присягу вояка УПА, текст якої затвердив І Збір УГВР⁴⁰.

В кінці вересня 1944 р. Турківщина була звільнена від німецьких військ, воєнні дії розгорталися поза межами України.

Під час вигнання німецьких військ із західноукраїнських земель, основної бази УПА, Державний комітет оборони СРСР ще в березні 1944 р. схвалив запропоновані першим секретарем ЦК КП(б)У М. Хрущовим заходи щодо боротьби з українськими націоналістами. У них передбачалося до наявних сил виділити і перекинути додатково 5 бригад, передати НКВД УРСР 250 автомашин “Студебеккер”, 100 танків Т-60 і Т-70 та 5 бронемашин, відібрати з органів НКВД і НКГБ у східних областях СРСР і відправити в Україну 2000 оперативних чекістських працівників, виселяти сім’ї учасників ОУН і УПА у віддалені місцевості СРСР⁴¹.

На звільнені території прибувають завчасно сформовані структури партійних радянських органів, НКВД, НКГБ та ін., які на перше місце ставлять ліквідацію національно-визвольного руху. Зокрема 24 листопада 1944 р. Президія Верховної Ради, Раднарком УРСР, ЦК КП(б)У поширили Звернення до населення західних областей України, в якому говорилося: “Ми звертаємось до тих, хто заблудившись, потрапив у тенета агентури німців, до організацій так званих ОУН, УПА, УГВР, бандерівців, мельниківців та інших націоналістів”...вийти з повинною, припинити опір..., але горе буде тим, хто і далі буде залишатиметься в “бандитських загонах”, а також тим, хто буде надавати допомогу “бандитам” харчами, одягом. Останні “будуть розглядатися як посібники бандитів і будуть покарані з усією суворістю радянських законів”⁴².

Відновлений тоталітарний режим поставив перед собою мету – знищити у найкоротші терміни будь-які “прояви бандитизму з боку українсько-німецьких націоналістів”. 10 січня 1945 р. ЦК КП(б)У прийняв спеціальну постанову “Про посилення бо-

⁴⁰ Шанковський Л. Указ. праця. // Там само. – С. 567-568.

⁴¹ Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. К.: „Дніпро”, 1996. – С. 144–146.

⁴² Макарчук С. Радянські методи боротьби з ОУН і УПА // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – С. 68.

ротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України”. В ній зазначалося, що обкоми партії повинні докласти максимум зусиль у боротьбі з націоналістичним рухом, щоб використати зимовий період для остаточного розгрому і ліквідації оунівського підпілля та бойових груп УПА.

В документі було запропоновано доволі різнобічну систему заходів з викорінення підпілля:

- внесення розколу в місцеве населення за соціально-майновою ознакою (опора на сільську бідноту, ізоляція “куркульства” та іншої дрібної буржуазії як бази підтримки “банд українсько-німецьких націоналістів”, викриття “злочинів” останніх);

- розширення агентурної мережі, яка б охоплювала усі населені пункти, занурювалась у підпілля;

- запровадження тотальної системи контролю за сільським населенням (основною базою підтримки підпілля) та його рухом шляхом реєстрації всіх мешканців старше 15 років; створення системи “уповноважених дільниць” і “десятихатських”, зобов’язавши їх стежити за односельцями;

- розвиток системи первинних комсомольських і партійних організацій;

- запровадження системи кругової поруки (притягнення до відповідальності всіх, хто приховує інформацію про місце знаходження “бандитів”);

- залучення місцевого населення до “груп самооборони” та “груп сприяння винищувальним батальйонам”;

- розвиток наступальної тактики внутрішніх і прикордонних військ, їхньої взаємодії з військами радянської армії;

- масові пропагандистські зусилля з “викриття українських буржуазних націоналістів”⁴³.

16 січня 1945 р. М. Хрущов провів у Дрогобичі нараду секретарів райкомів партії, голів райвиконкомів та керівників кара-

⁴³ Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953рр. Нові документи і матеріали. – К., 1998. – С. 195–206; Венедєєв Д.В., Биструхін Г.С. Двобій без компромісів. Протиборство спецрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945-1980-ті роки. – К.,: КІС”, 2007. – С. 246.

льних відомств з питань посилення боротьби з національно-визвольним рухом.

Радянські документи 1944-1945 рр., виступи М. Хрущова, секретаря Дрогобицького обкому КП(б)У С. Олексенка свідчать, що радянська сторона недооцінювала силу опору ОУН і УПА, наївно ставились завдання покінчити з цим рухом протягом трьох місяців, вимагаючи беззастережного прийняття ОУН і УПА радянського диктату без висунення до радянських органів жодних найменших вимог, тобто повної відмови від ідей цього руху, капітуляції.

Процес радянізації Західної України та система різноманітних акцій проти ОУН і УПА здійснювалися під керівництвом і постійним моніторингом органів владної партії більшовиків. Зокрема, створено відділ ЦК КП(б)У по західних, Ізмаїльській та Закарпатській областях, а в складі управління кадрів ЦК запроваджено відділ НКГБ і НКВД. Згодом основним підрозділом ЦК по силових структурах стає Адміністративний відділ. Проводилась розбудова партійних радянських репресивних органів. Для їх комплектування прибуло майже 87 тисяч функціонерів. Вони в переважній більшості не знали мови, звичаїв, традицій, й не намагалися пристосуватися до місцевих умов, не поважали населення, яке довгий час жило в інших соціально-політичних, культурних, побутових умовах⁴⁴. Зокрема, на Турківщину в обозі Червоної армії прибули партійні й радянські функціонери. Першим секретарем Турківського РКП(б)У став Ф. Лісмак, Бобринського – М. Нудьга. Головами райвиконкомів працювали К. Спаський і П. Рева. У керівних органах влади майже не було представлене місцеве населення. На 1 січня 1947 р. в Турківській районній парторганізації було 97 членів і кандидатів, серед яких 37 росіян, а решта також приїжджі⁴⁵.

В такій ситуації перед національно-визвольним рухом гостро постало питання дальшої стратегії і тактики. Вирішальне слово належало Голові Проводу ОУН на українських землях, Голові Генерального Секретаріату УГВР, Головному Командувачу УПА Р. Шухевичу.

⁴⁴ Венедесв Д.В., Биструхін Г.С. Указ. праця. – С. 243.

⁴⁵ Гайда Ю. Указ. праця. – С. 128, 130.

Він, його соратники знали силу збройних сил противника, доповнених налагодженою системою масової партійно-політичної пропаганди і неминучість великих жертв при продовженні боротьби.

Одночасно вони усвідомлювали, що відступ з поля боротьби був би капітуляцією, відмовою від мети про незалежну Українську державу на невизначений час. Саме тому Р. Шухевич наголошував, що народ, який піднявся на боротьбу “за свободу свого життя, за повний вияв своїх сил і спроможностей, який дозрів до державного життя, мусить продовжувати боротьбу аж до остаточної перемоги”⁴⁶.

В одному з документів Проводу ОУН зазначалося: “Ми свідомі того, що наша визвольна боротьба входить у свій найважчий період... Ми, як діюче народне покоління, сповняємо свій почесний обов’язок, незалежно від того, чи нам дадуть за це терновий чи лавровий вінок. Ми віримо в силу і воскресіння України і знаємо, що своїми діями наближаємо день національного і соціального визволення. Коли б ми і впали, то на нашій крові і ділах зродяться чергові борці, що почате діло попроведять далі, так як і ми продовжуємо труд і працю наших батьків”⁴⁷.

Помисли вояків УПА від головного командира до рядового, провідників та членів ОУН, їх симпатиків поетично висловив Іван Коваленко:

УПА була, живе і буде жити,
 І не забудуть її люди.
 У кожнім лісі і криївці
 Встають за волю українці.
 У них одна єдина путь.
 До перемоги вони йдуть.
 Не на Берлін чи Варшаву
 Щоб здобувать химерну славу.
 Вони не йдуть узять Москву
 Бо правду всі несуть живу.
 Ти краще їм допомагай –
 Вони боронять рідний край!

⁴⁶ Гайвас Я. Доба великого перелому // Визвольний шлях. – 1986. – С. 340.

⁴⁷ ОУН в світлі постанов... – С. 139–140.

Контролюючи велику територію, Провід ОУН, Командування УПА створили альтернативні радянським органам свої структури управління. Зокрема Дрогобицький обласний Провід мав у своєму підпорядкуванні Стрийський, Самбірський, Дрогобицький і Турківський окружні проводи. Крім того, було створено 9 повітових проводів, серед них Турківський.

Турківському повітовому проводові підпорядковувалися три районні проводи: Боринський, Стрільківський, Турківський.

Вище названі проводи були однотипними за своєю структурою: керівник проводу з референтурами – а) з пропаганди; б) військової справи; в) служби безпеки; г) господарства; д) по роботі з юнацтвом.

Турківському повітовому проводові підпорядковувалися крім районних один міський, 7 підрайонних, 19 сільських проводів і три жіночі сітки. Усього в мережу підпілля входило 795 членів ОУН.

Очолювали повітовий і районний проводи Ігор Кишакевич (“Юрій”), в короткі періоди – Євстахій Мись (“Дерев’яно”), Андрій Галишин (“Кармелюк”), Іван Данило (“Береза”), Михайло Дудурич (“Ягода”) та ін.

Надрайонним провідником по Боринському і Турківському районах були Павло Савченко (“Байда”), надрайонним референтом служби безпеки – Василь Кошельник (“Зір”).

Проведено було реорганізацію структури УПА-Захід: із шести воєнних округ (ВО) було створено чотири. До ВО-4 “Говерла” прилучено цілий Карпатський край, у тому числі більшість районів Дрогобицької області, включаючи Турківщину. На цьому терені створено тактичний відтинок під кодовою назвою ТВ-24 “Маківка” під командуванням пор. Олега Вітовського, у 1946 р. – пор. “Богдана”, у 1947-1949 рр. “Хріна”.

На Турківщині діяли боївки “Голуба”, “Ягоди”, “Ярого”, “Журавля”, “Орла”, “Старого”, “Козака”, “Орлика”, “Дідушки”, “Байдака”, “Сірого”, “Серго”, “Медведя”, “Рубана”, “Зеленого”, “Наливайка”, “Левчака”, “Степового” та ін. Керівниками їх були Федір Копанишин, Василь Варзарук, Михайло Дудурич, брати Семен і Михайло Цебаки, Євстахій Мись, Андрій Гринишин, Іван Куриляк, Ярослав Герб’як, Василь Жидачин, Микола Загорянський, Іван Андрійчин, Петро Данило, Василь Хашівський, Яків

Лозинський та ін. Боївки входили в певні кущі, мали зв'язки з куренями “Різуна”, “Рена”, “Бойки” ім. Б. Хмельницького, сотнями “Біра”, “Хріна”, “Хмари”, “Берези” та іншими підрозділами, які рейдуючи по Карпатах, проводили операції в районі.

Були й інші боївки, зокрема в Зубриці – “Юрія”, “Оріха”, Свиднику – “Регіт”. Звідси, напевно, керував повітовим проводом Ігор Кишакевич (“Юрій”). Серед них були й боївки спеціального призначення. В районі села Ластівка діяла група із 80 чоловік, очолювана Романом Різняком (“Макомацьким”). В її обов'язки входило збирання розвідувальних даних, боротьба з енгебістсько-енкаведистськими групами, що діяли під виглядом УПА, підтримання суворої дисципліни та уважного ставлення до населення з боку повстанців⁴⁸.

Підрозділи УПА, осередки ОУН протидіяли заходам режиму у справі організації колгоспів, комсомольських організацій, збору податків, проведенню інших кампаній. Наприклад, влітку 1945 р. підрозділ “Пирога” в с. Ільник спалив колгоспне майно, від стрибків відібрали зброю, давши кожному по 25 буків. Всю усуспільнену худобу віддали організаційній мережі, щоб вона повернула її власникам. 28 серпня наступного року бойовики відділу ім. Б. Хмельницького знову знищили колгосп, приміщення сільради, роздали селянам зерно, забране в них для держави. 10 липня 1945 р. були знищені сільрада і телефонний зв'язок у селі Шум'яч. 15 вересня 1945 р. чота під командуванням ст. вистового “Сиротюка” в с. Либохора розгромила сільраду і молочарню, забравши 40 кг. масла, призначеного для контингенту. 26 січня 1946 р. боївкою “Орла” у Вовченській сільраді були знищені документи щодо здачі хлібопоставок та інші⁴⁹.

Осередки ОУН, підрозділи УПА велику увагу приділяли політичному вихованню населенню, викриттю політики більшовицького режиму. Наприклад, на “жовтневі свята” 1945 р. у Турці, селах Мала Волосянка, Радичі були написані на будівлях, наклеєні антирадянські гасла, серед них “Смерть НКВД!”, “Се-

⁴⁸ Літопис УПА. – Торонто: Вид., „Літопис УПА”, 1990. – Т.18. – С.10, 18; Мисів Л. Діяльність ОУН- УПА на Дрогобиччині у перші повосенні роки. //ДКЗ. Спецвипуск. – С. 159; Гайда Ю. Указ. праця. – С.134–136.

⁴⁹ Гайда Ю.І., Шуптар В.Д. Указ. праця. – С. 200, 248.

ляни! Ні однієї копійки у позику і податки, бо вони готують за ці гроші нову імперіалістичну війну” та ін.

Секретар Дрогобицького обкому КП(б)У С. Олексенко 17 і 27 грудня 1945 р. інформував М. Хрушова про те, що при проведенні операції 104-м погранзагоном в кінці листопада у Турківському районі захоплений звіт пропагандиста по кличці “Буря”, в якому він пише, що по селах району створені групи – гуртки, в яких оунівські пропагандисти ведуть антирадянську пропаганду на тему: “Про політику більшовиків”, а в селі Ботівка Боринського району у зв’язку з вивченням положення про вибори до ВР СРСР та конституції оунівцями були по хатах розклеєні листівки з закликм не ходити на заняття, а також на вибори депутатів ВР СРСР⁵⁰.

Вагоме місце у пропагандистсько-агітаційній діяльності підпільники і повстанці надавали підростаючому поколінню, про що свідчать звернення “Молоді друзі” та “До педколективів, вчителів, присланих з східних областей”. У першому говорилося: “Сьогодні ще Ваші руки ослабі, щоб носити важку партизанську зброю, душі затендітні, щоб Ви могли змагатись в партизанському бою з жорстоко-підлим окупантом, розв’язувати складні питання революційної дійсності. І тому Ви пішли в школу..., щоб дозріли Ваші тілесні і духовні сили для майбутнього життя, для майбутніх дій... Енкаведівські “вчителі” намагаються викопати прірву між Вами і Вашими близькими..., відірвати Вас від рідного народу..., вбивають Ваших старших братів – повстанців... Український юначе! Нині Україна вогка від святої крові повстанців, революціонерів. Вдихуй молодими грудьми пах її і хай він буде твоїм повітрям... Готуй своє тіло і дух на почесну зміну нинішнім борцям за Українську Самостійну Соборну Державу”⁵¹. У другому зверненні вимагалось: пропускайте вивчення творів, метою яких є вироблення радянського патріотизму, навчання пісень про “Сталіна рідного”, при викладанні не проводити використання т. зв. “виховних методів”, не змушувати дітей ходити в релігійні свята до школи, не втягувати

⁵⁰ Сергійчук В. Український здвиг. – С. 408, 418.

⁵¹ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 (Зб. документів) Ч.1. Б.М.: Вид. ЗЧ ОУН, 1957 – С. 163–166.

дітей до піонерських і комсомольських організацій. Одночасно зазначалося: “Ми щиро вітаємо братів – вчителів східних земель України, бажаємо успіху в праці, що в наших силах поможемо морально і матеріально, але вимагаємо праці і помочі в нашій визвольній боротьбі..., щоб кожний міг сказати: Я також боровся за Самостійну Українську державу. Віримо, що скоро станете свідомими борцями за нашу ідею”⁵².

За свідченнями багатьох однолітків району і особистого смію стверджувати, що чимало вчителів – східняків прислухалися до змісту звернення.

Однак, на терені району, як і інших місцевостях велась кривава війна, без законів і милосердя, яка тривала майже 9 років і нагадувала полювання сотень розлючених, добре озброєних, спеціально підготовлених співробітників МГБ, МВД, районних винищувальних батальйонів, частин червоної армії, проти учасників національно-визвольного руху. Тільки із 21 січня по 13 лютого 1945 р. у Турківському районі було проведено 29 засідок і облав, у кожній з них брало участь понад 80 чоловік. А в Боринському районі до 19 жовтня 1946 р. підпільники пережили 655 облав та обшуків лісу⁵³.

У таких обставинах національно-визвольна боротьба була справді тернистою, зрошена кров’ю героїв. 11 жовтня 1944 р. до сходу сонця, коли бійці куреня УПА покидали невеличке село Кринтята, більшовики відкрили стрілянину. Одну із груп оточили в хаті, з якої не встигли відійти 5 хлопців. Зав’язався бій, в ході якого загинуло 5 бійців та 13 селян, спалено 3 хати.

У лютому 1945 р. під час бою з переважаючими силами ворога у с. Багновате загинуло 9 повстанців, в т.ч. повітовий провідник Ігор Кишакевич (“Юрій”) та підрайонний провідник Петро Савченко (“Байда”), а в іншому місці – керівник Турківського районного проводу Євстахій Мись (“Дерев’яно”). У квітні того ж року в Зубриці енкаведисти підпалили хату, де зібралися підпільники районного проводу. Із полум’я вискакували обгорілі люди, яких косили ворожі кулі. Серед полеглих була Любомира Зачко (“Зірка”), жіночий організатор окружного проводу ОУН,

⁵² Сергійчук В. Десять буремних літ. – С. 257–258.

⁵³ Гайда Ю. Указ. праця. – С. 137.

дружина І. Кишакевича. 6 травня 1945 р. в с. Явора повстанці відділу “Булава” наскочили на групу енкаведистів з Борині. Вони в бою знешкодили 2 енкаведистів і одного поранили. Полонених ст. лейтенанта, сержанта і рядового ЧА після перевірки відпустили.

19 жовтня 1945 р. біля с. Свидник енкаведисти напали на повстанську шпитальку, в якій в цей час лікувалися 3 вояки, працювали дві санітарки УПА і були присутні 3 цивільні особи. Захоплених під час допиту нелюди пекли на розжареній кухні⁵⁴.

Однак, вище партійне керівництво було незадоволене повільністю знищення націоналістичного підпілля. 10 жовтня 1945 р. ЦК КП(б)У приймає ще одну постанову з цього питання. На її виконання бюро Дрогобицького ОК КП(б)У 9 листопада затвердило план ліквідації ОУН і УПА. Ним зобов’язували командирів бойових загонів, оперативних працівників НКВД і НКГБ ліквідувати банди до 10 грудня 1945 р., РК КП(б)У до кожного бойового загону прикріпити свого представника, який повинен постійно бути з бойовим загonom для забезпечення успішної його роботи і для масової роботи серед населення. Перші секретарі райкомів повинні були взяти під свій щоденний контроль дії загонів і щоденно інформувати обком про діяльність кожного загону для притягнення до відповідальності командирів, оперативних працівників НКВД і НКГБ, працівників РК КП(б)У. Для ліквідації бандитів-одинаків передбачалось створення необхідної кількості дрібних бойових груп. Для допомоги райвідділам в організації боротьби з бандитами обласні управління НКВД і НКГБ направити в кожний район не менше 20 співробітників.

Що стосується Турківщини, то для ліквідації відомих на основі оперативних даних банд, були затверджені кількісно переважаючі у два-три рази загони з підрозділів 52-ї армії та 104-го погранзагону⁵⁵. У Борині і Турці створювалися оперативні відділи НКВД чисельністю 100-300 осіб, готових в будь-яку хвилину надати допомогу своїм. В кожному районі було розміщено

⁵⁴ „Бойківщина”. – 2007, 18 серпня. – С.9.; Гайда Ю.І., Шуптар В.Д. Указ. праця – С. 464, 520.

⁵⁵ Сергійчук В. Український здвиг. – С. 378–379, 381.

до 2 тис. енкаведистів, вводився надзвичайний стан, заборонялося вночі виходити з хат, а вечорами заслоняти вікна⁵⁶.

Основним завданням наміченої операції було не допустити зв'язку повстанців з населенням, змусити їх через голод скласти зброю і таким чином провести наступні вибори до ВР СРСР і УРСР на високому рівні, продемонструвати світовій громадськості сприйняття населенням краю радянської влади.

Оскільки намічені заходи не давали реальних результатів, 5 січня 1946 р. на адресу 1-го секретаря Турківського РК КП(б)У з обкому надійшла депеша такого змісту: “Негайно надішліть пояснення, чому в січні ви припинили боротьбу з бандитами. За 4 дні ніяких показників. Кого передати до суду за саботаж? Вас чи когось іншого? Невже Ви хочете зірвати вибори? Чому бездіяльники і боягузи, які не хочуть воювати, ще вільно у вас ходять і голову морочать? Чому Ви з ними мирно живете?”⁵⁷.

Нарощування чисельності сил і засобів правлячого режиму проти визвольного руху вимагало від Проводу ОУН, Командування УПА змінити тактику боротьби, відмовитись від великих фронтальних форм, які викликали масові втрати. Була видана Відозва Головного Командира Р. Шухевича до вояків УПА, в якій говорилося: “Від зими йде велетенський, майже безперервний натиск ворога на революційне підпілля та його збройні частини УПА”..., немає “оселі на теренах, обнятих революційним рухом, де не стаціонував би гарнізон “ославлених військ НКВД для боротьби з бандитизмом...”. Ворог думає, що з хвилиєю покінчення широких повстанських акцій, УПА перестала існувати. Та він грубо помиляється. Бо сьогоднішній момент тільки момент переставки сил, момент переходу з одних форм боротьби в другі.

Я впевнений, що Ви, незламні борці-герої вмiло засвоїте собі ті нові зразки бою з ворогом... Скриті, невловимі, Ви негайними блискавичними ударами вдаряти будете ворога там, де він того не сподівається. З питомою Вам, очайдушністю і витривалістю, про яку ходять легенди по цілому світі, продовжувати будете й далі славні традиції УПА, виховувати будете своїми

⁵⁶ Гайда Ю. Указ. праця. – С. 140.

⁵⁷ ДАЛО. – Ф.№ 5029. – оп.1. – справа 193. – А.19.

геройськими чинами нове, наростаюче покоління, щоби й його включити в революційну боротьбу”⁵⁸.

Відтак була проведена реорганізація ТВ-24 “Маківка”, був створений ТВ-5 у складі уцілілих самооборонних кушових відділів та п’яти бойових сотень, які діяли і на території Турківщини⁵⁹.

В цій обстановці обидві ворогуючі сторони діяли, виходячи з вище вказаного.

28 січня 1946 р. до Боринського РВ НКВД поступила інформація, що біля с. Багновате в лісі перебуває боївка СБ під керівництвом надрайонного референта “Ханенка”. 29 січня для її знищення була вислана оперативна група РВ МВД під керівництвом заступника начальника РВ Рибченка. Не доходячи 1000-1500 м. до передбачуваного місця знаходження “банди”, опергрупа розвернулася у бойовий порядок з метою оточення. На відстані 200 м. від криївки виявився вартовий, який зробив попереджувальний вистріл. Попереджені повстанці в кількості до 10 осіб вибігли з криївки, відстрілюючись, побігли вглиб лісу. При перестрілці було вбито 5 “бандитів” і вартовий поранений. Останній виявився жителем с. Ботівка Нижня Василем Михайлечком. Загинули “Ханенко”, Василь Ільницький (“Різець”) з Гусного, “Живчик”, “Стегура” та “Тур”⁶⁰. У січні 1946 р. була ліквідована група “Сірого”, що діяла у Турківському районі, а її керівник вбитий 26 лютого 1946 р. у Підбузькому районі.

21 березня 1946 р. підрозділ відділу ім. Хмельницького наскочив на станицю “стрибків” у с. Гнила, яка була спалена, вбито участкового МВД. 5 серпня 1946 р. повстанці цього ж відділу провели мітинг під час свята у с. Красне, на якому було близько 500 учасників, а 19 серпня цього ж року провели мітинг з селянами с. Росохач. 21 вересня 1946 р. підрозділ під командуванням “Тараска” зробив напад на заставу МВД у с. Вовче. У бою повс-

⁵⁸ УПА в світлі документів... – С.166–168.

⁵⁹ Літопис УПА – Т.18. – С. 151.

⁶⁰ Події, факти 1946-1953 рр., наведені за: Літопис УПА. – Т.18. – С. 154, 162-166; Т.19.-С.61-63, 111; Сергійчук В. Український здвиг – С. 464–465, 481; Гайда Ю. Указ. праця. – С. 141-145; Гайда Ю.І., Шуптар В.Д. Указ. праця. – С.108, 137, 175, 200, 226, 260, 298, 329-330, 348, 355, 386, 520; „Бойківщина”. – 2007. – 18 серпня. – С.9.

танці знищили 10 енкаведистів і 7 поранили. 20 грудня 1946 р. рій “Рубаня” прибув у с. Хащів, щоб показати двох сексотів. Довідавшись, що в одній із хат перебуває начальник застави, який брав участь у виселенні сімей підпільників, винний поплатився життям. 7 лютого 1947 р. у лісах біля с. Росохач енкаведисти вислідивши, оточили відступаючу зі свого зимового бункера групу підпільників Опару, Крата, Толька, Морозенка, Притиса. У героїчному бою оточені повстанці знищили 9 енкаведистів і 5 поранили, у безвихідній ситуації заподіяли собі смерть. 6 травня 1947 р. два рої “Тараска” в с. Явора знешкодили 2 енкаведистів і 1 поранили, а 11 травня вони вчинили акцію щодо комсомольців с. Шум’яч, попоролі буками і застерегли їх не допомагати більшовикам. 26 червня 1947 р. відділи командирів “Біра”, “Стаха” і “Хріна”, перетинаючи польсько-радянський кордон, провели півторагодинний бій з пограничниками. Завдавши ворогові втрат (10 убитих і невідома кількість поранених), відділи пробілися на територію України. На своєму шляху засідка відділів знищила по дорозі Сянки-Присліп-Сигловате-Бітля 16 енкаведистів, які переслідували їх.

5 липня 1947 р. під час облави біля сіл Задільське, Красне, Криве енкаведисти оточили відступаючих 6 повстанців з відділу під командуванням Ворона. Оточені вели з енкаведистами півторагодинний бій. Повстанці билися до останнього. Втрати ворога склали 40 убитих і таку ж кількість поранених, а 12 липня цього ж року підвідділ під командуванням Біра з групою повстанців командира Хріна зробили засідку на енкаведистів біля с. Ісаї. У 25-хвилинному бою повстанці знищили 6 чол. і 1 поранили. В руки ворога потрапив важкопоранений вояк Андрій, який помер, не видавши ворогові підпільної таємниці. 26 грудня 1947 р. на зимовий табір командира “Рубаня” на горі Магура напало 300 пограничників з застави Турка-Лютовиска. В ході бою і прориву були поранені командир “Рубань” і стрілець “Ворон”, стрілець “Новий” – загинув.

На самий Святий вечір 1948 р. в урочищі Завалина с. Вовче енкаведисти, використавши газ, зірвали криївку. 5 вояків загинуло, 1 важко поранений і тільки керівник боївки Семен Цebak (“Старий”) залишився живим.

Оскільки Майданські ліси простягаються від Турки до Сколе, тривалий час були найбезпечнішим місцем перебування підпільників, у лютому 1948 р. тут 3 тис. карателів почали добре підготовлену операцію. Три дні пошуків не дали жодних наслідків. Почалися арешти і тортури селян. Голова сільради с. Мита, який доставляв продукти до куща “Хитрого”, зраджує підпільників, підказує карателям, де знайти криївку. Вони нападають на повстанців 96-го відділу командира “Біра”, кущ “Хитрого” та групи “Скритого”. Зав’язується відчайдушний бій на горі Дебела. Ворог втрачає близько 120 чол. убитими і чимало пораненими. У цьому бою загинуло 24 і поранено 2 воїнів УПА, серед них командир Василь Шишканинець (“Бір”).

29 лютого 1948 р. карателі напали на криївку у Гусному, в якій було 12 повстанців. Частина загинула в нерівному бою, решта попали в руки енкаведистів.

20 липня 1948 р. чота під командуванням “Черняка” (12 чол.) напала на гарнізон стрибків і більшовиків в с. Зубриця. Було вбито начальника гарнізону і 3 більшовиків-бійців, здобуто 2 кулемети, 4 гвинтівки, пістолет ракетницю, три кулеметні диски, близько 700 патронів. 23 липня 1948 р. рій під командуванням ст. військового “Ваньки” (6 чол.) знешкодив 5 енкаведистів в с. Хашців, які приїхали для організації колгоспу.

2 серпня 1948 р. в Хашові відбулася збройна сутичка, під час якої був поранений “Рубань”, а з боку противника загинуло 5 чол., в т.ч. ст. лейтенант погранзастави с. Диньова. 4 серпня 1949 р. направляючись за кордон для інформації про стан справ у краї, у сутичці з енкаведистами біля Либохори загинули командир Василь Мізерний (“Рен”) і 5 бійців, ворог втратив 4 особи.

9 серпня військові у зелених і червоних пагонах під горою Магура поблизу Лімни напали на групу повстанців, очолювану “Зіром”. При цьому нападники вдалися до підлого методу, витягували людей з хат, під дулами автоматів погнали їх з дітьми на руках до місця, де точився бій. Тим, хто відставав, погрозували: “Застрелим, как собак”. Ховаючись за їх спинами і ведучи прицільний вогонь, вони кричали: “Зир! Сдавайся, гарантуємо життя”. А він в той час надавав останню допомогу повстанцю Бучкові. Вирватися з оточення нікому не вдалося. Так на полі слави за волю України загинув командир надрайонної служби

безпеки, колишній офіцер червоної армії, уродженець Кобиляцького району Полтавщини Василь Кошельник. До речі, з групою “Зіра” були зв’язані ще три східняки: директор семирічки Андрій Сухоніс та дві вчительки. Військовим трибуналом Сухоніс був засуджений до смертної кари, а вчительки – на різні строки ув’язнення.

Енкаведисти та кагебісти використовували часто підступні методи, зокрема видаючи себе за упівців. Так, на полі “Паленина” (с. Нижнє Висоцьке), коли селяни косили траву, з’явилися “хлопці з Волині” і попросили зв’язати їх з місцевими повстанцями. Взався допомагати їм 15-ти річний Михайло Товтин. Через кілька днів, коли вийшли на зв’язок упівці, енкаведисти із засідки відкрили по них стрільбу. Гинули люди з обох сторін. Михайло Товтин одержав за “допомогу” 25 років в’язниці. У с. Жукотин до Миколи Голотяка зайшли “хлопці з лісу” і попросили, щоб допомогти їм дістати угорські плащпалатки. Коли він прийшов на домовлене місце, там його вже чекали з наручниками, а за “допомогу” теж одержав 25 років позбавлення волі.

За наявними даними, найдовше в умовах тоталітарного стеження і шпигунства протрималася між селами Вовче і Шандровець криївка уродженця с. Боберка Федора Копанишина (“Голуба”). У квітні 1953 р. карателі напали на слід підпільників. Зав’язався жорстокий, хоч і не рівний бій. Понад 10 карателів було вбито. Полягли і 5 славних героїв. Привезли їх роздягнених на окраїну с. Жукотин. Один з кагебістів, побачивши, що Копанишин поворухнувся, доповів офіцеру Павлову. Офіцер наказав занести Федора в хату, військовий лікар дав йому укол і він розплющив очі. – “Голуб”, скажеш где находится запасной схрон и мы тебя вылечим. Ты молодой и будешь ище долго жить”. Федір, зібравши останні сили, плюнув й Павлову в обличчя кров’ю. Озвірілий кагебіст добив його прикладом автомата.

Наявні факти переконливо засвідчують, що сотні синів і дочок Турківщини, разом зі своїми побратимами інших районів, у тридцяті роки боролися проти польського окупаційного режиму, протистояли насадженню більшовицького режиму в кінці 30-х – початку 40-х років, не змирилися з нацистською окупацією, а відтак протягом 9 років протистояли багатократно переважаючим силам сталінщини.

За неповними даними у післявоєнні роки у боївках УНС-УПА воювало близько 620 виходців з Турківщини, до середини 1947 р. в нерівній боротьбі загинуло 510 повстанців. Вивезено в ГУЛАГИ і спецпоселення понад 2 тис. підпільників та “бандпо-сібників”. І там вони не припиняли боротьби. До 1990 р. дожили тільки 273 особи, які пройшли пекло каторги, з них 119 вояків УПА і 106 спецпоселенців⁶¹.

На їх прикладі виховувалися наступні покоління. Наприклад, Василь Розлуцький з Вовчого, пройшовши школу патріотизму в юнацькій мережі ОУН, у наступні роки продовжував антибільшовицьку діяльність, за що був кілька разів засуджений. Перебуваючи в’язнем ВТК-48 Львова, він у 1965 р. разом з Сторож-Якубинським створили “Українську демократичну партію” (20 членів), яка діяла 2 роки. Тактичні настанови партії передбачали створення низових законспірованих ланок, придбання зброї, друкарських засобів для розгортання пропаганди. Як стратегічну мету розглядали відновлення Української самостійної соборної держави⁶². У кінці 80-х поч. 90-х років він брав активну участь у створенні структур Народного руху, організації масових акцій на теренах Львівщини.

У 1989 – 1990 рр. на Турківщині утворюються осередки Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, організації “Меморіал”, “Народного руху”, відтак націоналістичних і національно-демократичних партій.

Завдяки їх діяльності під час березневого 1991 р. референдуму 81,2 % верховинців сказали “Ні” оновленому СРСР, тільки 40,6 % висловилися за участь України в союзі суверенних держав (республіканський бюлетень), а 86,7 % сказали “Так” незалежності України.

Населення Турківщини з радістю сприйняло проголошення Верховною Радою УРСР Акту державної незалежності України. 1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі верховинці продемонстрували високу активність і патріотизм – 98,82 % висловилися за незалежність України, 78,8 % голосів віддали В. Черно-

⁶¹ Гайда Ю.І., Шуптар В.Д. Указ. праця. – С.25; Гайда Ю. Указ. праця. – С. 146, 148.

⁶² Венедєєв Д. В., Биструхін Г.С. Указ. праця. – С.133.

волу – кандидатів на пост Президента, з яким пов'язували гарантію державності України⁶³.

Під час всіх виборчих кампаній виборці Турківщини віддають свої голоси за кандидатів, висунутих чи підтриманих національно-демократичними політичними силами.

⁶³ Гайда Ю. Указ. праця. – С.159, 163, 164, 167, 169.

Андрій СОВА
(Дрогобич)

ГЕНЕРАЛ УПА ДМИТРО ГРИЦАЙ – “ПЕРЕБИЙНІС”: МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ

Серед видатних постатей українського визвольного руху ХХ ст. одне з чільних місць займає син бойківського краю, уроженець с. Великий Дорожів на Дрогобиччині Дмитро Грицай. Він відомий нам як військовий та політичний діяч, член Української Військової Організації (УВО), Організації Українських Націоналістів (ОУН), шеф Головного військового штабу (ГВШ) Української Повстанської Армії (УПА).

Народився Д. Грицай (псевда – “Перебийніс”, “Палій”, “Бук”, “М. Д. Бученко”, “Дуб”, “Олег”, “Сірко” та ін.) 1 квітня 1907 р. у с. Дорожів у селянській родині (тепер с. Великий Дорожів Дрогобицького району Львівської області)¹. Закінчив Дрогобицьку гімназію, де долучився до громадсько-політичної та революційної діяльності, активно працюючи у націоналістичних організаціях Пласт (з 1926 р.), Організації вищих клас українських гімназій (ОВКУГ). У 1928 р. Д. Грицай став членом УВО, а з 1929 р. – ОУН. З перервами в 1931–1939 рр. займав посаду військового референта крайової екзекутиви ОУН західно-українських земель. Д. Грицай політв’язень польських тюрем (22 березня – 4 червня 1932 р., 10 жовтня – 18 листопада 1932 р.) і табору в Березі Картузькій (липень

¹ У сучасних наукових дослідженнях подається невірне місце народження Д. Грицай, а саме Самбірський район Львівської області. Наприклад, див.: Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-1949. – Нью-Йорк, 1994. – С. 76; Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога / Передмова О. Сича. – Львів, 2003. – 34–35; Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірали. – Львів–Харків, 2007. – С. 72; Довідник з історії України (А-Я): Посібник для серед загальноосвітніх навчальних закладів / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. 2-ге вид., доопр. і допов. – Київ, 2001. – С. 179. Насправді, село, в якому народився Д. Грицай належало до Самбірського повіту, а за сучасним адміністративним поділом до Дрогобицького району Львівської області. Див.: Львівська область. Адміністративно-територіальний поділ станом на 1 січня 2003 року / матеріали підготував Ф. Алейніков. – Львів, 2005. – Частина 1. – С. 35.

1934 – квітень 1936 р.), де належав до підпільного проводу українців. 1939–1940 рр. він командував відділом “Веркшцун” в Стараховіце, а з березня 1940 р. повстанським штабом ОУН. Д. Грицай був учасником II Великого збору ОУН в Кракові, який проходив з 31 березня по 3 квітня 1941 р. У 1941–1942 рр. та 1944–1945 рр. був військовим референтом Проводу ОУН. За часів німецької окупації впродовж грудня 1942 р. – вересня 1943 р. Д. Грицай відсидів в тюрмах гестапо. Після звільнення боївкою служби безпеки ОУН, він з грудня 1943 р. став заступником шефа ГВШ УПА, а відтак з січня 1944 р. по грудень 1945 р. шеф ГВШ УПА, майор УПА. Член Української Головної Визвольної Ради. Затриманий чеськими прикордонниками при спробі перейти кордон до Німеччини. 22 грудня 1945 р. загинув у чеській тюрмі у м. Прага, Чехія. Посмертно підвищений до ступеня генерал-хорунжого УПА.

Сьогодні, не зважаючи на відзначення у 2007 р. 100-річчя від дня народження Д. Грицая, його особа ще мало вшанована². Як приклад, можна навести його однолітка та побратима по боротьбі Романа Шухевича, про життя та діяльність якого опубліковано низку спогадів, документів і матеріалів³ та написано чимало нау-

² Нещодавно до 100-річчя від дня народження Д. Грицая Дрогобицька міська централізована бібліотечна система та Центральна міська бібліотека імені В'ячеслава Чорновола видали інформаційний список літератури, до якого включено перелік книг, розділи з книг, газетні та журнальні публікації. Всього список налічує 25 позицій. Див.: Дмитро Грицай: До 100-річчя від дня народження: Інформаційний список літератури / Укладач О. Кивацька. – Дрогобич, 2007. – 4 с.; 30 грудня 2007 р., з нагоди відкриття пам'ятника Д. Грицаю у с. Великий Дорожів, видано лише невеликий буклет. Див.: Дмитро Грицай. 1907–1945. Шеф Головного військового штабу Української повстанської армії. Генерал-хорунжий / Упорядкування о. Іван Яковка. – Б. м. [Львів], 2007. – 8 с.

³ Наприклад, див.: Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний Командир Української Повстанської Армії. – Львів, 2007. – 120 с.; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто–Львів, 2007. – Т. 45: Генерал Роман Шухевич – “Тарас Чупринка” Головний Командир УПА / ред. П. Потічний, М. Посівнич. – 576 с.; Чайківський Б. Шахівниця мого життя. Спогади. – Нью-Йорк, 2007. – 631 с.; Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). – Київ, 2007. – Т. 1–2; Літопис УПА. Нова серія. – Київ–Торонто, 2007. – Т. 10: Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки”. 1907–1950. Документи і матеріали. / упор. С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич. – 832 с.; Роман Шухевич – пластун. Юнацькі та молоді роки Головного Командира Української Повстанської Армії / Упорядник Андрій Сова. – Київ–Львів–Івано-Франківськ, 2007. – 168 с.

кових розвідок, статей та брошур⁴. На жаль, здобутки українських істориків та краєзнавців у дослідженні постаті Д. Гриця є мізерні⁵. Серед них можна виокремити статті Григорія Дем'яна та В'ячеслава Гнатюка, які базуються на значному джерельному матеріалі, зокрема спогадах та архівних документах⁶. Однак, не зважаючи на появу цих публікацій окремі аспекти з життя та дія-

⁴ Лише у 2007 р. вийшли друком: Дашкевич Я. Шухевичі // Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн. – Львів, 2007. – С. 735–747; Кузик С. Штаб-квартира Романа Шухевича у Княгиничах. – Коломия, 2007. – 192 с.; Матеріали Другої учнівської конференції до 100-річчя від дня народження Романа Шухевича “Роман Шухевич – національний герой України”. – Княгиничі, 2007. – 38 с.; Посівнич М. Нескорений Командир. – Торонто–Львів, 2007. 64 с.; Посівнич М. Роман Шухевич. – Київ, 2007. 63 с.; Прус В. Роман Шухевич і Радехівщина. – Львів, 2007. 56 с.; “Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив...” / Укл. Яворська О., Гой Ю. – Хмельницький, 2007. – 52 с. (про Р. Шухевича с. 6–15); Лицарі нескореного покоління. Життя як подвиг. – Сокаль, 2007. – 12 с.; Микольський Ю. Як упав головний командир УПА генерал-хорунжий Роман Шухевич – “Тарас Чупринка”. Різні версії і найбільш ймовірна. (До 100-ліття від дня народження). – Львів, 2007. – 270 с.; Якимович Б. Роман Шухевич – стратег і тактик повстанської війни (до 100-річчя від дня народження Головного Командира УПА). Львів, 2007. – 45 с.; Нескорений Роман Шухевич. 100 років / упор. Ірина Войцехівська. – Чернівці, 2007. – 22 с.; Частий Р. Степан Бандера: мифы, легенды, действительность / Худож.-оформители Б. Ф. Бублик, В. А. Мурлыкн. – Харьков, 2007. – С. 215–224.

⁵ Пастух Р. Шлях у безсмертя // Пастух Р. Корона Данила Галицького. Вибрані статті, нариси, інтерв'ю, есеї. – Дрогобич, 2005. – С. 261; Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-1949. – Нью-Йорк, 1994. – С. 76; Пастух Р. Видатним діячам визвольних змагань // Пастух Р. Корона Данила Галицького. Вибрані статті, нариси, інтерв'ю, есеї. – Дрогобич, 2005. – С. 262–263; Пластуни у визвольних змаганнях. – Нью-Йорк, 2002. – С. 11; Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога / Передмова О. Сича. – Львів, 2003. – 34–35; Український повстанський фольклор. Матеріали до бібліографічного покажчика / зібрав і впорядкував Григорій Дем'ян. – Львів, 2005. – С. 34, 36, 66, 67; Литвин М., Науменко К. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірала. – Львів–Харків, 2007. – С. 72.

⁶ Дем'ян Г. Повстанський генерал “Перебийніс” // Шлях перемоги. – 1997. – 5 червня. – Ч. 23 (2249). – С. 6–7; Дем'ян Г. Повстанський генерал “Перебийніс” // Березина. – 1997. – № 3–4. – С. 22–41; Гнатюк В. Из львівського періоду революційної діяльності Дмитра Гриця (1929–1934 рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2000. – Вип. IV. – С. 243–252; Гнатюк В. Из львівського періоду революційної діяльності Дмитра Гриця (1929–1934 рр.). Сторінки біографії // Визвольний шлях. – 2000. – Кн. 9. – С. 41–49;

льності Д. Грицяя потребують глибошого вивчення та аналізу. Недостатньо уваги приділено життєвому шляху Д. Грицяя в міжвоєнній Польщі, зокрема його ролі у створенні та розбудові спортивних та пластових гуртків, активній участі в громадському житті Дорожева, Дрогобича, Самбора та Львова. Між тим, саме завдяки громадській роботі Д. Грицай зумів набути великого досвіду, який був використаний ним в подальшій діяльності в рядах націоналістичного підпілля 30–40-х рр. ХХ ст.

Метою цієї статті є висвітлити маловідомі сторінки з діяльності Д. Грицяя в організаціях Пласт у Дрогобичі та Львові, “Сокіл” у с. Дорожів та у Самборі, читальні “Просвіта” у с. Дорожів, простежити формування його як харизматичного лідера та провідного діяча українського визвольного руху. Хронологічно робота охоплює період другої половини 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст.

Стаття написана на матеріалах пластових періодичних видань: “Молоде Життя”. Почерпнуто інформацію з організаційних видань товариства “Пласт”, спогадів сучасників. Основним джерелом для статті стали архівні фонди Центрального державного історичного архіву України у Львові: фонд 312 (Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько”, м. Львів), фонд 348 (Товариство “Просвіта”, м. Львів), фонд 389 (Верховна пластова команда, м. Львів).

Особливістю розвитку націоналістичного руху на західноукраїнських землях наприкінці 20-х – 30-х рр. ХХ ст. було те, що його головною організаторською, пропагандивною і – значною мірою – бойовою та інтелектуальною силою стало патріотичне українське студентство, виховане на героїчних традиціях визвольної боротьби українців від найдавніших часів до сучасних подій, на прикладах подвигів січових стрільців і бойовиків УВО, на працях Д. Донцова та його послідовників. До цього покоління українського студентства належав і Д. Грицай. Ще в Дрогобицькій гімназії він прилучився до громадсько-політичної та революційної діяльності, активно працюючи у націоналістичних організаціях Пласт, Організації вищих клас українських гімназій (ОВКУГ) та УВО. В другій половині 20-х рр. ХХ ст., як писав Володимир Тустанівський, – активними членами УВО

були вже Зенон Коссак і Д. Грицай, пізніше визначні члени ОУН, а тоді ще учні вищих класів Дрогобицької гімназії⁷.

В середині 20-х рр. ХХ ст. Д. Грицай став активним членом таємної ідейно-політичної ОВКУГ, яку створили учні старших класів львівських гімназій з осередками в ряді міст Галичини. Поштовхом до створення аналогічної організації у Дрогобичі стало заснування у Стрийській гімназії з ініціативи Степана Бандери, Степана Охримовича та інших осіб ОВКУГ. Організація формально діяла на засадах самоврядування, але фактично знаходилась під впливом УВО й була для неї свого роду вишколом кадрів. Основні завдання, які ставила перед собою ОВКУГ були: підготовка учнів до навчання у Львівському таємному університеті, їх ідеологічний та політичний вишкіл, залучення учнів до таємних відзначень національних свят і заборонених річниць, бойкот гімназистами польських державних свят та різних “патріотичних” маніфестацій, на яких часто з’являлися димові завіси та українські національні символи (Тризуб, синьо-жовтий прапор тощо). Організація поширювала листівки, видавала нелегальний молодіжний журнал “Метеор”, пропагувала серед молоді “Літературно-науковий вісник” та за словами Петра Мірчука – “[...] вивчали самі й ширили серед всего українського студентства ідеї українського націоналізму, що їх оголосив у своїх писаннях Микола Міхновський, та проводили збірки серед українського громадянства на таємний Український Університет і на Бойовий Фонд”⁸. Серед найактивніших членів ОВКУГ були пластуни брати Роман та Юрій Шухевичі, Володимир Янів, Богдан Підгайний, Богдан Кордюк (Львів); Степан Бандера, Олекса Гасин, Дмитро Яців, Степан Новицький, Осип Карачевський (Стрий); Зенон Коссак, Дмитро Грицай, Володимир Кобільник (Дрогобич); Степан Ленкавський, Ярослав Карпинець, Григорій Салевич, Володимир Ма-

⁷ Тустанівський В. Підпілля в Дрогобиччині // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1973. – Т. 1. – С. 93.

⁸ Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. – Нью-Йорк–Торонто–Лондон, 1970. – С. 20.

кух (Станіславів); Іван Шиманський (Тернопіль); Омелян Грабець (Любачів); Василь Сидор (Сокаль) та ін.⁹

У 1926 р. Д. Грицай як учень української приватної гімназії імені Івана Франка (знаходилася на вул. св. Івана Хрестителя – тепер вул. М. Тарнавського) вступає в Пласт, ставши членом 18-го пластового куреня імені Івана Франка у Дрогобичі (курінь заснований 1925 р.)¹⁰. Впродовж 1926 р. він здав два пластові іспити: 4 червня 1926 р. – на учасника, 2 листопада 1926 р. – на розвідника. 21 червня 1926 р. Д. Грицай урочисто склав Пластову Присягу¹¹. Заприсяження пластунів відбулося на “Окружній Стрічі” в Нагуєвичах при окружній ватрі¹².

7–14 серпня 1926 р. вісім членів куреня імені Івана Франка у Дрогобичі, серед яких був і Д. Грицай разом із Р. Шухевичем (на той час член 3-го куреня УУСП “Лісові Чорти” у Львові), Степаном Новицьким¹³ (вихованець стрийського Пласту, майбутній член стрийського куреня старших пластунів “Червона Калина” та згодом один з відомих командирів УПА) взяли участь у проведенні першого пластового обласного табору на Соколі (тепер – Рожнятівський район Івано-Франківської області)¹⁴. Табір відбувався на подарованій пластунам митрополитом Андреем Шептицьким ділянці землі. Цілу весну на місці табору зводились два куреня, будинок для команди табору та кухня, однак завершити

⁹ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / за ред. С. Ленкавського. – Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк, 1968. – Т. 1. – С. 56; Савчук Б. Український Пласт 1911–1939. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 196.

¹⁰ Гладилевич А. Дмитро Грицай // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1986. – Т. 3. – С. 192; Гладилевич А. Дрогобичський Пласт в моїх спогадах // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1973. – Т. 1. – С. 502.

¹¹ Центральний державний історичний архів (далі – ЦДА) України у Львові. – Ф. 389 (Верховна пластова команда, м. Львів). – Оп. 1. – Спр. 858. – Арк. 8–8 зв.

¹² Там само. – Спр. 233. – Арк. 73–74 зв.

¹³ Самітній Олень [Богдан Кравців]. Обласний пластовий табір на Соколі 1926 // Молоде Життя. – Львів, 1926. – Серпень-жовтень. – Ч. 7 (36). – С. 3–4; “Лісові Чорти”, їх життя і буття. 1922–1945. Ювілейний історико-мемуарний збірник у їх шістдесятиліття. – Вашингтон–Нью-Йорк–Торонто, 1983. – С. 118–145.

¹⁴ ЦДА України у Львові. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 848. – Арк. 3 зв. – 5; Спр. 858. – Арк. 8 зв.

вчасно будівництво не вдалось, тому значну частину таборової програми займали будівельні роботи, включно із створенням спортивного майданчика. Участь в таборі брало 120 юнаків з різних пластових осередків Галичини під проводом в основному членів куреня “Лісові Чорти”. Саме цього року зародився звичай ранкового купання пластунів у гірській річці Лімниці. Про перебування дрогобицьких пластунів на Соколі Володимир Винницький писав: “Пластова Зустріч цілого Пластового Уладу в 1925–1926 роках на Соколі була для нас великим поштовхом до дальшої праці. Ми там перший раз побачили нашу пластову зорганізованість і силу. Ми мали можливість заізнатись (познайомитися – А. С.) з пластунами з інших міст, взяти участь у веселій Пластовій ватрі і скористати з практичного пластування”¹⁵.

Перебуваючи в таборі на Соколі¹⁶ біля Підлютого, Д. Грицай здав деякі проби із II-го пластового іспиту, однак не взяв відповідного посвідчення. Тому 22 вересня 1926 р. старшина дрогобицького куреня звернулася з листом до Верховної Пластової Команди (ВПК) у Львові з проханням вислати відповідне посвідчення. В проханні зазначалося: “Грицай Дмитро, учасник XVIII. Курія сміє просити Верховну Команду в одну дрібницю, котра може стати йому у великій пригоді. Він іменно, коли був в таборі в Підлютім, здавав деякі точки із II. пл[астового] іспиту, а не взяв на них посвідки. Тетер (так у тексті, має бути тепер. – А. С.) приходиться здавати йому ще раз те саме, а тому що є наука в школі, се є з великими труднощами. Коли се є можливе то він просить Верховну Пл[астову] Команду о ласкаве надіслання йому посвідки тихже точок, за що наперед складає сердешну подяку. Лист зі значком на відворотну почту залучаєсь. Скоб!”¹⁷, підпис: “Дрогобич 22. вересня 1926 р. Кур[і]нний писар Ол[ександр] Підгородецький”¹⁷. ВПК у Львові задовільнила дане прохання, виславши Д. Грицаю відповідне посвідчення¹⁸.

¹⁵ Винницький В. Тайний Пласт у польській гімназії в Дрогобичі // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних та етнографічно-побутових і мемуарних матеріалів. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1973. – Т. 1. – С. 493.

¹⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 858. – Арк. 8 зв.

¹⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 48.

¹⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 48.

24 листопада 1926 р. відбулися сходини (збори) 18-го пластового куреня ім. І. Франка, на яких було присутньо 21 член, в тому числі і Д. Грицай. Головне питання, яке обговорювали, це вибір нової старшини, а саме курінної команди і відновлення діяльності в курені. Обрано курінну команду в такому складі: Антін Ясеницький – курінний, Степан Пиців – курінний суддя та Мирослав Кравчук – курінний скарбник¹⁹.

Впродовж 1926 р. Д. Грицай з пластунами 18-го куреня здійснили декілька мандрівок до Урича, Бубнища, Ясениці та в околиці Дрогобича, які, як зазначалося в документі: “[...] дуже причинилися до співжиття куріня”²⁰.

На початку 1927 р. разом із однодумцями Р. Шухевич створює гурток “Чорноморці”²¹, який згодом переорганізовується у 10-ий курінь Уладу Українських Старших Пластунів (УУСП) з аналогічною назвою²². З друзями – “чорноморцями” він долучився до розвитку української військово-морської традиції за допомогою морського пластування та військового вишколу, вдало організував виховно-вишкільні табори, пропливши на човнах усіма великими ріками Західної України: Дністром, Західним Бугом, Серетом, Стирем і Збручем тощо. Великий наголос ставив Р. Шухевич на мандрівках не тільки територією Галичини, а й Волині, таким чином розповсюджуючи пластові ідеї й там²³. У листопаді 1929 р. у складі “Чорноморців” Роман із пластунами Романом Раком, Анатолем Яросевичем, Петром Галібеєм та Євгеном Полотнюком створив спортову секцію²⁴.

До УУСП Д. Грицай вступив 1928 р., а в курінь “Чорноморці” 4 жовтня 1929 р., про що міститься запис в його обліковій

¹⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 73–74 зв.

²⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 233. – Арк. 73–74 зв.

²¹ Пластун Роман Шухевич // Молоде Життя. – Мюнхен, 1953. – Ч. 2 (110).

²² Курінь “Чорноморці” за короткий час свого існування зумів налагодити успішну роботу. Станом на 15 січня 1929 р. курінь налічував 25 членів, з яких 7 учасників, 17 розвідників, 1 скоб. До керівництва куреня входили: Іван Сенів – курінний, Яро Гладкий – містокурінний, Ярослав Карпевич – скарбник, Євген Полотнюк – писар. Детальніше див.: ЦДІА України у Львові. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 854. – Арк. 21.

²³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 855. – Арк. 17 зв., 20, 20зв.

²⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 855. – Арк. 13 зв.

картці²⁵. Однак, офіційно перебування Д. Грицяя в даному курені ВПК затвердила лише 20 березня 1930 р. Разом із ним членами куреня на основі перехідних листків стало 7 осіб: Мирослав Гаврилюк, Микола Ромах, Антон Сілецький, Мирослав Стрийський, Осип Романів і Осип Струк²⁶.

Д. Грицяй долучався до багатьох заходів, які проводили члени куреня. Однак, перебування його в даній структурі було недовготривалим. Це було пов'язано із заборонаю пластової організації у Галичині. Юрій Старосольський про ці події писав: “Польський уряд закрити спочатку волинський [1928 р. – А. С.], а в вересні 1930 р. – увесь Український Пластовий Улад на теренах тодішньої Польщі. Пішли однострої в скриню, прапори в сховища або в музеї, а організація й ідея – під поверхню життя”²⁷. 23 вересня 1930 р. Львівське староство видало розпорядження Головному Відділу Українського Крайового Товариства Охорони Дітей та Опіки над Молоддю (УКТОДОМ) приступити до негайної ліквідації пластової організації, мотивуючи це тим, що його статут не передбачає можливості для існування при ньому “Пласту”. Під загрозою заборони самого УКТОДОМ на ліквідацію відводилося всього два тижні. Незабаром аналогічні розпорядження та відповідні накази поліції трьома галицькими воєводствами були розіслані по всіх повітах. Львівська кураторія також отримала наказ припинити діяльність “Пласту” при навчальних закладах²⁸.

Ця подія не перешкодила жвавій громадській діяльності Д. Грицяя. Треба зазначити, що в цей період ОУН широко використовувала для вишколу кадрів різноманітні просвітянські, кооперативні та спортивні організації. Виходячи з цього, рекомендувалося організовувати та вступати у спортивні секції при всіх легально існуючих українських товариствах, таких, як “Сокіл”, “Луг”, “Просвіта” та ін. У 1930 р. Д. Грицяй плідно працював в

²⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 858. – Арк. 8.

²⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 854. – Арк. 68.

²⁷ Старосольський Ю. Велика гра. Гутірка про ідею й методу пластування. – Мюнхен, 1948. – С. 9.

²⁸ Детальніше див.: Савчук Б. Український Пласт 1911-1939. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 200–209; Сич О. Пласт: нарис витоків, історії, сьогодення. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 31–33.

Самборі, Самбірському повіті та в рідному с. Дорожів. Як представник самбірської повітової організації “Сокіл” він спричинився до відновлення роботи сокільського товариства у рідному селі.

Зберігся унікальний документ – звіт із звичайних загальних зборів пожежно-руханкового “Сокола” від 13 липня 1930 р.²⁹ Збори, що розпочалися о 14 годині, передбачали наступну програму: 1) відкриття зборів, 2) вибір президії, 3) звіт голови про діяльність товариства, 4) виступ Д. Грицай “Про значіння і ціль Товариства “Сокіл” для українського народу”, 5) вступ нових членів, 6) виступ Д. Грицай “Пояснення поодиноких діловодств” 7) вибір старшини, 8) закриття зборів. З документу дізнаємося, що головував і виступав на зборах тодішній дорожівський священник о. Василь Шевчук – в майбутньому капелан УПА о. “Кадило”³⁰. Виступив на зборах і Д. Грицай з коротким, але змістовним рефератом, в якому окреслив завдання та значення товариств “Сокіл” для українського народу. Він вважав, що товариство “Сокіл”: “[...] окрім ратівничої акції має ще велике значіння виховуюче. У тім Т[оварист]ві після него через всякого рода гурткові вправи при звичаюється учасників до послуху, котрого в нас Українців немає, а як примір вказує на міжусобиці князів, дальше гетьманів, події з визвольної війни і врешті на партійні гризні, які панують в сучасну хвилину. Під кінець своєї палкої промови ще раз підносить прелегент значіння карности і почуття обовязку, та кінчить словами “хто хоче приказувати, мусить вміти слухати”³¹. Після палкої промови Д. Грицай та виступу о. В. Шевчука присутні, 24 особи, записалися в члени товариства³². Крім того, Д. Грицай розповів про посадові обов’язки представників керівного складу організації і навіть вказав, які люди надавалися б для тих чи інших посад в управі

²⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 22.

³⁰ о. Василь Шевчук весною 1930 р. закінчив духовну семінарію у Перемишлі. Висвячений 30 березня цього ж року. Першу Службу Богу відслужив 6 квітня 1930 р. у церкві Святої Трійці у Дрогобичі. Після цього завідував парафією у с. Дорожів. Детальніше про нього див.: Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило”. – Дрогобич, 1998. – 76 с.

³¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 22.

³² ЦДІА України у Львові. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 616. – Арк. 88.

товариства. На завершення зборів обрано нову старшину. Ними стали: голова – Іван Бейба (попередній голова Зубрицький Василь відмовився), начальник – Андрусь Двожан, містоначальник (заступник) – Слонський Іван, справник – Пецюх Василь, господар – Дмитро Хомин, скарбник – Микола Двожан, провідники відділів – Стефан Куцан, Гриць Двожан, Петро Грицай, члени провірної (ревізійної) комісії – Василь Зубрицький, Гриць Грицай, Касян Злупко³³.

Д. Грицай активно працював в рідному с. Дорожів в різних напрямках. Практично кожен його приїзд поживляв роботу в читальні “Просвіта”. У 2000 р. у віці 98 років Онуфрій Сенюх, колишній дорожівський дяк та багатолітній голова читальні “Просвіта” у с. Дорожів (середньому – назва частина села) зазначав, що Д. Грицай був одним із його найактивніших помічників при організації читальні “Просвіта”, яка розпочала свою роботу 1931 р. Буваючи в селі, Д. Грицай ніколи не пропускав Служби Божої, а також співав у церковному хорі, – згадував він³⁴. Наведені факти підтверджуються матеріалами ЦДІА України у Львові. Так, документи читальні “Просвіта” у с. Дорожів середньому підтверджують активну громадську діяльність О. Сенюха. Він на Загальних Зборах обирався головою читальні, а саме 26 червня 1932 р., 29 липня 1933 р., 12 березня 1937 р.³⁵, 9 червня 1935 р. О. Сенюха обрано на Загальних Зборах господарем читальні³⁶. У звіті читальні “Просвіта” у с. Дорожів середньому за 1935 р. О. Сенюх, Василь Сенюх та Артимович Ілько названі серед “чесних, ідейних, поважних і метких людей”³⁷. З такими людьми мав справу Д. Грицай.

Інший мешканець цього села Михайло Дяків запам’ятав Д. Грицаю в головній ролі учителя з одноіменної п’єси І. Франка “Учитель”, поставленої драматичним гуртком при читальні “Просвіта”. У 2000 р. згадував також і те, що Д. Грицай часто виступав з рефератами перед односельцями в читальні. Ці спо-

³³ ЦДІА України у Львові. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 287. – Арк. 22.

³⁴ Гнатюк В. Із львівського періоду революційної діяльності Дмитра Грицаю... – С. 250.

³⁵ ЦДІА України у Львові. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 2279. – Арк. 3, 5, 6, 12 зв.

³⁶ ЦДІА України у Львові. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 2279. – Арк. 8.

³⁷ ЦДІА України у Львові. – Ф. 312. – Оп. 1. – Спр. 2279. – Арк. 9.

гади підтверджуються архівними матеріалами. Постановка п'єси “Учитель”, як зазначалося в документі “випала знаменито” Захід відбувся 22 грудня 1931 р. о 18 годині. Д. Грицай урочисто відкрив свято Івана Франка, виголосивши реферат на дану тему. Після цього відспівано ряд українських патріотичних пісень, а далі поставлено п'єсу³⁸.

У ЦДІА України у Львові віднайдено два документи за 1932 р., 1933 р. в яких мова йде про Д. Грицаю. Перший з них – це звіт читальні “Просвіти” с. Дорожів від 1 липня 1931 р. по 30 червня 1932 р. В додатку до нього є список набутих книжок читальнею “Просвіти” с. Дорожів за даний період. Всього було подаровано 19 книг, які коштували 89,55 злотих. В цьому списку зазначено книгу Олекси Кузьми “Листопадові дні 1918 р.” (ціна 15 злотих), яку подарував Д. Грицай³⁹. Книга розгортає перед читачами широку панораму перебігу Листопадового чину, творення Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) і тритижневих боїв за Львів. Талановитий журналіст, письменник, перекладач О. Кузьма (1875–1941 рр.) намагався з'ясувати причини поразки українців. Свою розповідь про ці події автор веде на тлі глобальних подій завершального етапу Першої світової війни, розпаду Австро-Угорщини і тодішніх дипломатичних торгів світових потуг за переділ світу й розподіл сфер впливу⁴⁰. На той час, ця книга мала великий вплив на свідомість пересічного українця і тому не дивно, що зразу після виходу її в світ (1931 р.), Д. Грицай привіз її до рідного с. Дорожів.

Другий документ, датований 19 листопада 1933 р. – це список української інтелігенції с. Дорожів, складений секретарем читальні “Просвіта” Василем Щербаком. До неї було віднесено наступних осіб: о. Петро Подляшецький з дружиною, о. Нестор Кузьмич, професор Ортинський з родиною, професор Злупко з родиною, професор Ліда Коцівна, студент Остап Берегуляк, студент Сулимка Степан, вчителька Теодора Зарасківна, студент Іван Михальцевич, учень Андрій Бодник, семінаристка Неля

³⁸ ЦДІА України у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 2280. – Арк. 45.

³⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 2280. – Арк. 46.

⁴⁰ Третє видання книги побачило світ у 2003 р. Див.: Кузьма О. Листопадові дні. 1918 р. – Львів, 2003. – 536 с.

Зарасківна, семінаристка Нуся Грицай, семінаристка Катруся Пецюх, Степан Лучків з родиною. Серед цього списку знаходимо студента філософії Д. Грицай⁴¹.

У жительки села Г. Хомин збереглася групова фотографія гуртка колядників с. Дорожів, що колядували на “Просвіту” десь на початку 30-их рр. ХХ ст. Д. Грицай ходив разом з колядниками і на фотографії він був у студентському кашкеті – “мазепинці”⁴². В один голос згадували найстарші з жителів с. Дорожів про те, що, приїжджаючи додому на канікули, Д. Грицай з ранку до вечора працював у своєму господарстві – косив, возив сіно й збіжжя, годував худобу, не цурався будь-якої роботи, що в свою чергу збільшило повагу земляків до нього.

Отже, крім навчання у Дрогобичі та Львові, Д. Грицай активно займався громадською роботою. Впродовж другої половини 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. він був членом пластової та сокільської організацій, вчасно і в повному обсязі виконуючи всі покладені на нього обов’язки та доручення старшиною 18-го пластового куреня імені Івана Франка у Дрогобичі, 10-го куреня УУСП “Чорноморці” у Львові та товариства “Сокіл” у Самборі. Активно працюючи в громадських організаціях Д. Грицай отримав прекрасну фізичну підготовку. Цьому сприяли піші походи по Дрогобиччині, мандрівки Карпатами, різного роду змагання і вишколи. Перебування у пластових куренях дало Д. Грицаю прекрасне знання історії України та народознавства, а також вивчення картознавства, основи медичних знань та ін. В цей період Д. Грицай встигав багато зробити й для піднесення національно-культурного рівня рідного с. Дорожів. Будучи організатором багатьох заходів, Д. Грицай проявив себе також як хороший оратор, про що свідчили його виступи на різного роду заходах. Завдяки громадській роботі Д. Грицай зумів набути великого досвіду, який був використаний ним в подальшій діяльності в рядах націоналістичного підпілля 30–40-х рр. ХХ ст.

⁴¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 2277. – Арк. 19.

⁴² Гнатюк В. Із львівського періоду революційної діяльності Дмитра Грицай... – С. 250.

Володимир ХАНАС
(Дрогобич)

**ВОНИ БОРОЛИСЬ ЗА УКРАЇНУ
(УЧАСТЬ МЕШКАНЦІВ С. ГАЇ ВЕРХНІ
В НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІЙ БОРОТЬБІ
30-50-Х РОКІВ ХХ СТ.)**

Із проголошенням незалежності України досить актуальною є проблема увіковічнення пам'яті про найкращих синів і дочок України, які боролися та гинули за Українську Самостійну Соборну Державу у лавах ОУН, дивізії СС «Галичина», УПА, СКВ у тюрмах і таборах, на засланні тощо.

Село Гаї Верхні в 30-50 рр. ХХ ст. входили в перелік найактивніших сіл, які чинили відчайдушний збройний опір окупантам українських земель. Для того щоб увіковічнити пам'ять про кожного патріота створюється цей біографічний мартиролог. Мартиролог складено на основі зібраних матеріалів від безпосередніх учасників цих подій, а також очевидців визвольної боротьби, архівних джерел та історичної літератури присвяченої визвольній боротьбі.

**ВОЇНИ ОУН, УПА, СКВ, ДИВІЗІЇ СС «ГАЛИЧИНА»,
ЯКІ ЗАГИНУЛИ**

1. Блауцяк Іван, син Павла і Агафії – псевдо невідоме (1924-1946) – стрілець дивізії СС «Галичина», проходив вишкіл у старшинській школі УПА «Олені» – другого набору. Після закінчення курсів в старшинській школі, 21 вересня 1944 року біля с.Рожанка Сколівського району прийняв присягу воїна УПА.¹ Загинув у с.Раневичі (Дрогобицький район), застрелився в оточеній енкаведистами криївці.²

2. Блауцяк Ярослав, син Семена – «Діброва» (1923-1947) – член ОУН «Юнак» з 1941 року, з початку липня 1944 року – воїн сотні УПА «Булава». Проходив вишкіл у старшинській школі УПА «Олені» другого набору. Після закінчення курсів в стар-

шинській школі, 21 вересня 1944 року біля с.Рожанка Сколівського району прийняв присягу воїна УПА.³ З 1945 року стрільцем СКВ. Загинув у селі Доброгостів (Дрогобицький район) на Великдень, там і похований на цвинтарі.⁴ За даними Хоркавціва Ф. похований у братській могилі в с.Улично, яка освячена у 1992 році.⁵

3. Божик Йосип – «Струк» (1925-січень 1946). Перекинутий з-за кордону на рідні землі, в 1945 році стає стрільцем Верхньогаївського СКВ. Провід ОУН довірив піклуватися ним Гуку Володимиру. Разом і загинули під час облави підірвавшись гранатою.⁶ За даними Харкавціва Ф. нар. в м. Трускавець, загинув у 1945 році.⁷

4. Галелюка Ярослав, син Михайла – «Лебідь» (1923-1947) – стрілець СКВ з 1945 року. Загинув у с.Раневичі (Дрогобицький район) під час облави (розрізав собі живіт ножем, щоб не потрапити москалям живим у руки).

5. Гук Василь, син Михайла (1920-1946) – активний член «Просвіти». З 1944 року стрілець СКВ, з 1945 року переведено в СБ Верхньогаївського куща. Загинув недалеко м. Трускавця, там і похований.⁸

6. Гук Василь (1923-лютий 1945) – стрілець дивізії СС «Галичина». Служив в 14 РГТ (полку). Розстріляний гітлерівцями в м. Желіні, Словаччина.⁹

7. Гук Володимир, син Миколи і Анни (1925- січень 1946) – член ОУН «Юнак» з 1943 року. проходив вишкіл в старшинській школі УПА «Олені». Після закінчення курсів в старшинській школі, 21 вересня 1944 року біля с.Рожанка Сколівського району прийняв присягу воїна УПА.¹⁰ Був станичним, потім перейшов на пропагандистську роботу, референт районного проводу ОУН. Навесні 1945 року стає стрільцем СКВ. Загинув під час облави, підірвавшись гранатою зі «Струком» – Божик Йосипом в кривці в с. Гаї Верхні.

8. Гук Іван,* син Василя (1916-1941) – член ОУН з 1933 року. Активний член «Просвіти».¹³ Заарештований органами НКВД 25

* Білий Д. Процес 54-их у Дрогобичі // Дрогобиччина – земля Івана Франка: Зб. геогр., іст. і етнограф. матеріалів./ Головний ред. Колегії Л. Луців. – Т. І. – Нью – Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1973. – С. 120.; Гладилович А.

вересня 1940 року. У лютому 1941 року проходив по т.зв. «процесі 62-х» арештованих оунівців у м. Дрогобичі. Засуджений до смерті.¹²

9. Гук Іван, син Якіма (1920-зима 1946) – член ОУН «Юнак» з 1941 року.¹³ За наказом Проводу вступає в українську поліцію, з 1944 року переходить зі зброєю у Верхньогаївський куш. З 1945 року переведено в СБ куща. Загинув в с.Гаї-Бінич під час нападу НКВД.¹⁴

10. Гук Катерина – дочка Степана – «Марушка», вона ж «Стефка» (1924-1947) – член ОУН «Юнак» з 1941 року. Була станичною та зв'язковою СКВ. З 1945 року стає стрільцем СКВ. Загинула в 1947 р. с.Орів.¹⁵ За М.Горбалем – виконувала функції друкарки районного проводу. Загинула 21 серпня 1950 року.¹⁶

11. Гук Михайло, син Миколи (1914-1942) – член ОУН з 1933 року. Активний член «Просвіти». Розстріляний гестапівцями в с.Ординь Самбірського району, похований у Браницькому лісі.

12. Гук Михайло, син Миколи (1922 – липень 1944). В 1943р. став стрільцем дивізії СС «Галичина». Загинув в битві під Бродами.¹⁷

13. Гук Михайло, син Павла – «Орленко» (1919-26 травня 1951) – член ОУН з 1937 року, військовий референт. За наказом проводу вступає в українську поліцію; з 1944 року переходить зі зброєю у СКВ. З 1946 року очолює СБ куща. Загинув під час облави, біля с.Гаї Верхні підірвавшись гранатою з Бойком – «Пчола» з с. Гаї – Бінич.¹⁸ За даними архіву МГБ нар. (1922 – 23-24.11.1947р.) рядовий групи «Чмоли», загинув в с.Гаї Верхні.¹⁹

14. Гук Степан, син Григорія (1920-1946) – стрілець СКВ з 1945 року. Загинув під час облави.

15. Калічак Микола, син Миколи і Ольги (1918-1943) – член ОУН. Служив у легіоні «Нахтігаль» під командуванням Р.Шухевича. З 1942 року командир сотні УПА на Волині. Загинув у м. Сарни (похований у священика на городі).

Вічно ти юний, Дрогобиче мій // Дрогобиччина – земля Івана Франка: Зб. геогр., іст. і етнограф. побут мемуарних матеріалів./ Упор. і ред. М. Шалата. – Т. IV. – Дрогобич: Відродження, 1997. – С. 712. В своїх статтях автори помилково вказують замість Гук Івана – Гук Микола, а замість Скоропад Олекси (п.25) – Скоропад Григорій.

16. Кравець Василь, син Степана і Марії – «Топір» (березень 1919-1945) – член ОУН «Юнак» з 1943 року, був зв'язковим. З 1945 року стає стрільцем СКВ. Загинув у бою біля с. Зимівки, там і похований. У 1992 році перепохований у рідному селі.²⁰

17. Кришталь Ольга, дочка Василя (1927-30.08.1947) – «Мирослава»; Загинула в с.Гаї Верхні.²¹

18. Лесишин Володимир, син Павла і Катерини (1925-1947). Проходив вишкіл у старшинській школі УПА «Олені» – другого набору. Після закінчення курсів в старшинській школі, 21 вересня 1944 року біля с.Рожанка Сколівського району прийняв присягу воїна УПА.²² З 1945 стає стрільцем СКВ. Загинув під час облави в Доброгостівському лісі, похований на цвинтарі с.Доброгостів (Дрогобицький район).²³

19. Лесишин Іван, син Миколи і Катерини (1924-1946). Проходив вишкіл у старшинській школі УПА «Олені» – другого набору. Після закінчення курсів в старшинській школі, 21 вересня 1944 року біля с.Рожанка Сколівського району прийняв присягу воїна УПА.²⁴ З 1945 року стає стрільцем СКВ. Загинув біля с. Верхні Гаї на «Панському» під час облави.

20. Лесишин Ярослав, син Івана (1925-1944) – стрілець дивізії СС «Галичина». Загинув у Словаччині.²⁵

21. Марчишин Василь, син Миколи (1924-22.07.1950) – «Шевчук». Народився в с.Гаї Верхні. Керівник кущової групи ОУН. Загинув у с.Гаї Верхні.²⁶

22. Почаївський Іван, син Василя (1918-1947). З 1945 року стає стрільцем СКВ. Загинув під час облави в присілку Марципіль (Дрогобицький район).²⁷ За даними архіву МГБ народився 1914р. псевдо – «Бульба», господарчий куца. Загинув 12.12.1947р. в с. Михайловичі.²⁸

23. Почаївський Михайло, син Василя – «Лазун» (1921-1946) – член ОУН «Юнак» з 1941 року. За наказом Проводу вступає в українську поліцію.²⁹ З 1944 року кулеметник у сотні УПА «Булава». В складі сотні 5 серпня 1944 року складає присягу воїна УПА на краю сіл Свидник і Ластівка.³⁰ З 1946 року переходить у СКВ. Загинув у с.Улично.

24. Скоропад Василь, син Миколи і Анни – «Сомко» (1922-1946) – член ОУН «Юнак» з 1943 року. Вступає в українську поліцію, через деякий час начальник поліції в с.Лішня. З 1943

року стає стрільцем дивізії СС «Галичина». Після битви під Бродами переходить у СКВ. З 1945 року очолює боївку СБ Верхньогаївського куща. Загинув під час великої облави у с. Доброгостів.³¹ За даними архіву МГБ – з охорони районного проводу «Зенона». Загинув 22.03.1946р. у лісовій краївці біля с. Доброгостів.³²

25. Скоропад Олекса, син Григорія (1917-1941) – член ОУН з 1937 року, провідник п'ятірки. Заарештований органами НКВД 27 вересня 1940р. У лютому 1941 року проходив по т.зв. «процесі 62-х» арештованих оунівців у Дрогобичі. Засуджений до смерті.³³

26. Скоропад Степан, син Михайла – «Скригунець» (1921-1946). З 1944 року стає стрільцем СКВ. Загинув у с.Доброгостів на Великдень, там і похований на цвинтарі.

27. Скоропад Ярослав, син Григорія (1920 – лютий 1945). З 1944 року стає стрільцем СКВ. Загинув у лісі біля с. Гаї Верхні.

28. Скоропад Ярослав, син Івана (1925- 5 березня 1944). З 1943р. стає стрільцем дивізії СС «Галичина». Загинув біля м. Збараж під вогнем більшовицьких танків і піхоти.

29. Софіяник Іван, син Миколи (1914-1944). В 1943 році стає стрільцем дивізії СС «Галичина». Загинув під Бродами.

30. Стецула Петро, син Тимка (1920-1946) – «Нечай». З 1945 року стає стрільцем Верхньогаївського СКВ. Загинув у Доброгостові, переходячи із зв'язковою в с.Орив, потрапив на засідку.³⁴

31. Тимчій Теодор, син Теодора і Марії – «Аркас» (03.06.1916 – 22.03.1946) із с.Грабівці, Стрийського району – член ОУН з 1934 року. Студент Стрийської гімназії. З 1942 року член Української Народної Самооборони (УНС). В УПА з 1943 року. проходив вишкіл пропагандистів в Карпатах.³⁵ З 1945 командир Верхньогаївського куща. Загинув у лісовій краївці біля с.Доброгостів.³⁶

ЗАГИНУЛИ В НАСЛІДОК ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ УПА

1.(32) Гук Дмитро, син Михайла (1919-1946) під час однієї з облав енкаведисти виявили краївку у «Сенихи». Заставили Дмитра відкрити вхід до неї. Зробивши кілька кроків до криївки, з неї пролунали постріли, які виявились смертельними для нього.³⁷

2.(33) Софіяник Іван, син Миколи (1906-1946). В його помешканні перебували повстанці, коли біля будинку проїжджали облавці вони їх за атакували. Одному вдалось утекти і повідомити енкаведистів, які стояли гарнізоном в селі Нижні Гаї. Коли прибули, вони зробили в селі облаву. Софіяника заарештували, сидів у самбірській тюрмі. Від побоїв, завданих у тюрмі, помер.³⁸

3.(34) Трубач Михайло, син Миколи та Марії (1920-1950). У селі повстанці вбили «стрибка». Звинувачення впало на Трубача. НКВС забрало його в дрогобицьку тюрму, де й загинув. Родичів вивезли в Сибір.³⁹

ЗАГИНУЛИ ПІД ЧАС ВОЄННИХ ДІЙ

1.(35) Галелюка Матвій, син Онуфрія (1910-1939). Загинув від бомби внаслідок авіаційної атаки.

2.(36) Гук Степан, син Івана (1922-1939). Загинув від бомби внаслідок авіаційної атаки.

3.(37) Лесишин Володимир, син Михайла (1925-червень 1944). Працював в Баудінсті, загинув від бомби внаслідок авіаційної атаки на станцію Дрогобич.⁴⁰

АРЕШТОВАНІ, ВИВЕЗЕНІ В ТАБОРИ, НА ЗАСЛАННЯ

1. (38) Борис Михайло з жінкою, дочкою та сином вивезені у квітні 1941 року до Казахстану.

2. (39) Борис Остап з дочкою і двома синами вивезені у квітні 1941 року до Казахстану.⁴¹

3. (40) Глодан Михайло, син Михайла (1917-1948). Помер у Пермській області, с. Губаха.

4. (41) Гук Богдан, син Миколи (1931-1962). Помер в Іркутській області.⁴²

5. (42) Гук Марія – в'язень Самбірської тюрми; 27.06.1941р. вийшла на волю внаслідок бомбардування тюрми німецькими літаками.⁴³

6-7.(43-44) Гук Микола, син Михайла (?-1955); Гук Анна, дочка Павла, (?-1946). Вивезені в 1946 році. Померли в с.Усолле-Сибірське.⁴⁴

8.(45) Ілик Галина, дочка Петра, (1948-1950). Захворіла і померла під час вивезення на території Росії.⁴⁵

9.(46) Левкович Іван (1908-?). зв'язків СКВ. Загинув у Красноярському краї.⁴⁶

10.(47) Лесишин Володимир, син Федора (1949-1951). Вивезений разом із батьками, помер.⁴⁷

11.(48) Лесишин Іван, син Федора (1916-1954) – «Бульба». В 1943р. вступив в дивізію СС «Галичина». Вийшов з оточення під Бродами. Зв'язковий СКВ. В 1948р. заарештували, сидів в тюрмі. Потім був вивезений в табір у Красноярській край, м. Тайшет, де і помер.⁴⁸

12.(49) Лесишин Катерина – арештована 4 листопада 1940 року, перебувала в Самбірській тюрмі; 27.06.1941р. вийшла на волю внаслідок бомбардування тюрми німецькими літаками.⁴⁹

13-14.(50-51) Лесишин Михайло, син Миколи (1903-1946); Лесишин Анастасія (?-1946). Загинули в таборі на Уралі.

15.(52) Лесишин Орест, син Федора (1941-1951). Вивезений разом із батьками, помер.⁵⁰

16.(53) Лесишин Павло, син Михайла (1906-1955). Працював на залізничній станції в с.Гаї Верхні. Тримав зв'язок між роями куца. Заарештували, (1946) сидів в дрогобицькій тюрмі. Вивезений в Караганду де помер в таборі.⁵¹

17.(54) Скоропад Микола, син Ілька (1903-1946). Загинув у Красноярському краї, с.Решетів.⁵²

**ВОЇНИ ОУН, УПА, СКВ, ДИВІЗІЇ СС «ГАЛИЧИНА»,
ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЬ ЖИВИМИ ПІСЛЯ
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ
30-х-50-х років**

1.(55) Блауцяк Михайло, син Семена (1919-?). член ОУН з 1937 року, референт по зв'язку. У квітні 1940 році був заарештований НКВС, сидів у Самбірській тюрмі, у 1941 році втік.⁵³ З приходом німців вступає в українську поліцію. В 1943 році входив в групу, яка переправляла О. Гасина- «Лицаря» в безпечне місце після визволення з в'язниці Дрогобицького гестапо.⁵⁴

2.(56) Борис Микола, син Стаха (1918-2000?). У 1940 році належав до районного проводу ОУН «Юнак» – референт по ідеології. У квітні 1946 року був заарештований і засуджений на 15 років.

3.(57) Борис Федір, син Стаха (1911-?) член ОУН з 1933 року. 22 травня 1941 року вивезений із родиною в Сибір.⁵⁵

4.(58) Гук Анастасія, (1924-?) член ОУН з 1941 року. Налезала до так званої «дівочої трійки», яка підпорядковувалась М.Борису. Основна робота зв'язок.⁵⁶

5.(59) Гук Микола, син Павла (1924-2000) – «Горобець», «Дзвін». В другій половині 1941 року стає членом ОУН. Підрайонний провідник ОУН «Юнак», а з 1942 року районний. В 1944 році за наказом проводу приділений до боївки, якою командував Дзвінчук, згодом командир ВО «Маківка-5». На деякий час боївку відправлено на вишкіл до сотні «Леви». З 11 по 15 липня 1944 року боївка Дзвінчука та сотні УПА охороняли роботу УГВР біля села Сприня Самбірського району. 5-6 серпня 1944 року боївка Дзвінчука охороняла на краю сіл Свитник і Ластівка присяження сотень УПА – «Леви», «Булава», «Різуна». 14 серпня 1944 року потрапив в оточення та був заарештований. За вироком суду відбував 10 років в Магадані.⁵⁷

6.(60) Гук Розалія (Тунська) дочка Миколи (1924-1997) член ОУН з 1941 року. Налезала до так званої «дівочої трійки», яка підпорядковувалась М.Борису. Основна робота зв'язок.⁵⁸

7. (61) Гук Ярослав син Якима (1922-?) в 1943р. вступає в дивізію СС «Галичина». Після бою під Бродами (1944р.) повернувся в село.⁵⁹ Згодом вступає в сотню УПА «Булава». В складі сотні 5 серпня 1944 р. складає присягу воїна УПА на краю сіл Свитник і Ластівка. Після визвольних змагань проживав за кордоном.⁶⁰

8. (62) Кирилів Ярослав, (1924-2005) – член ОУН «Юнак» з 1943 року. у 1945 році заарештований органами НКВС. В 1946 році за вироком суду був відправлений на заслання терміном на 10 років.⁶¹

9.(63) Лопський Михайло, син Михайла (1921-1941), член ОУН з 1937 року. Очоловав окрему трійку ОУН. Помер.

10.(64) Скоропад Григорій, син Івана (1912-1988). Учень Стрийської гімназії, товариш Степана Бандери. Організував (1932-1933р.) першу п'ятірку ОУН в селі.⁶² В 1941 році проголосував Акт відновлення Української Держави в селі.⁶³ Після чого був заарештований гестапо, сидів в тюрмах Дрогобича,

Львова, Кракова, згодом переведений в концтабір Освенцім. На Україну повернувся після закінчення війни.⁶⁴

11. (65) Скоропад Михайло син Павла (1921-?) в 1943р. вступив в дивізію СС «Галичина». Після визвольних змагань проживав за кордоном.⁶⁵

12.(66) Тунський Володимир, син Андрія (1924-2000) – «Крук». В другій половині 1941 року стає членом ОУН. З 1942 року підрайонний провідник ОУН. Зимою 1942-1943 років був на вишкoлі станичних в с. Доброгостові. В 1944 році короткочасно був придiлений до сотні УПА «Булава». ⁶⁶

13.(67) Щудло Василь, син Григорія (1925-1993) – «Оріх», стрілець дивізії СС «Галичина», вийшов з оточення під Бродами. В 1944 році стає стрільцем СКВ.⁶⁷ Згодом особистий охоронець «Аркаса». Затриманий 22 березня 1946 року у лісовій краївці біля с. Доброгостів, а 5 повстанців загинуло.⁶⁸ Відбував покарання в Норильську.

14. (68) Щудло Михайло син Григорія (1922-1996) в 1943р. вступив в дивізію СС «Галичина». Після визвольних змагань проживав за кордоном.⁶⁹

АКЦІЇ ТА БОЇ ОУН, СКВ, УПА В СЕЛІ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЯХ

1932 р. в Потоці в середині дня (вполудне) члени ОУН на землі плебанії під лісом вбили droznika Гриника.

На території с. Гаї Верхні палено фільварні лани збіжжя.

Відповіддю на акти терору і саботажу були акції паціфікації зі сторони поліції, які ще більше ускладнювали й так не просто ситуацію.

14 грудня 1933 р. ксьондз Тадеуш Костка, керівник римокатолицької парафії в Гаях Верхніх-Потік в листі до Курії Єпископської в Перемишлі пише: «В зв'язку з частими нападами членів ОУН в тих сторонах, парафіяни на доручення Староства пильнують час від часу плебанію та школи. Поліція застерігає, аби усі були уважними. Тепер тим небезпечніше будівництво нового костелу, який є сіллу в оці Русинів.» ⁷⁰

Весною 1944 р. в селі відбулась сутичка між групою повстанців з трьох чоловік (командир УНС, його зв'язковий та Гук

Михайло) та відділом німецьких солдатів. Жодна із сторін втрат не мала.⁷¹

Зимою 1944-1945 рр. в Потоці була сутичка між двома бійцями СКВ та енкаведистами. Кущовими перебували в помешканні Федорців Броніслави, де їм мали принести продукти. Енкаведисти дізнавшись хотіли захопити їх, але внаслідок бою один з енкаведистів загинув. Повстанці втрат не мали.⁷²

19 січня 1945 року в селі боївка повстанців (до 15 чоловік) здійснила напад на працівників НКВС в результаті чого дільничний уповноважений міліції Шінберов та міліціонер Шинкар отримали поранення.⁷³

В лютому 1945 року у лісі біля села відбувся бій між повстанцями та енкаведистами. Повстанці мали втрати, загинув стрілець Верхньогаївського СКВ Скоропад Ярослав.⁷⁴

18 березня 1945 року в лісі Летинка підпільниками (бандерівцями) в присутності жінок і дітей були розстріляні: Ян Хинал (61 рік), його син Владислав (нар. 1928), зять Мацій Свірняк (гайовий, біля 35 років).

В кінці березня 1945 року в Гаях Верхніх-Потік вночі у власному домі в присутності жінки і дочки застрелено Міхала Щудла (коліяра) і його сина Станіслава (1928 р.н.).

В Гаях Верхніх повстанцями-бандерівцями розстріляні тільки чоловіки-поляки.⁷⁵

13 (19) травня 1945 року боївка чисельністю 5 чоловік вночі зайшла в дім голови сільської ради Бабяк І.Л. і вистрілами з автомата вбила останнього.⁷⁶

Літом 1945 року в селі перебувала сотня УПА. В читальні «Просвіта» зібрали людей і політвиховник читав лекцію близько двох годин.⁷⁷

В ніч на 12 вересня 1945 року невстановлений відділ повстанців напав на залізничні станції (Раневичі, Болехівці, Гаї Верхні) знищив устаткування, телефони, лінії зв'язку, тощо.⁷⁸

Листопад 1945 року в селі була сутичка між повстанцями та відділом НКВД. Відділ НКВД був розбитий.⁷⁹

Зимою 1946р. енкаведисти виявили повстанську краівку в «Джуха» в якій перебували кущовими Гук Володимир та Божик Йосип. Щоб не здатись ворогам взірвались гранатою.

В 1946 році енкаведисти виявили повстанську краївку в «Сенихи». Під час сутички загинув Гук Дмитро, якого енкаведисти заставили відкрити вхід в криївку. Підпільники через інший вихід відійшли в ліс без втрат.⁸⁰

В 1946 році Служба Безпеки Верхньогаївського куща за співпрацю з органами НКВД вбили голову сільської ради – Луців Івана та Скоропад Катерину.⁸¹

В 1946 році біля села на полі «Панському» відбулась сутичка між роєм СКВ та відділом НКВД. Відступаючи до лісу загинув стрілець куща – Лесишин Іван.⁸²

Літом 1947 року група підпільників мала сутичку з енкаведистами в селі на «Облогах». Підпільники мали одного вбитого.⁸³

18 серпня 1947 року біля села була сутичка між повстанцями та відділом НКВД.⁸⁴

30 серпня 1947 року в селі загинула Кришталь Ольга – Мирослава.⁸⁵

11 вересня 1947 року в селі група підпільників мала сутичку з енкаведистами.⁸⁶

27 жовтня 1947 року в селі оперуповноважений Дрогобицького райвідділу МГБ молодший лейтенант Кружалов, ст.. сержант 91-го спеціального полку МГБ Оганян разом з оперативними працівниками МГБ Карповим, Щербаковим, Федотовим вбили невідомого громадянина, а потім сфальсифікували акт про те, що затриманий був воїном УПА Гуком Михайлом Павловичем і що вбито його при спробі втечі.⁸⁷

24 липня 1948 року на сіножатах біля сіл Гаї Верхні та Улично була сутичка між групою підпільників і відділом енкаведистів.⁸⁸

22 липня 1950 року в селі відбулась сутичка в якій загинув керівник кущової групи Марчишин Василь – «Шевчук».⁸⁹

26 травня 1951 року біля села в полі «Ворона» відбувся бій командира боївки СБ Верхньогаївського куща Гука Михайла Павловича – Орленка та Павла Бойка – Пчола (з с. Гаї Нижні-Бійнич) з енкаведистами. Після того як у повстанців закінчились набої, щоб не потрапити в руки ворога, підірвались гранатою.⁹⁰

ДЖЕРЕЛА

1. Записано 15.06.1998р. від Кирилів Ярослава, 1927р.н. (м. Дрогобич).

2. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
3. Записано 08.02.1998р. від Тунського Володимира, 1924р.н. (с.Гаї Верхні).
4. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
5. Горбаль М. Довідник – пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини 1939-1950 (за архівними документами). – Т. 6 – Торонто-Львів, 2005. – С.101.
6. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
7. Горбаль М. Довідник – пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини 1939-1950 (за архівними документами). – Т. 6 – Торонто-Львів, 2005. – С.101.
8. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
9. Мацюпа М. Героям Слава. Список полеглих воїнів 1-ої Української дивізії УНА (по Дрогобичу та району)// Галицька зоря (Дрогобич). – 1993. – 3 квітня.
10. Записано 15.06.1998р. від Кирилів Ярослава, 1927р.н. (м. Дрогобич).
11. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
12. Куций В. З процесу 62-х. //Вільне слово (Дрогобич).-1941.- №12.- 3 серпня ; Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга І (Підготували Я.Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.) – Львів, Просвіта, 1993. – С.25; 166.
13. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
14. Записано 12.03.1998р. від Гука Миколи, 1924р.н. (м. Стрий).
15. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
16. Літопис УПА. Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Ред. М.Горбань. – Т.36 – Торонто-Львів, 2002. – С.66; Воїни Армії Безсмертних (ВАБ). Списки повстанців ОУН-УПА, які полягли в боротьбі з московськими більшовиками за волю України в 1944-1953р. Дрогобицька область, Дрогобицький район. // За вільну Україну. – 2001. – 2-3 листопада. – № 123. – С. 7.
17. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
18. Записано 12.03.1998р. від Гука Миколи, 1924р.н. (м. Стрий).
19. Літопис УПА. Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Ред. М.Горбань. – Т.36 – Торонто-Львів, 2002. – С.66; ВАБ // За вільну Україну. -2001.- 26-27жовтня – № 120. – С. 6.
20. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
21. Літопис УПА. Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Ред. М.Горбань. – Т.36 – Торонто-Львів, 2002. – С.71; ВАБ // За вільну Україну. – 2001.- 24 жовтня – № 119. – С. 5.
22. Записано 15.06.1998р. від Кирилів Ярослава, 1927р.н. (м. Дрогобич).
23. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
24. Записано 15.06.1998р. від Кирилів Ярослава, 1927р.н. (м. Дрогобич).
25. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
26. Літопис УПА. Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Ред. М.Горбань. – Т.36 – Торонто-Львів, 2002. – С.75; ВАБ // За вільну Україну. – 2001.- 2-3 листопада – № 123. – С. 7.
27. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).

28. Літопис УПА. Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Ред. М.Горбань. – Т.36 – Торонто-Львів, 2002. – С.78; ВАБ // За вільну Україну. – 2001 26-27жовтня – № 120. – С. 6.
29. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
30. Записано 08.02.1998р. від Тунського Володимира, 1924р.н. (с.Гаї Верхні).
31. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
32. Державний архів Львівської області (далі ДАЛО). Ф. 5001. – Оп. 7.- Спр. 221. – Арк. 9-10 ;Літопис УПА. Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Ред. М.Горбань. – Т.36 – Торонто- Львів, 2002. – С.80; Горбаль М. Довідник – пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини 1939- 1950 (за архівними документами). – Т. 6 – Торонто-Львів, 2005. – С.114.
33. Куций В. З процесу 62-х. //Вільне слово (Дрогобич). 1941. № 12. 3 серпня ; Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга I (Підготували Я.Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.) – Львів, Просвіта, 1993. – С.82; 167.
34. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
35. Соловій Ф. Повстанський мартиролог Стрийщини: 1930-1950р. – Стрий: Щедрик, 1999.- С.59.; Шпіцер В., Мороз В. Краєвий провідник Володимир Тимчій – Лопатинський.- Львів: Афша, 2004.– С. 24-25.
36. Горбаль М. Довідник – пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини 1939-1950 (за архівними документами). – Т. 6 – Торонто-Львів, 2005. – С.114; Літопис УПА. Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Ред.. М.Горбань. – Т.36 – Торонто-Львів, 2002. – С.82.
37. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
38. Записано 24.08.1995р. від Софіяника Миколи, 1922р.н. (пр. Потік).
39. Записано 20.02.1998р. від Матвіїшин Михайла, 1929р.н. (с. Гаї Верхні).
40. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
41. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга I (Підготували Я.Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.) – Львів, Просвіта, 1993. – С. 171.
42. Записано 15.06.1994р. від Гук Надії, 1961р.н. (с. Гаї Верхні).
43. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга I (Підготували Я.Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.) – Львів, Просвіта, 1993. – С. 65; Іваницький Р. Страшні спомини з Самбірської тюрми // Вільне слово (Дрогобич) – 1941. – №6; Федущак І. До 65-ї річниці комуністичного злочину (червень1941р.) // Український визвольний рух / Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво «Мс», 2006. – Збірник 7. – С.142.
44. Записано 15.06.1994р. від Гук Надії, 1961р.н. (с. Гаї Верхні).
45. Записано 22.02.1994р. від Лик Ігора, 1943р.н. (пр. Потік).
46. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
47. Записано 15.06.1994р. від Гук Надії, 1961р.н. (с. Гаї Верхні).
48. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).

49. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга I (Підготували Я.Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.) – Львів, Просвіта, 1993. – С. 65; Іваницький Р. Страшні спомини з Самбірської тюрми // Вільне слово (Дрогобич) – 1941. – №6; Федущак І. До 65-ї річниці комуністичного злочину (червень 1941р.) // Український визвольний рух / Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів: Видавництво «Мс», 2006. – Збірник 7. – С.142.

50. Записано 15.06.1994р. від Гук Надії, 1961р.н. (с. Гаї Верхні).
51. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
52. Записано 15.06.1994р. від Гук Надії, 1961р.н. (с. Гаї Верхні).
53. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
54. Записано 12.03.1998р. від Гука Миколи, 1924р.н. (м. Стрий).
55. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
56. Записано 08.02.1998р. від Тунського Володимира, 1924р.н. (с.Гаї Верхні).
57. Записано 12.03.1998р. від Гука Миколи, 1924р.н. (м. Стрий).
58. Записано 08.02.1998р. від Тунського Володимира, 1924р.н. (с.Гаї Верхні).
59. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
60. Записано 08.02.1998р. від Тунського Володимира, 1924р.н. (с.Гаї Верхні).
61. Записано 15.06.1998р. від Кирилів Ярослава, 1927р.н. (м. Дрогобич).
62. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
63. Записано 12.03.1998р. від Гука Миколи, 1924р.н. (м. Стрий).
64. Записано 27.05.1997р. від Ілик Парасковії 1915р.н. (с. Гаї Верхні).
65. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
66. Записано 08.02.1998р. від Тунського Володимира, 1924р.н. (с.Гаї Верхні).
67. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
68. Горбаль М. Довідник – пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини 1939-1950 (за архівними документами). – Т. 6 – Торонто-Львів, 2005. – С.99, 114; ДАЛО. – Ф. 5001.- Оп. 7.- Спр. 221. – Арк. 9-10.
69. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
70. Mazur Mihał. Neudorf – Polminowice. Wspolzycic narodowosci na ziemi drohobuskiej. – Warszawa-Poznan, 1998. – S. 68.
71. Записано 12.03.1998р. від Гука Миколи, 1924р.н. (м. Стрий).
72. Записано 24.08.1995р. від Софіяника Миколи, 1922р.н. (пр. Потік).
73. Горбаль М. Довідник – пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини 1939-1950 (за архівними документами). – Т. 6 – Торонто-Львів, 2005. – С.99; Сергійчик В. Десять буремних років. – Київ, 1998. – С.458; ДАЛО. – Ф. 5001.- Оп. 7.- Спр. 218. – Арк. 145-146.
74. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
75. Mazur Mihał. Neudorf – Polminowice. Wspolzycic narodowosci na ziemi drohobuskiej. – Warszawa-Poznan, 1998. – S. 200.
76. Сергійчик В. Десять буремних років. – Київ, 1998. – С.458-459.
77. Записано 20.02.1998р. від Матвішин Михайла, 1929р.н. (с. Гаї Верхні).
78. Літопис УПА. (Боротьба проти УПА і національного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943-1959. Книга 1. 1943-1945)- Т.4.- Київ-Торонто,2002.- С.464.

79. Записано 20.02.1998р. від Матвіїшин Михайла, 1929р.н. (с. Гаї Верхні).
80. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
81. Записано 08.02.1998р. від Тунського Володимира, 1924р.н. (с.Гаї Верхні).
82. Записано 17.04.1995р. від Борис Миколи, 1918р.н. (с. Гаї Верхні).
83. Записано 20.02.1998р. від Матвіїшин Михайла, 1929р.н. (с. Гаї Верхні).
84. Фриз. 3 подій у Дрогобиччині //Дрогобиччина – земля Івана Франка: Зб. геогр., іст. і етногр. матеріалів./ Головний ред. Колегії Л. Луців. – Т. I. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1973. – С. 124.
85. Літопис УПА. Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Ред. М.Горбань. – Т.36 – Торонто-Львів, 2002. – С.71; ВАБ // За вільну Україну. – 2001.- 24 жовтня – № 119. – С. 5.
86. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 10. – Торонто, 1984. – С.165; Дрогобиччина – земля Івана Франка: Зб. геогр., іст. і етногр. матеріалів – Т. III.– Нью – Йорк – Париж-Сідней –Торонто, 1986. – С. 440.
87. Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО) України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5983. – Арк. 2-5. ; Ільницький В. Виборчі компанії до Верховної ради СРСР та УРСР і боротьба ОУН та УПА в Дрогобицькій Області // Жива Вода. Газета Самбірсько – Дрогобицької Єпархії УГКЦ. – 2008. – січень. – №1 (156). – С.14.
88. Літопис Української Повстанської Армії.- Т. 10. – Торонто, 1984. – С.250; Дрогобиччина – земля Івана Франка: Зб. геогр., іст. і етногр. матеріалів – Т. III. – Нью – Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1986. – С. 444.; Української Повстанської Армії в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942 – 1950. – Ч.2.- Видання ЗЧ УГВР. – 1960. – С. 353.
89. Літопис УПА. Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини. Ред. М.Горбань. – Т.36 – Торонто-Львів, 2002. – С.75; ВАБ // За вільну Україну. – 2001.- 2-3 листопада – № 123. – С. 7.
90. Записано 12.03.1998р. від Гука Миколи, 1924р.н. (м. Стрий).

РОЗДІЛ II

ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКІ КОНТЕКСТИ

Олег БАГАН
(Дрогобич)

ФОРМУВАННЯ ГОЛОВНИХ ПАРАМЕТРІВ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Події Національної Революції 1917-20 рр. кардинально перемінили політичне мислення, саме світовідчуття українців. Здобута і втрачена незалежність, жорстоко-трагічна боротьба за неї, з одного боку, миттєво сформували модерну націю, пробудили величезний ентузіазм, з другого ж, продемонстрували хисткість національної ідеології в Україні, слабкість національного характеру, брак позитивних, будуючих візій і проєктів майбутнього України. Праві, націоналістичні, державницькі українські партії – Самостійників-соціалістів М. Міхновського та Демократів-хліборобів С. Шемета – не мали вирішального впливу на суспільство, їхні ідеї були ще маловиробленими, тому українство плуталося в тенетах автономізму та федералізму, в популізмі і демагогії та вузькому, плебейському меркантилізмі соціалістів, загрузало в хаосі та благодушності лібералізму. Загальною фатальною вадою домінуючих українських політичних течій – від монархістів (Скоропадський) до лівих (Винниченко) – було ментальне малоросійство, тобто озирання при кожному кроці на Росію і брак віри та сили волі здійснити свій національний ідеал.

Закономірно, що поява у 1920 р. організованого націоналістичного руху – створення Української військової організації (УВО) та початки розвитку ідеології націоналізму на еміграції і в Галичині – відразу поставили питання про формування якісно нової концепції незалежності України. Відтепер українській рух оперував не поняттями "економічної доцільності", "соціальної справедливості", "демократичних можливостей", "суспільної толерантності" які домінували на попередньому етапі його розвитку (1870-і – 1910-і рр.), а поняттями "національної величі", "духу традиції", "історичного призначення" і т.ін. Головною

проблемою було: подолати назавжди малороснітво, перемінити психіку нації. **Це був один з найраповіших і найрадикаль-ніших суспільно-політичних та ідеологічних поворотів управо в історії Європи.**

Центральною постаттю на шляху пошуків нових ідей був тоді, як відомо, блискучий публіцист Дмитро Донцов (1883-1973), який ще у передвоєнні роки гостро виступав проти всілякої національної невизначеності українців, схильності до служіння чужим державним ідеям (брошура "Модерне москвофілство", 1913р.); він демонстративно вийшов із Української соціал-демократичної партії, закликаючи орієнтуватися не на соціальні програми, а на національні. У цьому ж 1913р. Д. Донцов виступив на 2-у Студентському з'їзді у Львові із доповіддю "Сучасне політичне положення нації і наші завдання", де чітко обґрунтував потребу самостійницького руху, союзницькі стосунки із Австро-Угорщиною та загалом із Заходом супроти Росії як головного ворога України, засудив фальшивий інтернаціоналізм соціалістів.

Активно діяв Д. Донцов і практично: у 1914 р. саме за його ініціативою у Відні був створений Союз визволення України (СВУ), який мав на меті пропагувати ідею незалежності України в Європі, потім організував з полонених українців дві дивізії, відомі як "сірожупанники" і "синьожупанники". Після розвалу СВУ Д. Донцов переїхав до Берліна, де упродовж двох років (1914-1916) видавав щотижневий бюлетень "Korrespondenz", що подавав інформацію про Україну з незалежницьких позицій для преси Німеччини, Австрії та деяких нейтральних держав – Швеції, Швейцарії. У 1916 р. Д. Донцов очолив Бюро національностей Росії у Берні (Швайцарія), де видавав бюлетень "Кореспонденція народів Росії" німецькою, англійською та французькою мовами (вийшло 65 чисел), що систематично інформував про незалежницькі устремління українців.

У Києві під час Революції Д. Донцов зближився із консервативною партією хліборобів-демократів і підтримав "наполеонівський" переворот ген. П. Скоропадського як реакцію на анархію соціалізму. За гетьманату він очолював Українське телеграфне агенство, пропагуючи ідеї традиціоналізму та націоналізму. З поверненням до влади соціалістів – емігрував до Берна, де ще деякий час працював в українському пресовому представництві.

У Відні 1921р. з'явилася книжка Д. Донцова "Підстави нашої політики", яка заманіфестувала новий етап у розвитку української суспільно-політичної думки, особливо сильно вплинувши на світоглядно-моральну орієнтацію емігрантів, для яких вона стала майже "евангелією покоління"¹. "Підстави нашої політики" сформувавши нові засади не тільки політичного мислення, а й філософського, культурологічного, ідеологічного. Це була чітка концепція ірраціоналістсько-волюнтаристського трактування Буття й Історії, ствердження героїко-оксидентальних принципів української культури, долання комплексу малоросійської меншовартості і ментальної роздвоєності. Д. Донцов ніби виніс українську політику та ідеологію з провінційної дрібязковості, примітивності, закостеніння на європейський форум. Він перший вказав на те, що самостійність України має світове значення, бо вирішально впливає на співвідношення сил між Європою і Росією. Сьогодні, як відомо, подібне формулювання найпопулярніше висловив З. Бжезінський (див. його "Велику шахівницю"), визначивши появу держави Україна як одну з найважливіших подій ХХ ст.

Геополітично Україна, за Д. Донцовим, належить за всіма ознаками до Середньої Європи: "Ні у відношенні геологічній та кліматичній, ні під оглядом річкових систем не є Україна продовженням східно-російської рівнини, хоч вона й не виказує маркантних границь з цією останньою. Навпаки, через Литву і Польщу і через їх річкову систему вона скорше була продовженням Середньої Європи. Таке її положення зробило з неї театр невгаваючої політичної та культурної боротьби двох світів: татарсько-московського і європейського. Від цього останнього відпала вона політично вкінці ХVІІІ в., культурно – ніколи"². Тобто, головною проблемою України є питання, як позбутися насильницьки накинutoї орієнтації на Схід, пробудити в собі оксидентальні традиції.

¹ Маланюк Є. Дмитро Донцов // Маланюк Є. Книга спостережень. – Т. ІІ. – Торонто, Гомін України, 1996. – С. 375-376.

² Донцов Д. Підстави нашої політики. – Нью-Йорк, 1957. – С. 84. Далі всі цитати за ним виданням, в дужках вказуються лише сторінки.

Ось формула Д. Донцова: "Ми були, може, далеким сходом Окциденту, але в жаднім разі не далеким заходом Орієнту"³. Середня Європа у нього – це простір "... від Адрії до Дону і від Балтику до Середземного моря"⁴. Цей геополітично і культурно-цивілізаційно цілісний простір має свої відмінності від Заходу і Євразії. У цьому формулюванні відобразилися пошуки українських націоналістів ширшого, глибшого ідейно-духовного ґрунту для ствердження вартости незалежної України. Відмінність Середньої Європи має ментально-політичний характер – це новопробуджений націоналізм, у соціальному плані її відрізняє наростання "великої селянсько-буржуазної революції"⁵, яка вибухнула у 1914р. Причиною того є те, що у Середній Європі недостатньо розвинулася буржуазія, культура міста, це дуже аграрні суспільства, в яких до світової війни владу утримувала стара аристократія. Тому наступним витком цивілізаційного розвитку має стати звільнення Середньої Європи від бюрократичних систем імперських держав – Австро-Угорщини, Туреччини і Росії, та розвиток їхніх самобутніх національних культур. Зміцнення Середньої Європи політично – це вирішальний удар по російському імперіялізмові як найбільш загрозливому і руйнівному щодо основ європейства⁶.

Донцов висловлює категоричний імператив: **українці настільки довго зможуть опиратися наступові Москви, наскільки міцними залишаться у їх ментальності і культурі західні принципи**⁷. А це: індивідуалізм, примат права, незалежна Церква, незалежні корпорації – товариства, традиції шляхти.

Найважливішими підставами української незалежності мають бути **точний геополітичний розрахунок і роль цивілізаційного форпосту Заходу проти Сходу**. Перші два розділи книжки Д. Донцова, які називаються "Москва і Захід" і "Варврія московська", доводять, що головною сутністю російської історії, політичної ідеології і ментальності був, є і буде імперіалістичний, євразійськи зцентралізований, антидемократичний

³ Там само. – С. 86.

⁴ Там само. – С. 95.

⁵ Там само. – С. 112.

⁶ Там само. – С. 87.

⁷ Там само. – С. 107.

та тиранічний "Drang nach West». При чому ненависть і руїнництво Москви скеровані проти всього органічно європейського: проти приватної власності, духу законності, фавстівського типу культури, індивідуалізму і т.д. У цьому подібні й сходяться і російські слов'янофіли, тобто консерватори, і російські "западники", тобто ліберали і соціалісти. Всі, до Герцена і Леніна включно, ненавидять Європу у засаді.

Нагадаємо, що і раніше Д. Донцов проповідував ідею звільнення українства від впливів надто охлократичної і матеріялістичної російської культури: і в "Модерному москвофільстві" і в "Сучасному політичному положенні нації і наші завдання" (обидві -1913 р.), і в статтях в журналі "Шляхи" (Львів, 1915-17 рр.), і в книжці "Культура примітивізму" (1918 р.). Тобто, поява націоналістичного дискурсу щодо проблеми культурно-психологічної відрубності України від Росії у 1920-і роки вже стала концепцією, стратегічним ходом до розширення рамок ідеології самостійництва, чого не мали інші політичні течії в Україні.

Враховуючи геополітичне становище України, її цивілізаційну зорієнтованість на Захід, Д. Донцов виводить аксіому: "Тільки нація, що свідомо великих завдань, які має виконати в інтересах цілої людськості, тільки такій нації приділяється спеціальна клітина на шахівниці світової історії. Лише ясно сформульований національний ідеал робить з певної національної ідеї кристалізаційний осередок для індивідуальних і групових воель всередині нації, які без нього шукають інших центрів тяжіння"⁸. Так він об'єктивно підводить до висновку, що призначенням України є стати вирішальним фактором міжнародної політики, при умові, що вона усвідомить свою роль як пробоевого тарану європейства проти Москви-Євразії. Зауважимо, що до того ніякі українські партії і доктрини самостійництва ніколи не ставили ідею незалежництва у геополітичний і цивілізаційний контекст.

Цивілізаційним опертям для України, для формування її нової культурно-національної свідомості і психології може стати дух та ідея католицизму. Саме в католицизмі, на думку Д. Донцова, сконцентровані ті духовно-ментальні ідеали і постулати,

⁸ Там само. – С. 121.

які витворили силу і самобутність європейської цивілізації, саме вони здатні найефективніше протидіяти впливам Московщини⁹. Він упевнений, що й українське православ'я зберігає свою самобутність, відмінність від російського, лише затерте ним. Українське православ'я завжди було відкрите до діалогу зі Вселенською Церквою. Д. Донцов зазначає: "Абсолютну чужість нам московського православ'я відчував уже своєю геніяльною інтуїцією Шевченко... не тільки в політичному і в організаційнім, а і в іконописнім, в церковнослужебнім та в архітектурнім характері московського православ'я бачив Шевченко цілу пропасть, яка ділила те православ'я від українського"¹⁰. Подібні ідеї Д. Донцов висловлював і раніше: у "Сучасному політичному положенні нації", у статті "Справа унії", де є такі слова: "Релігія, що зуміє поглибити культурну пропасть, яка ділить нас від Росії – є під зглядом національно-політичним корисною, кожна інша – шкідливою. І з тої то, одиноко для нас міродатної точки погляду – унії, згідно католицизмові приналежить, безперечно, першенство. Бо то є релігія, котра і засадничо. і практично є найбільш рішучим і найбільш неприєднаним **ворогом цезаро-папізму...**"¹¹. Пізніше він розвивав свою концепцію духовно-культурного зближення з католицизмом у статтях "Церква і націоналізм" (ЛНВ, 1924, кн. V), "Патріа чи Екклесія" (ЛНВ, 1928, кн. X), у книзі "Кардинал Мерсіє, слуга Бога і нації" (1931) та інших публікаціях.

У цьому контексті надто важливим постає питання стосунків України із Польщею, як головним репрезентантом Заходу і католицизму для більшості українства. І тут Д. Донцов зробив першим той крок, на який не відважувалися цілі покоління українських політиків та ідеологів-культурників в минулому: як стратегічно найважливіше і кардинально, переломно потрібне завдання він визначив налагодження союзницьких, у цивілізаційно-геополітичному плані, стосунків із Польщею. Це він сформулював як *modus vivendi* для майбутньої України, якщо та захоче залишитися самою собою й утвердитися в Історії. На ду-

⁹ Там само. – С. 40.

¹⁰ Там само. – С. 52.

¹¹ Донцов Д. Справа унії II Шлях, 1916, № 5. – С. 357.

мку Д. Донцова, Польща перестала бути історичним ворогом для України у ХХ ст., як, наприклад, Еспаія вже не є ворогом для Голландії, хоч національна свідомість голландців сформувалася у боротьбі й ненависти до Еспанії¹². Якщо ж і є ще якісь конфлікти і непорозуміння, то вони мають "локальне значення"¹³, не виповнюють всього національного ідеалу українців, який полягає у протистоянні Росії як тотальній асиміляторській і руйнуючій загрози: "Російський імперіалізм для свого успіху конче потребує знищити Київ і Варшаву як незалежні політичні центри. Не допустити до цього можливо лише тоді, коли опертися на ті європейські держави, які в цей момент виступають проти російського імперіалізму, коли опертися на Європу взагалі"¹⁴. Передусім важливо зміцнити, сконсолідувати Середню Європу, яка через власну незбалансованість, цивілізаційну розірваність, державницько-національну хисткість і розщепленість залишається зоною, відкритою для потужних впливів та інспірацій Росії¹⁵

Д. Донцов критично ставиться до польської політики останнього часу, яка ще не переосмислила свої головні геополітично-цивілізаційні цілі після появи у ХVІІІ ст. могутньої, антиєвропейської Російської імперії. Польща, на його думку, фатально помилилася "щодо винайдення свого колективного ідеалу" вже в епоху Петра І, пішовши на союзи з Росією¹⁶, замість того, щоб згуртувати народи Середньої Європи і боротися проти неї¹⁷. Польща, як і вся Європа, не хотіла тоді і не хоче сьогодні збагнути простої закономірності: "По кожній поразці України відчувала це в тій хвилі Європа новим натиском на неї російського колосу, і навпаки: кожне ослаблення Європи – чи упадок Польщі, чи ослаблення Швеції або Туреччини, – фатально відбивалося на Україні. Україна під опікою Москви – це Суворов у Варшаві, це донські козаки на площі Бастилії у Парижі, це – Паске-

¹² Донцов Д. Підстави нашої політики.

¹³ Там само. – С. 99.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. – С. 98.

¹⁶ Там само. – С. 83.

¹⁷ Там само. – С. 87.

вич у Вілягоші, це – Брусілов у Карпатах, це – Будьонний на границях Румунії..."¹⁸ (с. 87).

Як бачимо, Д. Донцов вже тоді передбачив нагальну потребу творення союзу Польщі і України як своєрідного зміцнювального хребта цілої Європи, що звучить так актуально і сьогодні, наприклад, у тій же ж "Великій шахівниці" З. Бжезінського.

Тут зауважимо, що, як тоді, так і сьогодні, Д. Донцов за свої пропольські симпатії, які були лише тверезим геополітичним розрахунком, був критикований різними українськими середовищами, в тому числі націоналістичними [4], за "зраду", чи "агентурну продажність", як це є, наприклад, у твердженнях Ю. Шевельова [5].

Насправді ж Д. Донцов першим зрозумів ключову роль України у всій міжнародній політиці в рамках Середньої і Східної Європи, то й виніс питання польсько-українського порозуміння на чільне місце. Бо: "Ключі до опанування слов'янства (а через нього й Європи) – можна дістати лише той, хто володіє Україною."¹⁹

Можна висловити припущення, що ідейно-політичний дискурс Д. Донцова і редагованого ним журналу "Літературно-науковий вістник" (від 1933 р. – "Вістник") вплинув на формування світоглядних позицій Є.Гедройця, який у 30-ті роки знав це середовище, був знайомий з Д. Донцовим особисто²⁰. Тобто, Гедройцева концепція і робота у післявоєнній паризькій "Культурі" щодо польсько-українського порозуміння виростала з наведених стратегічних концепцій ідеолога українського націоналізму, як це не парадоксально.

У наступному своєму значному трактаті "Націоналізм" (1926) Д. Донцов поглибив тезу про потребу оксиденталізації української ментальності і свідомости. Народження нової України буде можливе лише після переміни самої національної психології, після сформування нової української Людини – вольової, войовничої, перейнятої містичним та романтично-героїчним ідеалом життя. Тому він критикує всі раціоналістичні, матері-

¹⁸ Там само.

¹⁹ Підстави

С. 88

²⁰ Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. – б/м, 1949. – С. 155.

ялістичні, позитивістські, ліберальні та соціалістичні теорії розвитку нації та історії, протиставляючи їм впертий традиціоналізм, гносеологічний інтуїтивізм, пристрасний націоналізм та аристократизм, елітарність у підході до формування національного проводу. Україна мусить, щоб вижити, цілковито стати на бік західної цивілізації: конфлікт між Україною (Європою) і Росією (Євразією) він розглядає як віковичний конфлікт "фавстівських" і "буддійських" народів²¹. Остання теза явно нав'язана концепціями О.Шпенглера з його трактату "Присмерк Заходу", який відтепер стає улюбленим філософом-культурологом Д. Донцова у темі аналізу історії і особливостей цивілізацій.

Інші часто цитовані Д. Донцовим у трактаті "Націоналізм" автори – це А. Шопенгауер, Т. Карлайл, Ф. Ніцше, Г. Зіммель, В. Зомбарт, Ш. Морра, Ж. Сорель, Г. Лебон, В. Парето, М. Барре – демонструють той різкий світоглядний поворот вправо, до основ ірраціоналістської, волонтаристської філософії, який на багато років визначив ідейний дискурс української консервативної та націоналістичної суспільно-політичної думки, для якої незалежність України має вже глобально-цивілізаційну, містико-органічну вагність, а не "прогресивно-економічну", "демократично-правову" чи "егалітаристсько-ліберальну", як це було перед тим.

Власне, у такому ключі написана третя велика книжка Д. Донцова – "Дух нашої давнини" (1944), де ідеї про органічність нації, її "енергетичний елан", про місію аристократів "духу і культури" і под. домінують, навіть міфологізуються і містифікуються. Д. Донцов витворює свій політико-містичний міф України – шляхетної, героїчної, перейнятої християнсько-духовною місією. Його мета – пробудити велику гордість українця, дати йому центр тяжіння – власну духовну традицію і героїзовану історію; дати відчутти унікальність України як цивілізації, покликаної рятувати разом з іншими традиціоналістськими націями і культурами Європи західну цивілізацію від матеріалістичного занепаду і хаосу ліберальної охлократії. Він ніби дає моральне і духовне оперття нації, "україноцентричний" погляд на світ та історію, позбавляє її тої вторинності, загумінковости, дріб'язковости, якою вона зажила від XVIII ст., від епохи спекулятивного раціоналізму і полі-

²¹ Шевельов Ю. Скарги, якими володіємо // Сучасність, 1993, ч. 6.

тичної покірності²². Геополітично і цивілізаційно, виходячи з цього, Україна просто зобов'язана стати епіцентром Сходу Європи²³. І знову Д. Донцов твердить, що конфлікт з Польщею – в минулому²⁴. Він навіть як про зразок для наслідування говорить про ту силу і твердість духу, якими двигтіла Польща від Казимира до Собесьького і Скарги, тобто у експансивно-героїчних і сповнених власної гідності та містичної віри у власне покликання XIV-XVII ст. та ідеологів, які максимально спопуляризували його плідні і будівні геостратегічні тези та концепти щодо міжнародного піднесення України.

Підсумовуючи, зауважимо, що **Д. Донцов перший так переконливо і концептуально увів ідею самостійності України в параметри геополітики Середньої і Східної Європи, поставив боротьбу за Україну на вістря цивілізаційного протистояння між Заходом і Сходом, наголосив на доконечній оксиденталізації української психології і культури, увів конфесійний аспект в українську геополітику, зняв логікою геополітики та законів розвитку історії і нації проблему протистояння з Польщею.** Д. Донцов визначально вплинув на напрямні і спосіб мислення цілої генерації публіцистів та ідеологів націоналістичного забору, на ідеологію популярних тоді видань ОУН, де чільні позиції займали Д. Андріївський, М. Сціборський. О. Бойдуник. Ю. Вассиян, Є. Онацький, В. Оршан (Чемеринський). О. Бабій, О. Ольжич, С. Ленкавський, М. Колодзінський, Я. Стецько, П. Полтава (Федун), О. Горновий (Дяків) та ін. Так з'явилася ціла велика група талановитих публіцистів.

Для прикладу наведемо кілька історіософських думок про геополітичні та цивілізаційні підстави незалежності України, може, найглибшого ідеолога ОУН Юліяна Вассияна, який систематично друкувався на початках в органі ОУН "Розбудова нації". Найповніше його погляди на цю тему викладені у двох статтях: "Простір між Московією і Візантією" (1934) і "Степовий сфінкс" (1936). Вже сама назва першої статті формулює головну проблему України і її історії: чому вона не стала епіцентром для

²² Квіт С. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет. – Київ, 2000. – С. 39.

²³ Там само. – С.

²⁴ Там само. – С.

творення якоїсь потужної держави і самобутньої цивілізації, а лише порожнім простором між двома іншими центрами – над Боспором і у верхів'ї Оки?

Основними причинами цього були такі: 1) упродовж тисячоліть на родючих українських чорноземах виробилася розмріяна, ліниво-пасивна, миролюбна ментальність українського етносу, Україна – це "соняшна Аркадія"²⁵; 2) в античну добу простір України був лише "завойованою провінцією Риму", де домінували елліністичні традиції розмірності і культу краси²⁶, він не увібрав у себе духу римської войовничості і державотворення та дисципліни і законности: "Мішанина рас, культурних, психологічних і політичних типів, релігій, вірувань і філософських доктрин творила в висліді мозаїку духовної різнобарвности, що не була ніякою органічною цілістю..."²⁷; 3) Україна не засвоїла духу Вселенської Церкви, її активності, організаційної сили, натомість загрузла "у контемпляції, аскетизмові, втечі від життя", які панують у православ'ї²⁸; 4) негативним був вплив візантійських суспільно-політичних і культурних віянь, яким притаманні невпорядкованість, інертність, "яловість", настрої відступу і пораженства, формалізм і т.п.²⁹; 5) Україні бракувало великої геополітичної ідеї, наприклад, завоювати Візантію, яка ще бриніла у героїчну **варязько-вікінгівську** добу князів Олега і Володимира (IX-XI ст.), але занепала надалі³⁰: "Ідея експансії па Південь, включно зі здобуттям перемоги і гегемонії над Візантією, могла дати староукраїнській державі погінну силу політичного заповіту і таким чином зорієнтувати русло державної політики до активності територіяльних надбань, яких оконечна мета... обов'язує, дисциплінізує, зберігає"³¹, відсутність цієї зовнішньо-політичної ідеї "розслаблювала, отомізувала, впливало занепадницьки"³²; 6) Також брак зовнішнього ворога, відсут-

²⁵ Там само. – С. 75.

²⁶ Там само. – С. 67.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. – С. 77.

³¹ Там само.

³² Там само. – С. 78.

ність духу експансії й агресивності спричинили внутрішню стагнацію, розклад і падіння Київської Русі; войовничий дух варягів розтопився у примирливій психології слов'ян-антів; замість великого Риму Русі протистояла якась нудна Візантія: "Слов'янський світ у своїй формі київської держави... не мав відповідно сильної психічної натури до підбоїв та організації, що їх зустрічаємо племінному комплексі **західньоєвропейського варварства**"³³, "Київській державі бракувало... ідеї **світово-політичного** царства... Київ не доріс до рівня, на якому народжується **воля до світового панування**"³⁴.

Ю. Вассиян вважає, що логічним і органічним спадкоємцем Візантії і візантійської, тобто елліністичної за духом культури, мав би стати Київ і український духово-культурний простір. Росія викривила, спровокувала спадщину Візантії у своїй "монголо-московській редакції", "надбудовуючи на візантійських основах незугарну, чужу виглядом будівлю татаро-фінського духа"³⁵. Якби Київ виконав цю свою місію, утвердився б над Чорним морем як Сила, то "Царгород ніколи не був би здобиччю переможного походу мусульманства, а Москва не могла б уже кинути гасла третього Риму і перебрати на себе місію організатора європейського Сходу"³⁶. Тут ми бачимо розвиток концепції Д. Донцова про вирішальну битву за Схід Європи між Україною і Росією. Ю. Вассиян поглиблює розуміння цивілізаційної відмінності між ними твердженням про духовну ближність України до Візантії як все-таки культури чорноморського цивілізаційного кола. Москва ж, за його словами, галасуючи про "Третій Рим", у результаті дала лише большевизм³⁷.

Тому, враховуючи гіркий досвід Історії, майбутня Україна повинна повернутися лицем до Півдня, де її кличе "первородний ерос української землі"³⁸, до Чорного моря, яке є геополітичною і цивілізаційною основою України-понтиди.

³³ Там само. – С. 78–79.

³⁴ Там само. – С. 79.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само. – С. 81.

³⁸ Там само. – С. 91.

У статті "Степовий Сфінкс" Ю. Вассиян аналізує ментально-цивілізаційні основи України. Характерними ознаками психіки українця впродовж віків були "анархічність", "недовірливість", заздрість. Головне ж – величезний інстинкт "осілости", що витворювало пасивну, закостенілу, поступливу життєву поведінку [12], Безвольність і надмір емоції довершували приречену картину національної душі: "М'якосердя поневоленого і пониженого тануло в почутті власного безсилля і шукало порятунку в химерних сподіваннях приходу спасителя чи чудотворця, що в **чудесний** спосіб перемінить твердий устрій життя в безжурний, щасливий рай"³⁹. Так витворився "тип **хлібороба**, глибокого зв'язаного зі своєю землею, миролюбного до своїх вузько-особистих, родинних і побутових вітально-існувальних справ"⁴⁰. Подібні характеристики були і в Д. Донцова, у Вассияна вони лише точно узагальнювальні, концептуальніші.

Ю. Вассиян дає точну формулу української цивілізації і ментальності: "Земля – міг українського життя"⁴¹. У цьому вглиблений в чорнозем і сила, і прокляття української нації. Це унікальна хліборобська цивілізація, якій бракує **рішучої відваги і активної експансивності**⁴². Україна залишається великою загадкою – "степовим сфінксом" – у просторах якого то вибухають, то фатально затухають якісь містичні сили життя – такий висновок статті.

Відтак уся націоналістична публіцистика та ідеологія 20-40-х рр. була спрямована на те, щоб ментально, світоглядно **перевиховати** українця, зміцнити його характер ідеалами і принципами життєвої активності і вольовитости, дати відчуття національної величі та історичного розмаху. Лише таким чином замість малороса міг постати відповідальний будівничий нації і держави, замість світовідчуття країни-провінції могло з'явитися світовідчуття країни-центру, країни з особливим покликанням – місією. Так, наприклад, у популярній в середовищі ОУН книжці Михайла Колодзінського "Українська воєнна доктрина" (друком

³⁹ Там само. – С. 52.

⁴⁰ Там само. – С. 52–53.

⁴¹ Там само. – С. 59.

⁴² Там само. – С. 77.

з'явилася у 1940 р., до того поширювалася у рукописному варіанті, написана десь у середині 30-х рр.) є такі рядки: "Ми, будуючи українську державу, мусимо пересунути кордони Європи до Алтаю і Джунгарії. Європі бракує якраз цього простору... Україна призначена зв'язати цей величезний простір з Європою політично, економічно і культурно. Аж тоді виконаємо заповіт наших предків, а фраза "на грані двох світів" набере реального змісту...

Так, як Цезар, здобуваючи Галлію, відкривав цілу Європу для римської культури і цивілізації, так наші націоналістичні революційні армії мають відкрити західноєвропейській культурі простір, що простягається на схід і південний схід від України. А промінюючим центром цієї культури буде Київ"⁴³.

І в іншому місці: "... це було величезне завдання нашого життя, як народу, як раси -здобули степ над Чорним і Каспійським морями... й збудували туг на грані двох континентів центр нової світової цивілізації"⁴⁴.

Як бачимо. М. Колодзінський розвиває всі головні концептуальні ідеї Д. Донцова і наповнює їх масштабнішим, містичним змістом. Якщо зняти у цих висловлюваннях дещо надмірну патетичність і гіперболізованість, то прогляне в них абсолютно прагматичне, реальне геополітичне мислення: адже сьогодні незалежна Україна, по-суті, виконує цю стратегічну вказівку націоналіста, розбудовуючи як єдиний геополітичний простір Чорномор'я і Прикаспію у вигляді ГУУАМ – союзу Грузії, України, Узбекистану, Азербайджану і Молдови, де явно провідна роль належить саме Україні: Сьогодні ми є свідками того, як це геополітичне утворення набирає нових змістів і форм, розширюючи і урізноманітнюючи свою політику попри ліберальницьку нерішучість конкретних політиків. Справді, можна повторили улюблений афоризм Д. Донцова: "Від містики до політики – один крок".

Поряд з Д. Донцовим за масштабністю ідейно-стратегічних накреслень і впливів на українське суспільство завжди ставлять Юрія Липу (1900-1944) – також уродженця українського Півдня

⁴³ Донцов Д. Націоналізм. – Лондон, 1966. – С. 290–300.

⁴⁴ Там само. – С. 14.

(Одеси), письменника, есеїста, мислителя та ідеолога. Саме він є автором завершеної концепції "України-Понтиди", тобто країни-цивілізації, що синтезує у собі тисячолітні духовно-культурні віяння Чорноморського простору. Центральними є три його праці: "Призначення України" (1938), "Чорноморська доктрина" (1940) і "Розподіл Росії" (1941). Усі вони мають геополітичний стрижень, усі доводять цивілізаційну унікальність України.

Уся ідеолого-культурологічна творчість Ю. Липи пройнята бажанням змагатися з Д. Донцовим, перевищити його. Тому деякі ідеї Ю. Липи звучать як антитези до концепцій Д. Донцова. Водночас Липа значно поглиблює і конкретизує багато думок автора "Націоналізму". Так ідея про самостійну, гідну міжнародну позицію і політику України розростається у нього в "Призначенні України" в широку концепцію прадавності, самобутності української цивілізації, що постає з традицій трипільської культури (IV-III тис. до Р.Х.) і культури малоазійських хеттів (II тис. до Р.Х.), а також утверджується погляд на територію України як на одну з вузлових, центральних в історії світових цивілізацій [15]. Великою стратегічною метою України є об'єднати в майбутньому весь Чорноморський світ, прообразом якого була у I ст. до Р.Х. імперія Мітрідата VI Евпатора – царя Понту⁴⁵.

Геополітичною віссю України є Північ-Південь, а не Захід-Схід. Це автоматично знімає для неї конфліктність із Польщею, бо Польща це органічно і геополітично балтійська країна⁴⁶. Україна, на думку Липи, мусить задомінувати у просторі від Балкан до Уралу, встановити основну вісь сполучення між Північчю і Півднем: Балтикою і Чорномор'ям через басейн Дніпра, усунути конкурентну Волзьку магістраль⁴⁷. Він говорить про Київ як центр цілої майбутньої цивілізації – розділи "Апостолство Києва" та "Міт св. Андрія". Акцентується на тому, що українці є найяскравішими представниками традиціоналістських народів "хліборобського культурного кругу", у яких превалюють духовність над раціоналізмом і матеріалізмом, осілість над кочівництвом.

⁴⁵ Там само. – С. 69.

⁴⁶ Там само. – С. 236.

⁴⁷ Там само. – С. 237.

У цьому контексті Ю. Липа говорить про кардинальну відрубність – ментальну і цивілізаційну – між Україною і Польщею⁴⁸, заперечує взаємовпливи, расові змішання. Хоча й позитивно оцінює впливи католицизму на Україну, загалом він є дуже пристрасним "оксиденталістом". У цьому проглядає певна суперечність його концепції, як і концепції про расове походження українців, де слов'янам не відведено жодної значної ролі і де головними субстратними складниками української нації є трипільці, готи і елліни⁴⁹. Саме вони створили в симбіозі велику расу – понтійську, тобто українську, яка покликана народити новий цивілізаційний світ у Європі після того, як вичерпали вже себе англо-саксонський, римський і германський світи.

Головною метою книги "Призначення України" було пробудити гордість, почуття "серединності" та історичного розмаху в українців, тому вона сповнена мегаломанії, міфологізації та особливої емоційної патетики, що іноді дає підставу говорити про "романтичну фантазійність" концепцій Ю. Липи. І все ж таки треба відзначити, що книга містить масу точних спостережень, тверезих історичних і геополітичних розрахунків, вартісні оцінки та проекти. Ю. Липа виконав своє завдання: його твір став одним із найбільш надихаючих для українців.

Продовженням геополітичних концепцій "Призначення України" стала ідея наступної книжки Ю. Липи "Чорноморська доктрина". Тут автор і конкретизує дуже концептуально теорію-проект Середньої Європи, який є у Д. Донцова, і в чомусь знову сперечається з ним. Хоча на той час вже відбулося примирення між двома ідеологами і зберігся лист Д. Донцова до Ю. Липи, в якому той дуже прихильно оцінює його книжку⁵⁰.

Головною її ідеєю є ствердження ментальної, геополітичної, культурно-духовної, історичної та економічної єдності країн Чорноморського простору, куди входять народи і країни Балкан, Кавказу і Закавказзя, Україна і Туреччина. Ю. Липа в різних аспектах і деталях коментує перспективи й особливості зближення народів і держав цього суперрегіону, доводячи, що тут має роз-

⁴⁸ Там само. – С. 130–131.

⁴⁹ Там само. – С. 104–129.

⁵⁰ Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С. 193–195.

ростися нова відміна європейської цивілізації і культури. Центральними державами простору є Україна, Туреччина і Болгарія, тому союз між ними має вирішальне значення. У майбутньому Україні треба буде забезпечити себе від півночі міцним і надійним союзом із Білоруссю, щоб таким чином не допустити стратегічного поєднання проти неї "балтійського (Польща) і фінно-угорського (Росія) експансивних осередків".

Важливим аспектом консолідації Чорномор'я має стати суверенітет країн Закавказзя (Грузії, Азербайджану і Вірменії) та об'єднання й унезалежнення народів Кавказу. Для того, щоб це сталося, треба перекрити експансію Москви через "Каспійську браму" – Каспій. А для цього потрібно пробудили націоналізм і потяг до незалежності в тюркських народів басейну Волги і Поволжя.

Концепція Чорномор'я має антиімперський й антизахідний аспекти. Липа доводить, що цей простір завжди в історії був пригнічуваний і визискуваний, тому при відновленні єдності Чорномор'я треба буде витримати тривалу боротьбу.

Ідеї книги "Чорноморська доктрина" вже не виглядають такими гіперболізованими, тут є абсолютно реалістичний аналіз і розрахунки. Вони звучать і вельми актуально, бо й сьогодні, справді, велика перспектива міжнародного співробітництва і союзів для України відкривається передусім на Півдні. І лише невпевнена, непослідовна, часами малоросійська політика номенклатурно-ліберальних урядів України не дозволяє використати цієї перспективи.

У книзі "Розподіл Росії" Ю. Липа доводить, що Україна є геополітично-вирішальним чинником для розвалу Російської імперії як штучного деспотичного й антинаціонального монстра міжнародної політики. Головний висновок книги: Росія доти буде тягарем і загрозою для сусідів, доки не зосередиться на розбудові власне російської нації на своїх етнічних територіях, доки не відмовиться від своєї імперської політики. Основна сутність Росії – це її неорганічність, дух кочівництва і руйнності всього іншого, неросійського, це тупе, нестримне прагнення переробити довколишній світ на російський лад⁵¹.

⁵¹ Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – С. 324.

Отже, геополітичні теорії Ю. Липи відзначаються більшою глобальністю і експансивністю, основний акцент він ставить на майбутньому народженні самобутньої української (понтійської) цивілізації, яка фактом свого існування перебудує міжнародну політику на цілому материкі Євразія. Україна має право на лідерство, на домінування як довго пригнічувана раса – культура (це поняття, очевидно взяте у О. Шпенглера, див. "Присмерк Заходу" т. II). яка зберегла в собі високу моральність і духовність, справжній християнізм. У цьому явно проглядає нова концепція українського месіанізму, новий варіант ідей М. Костомарова і П. Куліша.

І ще одна значуща постать із націоналістичного середовища – Євген Маланюк (1897-1968). Хоча він ніколи не був ідеологом у точному розумінні цього слова, проте і своїми поезіями, і, особливо, есеїсткою дуже сильно вплинув на формування ідейно-філософського дискурсу націоналізму 20-40-х рр. Користувався незаперечним авторитетом як носій волонтаристської: героїчної ідеї в культурі: був постійним співробітником донцовських ЛНВ і "Вісника", духові якого не зрадив ніколи. Є.Маланюк і після війни постійно друкувався у виданнях, близьких до ОУН.

Слідом за Д. Донцовим він переосмислював цілі пласти і тенденції української культури, давав концептуальне бачення її сильних і слабких сторін. Тут особливе місце займають його "Нариси з історії нашої культури", "Начерк культурного процесу", "Ієрархія", "Малоросійство", "До проблеми большевизму". "До проблеми культурного процесу", "Творчість і національність".

Разом із своїм близьким другом Ю. Липою Є.Маланюк був прихильником концепції України-Понтиди, тобто самобутньої понтійської цивілізації, яка синтезує в собі тисячолітні впливи ментальності і культур трипільців, хеттів, еллінів, іранців-скіфів і сарматів, кочівників-тюрків, варягів-норманців. Звернута вона до Півдня і тому мусить міцно опиратися на Чорне море⁵². Головним покликанням України має стати збереження ідеї Нації і Традиції в космополітично-матеріалістичну добу. Орга-

⁵² Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. — С. 322.

нічністю своєї культури Україна здатна ефективно розвалювати комуністично-авангардистську систему штучної культури, охлократичної в своїй основі. Вона засадничо антиімперська і тому в добу грядучого націоналізму повинна відіграти велику роль.

Є. Маланюк довго жив у Польщі (1929-1944), добре знав її культуру. Цікаві оцінки польської історії і проблем польсько-українських стосунків висловлені в есе "Єдиноне ділимство", яка хоча і написане вже у 1963 р., але відбиває систему поглядів Є. Маланюка у міжвоєнну добу. Є. Маланюк розрізняє два типи імперіялізму: "римський" і "монгольський"⁵³. Перший характеризується терпимістю до "інакшого", до порядків і звичаїв підкореної країни; він "ніколи не втручався у справи духа"⁵⁴, тобто асиміляція в такій імперії (в Римі, в імперській Британії і под.) проходила на соціально-правовому і політичному рівнях. Натомість монгольський імперіялізм намагається постійно терором зруйнувати до основ завойовану країну, підтяти національне коріння, тоб-то традиції і духовність, вчиняє масові нищення людности. Саме з "монгольського" імперіялізму постала знаменита московсько-імперська формула "Єдиноне ділимства"⁵⁵. Особливістю доктрини "єдиноне ділимства" є те, що вона ніби отруєє саму націю-імперіяліста, змушує її постійно жити в атмосфері нетерпимости, підозри і штучно-насильницьких державних надбудов. Є. Маланюк зазначає: "Історично беручи, на доктрину московського єдиноне ділимства першою важко захворіла упадаюча імперія Ягеллонів. Є певна аналогія поміж триєдиним догматом Росії Миколи I – "православ'є, самодержав'є, народность" – з державними догматами пізньої Польщі з її "адміністраційним" католицизмом (католицьким "православ'єм"), аристократичною анархією і шляхетською охлократією, з презирливим нехтуванням органічності й основних законів політично-державної механіки"⁵⁶. Для прикладу, він наводить політику Польщі на Волині після 1919 р., що була агресивно асиміляторською, з навмисним руйнуванням економіки, колонізацією⁵⁷.

⁵³ книга спостережень. – Т. II. – С. 247.

⁵⁴ Там само. – С. 248.

⁵⁵ Там само. – С. 249.

⁵⁶ Там само. – С. 250.

⁵⁷ Там само. – С. 251.

Подібно в Галичині Польща хотіла бачити лише "Малопольську Вихідню". У цьому була історична помилка Польщі, яка не змогла збагнути, що прийшла ера націоналізмів і зупинити їх розростання грубим насильством неможливо⁵⁸.

Єдина реальна політика імперіяльна в теперішню епоху – це концепція *Commonwealth*, яку застосували Велика Британія і після 2-ї світової війни – Франція⁵⁹.

Таким чином націоналістична ідеологія і геополітична теорія розширили рамки концепції незалежності України, поглибили її ідею унікальної цивілізаційної традиції української нації, вдихнули більшу впевненість і рішучість у дії цілого покоління, відчутно перемінили ментальність нації, долаючи малоросійську кволість і роздвоєність. Проповідуючи національну гордість, названі мислителі не розпалювали засліпленої шовіністичної ненависти до "задавлених ворогів" – поляків. Навпаки, у їхніх розпрацюваннях присутній момент **аналізу, тверезої оцінки, пошуку стратегічного виходу** з конфліктної ситуації. Відображено це і в ідеї Д. Донцова про єдність всієї Європи (разом з Польщею) проти Росії, в ідеї Ю. Липи про геополітичну українську вісь Північ-Південь, яка ніби виводить Україну з зони протистояння Польщі, і в ідеї Є. Маланюка про історичну приреченість і саморуїнництво імперіялізму, що підштовхнуло обидва народи до діалогу.

Націоналістична публіцистика вельми нищівно критикувала такі ментальні вади українства, як малоросійське холуйство і схильність до зрадництва, заскорузлість і провінційність мислення і культури, різноманітні прояви москвофільства, куцість і непослідовність національних програм, що вело до непередбачуваних, половинчастих дій. Відтак вона формувала чіткий національний світогляд і почуття повновартісності, з позицій яких українська нація могла вести діалог із сусідами без комплексу приниженості, меншевартості, без затаєної підозри і, в результаті, постійної нестійкості і хитрості в діях.

Націоналістичні націологічні і політологічні теорії категорично заперечували ідеологію і концепцію слов'янофільства,

⁵⁸ Там само. – С. 254.

⁵⁹ Там само. – С. 250.

панславізму, показували його як інструмент в руках російського імперіялізму, відкидали їх як недостатню і штучну націологічну схему, розробляючи значно глибшу теорію походження української нації, сутністю якої була ідея "понтійської" автохтонності, закоріненості та історичного симбіозу різних етнічних напласувань. Це виводило українську ідеологію і політику зі штучних, авантюрних, проросійських геополітичних ігор, які тривають і до сьогодні у вигляді ідеї "Слов'янського Союзу", теорій неослов'янофільства і под., що бувають на постсоціалістичному (Югославія) і, особливо, постсовєтському просторі.

Також націоналістична ідеологія рішуче протиставилася різним соціалістичним і комуністичній теоріям, стаючи на перешкоді творенню ідеології та форми соціалістичного чи комуністичного Інтернаціоналу, які так фатально поневолили за допомогою Росії народи Середньої і Східної Європи після 2-ї світової війни. Якби всі народи Середньої і Східної Європи чітко стали від початку ХХ ст. па позиції націоналізму, замість політики мікроімперіялізму, що яскраво проявилася в державній ідеології Сербії, Румунії, Польщі, частково Чехословаччини й Угорщини, то тут ніколи б не переміг ні комунізм, ні нацизм. Бо і гітлерівська Німеччина, і СРСР використовували протиріччя і взаємну ненависть між народами цього надрегіону, щоб накинути їм свій гегемонізм. Це яскраво видно і в ситуації у Югославії (постання профашистської Хорватії), і в Албанії (ідея "Великої Албанії"), і в Чехословаччині (постання профашистської Словаччини), і в розподілі Польщі у 1939 р. Тільки політика національної гідності і взаємоповаги могла врятувати Середньо-Східну Європу і сьогодні. Це мав на увазі Д. Донцов у 1920 р. Адже ж геополітично Україна стримуватиме не тільки імперіялізм Росії, а й можливі агресивні дії Румунії, Угорщини, Польщі, які могли б прагнути відновити свою колишню історичну велич, претендувати на різні "спірні території (Буковину, Бессарабію, Трансильванію, Закарпаття, Західну Україну і Білорусь та под.). Фактор України завжди стимулюватиме до зміцнення інші колись неде-ржавні народи Середньої і Східної Європи – від Кавказу до Балкан.

КОМЕНТАРІ

1. Вассиян Ю. Суспільно-філософські нариси. – Чикаго, 1958. – С. 59. Далі всі цитати за цим виданням, в дужках вказуються лише сторінки.
2. Вассиян Ю. Степовий сфінкс // Вассиян Ю. Твори. – Торонто, 1972. – С. 51–53. Далі всі цитати за цим виданням.
3. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина. – Київ, 1999. – С. 26.
4. Колодзінський М. Українська воєнна доктрина. – Київ, 1999. – С. 23.
5. Липа Ю. Призначення України. – Львів, Просвіта, 1992. – С. 35-55 і 56-79. Далі всі цитати за цим виданням.
6. Донцов Д. Лист до Ю.Липи // Українські проблеми, 1995, №3-4. – С. 153.
7. Липа Ю. Чорноморська доктрина. – Варшава, 1940.
8. Липа Ю. Розподіл Росії. – Варшава, 1941.
9. Маланюк Є. Начерк культурного процесу // Маланюк Є. Книга спостережень. Т. 1. і 2. – Торонто, Гомін України, 1962 і 1966. – С.481. Далі всі посилання за цим виданням, в дужках вказуються номер тому і сторінка.
10. Бжезінський З. Велика шахівниця. – Львів–Івано-Франківськ, 2000. – С. 85.

Володимир БОРЩЕВИЧ,
(Луцьк)

АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА Й УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ВОЛИНІ У РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

У період нацистської окупації українські визвольні змагання на Волині стали періодом, коли відбулись прискорене формування його політичних та військових структур, спроба об'єднання зусиль. Окреме місце у цьому процесі посіла Автокефальна православна церква.

У червні 1941 р. нацисти розпочали війну проти Радянського Союзу і протягом кількох місяців окупували значні території України. Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери використала ситуацію для проголошення 30 червня 1941 р. у Львові Української Держави, сподіваючись, що таку змушений буде визнати Берлін.

З середовища православних єпископів єдиним, хто публічно підтримав Акт 30 червня 1941 р. став пізніший глава Автокефальної церкви «на визволених українських землях» єпископ Луцький Полікарп (Сікорський). В «Архіпастирському посланні до всіх українців, сущих на Волині», виголошеному 10 липня, владика назвав проголошення держави сповненням відвічної мрії і закликав усіх об'єднатись для її розбудови [1]. Доктор Юрій Мулик-Луцик стверджував, що цим Полікарп (Сікорський) відразу здобув прихильність членів Організації українських націоналістів під проводом Степана Бандери [22, 483].

Згодом православне духовенство краю взяло участь у проголошеннях самостійності, котрі організували діячі ОУН у районах. Восьмого липня таке організовано у Костополі. Після подячного молебня, який відправив місцевий священник Степан Васильцев, на сходах церкви діяч ОУН Гриць Рибак під жовто-блакитними прапорами оголосив про відкриття зборів і передав слово А. Луцикові. Опісля Рибак зачитав присутнім «Акт прого-

лошення Української Держави». Того ж дня тимчасовим головою району став Дмитро Серветник, районним комендантом народної міліції – Петро Шидловський [16, 28].

Крім цього православне духовенство підтримувало й інші українські політичні сили у розбудовчій праці. На початку вересня 1941 р. єпископ Луцький Полікарп (Сікорський) і отець Никанор Абрамович були присутні на першому засіданні Української ради довір'я у Рівному. Створення даної структури у порозумінні з німецькою військовою адміністрацією ініціював Степан Скрипник. Існували надії, що згодом рада еволюціонує в представницький орган. До неї увійшли крім названих духовних осіб маркантні політичні, громадські та культурні діячі краю міжвоєнного періоду: Полікарп Бульба, Борис Білецький, Ростислав Волошин, Володимир Онуфрійчук, Самійло Підгірський та інші. Серед членів був також знаний український письменник Улас Самчук [17]. Одним з питань, котрі виносились на розгляд ради, стала справа юрисдикційного становища Православної церкви. Рада довір'я довго не проіснувала – політика німецької цивільної адміністрації Еріха Коха розвіяла ілюзії українців і припинила існування.

Авторитет церкви мав сприяти й іще одному напрямку українського визвольного руху. У середині вересня 1941 р. бачимо серед наближених до отамана Тараса Бульби-Боровця отця Михайла Симоновича. Він виконував обов'язки січового наставника Поліської Січі [11, 6].

Перші місяці німецької влади для православного духовенства і вірних Волині стали часом поступової нормалізації після сталінських репресій. Одним із головних питань порядку денного виявилась справа юрисдикційної приналежності. Із кількох можливих варіантів розвитку подій, з огляду на нацистську релігійну політику та місцеві церковні та світські чинники, у серпні-грудні 1941 р. на Волині організаційно постали дві релігійні інституції – Автономна церква під керівництвом архієпископа Олексія (Громадського) та Автокефальна на чолі із архієпископом Полікарпом (Сікорським). Перша об'єднала навколо себе консервативну частину кліру і визнавала духовний і організаційний зв'язок з Московською патріархією. Натомість Автокефальна церква стояла на позиціях творення національної церк-

вної організації і перебувала в юрисдикційному підпорядкуванні Варшавського митрополита Діонісія (Валединського) у єдності із Вселенським Константинопольським патріархатом.

На початку 1942 р. до редакції газети «Костопільські вісті», яка перебувала під ідейним впливом мельниківського крила ОУН, потрапив документ із семи пунктів, своєрідний план дій стосовно врегулювання релігійного питання на території Костопільської округи. Головні його положення торкалися демократизації церковного життя, впровадження української мови, кадрового і матеріального забезпечення, контролю діяльності священників на предмет відповідності «українським цілям і духовним потребам вірних» [4, 1]. Очевидно, що документ вийшов з-під пера політичних лідерів округи і відповідав їх баченню вирішення проблеми.

Православне духовенство краю вчасно реагувало на духовно-національні потреби пастви. З нагоди роковин Героїв Крут 8 лютого 1942 р. у містечку Колки на Луччині настоятель місцевого храму отець Олексій Соколовський відслужив панахиду за спокій душ українських вояків. Відповідний реферат на жалобних урочистостях виголосив Юрій Наумов, один із чільних діячів ОУН терену.

Ще один факт свідчить про зв'язок Автокефальної церкви з українським рухом. Зокрема, наприкінці лютого 1942 р. духовенство Вербського району на Рівненщині з ініціативи протоієрея Міцкевича прибуло до містечка Верба на з'їзд. Після служби і сповіді священники провели нараду у районній управі [26]. Було вирішено відправляти богослужіння українською мовою.

Влітку 1942 р. на Преображення Господнє у Голубно на Костопільщині у православної церкви посвячено прапори відділів Народної міліції і Січи отцем І. Писаним. Священик також виголосив високопатріотичну проповідь перед присутніми. Опісля на майдані села проведено мітинг з участю керівництва району. Греко-католицький священник, редактор часопису «Костопільські вісті» отець Роман Данилевич у зверненні до міліції і січовиків закликав захищати інтереси Батьківщини, нагадавши слова Євгена Коновальця «Здобудеш Україну, або загинеш у боротьбі за неї» [18, 16]. Таку ж урочистість проведено 17 серпня 1942 р. у селі Малинськ [25, 96].

У 1943 р., коли український національно-визвольний рух набрав сили, нацисти репресіями проти мирного населення намагались загасити полум'я повстання. У звітах про події у квітні 1943 р. оунівці фіксували, що німці неодноразово здійснювали обшуки у домівках священиків, брали їх заручниками у селах Луччини, Горохівщини і Володимирщини [14, 83-84]. Окупаційна влада не безпідставно вважала автокефальних душпастирів елементом, котрий тісно співпрацює з українським національно-визвольним рухом.

Здійснюючи легальну діяльність Автокефальна церква та її ієрархи не могли відкрито виступати проти окупаційної влади. Іноді доводилось оприлюднювати потрібні нацистам відозви. Розуміючи, що саме Автокефальна церква має авторитет серед українських повстанців, німці під загрозою репресій примусили адміністратора Автокефальної церкви митрополита Полікарпа (Сікорського) виступити у Луцькому соборі у квітні 1943 р. з промовою у котрій він торкнувся ролі націоналістів у тогочасний момент [15, 86]. Друкований текст Послання було поширено у парафіях, але духовенство, як зауважували оунівці у звіті, у більшості проігнорувало його, розуміючи справжню причину появи.

У травні 1943 р., коли повстанський рух вже набрав загрозливих для нацистів обертів, вирішено стримуюче вплинути на українську ірриденту. Знаючи про авторитет Автокефальної церкви генерал-комісар Волин і Поділля Шене викликав на розмову главу церкви митрополита Полікарпа (Сікорського). Таку проведено 28 травня 1943 р. На 10 ранку владика Полікарп у супроводі протоієрея Миколи Малюжинського прибув на аудієнцію. Крім генерал-комісара Шене під час розмови були присутні начальник політичного відділу Краузе і начальник шкільного і церковного відділу Шмідт. Мовну перешкоду допомагав подолати перекладач Цукінгер. Після взаємних привітань Шене відразу наголосив, що запросив митрополита поговорити про сучасне положення. На думку німецького адміністратора в краї вибухнуло повстання на чолі із українськими націоналістами. Окремі священики Автокефальної церкви агітують за «бандитизм» (українських повстанців). Окрім цього, завдяки спротиву, розладнано систему господарського забезпечення потреб війсь-

ка, постачання робітниками німецьких підприємств. Далі генерал-комісар зверхньо заявив, що ми бомбардували лише кілька сіл, де найбільше помічено повстанський рух, але це були лише запобіжні заходи. Можемо знищити усі села, де є бандити, але даємо шанс українцям виправити ситуацію. «Великодушно» Шене пообіцяв тим, хто вийте з лісу роботу у Німеччині, а головних осіб покарати і запропонував владіці силою свого авторитету докласти зусиль для припинення повстання і заохочення молоді бути остарбайтерами.

У відповідь митрополит Полікарп наголосив, що не є політиком, але вважає, що причиною ситуації, котру змалював генерал-комісар була обіцянка української молоді, що прийшла з німецьким військом, Вільної України. Місцева молодь повірила і пішла на співпрацю, а коли побачила, що немає змін – перестала вірити, окрім цього поширились чутки про тяжкі умови праці в Німеччині [19, 199]. Далі владика згадав про мучинецьку смерть священика у містечку Ківерці, якого вбили поляки, звинувативши в освяченні ножів українським партизанам. Характерно, що під кінець розмови німецький чільник назвав ситуацію на Волині «всенародним повстанням» [19, 200]. Так німецька адміністрація намагалася за посередництвом авторитету духовенства Автокефальної церкви зупинити антинацистські виступи й активізувати вивезення робочої сили до Райху.

Траплялися випадки, коли українські повстанці використовували церковні празники для агітаційної роботи. Так, під час демонстраційного походу на Схід у містечку Городня 27 вересня 1943 р. вояки загону УПА імені Колодзінського після служби Божої у місцевій церкві промовляли до населення і роздали літературу [5, 4].

Зі звітів окремих комендантів військових районів на Костопільщині бачимо, що повстанці стежили за процесом українізації церкви на терені. Комендант Невмирущий у вересні 1943 р. писав, що у його районі «українізація церкви відбувається» [7, 95]. Натомість комендант Мирний зазначав на початку грудня про напів-російські і напів-українські відправи у храмах його району [8, 101]. Тоді ж Чорнота доповідав про більшість священиків, котрі служать російською у районі «Скеля» [9, 104].

У цей же час єпископ Рівненський Автокефальної церкви Платон (Артемюк) неодноразово протестував проти німецької окупаційної політики із цього приводу звертався до Рівненського гебітскомісара Беера, місцевого гестапо та заступника райхскомісара Коха Даргеля [24, 22]. Насамперед єпископ засуджував каральні акції нацистів проти мирного населення як відплати за дії повстанців, у відповідь на провокації радянських терористів. Відомо, що Платон (Артемюк) відмовився видавати відозву до населення про припинення збройної боротьби проти нацистських окупантів [24, 23].

У 1943 р. Організація Українських Націоналістів закликала православне духовенство краю не брати участі в організації вивезення української молоді на підневільну працю в Німеччину [10, 93]. У ній наголошувалося, що навіть сексотів і відступників віри не варто у такий спосіб позбуватись, усіх потрібно прийняти і врятувати.

Восени 1943 р. ситуація на Волині загострилась – усе активніша боротьба повстанців приводила до каральних акцій німців з участю польської поліції. Частими ставали випадки спалення нацистами церков, розстріли мирного населення. Щоб не давати приводу для репресивних заходів єпископ Рівненський Автокефальної церкви Платон (Артемюк) через церковне управління наказав «у зв'язку із небезпечним положенням ключі від церков, дзвіниць і всіх інших святинь і інших церковних будинків мають переховуватись у п. оо. Настоятелів, які повинні слідити за тим, щоб без їх відома ніхто до церков й інших церковних приміщень не ходив і щоб у церкві й на терені цвинтаря церковного не було ніяких річей нецерковного вжитку» [21, 5]. Таке розпорядження було особливо актуальним оскільки через відсутність відповідного досвіду українські повстанці використовували церковні будівлі як місця засідок на німецьких військових, переховування зброї. Це призводило до трагічних наслідків – каральні німецькі загони спалювали церкву звідки стріляли, вбивали селян. Тоді ж нацисти стали практикувати утримування заручників.

Однією із жертв німецької політики колективної відповідальності у 1943 р. став священик Автокефальної церкви Степан Клубок з Арестова Здолбунівського деканату. У жовтні 1943 р.

його разом з іншими українськими діячами нацисти розстріляли у результаті провокації радянського терориста Ніколая Кузнецова [12, 57]. Отця Степана взяли у заручники не випадково, оскільки два його сини ще у міжвоєнний період належали до ОУН, а в період нацистської окупації семеро його дітей брали участь у збройній боротьбі і п'ятеро загинуло [2, 145].

Також за підозрою у зв'язку із українськими партизанами восени 1943 р. було заарештовано священика церкви с. Авратин Вишгородецької округи отця Василя Галету. Після сорока днів ув'язнення в СД його випустили [20, 235]. Натомість трагічною виявилась доля отців Миколи Малюжинського і Володимира Мисечка – чільних співробітників митрополита Полікарпа і єпископа Платона. За зв'язок з українським національно-визвольним рухом нацисти розстріляли їх 15 жовтня 1943 р. у Рівному, а тіла спалили [3, 268-269].

Складна ситуація восени 1943 р. привела до корекції поглядів окремих лідерів визвольного руху на роль церкви, священнослужителів. Наприкінці листопада у Суспільно-політичному огляді південної частини Рівненської області за листопад 1943 р. висловлювалось спостереження, що духовні особи немає в терені жодного впливу [23, 165].

Причетними до українського визвольного руху українських священиків вважали і радянські партизани. Саме це призвело до мучинецької смерті 1 грудня 1943 р. священика у селі Янушівка Славутського району. Того трагічного дня більшовицькі партизани пограбували селян, а священика, котрий був родом з Дерманя на Рівненщині – повісили [6, 48].

Буквально через кілька днів ситуація повторилась у тому ж таки Славутському районі. Дванадцятого грудня з Білорусії у Славутський район йшли радянські партизани під командуванням Бугайова (двісті чоловік). Шлях їх переходу був позначений грабежами мирного населення. Так, проходячи через станцію «Бабина Долина» у місцевого населення відібрано продукти харчування, одяг, а на станції Діброва запалили церкву зсередини і мали намір повісити священика [13, 309].

На початку 1944 р. Волинь опинилась під контролем радянських військ. Тотальну боротьбу з УПА та Автокефальною церквою продовжила сталінська репресивна система.

Отже, протягом 1941-1943 рр. духовенство Автокефальної церкви підтримувало боротьбу і співпрацювало з представниками різних напрямків українського визвольного руху. Як легальна інституція вона не могла публічно про це заявляти і діяти прилюдно. Підтримка проявлялась на парафіяльному рівні духовною опікою, участю в патріотичних акціях, матеріально.

ПОСИЛАННЯ:

1. Архипастирське послання преосвященнішого Полікарпа єпископа Луцького до всіх українців, суцїх на Волині, 10 липня 1941 р. // Новий літопис. – Вінніпег, 1961. – № 1. – С. 24.
2. Борщевич В. Волинський пом'яник. – Рівне, 2004. – 408 с.
3. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. У 4-х т., 5-ти кн. – Нью-Йорк; Київ; С. Баунд-Брук: УАПЦ, 1990. – Т. 4, кн. 2. – 416 с.
4. [Декларація дій у церковній справі у Костопільській окрузі, початок 1942 р.]. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. р-28, оп.1, спр. 9, арк.1.
5. Звіт загону імені Колодзінського (Корсунського загону), ч. 1, 19 вересня – 1 жовтня 1943 р. ДАРО, ф. р-30, оп.2, спр.89, арк.1-4.
6. Звіт з теренових подій від 28 листопада – 9 грудня 1943 р. ДАРО, ф.р-30, оп.2, спр.39, арк. 48-49.
7. Звіт коменданта Невмирущого, 12 серпня – 12 вересня 1943 р. ДАРО, ф.р-30, оп.2, спр.34, арк.94-97.
8. Звіт коменданта Мирного, 1 листопада – 30 листопада 1943 р. ДАРО, ф.р-30, оп.2, спр.34, арк.101.
9. Звіт коменданта Чорноти, 1 листопада – 1 грудня 1943 р. ДАРО, ф.р-30, оп.2, спр.34, арк.104.
10. Листівка ОУН [1943 р.]. ДАРО, ф.р-30, оп.2, спр.94, арк.91-94.
11. Наказ головнокомандування Поліської Січі, м. Олевськ, № 21, 16 вересня 1941 р. ДАРО, ф.р-30, оп.2, спр.94, арк.5-8.
12. Наказ Рівненського церковного управління протоієреєві Іванові Тарнавському, ч. 962, 21 жовтня 1943 р. ДАРО, ф.р-281, оп.1, спр.14, арк.57.
13. Огляд подій з терену Військової округи ч. 12, 10 грудня – 20 грудня 1943 р. ДАРО, ф.р-30, оп.2, спр.33, арк.308-310.
14. Огляд суспільно-політичних подій на Північно-західних українських землях. Суспільно-політичний звіт з Володимирщини й Горохівщини за місяць квітень 1943 р. ДАРО, ф.р-30, оп.2, спр.37, арк.81-92.

15. Огляд суспільно-політичних подій на Північно-західних українських землях. Огляд суспільно-політичних подій у м. Луцьку за квітень 1943 р. ДАРО, ф.р-30, оп.2, спр.37, арк.85-86.

16. Очевидець. Проголошення Самостійності в Костопільській окрузі, машинопис, [липень 1941 р.]. ДАРО, ф.р-28, оп.1, спр.21, арк.28.

17. Перше засідання Української ради довір'я на Волині // Волинь. – 1941. – Ч. 2. – 7 вересня.

18. Присутній. Репортаж з Голубного, машинопис, 1942 р. ДАРО, ф.р-28, оп.1, спр.11, арк.15-16.

19. Протокол зустрічі митрополита-адміністратора Автокефальної православної церкви Полікарпа (Сікорського) з генерал-комісаром Волині і Поділля Шене, 28 травня 1943 р. ДАРО, ф.р-30, оп.3, спр.8, арк.198-201.

20. Рапорт священика Василя Галети Благочинницькій раді Вишгородецької округи, 15 жовтня 1943 р. ДАРО, ф.р-281, оп.1, спр.13, арк.235.

21. Розпорядження Рівненського церковного управління всесечесному духовенству Рівненсько-Крем'янецької єпархії святої Православної Автокефальної Української церкви, № 954, 18 жовтня 1943 р. ДАРО, ф.р-281, оп.1, спр.3, арк.5.

22. Савчук Семен В., Мулик-Луцик Ю. Історія Української греко-православної церкви в Канаді. Том перший: Київська церковна традиція українців Канади. – Вінніпег: «Екклезія», 1984. – 616 с.

23. Суспільно-політичний огляд південної частини Рівненської області за листопад 1943 р., Постій, 30 листопада 1943 р. ДАРО, ф.р-30, оп.2, спр.33, арк.160-166.

24. Теодорович А., протопресвітер. Преосвященний Платон, єпископ Рівненський (В світі Павло Артемюк) (Спогад) // Літопис Волині. – 1958. – Ч. 4. – С. 18-23.

25. Учителі Малинська. Велике свято, [серпень 1942 р.]. ДАРО, ф.р-28, оп.1, спр.5, арк.96.

26. Хроніка // Волинь. – 1942. – 19 березня. – Ч. 22 (50).

Олександр ДАРОВАНЕЦЬ
(Рівне)

ДО ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО СТАНУ І ТАКТИКИ ОУН НА ВОЛИНІ (1929-1934)

Стаття є спробою прослідкувати процес розвитку організаційної мережі ОУН на початковому етапі її існування, а також зміни в її чисельності на теренах Волині – одного з регіонів, де активність ОУН була найбільшою. Відзначається гнучкість та раціональність організаційної побудови ОУН, яка дозволила їй зберігати дієздатність в складних умовах чужоземної окупації.

Ключові слова: Волинь, національно-визвольний рух, організаційний стан, ОУН, тактика, чисельність.

В 1929 р. була створено Організацію Українських Націоналістів (ОУН), яка незабаром набрала сили і в 1930-1950-х рр. стала визнаним лідером українського визвольного руху. В силу особливостей підпільної роботи *ОУН була не масовою, а кадровою організацією*. Тому її чисельність завше була невеликою співмірно до завдань, які вона перед собою ставила. Але це не заважало їй досить ефективно виконувати своє головне завдання – готувати широкі верстви українського народу до боротьби за власну державність.

Організаційна мережа ОУН була тим кістяком, довкола якого могли гуртуватися численні симпатички та прихильники ідеї створення (відновлення) Української Держави. Саме проблемі розвитку організаційної мережі ОУН на теренах Волині і присвячена дана стаття. В даному випадку територіальні рамки дослідження включають у себе Західну Волинь (територію сучасних Волинської та Рівненської областей, а також північних та північно-східних районів Тернопільської області). Хронологічні рамки даної роботи обмежуються 1929-1934 рр., тобто періодом, часовими межами якого були створення ОУН в лютому 1929 р. та створення окремої Крайової Екзекутиви ОУН ПЗУЗ в 1935 р. Характерною рисою цього періоду стала розбудова організацій-

ної мережі ОУН в умовах мирного часу, що накладало свій відбиток на її розвиток.

Поряд із вищезазначеними проблемами в даній статті також досліджується сукупність тактичних прийомів, які вживала ОУН на теренах Волині для досягнення своєї стратегічної мети – мобілізації українського суспільства на боротьбу за власну незалежну державу.

Проблема розвитку організаційної мережі ОУН в першій половині 1930-х рр. в науковій літературі спеціально не розроблялася. Існує група фундаментальних праць із історії ОУН міжвоєнного періоду, яка в більшій чи меншій мірі зачіпала це питання. В українській історіографії це насамперед монографії Петра Мірчука, Василя Шпіцера та Володимира Мороза, історикомемуарна праця Михайла Коржана, а в польській – монографія Романа Висоцького.¹ Використовується також дисертаційне дослідження О. Дарованця і низка наукових статей О. Дарованця та І. Марчука, які теж зачіпають окремі моменти організаційного розвитку та діяльності ОУН на Волині в першій половині 1930-х рр.²

¹ Коржан М. Фрагмент діяльності ОУН на північних землях Західної України // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання Фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 537-551; Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2007. – 1006 с.; Шпіцер В., Мороз В. Крайовий Провідник Володимир Тимчій-“Лопатинський”. – Львів: Афіша, 2004. – 256 с.; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2003. – 443 s.

² Дарованець О. Боротьба Організації Українських Націоналістів проти асиміляційно-репресивної політики польської влади щодо українців Волині (1929-1939) // Український визвольний рух. – Зб. 2. – Львів: Мс, 2003. – С. 53-73; Дарованець О. Організаційний стан та діяльність Луцького повіту ОУН у 1937-1938 роках // Український визвольний рух. – Зб. 1. – Львів: Мс, 2003. – С. 45-56; Дарованець О. Протимонопольна акція ОУН на Волині в міжвоєнний період // Український визвольний рух. – Зб. 5. – Львів: Мс, 2005. – С. 97-117; Дарованець О. Репресивна політика польської влади щодо УВО та ОУН на Волині (1920–1939 рр.) // Реабілітовані історією. Рівненська область. – Кн. 1. – Рівне: ВАТ “Рівненська друкарня”, 2006. – С. 297–334; Дарованець О. Репресії польської влади проти членів Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1929-1934) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Збір-

Решта наукових, історико-мемуарних, публіцистичних праць та довідкових видань, використаних при написанні даної статті, виконують допоміжну роль, служачи для з'ясування окремих деталей організаційного стану та діяльності ОУН на Волині.³

- ник наукових праць. – Вип. 5-6. – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2003. – С. 271-285; Дарованець О. Самійло Підгірський – кандидат в члени Української Головної Визвольної Ради // Український визвольний рух. – Зб. 5. – Львів: Мс, 2005. – С. 183-191; Дарованець О. Я. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939). Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007. – 203 с.; Марчук І. Пам'яті голови Великого Збору УГВР Ростислава Волошина // Український визвольний рух. – Зб. 5. – Львів: Видавництво “Мс”, 2005. – С. 167-176.
- ³ В'ятрович В. Основні принципи зовнішньої політики ОУН // Український визвольний рух. – Зб. 3. – Львів: Коло, 2004. – С. 16-29; Гловацький І. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921-1939 рр.). – Львів: Тріада Плюс, 2003. – 348 с.; Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога (пам'яті Івана Гавдиди). – Львів, 2003. – 120 с.; Дарованець О. Організація і тактика ОУН на території Волинського воєводства в 1935-1937 рр. у світлі документів Волинського воєводського управління // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 38. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 657-668; Дарованець О. Репресивна акція польської влади щодо Організації Українських Націоналістів на Волині в листопаді 1938 р. – вересні 1939 р. // Український визвольний рух. – Зб. 3. – Львів: Коло, 2004. – С. 102-144; Калина Л. У ті важкі часи // Поліський маяк (Дубровиця). – 2003. – 16 серпня. – С. 2; 30 серпня. – С. 2; Касьянов Г. В. Теорії нації і націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.; Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси / Дзюбак В. В., Ільющин І. І., Касьянов Г. В., Кентій А. В., Кульчицький С. В., Лисенко О. Є., Патриляк І. К. – К.: Наукова думка, 2005. – 496 с.; Кентій А. Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929-1941 рр.). – К., 1998. – 201 с.; Крем'янчанка Н. Було у матері три сини. – Тернопіль: Астон, 1999. – 270 с.; Кучерепа М. М. “Таємний борець”. (Про долю І. В. Скоп'юка) // “Роде наш красний...” Волинь у долях краян і людських документах. – Т. 1. – Луцьк, 1996. – С. 302-309; Мазурець С. П. Повстанськими стежками. Розповіді очевидця. – Луцьк: Надтир'я, 2002. – 236 с.; Онацький Є. Листи з Італії. I // Розбудова Нації. – 1928. – Ч. 3. – С. 93-95; Ребет Л. Світла і тіні ОУН. – Мюнхен: Український самостійник, 1964. – 131 с.; Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 248 с.; Українська гімназія в Луцьку. Спогади. 1918-1939. – Луцьк, 1998. – 219 с.; Українська жінка у визвольній боротьбі 1940-1950 рр. Біографічний довідник. Випуск перший. Львів, “Світ”, 2004. – 192 с.; Шабаровський В. Наш край очима польської статистики: перепис 1921 року // Ого (Рівне). – 2003. – 24 січня. – С. 13; Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – 479 с.

Загалом, ступінь розробки проблеми організаційного стану й тактики є недостатнім і дана праця має заповнити цю прогалину.

Для створення даної статті залучено наступні групи джерел: документи, опубліковані у різних збірках документів та наукових працях, присвячених історії ОУН, а також у пресі; неопубліковані документи, які знаходяться в архівах України та Польщі, а також домашній колекції історика Ігоря Марчука (м. Рівне); спогади діячів українського визвольного руху та сучасників тих подій; матеріали преси 1930–1940-х рр.

Група опублікованих документів за обсягом невелика (6 одиниць). Це насамперед програмні документи ОУН, підпільні видання “УВО” та “Твори себе сам” та одна з директив наркома держбезпеки УРСР С. Савченка (грудень 1944 р.).⁴

Основу групи неопублікованих джерел складають документи, зосереджені у фондах Державного архіву Волинської області (далі–ДАВО), Державного архіву Рівненської області (далі–ДАРО), Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (далі–ЦДІА України у Львові), Центрального державного архіву громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), Галузевого державного архіву Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ), Архіву нових актів у Варшаві, а також у архіві Центру досліджень визвольного руху (далі – ЦДВР) і домашній колекції історика Ігоря Марчука (м. Рівне) – загалом матеріали 50 архівних справ та 8 окремих документів. Це переважно матеріали судових процесів, звітна та інформа-

⁴ Директива наркома держбезпеки УРСР С. Савченка начальникам управлінь НКДБ західних областей України та 2-го Управління НКДБ УРСР щодо посилення оперативної роботи з ліквідації керівного складу ОУН від 12 грудня 1944 р. // Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). – К.: ПП Сергійчук М. І., 2007. – Т. 1. – С. 373–397; ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. – Б. м. в.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – 371 с.; Постанови Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова Нації. Орган Проводу Українських Націоналістів. – 1929. – Ч. 5. – (Ч. 3-4. – С. 131-134; Ч. 5. – С. 177-178; УВ.О. – Б. м. в.: Видання Пропагандивного відділу Української Військової Організації, 1929. – 92 с.; Устрій Організації Українських Націоналістів // Книж 3. Становлення ОУН. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1994. – С. 102–119; Я. Л. Твори себе сам. – Б. м. в.: б. в., 1953. – 22 с.

ційно-аналітична документація органів безпеки та загальної адміністрації, зіставлення конфідентційних інформацій, звітна та аналітична документація провідних членів підпілля ОУН в Західній Україні, некрологи на полеглих членів ОУН.⁵

Серед них слід виділити кримінальні справи, заведені на членів ОУН за часів Польщі: повітового проводу Луччини (Семена Поліщука і тов.), надрайонового поводу Берестеччини (Олекси Багнюка і тов.), окружного провідника Сокальщини Івана Климова і тов. (Луцький “процес 34-х”), провідника Острозького повіту Костянтина Церкевича-Яковліва, а також справа проти членів Крайової Екзекутиви ОУН на Північно-Західних Українських Землях (далі – КЕ ОУН ПЗУЗ). В них міститься інформація про організаційну структуру ОУН на Волині (як в цілому, так і окремих територіальних ланок), вперше виявлені ознаки діяльності та окремі елементи процесу формування осередків ОУН на певних територіях, зокрема про час вступу до ОУН окремих її членів тощо.⁶ Особливо цінними є свідчення

⁵ Державний архів Волинської області. – Ф. 1 (Волинська воєводська команда державної поліції). – Оп. 2. – Спр. 5307, 5540, 5672, 6466, 7229, 7662, 7873, 7906; Ф. 45 (Луцьке повітове староство). – Оп. 1. – спр. 2010; Ф. 46 (Волинське воєводське управління). – Оп. 9. – Спр. 4650, 4677, 4678; Оп. 9а. – Спр. 243а, 667, 670, 990, 1007, 1031, 1032, 1092; Ф. 191 (Луцький окружний суд). – Оп. 1. – Спр. 1283; ДАВО. – Ф. 216 (Прокуратура Луцького окружного суду). – Оп. 3. – Спр. 1079, 1811, 1923, 1934, 1954, 1964, 1969; Ф. 4666 (Управління Служби Безпеки України по Волинській області) – Оп. 2. – Спр. 1907; ДАВО. – Ф. Р-1021 (Волинський обласний провід ОУН). – Оп. 1. – Спр. 5; Державний архів Рівненської області. – Ф. 30 (Рівненське повітове староство). – Оп. 18. – Спр. 2254; Ф. 32 (Рівненський окружний суд). – Оп. 36. – Спр. 2; Ф. 33 (Прокуратура Рівненського окружного суду). – Оп. 2. – Спр. 2219, 2248, 2353; Оп. 4. – Спр. 61, 64, 69, 70, 78, 84, 90, 97; Ф. 86 (Рівненська повітова команда державної поліції). – Оп. 3. – Спр. 1778; Ф. Р-2771 (Управління КДБ СРСР у Рівненській області). – Оп. 2. – Спр. 2602; Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 263 (Колекція позасудових справ реабілітованих). – Оп. 1. – Кор. 502. – Спр. 33285; Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 205 (Прокуратура Львівського апеляційного суду). – Оп. 1. – Спр. 1035; Ф. 371 (Степан Шухевич – адвокат). – Оп. 1. – Спр. 82; Галузевий державний архів Служби Безпеки України. – Ф. 13 (Колекція друкованих видань). – Спр. 376. – ТТ. 47, 61; Archiwum Akt Nowych w Warszawie. – UW (Urząd Wojewódski Wołyński). – Sygn. 85.

⁶ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079, 1811, 1954; ДАРО. – Ф. 32. – Оп. 36. – Спр. 2; Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 2248.

провокатора О. Багнюка, який у 1932–1933 рр. почергово був провідником групи Юнацтва ОУН в Острогу, керівником осередку в Берестечку, провідником Берестечківського району та Грохівського повіту ОУН, входив до вищої вишкільної групи ОУН в Луцькій тюрмі, сформованій І. Климовим. Вони присутні в кількох кримінальних справах, де О. Багнюк виступав у якості свідка. Ці інформації відзначаються достовірністю, що підтверджує перевірка за допомогою інших джерел, зокрема зізнань К. Церкевича-Яковліва та спогадів повітового провідника Радехівщини Володимира Лобая-“Вугляра”.

Використовується й службове видання суспільно-політичного відділу Волинського воєводського управління (далі – ВВУ) “Монографія ОУН на Волині”, яке знаходиться у фонді бібліотеки Державного архіву Рівненської області. Фактично, це є нарис історії ОУН на Волині з 1927 р. по 1 січня 1935 р., в якому проаналізована, систематизована та узагальнена інформація про підпілля ОУН, доступна на той час польським органам безпеки.⁷ Іншим подібного роду документом є “Монографія ОУН в Здолбунівському повіті”, яку можна орієнтовно датувати 1937 р.⁸

Цінну інформацію містять в собі і звіти суспільно-політичного відділу ВВУ про організаційний стан ОУН та зіставлення конфіденційних інформацій, особливо за 1934–1935 р., які органічно доповнюють “Монографію ОУН на Волині”.⁹ Інформативними також є статистичні зведення про діяльність українського націоналістичного підпілля на Волині та репресії проти нього.¹⁰

Досить інформативними можуть бути матеріали кримінальних справ, які заводили на членів ОУН радянські органи безпеки. Зокрема, кримінальна справа Володимира Гайдюка містить інформацію про керівний актив Луцької округи ОУН, а кримінальна справа Павла Луцика містить дешифрувану інформацію про підпілля ОУН на теренах північної частини Костопільського

⁷ Monografia OUN na Wołyniu. – Łuck, 1935 (ДАРО. – Фонд бібліотеки. – Спр. 877).

⁸ ДАРО. – Ф. 86. – Оп. 3. – Спр. 1778.

⁹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 990; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70.

¹⁰ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 667. – Арк. 6, 7; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 107; ААН. – УВВ. – Sygn. 85. – К. 9.

повіду.¹¹ Протоколи допиту Петра Петрини-Петринчука містять в собі інформацію про розвиток оунівського підпілля в південно-західній Костопільщині, а в протоколах допитів Григорія Оборського міститься інформація про діяльність студентського осередку “Звено Волинське”, який готував провідні кадри для мережі ОУН на Волині.¹²

Унікальною за своєю цінністю є група документів, які вийшли з надр КЕ ОУН ЗУЗ, до яких можна віднести звіт Крайового Провідника Степана Бандери-“Лиса” (“Баби”) за серпень 1933 р., аналітичну довідку “Організаційна справа Ба 1931–32” авторства того ж С. Бандери та звіт військового референта КЕ Михайла Колодзінського-“Кума” “Організаційні сили ОУН на ЗУЗ”, лист невідомого автора до Є. Коновальця у справі шкільної акції. Авторство цих документів, як і приналежність до матеріалів “Архіву Сеника”, використаних в ході Львівського процесу ОУН, дозволяє встановити аналіз їхнього змісту. Вони дають уявлення про дійсний організаційний стан ОУН на Волині в 1931–1933 рр., основні етапи формування організаційної структури, містять інформацію про окремі персоналії, приналежні до провідного активу ОУН, що дозволяє доповнити і перевірити інформацію, яка надходила з інших джерел.¹³

Інформацію про діяльність Володимира Робітницького та Гриця Максимчука містять їхні некрологи, видані підпіллям ОУН.¹⁴

¹¹ ДАВО – Ф. 4666. – Оп. 2. – Спр. 1907; ДАРО. – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 2602.

¹² Протокол допиту обвинуваченого Оборського Григорія Йосиповича від 27 грудня 1939 р. (Домашня колекція історика Ігоря Марчука, м. Рівне); Протокол допиту обвинуваченого Петрини-Петринчука Петра Корнійовича від 7 лютого 1940 р. (Домашня колекція історика Ігоря Марчука, м. Рівне); Протокол допиту Петрини-Петринчука Петра Корнійовича від 4 березня 1940 р. (Домашня колекція історика Ігоря Марчука, м. Рівне); Протокол допиту Петрини-Петринчука Петра Корнійовича від 3 червня 1940 р. (Домашня колекція історика Ігоря Марчука, м. Рівне).

¹³ “Organizacyjna sprawa” Ba OUN na ZUZ 1931 – 2 (копія, переклад на польську мову). (Архів Центру Досліджень Визвольного Руху, м. Львів); Sprawozdanie Prowod. K. E. (копія, переклад на польську мову). (Архів ЦДВР); Wielce Szanowna Pani Wiro (копія, переклад на польську мову). (Архів ЦДВР); Załącznik Sprawozdanie – t. Kuma. Organizacyjne siły OUN na ZUZ (копія, переклад на польську мову). (Архів ЦДВР).

¹⁴ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 31–38зв; ДАВО. – Ф. Р-1021. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 11.

Важливою групою джерел є спогади учасників підпілля ОУН та сучасників тих подій. В ній можна виділити дві підгрупи – неопубліковані спогади (2 одиниці) та опубліковані (15 одиниць). Спогади дозволяють звірити і доповнити інформацію, почерпнуту з інших джерел, є поглядом на певні сторони організаційного життя із середини.

До групи неопублікованих відносяться спогади Галини Коханської-“Орисі”, сестри повітового провідника Володимирщини Івана Коханського, які містять інформацію про підпілля ОУН у м. Володимирі та повіті в цілому. Спогади Головного Командира Української Повстанської Армії генерал-хорунжого Василя Кука містять інформацію про його поїздки із вантажем нелегальної літератури до В. Робітницького.¹⁵

Серед опублікованих спогадів найбільш інформативними є спогади повітового провідника Радеківщини Володимира Лобая-“Вугляра” та членів ОУН Федора Бортника, Івана Токара, В’ячеслава Поліщука і Петра Львовича. Вони містять інформацію про підпільні осередки на окремих теренах Волині, канали зв’язку тощо. Решта спогадів використовується епізодично, переважно для уточнення окремих моментів у процесі організаційного розвитку.¹⁶

¹⁵ Коханська Галина (“Орися”). Спогади. (З архіву “Літопису УПА”; документ надав історик Володимир Мороз, м. Львів); Спогади генерал-хорунжого УПА Василя Кука, записані О. Дарованцем 28 жовтня 2003 р. у м. Львові (Із домашньої колекції історика О. Дарованця, с. Карпилівка Рокитнівського району Рівненської області).

¹⁶ Бортник Ф. Не зломали нас в’язниці // Нова Волинь (Рівне). – 17 січня 2002 р. – С. 6; Бульба-Боровець Т. Армія без держави. Слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади. // Дніпро. – К.; Торонто; Нью-Йорк: Фондація ім. О. Ольжича, Фондація ім. С. Петлюри, 1996. – №7-8. Спеціальний випуск. – 270 с.; Галамай С. У боротьбі за Українську Державу. Спогади. – Львів: Мс, 2003. – 464 с.; Гуцуляк М. Про близьке здалека. Рівненська Українська Гімназія 1923-1939. – Ванкувер: Накладом автора, 1976. – 304 с.; Ласка-Ворон М. У Перемиській гімназії (1930–1934 роки) // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 3. Бойові друзі. – Кн. 2. – Торонто–К., 2001. – С. 273–346; Листовна консультація з проф. Ярославом Гайвасом. Лист від 19 лютого 1999 року // Петренко Р. Слідами армії без держави. – К.–Торонто: Українська Видавнича Спілка, Дослідний Інститут “Студіум”, 2004. – С. 214–218; Лобай В. З моїх переживань. (Спогади, записані з розповіді у 1963 р.) // Макар В. Спомини та роздуми. – Т. 2. Бойові друзі. – Кн. 1. – Торонто; К.,

Матеріали преси 1930–1940-х рр. представлені публікаціями в підпільному виданні УВО “Сурма” та некрологом на визначного діяча ОУН з Костопільщини Авраама Фінчука–“Смоляра”. “Сурма” використовувалася в якості не лише політично-пропагандивного, але й вишкільного видання. Тому вона є цінним джерелом для дослідження тієї сукупності тактичних прийомів, які використовувала ОУН в процесі своєї діяльності.¹⁷

Після поразки українців у визвольних змаганнях 1917–1921 рр. перед українським суспільством гостро постала потреба відновлення власної державності, яка могла би забезпечити основоположні права українського народу. Характерною рисою тоталітарного режиму в СРСР була війна проти власного населення, яка знаходила свій вираз у голодоморах, масових репресіях, виселенні цілих народів у віддалені місця імперії, створенні колгоспної системи – одного із найвитонченіших засобів економічної експлуатації широких мас населення, придушенні свободи совісті тощо. Авторитарні режими Польщі та Румунії забезпечували населенню своїх країн певний комплекс прав у галузях громадянських свобод, економіки, судівництва, але щодо національних меншин послідовно проводили політику державної та національної асиміляції, яка супроводжувалася численни-

2001. – С. 27–112; Львович. Пласт на Волині // Пластовий вісник. – 1992. – №3. – С. 13–14; Поліщук В. Підпільної праці нас ніхто не вчив // Віче (Луцьк). – 1995. – 20 жовтня. – С. 8; Робітницький С. М. Серед неправди на землі. Спогади та роздуми. – Рівне: Азалія, 2001. – 172 с.; Саблій В. М. Сидів при трьох владах // Із криниці печалі. Збірник спогадів і документів. – Вип. 2. – Рівне: Азалія, 1995. – С. 28–31; Сивіцький М. Записки сірого волиняка. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 399 с.; Спогади Олексія Андрійовича Скоропада // Романчук Л. Червоним плакала калина. Спогади. – Тернопіль: Джура, 2004. – С. 17–22; Токар І. У боротьбі за волю // Із криниці печалі. (Збірник спогадів та документів). – Вип. 3. – Рівне, 1996. – С. 70–73; Шумук Д. Пережите й передумане. Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981 рр.). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. – 431 с.

¹⁷ Вільна Україна. 1943. – Ч. 7 (серпень). – С. 10 (Рівненський Краєзнавчий Музей – 15446; виписки із домашньої колекції історика Ігоря Марчука, м. Рівне); Сурма. Орган Української Військової Організації. – 1931. – Ч. 4; 1932. – Ч. 7, 8–9; 1933. – Ч. 5.

ми утисками в політичній, соціальній, економічній, релігійній та культурній сферах. Такий стан справ був першоджерелом українського визвольного руху, адже без поневолювача не буде і поневоленого, який змушений боротися за свої права, а відтак визвольний рух втрачає будь-які підстави для свого існування.

ОУН була підпільною політичною структурою, яка в якості своєї стратегічної мети визначила відновлення Української Соборної Самостійної Держави. Про це свідчать витяги із програмних документів, прийнятих на Першому Конгресі Українських Націоналістів: “Беручи ідею Української Самостійної Соборної Держави в підставу свого політичного діяння та не признаючи всіх тих міжнародніх актів, умов та установ, що стан українського національно-державного розірвання сотворили та закріпили, Організація Українських Націоналістів ставить себе в категоричне противенство до всіх тих сил, своїх і чужих, які цьому становищу українських націоналістів активно чи пасивно протиставляться, та протиділатиме всяким політичним заходам одиниць і колективів, що будуть являтися відхиленням від повищих засад”. Далі висувався принцип національної єдності на державницькій платформі.¹⁸ Орган УВО “Сурма” у статті “Терпимости та не для ворогів!” зазначав, що витворився новий тип українського політика-націоналіста, який бореться проти ворога його ж зброєю, використовуючи адекватні методи опору. Він вийшов із народу, працює поміж ним і прагне витворити національну єдність і спільність національних інтересів понад партійність і сектантство.¹⁹ Радник Львівського воєводського управління Казимир Івахов у своєму експертному висновку зазначав, що кінцевою метою УВО було здобуття незалежної, національної та соборної української держави через революцію. Ця держава має бути опертою на власні сили.²⁰

Така постановка питання була типовою для більшості європейських націоналістичних рухів. На думку Р. Шпорлюка, всі

¹⁸ ОУН у світлі постанов... – С. 15–16; Постанови Конгресу Українських Націоналістів... – С. 178; Устрій Організації Українських Націоналістів // Книш З. Становлення ОУН. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1994. – С. 112–113 (С. 102–119).

¹⁹ Сурма. Орган Української Військової Організації. – 1932. – Ч. 8-9. – С. 5.

²⁰ Сурма. Орган Української Військової Організації. – 1931. – Ч. 4. – С. 6–7.

націоналістичні революції ХХ століття прямували до єдиної мети: утворення держави.²¹ З цією думкою перегукується наведене Г. Касьяновим визначення нації М. Вебера: нація – це “спільнота почуттів, яка знаходить своє адекватне втілення лише у власній державі, і яка природно прагне створити її”.²²

Ідеологія українського націоналізму лягла в основу політичної платформи УВО, а також ОУН, які очолили українську визвольну боротьбу. Автори колективної монографії “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історичні нариси” дали таке узагальнення ідеології українського націоналізму: “Отже, наприкінці 1930-х років загальний світоглядно-ідеологічний портрет українського націоналістичного руху, представленого ОУН, був досить завершеним. Український радикальний націоналізм мав виразні риси антидемократичного і антикомуністичного революційного руху, в основу якого було покладено культ дії, войовничий ідеалізм та волонтаризм, примат національного над вселюдським. Націю було представлено як найорганічнішу, найприроднішу форму організації людства. Інтереси нації переважали над інтересами індивіда.” Далі вони вказували, що соціальна і політична програма руху складалася з елементів державного синдикалізму, етатизму, ідей надкласової солідарності й примату інтересів нації над інтересами особистості, базових принципів соціальної справедливості.²³ Слід зазначити, що вищевказані особливості ідеології українського націоналістичного руху спричинені гострою потребою самозахисту не лише для окремого індивіда, а й української нації у цілому. Боротьба з потужними противниками на кількох фронтах вимагала граничного напруження сил усієї нації, тому на перше місце висувається мобілізаційна функція українського націоналізму. В підпільному виданні під назвою “УВО” зазначалося: “Бо не розкладом, не безсиллям, не рабством і лояльністю, але максимальним опором та найбільшою напругою сил можемо боронити старі й здобувати нові позиції на Західних

²¹ Шпорлюк Р. Комунізм... – С. 422.

²² Касьянов Г. В. Теорії нації... – С. 44.

²³ Організація Українських Націоналістів... – С. 445.

Землях України”.²⁴ Про це пише в своїй праці “Світла і тіні ОУН” Лев Ребет, Крайовий Провідник ОУН на ЗУЗ в 1935–1939 рр.: “На перший план висунено пропаганду боротьби за самостійну державу, і ідею самостійної держави поставлено в начало всієї діяльності організації”.²⁵ “Сурма” в статті “Про одну плутанину понять” доводила, що український націоналізм – це явище суто українське і доктринально не є тотожним з італійським фашизмом чи німецьким гітлеризмом. Аналогічну тезу висловив представник ОУН у Римі Євген Онацький. Ця теза обґрунтовувалася перш за все тим, що фашизм і гітлеризм (нацизм) – це націоналістичні рухи націй, які вже мають власну державність, в той час як український націоналізм – це прояв боротьби поневоленої нації за свою свободу.²⁶ Спільною рисою для практики цих рухів був примат мобілізаційної функції, але мобілізація зусиль нації була підкорена зовсім неспівмірним стратегічним цілям. На відміну від італійського фашизму та німецького нацизму з їхніми експансіоністськими прагненнями український націоналізм на перше місце ставив гасло національного визволення шляхом побудови власної держави: “Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї”. Тому сучасні українські дослідники, зокрема, Г. Касьянов та А. Кентій, також наголошували, що попри окремі спільні риси український націоналізм не можна ототожнювати з італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом.²⁷ Принаймні, український націоналізм у 1930-і рр., на відміну від вищевказаних тоталітаристських рухів, поряд із вимогою залізної дисципліни не змагав до придушення особистості. Навпаки, кожен член УВО та ОУН мав плекати в собі прикмети, потрібні для того, щоби стати провідником, а організаційна дисципліна мала бути усвідомленою необхідністю, впливаючи з потреб справи і вихованої у собі самодисципліни. Це відкривало широкі можливості для особистої ініціативи та самореалізації у загальних рамках національно-

²⁴ У.В.О... – С. 26.

²⁵ Ребет Л. Світла і тіні... – С. 30.

²⁶ Сурма. Орган Української Військової Організації. – 1932. – Ч. 7. – С. 5–6; Онацький Є. Листи з Італії... – С. 95.

²⁷ Організація Українських Націоналістів... – С. 459–460.

визвольної боротьби. Свідченням на користь цієї тези є ідеологічно-виховні правила “12 прикмет характеру українського націоналіста”, “44 правила життя українського націоналіста”, а також підпільна брошура “Зроби себе сам”, які наголошували на необхідності мати ідейні, ініціативні, вольові та фізично й інтелектуально розвинені кадри. Саме це зумовлювало вражаючу здатність ОУН швидко відновлювати знищені ланки організаційної мережі.²⁸ Цього вимагав і проголошений у постановках Першого Конгресу Українських Націоналістів принцип опори на власні сили: “Лише військова сила, що спиратиметься на озброєний народ, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе звільнити Україну від займанців та вможливить упорядкування Української Держави”.²⁹

Основною базою ОУН стала Західна Україна, яка опинилася у складі Польщі. Можна назвати декілька причин, які зумовили такий стан речей. Насамперед, слід зазначити, що першочерговою метою політики польської влади щодо Західної України була її цілковита інтеграція до складу Польської держави. Політика “зміцнення польськості на східних кресах” із певними модифікаціями стала підставою для діяльності польського державного апарату на теренах Волинського воєводства. Західна Україна була своєюрідною “внутрішньою колонією” Польщі, а українське населення Волині піддавалося постійним утискам із боку польських властей у культурно-освітній, релігійній, соціальній та економічній сферах. Політика польської влади щодо українського населення як Західної України в цілому, так і Волині зокрема, стояла на трьох засадах – асиміляції (намагання підкорити собі українців у сфері духовній), колоніальній економічній експансії (прагнення зміцнювати економічну залежність Західної України від корінних польських земель) та репресій (намагання зламати непокірних фізично та морально, зруйнувати їх добробут). Колоніально-поліцейські методи управління Польської держави були сприйняті західноукраїнським суспільством як виклик і стимулювали розвиток українського визвольного руху. Саме

²⁸ Я. Л. Твори себе сам. – Б. м. в.: б. в., 1953. – 22 с.; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 106–109.

²⁹ ОУН у світлі постанов... – С. 13; В'ятрович В. Основні принципи... – С. 17.

вони стали причиною того, що серед українців Східної Галичини та південно-західної Волині у міжвоєнний період широкої популярності набула ідеологія українського націоналізму, яка на перше місце ставила завдання побудови власної держави, як гаранта національних прав народу. Однак, для того, щоби зайняти провідні позиції в українському національно-визвольному русі, ОУН мусила провести не лише належну ідеологічно-пропагандивну роботу, а й організаційну роботу. Альфою і омегою організаційної роботи на всіх етапах діяльності ОУН була розбудова потужної та добре законспірованої організаційної мережі на теренах, де проживали українці. Ще одним суттєвим чинником, який сприяв розвитку мережі ОУН на теренах Західної України, зокрема на Волині, стала відсутність у репресивній політиці польської влади такого елемента як масовий терор. “Сповзання” репресивної політики польської влади в напрямку формування системи масового терору спостерігається лише в 1938–1939 рр., а ключовим моментом цього процесу можна вважати скасування інституту судів присяжних в 1938 р.³⁰

Розбудова організаційної мережі і підготовка кадрів були одними із основних напрямів діяльності ОУН, бо робили добре підґрунтя для подальшого поширення її впливів серед українського населення. На початку 1930-х рр. на теренах всієї Західної України нараховувалося лише близько 600-700 членів ОУН, яким приходилося працювати “в поті чола”, щоби поширити організаційну мережу і при тому уникати “всип”.³¹ Так було і на теренах Волині. Основою для місцевої організаційної мережі ОУН стала низка осередків УВО, яка існувала тут раніше. За даними польських органів безпеки, акумульованими на кінець 1930-х рр., наприкінці 1920-х рр. визначилися основні центри впливів УВО на Волині, а саме: Рівне, Луцьк, Кременець, Ост-

³⁰ Дарованець О. Я. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939). Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007. – С. 41–176; Гловацький І. Українські адвокати... – С. 61.

³¹ Кентій А. Нариси історії Організації... – С. 11.

рог, Володимир-Волинський та Ковель.³² З 1929 р. волинська мережа УВО поступово перетворювалася в мережу ОУН. Остаточна трансформація УВО в ОУН на теренах Волині відбулася на зламі 1930-1931 рр.³³ В документах польських органів безпеки підпільна мережа ОУН зразка 1931 р. могла ще проходити під маркою осередків УВО, але серед “літератури УВО”, виявленої поліцією у Левка Горбачевського із кол. Діброва Рівненського повіту, знайшлися 3 примірники “Бюлетеня Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ” за січень, лютий і червень 1931 р.³⁴

На протязі 1929-1934 рр. ОУН активно розбудовувала свою підпільну мережу, залучаючи до неї молодь, в першу чергу студентів-волиняків, які вчилися у Львові, Варшаві, Любліні, Вільно, а також середньошкільну молодь. Процес розбудови організаційної мережі був тяжкою і клопітною справою. Окремі складові цієї мережі стали відомими польським органам безпеки, про що свідчать дані, поміщені в наступній таблиці.

Динаміка чисельності УВО та ОУН на Волині в першій половині 1930-х рр.³⁵

За даними ВВУ та ВВК ДП		За даними розвідки КОП	
Роки	Чисельність (осіб/осередків)	Роки	Чисельність (осіб/осередків)
1927/1928	430	1929	78/16
1929	327	1930	54/18
1930/1931	56	1931	192/23
1932	73/14	1932	286/54

³² ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 243а. – Арк. 69; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 141, 145зв, 147зв; Ф. 4666. – Оп. 3. – Спр. 1907. – Арк. 18–20зв; ДАРО. – Ф. 30. – Оп. 18. – Спр. 2254. – Арк. 11; Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 2248. – Арк. 10–10зв; Ф. 86. – Оп. 3. – Спр. 1778. – Арк. 1; Ф. 100. – Оп. 1. – Спр. 1299. – Арк. 133; Monografja OUN... – Арк. 10зв, 15, 17, 19зв, 24–24зв, 31, 36зв, 53, 74, 78; Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали... – С. 87; ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Кор. 502. – Спр. 33285. – Т. 1. – Арк. 36; Кучерепа М. М. “Таємний борець”... – С. 302.

³³ ДАВО. – Ф. 4666. – Оп. 2. – Спр. 1907. – Арк. 17зв.

³⁴ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 222зв; Monografja OUN... – Арк. 67зв.

³⁵ Monografja OUN... – Арк. 2; Wysocki R. Organizacja... – S. 335.

1933/1934	762/99	1933	572/84
1. 10. 1935	942		

Ці дані можна порівняти з даними звіту Провідника КЕ ОУН на ЗУЗ Степана Бандери-“Лиса”, які дають картину організаційного стану ОУН на теренах Волині навесні-влітку 1933 р.* Згідно з ним, структури ОУН були у 5 повітах, а саме: 9 містах та більше ніж 64 селах. Окрім того, на Волині було 5 осередків Юнацтва ОУН (із 29, які існували на той час).

В територіальному розрізі це виглядало наступним чином. Найпотужнішим організаційним вогнищем ОУН станом на середину 1933 р. вважався осередок Луцьк-місто (контакти від 1929 р., очолював Скоп'юк), в якому було 12 активних членів, а також ремісничий осередок (10 осіб) та група Юнацтва (19 осіб, з них одна дівчина). Цей осередок мав контакти із мережею ОУН в 22 селах та містечку Колки (3 осіб).³⁶ Деталізувати цю інформацію можуть допомогти документи польських органів безпеки, які в тій чи іншій мірі торкалися проблеми організаційного стану ОУН на Луччині, зокрема матеріали кримінальних справ періоду “великої ліквідації” 1938–1939 рр., а також інші джерела. Першими організаторами мережі ОУН вважалися колишні пластуни Іван Скоп'юк (Луцьк), Ананій Закоштуй (Лаврів) та Віталій Рафальський (Старі Іванчиці). Результатом їхньої праці стала розгалужена мережа ОУН, ключовими осередками якої в 1932 р. були Луцьк, Лаврів, Жидичин, Ківерці, Чаруків, Піддубці, Боголюби, Милуші, Звірів, Романів, Шепель, Городище.³⁷ Відомо також, що членами ОУН в 1932 р. стали Іван Петрук-“Ярема” із Рудки Козинської та Михайло Бекас із Заболот-

* Датування впливає із самого змісту документа. При його аналізі слід мати на увазі, що рух звітних документів від низових структур підпілля до Крайової Екзекутиви мусив зайняти певний проміжок часу, який міг сягати і кількох місяців. Окрім того, зі змісту документа впливає і той факт, що вищі щаблі в ієрархії ОУН в силу тих чи інших причин могли на певний час втрачати зв'язки із низовими ланками на певній території. Це теж могло впливати на повноту і вичерпність звітності.

³⁶ Sprawozdanie Prowod. K. E... – С. 6.

³⁷ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 80зв–81, 82, 97; Monografia OUN... – Арк. 37зв, 39зв, 40зв–42зв.

ців.³⁸ Ці населені пункти повністю випали з поля зору органів безпеки.

І. Скоп'юк став першим повітовим провідником ОУН Луччини (до кінця 1933 р.), а його наступником був Микола Скоп'юк (кінець 1933 – літо 1935).³⁹ Після кількох “всип” у 1933 р., а також появи декількох цінних агентів, органам безпеки стало відомо, що у Луцьку постійно функціонує повітова езекутива ОУН, до якої входили провідник І. Скоп'юк, бойово-розвідувальний референт Костянтин Петрончук із Ківерець (одночасно був районним провідником у Ківерцях), референт кольпортажу (він же “районовий зв'язковий” на Луцький повіт) В. Рафальський, референти пропаганди та Юнацтва.⁴⁰ В другій половині 1933 р. склад повітового проводу ОУН Луччини зазнав персональних змін, бо частина членів повітового та окружного проводів були заарештовані в зв'язку із відомою “Надвірнянською справою” (18 серпня – К. Петрончук та В. Гайдюк, 18 листопада – Олександр Куц, 19 листопада – І. Скоп'юк) і до 1939 р. були повністю виключені з процесу організаційної розбудови ОУН на Волині.⁴¹ За даними суспільно-політичного відділу ВВУ, по арешті К. Петрончука його наступником на посту бойово-розвідувального референта став Григорій Шабала із Ківерець.⁴² Арешт І. Скоп'юка спричинив реорганізацію в кінці 1933 р. повітової езекутиви в Луцьку, до якої, за даними польських органів безпеки, належали Микола Скоп'юк (провідник), Михайло Чигрин (референт пропаганди), К. Швець і Тарас Зононович.⁴³

В 1933 р. ОУН мала вже досить потужну мережу на Луччині. Повітовому проводові підпорядковувалися 6 районів – Лаврів (провідник А. Закоштуй), Боголюби (провідник Ковальчук),

³⁸ Мазурець С. П. Повстанськими... – С. 10, 38–39.

³⁹ Дарованець О. Організаційний стан та діяльність... – С. 47.

⁴⁰ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 80зв–81; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 64. – Арк. 53, 115зв; Монографія ОУН... – Арк. 39, 40зв.

⁴¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 1035. – Арк. 1, 26, 27, 130, 135; Монографія ОУН... – Арк. 47зв, 50.

⁴² Монографія ОУН... – Арк. 39зв.

⁴³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 81; Монографія ОУН... – Арк. 39, 41; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 811.

Милуші (провідник Іван Дзюма-Дзюмук), Ківерці, Шепель, Романів. Окрім того, існували окремих район Луцьк-місто та група Юнацтва в ЛУГ, які напряму підпорядковувалися І. Скоп'юку в обхід повітової ексекутиви. В якості низових осередків виступали “трійки”, “п'ятки”, гуртки; в окремих селах були лише станичні.⁴⁴ Згідно даних пшодовніка слідчої служби Олександра Матушевича, В. Рафальський (член ОУН з 1931 р.) був призначений повітовим провідником І. Скоп'юком районним провідником у Старих Іванчицях і одночасно увійшов до складу повітової ексекутиви ОУН Луччини.⁴⁵

Території на південь від Луцька належали до Лаврівського району. В самому Лаврові з осені 1932 р. існували “трійка” і “п'ятка”, а потім кількість членів зросла. Вони поширювали свої впливи на інші села, зокрема Борис Заремба створив “п'ятку” в Городищі. Після “всипи” 8–10 квітня 1933 р., коли було заарештовано 10 осіб (до амністії в січні 1936 р. виключено із організаційного життя засудженого до 4 років ув'язнення А. Закоштуя), осідок районного проводу був перенесений до Пілганова. Одним з активних організаторів на теренах південної Луччини став Іван (Іон) Шабала із Несвіча, який в 1930–1932 рр. займався комуністичною діяльністю, потім перейшов до ОУН, нав'язав контакт із підпіллям у Лаврові і в 1933 р. організував “п'ятки” у селах Білосток, Горзвин, Воютин, Терники, Коршів, Березина, Несвіч.⁴⁶ Частково підтверджує цю інформацію і спогад Вячеслава Поліщука, який твердив, що з 1934 р. в с. Воютин під прикриттям ВУО працювала ОУН. У Воютині після вбивства Перацького створено з підлітків “трійку” кур'єрів ОУН, до якої входив і сам автор спогадів.⁴⁷

Активним членом ОУН був о. Микола Табаковський з Городищ, якого 17 жовтня 1934 р. заарештувала поліція, а вже 9 лютого 1935 р. він був засуджений до 7 років ув'язнення.⁴⁸ Через “всипу” керівного складу цей район назовні виявляв невели-

⁴⁴ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 64. – Арк. 53; Монографія ОУН... – Арк. 39–40зв, 50–50зв.

⁴⁵ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 80–80зв.

⁴⁶ Монографія ОУН... – Арк. 39зв–40зв, 43–43зв, 44зв.

⁴⁷ Поліщук В. Підпільної праці... – С. 8.

⁴⁸ Монографія ОУН... – Арк. 49зв; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 822.

ку активність, однак і тут була зафіксовані акції ОУН у Пілганові та Полонці.⁴⁹

Дуже потужним був Ківерецький район ОУН, кадри з якого рекрутувалися для поповнення складу повітової та окружної ексекутив. В 1933–1934 рр. органи безпеки мали інформацію про існування підпілля ОУН в Ківерцях (3 “п’ятки” та члени керівних ланок на рівні район – округа, зокрема К. Петрончук, Олександр Дмитрук, Степан Мазурець, Мефодій Микитюк, Василь Корнелюк), Жидичині (“п’ятка” та члени керівних ланок на рівні повіт – округа, зокрема М. Чигрин, Кіндрат Швець, Степан Сілюк, Зіна Бахів), кол. Юліана (Оксана Степура, студентка Варшавського університету).⁵⁰ Аналіз вищенаведеної інформації показує, що до 1935 р. цей район, поряд з осередком в Луцьку, був однією з головних “кузень кадрів” для Луцької округи ОУН. Зовнішні вияви діяльності ОУН зареєстровано, окрім вищевказаних місцевостей, ще й у Клепачові, Липлянах, Небіжці.⁵¹ До 1935 р. цей район суттєвих втрат не зазнав, якщо не рахувати постійних нетривалих арештів членства: окрім К. Петрончука, засудженого в “Надвірнянській справі”, був ув’язнений у 1934–1936 рр. О. Дмитрук.⁵²

На схід від Луцька організаційна мережа групувалася доволу осередків у Романові та Піддубцях. За даними органів безпеки, в 1933 р. у Піддубцях було 16 членів ОУН, зорганізованих у “трійки”. Ними керував Арсен Кротюк, який утримував зв’язки з осередками у Звірові, Романові, Воротньові, Борохові, Пальчу, а також у Ківерцях. Можна припустити, що з часом осідок районного проводу перемістився у Піддубці, як найбільш активне село в окрузі. Серед членів ОУН, які згадуються у матеріалах поліції слід відзначити таких відомих осіб, як Анатолій Козяр, Микола Якимчук (Піддубці), Олекса Заборовець (Звірів). Уточнити зону відповідальності та час появи цього району може допомогти вивчення географії зовнішніх проявів діяльності ОУН на сході Луцького повіту. 24 грудня 1932 р. у селах Рома-

⁴⁹ Monografja OUN... – Арк. 46–47.

⁵⁰ Monografja OUN... – Арк. 39зв, 41–41зв, 49зв.

⁵¹ Monografja OUN... – Арк. 42зв.

⁵² ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4677. – Арк. 31.

нів, Ботинь, Піддубці, Копче-Руське (нині – Новокотів), Звірив, Вишнів, Воротнів, Пальче було розкидано 101 примірник листівок ОУН (дані неповні). В 1933–1934 рр. акції ОУН зареєстровано у населених пунктах Мощаниця, Пальче, Копче Руське, Вишнів, Верхівка, Піддубці, Ромашківка, Котів, Лище, Підгайці, Жорнище.⁵³

Зі поліційного звіту про діяльність ОУН на Волині від 22 травня 1935 р. випливає, що районний провід в Романові був створений І. Скоп'юком в 1932 р. Навесні 1933 р. він був перенесений до сусіднього села Ботинь. Загалом в Романові до ОУН належали 8 осіб, а у Звіриві – 8 осіб, у Піддубцях у належності до ОУН підозрювалися 12 осіб.⁵⁴

На захід та північний захід від Луцька також була створена мережа осередків ОУН (переважно “трійок” і “п’яток”), серед членів яких можна виділити В. Рафальського, Андрія Замелюка та Степана Миколайчука із Старих Іванчиць, Петра Столярчука з Тростянця, Данила Скоп'юка та Данила Палоху із кол. Потреби, Трохима Марцинюка із Усич, Якова Шевчука, Василя Коруку, Івана Коруку, Степана Цап'юка, Івана Смалюка, Івана Поліщука та Івана Киселя із Забороля, Івана Дзюму-Дзюмука (районового провідника у 1933–1934 рр.), Іллю та Андрія Нагірних, Семена Поліщука та Кіндрата Саціна із Милуш, Олександра Будкевича із Богущівки, Петра Хлопецького та Аполінарія Ковальчука із Боголюб, Володимира Чвалу з Озде-ніжа. Є дані, що А. Нагірний, С. Поліщук, С. Миколайчук та П. Хлопецький втягнуті до В. Рафальським в 1931–1932 рр.⁵⁵ Матеріали кримінальної справи Сергія Ковальчука і тов. свідчать, що в 1930 р. В. Рафальським до ОУН був завербований Гнат Зубрицький, а в 1931 р. – ще 6 осіб із с. Боголюби.⁵⁶ Петро Хлопецький у 1939 р. зізнав, що в 1930 чи 1931 р. його до ОУН втягнув В. Рафальський і приділив до “п’ятки” в Боголюбах. В 1933 чи 1934 р. П. Хлопецький став керувати тією “п’яткою” і

⁵³ Monografja OUN... – Арк. 40–40зв, 42, 44, 45–47.

⁵⁴ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1007. – Арк. 15–15зв.

⁵⁵ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1923. – Арк. 11, 13; Спр. 1954. – Арк. 80зв, 97; Спр. 1964. – Арк. 31; Спр. 1969. – Арк. 20, 23; Monografja OUN... – Арк. 40зв, 41зв–42, 49.

⁵⁶ ДАВО. – Ф. 191. – Оп. 1. – Спр. 1283. – Арк. 159–160.

почав організовувати районний провід у Боголюбах, якому підпорядковувалися осередки ОУН в селах Боголюби, Богушівка, Забороль, Баїв.⁵⁷ З 1934 р. членом ОУН став Опанас Ковальчук із с. Литва на Торчинщині.⁵⁸ Є дані про існування осередків ОУН у Старих Іванчицях, Тростянці, Шепелі, Потребах, Заборолі (кілька “п’яток”), Княгинінку (нині – Маяки), Боголюбах; акції ОУН проводилися в населених пунктах Озденіж, Княгинінок, Милуші, Забороль, Шепель, Любче, Баїв, Башова, Малий Омеляник, Боголюби.⁵⁹

Щодо колківського осередку ОУН, то наявна інформація дозволяє припустити, що до нього належали Ганна Омельчук-“Мала”, дружина о. Данила Омельчука із с. Старосілля на Колківщині, та її діти Неоніла і Євген, які студіювали в Подебрадах та Празі.⁶⁰ Окрім того, є інформація, що в липні 1933 р. на терені гм. Колки проводив агітацію Опанас Надашкевич із Берестечка, який 28 вересня 1933 р. мав контакт із членом повітового проводу Луччини М. Скоп’юком.⁶¹

Розгорнуті свідчення про особовий склад ОУН в м. Луцьку на початку 1930-х рр. дав Володимир Гайдюк під час допиту в НКВД 25 березня 1940 р. Він вказав, що до ОУН в м. Луцьку належало близько 20 осіб, 11 з них назвавши поіменно. Зокрема, це були відомі в подальшому члени ОУН: Олександр Куц, брати Іван та Микола Скоп’юки, Кіндрат Швець, Ананій Закоштуй, Віталій Рафальський. Система організації – “трійки”.⁶² Місто Луцьк повітовому проводу Луччини організаційно не підлягало, очевидно маючи пряме підпорядкування окружному проводу.⁶³ Згідно свідчень Олексі Багнюка, до цього осередку входив також Василь Левицький, який брав участь в організованому І. Малюцою-“Грабом” 10-денному вишкільному курсі на р. Стир поблизу Луцька. Це був вишкіл для провідної еліти ОУН Луч-

⁵⁷ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 97.

⁵⁸ Я. Л. Твори... – С. 12.

⁵⁹ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 11, 13; Спр. 1964. – Арк. 24; Monografja OUN... – Арк. 39зв, 41, 42, 44, 46–46зв, 47зв–50зв.

⁶⁰ Monografja OUN... – Арк. 51зв; Українська жінка... – С. 100.

⁶¹ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 78.

⁶² ДАВО. – Ф. 4666. – Оп. 2. – Спр. 1907. – Арк. 19-19зв.

⁶³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 96зв.

чини і Берестеччини, бо в ньому брали участь О. Куц, М. Чигрин, О. Багнюк. Тому можна припустити, що В. Левицький належав до керівного складу осередку Луцьк-місто.⁶⁴ Польські органи безпеки в 1933–1934 рр. оцінювали чисельність міського осередку в межах 8–12 осіб, організованих у “трійки”.⁶⁵ Володимир Лобай-“Вугляр” згадував, що в 1933–1935 рр. він мав своїм головним завданням закріплювати організаційні зв’язки з Волиню і їздив туди п’ять або шість разів. Контактувався він із Мироном Кисілем із Хлоп’ятина на Сокальщині, який працював тоді у “Народній торгівлі” у Луцьку. М. Кисіль скотактував його із М. Скоп’юком, який тоді очолював Луччину. Перед тим мав зв’язкову лінію через Горохівщину до А. Закоштуя, який входив до складу Проводу Луччини.⁶⁶ Зв’язкова лінія до А. Закоштуя в квітні 1933 р. втратила свою актуальність, а М. Кисіль залишився нерозконспірованим до кінця польської окупації. До В. Лобая також прибували зв’язкові із Волині, зокрема поліційний конфідент і член Юнацтва ОУН Іван Карась-“Павук”.* “Павук” твердив, що був висланий І. Скоп’юком у “мандрівку” і перенаправлений Матвієм Миколайчуком із Пільганова у Стоянів, до В. Лобая. У нього він перебував з 3 по 5 листопада 1932 р., а потім з Олександром Новицьким, студентом із м. Торчин, перевіз валізку із боєприпасами до Ківерець.⁶⁷

Особливу роль в розвитку ОУН на теренах Луцького та Дубенського повітів відіграла група Юнацтва ОУН в ЛУГ. Точну дату постановня цього осередку встановити не вдалося. Однак відомо, що А. Закоштуй став членом УВО ще під час навчання в цьому закладі (1923–1930), що дає підстави твердити про витворення групи Юнацтва в ЛУГ на початку 1930-х рр.⁶⁸ У некролозі на Гриця Максимчука-“Кайдаша” стверджується, що він вступив до Юнацтва ОУН в Луцьку, ще до свого переїзду до Львова

⁶⁴ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 81зв.

⁶⁵ Monografja OUN... – Арк. 39–39зв.

⁶⁶ Лобай В. З моїх переживань... – С. 30–31.

* До 1935 р. конфідент поліції, вилучений із агентурного апарату із формулюванням: “Подавав вигадані інформації з метою отримання матеріальної вигоди” (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5672. – Арк. 12).

⁶⁷ Monografja OUN... – Арк. 37–37зв.

⁶⁸ Українська гімназія... – С. 116, 194–195, 198; Я. Л. Твори... – С. 4–5.

у 1933 р.⁶⁹ За даними органів безпеки, в 1932 р. неї належали 6 осіб, зокрема І. Дзюмук. Провідницею “дівочої секції” цього осередку вважали Галину (в документі – Гелену) Хілевську, однак сама Хілевська у своїх спогадах нічого не подала про свою причетність до ОУН. Одним із проявів діяльності цієї групи став зареєстрований поліцією 7 лютого 1934 р. випадок поширення листівок ОУН під час одного з масових заходів у ЛУГ.⁷⁰ В 1934 р. зафіксовано появу нової “трійки” Юнацтва в ЛУГ, до якої входили Світлана Редько-Редченко, Юрій Кох та Ростислав Сочинський.⁷¹ Багато учнів і випускників ЛУГ цього та пізнішого періодів стали активними у підпіллі ОУН Луччини, а згодом – і цілої Волині, зокрема О. Куц, Євген Шульга, Оксана Степура та її брат Тарас, М. Чигрин, Зіна Бахів, Анатолій Козяр, І. Дзюмук, К. Петрошук, Микола та Олена Мостовичі, Ірина Солодуха.

Організаційно підпорядкованою Луцькому повіту ОУН була Берестеччина. Підпілля ОУН в Берестечку в 1933 р. організував Антон Хмарук, який влітку 1934 р. нелегально виїхав за кордон. Після цього керівництво організаційною акцією в цьому терені перейшло до рук Олекси Багнука, якого за активну націоналістичну діяльність вигнали з Острозької вчительської семінарії.⁷² До осередку в Берестечку належали відомі в майбутньому члени Організації Іван Філіпович та О. Надашкевич (обоє з 1933 р.), Іван Гладун та Теофан Ошуркевич (обоє з 1934 р.).⁷³

В першій половині 1930-х рр. почали формуватися осередки на території північної частини Луцького повіту та південно-західної частини Сарненського повіту, які належали до Луцького повіту ОУН. Члени КПЗУ Лукаш Бондарчук і Йосип Гутник, які колись були членами ОУН, під час поліцейських допитів в 1938 р. твердили, що в 1933-1935 рр. в у селах Полиці і

⁶⁹ ДАВО. – Ф. Р-1021. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 11.

⁷⁰ Українська гімназія... – С. 30; Монографія ОУН... – Арк. 48–48зв.

⁷¹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1007. – Арк. 3–3зв.

⁷² ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 78; Дарованець О. Репресивна акція польської влади щодо Організації Українських Націоналістів на Волині в листопаді 1938 р. – вересні 1939 р. // Український визвольний рух. – Зб. 3. – Львів: Коло, 2004. – С. 128 (С. 102-144).

⁷³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 77зв–78.

Веретеничі Сарненського повіту налічувалося 15 членів ОУН (2 осередки).⁷⁴ Пізніше, в 1936 р., за сприяння Зіни та Сергія Бахових з Луцька, вона поширилася на село Суховолю та осаду Рафалівка, а її чисельність сягнула 26 осіб.⁷⁵ Вони були організаційно зв'язані з “п'яткою” у Храську Луцького повіту, організованим у середині 1934 р. Яковом Красьохою, а також осередком ОУН в Степані.⁷⁶ Тиміш Кріт із Полиць Сарненського повіту зізнав, що в 1934 р. Я. Красьоха завербував його до ОУН.⁷⁷ Поряд з осередком в Храську існували “трійки” ОУН Старому Чарторійську, Цмінах, Новосілках (8 осіб), однак встановити точний час появи цих організаційних одиниць не вдалося.⁷⁸ Діяльність осередку в Храську полягала у вербуванні та ідеологічному вишколі нових членів, підписці на легальну націоналістичну літературу.⁷⁹

На думку керівництва ОУН на ЗУЗ, осередок Рівне-місто станом на літо 1933 р. був слабким. Група Юнацтва нараховувала 7 осіб, а організатор мережі УВО Степан Семенюк по виході з в'язниці не вступив до ОУН, а до УСРП. Керівний осередок знаходився поза межами Рівного і утримував контакти із 27 селами та містами Костопіль, Корець, Остріг та, можливо, Дубно (з тексту неясно). В Острозі був потужний осередок із 7 активних членів, але не була розбудована сільська мережа.⁸⁰

Цю інформацію зсередини самого підпілля ОУН можна доповнити даними, які походять з інших джерел. Мережа ОУН в Рівненському повіті творилася на базі кількох компонентів: уцілілих після “ліквідації” 1930 р. осередків УВО, вихованців Пласту, а потім – Юнацтва ОУН в РУГ (т. зв. “рівненського грона ОУН”), а також осередків, створених стараннями активістів ОУН з Клевани. Згідно даних органів безпеки, в 1929 р. була

⁷⁴ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 167.

⁷⁵ ДАВО. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 2010. – Арк. 1; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 213–213зв.

⁷⁶ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 13, 14.

⁷⁷ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 15.

⁷⁸ ДАВО. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 2010. – Арк. 2; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 15.

⁷⁹ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 13, 14.

⁸⁰ Sprawozdanie Prowod. K. E... – С. 6.

створена повітова команда УВО в Рівному на чолі зі знаним діячем Пласту Степаном Семенюком. Їй підлягали 7 районів (Межиріцький, Тучинський, Олександрійський, Майківський, Глинський, Рівненський, Клеванський), осередки в Майкові (провідник – Микола Шафранський-“Єсюк”), Жаврові, Дулібах, Тучині, Олександрії, Святті, Чудниці, Городищі, Застав’ї, Дивені, Залізниці (Семен Новак), Дворці, кол. Діброва (Левко Горбачевський), м. Рівне та Межиріч (Яків Тижук-“Чорний вовк”). Система була “трійкова” або “п’яткова”, залежно від місцевих обставин. В цей час УВО зуміла поширити свої впливи на старшокласників РУГ, насамперед тих, які належали до Пласту (Сергій Люк, Михайло Бляхарчук та ін.). Поліції вдалося впасти на слід цієї мережі: у травні 1930 р були виарештувані поодинокі члени або люди з осередків УВО у Рівному (зокрема С. Семенюк) та Майкові, в жовтні – у Рівному, Святті та Олександрії, у листопаді – Чудниці, Межирічі, Застав’ї, Дивені, Городищі, Черниці, Діброві, Залізниці.⁸¹ Загалом ця “ліквідація” обійняла 94 особи (зокрема, 1 із Костопільщини і 14 із Здолбунівщини). 9 з них були засуджені на терміни від 3 до 8 років (зокрема С. Семенюк та брати Григорій і Левко Горбачевські), а ще 38 – на терміни від 0,5 до 2 років.⁸²

Після такого погрому головним організаційним центром на певний час став осередок ОУН в РУГ. Вихованцями цього навчального закладу були переважно люди із Рівненщини, Дубенщини, Здолбунівщини: Ростислав Волошин (член ОУН з 1929 р., закінчив РУГ у 1932 р.), Василь Магденко, С. Люк, Олександр та Яків Бусли, Володимир, Кузьма, Сергій та Ольга Робітницькі (члени УВО, згодом ОУН), Генадій Янкевич, М. Бляхарчук (член УВО, загинув після втечі в СРСР), Андрій Кисіль, Олександр Скоропада-“Будяк” (член ОУН із 1933 р.), Костянтин Церкевич-Яковлів, Анісія Селепина, Василь Булавський, Анатоль Довгопільський, Сергій Костецький, Євген

⁸¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5540. – Арк. 25зв; Монографія ОУН... – Арк. 53, 60–61зв.

⁸² Дарованець О. Я. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939). Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007. – С. 59–60; Дарованець О. Репресивна політика... – С. 299–300.

Серветник, Федір Темнюк, Лідія Тижук, Арсен та Микола Бондарчуки, Ганна Ковбаса, Антоніна Горохович, Марія Кікісь, Василь Саблій, Софія Масвська, Левко та Микола Дзіваки.⁸³ Частина з вищеназваних осіб не належала до УВО чи ОУН, а до таємного Пласту, про що свідчать спогади Василя Саблія, виключеного в 1931 р. з 8 класу РУГ; принаймні він сам себе не подавав як причетного до ОУН.⁸⁴ К. Церкевич-Яковлів зізнав, що вперше отримав “Сурму” навесні 1930 р. від М. Бляхарчука, який став його організаційним зверхником.⁸⁵ Конфідент “Лис” у січні 1933 р. постачив поліції 3 примірники “Сурми” за 1929–1930 рр. та 1 примірник “Юнака”, які дістав від Левка Зброжика з Рівного, колишнього учня РУГ. Той, в свою чергу, отримав їх у 1932 р. від студента Львівського університету С. Ілюка.⁸⁶

Ці кадри не могли перебувати в стінах гімназії вічно і тому в 1932–1933 рр. на перше місце висунувся досить чисельний клеванський осередок, який постачав керівні кадри на рівнях район – повіт, а згодом і округа. Його головними перевагами були наявність студентів, які мали постійний зв’язок з вищими клітинами ОУН у Львові через студентський організаційний відділ (О. Бусел, Я. Бусел, Г. Янкевич) та здібного організатора, який залишався на місці – В. Робітницького. В 1932 р. до В. Робітницького приїжджав із Львова оргреферент КЕ ОУН ЗУЗ Іван Малюца для організації пункту розповсюдження літератури ОУН. Пізніший Головний Командир УПА Василь Кук також у 1932 р. доставляв нелегальну літературу ОУН до В. Робітницького в Клевань. Про значення клеванського осередку в структурі ОУН на Волині свідчить той факт, що пізно восени 1933 р. до Клевані з інспекційною поїздкою знову приїхав І. Малюца.⁸⁷

⁸³ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 6466. – Арк. 1–3; Гуцуляк М. Про близьке зда-лека... – С. 82, 142–143, 145–146, 149, 156–157; Марчук І. Пам’яті голови... – С. 168–169; Робітницький С. М. Серед неправди... – С. 7; Спогади Олексія Андрійовича Скоропада... – С. 17, 20; Monografia OUN... – Арк. 55зв, 60.

⁸⁴ Саблій В. М. Сидів при трьох... – С. 29–30.

⁸⁵ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 6466. – Арк. 2-3.

⁸⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5540. – Арк. 2.

⁸⁷ ДАРО. – Ф. 32. – Оп. 36. – Спр. 2. – Арк. 172; Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 221; Спогади генерал-хорунжого УПА Василя Кука записані О. Дарованцем 28 жовтня 2003 р. у м. Львові (Із домашньої колекції історика О. Дарованця, с. Карпилівка Рокитнівського району Рівненської області).

Завдяки конфідентам Степану Ворнику-“Лису” з Рівного (1931–1934) та Андрію Ємцю із Оржева (1933) поліція отримала інформацію про рух нелегальної літератури на теренах, підлеглих Рівненському повіту ОУН. Література надходила зі Львова до Клевая, звідти спрямовувалася в Оржів до Павла Данилюка та А. Ємця, який постачав цю літературу Є. Серветнику із Бехеня. Від Серветника вона передавалася Петру Огороднику (Ходоси), який переховував її у Овсія Кравчука із того ж самого села. Є. Серветник отримував літературу від О. Робітницької за посередництвом Тетяни Журавель із Бехеня. Окрім того, частина нелегальних видань переправлялася на терени Деражненської гміни Костопільського повіту, а також Василю Бондару (Бондаруку) із Корця та С. Новаку із Даничева.⁸⁸ Через осередок в Тютюковичах література ОУН надходила в села Шпанів, Бармаки, Малий і Великий Олексин, Тинне, Дворець і Обарів. Однак серйозних “всип” не було, бо після гучних процесів 1932 р. був засуджений лише Я. Бусел, а в червні 1934 р. були заарештовані ще 4 особи, які опинилися в концтаборі Береза Картузька.⁸⁹

За даними органів безпеки, в 1933 р. Я. Бусел став повітовим провідником ОУН Рівненщини. В організаційному плані повіт ділився на 8 районів: Олександрійський (провідник – Павло Семенюк; одночасно був провідником “трійки” в Олександрії), Рівненський (Артемій Юцко-Селепина (в документі – Юдко)), Дядьковицький (С. Ілюк), Тучинський (студент Серафим Бичківський із с. Річиця), Межиріцький (провідник Семен Новак, оргреферент Яків Тижук, члени Лідія Тижук та Антоніна Горохович), Корецький (Василь Бондар), Майківський (провідник Олекса Ільчук, заступник провідника – Петро Ільченко) та Клеванський. Зв’язковим (“референтом націоналістичного руху”) на Рівненський повіт КЕ ОУН ЗУЗ визначено С. Ілюка.⁹⁰ З інших джерел відомо, що в цей час станичним свого села та районним провідником ОУН в Клевані був В. Робітницький.⁹¹ По арешті і

⁸⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5672. – Арк. 3зв; Монографія ОУН... – Арк. 55зв–56.

⁸⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5540. – Арк. 1; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 667. – Арк. 7; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 69. – Арк. 124.

⁹⁰ ЦДІА України у Львові. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 1–1зв; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 8зв, 34; Монографія ОУН... – Арк. 55–56.

⁹¹ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. – Арк. 34зв.

засудженні Я. Бусла, В. Робітницький у 1934 р. стає провідником Рівненсько-Костопільського повіту ОУН.⁹²

Суспільно-політичний відділ ВВУ мав інформацію, що в 1931–1933 рр. були створені “трійки” УВО (ОУН – *О. Д.*) в Гориньграді, Житині, Кустині, Козлині, Хочині, Святті, Ходосах, Олександрії і Бехені. Вони ж твердили про існування осередків ОУН в Даничові, Шпанові, Глинську, Великому Олексині, Колоденці, Тучині (3 “трійки”). Восени 1934 р. місцевостями, обійнятими діяльністю осередків ОУН, вважалися міста Рівне та Клевань, кол. Адамків, села Басів Кут, Шпанів, Забара, Грабів, Богданівка, Клевань-Селище, Оржів, Майків, Пашуки, Даничів, Олександрія, Бічаль, Ходоси, Свяття, Кустин, Хочин та Козлин.⁹³ У вересні–листопаді 1934 р. конфідент “Мороз” інформував поліцію про існування “трійок” ОУН в Даничові, Межирічі та Липках, а також наявність підпільників в Застав’ї та Залізниця (Іван Войтович).⁹⁴ Аналіз географічного розміщення цих осередків вказує, що найпотужнішою була мережа ОУН на захід та північ від Рівного (райони: Олександрійський – 8 сіл, Клеванський – Клевань і 4 села, Рівненський – Рівне і 4 села, Дядьковицький – 2 села, Тучинський – Тучин і 2 села, Межиріцький – Межиріч і 3 села, Майківський – 2 села, Корецький – Корець і 2 села). У 1933–1934 рр. прояви діяльності ОУН реєструвалися і в інших місцевостях Рівненського повіту, зокрема селах Поповичі, Рогачів, Суськ, Дерев’яне, Караєвичі, Юрдика-Новостав, Тайкури, Бугрин, Невірків. Дуже агресивним діячем ОУН в 1933–1936 рр. вважався Семен Новак із Даничова, який посприяв тому, щоби усунути із парафії в Даничові затятого противника українізації церкви о. Олександра Марчука і замінити його на більш національно свідомого о. Йосипа Грушецького. Окрім того, на терені Кореччини діяли студенти-організатори Андрій Марченко (в Корці, Самострілах; родом зі Свищова Дубенського повіту) та Федір Темнюк (Чудниця Рівненського повіту). Активним членом ОУН також вважався Мефодій Сагайдаківський

⁹² ДАРО. – Ф. 32. – Оп. 36. – Спр. 2. – Арк. 172; Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 220зв–221.

⁹³ Monografija OUN... – Арк. 55–56зв.

⁹⁴ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 8зв, 27–27зв, 34.

із с. Вільгор. Загалом, за даними ВВУ станом на 1 січня 1935 р. чисельність “прихильників” ОУН в Рівненському повіті становила близько 125 осіб.⁹⁵

Наведені в звіті КЕ ОУН ЗУЗ дані про зв’язки Рівненського повіту ОУН з мережею ОУН в Костополі та Острогу можна підтвердити та деталізувати даними з інших джерел. Найранішою в часі датою постановня мережі ОУН на терені південно-західної Костопільщини є 1930 р. Іван Токар із с. Ставок згадував, що на Великдень 1930 р. за пропозицією Григорія Рибак з Звіздівки розклеїв листівки ОУН в Ставку, Злазному, Постійному, а потім став зв’язковим.⁹⁶ Однак, в спогаді можлива помилка, адже польськими органами безпеки в 1930–1932 рр. не зареєстровано на Костопільщині ніяких виступів ОУН. Одним із діячів ОУН, які потрапили в поле зору поліції, був Михайло Єпик–“Скоп” із кол. Олександрівка, який мав контакти із Я. Буслом та Г. Янкевичем і вважався зв’язковим між підпіллям ОУН на Клеванщині та Деражненщині. Перший контакт братів Миколи та Герасима Єпиків із Я. Буслом поліція зареєструвала 17 травня 1930 р.⁹⁷ В. Робітницький зізнав, що під час одного з контактів з І. Малюцою отримав контакт до Дмитра Єпіка в Деражному.⁹⁸ Автори “Монографії ОУН на Волині” прийшли до висновку, що ОУН на тутешніх теренах в 1933 р. перебувала в стадії організаційного становлення. Тоді поліція підозрювала в належності до ОУН 15 осіб у населених пунктах Степань (5), Мале Вербче, Труди, Велика Любаша, Підлужне, Печалівка, Берестовець, Звіждже, Ставок. Аналіз цієї інформації вказує на те, що до цього списку потрапили переважно активісти протиалкогольного товариства “Відродження”, члени Пласту та “Просвіти”, які не обов’язково мусили бути членами ОУН.⁹⁹ В цьому переліку немає Аврама Фінчука із Ставка, із некролога на якого довідуємося, що він був членом ОУН з 1933 р., а з 1935 р. – провідником

⁹⁵ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7906. – Арк. 2-2зв; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 102, 106; Monografja OUN... – Арк. 60, 69зв–71зв.

⁹⁶ Токар І. У боротьбі... – С. 70.

⁹⁷ Monografja OUN... – Арк. 20зв–21.

⁹⁸ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 221.

⁹⁹ Monografja OUN... – Арк. 18–18зв.

“трійки”.¹⁰⁰ Натомість в 1934 р. органи безпеки зуміли отримати точнішу і детальнішу інформацію про підпілля ОУН на Костопільщині. “Серцем” підпільної мережі були Деражненська та Костопільська гміни. Осередки та окремі члени й симпатички ОУН були виявлені у селах Звіждже (5 осіб, зокрема Г. Рибак та Іван Кублій), Ставку (5 осіб, зокрема І. Токар), Бічаль (“п’ятка”, зокрема Василь Шабаровський та Степан Чернецький), Постійне (1 осередок), Велика Любаша (4 особи, зокрема Костянтин Гірей), Підлужне (3 особи), Печалівка (2 особи), кол. Олександрівка (12 осіб, зокрема Гордій Бас, Дмитро та Михайло Єпіки). Зовсім відсутня інформація про підпілля ОУН на терені м. Костополя. Друга група осередків ОУН групувалася довкола Степані (10 членів та симпатиків): Кричильськ (1 особа), Вербче (1 особа), Золотолин (7 осіб).¹⁰¹ Окремо слід відзначити, що у вересні–листопаді 1933 р. зареєстровано проведення шкільної акції в Деражному, Звіжджу, Чудвах, Постійному, Більчі, Ставку, а листівки про смерть діячів Організації Павла Голояда та Якова Пришляка були розкидані у Злазному, Ставку, Головині, Великій Любаші, Звіжджому.¹⁰² За свідченням І. Токара, різного роду літературу ОУН привозив з Галичини і Олександр Цикун.¹⁰³

Згадується також про осередок в Бистричах – родинному селі Тараса Бульби-Боровця, який був зав’язаний на нього, але сам Т. Боровець у своїх спогадах признається лише, що належав до невеликої підпільної організації під назвою “Українське Національне Відродження” (заснована в 1932-1933 рр., орієнтувалася на екзильний уряд УНР).¹⁰⁴ А в “Монографії ОУН на Волині” про нього написано, що він перебуває в контакті з КЕ ОУН у Львові і заснував у Бистричах “гурток” ОУН в складі 5 осіб. Завершується ця інформація таким висновком: “Боровець, як організатор ОУН, дуже небезпечний”.¹⁰⁵ Дещо прояснює цю ситу-

¹⁰⁰ Вільна Україна... – С. 10.

¹⁰¹ Монографія ОУН... на Wołyniu. – Łuck, 1935 (ДАРО. – Фонд бібліотеки. – Спр. 877). – Арк. 19–19зв.

¹⁰² Монографія ОУН... – Арк. 19зв–20зв.

¹⁰³ Токар І. У боротьбі... – С. 70.

¹⁰⁴ Бульба-Боровець Т. Армія... – С. 24, 30.

¹⁰⁵ Монографія ОУН... – Арк.72.

ацію відомий член ОУН Ярослав Гайвас у листі до Романа Петренка-“Омелька” від 15 лютого 1999 р.: “Зв’язки з Боровцем 1929 року в Луцьку, коли я приплив туди в складі першої водної прогульки українського Пласту зі Львова на Волинь. [...] Чи Боровець був тоді у зв’язку з нашою групою в Луцьку, не знаю, але якийсь контакт мали, бо мабуть вони повідомили його про наше прибуття до Луцька. Сам Боровець прибув до Львова в осені і з того часу він прибував кожного року. Кожен раз він прибував не з порожньою кишенею і гостив працівників Дешевої книжки, які завжди були напівголодні. З того часу я мав постійний контакт з Боровцем, бо я був організаційний референтом Краєвої Екзекутиви. До слів Боровця багато ваги прикладати не можна, бо вони були висловом його настрою або актуальної потреби”.¹⁰⁶ А загалом, формування організаційної мережі на півночі Костопільського повіту простежується з другої половини 1930-х рр. Зокрема, Євстахій Мушин-“Случко” та Тихін Козлюк із Яблонного, а також Павло Луцик-“Дністер” із Антонівки стали членами ОУН з 1936 р. В січні–березні 1939 р. в Березному, Антонівці, Яблонному, Полицях та хут. Занакот заарештовано вже 27 членів та симпатиків ОУН, а ще 4 особи заарештовано в Степані.¹⁰⁷

В документах пізнішого часу, які увібрали в себе інформацію, отриману внаслідок слідства у “костопільській справі”, постанови ОУН на теренах Костопільщини датуються 1933 р. Зокрема, в матеріалах кримінальної справи Г. Рибака і тов. виділяються дві фази діяльності ОУН в Костопільському повіті: 1) початкова (1933 р. – літо 1935 р.) – створення “трійок”; 2) розбудови (літо 1935 р. – до ліквідації в серпні 1936 р.) – чисельний зріст ОУН, створення районного проводу в Звіжджому з поділом всіх “трійок” на 4 групи. Вважалося, що діяльність ОУН на терені Костопільського повіту започаткував Степан Чарнецький із Бічала, який тоді звербував до ОУН І. Кубля,

¹⁰⁶ Листовна консультація з проф. Ярославом Гайвасом... – С. 214.

¹⁰⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 200, 211зв, 258зв–259; Спр. 7873 – Арк. 18, 38зв–39, 57, 74зв; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4650. – Арк. 4; Оп. 9а. – Спр. 1092. – Арк. 28; ДАРО. – Ф. Р-2771. – Оп. 2. – Спр. 2602. – Арк. 55, 56.

Г. Рибака та В. Шабаровського.¹⁰⁸ В. Робітницький зізнав, що під час одного з організаційних контактів з І. Малюцою (по арешті і засудженні Я. Бусла) він отримав зв'язки із Дмитром Єпіком із Деражного, якому передавав надслані Малюцою нелегальні видання. Д. Єпік був організаційно підпорядкований В. Робітницькому, який проводив з ним та іншими діячами ОУН з Костопільщини вишколи (зокрема, в восени 1934 р та в січні 1935 р.). Д. Єпік був членом ОУН з 1933 р.; членами ОУН були і його брати Микола і Петро. В тому ж таки році він втягнув до ОУН С. Чарнецького, який звербував П. Бачука і Й. Потапчука, створивши “трійку”. Шкільна акція в Звіжджі, Бічалою, Постійному, Чудвах восени 1933 р. відбулася за наказом Д. Єпіка.¹⁰⁹ Згідно зізнань П. Петрини-Петринчука із с. Підлужне Костопільського району, він став членом ОУН в 1934 р., а з 1935 р. очолив групу ОУН, до якої входила 21 особа (14 – із Підлужного, 3 – із Великої Любаші, 4 – із Корчів’я). Вона була розбита на 5 “трійок” і підлягала району ОУН.¹¹⁰ Керівниками ОУН він називав мешканців с. Звіждже Григорія Рибака, Петра Шидловського (технічний керівник району (бойовий референт – *О. Д.*)), Івана Кубля (керівник групи ОУН із центром у с. Головин), Пилипа Мартинчука (керівник групи).¹¹¹ Згодом в 1936 р. поліція провела масштабну “ліквідацію” ОУН на теренах південно-західної Костопільщини, яка огорнула 87 осіб (з них 62 особи засуджено на сумарний термін ув’язнення 332,5 років).¹¹² Проте, слід за-

¹⁰⁸ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 2219. – Арк. 293, 294.

¹⁰⁹ ДАРО. – Ф. 32. – Оп. 36. – Спр. 2. – Арк. 172–173; Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 221.

¹¹⁰ Протокол допиту обвинуваченого Петрини-Петринчука Петра Корнійовича від 7 лютого 1940 р. (Домашня колекція історика Ігоря Марчука, м. Рівне). – С. 1-2; Протокол допиту Петрини-Петринчука Петра Корнійовича від 4 березня 1940 р. (Домашня колекція історика Ігоря Марчука, м. Рівне). – С. 1-2; Протокол допиту Петрини-Петринчука Петра Корнійовича від 3 червня 1940 р. (Домашня колекція історика Ігоря Марчука, м. Рівне). – С. 1-3.

¹¹¹ Протокол допиту обвинуваченого Петрини-Петринчука Петра Корнійовича від 7 лютого 1940 р. (Домашня колекція історика Ігоря Марчука, м. Рівне). – С. 2; Протокол допиту Петрини-Петринчука Петра Корнійовича від 3 червня 1940 р. (Домашня колекція історика Ігоря Марчука, м. Рівне). – С. 2.

¹¹² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 251–251зв; Дарованець О. Боротьба Організації... – С. 71.

значити, що частина членства залишилася нерозконспірованою і в ході цієї “ліквідації”. До них, зокрема, належить Євген Татура, син священника із с. Ставок Арсена Татури, випускник РУГ та студент Варшавського університету, член ОУН з 1932 р.¹¹³

В першій половині 1930-х рр. підпілля ОУН на Костопільщині суттєвих втрат не зазнало: в 1934 р. 4 особи було засуджено і 3 опинилося в концтаборі Береза Каргузька (із 16 заарештованих).¹¹⁴

На теренах Сарненського повіту, який в 1930 р. був переданий зі складу Поліського воєводства до Волинського, перші організаційні осередки появилися ще на початку 1930-х рр. Це вищезгадані осередки в Степані та Рафалівщині, які підпорядковуватися Луцькому повіту ОУН. Поза тим, даних про існування осередків ОУН на території Сарненського повіту в першій половині 1930-х рр. немає. Повітове керівне звено ОУН Сарненщини і осередки в Кураші, Орв’яниці та Солотіївці появилися щойно в другій половині 1930-х рр.¹¹⁵

У звіті Провідника КЕ ОУН ЗУЗ побіжно згадується про Дубно, однак з цього джерела випливає, що станом на середину 1933 р. підпілля ОУН на Дубенщині або не було настільки сильним, щоби це відзначати в звіті, або був втрачений зв’язок з тими елементами організаційної мережі, які існували на терені повіту. В усякому разі, Дубно не входить в перелік основних центрів поширення впливів ОУН. Однією з “перших ластівок” організованого націоналістичного руху був Ростислав Волошин-Березюк із Озерян Дубенського повіту, учень РУГ, а згодом – студент Львівської політехніки, який був членом ОУН (зглядно Юнацтва ОУН) з 1929 р. (за іншими даними – з 1932 р.).¹¹⁶ Є дані, що до того, як стати провідником Рівненської округи, в 1933 р. він був провідником Дубенського повіту ОУН і організував низку осередків Організації у Варковицькій гміні.¹¹⁷

¹¹³ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 822.

¹¹⁴ ДАРО. – Ф.33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 107.

¹¹⁵ Калина Л. У ті важкі часи // Поліський маяк (Дубровиця). – 2003. – 16 серпня. – С. 2; 30 серпня. – С. 2; Коржан М. Фрагмент діяльності ОУН... – С. 547.

¹¹⁶ Директива наркома держбезпеки УРСР С. Савченка... – С. 390; Марчук І. Пам’яті голови... – С. 169.

¹¹⁷ Monografa OUN... – Арк. 5зв, 7; Марчук І. Пам’яті голови... – С. 169.

Р. Волошин мав організаційні зв'язки із Михайлом Бляхарчуком (1931), Олександром та Яковом Буслами, С. Ілюком; окрім того, було встановлено, що він найчастіше контактує із студентом Львівського університету Всеволодом Мельничуком із Княгинина Дубенського повіту.¹¹⁸ Всі вищевказані особи поза всяким сумнівом належали до студентського організаційного відділу.

До Р. Волошина повітовим провідником ОУН Дубенщини в 1931–1932 рр. був Степан Пшеничний із села Мокре (член ОУН від 1930 р.).¹¹⁹ Згідно зізнань Григорія Оборського із Ситна Дубенського повіту, після С. Пшеничного повітовим провідником Дубенщини став Михайло Винниченко–“Отаман” – повітовий провідник Дубенщини.¹²⁰ Враховуючи, що Р. Волошин обіймав пост повітового провідника порівняно короткий термін (перша половина 1933 р.), то можна припустити, що М. Винниченко став повітовим провідником Дубенщини в другій половині 1933 р. В звіті ВВУ про “велику ліквідацію” ОУН на Волині є згадка, що М. Винниченко був повітовим провідником ОУН Дубенщини аж до свого арешту в березні 1939 р.¹²¹ Дані про те, що С. Пшеничний в 1936–1937 рр. поновно обіймав пост повітового провідника Дубенщини, можна вважати маловірогідними з огляду на потребу його конспірації як пропагандивного референта КЕ ОУН ПЗУЗ перед представниками штаблів організації рівня нижче окружного проводу.¹²²

Станом на 1933 р. органи безпеки мали дані про наявність осередків та станичних ОУН в наступних селах Дубенського повіту: Конюшки (8 осіб), Ульбарів (16 осіб), Старій Носовиці (Михайло Пецалюк), Ситні (11 осіб, зокрема Григорій Оборський), Велика Городниця (1 особа), Млинів (1 особа), Надчиці (Василь Магденко), Радивилів (8 осіб, зокрема Григорій Лучкань), Підлу-

¹¹⁸ Монографія ОУН... – Арк. 53в–6.

¹¹⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 794.

¹²⁰ Денишук О. С. Книга Памяті і Слави Волині. – Т. 8. – Рівненська область Дубенський район. Рівне, ППДМ, 2005. – С. 38 (656 с.). Протокол допиту обвинуваченого Оборського Григорія Йосиповича від 27 грудня 1939 р. (Домашня колекція історика Ігоря Марчука, м. Рівне). – С. 3.

¹²¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 258зв.

¹²² ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – Арк. 225зв; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 346.

жне (1 особа), Червона Гора (8 осіб), Демидівка (1 особа), Тур'я (1 особа), Переросля (1 особа), Обгів (1 особа), Дитиничі (1 особа), Мирогоща (2 особи), Птича (1 особа), Голоби (1 особа), Микитичі (1 особа), Шепетин (1 особа), Судобичі (1 особа), Пиратин (4 особи), Вичавки (Юстин Омельчук), Княгинин (В. Мельничук), Турецька Гора (2 особи), Свищів (Андрій Марченко), Дорогостаї (2 особи), Ставище (Василь Кавецький), Боярка (2 особи), Підзамче (10 осіб), Бугаївка (4 особи, зокрема Михайло Морозюк), Хорупань (2 осіб), Тараканів (1 особа), Опарипси (1 особа), Дубно (Теодор Кузик), Варковичі (Олександр Мельничук), Погорільці (1 особа).¹²³ Видатними діячами ОУН на території Дубенщини станом на червень 1934 р. вважалися Дмитро Кондрас із Савчуків та Йосип Павлюк із Березини.¹²⁴ Тут слід зауважити, що окрім членів ОУН, в цей перелік могли потрапити члени та симпатички УСРП, діяльність яких сприяла підняттю рівня національної свідомості місцевого населення. Свої плоди приносила конспірація, яка зберегла частину організаційної мережі від викриття польськими органами безпеки. Наприклад, Афоній Зборовський з Пащихи Дубенського повіту був членом ОУН від 1932 р., а в поліцейських донесеннях відсутня будь-яка інформація про нього.¹²⁵ Додатковим джерелом інформації про підпілля ОУН на терені повіту є реєстр даних про саботажні та пропагандивні акції, які йому приписувалися. В 1932 р. вони зареєстровані у населених пунктах Янівці, Пусто-Іване, у 1933 р. – в Ульбарові, Княгинині, Волиці Збитинській, Пляшовій, Старій Носовиці, Іваню, а у 1934 р. – в Смизі (ремісничка бурса Кременецького ліцею), Перекалі, Косареві, поміж Михайлівцями та Радивиловом. За підозрою в належності до ОУН заарештовувалися люди із Ситна (12 осіб), Волиці Збитинської (2 особи), Озерян (Р. Волошин), Старої Носовиці (Артем Харун та Михайло Пецалюк), Батькова (1 особа), Рогізно (3 особи), Косареві (6 осіб).¹²⁶

На 1 січня 1935 р. експерти ВВУ мали дані про існування осередків ОУН в Теслугові (5 осіб, зокрема Остап Качан), Вели-

¹²³ Monografja OUN... – Арк. 7–9зв.

¹²⁴ Monografja OUN... – Арк. 14зв.

¹²⁵ Сивіцький М. Записки сірого... – С. 103.

¹²⁶ Monografja OUN... – Арк. 10зв–12зв.

ких Жабокриках (3 особи, зокрема Филимон Бондарчук), Великих Дорогостаях (3 особи, зокрема Сергій Кременський із Сильно Луцького повіту та Олекса Береко із Червоної Гори, учень Будівельної школи в Кременці), Мирогощі (5 осіб). Осередок УСРП в Ульбарові (5 осіб) також пов'язувався з ОУН.¹²⁷

Загалом, ОУН на терені Дубенського повіту, окрім перманентних арештів окремих членів, в цей час суттєвих кадрових втрат не зазнала: 3 особи засуджено у 1933 р. та ще 10 – в 1935 р.¹²⁸

За даними польських органів безпеки, на початку 1935 р. в Радивиліві існував осередок ОУН на чолі із студентом Львівського університету Федором Бортником (4 особи), при чому Бортник характеризується як “дуже популярний і впливовий особняк як на терені Радивилова, так і сусідніх Бродів”.¹²⁹ Сам Ф. Бортник згадує, що на початку 1931/1932 н. р. в Брідській гімназії сформувався гурток ОУН (очевидно, Юнацтва ОУН – *О. Д.*) під проводом Андрія Турчина, до якого він увійшов і сам. З 1933 р. члени цього гуртка продовжили організаційну працю поза межами Брідської гімназії, зокрема Ф. Бортник, який став студентом Львівського університету. Він нав'язав контакт із повітовим провідником Брідщини Степаном Борщем, якому доставляв нелегальну літературу ОУН (“Сурму”, “Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ” тощо). В 1934 р., за дорученням С. Борща, створив осередки в Радивиліві (Ф. Бортник, Володимир Зигмонт, Володимир Грицишин), Опарицях (провідник Сергій Михайлюк), Бугаївці (Іван Гаврилюк), які практично безперешкодно діяли до 1937 р.¹³⁰

Першими відомими проявами визвольного руху в Острогу стала організація кількох “п'яток” УВО, закладених в 1926 р. у Острозькій учительській семінарії професором Миколою Шугаєвським. По смерті Шугаєвського в 1928 р. організаційна праця була тимчасово припинена і в подальшому відновлена учнем V курсу семінарії Філюком (в 1931 р. заарештований і ув'язнений у Стрийській в'язниці).¹³¹

¹²⁷ Monografia OUN... – Арк. 9зв.

¹²⁸ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 667. – Арк. 7.

¹²⁹ Monografia OUN... – Арк. 9зв.

¹³⁰ Бортник Ф. Не зломали нас... – С. 6.

¹³¹ ДАРО. – Ф. 86. – Оп. 3 – Спр. 1778. – Арк. 1.

На думку авторів “Монографії ОУН в Здолбунівському повіті” (створена не раніше 1937 р.), естафету перейняли студент Варшавської (пізніше – Гданської) політехніки К. Церкевич-Яковлів і студент Львівського університету Юрій Шукерявий, які забезпечували сталий зв’язок із вищими клітинами ОУН, а також Леонід Червінський із Острога, який вів безпосередню роботу на місці.¹³² К. Церкевич-Яковлів-“Костек Бернацький” зізнав під час допиту у 1937 р., що навесні 1930 р. був залучений до ОУН М. Бляхарчуком, який став його першим організаційним зверхником і давав йому нелегальну літературу для поширення на терені Острога. В 1930/31 н. р. К. Церкевич-Яковлів отримав 10 примірників “Сурми” та 50 листівок ОУН від С. Ілюка, а в 1931/32 ак. р. почав доставляти до Острога літературу із Варшави, отримуючи її від члена ОУН Василя Магденка (два рази). Серед видань, які привозив К. Церкевич-Яковлів, були “Націоналіст”, “Революціонер”, “Сурма”, “Бюлетень КЕ ОУН ЗУЗ”, а в 1933–1934 р. – “Вишкільний курс”, “Лицарі нерівного бою”, “Звідомлення №2” про перебіг шкільної акції та легальні видання “Наш Клич”, “Наш Фронт”, “Юнацька Думка”. В 1930–1931 рр. “Сурма” ходила по руках Л. Червінського, Григорія і Петра Степанюків, Бориса Петровського, а на початку 1932 р. з цих осіб та Петра Грабарчука був організований гурток (“рій”) ОУН, який став зародком Острозької повітової ексекутиви ОУН. Коли Л. Червінський відійшов до війська, заступником повітового провідника К. Церкевича-Яковліва в організаційних справах став учень Острозької вчительської семінарії Олекса Багнюк (родом із Берестечка Горохівського повіту, втягнутий до УВО (зглядно ОУН) Л. Червінським в 1932 р.).¹³³

О. Багнюк був керівником групи Юнацтва ОУН в Острозькій учительській семінарії із серпня 1933 р. і спочатку підпорядковувався безпосередньо оргреферентові КЕ ОУН ЗУЗ І. Малюці, а потім – якомусь осібнякові з Рівного. Поліція підозрювала в належності до неї щонайменше 26 учнів з різних куточків Волині, від Ковельщини до Кременеччини, зокрема Григорія Фурсі-

¹³² ДАРО. – Ф. 86. – Оп. 3 – Спр. 1778. – Арк. 1.

¹³³ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 6466. – Арк. 1–7, 12; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 81; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 2353. – Арк. 6.

ка, Павла Климук, Олександра Громадюка, Олександра Самохваленка, Григорія Шаповала, Івана Пушку, Миколу Мукосія. Ця група безперешкодно вела активну організаційно-вишкільну акцію до кінця 1932 р. В тому часі дирекція семінарії виявила “Сурму” в О. Самохваленка, який через це був вигнаний із цього навчального закладу. В 1933 р. частина юнаків з острозької групи взяла активну участь в шкільній акції в околицях Острога, яка проводилася під безпосереднім керівництвом О. Багнюка. Прояви цієї акції (вибиття шиб, вивішення прапорів) зареєстровані в Межиріччю Острозькому, Гільчі, Розважу, Бродівських хуторах.¹³⁴ Детальна інформація про склад осередків Юнацтва ОУН у Острозькій учительській семінарії міститься в протоколах допиту самого О. Багнюка-“Юрка”. Він посвідчив, що під час 10-денного вишкільного курсу над р. Стирем поблизу Луцька (1932 р.), І. Малюца-“Габ” призначив його референтом Юнацтва на середні навчальні заклади у Острогу. Багнюк скотактувався із Борисом Петровським та К. Церкевичем-Яковлівим, від яких отримував нелегальну літературу. Коли останній виїжджав на навчання до Варшави, то передав йому всі організаційні зв’язки на терені Острога і наказав провести шкільну акцію, що і було зроблено у вересні 1933 р.¹³⁵ Серед учнів Острозької учительської семінарії були Василь Атаманчук та Ілля Мовчан із Острога, Дем’ян Іванчук із Мізоча та Андронік Звіздецький із Великої Любаші Костопільського повіту. Пізніше, в 1932–1933 рр. О. Багнюк залучив до Юнацтва ОУН Миколу Ткаченка та Володимира Калістратова з Острога, Миколу Шевчука із Дажви Ковельського повіту, Івана Луцьюка із Стадників Рівненського повіту.¹³⁶

О. Багнюк також твердив, що в Острозі була здійснена невдала спроба (через арешт польською поліцією причетних до неї) створити пункт нелегального перекидання нелегальної літератури ОУН на терени Радянського Союзу під кодовою назвою “фізика”, до якої були залучені виконавці-“томи” Ілля Мовчан, Антін Ко-

¹³⁴ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 670. – Арк. 5; Monografja OUN... – Арк. 80, 81–81зв.

¹³⁵ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 81–82.

¹³⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7662. – Арк. 42.

вальчук, Петро грабарчук, Михайло Сегеда.¹³⁷ Згодом І. Климів розповів йому, що цей проект пізніше був реалізований у Костопільському повіті. З Острога місцевими силами велася для КЕ ОУН ЗУЗ розвідка у радянській прикордонній смузі.

Активність групи Юнацтва ОУН в Острогу зменшилася лише після затримання 20 грудня 1933 р. О. Багнюка та ще 3 осіб, яких поліція підозрювала в організації та виконанні цих акцій. О. Багнюк та Микола Ткаченко опинилися в Острозькій в'язниці, звідки були випущені в березні 1934 р. Багнюк мусив виїхати до Берестечка.¹³⁸ Після Багнюка провід над Юнацтвом в Острозькій вчительській семінарії обійняв Григорій Фурсік із Кременецького повіту.¹³⁹ Літературу для учнів Острозької вчительської семінарії постачав Євген Церкевич-Яковлів.¹⁴⁰

Острозький повіт ОУН охоплював більшу частину адміністративного Здолбунівського повіту. Експерти ВВУ вказували, що до 1934 р. в належності до ОУН підозрювалися 22 особи із Здолбунова, 26 – із Дермані, 33 – із Здовбиці, 10 – із Спасова, 11 – із Коршова, 23 – з Острога, а також 42 особи із сіл Новомильськ, Старомильськ, Івачків, Гільча, Глупанин, П'ятигори, Мар'янівка, Йосипівка, Цурків, Уїздці, Будераж, Буца, Межирич-Бір, Хорів, Верхів, Лебеді, Бродів, Вільбівне, Оженин, Дадівка, Бочаниця.¹⁴¹ Значну частину серед них становили члени та симпатички УСРП, які також залюбки послуговувалися українською національною символікою і в силу цього могли кваліфікуватися поліцією та її агентурою як члени чи симпатички ОУН. Серед підозрюваних в належності до ОУН опинився навіть знаний згодом резидент НКВД Никифор Спічак з Дермані.¹⁴² Прояви пропагандистської діяльності ОУН, зокрема шкільної акції, зареєстровані в Острозі, Дермані та Лебедах (22 січня 1932 р.), Межиричу, Розважі, Івачкові, хут. Грем'яче та Бродівських хуторах

¹³⁷ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 670. – Арк. 5–5зв.

¹³⁸ ДАВО. – Ф. 216. – оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 82; ДАРО. – Ф. 86. – Оп. 3. – Спр. 1778. – Арк. 1; Monografja OUN... – Арк. 83.

¹³⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7662. – Арк. 45.

¹⁴⁰ ДАРО. – Ф. 86. – Оп. 3. – Спр. 1778. – Арк. 1–1зв.

¹⁴¹ Monografja OUN... – Арк. 83зв–85.

¹⁴² ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 25.

(1933 р.), Острогу, Сіянях, Вільбівному, Черняхіві (1934 р.).¹⁴³ Частина цих акцій була справою острозького осередку, а частину можна вважати результатом діяльності кількох сільських осередків або поодиноких членів ОУН. Однак у вищезгаданому звіті провідника КЕ ОУН ЗУЗ про сільську мережу ОУН на Здолбунівщині нічого не мовиться, як і про існування Острозької повітової ексекютиви ОУН. Оперативно-розшукові заходи органів безпеки дозволили ствердити лише існування осередку УВО (зглядно ОУН) в Дермані у складі Олекси Скоропади, Опанаса Хаврука та Івана Рудого, при чому його існування фіксувалося з січня 1932 р., а сам О. Скоропада твердив, що став членом ОУН в 1933 р.¹⁴⁴

Станом на 1 січня 1935 р. експерти ВВУ вважали причетними до ОУН в Здолбунівському повіті 15 осіб (зокрема, 2 жінки) з Острога, 2 – зі Здовбиці, 1 – із Лідави, 1 – із Бродова та 1 особа із Дермані.¹⁴⁵ Очевидно, що в цей період інформація більш ретельно перевірялася, про що свідчить виключення зі списків агентури 3-х конфідентів у якості “здекваліфікованих”, але вона була неповною.¹⁴⁶ Матеріали однієї з кримінальних справ, заведених на Юлію Самчук із Верховою, свідчать про те, що вона ще в 1932 р. організувала “трійку” ОУН в цьому селі.¹⁴⁷ Укладачі “Монографії ОУН в Здолбунівському повіті” вважали, що ареал поширення нелегальної літератури свідчить про те, що в 1934–1935 рр. повітова ексекютива ОУН в Острогу охоплювала своїми впливами Хорівську, Мізоцьку, Здовбицьку, а також частково Новомалинську та Сіянецьку гміни.¹⁴⁸

До 1935 р. Острозький повіт ОУН не зазнавав якихось суттєвих кадрових втрат, якщо не рахувати кількамісячний арешт О. Багнюка та М. Ткаченка, а також арешт 16 серпня 1934 р. повітового провідника К. Церкевича-Яковліва із подальшим

¹⁴³ Monografja OUN... – Арк. 86–91.

¹⁴⁴ Спогади Олексія Андрійовича Скоропада... – С. 17; Monografja OUN... – Арк. 86–86зв.

¹⁴⁵ Monografja OUN... – Арк. 86–91.

¹⁴⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5672. – Арк. 4.

¹⁴⁷ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 2353. – Арк. 5зв.

¹⁴⁸ ДАРО. – Ф. 86. – Оп. 3. – Спр. 1778. – Арк. 1зв.

ув'язненням у Березі Картузькій (січень–жовтень 1935 р.).¹⁴⁹ На час відсутності К. Церкевича-Яковліва, який до свого арешту міг повноцінно виконувати обов'язки провідника лише під час канікул, провідну роль в місцевій мережі ОУН в різний час відігравали його брат Євген, Леонід Червінський та О. Багнюк.¹⁵⁰

Осередок в м. Кременці влітку 1933 р. нараховував 10 осіб і мав впливи на околицю. В Кременці існував також осередок Юнацтва. Були контакти із селами, але докладніших відомостей про те, чи є ОУН ЗУЗ не мала. Осередок ОУН існував і в Почаєві. Один із активних членів з Кременця, Аркадій Трачук, студіював у Вільно і там організував гурток ОУН із трьох студентів-поліщуків.¹⁵¹

Ці дані можуть деталізуватися порівнянням із матеріалами, які отримані польськими органами безпеки з інших джерел. Стверджується, що після заборони Пласту в 1930 р. кременецькі пластуни автоматично перейшли до групи Юнацтва ОУН, яка діяла у КУГ, вчительській семінарії, ліцеї, торговій школі та державній православній духовній семінарії. Цю групу очолював Ігор Шубський. Восени 1931 р. випускник КУГ Степан Пшеничний вступає до Львівського університету і до червня 1932 р. виконує обов'язки інструктора Юнацтва і зв'язкового на Кременецький повіт. Тоді ж створюється “повітовий провід Юнака ОУН”*, на чолі якого стає І. Шубський; його членами є Микола Недзвецький та Петро Львович із КУГ, а також Василь Кавецький із вчительської семінарії та Данило Закидальський із ліцею. До весни 1932 р. було створено 11 триособових звен, інструкторами яких були вищевказані особи. Така структура зберігалася до червня 1932 р., коли органи безпеки заарештували 31 особу, серед них С. Пшеничного, І. Шубського, Миколу та Михайла Недзвецьких, А. Трачука, П. Львовича, В. Кавецького,

¹⁴⁹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 2353. – Арк. 6; Ф. 86. – Оп. 3. – Спр. 1778. – Арк. 1–1зв; Дарованець О. Я. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939). Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007. – С. 163.

¹⁵⁰ ДАРО. – Ф. 86. – Оп. 3. – Спр. 1778. – Арк. 1–1зв.

¹⁵¹ Sprawozdanie Prowod. K. E... – С. 6-7.

* Очевидно, мається на увазі референтура Юнацтва Кременецької повітової ексекютиви ОУН.

Д. Закидальського, Євгенію Трачук, Андрія Лобара, Андрія Хлоупка, Ольгу Робітницьку. Більшість з них була ув'язнена на терміни до 6 років.¹⁵² П. Львович у своїх спогадах також стверджує, що колишні пластуни в 1931 р. в переважній більшості перейшли до Юнацтва ОУН. Вони мали прямі контакти зі Львовом за посередництвом С. Пшеничного, наступником якого на посту провідника став І. Шубський. В складі проводу були С. Пшеничний, І. Шубський, Микола Недзвецкий, Юрій Козубський, Данилко з ліцею (Д. Закидальський – О. Д.) та сам автор спогадів.¹⁵³ О. Багнюк посвідчив, що у 1932 р. чув від Юліяна Киричука, вихованця КУГ та Острозької учительської семінарії, що до Кременця на вишкіл членів ОУН кількаразово приїжджав член Крайової Екзекутиви Михайло-Володимир Янів.¹⁵⁴

Польські органи безпеки зуміли зібрати дешифровану інформацію про підпілля ОУН не лише в Кременці, але і в Кременецькому повіті. Перша пропагандивна акція, яку можна класифікувати в якості прояву діяльності ОУН, були зафіксовані в січні 1931 р. Дві великі акції поширення листівок ОУН відбулися 22 січня та 2 травня 1932 р. В першому випадку були розкидані 22 листівки у селах Млинівці, Борсуки, Бережці, Татаринці та Якимівці; 23 січня листівки ОУН появились в Почаєві.¹⁵⁵ Відомо, що в Великих Бережцях цього доконали члени Юнацтва А. Лобар і Тетяна Сагайдаківська.¹⁵⁶ Другий випадок масового поширення листівок стався в селах Матвіївці, Дворець, Млинівці, Бережці, Борщові та Рудці (загалом 125 примірників), а також у Вишнівці та Бонівці (передмісті Кременця). В зв'язку з цим за ґратами опинився вчитель із Якимовець Іван Міщень, у якого знайшли примірник “Бюлетеня Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ” за січень-лютий 1932 р. Вивішення листівок ОУН сталося також у серпні того ж року в Старому Вишнівці.¹⁵⁷ В 1933–1934 рр. зареєстро-

¹⁵² Monografja OUN... – Арк. 26–27, 29–31зв.

¹⁵³ Львович. Пласт на Волині... – С. 13–14.

¹⁵⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 12.

¹⁵⁵ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 45; Monografja OUN.... – Арк. 31зв–32.

¹⁵⁶ Крем'янчанка Н. Було у матері... – С. 15.

¹⁵⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 45–47; Monografja OUN... – Арк. 32.

вані виступи ОУН в населених пунктах Башуки, Верещаки, Вишгородок, Залізці, Куськівці, Плиска, Лопушне, Старий Олексинець.¹⁵⁸

Після розгрому групи Юнацтва в Кременці у червні 1932 р., повітовий провід Кременеччини відновлює свою діяльність в дещо зміненому складі, рівно ж як і відроджується мережа Юнацтва у навчальних закладах міста. Органи безпеки твердили, що у КУГ існували три “п’ятки”, організовані Володимиром Гоцьким*, а у православної духовній семінарії – гурток на чолі з братом Івана та Миколи Скоп’юків Ігорем-Григорієм. По завершенні курсів псалмістів у серпні 1934 р. частина членів була “експортована” до різних місцевостей Волині: Кузьма Рокунь – до Балашівки на Березнівщині, Борис Шумський – до Сідлищ на Ковельщині, а Микола Война – до Онишкевич на Дубенщині. Окрім вищевказаних осередків Юнацтва, в 1933–1934 рр. існувала мережа ОУН в Якимівцях (3 гуртки), Татаринцях, Лопушному, Вишгородку, Мізюринцях, Почаєві (близько 25 осіб), Борщівці, Старому Олексинці, Матвійвці, Гнідаві, Жуківцях, Людвищях, Мартишківці та Вілії, а також у ремісничій школі у Вишнівці. Вищевказані осередки в переважній більшості класифікувалися як “трійки”. До найвидатніших діячів ОУН цього періоду поліція відносила Романа Бжеського та В. Гоцького, які мешкали у Кременці, випускників КУГ Тимофія Школяра [Пристапу] із Гнідави та Григорія Самчука із Тилявки та студента Музичного інституту ім. Лисенка у Львові Сави Неборча із Шпиколосів. Загалом, на думку польських органів безпеки, станом на 1 січня 1935 р. ОУН на теренах Кременецького повіту налічувала в своїх лавах близько 70 осіб.¹⁵⁹ В. Гоцький походив із Перемищини, але 12 січня 1932 р.* прибув до Кременця і до липня 1934 р. провадив там книгарню, яка була зв’язковим пунктом ОУН.¹⁶⁰ Михайло Ласка-“Ворон” у своїх спогадах висло-

¹⁵⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 45–47.

* Ймовірно, що це були гуртки таємного Пласту.

¹⁵⁹ Монографія ОУН... – Арк. 27–28зв.

* В оригіналі опечатка – 1933. Зміст вказує, що то сталося раніше, скорше всього – у січні 1932 р.

¹⁶⁰ Монографія ОУН... – Арк. 35–35зв; Ласка-Ворон М. У Перемиській... – С. 333.

вив думку, що Гоцький не був членом ОУН, а радше мав особисті зв'язки із провідними членами ОУН, для яких не раз виконував важливі, довірочні, делікатні справи. При цьому він цитує листа В. Гоцького до самого М. Ласки від 14 лютого 1974 р.: “Моя позиція була завше не з’ясована... Жартуючи з деякими друзями, я все говорив, що працюю в рамках ОУН, але не для ОУН. Ти розумієш, яка це різниця? – Я сповняв всякі функції, залежно від потреб, але ніколи не мав безпосереднього зв’язку ані з членством, ані з проводом...”¹⁶¹ Р. Бжеський утримував контакт із С. Пшеничним до арешту останнього, а у 1932–1934 рр проводив ідеологічний націоналістичний вишкіл.¹⁶²

У Ковелі ОУН станом на середину 1933 р. мала 3 організаторів та осередок Юнацтва. Осередок Ковель-місто ще до вересня 1931 р. мав контакти з невеликими осередками у 12 селах, а також потужнішим осередком у місті Турійськ.¹⁶³

Діяльність Юнацтва ОУН в Ковелі розпочалася завдяки старанням студента Варшавського університету Юрія Косача. За даними органів безпеки, в 1930 р. він з жителів Ковеля та приїжджих учнів навчальних закладів, які існували в місті, створив групу Юнацтва ОУН (в оригіналі – УВО) із 5 осіб, яку очолював Володимир Маркевич. В тому ж таки році, Мирослав Онишкевич створив ще одну групу Юнацтва (4 особи).¹⁶⁴ По арешті Ю. Косача у Варшаві (осінь 1930 р.) керувати повітовою мережею ОУН став В. Маркевич. Після того, як він у серпні 1931 р. був покликаний на військову службу (перебував у школі підхорунжих артилерії у Володимирі-Волинському), ОУН на Ковельщині очолив Мирослав Онишкевич з Угнова Рава-Руського повіту. Однак слідчий відділ у Ковелі вже натрапив на слід цих гуртків і в ніч з 21 на 22 вересня 1931 р. була проведена низка арештів. За ґратами опинилися 9 осіб. 5 листопада 1932 р. 8 осіб були засуджені до 1 року ув’язнення (із заліченням 6 місяців слідчого арешту та даруванням решти кари в зв’язку із амністією), зокрема Ю. Косач, В. Маркевич, М. Онишкевич, Павло Ві-

¹⁶¹ Ласка-Ворон М. У Перемиській... – С. 333.

¹⁶² Monografia OUN... – Арк. 35зв.

¹⁶³ Sprawozdanie Prowod. K. E... – С. 6, 8.

¹⁶⁴ Monografia OUN... – Арк. 23–23зв.

трик, Сергій Сомчинський.¹⁶⁵ Радість їхня була недовгою: 24 квітня 1933 р. Люблінський апеляційний суд підвищив їм вимір кари (Ю. Косачу – 4 роки, В. Маркевичу та М. Онишкевичу – по 3 роки, Сергієві та Зиновієві Сомчинським, П. Вітрикові – по 1,5 року тюрми). Ю. Косачу вдалося перед апеляційним процесом втекти до Чехословаччини.¹⁶⁶ Це знову на певний час вибило ці кадри із організаційного життя. Зокрема, С. Сомчинський вийшов із тюрми 3 червня 1934 р., а П. Вітрик – 14 липня того ж року.¹⁶⁷

Група Юнацтва ОУН в навчальних закладах Ковеля продовжувала поповнюватися кадрами і в подальшому. Зокрема, в 1934 р. до неї увійшов Юхим Веремчук із села Секунь, який навчався в Ковельській гімназії. П. Вітрик звербував до Юнацтва ОУН Миколу Морозовича з Турійська.¹⁶⁸ На основі осередків, які сформувалися в Ковелі, пізніше була створена повітова езекутива. Її провідниками вважалися В. Маркевич (1936) та С. Сомчинський (1934), а членами – П. Вітрик та Ю. Веремчук.¹⁶⁹

За даними, які мав у своєму розпорядженні суспільно-політичний відділ ВВУ, станом на 1 січня 1934 р. впливи ОУН, окрім Ковеля, поширювалися на містечко Матіїв та села Торговище, Воленщизна, Окунін, Облапи, Гушин, Сереховичі, Шайно (нині – Журавлине), Кругель, Красноволя, Городище, Сідлище, Стара Вижва, Мизово. Було встановлено, що в Шайні ще в 1931 р. Юхим Шум створив “гурток” із 4 осіб, який проводив націоналістичну пропаганду серед молоді. Цей осередок утримував зв’язки із Ковелем та Облапами. Організатором ОУН в Облапах був Олександр Данилевич, який в 1931 р. втягнув до праці в ОУН ще 4 особи. Ця “п’ятка” поширювала свої впливи

¹⁶⁵ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 61. – Арк. 160зв; Monografja OUN... – Арк. 23зв–24; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 300.

¹⁶⁶ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4678. – Арк. 8; Оп. 9а. – Спр. 990. – Арк. 13; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 715.

¹⁶⁷ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 294; Monografja OUN... – Арк. 25зв.

¹⁶⁸ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 292, 296.

¹⁶⁹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4678. – Арк. 8; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 202, 293, 296; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 152; Monografja OUN... – Арк. 25.

на села Гушин і Гридки. Поліція вважала, що саме її члени 16 квітня 1933 р. розповсюдили листівки ОУН, присвячені справі нападу на пошту в Городку, в селах Облапи і Гушин. В 1932 р. здобуто інформацію про існування осередку ОУН в Озерянах (6 осіб) на чолі з Антоном Хоменюком. На терені м. Матіїва підозрювалися в належності до ОУН Олекса Гринюк і голова місцевого осередку “Союзу Українок” Теодозія Солодуха.¹⁷⁰

Про особовий склад осередку ОУН в Турійську інформація напливає в 1935–1936 рр. Згідно донесення конфідента “Вітра”, на початку лютого 1935 р. осередок в Турійську нараховував 10 осіб.¹⁷¹ Станом на 31 червня 1936 р. районним провідником в цьому місті був М. Морозович, а у міських осередках налічувалося ще 15 осіб.¹⁷² Згідно свідчень В. Савича, під час конференції провідного активу Володимирського та Ковельського повітів ОУН в селі Кустичі, Ковельську повітову екзекутиву репрезентував поряд із В. Маркевичем ще й М. Морозович.¹⁷³

Різного роду акції та випадки, пов’язані з ОУН, зареєстровані органами безпеки у Шайні (1932), Ковелі, Облапах і Гушині, Уховецьку, Перковичах, Гончому Броду (1933), Шайні, Облапах, Ковелі (1934).¹⁷⁴

Станом на 1 січня 1935 р. чисельність симпатиків ОУН в Ковельському повіті сягала 50 осіб, які концентрувалися переважно в Ковелі та гміні Старі Кошари.¹⁷⁵ Серед найвидатніших осіб, підозрюваних в належності до ОУН називалися адвокат Самійло Підгірський, П. Вітрик, С. Сомчинський, Олександр Калюжний із Ковеля, а на периферії повіту – Марко Лавренюк, Є. Шум, Арсен Полак.¹⁷⁶ На особливу увагу заслуговує С. Підгірський, який був членом УВО та керівником УВО в Ковелі, а згодом перейшов до окремої, “старшої” мережі ОУН (в звіті КЕ ОУН ЗУЗ – “старші відділи”), яка підпорядковувалася напрямку Є. Коновальцю. За свідченнями М. Кураха, станом на

¹⁷⁰ Monografja OUN... – Арк. 21зв–22.

¹⁷¹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 84зв.

¹⁷² ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 152–152зв.

¹⁷³ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 268зв.

¹⁷⁴ Monografja OUN... – Арк. 24зв–25.

¹⁷⁵ Monografja OUN... – Арк. 24зв–25.

¹⁷⁶ Monografja OUN... – Арк. 22зв.

1940 р. в цій мережі С. Підгірський обіймав пост заступника провідника Волинської області.¹⁷⁷ Попри посилену конспірацію, він зберігав вплив на основну мережу ОУН. За свідченням Данила Шумука, у нього склалося враження, що націоналістичною роботою на терені Ковельського повіту керує С. Підгірський.¹⁷⁸ За даними агентури польських органів безпеки, Марко Лавренюк із Шайна на зібранні місцевого осередку ОУН сказав, що 24 квітня 1934 р. був у С. Підгірського і отримав від нього наказ: розпочати акції, спрямовані на поширення націоналістичних ідей серед українського населення, зокрема влаштувати урочистий похід до козацьких могил поблизу села.¹⁷⁹

Окрім вищезгаданих арештів, які дещо пригальмували організаційну роботу, не зареєстровано якихось серйозніших репресивних акцій проти підпілля ОУН на Ковельщині (наприклад, в 1934 р. була заарештована 1 особа,. Набагато більше перешкоджали зростанню впливів ОУН комуністи, впливи який були особливо потужними на Ковельщині (станом на лютий 1937 р. – 2750 членів КПЗУ та її дочірніх організацій із 5284, виявлених польськими органами безпеки).¹⁸⁰

За даними польських органів безпеки, в першій половині 1930-х рр. не виявлено ніяких ознак існування мережі ОУН в сусідньому з Ковельщиною Любомльському повіті. Зокрема в “Монографії ОУН на Волині” відсутній навіть розділ про цей повіт.¹⁸¹ Звістка про те, що в Любомлі проживає відомий діяч ОУН Борис Пашкевич, датується 1935 р., але про його організаційну працю в цей період нічого не відомо.¹⁸² Військовий референт створеної в кінці 1935 р. Володимирсько-Ковельської округи Віталій Харуцький-Сухозанець свідчив, що члени проводу Іван Коханський та Василь Савич мали намір поширити діяль-

¹⁷⁷ ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Кор. 502. – Спр. 33285. – Арк. 70зв; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 787

¹⁷⁸ Шумук Д. Пережите... – С. 20.

¹⁷⁹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 69. – Арк. 78зв.

¹⁸⁰ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 90. – Арк. 77зв; Дарованець О. Організація і тактика ОУН... – С. 661.

¹⁸¹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 222–222зв; Monografia OUN... – Арк. 1–91зв; Дарованець О. Репресії польської влади... – С. 275.

¹⁸² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 268зв.

ність ОУН на Любомльський і Ковельський повіти, але цьому завадив їх арешт в 1936 р.¹⁸³

Осередок у Володимирі станом на середину 1933 р. вважався слабким. Він налічував 10 осіб (3 організаторів, 4 ремісників та 3 жінок). Йому підлягали осередки в 3 селах, поза тим сільська місцевість не була охоплена мережею ОУН. Окрім того, у місті існував осередок Юнацтва.¹⁸⁴

Базою для постання ОУН в місті Володимирі та його околицях послужили кадри пластунів та члени УВО. Згідно свідчень повітового коменданта УВО (нотований поліцією як член УВО з 1930 р.) і першого повітового провідника ОУН (з 1933) Бориса Пашкевича, до УВО в 1928 р. його пробував втягнути Анатоль Михалець із Володимира (на час допиту вже покійний), а в 1930 р. – Володимир Маркевич (відбув термін ув'язнення за належність до УВО), але він їм відмовив. Іван Коханський також склав зізнання (згодом його відкликав), що в 1929 р. його завербував до ОУН А. Михалець.¹⁸⁵ Із вищезгаданого звіту КЕ ОУН ЗУЗ та із матеріалів кримінальної справи у луцькому “процесі 42-х” випливає, що Володимирський повіт ОУН на початках свого існування перебував у сфері впливу Сокальської округи ОУН, хоч сам по собі не входив до її складу. Це була свого роду “організаційна допомога”, адже згідно звіту військового референта КЕ ОУН ЗУЗ Михайла Колодзінського-“Кума”, вона була створена в якості “платформи для атаки на Волинь”. Вже в 1930 р. Іван Климів був у Володимирі з метою обговорити із Василем Савичем стан місцевої ОУН; В. Савич твердив, що він виконував накази І. Климова, а в 1934 р. той передав йому зв'язки до районних ексекутив на терені Володимирського повіту. В 1934 р. зафіксовано контакт Б. Пашкевича з І. Климовим.¹⁸⁶

За даними укладачів “Монографії ОУН на Волині”, діяльність ОУН на терені Володимирського повіту розпочали брати

¹⁸³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 140зв.

¹⁸⁴ Sprawozdanie Prowod. K. E... – С. 6, 8.

¹⁸⁵ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 141, 145зв, 147зв.

¹⁸⁶ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 138, 139зв, 156, 315; Sprawozdanie Prowod. K. E... – С. 4; Załącznik Sprawozdanie – t. Kuma. Organizacyjne siły OUN na ZUZ... – С. 3.

Юрій, Тимофій та Володимир Процюки у січні 1932 р. За всіма ознаками вони були членами студентського організаційного відділу ОУН у Львові. Вони керували цілістю організаційної праці у Володимирі, а також окремих сільських місцевостях Володимирського та Горохівського повітів, зокрема у Зашкові та Локачах. Десь восени 1932 р. брати Процюки нав'язали контакт із районним провідником ОУН у Шмиткові (одночасно був членом повітової ексективи Сокальщини) Павлом Мигалем, який в жовтні 1932 р. створив “трійку” ОУН в Дрогиничах на чолі з Віктором Ваврищуком, а в грудні того ж року – 2 осередки (7 осіб) в Орищах Горохівського повіту. По тому він 18 лютого 1933 р. здав звіт про зроблену організаційну працю та передав зв'язки братам Процюкам. В цей час вже існував повітовий провід ОУН у Володимирі, до якого, окрім братів Процюків, належали Василь Савич, Олекса Комаревич, а також Борис Пашкевич.¹⁸⁷ Районовому проводу в Шмиткові підлягав також осередок у Лучицях Сокальського повіту, який утримував зв'язки із осередками у Бодячові (6 осіб, зокрема Юрій Мартинович) та Стрільчому (Борис Бедрик та його брати Володимир і Юрій) Горохівського повіту. Ці осередки були організовані в кінці 1932 р. студентом Теофілом Цвікулою, а влітку 1933 р. вони були перепідпорядковані повітовому проводу Сокальщини. Організаційну діяльність не перервали навіть арешти активу Сокальського повіту та Шмитківського району ОУН, які сталися у березні 1933 р. П. Мигаль невдовзі був випущений за браком доказів і продовжив організаційну працю.¹⁸⁸

У серпні 1933 р. відбулася інспекційна поїздка Тимофія Процюка на терени Західної Горохівщини. Там він мав контакти із Павлом П'ятохою з Орищ та Родіоном Артемчуком із Дрогинич. П. П'ятохою був створений осередок ОУН у Маркоставі Володимирського повіту (2 особи), а Р. Артемчук завербував 2 осіб із Локач. В той же час постав осередок ОУН в Жашковичах, з яким 23 липня 1933 р. нав'язав контакт П. Мигаль.¹⁸⁹

¹⁸⁷ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 134зв; Monografja OUN... – Арк. 74зв–75.

¹⁸⁸ Monografja OUN... – Арк. 75зв–76зв.

¹⁸⁹ Monografja OUN... – Арк. 76.

За посередництвом зв'язкової Марії Чорної брата Процюки утримували контакт із підреферентом кольпортажу референтури пропаганди КЕ ОУН ЗУЗ Осипом Николишиним-“Голотою” (в оригіналі – референтом пропаганди Миколою Николишиним). Від нього вони отримали близько 5 кг нелегальної літератури (майже 530 примірників “Сурми”, “Бюлетеня Крайової Екзекутиви ОУН”, “Юнака”, “Юнацтва” та листівок “Український Народе!”). Ця література була виявлена під час обшуку к Василя Процюка – батька вищезгаданих братів. Це спричинило арешт Юрія, Тимофія та Володимира Процюків, який стався 18 квітня 1934 р., із подальшим засудженням Тимофія і Володимира до 4 років ув'язнення. На тому ж процесі (20 вересня 1934 р.) до 3 років ув'язнення був засуджений і провідник одного з осередків у Орищах Василь Кисіль.¹⁹⁰ Це все, а також перенесення повітового провідника ОУН Б. Пашкевича до Радомишля Луцького повіту спричинили персональні зміни у складі ексекютиви Володимирського повіту ОУН. В травні 1934 р. повітовим провідником став Іван Коханський із Володимира, військовим референтом – Василь Савич, а розвідувально-пропагандивним референтом – Олексій Комаревич. В такому складі повітова ексекютива проіснувала до початку вересня 1935 р.¹⁹¹ За даними експертів ВВУ, станом на 1 січня 1935 р. до її складу входили студенти Гданської політехніки Василь Савич та Олекса Комаревич, а також “варяги” Юліан Савчук (родом із Глинян Перемишлянського повіту) та Юрій Бачинський (родом із Луб'янок Нижніх Збаразького повіту). Окрім них, членами та симпатиками ОУН названі ще 11 активніших у громадському житті осіб. Серед них слід відзначити Івана Коханського, ремісника із Володимира, Марію М'ястковську із Володимира, ученицю вчительської семінарії у Львові, Олену Штукалко із Жашкович, Іларіона Клим'юка із Микулич та Василя Дишканта із Литовежа.¹⁹² Центральний пункт зв'язку на периферії Володимирського повіту усталився у Зашковичах, де особливу активність виявляла

¹⁹⁰ Монографія ОУН... – Арк. 76зв, 78зв.

¹⁹¹ ДАВО. – Ф. 1 – Оп. 2. – Спр. 7662. – Арк. 82; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1031. – Арк. 1; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 135–135зв; Коханська Галина (“Орися”). Спогади... – С. 1–6.

¹⁹² Монографія ОУН... – Арк. 76зв–77, 78.

О. Штукалко. Органами безпеки зареєстровані її контакти із Олександром Чижем та Володимиром Стефанишиним із Сокаля, Василем Тинком із Ульвівка Сокальського повіту, П. Мигалем, а також із П. П'ятохою та В. Ваврищуком.¹⁹³

Чимось особливим в 1930–1934 рр. Володимирський повіт ОУН себе не виявив, за винятком пропагандивних та саботажних виступів у Олеську та Микуличах (1930) та висилки листів із летючками ОУН на кілька адрес у Ковельському повіті (1932).¹⁹⁴

З другої половини 1933 р. почала формуватися низка районних проводів на теренах, приналежних до Володимирського повіту ОУН. Леонід Шклярів посвідчив, що в 1933 р. Б. Пашкевич оповідав йому, що В. Ваврищук є районним провідником ОУН. У 1934 р. районними провідниками стали Яків Пендзовський (Старі Зджари), Іван Халимон (Старі Іваничі), Андрій Бігун (Старий Загорів; родом із Хлівчан Рава-Руського повіту), Опанас Матвійчук (Старий Порицьк).¹⁹⁵ За свідченням В. Савича (конфідент поліції під псевдо “Скальський”, “Єзерський”), в 1933 р. керівник ОУН у Володимирі Б. Пашкевич часто їздив до Городла Грубешівського повіту, а влітку 1935 р. І. Климів передав В. Савичу зв'язок до району ОУН в Городлі. Факт існування районної ексекутиви ОУН в Городлі у 1935 р. стверджує і Р. Висоцький.¹⁹⁶

Загалом, згідно цього звіту, лише у містах Луцьку, Рівному, Острозі, Кременці, Ковелі, Колках та Володимирі налічувалося як мінімум 55 членів та 26 юнаків ОУН. Якщо ж припустити, що чисельність сільських осередків становила в середньому 3 особи, то чисельність ОУН на Волині станом на середину 1933 р. можна оцінити в межах від 270 до 290 осіб. Окрім того, при нагоді, активними організаторами підпілля ОУН могли виступати студенти, які навчалися у вузах та фахових школах Львова, Ва-

¹⁹³ Monografia OUN... – Арк. 77зв.

¹⁹⁴ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 134зв; Monografia OUN... – Арк. 78–78зв.

¹⁹⁵ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1079. – Арк. 133зв, 156–156зв, 160; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 84. – Арк. 12зв

¹⁹⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 268зв; Wysocki R. Organizacja... – S. 331.

ршави та інших міст і сіл як в Польщі, так і закордоном. Зокрема, до складу станиці ОУН у Варшаві належало 3 волиняки, серед них “один дуже симпатичний волиняк Молоденко”^{*}. Вони активно працювали з військовослужбовцями з Волині, які служили у військових формаціях у місті та поблизу нього (загалом мали контакти із 30 людьми із 11 військових частин).¹⁹⁷ В документі “Організаційна справа” Ба ОУН на ЗУЗ 1931–2”^{*} зазначалося, що спочатку за допомогою зв’язкових (зазвичай студентів), які принагідно перебували в терені, організовувалися поодинокі повіти і лише в травні–червні 1931 р. був проведений поділ краю на округи із відповідним приділенням повітів. Окремо звертається увага на те, що це спочатку в більшості випадків не мало великого практичного значення, а було радше святочним актом. Основне навантаження лягало на студентський організаційний відділ, який ще в 1931 р. належала роль єдиного сполучника центру з краєм. Після “знаної всипи”^{*} контакт з краєм був втрачений і відновлювався саме за допомогою студентського організаційного відділу, голова якого був фактичним заступником організаційного референта.¹⁹⁸ З цією думкою С. Бандери перегукується твердження авторів “Монографії ОУН на Волині”: “[...] поява на теренах Волині перших випускників місцевих українських гімназій /українські гімназії існують в Луцьку, Рівному і Кременці/, які увійшли в осередки ОУН на терені Волині і, отримавши дальшу підготовку під час навчання в університетах, в часі літніх канікул і поїздок на Волинь підняли організаційну кампанію на місці”.¹⁹⁹ Активність студентства була настільки велика, що сама приналежність до нього автоматично ста-

* Ймовірно, мова йде про студента Василя Магденка із с. Надітичі Дубенського повіту.

¹⁹⁷ Sprawozdanie Prowod. K. E... – С. 7.

* Зміст документа дозволяє твердити, що цей документ виготовлений орієнтовно в червні 1933 р. Автором його може бути тогочасний Крайовий Провідник ОУН на ЗУЗ Степан Бандера-“Баба”, тим більше, що подано детальні дані про роботу референтури пропаганди.

* Ймовірно, мова йде про арешт і загибель Юліана Головінського (1930) або Степана Охримовича (1931), які займали пост Крайового Провідника ОУН ЗУЗ.

¹⁹⁸ “Organizacyjna sprawa” Ba OUN na ZUZ 1931–2... – С. 1.

¹⁹⁹ Monografia OUN... – Арк. 23в.

вала підставою для підозр про участь в діяльності ОУН. Багато студентів потрапили під пильне око органів безпеки: лише з однієї Луччини – 12 осіб (вчилися у Віленському університеті, Чехословаччині, Гданську, Франції та Болгарії), а з Дубенщини – 9 випускників, учнів та студентів КУГ і різних ВУЗів.²⁰⁰

Восени 1931 р. ОУН мала 27 організованих повітів у 7 округах, а на час написання документа – 35 організованих повітів із повітовими ексекутивами, а ще 18 перебували в стадії організації. На Волині існували 5 повітів ОУН, з якими утримувався сталий зв'язок. З метою покращення організаційної праці повіти ще в 1931 р. були розбиті на райони. Ці дані не враховували організаційних одиниць, з якими на той момент були втрачені зв'язки. Кадри ОУН були поділені на дві частини: операційну та вишкільну (зокрема, Юнацтво).²⁰¹ Цікавим документом є звіт військового референта КЕ ОУН Михайла Колодзінського-“Кума” “Організаційні сили ОУН на ЗУЗ”, у якому серед всього іншого характеризується організаційний стан ОУН на Волині. На думку “Кума”, Волинь разом з територіями на північ від Перемишля належала до найслабших в організаційному плані теренів. Сокальську округу (80 членів) він трактує як таку, яка створена в якості “платформи для атаки на Волинь”.²⁰²

Цікавим доповненням до вищенаведеної інформації є статистичні дані про виявлені в 1934-1936 рр. органами безпеки складові організаційної мережі ОУН на Волині, які вийшли із надр ВВУ.²⁰³

Рік	1934	1935	1936
Окружні ексекутиви	1	1	1
Повітові ексекутиви	5	6	4
Районові ексекутиви	—	—	7
Осередки	50	26	77
Кількість членів	433	639	720

²⁰⁰ Monografia OUN... – Арк. 10, 51зв–52.

²⁰¹ “Organizacyjna sprawa” Ва ОУН на ЗУЗ 1931–2... – С. 1–5, 17–18.

²⁰² Załącznik Sprawozdanie – t. Kuma. Organizacyjne siły OUN na ZUZ... – С. 3, 5.

²⁰³ AAN w Warszawie. – UWW. – Sygn. 85. – К. 9.

Кількість місцевостей, в яких виступала ОУН	114	65	171
Кількість повітів, обійнятих акцією ОУН	9	9	10

Вищенаведені дані свідчать про неухильний розріст організаційної мережі, для керівництва якою до 1935 р. були створені дві округи.

Спочатку появилася Волинська округа з осідком окружної ексекутиви у Луцьку. Вищенаведені дані дозволяють припустити, що вона витворилася влітку або восени 1931 р. на базі існуючих структур УВО та кадрів волинських пластунів. Експерти ВВУ у своєму звіті за другу половину 1935 р. подають інформацію про те, що окружна ексекутива ОУН на Волині створена у 1932 р.²⁰⁴ За свідченням В. Гайдюка, до керівної “трійки” на Волинську (Луцьку) округу* належали: провідник О. Куц, організаційний та ідеологічний референт І. Скоп’юк, бойовий референт Олекса Проскурня (згодом – конфідент поліції “Одеський”).²⁰⁵ Па арешті О. Куца та І. Скоп’юка керівництво діяльністю ОУН в Луцькому повіті спочило в руках Кіндрата Швеця із Жидичина та Степана Мазурця із Ківерець, які нав’язали зв’язки із Миколою та Леонідом Мостовичами.²⁰⁶ Студент Львівської політехніки М. Мостович раніше сам навчався в ЛУГ, будучи однокласником першого окружного провідника Луччини О. Куца.²⁰⁷ Аналіз зізнань В. Гайдюка та інформації про репресії проти членів ОУН вказує, що окружним провідником Луччини в кінці 1934 р. став Михайло Чигрин і перебував на цьому становищі аж до свого арешту 12 червня 1935 р.²⁰⁸

²⁰⁴ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 38зв.

* В 1930-х рр. не існувало чіткого розрізнення термінів “округа” та “область”, які вживалися як синоніми. Чітке розрізнення настало в 1940 р., коли появилися два рівні в організаційній структурі – область (надрядний) та округа (підрядний). В оригіналі документа вжито термін “область”, але в зараз і в подальшому стосовно періоду 1931–1940 рр. з метою уніфікації термінології буде вживатися термін “округа”.

²⁰⁵ ДАВО. – Ф. 4666. – Оп. 2. – Спр. 1907. – Арк. 19зв.

²⁰⁶ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1007. – Арк. 15зв.

²⁰⁷ Українська гімназія... – С. 143.

²⁰⁸ ДАВО. – Ф. 4666... – Оп. 2. – Спр. 1907. – Арк. 20зв; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 551, 841.

Згодом створено Рівненську (Дубненсько-Рівненську) округу В листі невідомого відправника до “Вельмишановної пані Віри”* (орієнтовно можна датувати осінню 1933 р.), в якому міститься переказ інформації про перебіг шкільної акції, наданої йому при особистій зустрічі “Лисом”, є дані про те, що в Галичині існували вже 8 округ (додалася восени 1933 р. Бучацько-Чортківська), а на теренах Волині – 2 (Луцька (Волинська) і Дубненсько-Рівненська). Серед всього іншого там вказується на втрату транспорту нелегальної літератури, призначеної для забезпечення шкільної акції в Дубненсько-Рівненській окрузі. Така потужна “всипа” зафіксована лише одна: 10 вересня 1933 р. був затриманий Я. Бусел із 32 (інші дані – 33) кг нелегальної літератури (8356 примірників листівок та брошур). Співставлення вищенаведених фактів вказує на те, що Дубненсько-Рівненська округа ОУН виникла ще до цієї дати.²⁰⁹

В службовому виданні “Монографія ОУН на Волині” чітко вказано, що провідником окружної езекутиви з осідком у Рівному з 1933 р. є Ростислав Волошин-Березюк із Озерян Дубенського повіту. Даних про персональний склад окружної езекутиви інформації не наведено, але вказано, що Р. Волошин підтримував тісні зв’язки із Сергієм Ілюком з Рівного, Всеволодом Мельничуком із Княгинина Дубенського повіту, Олександром та Яковом Буслами із Клевая Рівненського повіту.²¹⁰ Очевидно, базою для твердження про Р. Волошина як окружного провідника ОУН стало донесення С. Ворника-“Лиса” від 20 червня 1933 р.; в цьому ж донесенні твердиться про С. Ілюка, як про окружного референта і керівника мережі поширення літератури (очевидно, йдеться про референтуру пропаганди – *О. Д.*). Компетенція цієї окружної езекутиви простягалася на Рівненський, Костопільський, Дубенський та Здолбунівський повіти.²¹¹

Аналіз інформації про репресії польських властей щодо Р. Волошина показує, що він мусив передати пост окружного

* “Віра” – псевдонім Євгена Коновальця, керівника УВО та ОУН в 1920-1938 рр.

²⁰⁹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 1-13в; Monografia OUN... – Арк. 70; Wielce Szanowna Pani Wiro... – С. 1.

²¹⁰ Monografia OUN... – Арк. 53в.

²¹¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5540. – Арк. 6.

провідника своєму наступнику в другій половині 1934 р. або в січні 1935 р.²¹² У звіті прокуратури Рівненського окружного суду у справі Я. Старуха і тов. від 2 вересня 1938 р. згадується, що В. Робітницький зізнав про організований О. Буслем виклик до Львова, де він контактував із М. Косом. Останній призначив його провідником Рівненсько-Костопільського повіту. До того В. Робітницький підтримував постійний організаційний зв'язок з Я. Буслем (до його арешту в 1933 р.) та О. Буслем (по арештові Я. Бусла).²¹³ П. Мірчук твердить, що В. Робітницький був призначений окружним провідником в першій половині 1935 р., що в часі збігається з вищеописаними подіями.²¹⁴ Як впливає зі свідчень І. Токара, до складу проводу Рівненської округи ОУН входили (“округом керували”) також Григорій Дейнер зі Звіздівки та В. Шабаровський, при чому вони могли це робити лише до “ліквідації” ОУН на Костопільщині в серпні 1936 р., внаслідок якої вони до вересня 1939 р. були вибиті з організаційного життя.²¹⁵

Радивилівщина була пов'язана із Бродівським повітом ОУН, який, в свою чергу, входив до складу Львівської округи. В 1934 р. окружний провідник Львівщини Степан Галамай встановив контакти із членами повітового проводу братами Борачками, а через Миколу Матвійчука – із Миколою Туркевичем, який регулярно передавав Ф. Бортнику пакети з нелегальною літературою.²¹⁶

Західна Волинь та території, які межували із Сокальщиною та Радехівщиною, перебували в орбіті впливів Сокальської округи ОУН на чолі з І. Климовим. Переконатися в цьому можна, досліджуючи організаційні зв'язки провідних членів ОУН Сокальщини та Радехівщини із мережею ОУН на Волині. Потужним вузлом зв'язкових ліній був Радехівський повітовий провід ОУН на чолі з Володимиром Лобаєм-“Вуглярем”. Референт Юнацтва повітового проводу Радехівщини Володимир Оренчук-“Сокіл” із Стоянова в 1935 р. мав організаційні зустрічі

²¹² ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1032. – Арк. 1, 3.

²¹³ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 97. – 220зв–221.

²¹⁴ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 345–346.

²¹⁵ Токар І. У боротьбі... – С. 70.

²¹⁶ Бортник Ф. Не зломил нас... – С. 6; Галамай С. У боротьбі... – С. 50–51.

в Ковелі, Луцьку (з Є. Шульгою), Горохові (з Юлією Бушкевич, яка мала зв'язки із В. Харуцьким-Сухозанцем та братами Бедриками), проінспектував окремі місцевості на теренах Луччини.²¹⁷ При цьому слід чітко розмежовувати Луцьку округу і терени Західної Волині, які до кінця 1935 р. перебували в безпосередньому підпорядкуванні Сокальській округі ОУН.

Вищевказані округи були підрядними КЕ ОУН ЗУЗ, яка в той час була єдиним керівним органом на рівні краю. За часів провідництва С. Бандери (точну дату не встановлено), був введений інститут надобласного провідника для Сокальської, Дубненсько-Рівненської та Луцької округ (проектований ним “підреферент до справ Волині”). Цей пост до свого арешту у жовтні 1934 р. займав працівник адвокатської контори Степана Шухевича Мирон-Іван Богун.²¹⁸

Організаційна структура ОУН на Волині розвивалася практично за тією ж схемою, що і в Галичині. До літа 1931 р. вона виглядала наступним чином: КЕ ОУН ЗУЗ – студентський організаційний відділ (центральна клітина зв'язку) – повітові езекутиви – окремі осередки та станичні. Через зв'язкових та організаторів із студентського організаційного відділу міг бути прямий вихід на поодинокі осередки, насамперед в тих повітах, де ще лише починалася творитися організаційна мережа. З літа 1931 р. вона мала такий вигляд: КЕ ОУН ЗУЗ – студентський організаційний відділ – окружні езекутиви – повітові езекутиви – районні езекутиви – окремі осередки та станичні. Однак тут слід мати на увазі, що в 1929–1934 рр. організаційна мережа ОУН на Волині перебувала в стадії організаційного становлення і в слабше опанованих повітах могли бути відхилення від даної схеми, коли могли випадати окремі керівні ланки. Це можна пояснити нестачею придатних кадрів в умовах малочисельності організаційної мережі. Кадровий голод був також причиною того, що одна особа могла об'єднувати в своїх руках кілька організаційних постів (організаційний та ідеологічний референт округу).

²¹⁷ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 39; Лобай В. З моїх переживань... – С. 29–30.

²¹⁸ Organizacyjna sprawa” Ва OUN na ZUZ 1931–2... – С. 18; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 333, 631.

ги, бойовий референт округи та повітовий провідник тощо), а повноцінні ексекутиви замінялися керівними звенами. За свідченням К. Церкевича-Яковліва, у 1936 р. Г. Янкевич поінформував його, що до складу округи могли входити від 1 до 5 повітів.²¹⁹ Кількість районів у найбільш розвинутих Луцькому та Рівненському повітах сягала 6–7.

Восени 1931 р. була проведена децентралізація Юнацтва, яка полягала у ліквідації осібних ексекутив, напряду підпорядкованих референтурі Юнацтва КЕ ОУН ЗУЗ, і введенні до складу повітових та окружних ексекутив референтів такого профілю. Юнацтво було відсепаровано від операційних кадрів і зосередилося на вишкільній сторінці своєї діяльності.²²⁰

З більшим ступенем достовірності можна встановити, що в 1929–1934 рр. організаційна схема була реалізована в повному обсязі в Луцькому, Рівненському та Володимирському повітах ОУН; по решті повітів такої інформації немає, хоча можна припустити, що ця схема була втілена (або була на грані втілення) в Дубенському, Кременецькому, Ковельському та Костопільському повітах. В Сарненському, Горохівському та Любомельському адміністративних повітах підпілля ОУН було слабким або й зовсім відсутнім, тому окремі місцевості підпорядковувалися більш “розвиненим” повітам ОУН. Зокрема Луцький повіт ОУН включав у себе окрім Луччини, ще й східну частину Горохівського повіту, південно-західну частину Сарненського повіту і, можливо, окремі місцевості на північному заході Дубенського повіту (район Малин – Уїздці, терен діяльності братів та сестер Мостовичів). Володимирський повіт ОУН включав у себе, окрім власне Володимирщини, ще й західну частину Горохівського повіту. Окремі території південної Горохівщини та південно-західної Дубенщини напряду підпорядковувалися “галицьким” повітам ОУН.

Щодо компетенції округ, то аналізуючи наявні дані про особовий склад окружних проводів та про канали зв’язку поміж окремими організаційними одиницями, можна створити певну узагальнюючу картину. До Дубненсько-Рівненської округи

²¹⁹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 2. – Спр. 2248. – Арк. 19.

²²⁰ Organizacyjna sprawa” Ва ОУН на ЗУЗ 1931–2... – С. 18–21.

належали Костопільський, Рівненський, Острозький, Дубенський та Крем'янецький повіти ОУН, до Луцької – Луцький повіт та район Луцьк-місто, Львівської – Радивилівщина (належала до Бродівського повіту ОУН), Сокальської – Володимирський та Ковельський повіти ОУН (фактично; формально до складу Сокальської округи не входили).

Окрім основної мережі ОУН на Волині в 1930-х рр. існувала і паралельна мережа (т. зв. “старші відділи”), до якої входили старші за віком люди, переважно колишні члени УВО, які відігравали помітну роль в житті українського суспільства. Паралельна мережа діяла законспіровано від основної і тому про неї брак інформації. Відомими представниками цієї мережі були Дмитро Ерстенюк (член ЦК УНДО) з Луцька, Самійло Підгірський з Ковеля, Семен Жук із Кременця (згодом переїхав до Луцька), Федір Сумневич із Ковеля.²²¹

Точну чисельність ОУН на Волині станом на середину 1930-х років установити неможливо через конспіративний характер її діяльності. Р. Висоцький, опираючись на документи військової контррозвідки II і VI корпусних командувань, оцінював загальну чисельність ОУН в 1935 р. таким чином: близько 3000 членів у Галичині і близько 1000 членів на теренах Волині.²²² Ми також, виходячи з вищенаведених даних, можемо припустити, що чисельність організаційної мережі у Рівненській і Луцькій округах, а також у волинських повітах, пов'язаних із Сокальською округою, становила понад 1000 осіб. Окрім цього, певна кількість членів ОУН із Радивилівщини перебувала в лавах ОУН Львівської округи, яка, за спогадами С. Галамая, на зламі 1934-1935 рр. налічувала понад 940 членів.²²³ Чисельнішою і дієвішою організаційна мережа ОУН була на

²²¹ ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Кор. 502. – Спр. 33285. – Т. 1. – Арк. 70зв; Organizacyjna sprawa” Ва OUN на ZUZ 1931–2... – С. 18; Дарованець О. Самійло Підгірський... – С. 188; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 681, 787; Шпіцер В., Мороз В. Крайовий Провідник... – С. 121.

²²² Wysocki R. Organizacja... – S. 332, 334.

²²³ Бортник Ф. Не зломали нас... – С. 6; Галамай С. У боротьбі... – С. 39; Дарованець О. Я. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939). Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2007. – С. 41.

півдні і південному сході Волинського воєводства. Значний вплив на географію осередків ОУН мав національний склад населення, оскільки частина поселень іноді повністю або частково носила польський, чеський, німецький чи єврейський характер. Так, наприклад, в першій половині 1930-х років членів ОУН не було в м. Березному Костопільського повіту, де 94,4 відсотка населення були євреями.²²⁴

Тактика, яку застосовувала ОУН, зокрема і на теренах Волині, залежала від багатьох чинників, які впливали на її формування. Найважливішими з них були постійний тиск з боку адміністративних та силових структур Польщі на українське суспільство в цілому і на ОУН зокрема, а також готовність ОУН до безкомпромісної боротьби проти окупаційного режиму. Члени ОУН не дуже перебирали тактичними прийомами, уникаючи хіба таких, які могли вкрай скомпроментувати Організацію в очах українського суспільства, або завдати значної шкоди її організаційній мережі. До них належали: організаційна робота, усна (шептана) пропаганда, поширення легальної та нелегальної літератури націоналістичного характеру, бойові акції, саботажі, екси, шкільна акція, протимонопольна акція, шильдова акція, рекламні акції на зразок “культу героїв”, розвідка і контррозвідка (в межах необхідності), спроби економічно витіснити представників конкуруючих етнічних спільнот із різних сфер діяльності, культурно-освітня праця під прикриттям легальних організацій. Бойові та пропагандивні акції покладалися переважно на операційну частину членства Організації, а вишколом займалося переважно Юнацтво.

Саме внутрішня організаційна робота, шептана пропаганда та культурно-освітня діяльність під прикриттям легальних організацій були “підводною частиною айсберга” – основним полем діяльності ОУН. Наяв виходили, як правило, лише розраховані на певний суспільний резонанс бойові та пропагандивні акції. О. Багнюк, пояснюючи представникам польських органів безпеки зміст вилучених ними інструкцій ОУН, подавав усну пропаганду, як таку, яку “неможливо знищити”. Основні шляхи проведення усної пропаганди були такі: 1) через використання

²²⁴ Шабаровський В. Наш край очима... – С. 13.

місць частого скопичення або перебування людей; 2) через авторитетних у суспільстві людей; 3) через сільських пролетарів (у найбільш скомунізованих місцевостях). Серед дітей (від 7 років) пропаганда велася виключно усно шляхом поширення гасел, доступних дітям. з тією метою, щоби дитина твердо усвідомлювала, що вона є українцем.²²⁵

Аналізувати динаміку використання різного роду тактичних прийомів у структурі “зовнішніх виступів” ОУН на Волині за період 1929–1934 рр. доцільно в контексті 1930-х рр. в цілому. За неповними даними, в 1929–1939 рр. ОУН провела на Волині 232 пропагандивні акції (з них 63 шкільні виступи), 45 терористичних виступів (погрози, підпали, вибиття шиб, побиття, замах, вбивства) та 82 саботажні акції.²²⁶ У відсотках це виглядає наступним чином: 64,6; 12,5; 22,8. Тобто видно, що саботажі і терор використовувалися, але все-таки не були пануючими тактичними формами діяльності ОУН. На першому місці була пропаганда (майже 2/3 всіх виступів), тим більше, що ОУН активно послуговувалася її прихованими формами.

У статистичному додатку до звіту ВВУ про організаційний стан ОУН на терені Волинського воєводства від 2 квітня 1937 р. подаються наступні дані про “зовнішні прояви” діяльності ОУН за 1930–1934 рр.:²²⁷

Вид/Рік	1930	1931	1932	1933	1934
Вбивство	–	–	–	–	–
Замах на життя	–	–	–	–	–
Підпал	–	–	–	–	–
Побиття	–	–	–	–	1
Шкільна акція	–	–	–	30	1
Листівки, написи, транспаранти	–	2	15	52	25
Саботаж	1	–	1	1	–

²²⁵ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 670. – Арк. 6–7зв.

²²⁶ Дарованець О. Боротьба Організації... – С. 67–68.

²²⁷ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 667. – Арк. 6.

Вид/Рік	1930	1931	1932	1933	1934
Демонстрації	–	–	–	1	2
Насипання могил, ставлення хрестів	1	–	–	2	1
Шильдова акція	–	–	–	11	6
Вибиття шиб	–	–	–	3	–
Виявлення літератури ОУН	–	–	–	–	3
Вимагання	–	–	–	–	2
Разом	2	2	16	100	41

Ці дані неповні, бо у вересні-листопаді 1933 р. лише у Луцькому та Костопільському повітах сталося 40 проявів шкільної акції, а такі ж акції проводилися ще й в Здолбунівському та Рівненському повітах.²²⁸ З іншого джерела відомо, що в 1934 р. зареєстровано 48 виступів ОУН, зокрема 6 актів терору.²²⁹ Не враховано також побиття 28 січня 1931 р. промосковськи налаштованого о. Лозовського в Залісцях Кременецького повіту за те, що зайняв парафію по знаому націоналістові о. Сагайдаківському.²³⁰ Загалом це дає близько 145 пропагандивних акцій (84,8 відсотка), 6 актів терору (3,5 відсотка) та 20 саботажів (11,7 відсотка). Знову ж таки, з вищенаведених даних видно, що терор і саботаж мали незначний вплив на формування структури діяльності ОУН на Волині.

Окремо слід відзначити широкомасштабні акції, які проводила ОУН в якості протидії окупаційній політиці польської влади: шкільну, церковну, протимонопольну, шильдову та господарську. Шкільна і церковна акції були перш за все спрямовані на розширення сфери вживання української мови у освітніх закладах і у церкві. Протимонопольна акція мала на меті зменшити споживання українським населенням спиртних напоїв та тютюнових виробів, які були монополією держави. Цим прагнулося досягти фізичного та морального оздоровлення, економії фі-

²²⁸ Дарованець О. Боротьба Організації... – С. 67.

²²⁹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1007. – Арк. 13зв.

²³⁰ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 45.

нансів та часу українців, а також завдати максимально можливих збитків державній скарбниці Польщі. Шильдова акція полягала у знищенні чи псуванні польських державних символів, як чинному прояві протесту проти окупаційного режиму. Господарська акція полягала у боротьбі проти засилля в економіці чужонаціонального елемента, насамперед шляхом максимально можливої підтримки національного товаровиробника (“Свій до свого по своє”), залученні кадрів ОУН у процес господарської діяльності (в якості підприємців або найманих робітників) та бойкоті всього того, що заважало розвитку українського підприємництва на користь конкурентів іншої етнічної приналежності.

Церковна та господарська акції стали більш актуальними і, відповідно, більше розвинулися в другій половині 1930-х рр. Натомість в першій половині 1930-х рр. широко проявилися шкільна та протимонопольна акції, а також почала розвиватися шильдова акція.

Шкільна акція розпочалася у серпні-вересні 1933 р. за вказівкою КЕ ОУН ЗУЗ (постанова про її початок прийнята на Берлінській конференції в червні 1933 р.).²³¹ Технологія її проведення деталізувалася у летючках ОУН, призначених для масового поширення в Галичині і Волині, зокрема у летючці “Український Народе!”²³² На Волині спочатку планувалося залучити до неї організаційні сили із 5 сіл.²³³ Згодом масштаби акції стали більшими: у вересні–жовтні 31 шкільний виступ зареєстрований у Луцькому повіті, а в листопаді 1933 р. ще 9 – у Деражненській гміні Костопільського повіту. Прояви шкільної акції мали місце у Клеванській гміні Рівненського повіту та околицях Острога, а також у Ковельському та Кременецькому повітах.²³⁴ На масштаби і перебіг шкільної акції на теренах Дубненсько-Рівненської округи суттєво вплинув згаданий вище арешт повітового провідника Рівненщини Я. Бусла із великим транспортом нелегаль-

²³¹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 670. – Арк. 19зв–20; Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 254.

²³² Листівка “Український Народе!”... – С. 523–525; Шпіцер В., Мороз В. Крайовий Провідник... – С. 148–150.

²³³ Sprawozdanie Prowod. K. E... – С. 9.

²³⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 45–47; Monografia OUN... – Арк. 25зв, 87–91; Дарованець О. Боротьба Організації... – С. 67.

ної літератури, присвяченої даній акції. Виступи ОУН, пов'язані із шкільною акцією, сталися і в 1934 р., зокрема у Даничові Рівненського повіту та у Верещаках Кременецького повіту.²³⁵ Згідно статистичних даних ВВУ за 1934 р., на протязі року сталося 15 шкільних виступів ОУН (повіти: Луцький – 8, Рівненський та Кременецький – по 2, Горохівський, Костопільський, Володимирський – по 1).²³⁶

В різних частинах Волинського воєводства шкільна акція мала різні результати і розголос – залежно від докладених в цьому напрямі зусиль. Наприклад, у селі Жидичин Луцького повіту місцеві жителі за активної допомоги оунівців домоглися того, що Жидичинська школа була переведена на українську мову навчання.²³⁷ Однак, набагато важливішим було те, що завдяки шкільній акції маніфестувалася політична позиція тієї частини українського суспільства, яка чітко і послідовно протистояла спробам державної та національної асиміляції українців Волині, а також мобілізувалася до боротьби проти польського окупаційного режиму молодь – головний резерв розвитку українського визвольного руху. З цієї точки зору шкільну акцію можна вважати вдалою для ОУН.

Протимонопольна акція спочатку велася легальними українськими товариствами на зразок “Просвіти” та протиалкогольного товариства “Відродження”. На початку 1930-х рр. до цієї акції підключилася ОУН, яка надала організованій боротьбі проти алкоголізму та тютюнопаління виразного політичного забарвлення. Друкований орган УВО “Сурма” у статті “Геть з ляхськими монополями!” звертав увагу на те, що вживання алкоголю і тютюну є своєрідною формою добровільного податку на утримання польського окупаційних режимів, відтягує значні суми від більш доцільних способів їх використання у народних та особистих цілях, нищить характери, сприяючи виробленню зрадників, донощиків, злодіїв. Тому протимонопольна акція роз-

²³⁵ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 45зв; Monografija OUN... – Арк. 70зв–71.

²³⁶ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1007. – Арк. 13зв.

²³⁷ Кучереп М. М. “Тасмний борець”. (Про долю І. В. Скоп'юка) // “Роде наш красний...” Волинь у долях краян і людських документах. – Т. 1. – Луцьк, 1996. – С. 303 (С. 302-309).

глядалася як бойкот ворожих держав і боротьба проти загарбників засобами, доступними для кожного.²³⁸ Тому боротьба проти вживання “отруй” стала важливою складовою виховання організаційних кадрів, які мали стати прикладом для всього суспільства. Однією з перших ініціатив в цьому плані стала спроба КЕ ОУН ЗУЗ за домовитися із “Просвітою” та “Відродженням” про формування студентських груп, які б вели протиалкогольну пропаганду в різних місцевостях Західної України. Однак ця ініціатива була паралізована завдяки активній протидії польських властей.²³⁹

Новим поштовхом для розвитку протимонопольної акції стала страта бойовиків ОУН Василя Біласа та Дмитра Данилишина в грудні 1932 р. Стихійно розгорнувся масовий бойкот державних монопольних товарів, зо зручно використала ОУН. Зокрема, у лютому 1933 р. КЕ ОУН ЗУЗ видала спеціальний наказ про початок енергійного масового виступу проти державної горілчаної та тютюнової монополії на терені Волині. Польська поліція зареєструвала десятки висланих із Галичини до Волині агітаторів, які під виглядом різних громадських заходів проводили організаційні зібрання з метою поширити протимонопольну акцію. Позаяк діяльність “Просвіти” і “Відродження” на Волині було заборонена, то була створена законспірована мережа протиалкогольних гуртків. Органами безпеки було виявлено 43 такого роду гуртки, чисельність яких могла сягати до 40 осіб.²⁴⁰ Ця робота велася в рамках “синьої лінії” (“органічного сектору”) через “агентів впливу” у легальних організаціях. Зокрема, у керівних органах “Відродження” працювали такі знані члени ОУН, як Михайло Коржан, Микола Никифорчин, Валентина Мостович.²⁴¹ Члени та симпатки ОУН були організаторами та активними діячами повітових філій та осередків у Луцьку (Іван та Микола Скоп’юки із Луцька, Яків Шевчук із Забороля), Піддубцях (Антон Вовчик, Микола Якимчук, Сергій Качинський)

²³⁸ Сурма. Орган Української Військової Організації. – 1933. – Ч. 5 (травень). – С. 5.

²³⁹ Савчук Б. Корчма... – С. 191–192.

²⁴⁰ Дарованець О. Протимонопольна акція... – С. 105.

²⁴¹ Савчук Б. Корчма... – С. 157.

та Лаврові Луцького повіту (Ананій Закоштуй), Берестечку (О. Багнюк, І. Пилипович, Опанас Надашкевич) та Княжому Горохівського повіту (Степан Чех), Острозі (Є. Церкевич, Б. Петровський, Ю. Шукерявий) та Спасові Здолбунівського повіту (Іларіон семенюк), Олександрівці Костопільського повіту (Гордій Бас і Микола Єпик), Радивиліві (Володимир Лучкань із Радивилова, Михайло Морозюк із Бугаївки), Теслугові Дубенського повіту (Дмитро Ващук, Семен Іванюк). Цікавим є наступне спостереження: місцевості, де проявлялася діяльність “Відродження”, з правила покривалися із районами активності ОУН.²⁴² Результатами протимонопольної акції були економія і більш раціональне використання часу та фінансових ресурсів, порятунк від моральної та фізичної деградації багатьох українців, а також посилення конспірації в лоні ОУН. Це робило її однією із найкорисніших та науспішніших акцій, які проводила ОУН у міжвоєнний період.

В умовах тоталітарних режимів не допускалися будь-які легальні форми боротьби; натомість в Польщі легальні організації могли сприяти роботі ОУН в якості зручних прикривок нелегальної діяльності та своєрідного інструмента для підняття рівня національної свідомості широких мас українців. Так було і на Волині. Звіти суспільно-політичного відділу ВВУ повідомляли, що ОУН впливала на осередки таких легальних організацій як Союз Українок, “Просвіта”, “Відродження”, студентське товариство “Основа”, численні кооперативи та філії “Українбанку” в Луцьку і Володимирі.²⁴³ Цікавою є складена експертами ВВУ таблиця, яка подає їхню оцінку впливів ОУН на різного роду легальні організації: Фронт Національної Єдності (80%), УНДО (20%), УСРП (10%) по всій Волині, ВУО – 5% у Луцькому та Рівненському повітах, “Відродження” – 100% у Дубенському, Кременецькому та Луцькому повітах, Просвітянські хати – 2 осередки у Здолбунівському повіті (по 15–30%), “Просвіту” – 2 осередки в Горохівському повіті (15–30%), Союз Українок – 11 осередків у Костопільському, Ковельському, Кременецькому,

²⁴² Дарованець О. Протимонопольна акція... – С. 108–117.

²⁴³ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 70. – Арк. 225зв–226; Спр. 78. – Арк. 41–41зв, 108зв, 155–155зв.

Рівненському та Володимирському повітах (100%), “Сільський господар” – 50% у Луцькому повіті і 3 осередки у Костопільському повіті (100%), 25 кооперативів у Дубенському, Горохівському, Костопільському, Луцькому та Рівненському повітах (50–100%).²⁴⁴ Книги, які належали володимирській філії “Просвіти” (3000 прим.), по її ліквідації польським властями в 1934 р. були передані повітовій ексекутиві ОУН Володимирщини, яка створила кілька організаційних бібліотек.²⁴⁵

В цілому, набір тактичних прийомів, які використовувала ОУН на Волині, виправдав себе і забезпечив сталий ріст організаційної мережі та впливів ОУН серед місцевого населення, оберігав перед великими організаційними “всипами”. Звертає на себе увагу правильний вибір основних середовищ пропаганди ідей УВО – молодого покоління інтелігенції та селянства, які були найбільш сприятливим ґрунтом для розвитку організаційної акції.

Організаційна мережа ОУН показала себе здатною швидко перебудовуватися і закривати прогалини, спричинені репресіями польських органів безпеки. Це свідчить про наявність добре продуманої організаційної структури, а також системи виховання, яка забезпечувала постійне нарощування кадрів ідейних, вольових, ініціативних та стійких патріотів-революціонерів.

²⁴⁴ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1007. – Арк. 12зв.

²⁴⁵ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1031. – Арк. 1.

Василь ДЕРЕВІНСЬКИЙ
(Київ)

ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ОУН

Взаємовідносини між сусідніми національними спільнотами склалися і складаються під впливом різноманітних обставин – політичних, економічних, культурних тощо. Процес їхнього етнічного і політичного зміцнення нерідко призводив до зіткнення інтересів, на основі чого розгорталися збройні конфлікти. Їхній результат був різний – від ослаблення завойовницьких тенденцій до поневолення слабшої сторони. В останньому разі, поневолювач спрямовував свої дії на довічне закріплення захоплених територій за собою. З огляду на це поневолений етнос або зникав, або ціною жертвовної боротьби залишався існувати та згодом відновлював незалежність.

Українсько-польські міжнаціональні відносини мають достатньо подібних рис світового етнонаціонального процесу. Особливо в цьому відношенні яскравим виявилось ХХ ст., під час якого два сусідні народи, натомість щоб розвивати мирні добросусідські відносини, здійснювали жорстоку боротьбу між собою. Початок двадцятого століття був періодом активізації як української, так і польської рісорджіменти. Однак польські лідери не обмежились відновленням власної держави, а доклали зусиль до повалення Української та захопили українські землі. Тим самим спричинились до відновлення та загострення давнього українсько-польського антагонізму.

Знищення і розділ Української держави сусідніми країнами (СРСР, Польщею, Румунією і Чехословаччиною) призвело до створення українських визвольних структур по всіх українських землях. Спектр організацій, що постали у поневоленій Польщею частині України був різноманітний, від легальнодіючих політичних партій до підпільних військових формувань, що сповідували еволюційно-парламентські або збройно-революційні методи

відновлення Української держави. З-поміж них безперечно першість займала Організація українських націоналістів, що утворилася у 1929 р. шляхом об'єднання ряду націоналістичних організацій. ОУН завдяки своїй активній, революційній боротьбі з польською окупаційною владою була найбільш динамічною українською структурою, що поступово завоювала майже всі політично активні верстви Західної України, крім тих, що були прихильниками поміркованих ліберальних партій¹. Досить швидко знайшовши підтримку серед значної частини української громадськості ОУН стала виразником її ідей і сподівань.

Здійснюючи визвольну діяльність в основному на західно-українських землях ОУН значну увагу приділяла виробленню ставлення до Польщі. На Першому Великому Зборі ОУН ця проблема була однією з основних, значне місце ставленню до Польщі відводилося на сторінках підпільної преси ОУН, а також видавалися з цієї тематики відповідні брошури.

Позиція ОУН до Польщі була детермінована, насамперед тим, що дана країна спричинилась до ліквідації Української держави, здійснювала окупацію частини української території, виступала проти самовизначення українців, більше того вела асиміляційну колонізаторську політику щодо українців. Тож логічним було, що вектор спрямування визвольної боротьби ОУН скеровувався проти Польщі як держави-загарбника. Суть цієї боротьби полягала в знищенні польського державно-політичного контролю над українськими землями, не претендуючи на етнічно польські території. Про створення Польської держави у власних етнонаціональних межах як найбільш оптимальної розв'язки українсько-польської проблеми зазначалося в працях багатьох діячів ОУН, зокрема, М.Капустинського, Я.Чемеринського².

Не двозначно ставилася ОУН до інших країн-загарбників України. Категоричним імперативом для цієї організації було

¹ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Нариси історії нової України. – Львів, 1991. – С.65; Armstrong J. Ukrainian nationalism 1939 – 1945. – New York, 1955. – р.120-121.

² Капустинський М. Збройна сила і українська національна революція. – Саскатун; Саскачеван, 1936. – С. 34; Оршан (Чемеринський) Я. Де стоїмо? – Париж, 1938. – С.15.

„усунення всіх займанців з українських земель” і відновлення Української держави, що охоплюватиме „усі українські етнографічні терени”³. Усвідомлюючи фізичну неспроможність визвольної організації поневоленого народу одночасно активно боротися проти всіх окупантів, керівництво ОУН з тактичних міркувань визначилось на яких напрямках необхідно постійно здійснювати рішучу боротьбу, а де приховану діяльність на майбутню перспективу. Методологія цієї тактики включала три засади – активізація і зміцнення власних сил українського народу, пошук союзників на зовнішньополітичній арені і використання сприятливої політичної ситуації. Це ще було відображено в постановах Першого Великого Збору ОУН, а також в постановах інших Зборів і Конференцій та в працях членів ОУН⁴.

Розуміючи необхідність мати зовнішньополітичну підтримку з боку інших країн чи народів, ОУН виступила проти можливості отримання такої підтримки з боку так званих „історичних ворогів української нації”. Тобто тих країн, що здавна прагнули панувати чи панували на українських землях і протидіяли українській визвольній боротьбі. Адже як зазначав один з провідних діячів ОУН В.Мартинець – тогочасні окупанти України не позбулися прагнень розширити межі свого територіального посідання ціною сусідів та інших частин української землі. Кожний прояв українського національного руху, хоч би на чужій території, викликає занепокоєння решти окупантів. Тож вони завжди виступатимуть проти створення Української держави, навіть на незначній українській території, через загрозу втратити свою частку української землі. Рівно ж їхня внутрішня політика у відношенні до українських окупованих територій, хоч здійснюється різними способами, все ж має однаковий характер, бо спрямована на нехтування права українців на самовизначення та

³ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929-55pp.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 12-13.

⁴ Бандера С.Перспективи української революції. –Дрогобич, 1998. – С.18-19; Дяків-Горновий О.Чому ми в нашій боротьбі ставимо на власні сили // Ідея і чин. – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1968. – С. 90; Полтава П.Елементи революційного українського націоналізму// Літопис УПА. – Торонто – Львів,1996, – Т. 24. – С. 456; Сціборський М. Націократія. – Париж, 1935. – С.53.

знищення української національної свідомості⁵. Тому ОУН за-суджувала політику різних українських центрів і політичних партій, що шукали підтримки у цих країн.

У 1920–30-х роках визвольна боротьба ОУН спрямовувалася, головним чином, проти СРСР і Польщі. Хоча в постановах Першого Великого Збору ОУН від 1929 р. не було ще конкретизовано, проти кого ОУН першочергово розгорне свою боротьбу, але її діяльність вказувала саме на ці країни. В ухвалах Римського збору ОУН було перераховано країни-займанці (більшовицька Росія, Польща, Румунія і Угорщина), однак не подано проти кого з них першочергово бореться Організація⁶. Лише в Маніфесті ОУН від грудня 1940 р. було офіційно оголошено боротьбу ОУН проти СРСР як поневолювача України. Польща в ньому не згадувалася, оскільки боротьба з Польщею перестала бути актуальною для ОУН з усуненням її владного контролю з українських земель після 1939 р. З тактичних міркувань взагалі не згадувалися Румунія і Угорщина.

Відсутність розстановки визвольних акцентів у програмових документах ОУН не є свідченням невизначеності її позицій. Спрямованість основної діяльності Організація проти Польщі і СРСР впливає зі слів керівника ОУН Є.Коновальця. „Ми, – зазначав він, – стоїмо на фронті активної революційної підпільної боротьби проти Польщі й політичної боротьби проти Росії”. Розгортання діяльності ОУН в Польщі було першим етапом її визвольної боротьби за незалежність України. Адже в провідних діячів ОУН було чітке усвідомлення, що соборна Українська держава може постати і закріпитися назавжди лише в тому разі коли вона буде збудована на Дніпрі. Тож західноукраїнські землі розглядалися як національно-визвольний резервуар для широкомасштабного українського повстання. Тому боротьба з поляками носила оборонний характер і особливості її здійснення залежали від методів репресивних дій польської влади, але не

⁵ В.Мартинець По конференції // Українська суспільно-політична думка 20 століття: Докум. і мат.: У 2 т. / Упоряд. Т.Гунчак, Р.Сольчаник. – б/м, 1983. – Т. 2. – С.287.

⁶ Постанови Римського Великого Збору ОУН // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2. ч. За ред. В.Ф.Панібудьласки. – К., 1997. – Ч. 2. С.263-272.

виходили за межі самозахисту. Всі ж свої зусилля, за твердженням Є.Коновальця, ОУН спрямовувала проти більшовиків, готуючи проти них свій основний удар⁷.

Щодо інших “займанців України”, тобто Румунії і Чехословаччини (до 1939р.), ОУН намагалася проводити гнучку політику. Одностайно визнаючи їх окупантами українських земель, ОУН не організовувала проти них активної боротьби. Це стверджував Є.Коновалець, підкреслюючи, що “не розумно вести війну на всі фронти”⁸. Тому ОУН, здійснюючи боротьбу з основними своїми ворогами, тобто СРСР і Польщею, намагалася забезпечити принаймні нейтральне ставлення до українського визвольного руху з боку двох інших поневолювачів.

Якщо Румунія займала характерну антиукраїнську позицію на окупованих українських землях, то Чехословаччина притримувалася ліберальнішого курсу. Через що політика ОУН стосовно цих країн хоч і ґрунтувалася на спільному ґрунті не радикалізування власних дій, але мала свої відмінності. Політика ОУН щодо Чехословаччини вважалася особливо винятковою, адже через її територію проходили лінії зв'язку між Головним Проводом і Крайовим Проводом ОУН, що діяв на західноукраїнських землях та Чехословаччина була для ОУН однією з опорних баз у боротьбі з Польщею. Тому ОУН із цих причин було потрібне принаймні нейтральне ставлення Праги до її боротьби проти Польщі. Крім того, Чехословаччина деякою мірою сприяла боротьбі українського руху так званою політикою „недобачання” його діяльності через існування територіальних претензій до Польщі (частини Шлеська). Через це ОУН у здійснюваній етнонаціональній політиці прагнула особливо не акцентувати уваги щодо місця Закарпаття в Чехословаччині, однак спрямовувала свою діяльність на прискорення процесу зростання національної свідомості тамтешнього українського населення. В Румунії ж ОУН не мала такого вигідного для себе становища, й тому її діяльність поряд із відвертою антиукраїнською політикою румунської влади була радикальнішою, спрямованою на усунення румунської окупаційної влади.

⁷ Военно-исторический журнал. – 1990. – № 11. – С.55.

⁸ Врецьона Є. Мої зустрічі з полковником // Є.Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1987. –С. 480.

Майбутнє українських земель, що перебували під контролем Чехословаччини і Румунії, як вказував Є. Коновалець, мало б визначитися лише після утворення Української держави. Бо тоді Україна як суб'єкт міжнародного права змогла б підписати вигідні для себе мирні угоди про територіальний розподіл із сусідами.

В засадах етнонаціональної політики ОУН виразно наголошувалося, що визвольна боротьба Організації на західноукраїнських землях має чітку спрямованість – проти Польської окупаційної держави, її окупаційної адміністрації та її колонізаторської політики і в ніякому разі ОУН не проводить боротьби проти польської національної спільноти. Тому відповідаючи на жорстоку антиукраїнську колонізаторську політику польської влади різноманітними акціями, вони носили цілеспрямований точковий характер. Так, найбільш радикальні дії ОУН – атентати (політичні вбивства) не супроводжувалися чисельними жертвами з боку мирного населення, їхньою цілю були лише представники польської адміністрації чи українці, які вели активну антиукраїнську діяльність. Широкомасштабні антиколонізаторські акції ОУН не передбачали фізичного знищення польських осадників, лише ліквідацію їхнього майна. Про те, що жодна українська політична організація, у тому числі ОУН, не розпалювала ненависті до поляків навіть після пацифікації 1930 р. зазначає польський історик Є. Томашевський⁹.

Таку ж позицію по не розпаленню міжнаціональної ворожечі між українцями і поляками займала й попередниця ОУН Українська військова організація (УВО), на що вказують її документи, аналітичні матеріали польської поліції та польські історики¹⁰.

Характерним є те, що один з найвизначніший українських публіцистів того часу, ідеї і праці якого вплинули на кристалізацію ідеологію українського націоналізму і ОУН, Д.Донцов виступав за співпрацю з поляками заради майбутнього. Цю думку він висловив ще на з'їзді студентів у 1913 р., заявивши, що „ко-

⁹ Див: Гайдай О., Хаварівський Б., Ханас В. Хто пожав бурю? Армія Крайова на Тернопіллі (1941–45). – Тернопіль, 1996. – С.8.

¹⁰ Сурма. – 1929. – Травень; Леснодорський Б., Пиетерчак М. История государства и права Польши. – М., 1980. – С.462; ДАЛО. – Ф.110. – Оп. 4. Спр. 867. – Арк. 3.

ли б польська політика перейшла б у руки мудрих людей, коли б „великим рухом світового значення польський і український прапор ішли разом”, ми були б перші, що сим людям простягли руки згоди”¹¹. Обґрунтованість такої позиції полягала в тому, що Україна має небезпечного східного сусіда – Росію, Польща – Німеччину. Тож, коли Польща хоче звільнитися від тих „геополітичних лещат”, вона має підтримувати створення Української держави, а Україні співпраця з Польською державою дозволить протидіяти російським імперським амбіціям.

Необхідність українсько-польського примирення і співпраці існувало серед української спільноти. Помірковані українські політичні організації намагалися йти на переговори і компроміси з польською владою і політичними силами, однак це не давало позитивного результату. Керівництво ОУН розуміючи важливість українсько-польської співпраці все ж відмовлялося вести такі переговори та йти на компроміси з окупаційною польською владою, вважаючи її нелегітимною на українських землях та не схильною до поступків українцям (безрезультативні спроби легальних українських партій підтверджували це). У брошурі „Як і за що ми боремося з поляками” ОУН ґрунтовно розкриває суть своєї позиції до Польщі. В ній зауважувалося, що польська влада ніколи не буде рахуватися з „порожніми словами”, „тільки перед нашою силою буде уступати Польща і тільки з нею будуть рахуватися другі держави”¹². Тож ОУН, з огляду на ту критичну ситуацію, в якій опинилися українці, здійснювала широкомасштабну боротьбу з польською окупаційною державою різними методами і засобами, свідомо усунулась від поборення поляків як нації.

Однак попри таке ставлення ОУН до поляків, на західноукраїнських землях мала місце міжнаціональна напруженість між українцями і поляками. Польська влада розглядала західноукраїнські землі, що складала 35 % території тогочасної Польської держави та 30 % її населення¹³ невід’ємною частиною Речі Пос-

¹¹ Донцов Д. Сучасне положення нації і наші завдання (Реферат, виголошений на Другому всеукраїнському з’їзді в липні 1913 р. у Львові). – Львів, 1913. – С. 18.

¹² Український визвольний рух: Наук. зб. – Львів, 2003. – С. 14.

¹³ Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – К., 2001. – С. 223.

политої й слухати не хотіли, щоб іти на якісь поступки українцям у визнанні їхніх прав на рідну землю, відкидаючи навіть вимоги національно-територіальної чи культурної автономії. Тому польська влада постійно грубо порушувала права українців, посилюючи напруження.

Колонізаційні дії окупаційного режиму проявлялися: неможливістю для українців дістати державні посади в адміністрації краю, у зв'язку, на залізниці, поступовому зменшенні українських шкіл чи перехід на систему польсько-українських шкіл, відмови відкрити український університет у Львові; системою осадництва, за якою близько 200 тис. поляків-колоністів дістали землі й державну підтримку в провадженні сільського господарства на західноукраїнських землях; стан православ'я на Волині та ін. Тобто польська влада цілеспрямовано вела діяльність на асиміляцію українців, вважаючи їх громадянами другого сорту. Відповідно серед польського загалу почали знову побутувати шовіністичні ідеї стосовно українців. Ці настрої влада свідомо чи несвідомо поширювала на всі верстви суспільства. Серед польської молоді вказані тенденції підігрівалися тим, що влада неодноразово використовувала польські молодіжні організації в боротьбі з українським національним рухом, в якості хулігансько-погромницької сили. Тож не є дивним, що певна частина польського населення була негативно налаштована до українців, не вважаючи їх корінним населенням Галичини і Волині.

Активне нагнітання польсько-українських відносин спостерігалось в кінці 1930-х років. Безпосередньо, його прояви пов'язані з подіями в Карпатській Україні. Державотворча діяльність закарпатських українців та надана їм допомога з боку українців Галичини і Волині викликала хвилю антиукраїнської погромів і демаршів у Галичині. Підтримувані поліцією польські організації нищили українські установи, проводили фізичну розправу над українськими активістами, закривалися українські організації тощо. Апогеєм антиукраїнського терору з боку польської влади і частини громадськості став період німецько-польської війни 1939 р. Одразу з її початком були проведені масові арешти української інтелігенції, політичних діячів, членів ОУН; багатьох з них було відправлено в концтабір Береза Картузьська. По всій Галичині прокотилася хвиля розправ над укра-

інцями, в яких участь брало військо, поліція, різні польські організації. Все це робилося з цієї думки, що українці є зрадниками польської держави, а тому їх „зрадницькі” дії необхідно випередити. Поляки стали перекладати вину за власні невдачі на безневинне мирне українське населення.

Таке ставлення і дії польської влади та суспільства до українців посилювали у їх свідомості ворожість до польської держави. Безпосередньо це подавалося у звіті Міністерства внутрішніх справ про життя національних меншин на території Польщі (розділ: SPRAWY NARODOWOSCI RUSKIEJ, za okres grudzien 1926–marzec 1927) де зазначалося, що характер настроїв українців до польської влади – надзвичайно ворожий¹⁴. Негативне сприймання польської влади і поляків-колоністів існувало і постійно підігрівалося протягом 1920–30-х років серед української спільноти діями окупаційного режиму. Саме зважаючи на такі настрої українських мас, як зазначає А.Русначенко, ОУН стала вдаватися до радикальних методів діяльності, а не через власну ідеологію чи міркування керівництва¹⁵. Перед початком і під час німецько-польської війни, значна частина українців, подібно як у перші роки польської окупації, почала відноситися до рішень польської влади як до таких що не потрібно виконувати. Хоча, українські депутати польського сейму закликали захищати Польську державу і багато українців воювало разом з поляками проти німців. Крах польської держави, давав можливість ОУН вдатись до акцій помсти над поляками, однак таких дій ОУН не провела. Її повстанська діяльність під час війни була спрямована на захоплення зброї, а також охорону українського населення від репресивних дій поляків, що звинуватили українців у причинах власної поразки та вдалися до огульного терору над безневинними цивільними українцями.

Таким чином, відсутність ідейних постулатів та відповідних практичних дій щодо поборення поляків як спільноти, досить характерно і переконливо засвідчили воєнні тижні німецько-

¹⁴ ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 700. – Арк. 14-18.

¹⁵ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках. – К., 2002. – С. 143.

польського збройного конфлікту 1939 р. На підтвердження цієї позиції також можна навести слова слова І.Лисяка-Рудницького, які стосуються цієї проблеми. Він зазначає: “Український націоналізм був протиросійський і притипольський не в сенсі ворожості до російського і польського народів, але тільки в сенсі природної й законної ворожнечі до російського і польського володіння над Україною. Українські націоналісти не мали претензій до територій, що не були заселені українцями. Але, обстоюючи самобутність власної країни, вони неминуче мусили бути противниками Росії і Польщі, які панували над нею. Так само природною й законною була ворожість українського націоналізму до чужих колонізаторських елементів на Україні”¹⁶. Тобто українським націоналістичним рухом було взято за основу природне ставлення до явищ спричинених окупацією.

Падіння польської держави ознаменувало собою час закінчення польської окупації західноукраїнських земель та припинення боротьби ОУН проти польських політичних інституцій, що здійснювали колонізаторську політику щодо українців. З огляду на це ОУН перестала вбачати в поляках свого ворога, тому прагнула налагодити взаємне національне примирення і співдію визвольних рухів двох поневолених народів, які вели боротьбу за своє визволення.

Про ставлення до зовнішніх сил, в тому числі і до польського руху опору, було заявлено в постановах Другого Великого Збору ОУН, що відбувся у квітні 1941 р. У рішеннях Збору було зазначено: “Організація Українських Націоналістів вважає союзниками України всі держави, політичні угруповання та сили, що зацікавлені в розвалі СРСР та в створенні ні від кого незалежної Української Суверенної Соборної Держави”¹⁷. Про це ж йшлося в таємних інструкціях, що були направлені Проводом ОУН своїм низовим структурам напередодні німецько-радянської війни. У них наголошувалося, що “дальше відношення до тих держав (чиї війська прийдуть на територію Украї-

¹⁶ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Нариси з історії нової України. – Львів, 1991. – С. 65.

¹⁷ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 31.

ни під час війни з СРСР. – *Авт.*) залежатиме від того, як вони будуть трактувати і шанувати права і життєві вимоги України”¹⁸.

Така позиція ОУН вказувала на те, що вона основним ворогом незалежності України на той час вважала лише СРСР. Польський визвольний рух ОУН не прагнула бачити своїм ворогом, тому вела заходи до налагодження контактів із ним, однак ця справа не була з легких, адже серед польських провідних кругів зберігалися антиукраїнські тенденції.

Це знайшло своє відображення у постановах того ж Другого Великого Збору ОУН. Там відображено прагнення ОУН розпочати з поляками взаємний діалог щодо умов співпраці, а передумовою поліпшення взаємовідносин між українцями і поляками мала стати “ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків”¹⁹. (Вже на початку 1940-х рр. на території західноукраїнських земель, що межували з польським етнічним масивом, деякі польські підпільні структури розпочали вбивати провідних українських діячів)²⁰. Тому у постановах Збору було заявлено, що ОУН вестиме боротьбу проти “акції тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель”²¹.

Незважаючи на існування імперіалістичних тенденцій серед польського визвольного руху, ОУН намагалася розкрити йому безперспективність таких випадів проти України. Ця позиція ОУН виходила з твердження Д.Донцова, яке він висловив відносно поляків, що нація повинна жити майбутнім, а не ставати заручником минулого²². Тобто ОУН наголошувала, що існуюча загроза як для України, так і для Польщі з боку Німеччини і СРСР має привести до зближення визвольних рухів двох народів.

Більше того, ОУН тоді висунула ідею створення широкомасштабного фронту поневолених народів, що дозволив би консолідувати зусилля українців і поляків.

¹⁸ Там само. – С. 52

¹⁹ Там само. – С. 36.

²⁰ Шанковський Л. Історія українського війська. – К, 1991. – С. 67.

²¹ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 36.

²² Донцов Д. Підстави нашої політики. – Нью-Йорк, 1957. – С. 99.

лідувати ці народи і реально збільшити їхні сили і політичну вагу. Позиція ОУН по створення даного фронту ґрунтувалась на тому, що поневолені народи об'єднують ідея здобуття незалежності, по-друге становище поневолених народів не дозволяло жодному з них використати інший народ в загарбницьких цілях²³. Тому члени ОУН заявляли, що лише спільною боротьбою українців, поляків, французів, народів СРСР за вільну Європу проти Гітлера і Сталіна можна здобути позитивний результат²⁴.

Однак зміна політичного ставлення ОУН до Польщі не викликала відповідної реакції польського еміграційного уряду і визвольного руху і загалом польської спільноти. Надалі керівництво польського уряду і підпілля вважало західноукраїнські землі польською територією, однак заявило, що існує можливість переговорів з українцями Наддніпрянщини (існувала ідея створення там Української держави), а не із західноукраїнських земель адже з ними, тобто „громадянами Польщі”, вести переговори не стане²⁵.

Не сприяло налагодженню українсько-польської співдії, попри існування у поляків ставлення до українців як до нерівноправної сторони та бажання надалі володіти західноукраїнськими землями ще те, що визвольні руху двох народів заради власного визволення орієнтувалися на початку 1940-х років на різні зовнішньополітичні сили. Польський уряд і підпілля орієнтувалися на Велику Британію та згодом на альянтів, а ОУН на Німеччину, як єдину ревізійніську країну, що могла б спричинитись до радикальних змін у Східній Європі. Тому на початку Другої світової війни ОУН і польське підпілля знаходилося на протилежних полюсах. Таким чином українсько-польські відносини на той час та протягом 1940-х років залишилися складними і суперечливими. Саме ця їхня риса за твердженням дослідника

²³ Деревінський В. Рівноправність національних меншин гарантувалась // Віче. – 2001. – № 8. – С. 124.

²⁴ Левицький Б. Національний рух під час Другої світової війни. Інтерв'ю // Діалог. – 1979. – Ч. 2. – С. 17.

²⁵ Partacz C. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na terenie kraju w latach II wojny światowej // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały międzynarodowego seminarium „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”. – Warszawa, 3-5 listopada 1999. – Warszawa, 2000. – Т. 6. – С. 19.

етнонаціональної проблематики О.Рафальського, перешкоджає ще сьогодні історикам зробити цілісний і об'єктивний їх аналіз²⁶.

Ставлення до національних меншин, у тому числі до поляків, було піднято в інструкції „Боротьба і діяльність ОУН під час війни”, що її направив Провід ОУН своїм низовим структурам, весною 1941 р. У ній був чітко зроблений наголос на налагодженні взаємовідносин з національними меншинами. Разом з тим, зауважувалось, що необхідно із певним застереженням відноситися до росіян, поляків та євреїв, як до таких, що будучи колонізаторським елементом на українських землях у своїй більшості продовжують займати негативно-упереджене ставлення до українців, зокрема до ідеї відновлення Української держави. Тому в інструкції окреслювалося ставитися до них адекватно їхньому ставленню до українського визвольної боротьби. Задля випередження диверсій з їхнього боку рекомендувалось не становити осіб цих національностей на керівні посади, в час відновлення української державної адміністрації (подібні твердження застосовувалися й іншими визвольними рухами в різні історичні періоди). Однак, передбачалось надання різних функціональних посад в державно-господарському апараті національним меншинам²⁷.

Під час спроби відновлення незалежності Української держави в 1941 р. ОУН, як провідна сила цієї діяльності, толерантно поставилася до польської національної меншини, що знайшло позитивний відгук з її боку. Однак польське підпілля було вкрай вороже налаштоване до постановня Української держави. Про це свідчить замах на прем'єр-міністра українського уряду, заступника голови Проводу ОУН Я.Стецька вчиненого діячами польського підпілля²⁸.

З огляду на це поліпшення українсько-польських відносин на початку 1940-х рр. не відбулося. Навпаки, вони загострилися, що призвело до відкритої війни між двома визвольними рухами,

²⁶ Рафальський О. Друга світова війна. Етнонаціональний аспект // Віче. – 2001. – № 7. – С. 137.

²⁷ ЦДАВО України Ф.3833. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.38.

²⁸ ЦДАВО України Ф.3833. – Оп. 1. – Спр. 166. – Арк. 15.

внаслідок якої страждало українське і польське цивільне населення. Така ескалація українсько-польських відносин відбувалася на тлі намагань ОУН налагодити співпрацю з польським рухом опору. Зокрема, на Другій Конференції ОУН у квітні 1942 р. був вкотре проголошений заклик до примирення. Наголошувалося “на політиці вилучення другорядних фронтів і на розгортанні боротьби тільки на головних вирішальних фронтах”²⁹. Керівники ОУН таким “другорядним фронтом” тлумачили боротьбу з поляками. А основним вектором спрямування своєї діяльності ОУН вважала боротьбу проти радянського і нацистського тоталітаризму, що був рівнозначно небезпечним як для українців, так і для поляків. Надалі, у постановах Третньої Конференції ОУН (лютий 1943 р.), знову повторювалося твердження необхідності “ліквідації дрібних неістотних спорів” задля розгорнення спільної боротьби проти окупантів³⁰.

У постановах Другої Конференції ОУН зазначалося, що українсько-польська співпраця має бути налагоджена “на платформі самостійних держав і визнання та панування права українського народу на Західноукраїнських землях”³¹. Також було заявлено, що ОУН вестиме боротьбу проти шовіністично налаштованих поляків, які, прагнучи збереження польських впливів на території західноукраїнських земель, співпрацюють із німецькими окупантами. Адже ОУН знала, що польське підпілля посилало своїх людей у німецькі окупаційні структури, із яких пішли українці, щоб зберегти польську присутність на цих українських етнічних землях, а далі включити їх до складу відновленої польської держави³².

Проблемі польсько-українських відносин надавалося значної уваги у тогочасній підпільній українській публіцистиці. При цьому означені відносини тлумачилися як досить важливі як на той час, так і на близьку та далеку перспективу. Зокрема, редактор офіціозу ОУН “Ідея і чин” на його сторінках заявляв, що від

²⁹ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): Зб. док. – б/м, 1955. – С. 62.

³⁰ Там само. – С. 83.

³¹ Там само. – С. 69.

³² Ільющин І. Протистояння УПА і АК в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – Київ, 2001. – С. 125.

розв'язання спірних питань між двома народами “залежить, чи в майбутньому укладі сил в Середній та Східній Європі Україна і Польща знайдуть належне місце”³³. Розвиваючи далі цю думку, він доходить висновку, що відновлення державного існування поляків має прийти одночасно з таким відновленням в українців, бо існування Польської держави без існування Української держави, чи навпаки, буде не довготривалим, про що свідчить історія³⁴.

В українській підпільній пресі з'являлися повідомлення (і небезпідставні), що основною перепорою на шляху нормалізації українсько-польських відносин стоїть керівництво польського визвольного руху, яке розглядає українців і український визвольний рух через призму довоєнних поглядів³⁵. Одночасно з тим воно сподівається з допомогою західних союзників знову захопити українські землі, а тому не вважає українців за рівновартісного партнера. Крім того, польські підпільні структури спрямовували свою діяльність переважно проти українського визвольного руху, вважаючи його своїм основним ворогом³⁶.

Такі основні елементи, що були глибоко закорінені в психіці польського громадянства та його керівних кіл, заважали, за визначенням М.Палідовича, полагодити українсько-польські відносини. Це, по-перше, заперечення прав українського народу на власну державу. По-друге, намагання тлумачити український народ як нездібний до власного національного життя, тому йому Польща повинна надати опіку. По-третє, трактування українських земель як теренів своєї територіальної чи політичної експансії. Та, по-четверте, трактування української проблеми як своєї суто внутрішньої справи³⁷. З цього випливає, що керівництво польського руху опору вважало український його аналог як чисто деструктивне й антипольське явище.

³³ Палідович М. (Л.М. Карпатський) До українсько-польських взаємин // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996. – Т. 24. – С. 271.

³⁴ Там само. – С. 274.

³⁵ Прокоп М. (Садовий О.С.) Куди прямують поляки? // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996. – Т. 24. – С. 299.

³⁶ Палідович М. (Л.М. Карпатський) До українсько-польських взаємин // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996. – Т. 24. – С. 275.

³⁷ Там само. – С. 273.

Цікавим у цьому плані є зауваження польського історика Р.Тожецького. Він вказує на побутування серед польських керівних кругів підпілля трьох можливих варіантів вирішення українського питання: перший – заперечення існування українського народу як такого – аж до його переселення; другий – розв’язання українського питання в рамках Польської держави; третій – можливість створення автономії українців у складі Польської держави³⁸. Тобто ми знаходимо підтвердження висловленої М.Палідовичем думки в словах польського історика.

Зважаючи на таку ситуацію ОУН проводила заходи по “нарощуванню м’язів”, щоб змусити поляків рахуватися з українським визвольним рухом шляхом сили, оскільки переговори вони використовували як засіб для відтягування часу і паралізації дій українського підпілля. Зокрема, про це в газеті “Ідея і чин” колишній віце-маршалок польського сейму, голова Українського національного державного об’єднання (найбільшої української партії, що існувала в 1920–30-х роках у Західній Україні) В.Мудрий заявив, що з поляками можна вести мирні переговори лише тоді, коли в наших руках буде щонайменша така сила, як у них³⁹. ОУН, проголошуючи поборення сповідників польського шовінізму й експансіонізму, заявляла, що не оголошувала цілу польську меншину, яка жила в Західній Україні своїм ворогом⁴⁰. ОУН заявляла, що на українській території можуть залишитися всі поляки, які цього хочуть. Це, зокрема, було проголошено в листівці виданій на початку липня 1943 р. У ній зазначалося, що „ми гарантуємо їм повну свободу, безпеку і всі права на рівні з українськими громадянами. Бо Українська держава ніколи не буде поневолювати свої національні меншини”⁴¹. Більше того, ще в обговореному державному устрої майбутньої Української держави на Конгресі українських націоналістів у Відні, у 1929 р., на якому було ство-

³⁸ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993. – S. 212.

³⁹ Мудрий В. (Борович Я.В.) Україна і Польща // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996 – Т. 24. – С. 196.

⁴⁰ Прокоп М. (Садовий О.С.) Куди прямують поляки? // Літопис Української повстанської армії. – Торонто; Львів, 1996. – Т. 24. – С. 305.

⁴¹ Див: Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich. – Т. II. – Warszawa, 1994. – S. 108-109.

рено ОУН, зазначалося, що національні меншини користуватимуться всіма громадян Української держави⁴²

Гарантуючи права всіх представникам національних меншин мешкати на українській землі ОУН від них, зрозуміло, вимагала лояльне ставлення до українського визвольного руху, що мало свідчити про бажання мирного співіснування з українцями в одній Українській державі. Тому представників польської меншини закликала не піддаватися на шовіністичні підбурювання імперіалістичної верхівки польського підпілля до боротьби з українським народом⁴³. Саме такі недружні дії до українців з боку польської верхівки на думку діячів ОУН привели до напруження в українсько-польських відносинах. Адже спочатку офіційна польська влада зомбувала своїх громадян антиукраїнською пропагандою, а з ліквідацією Польської держави вже підпільна польська преса розгорнула істерії про так звану загрозу з боку українців для поляків. Тому не дивно, що поляки, що проживали на українських землях були досить негативно налаштовані до українців. Зокрема в інформаційному звіті АК Львівського еміграційному уряду за грудень 1942 р. повідомлялось: „Ставлення до українців скрізь вороже. Немає жодної дискусії, у якій би проглядався хоча б якийсь політичний реалізм стосовно українців”⁴⁴.

Через це, ОУН прикладала великі зусилля щоб розкрити полякам позицію українського визвольного руху і ліквідувати в них негативне ставлення до українців. Про послідовну діяльність в напрямку анулювання польського фронту безпосередньо наголошував Голова Проводу ОУН Р.Шухевич В.Галасі, який мав здійснювати діяльність на крайньо-західних українських землях, що межували з польським етнічним масивом⁴⁵. В ре-

⁴² Конгрес українських націоналістів 1929 р.: Документи матеріали. – Львів, 2006. – 420 с.

⁴³ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 22. – Спр. 41. – Арк. 54.

⁴⁴ Див: Іллюшин Армія Крайова і українське-польське протистояння в Західній Україні (1939–1945). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – К., 2002. – С. 300; Цит. За Сергійчиком В. Трагедія Волині. – Київ, 2003. – С. 15.

⁴⁵ Інформація зі слів тодішнього заступника керівного провідника ОУН на Закарпатті по ідеологічно-пропагандивній роботі полковника УПА В.Галаси. Архів автора.

зультаті зусиль українського підпілля в 1945 р. було досягнуто локальне перемир'я з АК. Однак як впливало з поглядів, що існували серед польського підпілля – це було лише тимчасовим заходом, не схваленим вищим керівництвом АК і Лондонським польським урядом⁴⁶. Тому домінуючу увагу звертало українське підпілля на вироблення позитивного ставлення до українців простих поляків. На це вказують різноманітні документи ОУН, зокрема інструкція „Думки до розмови українця зі своїм давнім шкільним товаришем”⁴⁷.

Таким чином можна прийти до висновку, що ставлення ОУН до поляків на українській території і ставлення до поляків до українців на цій же території були цілком різні. Звичайно не всі польські політики дотримувалися негативних поглядів щодо українців. Однак пануючим протягом 1940-х років була позиція приналежності західноукраїнських земель до Польщі, покарання українців за т.зв. „зраду” Польщі, виселення українців за її межі тощо. Відомий історик В.Косик зазначає, що „під час війни більшість поляків поводитися на етнічних українських землях як національна меншина, що служить інтересам чужої для українців Польщі й за всяку ціну хоче зберегти українську територію у складі майбутньої Польської держави”⁴⁸. Підтвердження цього знаходимо в одному з документів радянських партизан – доповідній записці Українському штабу партизанського руху від наркома С.Савченка з 5.07.1943 р. У ній зазначено: “що основні плани польських елементів в Західній Україні українські націоналісти оцінювали правильно. Поляки усілякими шляхами проникали в державний, адміністративний і торговий апарат німецької влади, намагаючись вже тоді створити для себе плацдарм, за наявності якого вони змогли б зберегти свої впливи в Західній Україні після розгрому гітлерівської Німеччини”⁴⁹. Тому не дивно чому вони так негативно відносилися до українського виз-

⁴⁶ В'ятрович В. Спроби українсько-польського порозуміння в роки Другої світової війни: позиції сторін // Український визвольний рух: Наук. зб. – Львів, 2003. – С. 136.

⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 78–79.

⁴⁸ Косик В. Польсько-українська трагедія під час Другої світової війни (1942–1944) // Український визвольний рух: Наук. зб. – Львів, 2003. – С. 95.

⁴⁹ ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп.1. – Спр. 227. – 70.

вольного руху, що намагався визволити з-під польського впливу ці землі. Навіть після того коли їх зрадили союзники, а у Польщі владу захопили комуністи, керівники польського еміграційного уряду і підпілля не мали політичної волі підписати політичні домовленості з українцями. Серед польського загалу як у Польщі, так і в еміграції продовжувало існувати негативне ставлення до українців. Польська громадськість не засудила проведення акції „Вісла”, хоча в результаті її здійснення постраждали також поляки.

Підсумовуючи потрібно вказати, що ОУН у своїй етнонаціональній концепції, яка ґрунтується на принципах мирного співіснування між націями: рівності, співпраці та побудові незалежних держав на власних етнічних землях, зайняла конструктивне ставлення до польського народу, відрізняючи польський загал від шовіністично налаштованих його представників. Як зазначає Г. Дичковська, “попри всю складність українсько-польських відносин, попри те, що під час воєнних дій не обходилося без провокацій, взаємного непорозуміння і навіть невинних жертв з обох боків, у площині ідеологічно-програмовій не знаходимо ні патологічної ненависті, ні шовіністичних надмірностей”⁵⁰. ОУН закликала всі народи, у тому числі і поляків, що були під загрозою або під контролем нацистського чи комуністичного тоталітаризму, до спільних дій заради визволення і створення незалежних держав, що мало б бути гарантією стабільності у світі. Нажаль імперіалістичні тенденції польської верхівки завадили нормалізації українсько-польських відносин на початку 1940-х та привели до кривавого конфлікту.

⁵⁰ Дичковська Г. УПА і гуманізм // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–50 рр.: Мат. всеукр. наук. конф., Київ, 25–26 серпня 1992р. – К.: Ін-т історії АН України, 1993. – С. 46.

ОЦІНКА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО- ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В ХХ СТ. ДО ПИТАННЯ: УКРАЇНА У ТВОРЧОСТІ Ю. ЛОБОВОВСЬКОГО

У статті автор, аналізуючи публіцистичну творчість палкого прихильника польсько-українського поєднання Юзефа Лободовського, намагається показати рецепцію українського націоналістичного руху у 30-ті роки, та намагання українців у зв'язку з цим. На тлі внутрішньої проблеми польської держави, названої „українським питанням”, автор простежує думки свідомої патріотичної польської інтелігенції, яка під гаслом „історичної об'єктивності” робила намагання не допустити до трагедії у стосунках двох сусідніх народів. Використовуючи післявоєнні публікації автор робить спробу показати еволюцію оцінки національно-визвольних змагань, яка може використовуватись вченими для дослідження польсько-українських стосунків на сучасному етапі.

Національно-визвольній боротьбі українського народу у ХХ ст. передувало тривале протистояння українців та поляків у межах тодішньої польської держави. Етносоціальний конфлікт українців та поляків, який тривав від часів козацьких повстань, з новою силою вибухнув в українсько-польській війні 1918-1920 рр. та у протистоянні між польським урядом та націоналістичними організаціями, спочатку УВО, а пізніше ОУН. Протягом цього часу і до II світової війни, членами ОУН було вчинено понад 2000 актів, які носили характер терористичної діяльності проти режиму II Речі Посполитої та політики її урядів. Оцінки щодо цієї діяльності були різноманітними і характеризувалися протилежністю суджень як і в польському, так і в українському таборі.

Польсько-українські стосунки у 20-30 рр. ХХ століття на тлі формування української спільноти для визвольної боротьби сьо-

годні досить широко досліджені, як і в Польщі, так і в Україні. Представлені вони працями таких відомих дослідників як М. Папезжинська-Турек¹, С. Стемпень². Однак, попри чисельність досліджень, на сьогодні залишається актуальним спроби аналізу діяльності окремих особистостей цього періоду та їхньої творчості – творчої та публіцистичної, для формування цілісної картини ситуації цього періоду, зокрема для показання образу намагань українського народу та діянь його провідників. Пропонуємо розглянути публіцистичну діяльність прихильника польсько-українського поєднання у міжвоєнний час та після II світової війни Юзефа Лободовського. На прикладі його публіцистичних статей спробуємо показати рецепцію діяльності як і українського націоналістичного руху в Польщі, так і реакції на неї польським урядом польськими колами інтелігенції у 30-ті роки XX ст. та простежити її розвиток у післявоєнний час.

Предметом дослідження є публіцистична діяльність Юзефа Лободовського.

Постать цього яскравого прихильника польсько-українських добросусідських відносин вивчена не достатньою мірою. Причиною цьому у Польщі є крайні українофільські позиції, на яких стояв цей поляк, в Україні – це пояснюється обмеженістю інформації, яку штучно спричинив радянський режим. Якщо до цього часу в Україні окремі літературознавці лише знають кілька поезій, де оспівується образ України, то публіцистична діяльність є практично невідомою. Деякою мірою ця проблема досліджена у Польщі у працях Людмили Сірик³, проте з огляду на обсяг публіцистики автора як перед II світовою війною, так і після неї, можемо ствердити необхідність подальших досліджень. Цікавою тут є позиція Лободовського у 60-80 рр., коли рани на тілі України та Польщі були досить свіжими.

¹ Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926. – Kraków, 1973. – С. 7.

² Stepien S. Wysiłki Polaków i Ukraińców na rzecz wzajemnego porozumienia w latach 1918-1939 // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1994. – № 2. – С. 96-105.

³ Siryk L. Naznaczonej Ukrainą. O twórczości Józefa Łobodowskiego. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2002. – 296 с.

У віці 23 років Юзеф Лободовський дебютує як представник кіл, які виступають за польсько-українське порозуміння. Народився митець у 1909 році. Син офіцера російської царської армії побував у Москві та на Кавказі. Тут спостеріг за життям кубанських українців, вивчив не тільки українську мову, але і звичаї, фольклор, захопився українською літературою. У 1932 році публікує статтю „Серця за барикадою” у часописі „Трибуна”, про яку сам автор свідчить, як про перший свій виступ у справі польсько-українського протистояння⁴.

Будучи членом польських прокомуністичних організацій підтримував контакти із українцями, членами КПЗУ, а також брав участь у польсько-радянських літературних контактах. Згідно свідчень дослідниці творчості Лободовського Ірени Шиповської, молодий діяч досить швидко зорієнтувався у справжніх намірах комуністичної ідеології і виступив з різкою критикою.⁵ Даючи інтерв'ю у 1987 році для часопису „Spotkania”, Лободовський ствердив, що „побачив реальність. Відхід від комунізму був пов'язаний з українськими справами. Між іншим до цього спричинилася вістка про голод на Україні, який був організований радянською владою у 1932 році”⁶. Після припинення стосунків із польськими комуністами, Лободовський починає рішуче виступати за оборону українського питання у Польщі. У одній зі своїх статей писав: „українська справа, передовсім, була справою гідності і честі”⁷. До 1939 року Лободовський публікує низку статей, де розкриває причини польсько-українського конфлікту та пропонує шляхи його вирішення. Неабияк причинився також до популяризації української літератури. У 1934 році отримує замовлення від Українського Наукового інституту у Варшаві на переклад творів Тараса Шевченка. Це була перша цеглина поета до пропаганди української культури у Польщі. Переклади під назвою „Роезжі” вийшли 1936 року, до 75 річниці від дня смерті поета, де було вміщено 21 переклад Юзефа Лобо-

⁴ Rozmowa z Józefem Łobodowski // „Spotkania” (Niezależne Pismo młodych Katolików). – 1987. – № 33-34. – 202 с.

⁵ Szypowska I. Od "Atamana Łobody" do "Seniora Łobo". – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 2001. – С. 59.

⁶ Rozmowa z Józefem Łobodowski, вказана праця. – 202 с.

⁷ Sawicka J. Hellada scytyjska // Ktokolwiek jesteś bez ojczyzny..., studia pod redakcją Wojciecha Ligedy i Wojciecha Wyskiela., – Łódź, 1995. – С. 247.

довського. Лободовський переклав польською мовою поеми Тараса Шевченка „Причинна” і „Варнак”, „Плач козаків” з поеми „Гамалія”, а також знамените „Посланиє... (До мертвих і живих і ненароджених...)”, „До поляків” та інші мистецькі шедеври українського генія. Уже після війни сам Лободовський напише про свої взаємини з українською літературою та її ще живими представниками. „У Hoesicka (видавець – авт.) мала вийти чотиритомна антологія української літератури з моїми перекладами; ясна річ, що жодна з цих книжок не була видана. Я був досить відомим в українському літературному середовищі, як єдиний польський письменник молодого покоління, який брав близько до серця все, що відбувалися над Горинем і Дніпром”⁸. У 1935 році молодий поет виступив у пресі на захист діячів української літератури в Україні. У статтях „Smutne porachunki”⁹ та „Adwokatka heroizmu”¹⁰ він засудив репресії сталінського режиму щодо української інтелігенції і звинуватив його у гибелі Миколи Хвильового та інших українських поетів. Одним з перших Лободовський доніс правду польському читачеві про трагічну долю Розстріляного Відродження. Саме брак знань у Польщі про культурні надбання українців був причиною уявлень про цей народ, як меншовартісний. При інституті працювала Комісія з досліджень польсько-українських проблем, до якої входили відомі вчені з обох сторін. Також це питання намагалися вирішити на шпальтах часопису „Бюлетень польсько-український”. Саме тут митець публікує низку статей, яка сьогодні дозволяє дослідниками встановити об’єктивність у стосунках двох сусідніх народів. Окрім цього, від 1932 і до 1939 року Лободовський публікується у „Barykadach”, „Gazecie Polskiej”, „Zecie”, „Problemach Europy Wschodniej”, „Pionie”, „Wiadomościach Literackich”, „Wschodzie”, „Wołaniu”. Оскільки декларовані ним ідеї були прямо протилежними офіційній політиці уряду, то автор підписується як і своїм ім’ям, так і псевдонімами: Stefan Kuryło, s. k., S. K., J. Ł., Pszonka.

⁸ Łobodowski J. Modlitwa na wojnę. – Londyn, 1947. – С. 97.

⁹ Łobodowski J. Smutne porachunki // „Wiadomości Literackie”. – 1935. – № 43. – 1 с.

¹⁰ Łobodowski J. Adwokatka heroizmu. // „Wiadomości Literackie”. – 1935. – № 48. – 3 с.

Статті Лободовського містять відповіді на питання, як розв'язати польсько-українську проблему?¹¹. Автор зазначає, що „визнання прометейських ідей пов'язується із повстанням незалежної України, що у свою чергу, з огляду на національний склад пограниччя, суперечить національній політиці Польщі”¹². Грунтовний аналіз дилеми польської національної ідеї знаходимо у публіцистичній діяльності. Однією з важливих проблем у польсько-українських стосунках, публіцист вважає брак свідомості у польському суспільстві про наявність української проблеми та брак інформації про Україну та українців¹³. „99, 9 % всього польського суспільства керується стереотипами мислення і є під впливом безпідставних тривог преси, які щораз більше настроюють їх проти українців”¹⁴, – констатує дослідник. На шпальтах „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego” цього часу була спровокована дискусія на предмет польсько-українських стосунків та діяльності українських націоналістичних організацій. Оскільки тема не знайшла належного відлуння у суспільній думці, то Лободовський робить висновки, що „польське суспільство і преса не можуть вести дискусію навколо цього питання, оскільки взагалі не мають поняття в польсько-українській проблемі, не знають ані минулого України, ані історії (не сфальшованої) польсько-українських стосунків, ані тим більше української культури і її визначальних тенденцій та розвитку”¹⁵. Публіцист зауважує, що орієнтація народу на часописи і джерела, які бачать „українське питання тільки у аспекті гайдамаччини і загрози польських національних інтересів”¹⁶ не принесе позитивних результатів. Серйозною проблемою Лободовський вважає спекуляції певних політиків щодо української проблеми. Брак їхніх політичних успіхів, толерантності, амбіції стали причиною заго-

¹¹ Łobodowski J. Zapoznana strona zagadnienia // „Biuletyn Polsko-Ukraiński”. – 1938. – № 6 (245). – 58 с.

¹² J.Ł. [Józef Łobodowski], Wielkość czy upadek // „Wołyń”. – 1937. – № 44. – 3-4 с.

¹³ Łobodowski J. Od bezmyślności do katastrofy // „Biuletyn Polsko-Ukraiński”. – 1937. – № 34 (225). – 377 с.

¹⁴ Łobodowski J. Zapoznana strona... – вказана праця. – 58 с..

¹⁵ Łobodowski J. Na marginesie dyskusji – ankiety // „Biuletyn Polsko-Ukraiński”. – 1937. – № 38. – 427 с..

¹⁶ Там само.

стрення проблеми з обох сторін. Митець вважав, що „там, де є бездумність, байдужість і ігнорування, завжди найбільшим успіхом тішитися програма, яка несе сум та деструкцію. У цих ситуаціях приходять політики, погляди яких не витримують найпростішої дискусії з реальністю”¹⁷. Аналізуючи ситуацію, доходить висновку, що „заморожування народів на пограниччі його національного стану, штучне продовження антикультурної та анархічної ідеології, що витворилася тут, це недоглядіння московської небезпеки, повторення історичних помилок з часів Андрусова”¹⁸. Також Лободовський вважає, що на українській справі виграє тільки „деградована польська лівіця, якій це необхідно для власної партійної мети”¹⁹. Публіцист задає наступне питання, що краще: українські націоналісти, чи палії та терористи з КПЗУ²⁰. Вихід бачить лише в одному: „якщо поляки (не уряд, а цілий народ) не зрозуміють тієї простої правди, що долі України та Польщі історія сплела настільки, що його не можна вже розірвати, (геніальні слова Шевченка: Польща впала, та й вас роздавила – можна би з успіхом повернути), і підуть на світло наївного псевдореалізму ендеків, програємо другий раз наш шанс на сході Європи, як вже ми програли у боротьбі із московським імперіалізмом, не втримаємось не тільки у Дубні чи Острозі, але і в Тернополі та Львові”²¹. Додає, що політика ховання голови у пісок „веде семимілевими кроками до катастрофи”²². Публіцист також стверджує, що є політики, які уважають, „що хмельниччина буде корисною для Польщі”, звичайно для посилення внаслідок цього своїх позицій на українських землях. Слід відзначити також у цьому контексті публіцистичну діяльність Володимира Бончковського, який поряд із пропагуванням прометейських ідей у польському суспільстві, був автором циклу

¹⁷ Łobodowski J. Od bezmyślności... – вказана праця. – 377 с.

¹⁸ J.Ł. [Józef Łobodowski], Kompleksy polsko-ukraińskie // „Wołyń”. –1937. – № 42. – 4 с.

¹⁹ Łobodowski J., Demaskująca się demokracja // „Biuletyn Polsko-Ukraiński”. – 1938. – № 30 (269). – 322 с.

²⁰ Łobodowski J. Od bezmyślności... – вказана праця. –377 с.

²¹ Łobodowski J. Na marginesie dyskusji... – вказана праця. – 427 с.

²² Там само.

статей „Йдемо до нової хмельниччини”²³, де розкрив хибність політики польського уряду у відношенні до українського населення. Лободовський писав, що „українці на цих землях не є елементом, який наплинув сюди, яким є, напр., жиди, вони є такими самими господарями тут, якими вважають себе поляки”²⁴.

Окрему тему публіцист відводив стосункам українських націоналістів із німецькими організаціями та фашистським режимом. У зв’язку з цим польські політики щораз більше звертали свої симпатії до радянської імперії. Лободовський у статті „W obliczu rozstrzygnięć”²⁵ зауважує, що у польсько-українських стосунках з’явилася нова проблема: „фанатична гітлерофобія, яка змушує до совітофільства” і „гільйотинує всілякі намагання у позитивному вирішенні цієї справи”. Із циклу публіцистичних статей Лободовського можемо зробити висновок, що проросійська орієнтація, навіть польської правниці, стає домінуючою. Це стало ще одним аргументом посилення конфронтації між польським урядом та українськими націоналістами. Публіцист зауважує, що українським націоналістам закидають співпрацю із німецьким імперіалізмом, проте ніхто не порівнював імперіалізм німецький та російський, який руйнує душу народу та його психіку. Відтак Лободовський заперечує деклараціям польських демократів, які стверджують, що прагнуть вирішення української проблеми та задає їм питання: „який маєте рецепт на визволення України?”²⁶. Рецепт пропонує простий: „або настане, хоч би, територіальна автономія України, або ж розв’язок буде іншим”²⁷. Аргументує також необхідність незалежності України, для спільного добра країн центрально-східної Європи та падіння російської імперії. В останніх передвоєнних статтях відчувається глибокий песимізм автора як у польських справах у геополітичному контексті, так і в справі намагань українського народу. Зокрема Лободовський звинувачує обидві сторони, польську і українську, у бездіяльності

²³ Bączkowski W. “Idziemy ku nowej chmielniczyźnie” [cykl] // „Biuletyn Polsko-Ukraiński”. – 1937. – № 30. – 333 с.

²⁴ Łobodowski J. Zapoznana strona.... – вказана праця. – 58 с.

²⁵ Łobodowski J. W obliczu rozstrzygnięć // „Biuletyn Polsko-Ukraiński”. – 1938. – № 37 (276). – 403-406 с.

²⁶ Там само. – 404 с.

²⁷ Łobodowski J. Zapoznana strona.... – вказана праця. – 58 с.

перед навалою номадів із Сходу та Заходу, стверджує, що це буде причиною, ще більшого занепаду двох народів²⁸. Застерігає провід українських націоналістів від небезпеки створення держави під протекторатом III Райху, наводячи приклад з історії Польщі, коли перед першою світовою війною поляки загравали з Берліном, чи ще раніше з бонапартизмом.

Цікаві спогади Лободовський залишив також і про діяльність українців у Варшаві: „у Варшаві я досить часто спілкувався з українськими емігрантами. Це були винятково люди з великої України. Наприклад, досить видатний поет, який на сьогоднішній день вже не живе, Євген Маланюк...отож, з ними можна було розмовляти. Не поступаючи своїми націоналістичними позиціями, були вони, однак, людьми інтелігентними, розумними, розуміли також польське становище і польські тенденції та хотіли порозуміння”²⁹.

Лободовський не зміг запобігти кривавим подіям другої світової війни, які вилилися у підпільну боротьбу не тільки між військовими формуваннями АК та ОУН-УПА, а й ними та мирними мешканцями.

Одразу ж після закінчення другої світової війни, у польській еміграційній публіцистиці знову почав лунаєти голос Лободовського. Беручи до уваги зовсім недавні події, про добросусідські відносини вже двох народів, а не держав (вважав, що Польща втратила незалежність) не могло бути і мови. Проте митець завжди апелював не до минулого, а до подій майбутнього і один з перших виступив за конструктивний діалог поміж українцями та поляками у діаспорі. У 1954 році світ побачила його збірка „Золота Грамота”³⁰, у передмові до якої він написав: „Дуже давно хтось написав, що моя поезія — це один з останніх ще існуючих висячих мостів над прірвою між двома народами. Гадаю, що доки зустрічаються між собою бодай поети на сторінках книжок прірва ця все ж таки не цілковита”³¹. Польськомовна публіцистика у Європі, починаючи від 1947 р., і аж до середини 80-тих

²⁸ Łobodowski J. Od Małorosji do Mitteleuropy // „Biuletyn Polsko-ukraiński”. – 1938. – № 43 (282). – 468 с.

²⁹ Rozmowa z Józefem Łobodowski. – вказана праця. – 198 с.

³⁰ Łobodowski J. Złota Hramota. – Paryż: Instytut Literacki. – 1954. – 189 с.

³¹ Там само – с. 8

років була насичена статтями Лободовського, який аналізував стан справ у польсько-українських стосунках, відстоював позиції на яких стояли українські діячі. Це такі часописи, як „Wiadomości” та „Orzeł Biały”, які виходили у Лондоні, „Kultura” – у Парижі. Вже у 1947 році з’являються праці, у яких автор аналізує події 30-тих рр., та ідеологічні помилки як і польського, так і українського націоналізмів. Вважав, що „якщо два народи і надалі захочуть спекулювати націоналізмом, який базується на етнографізмі, то не вчинять жодного кроку вперед. Що тут pomoже етнографізм, коли на наших очах Львів стає московсько-монгольським, а хто знає, чи за кілька років цієї долі не розділить і ціла Червенська земля. Дай, Боже, здоров’я тим всім, хто кричить, один наперед другого: „Східня Малопольща”, інші – „Галичина, якщо Львів стає монголо-татарським, а хто знає, чи не стане такою вся Україна”³². Як поляк, позитивно оцінював явище українського націоналізму, пишучи, що „український націоналізм є цілком нормальним явищем, проте радикальні форми, які проявляються ньому, мають анахронічний характер”³³. Аналізуючи ситуацію на пограниччі у міжвоєнний час, Лободовський звинувачує представників польського націоналізму, які „витворили гнітючу атмосферу, на полі діяльності якої відчувається подих великодержавницьких кадил, і які не думали про те, що без створення у Польщі приємного середовища для сусідніх народів не можна навіть думати про відібрання значної ролі у Європі”³⁴. Полемізуючи із польськими та українськими еміграційними публіцистами Лободовський спростовував взаємні звинувачення сторін. Як приклад, наводив трагічні сторінки українців та поляків у ХХ столітті. Зокрема категорично заперечував націоналізм, який будується на ґрунті емоцій. Полемізуючи про закиди щодо діяльності українських повстанців та українського національно-визвольного руху, один з перших неукраїнців дав позитивну характеристику, стверджуючи, що в діяннях українських повстанців відображена жива традиція українського народу: „досить виразна свідомість історичної тяглости, жива за

³² Łobodowski J. Sprawa ukraińska // Wiadomości. – 1947. – № 50 (89). 2 с.

³³ Там само.

³⁴ Łobodowski J. Brak programu wschodniego // Wiadomości. – 1948. – №. – 2 с.

Конашевича-Сагайдачного, яка перейшла через період руїни до Батурина Мазепи і Орлика, після чого національна література і народна після передали її в руки Шевченка і Куліша, а з їхніх намагань народився Петлюра і зимовий похід та сучасна епопея Української Повстанської Армії³⁵. Доцільно відзначити, що рядки ці були написані у 1948 році, як відповідь на оскарження у пресі української справи, яка „споконвіків підтримується тільки масонами”. Публіцист акцентував також увагу на аргументі, що „концепцію українства видумали не Гоцинський з Залеським, а виникла вона добрих два століття раніше”³⁶. Відповідаючи на закиди щодо звірств українських повстанців, писав: „туманні вироки історії хотіли напевно, що один з найбільш моральних народів Європи, українці, у щоденній практиці у крові носить якісь грізні інстинкти, винесені десь ще із скіфського періоду, а пізніше оживлені татарськими набігами, інстинкти, які роблять його страшним, коли піддається їм хоч на хвилю. Проте і ми маємо свого Якова Шеле”³⁷.

Однією з найбільш резонансних статей Лободовського є його гостра стаття „Między Musialskim i Zagłobą”³⁸, де автор підводить підсумок дискусії навколо української справи та польсько-українських стосунків. Стаття викликала критику у еміграційних часописах як і польських, так українських, оскільки такий комплекс думок та ідей на європейській арені прозвучав вперше. Не відходячи з позицій польського патріотизму, Лободовський звинуватив своїх земляків у відстоюванні ідей, які привели до втрати Польщею незалежності після 1945 року, аргументував необхідність польсько-українського поєднання, попри події польсько-українського конфлікту. Зокрема зауважив, що „польсько-українська справа має ключове значення для всієї центрально-східної Європи”³⁹, а розв’язання її, без взяття до уваги намагань українського націоналізму, є неможливим. Це він аргу-

³⁵ Łobodowski J. Masońskim dyszlem z Kreszczatiku na Ramblas // Wiadomości. – 1948. – №. – 2 с.

³⁶ Łobodowski J. Brak programu wschodniego. – вказана праця.

³⁷ Łobodowski J. Sprawa ukraińska. – вказана праця. Яків Шеле – перен. Зрадник.

³⁸ Łobodowski J. Między Muszalskim a Zagłobą // Wiadomości literackie. – 1951. – № 274. – 2 с.

³⁹ Там само.

ментував набагато раніше. Відповіддю на в'їдливі рецензії були статті у часописі „Kultura” „Przeciw upiorom przyszłości”⁴⁰. Погляди Лободовського поділяли також і інші діячі польської еміграції. Публікуючи статтю „Przeciw upiorom przyszłości” редакція застерегла читача, що погляди цього автора поділяє вся редакція. Звертаючись до майбутнього публіцист писав, що в українській справі польський народ повинен знайти потрібен якісно новий підхід, оскільки „програма вирішення східного питання, якого представниками були Василевська⁴¹, Голувко⁴² чи Юзефський⁴³, якісні чи хибні були ці програми, згідні з інтересами польської держави, чи ні, програми ці були викинені за борт, а з плином часу в українському питанню наступило зближення, яке має майбутнє табору „після травневого” з націоналістичним. Проте, ті дрібні крихти пілсудців на перебіг подій жодного впливу не мали, а останні традиції благословенної весни 1920 року тільки дотлівали на закамарках військових філіалів”⁴⁴.

Цікавими також є думки автора про події II світової війни та боротьбу українців з поляками. У інтерв'ю для часопису „Spotkania” (Niezależne Pismo młodych Katolików)⁴⁵ Лободовський стверджує, що ці події не є першими в історії двох народів і „Коліївщина та гайдамаччина відновились внаслідок абсурдної політики щодо української національної меншини перед 1939 роком”. Прикладом цілковитого абсурду Лободовський називає, напр., історію села Гринки, коли ціле село за одну ніч, внаслідок проведеної ідеологічної роботи, перейшло у римо-католицький обряд. Цей факт Лободовський розцінив, як „приклад ідіотичної полонізації”, оскільки за два тижні селяни знову були православними. Лободовський досить детально описав цей факт у науковому ча-

⁴⁰ Łobodowski J. Przeciw upiorom przyszłości // Kultura. – Paryż. – 1952. – № 2-3. – 14-66 с.

⁴¹ Василевська Ванда – польська письменниця, політичний та суспільний діяч I пол. XX ст.

⁴² Голувко Тадеуш – польський громадський дія, політик. Виступав за польсько-українське зближення.

⁴³ Юзефський Генрих – воєвода волинський у 30 – х рр. XX ст.

⁴⁴ Łobodowski J. O poszanowania prawdy historycznej // Wiadomości. – 1948. – № 34. – 2 с.

⁴⁵ Rozmowa z Józefem Łobodowski – вказана праця. – 195 с.

сописі „Zeszyty Historyczne”⁴⁶. Також публіцист наводить приклад справи Біласа і Данилишина, яку вважає „найбільш ключовою для польсько-українських стосунків”, а їхнє страчання – „великою помилкою”. Лободовський звинувачує також і українських націоналістів, які у боротьбі допустилися багатьох хиб, яких можна було уникнути. Розцінює виникнення та діяльність дивізії „Галичина” в порівнянні з легіонами Юзефа Пілсудського, які співпрацювали з військовими силами Австро-Угорщини, щоб у майбутньому стати основою національної армії.

Підсумовуючи публіцистичну діяльність Юзефа Лободовського, слід наголосити на двох принципах, якими автор керувався протягом своєї діяльності: об’єктивізм та реалізм. Зокрема, як було вище сказано, однією з найбільших проблем у польсько-українському питанні та в оцінці національно-визвольної боротьби українського народу є брак інформації про стан справ та також фальшиве тлумачення історії. Як наслідок – криваві трагедії на тлі слов’янської емоційності. Для об’єктивного висвітлення образу України, її культури, генези української національної ідеї та її спрямування, Лободовський присвятив своє творче життя, яке включає в себе близько десяти поетичних збірок, де присутня українська тематика, прозову трилогію та тетралогію, більше сотні ґрунтовних публіцистичних статей, які розвінчували стереотипи та спростовували фальшування. Прагнучи донести інформацію для більш ширшого загалу, публіцист розкрив для більш широкої громадськості, ніж український народ, невідомий до цього часу образ Тараса Шевченка, Лесі Українки, поетів ХХ століття. Першим переклав польською мовою у 1969 році працю Івана Кошелівця „Україна 1956-1968”, факти якої стали відомими в самій Україні значно пізніше. Не оминув увагою постать батька українського націоналізму Дмитра Донцова⁴⁷, якого досить високо поцінював. Намагаючись відстояти історичну правду, виступив з гострою критикою⁴⁸ польськомов-

⁴⁶ Łobodowski J. Sprawa rewindykacji – ponownie // Zeszyty historyczne. – Paryż. – 1970. – № 18. – 184-196 с.

⁴⁷ Łobodowski J. Dmytro Doncow. Życie i działalność // Zeszyty historyczne. – Paryż. – 1980. – № 55. – 144-160 с.

⁴⁸ Łobodowski J. Fałszywa historia Ukrainy // Zeszyty historyczne. – Paryż. – 1980. – № 56. – 205-209 с.

ного видання „Історії України” (авт. Владислав Серчик, 1979. – Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. – 500 с.), назвавши її „фальшивою історією України”, в якій були сфальшовані моменти історії України, пов’язані саме з періодами національно-визвольної боротьби та акцією „Вісла”.

Лободовський, звичайно, не відстояв реакції, спрямованої на об’єктивізм історії українсько-польських взаємин, ролі ОУН-УПА в історії, проте став прикладом, як це потрібно робити. Піднявшись над амбіціями двох народів, зумів показати причину такого стану справ, яким його бачили сучасники, та зробив намагання його змінити. З огляду на гострість публікацій, ця творча спадщина сьогодні не популяризується та є недостатньою мірою вивчена, особливо в Україні. Ще в 1954 році написав бажання бути знаним в Україні, щоб народ цей був свідомий того, що у своєму намаганні бути вільним є він не один:

*Але ти, Україно, листків цих сердечний біль,
листоків, що універсалом бути хотіли б,
а відлітають під вітром, мов голуби білокрилі,
колись, як щасливіші дні у твоїй край завитають,
прочитаєш, як в мить перед боєм молитву читають,
і сином признаєш своїм, як не нині – в прийдешніх днях,
поета, що ляхом був, та славив тебе у піснях.*

(переклав Святослав Гординський)⁴⁹

In the article an author Ivan Matkovskyy, analysing publicist creation of ardent supporter of Polish-Ukrainian combination Yuzef Lobodovskyy, tries to show the reception of Ukrainian nationalistic motion in 30th, and attempts of Ukrainians in this connection. On a background an internal problem of Polish state, adopted as „the Ukrainian problem” an author traces opinions of conscious patriotic Polish intelligentsia which under a slogan questions „the historical truth” gave it a shot to shut out to the tragedy in the relations of two nearby people. Using post-war publications an author gives it a shot to show the evolution of estimation of national liberation competitions, which can be used scientists for research of Polish-Ukrainian relations on the modern stage.

⁴⁹ Łobodowski J. Pieśń o Ukrainie. – Львів: Каменяр, 1996. – С. 41.

УПА І ДИВІЗІЯ СС “ГАЛИЧИНА”

У статті простежується процес створення дивізії “Галичина” – 1-ої дивізії Української Національної Армії, яка в Другій світовій війні воювала на боці німецької армії. Висвітлено мотиви, якими керувалися українці, вступаючи до німецького війська. Особливу увагу акцентовано на позиції українського руху Опору в справі дивізії та характер їх взаємин.

Ключові слова: дивізія “Галичина”, Українська повстанська армія, Друга світова війна, національно-визвольний рух.

Глибокі політичні й ідеологічні проблеми, які постали перед світом унаслідок Другої світової війни та геополітичних змін у результаті краху комуністичної системи у Східній Європі, роблять необхідною переоцінку подій. Пошуки істини зобов’язують дослідників не замовчувати трагічні моменти історії, а розповідати правду про минуле. В Україні, як і взагалі в СРСР, довгий час такий підхід був неможливим. Українська повстанська армія та Українська дивізія “Галичина” – ті сторінки Другої світової війни, якими найбільше спекулювали. Лише через п’ятдесят років після створення цих військових формацій відбулися в Україні масштабні заходи, які закликали вчених, публіцистів і громадських діячів розкрити і осмислити моменти власної історії.

У загальній масі літератури, присвяченій українському руху Опору, проблема створення дивізії “Галичина”, а відтак і її взаємини з ОУН-УПА ще достатньо не висвітлена. Хоча ця проблема не залишалася поза увагою української діаспори, до її опрацювання ставилися доволі стримано. Це пояснюється небажанням частини українців досліджувати історію дій своїх співвітчизників на боці Третього рейху – країни, правлячий режим якої світова спільнота засудила за злочини проти людства. Інформаційний матеріал з історії дивізії “Галичина” містять спогади Василя Вериги, Павла Грицака, Романа Крохмалюка, Павла Шандрука та ін. Короткий аналіз взаємин УПА та дивізії “Гали-

чина” подано в дослідженнях Ю.Киричука, А.Боляновського, А.Русначенка та інших.

Мета даної статті – розглянути позицію українського руху Опору в справі дивізії “Галичина” та характер їх взаємин.

Наприкінці 30-х років чимало українських політиків сподівалися, що у боротьбі за відновлення державної незалежності та соборності України суспільство зможе розраховувати на сприяння чи навіть допомогу Німеччини, яка виступила тоді за перегляд Версальської системи договорів під гаслом права націй на самовизначення. І, незважаючи на вирішальну та підступну роль Німеччини в окупації Угорщиною в березні 1939 р. Карпатської України, праворадикали не втрачали надій на відродження національної державності за сприяння Берліна, насамперед у ході неминучої війни Третього рейху з Радянським Союзом.

Слід відзначити й те, що напередодні німецько-радянської війни переважна більшість українських політичних угруповань на еміграції розробляли власні плани відновлення державності. Однією з головних передумов цього вони вважали створення українських збройних сил, передбачаючи використання військового потенціалу Третього рейху лише як засобу досягнення власної мети. Першою результативною спробою у цій справі стало створення Карпатської Січі після проголошення національної автономії Карпатської України восени 1938 – у березні 1939 рр. Другою спробою було формування навесні 1941 р. з ініціативи Організації Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери (ОУН-Б) й завдяки підтримці німецьких військових сил батальйону імені Євгена Коновальця “Нахтігаль” та куреню “Роланд”. Ці підрозділи, відомі також як легіон Дружини Українських Націоналістів (ДУН), згідно з планами керівників (ОУН-Б), повинні були стати кістяком майбутньої української армії. Існування цих формацій не було довготривалим. Вище керівництво нацистської партії, що репрезентувало урядові кола Третього рейху, негативно сприйняло спробу ОУН-Б відновити українську державність 30 червня 1941 р. (а тим самим і формування українського війська), й невдовзі обидва військові підрозділи було розформовано. За таких умов створення української

армії багатьом українським політикам видавалося реальним лише за підтримки вищого керівництва Німеччини¹.

З початком німецько-радянської війни спроба створити українські збройні формування знайшла свій прояв у численних зверненнях лідерів українських політичних угруповань до керівництва Німеччини з пропозицією створити Українську національну армію (УНА). З українського боку ці сили (за винятком ОУН-Б, що переслідувалася німецькими органами безпеки і перейшла на нелегальне становище) були неоднорідними й з них особливо виділялися активністю: націоналісти, які належали до ОУН-М; республіканці – прихильники уряду УНР в екзилі на чолі з президентом А.Лівицьким; монархісти – прибічники гетьманського руху на чолі з колишнім гетьманом України П.Скоропадським. Інші українські політичні та громадські угруповання, що діяли в еміграції на території Третього рейху, поділяли політичні переконання, подібні до тих, яких дотримувалися прибічники згаданих рухів².

Тривалий час плани українських політиків щодо створення національних збройних сил не знаходили жодної підтримки керівництва Третього рейху. Після невдачі німецького наступу під Москвою й великих людських втрат у східній кампанії, під тиском командування німецьких збройних сил (вермахту) питання утворення великих слов'янських військових формувань почало все частіше обговорюватися в урядових колах в Берліні.

У Галичині на початку 1943 р. до ідеї створення української військової формації підійшли серйозно. Було вирішено сформулювати галицьку дивізію СС. О.Вехтер звернувся із маніфестом “До зброєздатної молоді Галичини”, в якому зазначалось: “При оголошенні до Дивізії будуть мати першість ті добровольці, батьки яких славно боролись у рядах давньої цісарсько-королівської армії”³. Далекоглядний німецький політик у цей час виявляв українцям всілякі знаки уваги. У поїздках по краю О.Вехтер вітав представників української громадськості слова-

¹ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). – Львів, 2003. – С. 43.

² Боляновський А. Дивізія “Галичина”. Історія. – Львів, 2000. – С. 14-15.

³ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у Києві. – Ф. 3971. – Оп. 1. – Спр. 34. – Арк. 142.

ми “Слава Україні”. Щоправда, він це робив тоді, коли біля нього не було людей шефа СД бригаденфюрера Кацмана⁴.

Ідея О.Вехтера про створення української військової одиниці знайшла підтримку Українського Центрального Комітету і його глави В.Кубійовича. Після попередньої особистої розмови 4 березня 1943 р., О.Вехтер вислав листа Гімmlерові з пропозицією організації української збройної формації. Рейхсфюрер СС проект підтримав. Але зразу ж було зумовлено: дивізія не має права називатись українською, а тільки галицькою⁵.

Слід зауважити, що формування дивізії в 1943 р. не стало наслідком безпосередніх українських заходів, а швидше ініціативою губернатора Галичини, “який разом зі своїм заступником д-ром Бауером намагався реалізувати на території Галичини деяке українсько-німецьке співжиття, очевидна річ, під німецьким проводом... Проте, до концепції Вехтера – співпраці з українцями – вороже ставився рейхскомісар України Ерік Кох і стримано – генерал-губернатор Франк, тим більше, що дивізію організовано без його участі”⁶.

Для організаційної роботи з формування дивізії була утворена Військова Управа (ВУ). Цей орган мав займатися задоволенням культурно-освітніх потреб укомплектованої з галицьких українців військової частини й опікою над їхніми родинами. Напередодні було заготовлено німецькомовні бланки актів затвердження призначених членів ВУ з проставленою заздалегідь датою офіційного проголошення формування дивізії – 28 квітня 1943 р.⁷

УЦК дав згоду співпрацювати при формуванні дивізії і поставив свої вимоги: “щоб Українська дивізія була призначена тільки для боротьби з большевиками і була вжита тільки на східному фронті; щоб старшинський склад, назва й відзнаки дивізії були українські; щоб члени дивізії мали духовно-релігійну опіку; щоб в’язні тюрем і концентраційних таборів, зокрема стар-

⁴ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50 років ХХ століття. – Львів, 2000. – С. 52.

⁵ Верига В. Слідами батьків: Нарис історії 30 полку Дивізії “Галичина” – 1-ої дивізії Української Національної Армії. – Львів, 2002. – С. 23.

⁶ Кубійович В. Мемуари. Роздуми. Вибрані твори. Т II. – Париж-Львів, 2000. – С. 243.

⁷ Киричук Ю. Вказана праця. – С. 73.

шини легіонів “Нахтігаль” і “Роланд” були амністовані; щоб дивізія стала складовою частиною вермахту; щоб родини вояків були належно матеріально забезпечені та щоб дивізія стала зав’язком української армії”⁸. Однак, тільки частина цих умов була прийнята, бо умови диктували гітлерівці, а не УЦК.

Українські політики сподівались, що може повторитися ситуація 1914 – 1918 рр., коли легіон УСС, що воював на боці Австро-Угорщини, пізніше став основою Збройних Сил ЗУНР. У щоденній агітації навіть використовувалася спроба подати аббревіатуру “СС” як зашифроване “Січове стрілецтво”. Тому не дивно, що до лав дивізії ввійшло дуже багато ветеранів колишніх армій УНР і ЗУНР. Дивізію СС “Галичина” підтримали майже всі політичні сили українського національного табору. Мельниківець В.Курманович був формальним лідером ВУ. Інший діяч мельниківської орієнтації Р.Сушко, хоч і відмовився увійти до ВУ, однак підтримував дружні стосунки з ініціаторами створення дивізії О.Вехтером і В.Кубійовичем⁹. Активно обстоював за СС “Галичину” близький до А.Мельника Я.Барановський. Схвально поставився до ініціативи В.Кубійовича петлюрівський лідер А.Лівицький¹⁰.

Створенню СС “Галичини” протистояла ОУН(б). Загалом серед керівництва бандерівців було двояке ставлення до ідеї. Лідери, які самі одержали вишкіл у німецькій армії, не чинили опору, а навпаки радили поступати на вишкіл до дивізії. Проти цього рішуче агітували крайові проводи. Водночас, командування УПА вважало, що творення з українців окремого з’єднання, котре могло стати основою їх національної армії, відповідало українським націоналістичним прагненням. У звіті розвідки командування німецької 1-ої армії від 1 вересня 1944 р. згадано, що “більша частина добровольців вступили до дивізії СС “Галичина” на підставі наказу УПА” й зазначено: “Зокрема УПА видала наказ, що половина української молоді повинна йти в ліси, а інша половина повинна вступити в дивізію, щоб отримати там повноцінний військовий вишкіл, навчитися володіти

⁸ Крохмалюк Р. Як прийшло до створення Першої Української Дивізії “Галичина” // Вісті. – Мюнхен, 1963. – Ч. 110. – С. 42 а.

⁹ Кубійович В. Вказана праця. – С. 133.

¹⁰ Киричук Ю. Вказана праця. – С. 73.

сучасною зброєю і таким чином скласти основу майбутньої української армії”¹¹.

18 липня 1943 р. перший транспорт добровольців до дивізії залишив Львів і 19 липня прибув для вишколу в Брно у Чехію. Через 14 днів їх переведено до вишкільного табору в Гайдельгері біля Дембці в південно-східній Польщі, де почалося військове навчання.

В березні 1944 р. перші вишколені частини Дивізії прибули в Україну. Основна частина дивізійників завершила військову підготовку у травні 1944 р.¹² Німецьке командування повністю не довіряло старшинам і стрільцям дивізії. Воно боялось, що вишколені вояки перейдуть в УПА. Тому на весну 1944 р. були заборонені дивізійникам відпустки додому¹³.

Позицію СС “Галичини” щодо УПА висловив ідеолог Дивізії, відомий політик і журналіст Дмитро Паліїв. Звертаючись до вояків дивізії «Галичина» 30 травня 1944 р. з рефератом “Історичні досвіди”, він казав, що не допустити поновлення радянської системи в Україні неможливо лише силами УПА. “Не тому, щоби УПА не хотіла. Ні, я вірю, що молоді хлопці і такі ж їхні коменданти хотіли би спинити большевиків”, – наголосив Д.Паліїв. У його подальшому виступі водночас спостерігалася тенденція до визнання потреби паралельного існування легального та нелегального секторів українського визвольного руху. Розмови про доцільність збереження лише одного з них Д.Паліїв вважав шкідливим для розгортання боротьби за незалежність України. “Інколи, – зазначав він, – ставиться у зв’язку з існуванням УПА питання: А що буде, як дивізія пішла би на фронт там, де діє УПА? Чи дивізія перетягне УПА, чи УПА дивізію? Панове товариство! Що таке питання взагалі ще стоїть на порядку денному, це вже само по собі трагедія не лише для дивізії, але цілого народу”¹⁴. Втім, не зважаючи на критичну оцінку реаль-

¹¹ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). – С. 113.

¹² ЦДАВО України. – Ф. 3971. – Оп. 1. – Спр. 23. – Арк. 104.

¹³ Боляновський А. Українські військові формування... – С. 145.

¹⁴ Паліїв Д. Кілька думок сот. Д.Паліїва про Українську Дивізію із доповіді, виголошеної в червні 1944 р. перед виходом Дивізії на фронт // Вісті Комбатанта. – 1968. – Ч. 5-6. – С. 48.

ного суто військового потенціалу українського національного руху Опору, Д.Паліїв та прихильники його поглядів у Дивізії ніколи не займали ворожої позиції щодо ОУН-Б чи УПА. Це підтверджує останнє звернення Паліїва до вояків дивізії перед їхнім виїздом на фронт, у якому він визнав: “Коли ми стоятимемо на фронті, УПА буде хоронити наші боки й тили”¹⁵.

Спочатку німецьке командування планувало перекинути дивізію на спокійну ділянку фронту для того, щоб вона поступово набула необхідного досвіду без зайвих втрат або загрози цілковитого знищення. Наприкінці червня 1944 р. 200 старшин, підстаршин і стрільців як підготовча попередня команда вирушили в Богородчани, куди пізніше виїхало 96 ешелонів (приблизно 10 тис. чол.). Однак, побоюючись масового переходу українських вояків на бік діючих у цьому районі куренів УПА, в останній момент німецьке командування змінило своє рішення, висадивши дивізійників на залізничній станції в Ожидові, звідки їх переведено під Броди¹⁶. Незважаючи на це, вояки дивізії суттєво допомогли повстанцям зброєю. Відповідно до неповних даних, завдяки переданим дивізійними офіцерами та вояками зброї та спорядженню, повністю озброєно два курені групи “УПА – Захід”. Підстаршина легкої зенітної артилерії Іван Фіалка згадував: “Одного разу вночі, коли на станцію розвантажили вагони з амуніцією і наші вояки охороняли доступ до складеної під накриттям амуніції, мій друг – заступник чотара під старшина Глоба Юліан – покликав разом навантажити амуніції на підводу для української партизанки. При зустрічі із тими вояками УПА, які приїхали фірою (а їх було двоє), я зрозумів, що старший був знайомий із Юліаном... Тоді ми навантажили патронів, гранат, кулеметних стрічок тощо”¹⁷.

У червні в Галичині, в районі м. Броди була розквартирована вся дивізія СС “Галичина”. Тоді відбулися переговори між ВУ і УПА. Сторони представляли І.Рудницький та Р.Шухевич. Було домовлено, що відділи УПА не будуть діяти в районі розташу-

¹⁵ Там само. – С. 49.

¹⁶ Лучаковський Г. Як це було насправді // Вісті комбатанта. – 1951. – Ч. 7(9). – С. 12 – 13.

¹⁷ Боляновський А. Дивізія “Галичина”. Історія. – С. 147.

вання Дивізії “Галичина”, а при зустрічі “обидві військові формациї мусять одна одній допомагати”. Будь-яка пропаганда за агітацію вояків до одних або інших відділів була суворо заборонена¹⁸.

Червона армія 13 липня розпочала наступ у районі Бродів і практично повністю знищила дивізію СС “Галичина” – із 11 тис. офіцерів і солдатів лише 3 тис. вирвались з оточення і вирушили на захід. Велика кількість з них перейшла до УПА. За наказом командира УПА-Захід В.Сидора від 11 вересня 1944 р. командирам відділів дозволялося приймати до УПА втікачів з дивізії, особливо старшин. Були втечі з частин ново відтвореної дивізії й зі Словаччини. Кожна з округ Галичини дала в середньому по 50 дивізійників, які поповнили лави повстанських формувань¹⁹.

Події навколо формування і бойових дій дивізії СС “Галичина” ще раз засвідчили як незбориме прагнення українства до незалежної держави, а значить її інструмента – армії, так і невдалі форми втілення тих прагнень, політичну недалекоглядність значної частини галицької інтелігенції, яка хотіла надати створенню дивізії патріотичного характеру. Разом з тим, діячі ОУН і УПА, зважаючи на те, що дивізія СС “Галичина” складалася з українців, намагались використати її солдатів у своїх військово-політичних інтересах. В цьому не було нічого дивного: події навколо дивізії були лише однією зі складових українського визвольного руху. З боку ж командування УПА було б абсолютно нерозумно не використати військовий і бойовий досвід дивізійників.

URA AND DIVISION SS “GALICIA”

Oksana MEDVID’

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Department of New and Modern History of Ukraine

The article analyses the process of formation and history of the Division “Galicia” – the first Ukrainian division of the Ukrainian National Army, which during World War II was in the Germany Army. The author describes motives, which must Ukrainian peoples became a member of the Germany Army. The principal point of the article is the position’s national movement of Opposition about Division and characters their relation.

Key words: Division “Galicia”, URA, the World War II, national liberation movement.

¹⁸ Киричук Ю. Вказана праця. – С. 114.

¹⁹ Боляновський А. Українські військові формування... – С. 143.

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ І НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ У ПОВОЄННІ РОКИ

У статті розкриваються ідеологічні і репресивні заходи сталінського тоталітарного режиму, направлені проти національно свідомої західноукраїнської інтелігенції у перші повоєнні роки. Влада розцінювала її як носія української національної ідеї, натхненника національно-визвольного руху. Протистояння влади й інтелігенції показано у Львові, місті, яке після війни залишалось великим культурним і господарським центром краю, в ньому зосереджувалася значна частина інтелігенції.

Ключові слова: Львів, інтелігенція, репресивні акції, національно-визвольний рух.

Період першого повоєнного десятиліття в історії західноукраїнських земель був одним із найсуперечливіших і найтрагічніших. Основною метою сталінського тоталітарного режиму, який відновлювався в краї з літа 1944 р., було якнайшвидше інтегрувати західні області України до загальносоюзної системи “казарменного соціалізму”. Основною силою, яка протидіяла радянській країні, був український національно-визвольний рух.

Боротьба між тоталітарним режимом та ОУН-УПА в краї у перші повоєнні роки набирала щораз більших масштабів. Сталінські ідеологи усвідомлювали, що знищити рух опору їм не вдасться без змін у свідомості місцевого населення, яке залишалось вірним національним традиціям і підтримувало у своїй більшості, якщо не відкрито, то морально повстанський рух. Оскільки головним носієм національної свідомості була інтелігенція, то ідеологічні і репресивні заходи спрямовувалися саме проти неї. Протистояння між сталінською владою і національно-свідомою інтелігенцією найбільшої сили набрало у Львові, місті, яке після війни залишалось важливим економічним, культурним центром західноукраїнських земель. Тут зосереджувалася значна частина

інтелігенції: вчителів, лікарів, науковців, інженерів, акторів, письменників, художників.

Як свідчать документи Архіву служби безпеки України у Львівській області, арешти і звільнення з роботи окремих представників інтелігенції Львова розпочалися відразу після зайняття міста радянськими військами і відбувалися дедалі частіше аж до смерті Сталіна. Одним із основних звинувачень щодо інтелігенції було участь і підтримка національно-визвольного руху. У 1944 р. органами НКВС був розстріляний львівський лікар Лев Стефанович, якому інкримінували приналежність до ОУН, антирадянську агітацію, залучення в ОУН місцевих медиків¹. За зв'язок і допомогу ОУН і УПА був ув'язнений і засуджений на 25 років таборів лікар, кандидат медичних наук Матвій Лотович².

Передбачалося, що після масштабних ідеологічних кампаній і терору проти інтелігенції, націоналізм в Західній Україні мусить зникнути. Це переконання було перебільшеним, адже як доводила боротьба ОУН-УПА з більшовицькою владою, безпосередня участь в ній інтелігенції була порівняно незначною. В середині ХХ століття українська національна ідея глибоко проникла в найширші верстви населення Західної України. Відтак, український націоналізм, як зазначає Я.Дашкевич, носив так званий “дисперсний” (“розсіяний”), а не “елітарний” (інтелігентський) характер, що обумовило неефективність репресивних заходів радянської влади, спрямованих на асиміляцію західноукраїнських земель³. Але, незважаючи на це, саме на інтелігенцію було покладено відповідальність за невдачі у боротьбі з національно-визвольним рухом. Проти неї були спрямовані ідеологічні кампанії, репресивні заходи влади. У листопаді 1944 р. у Львові відбулися збори представників інтелігенції, на яких основна увага була зосереджена на боротьбі проти українських буржуазних націоналістів⁴. 5 – 9 січня 1945 р. у Львові проведена міжобласна нарада активу вчителів Західних областей Украї-

¹ Архів управління служби безпеки України у Львівській області. Слідча справа. П- 34409. – Арк. 108.

² Там само. – П-20881. – Арк. 301.

³ Дашкевич Я. Дослідження націоналізму. Вступні уваги // Україна в минулому. Збірник статей. – Вип. 7. – Київ-Львів, 1994. – С. 7-18.

⁴ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп.1. – Спр. 76. – Арк. 3.

ни, на яку прибуло близько 1000 делегатів. У її роботі взяли участь голова РНК УРСР М.Хрущов, працівники ЦК КП(б)У, вчені, письменники, вчителі зі східних областей. Доповіді С.Чавдарова “Про народну освіту УРСР” та Д.Мануїльського “Українсько-німецькі націоналісти на службі у німецько-фашистських загарбників” стали концептуальним виявом тих політичних проблем, які найбільше турбували партійно-радянське керівництво в його прагненні “втихомирити” розбурханий край⁵.

Місцеве населення не довіряло пропагандистським заходам радянської влади. Тому вона намагалася максимально використати авторитет відомих представників місцевої інтелігенції, змушуючи науковців, митців Львова виступати “перед трудящими з викриттям ворожої діяльності українських та німецьких націоналістів”. Їхні доповіді заздалегідь розроблялися відділом пропаганди і агітації Львівського обкому. Так, син В.Стефаніка – Семен – опублікував у газеті “Вільна Україна” цикл статей із критикою українського буржуазного націоналізму⁶. Лише в березні 1945 р. в райони і села Львівської області виїжджало 37 наукових працівників Львова⁷. Скоріше за все інтелігенція боялася репресій, переживала за власні родини, так як М.Зарицький, професор Львівського університету І.Франка, якого активно залучали до антиоунівської лекційної пропаганди, адже його донька Катерина була у підпіллі⁸.

Володіючи агентурними даними, партійне керівництво орієнтувалося у справжніх настроях місцевої інтелігенції, розуміло, що задекларована лояльність щодо радянської влади була вимушеним компромісом. З агентурних даних випливало, що у вузькому колі представники місцевої інтелігенції часто критичували політику Кремля, обурювалися діяльністю львівської адміністрації, з іронією ставилися до спроб режиму уніфікувати

⁵ Сворак С.Д. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період // Український історичний журнал. – 1997. – №2. – С. 32.

⁶ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ ст. – Львів, 2000. – С. 189.

⁷ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп.1. – Спр. 253. – Арк.14 – 16.

⁸ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ ст. – С. 189.

суспільну свідомість, підтримували повстанський рух⁹. У таких настроях галицької інтелігенції не було нічого дивного – загострене почуття національної свідомості, притаманне населенню краю, сильний вплив релігії та європейської культури зумовили інтелектуальний опір утвердженню сталінізму. Знаючи це, режим чекав лише слушного моменту, щоб розпочати наступ.

І хоча, здавалося, що провести зв'язок між Українською повстанською армією і школою М.Грушевського важко, проте такий зв'язок встановили. В інструкціях підпілля “нібито” було написано: “Історію України вивчайте за Крип'якевичем, а історію української літератури – за Возняком (досі текст такої інструкції не знайдено)¹⁰. Поштовхом до боротьби з вченням та школою М.Грушевського стала доповідна записка спеціальної бригади ЦК КП(б)У, що діяла у Львові з травня 1946 р. секретареві по пропаганді Д.Назаренку “Доповідна записка про кадри професорсько-викладацького складу кафедр суспільних наук і якість викладання у Львівських вузах”. У ній, зокрема наголошувалося, що перебудова ідейного світогляду інтелігенції Львова у дусі боротьби “з буржуазним націоналізмом” є неможливою без розгрому концепції історії України М.Грушевського¹¹. Відомі українські вчені піддавалися шаленому тиску від партійних органів, центральної та місцевої преси, організовувалися збори інтелігенції, на яких примушували каятися у мнених гріхах.

У липні 1947 р. на одних із таких зборів інтелігенції, з доповіддю “Боротьба проти українського буржуазного націоналізму” у Львові виступив Д.Мануїльський. У своїй промові він гнівно таврував М.Рудницького, П.Карманського, М.Возняка, І.Крип'якевича, І.Карпинця, О.Степанів та інших місцевих літераторів та істориків¹².

⁹ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Том I – 1939-1953. – К., 1995. – С. 221.

¹⁰ Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів // М. Грушевський і Львівська історична школа. Матеріали конференції. Львів, 24-25 жовтня 1994 р. – Нью-Йорк – Львів, 1995. – С. 36.

¹¹ Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20-50-ті роки ХХ ст. – К., 1994. – С. 215 – 216.

¹² ДАЛО. – Ф. П-4. – Оп.1. – Спр. 117. – Арк. 1 – 9.

Як зазначає Ярослав Дашкевич, насправді, під гаслами кристики історичної школи М.Грушевського та його учнів велася боротьба із справжньою, об'єктивною історією України, українською національною ідеєю, ідеологією українського націоналізму як теоретичним і практичним оформленням української національної ідеї, ідеї українського національно-визвольного руху, а також українським підпільним і відкритим повстанським рухом, очолюваним організаціями ОУН та УПА, причому боротьба з “історичною школою М.Грушевського та його учнями” у 1945 – 1947 рр. мала частково компенсувати невдачі боротьби з підпільним рухом, яка затягувалася, для цього необхідно було за всяку ціну конструювати безпосередні зв'язки між школою Грушевського та національно-визвольною боротьбою¹³.

Але, попри намагання партійного керівництва, заходи “виховання і перевиховання” інтелігенції часто мали зовнішній ефект. У доповідній записці відділу ЦК КП(б)У безпосередньо секретареві ЦК КП(б)У Л.Кагановичу “Про стан ідейно-політичного виховання інтелігенції у Львівській області” зазначалося: “Серед значної частини місцевої інтелігенції поширені буржуазно-націоналістичні погляди, безідейність, аполітичність, низькопоклонство перед буржуазною культурою. Мають місце і прямі антирадянські погляди окремих представників місцевої інтелігенції, що вороже відносяться до влади. Деякі з них ведуть подвійну політику, зовнішньо афішуючи свою відданість партії, а на ділі сповідують ворожі антирадянські погляди”¹⁴.

Дієвим методом боротьби сталінського режиму з українським національно-визвольним рухом були масові депортаційні акції, які торкнулися і львівської інтелігенції. Найбільша така акція була ретельно спланована і проведена органами МДБ восени 1947 року. В ніч з 20 на 21 жовтня зі Львова було вивезено в заслання 275 сімей¹⁵. Серед них – сім'я доцента кафедри державного права Львівського університету Олександра Надраги. Його разом із дружиною Теодозією – лікарем обласної лікарні

¹³ Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його школою у Львівському університеті за радянських часів. – С. 69.

¹⁴ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Том I. – 1939-1953. – К., 1995. – С. 508 – 509.

¹⁵ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп.1. – Спр.116. – Арк. 96 – 102.

(вона закінчила Віденський університет, була однією з перших жінок лікарів-педіатрів у Галичині), з сином Богданом, аспірантом кафедри нормальної фізіології Львівського медичного інституту, донькою Оленою, студенткою третього курсу факультету класичної філології Львівського університету було депортовано в Анжеро-Судженськ Кемеровської області. Разом із Надрагами заслання відбували й інші українські знані родини: завідувач кафедри української мови Львівського університету Петро Коструба з дружиною, старший викладач кафедри фольклору Львівського університету Михайло Скорик з дружиною і сином Мирославом (тепер відомим українським композитором), син відомого етнографа Михайла Зубрицького Володимир Зубрицький, колишній депутат польського сейму Сергій Хруцький з дружиною Ольгою і сином Олегом¹⁶.

Репресивні заходи широко застосовувалися і до частини місцевого студентства. Контингент студентів вищих навчальних закладів і технікумів постійно контролювався і перевірявся спецслужбами. Найбільш небезпечними вважалися запідозрені в участі в підпіллі ОУН, ті, хто мав родинні зв'язки з повстанцями. За період від січня 1945 р. до березня 1946 р. було заарештовано “за антирадянську діяльність” 1477 молодих львів'ян, серед яких 97 були студентами¹⁷.

Перетрушування студентів, а також виявлення та недопущення до навчання “неблагонадійних осіб” серед абітурієнтів особливо посилюється влітку 1947 року. Приводом до розгортання репресивних заходів у навчальних закладах Львова й області стало виявлення наприкінці травня 1947 року органами МДБ кількох молодіжних організацій, зв'язаних із підпіллям ОУН. Як підкреслював у доповідній записці першому секретареві ЦК КП(б)У Л.Кагановичу секретар Львівського обкому І.Грушецький: “Останнім часом ОУН помітно активізувала ідеологічну роботу серед української молоді. Це спонукало місцеву владу провести ряд заходів, спрямованих на посилення виховної роботи серед молоді, особливо в навчальних закладах. Було

¹⁶ Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. – Кн.1. – Львів, 1993. – С. 309.

¹⁷ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп.1. – Спр.176. – Арк. 203.

проведено відповідну роботу з ректорами, секретарями партійних і комсомольських організацій вузів і вжито репресивних заходів для очищення складу студентів від українсько-німецької агентури, розкриття та ліквідації вже створених молодіжних груп і організацій. Найбільш засміченими виявилися: медичний, політехнічний інститути й держуніверситет”¹⁸.

У боротьбі з національно-визвольним рухом сталінський тоталітарний режим використовував найрізноманітніші форми і методи. Політичне вбивство Ярослава Галана, відомого публіциста й письменника, стало провокативним засобом боротьби радянських каральних органів проти українського руху опору. Письменник-публіцист Я.Галан всю свою діяльність пов’язував з відстоюванням марксистсько-ленінської ідеології. Партійне керівництво використовувало його як рупор для психологічного залякування західноукраїнської інтелігенції. З викривальними промовами він виступав майже на всіх зборах львівської культурної еліти.

Однак це не заважало публіцистові мати свій погляд на окремій проблемі життя в тодішній Західній Україні. Він захищав українську культуру, виступав проти русифікації, протестував проти спалення українських картин і книг.

Такі погляди і висловлювання Галана були не до вподоби партійним чиновникам, проти зловживань у роботі яких спрямовував він своє перо. Останні його п’єси “Під золотим орлом” (1948 р.), “Любов на світанні” (1949 р.) так і не побачили сцени за життя автора. Вони були звинувачені у “слизькій тематиці”, у здатності “посяяти шкідливі ілюзії”. Москва однозначно висловлювалась: “Не можна ставити”. Одночасно було затримано вихід книжки памфлетів Я.Галана. Більше того, 1948 р. при потуранні обласного та республіканського керівництва увесь тираж його книжки “Їх обличчя” без будь-яких підстав був знищений. А у вересні того ж року Я.Галана під надуманим приводом – за скороченням штатів – було звільнено з посади спецкора газети “Радянська Україна”¹⁹.

¹⁸ Ситар І. Репресивні акції серед студентів Львівського університету (1947-1950) // Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка. Збірник наукових праць. – Вип. 3. – Львів, 2000. – С. 170.

¹⁹ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. – Том І. – 1939-1953. – К., 1995. – С. 582.

24 жовтня 1949 р. за не з'ясованих до кінця обставин він загинув. Версію щодо вбивства Ярослава Галана висловив львівський історик Юрій Киричук. Він припустив, що хоча формальними вбивцями Я.Галана вважаються учасники бандерівського підпілля І.Лукашевич і М.Стахур, які виконували завдання свого безпосереднього провідника Р.Щепанського ("Буй-Тура"), але наказ про знищення письменника міг віддати і провокатор. У кінці 40-х років підпільна мережа ОУН була настільки засмічена ворожою агентурою, що часто важко було відрізнити, де розпочинається справжній бандерівець, а де закінчується провокатор із МДБ. Для спецслужб, на думку історика, кандидатура І.Лукашевича була вигідна для розправи. Його батько, Д.Лукашевич, був священиком, мав родинні зв'язки з дружиною Р.Шухевича. Так перекидався прямий місток зв'язку "убивць" із бандерівським підпіллям. Усі звинувачені були знищені²⁰.

Однозначно, вбивство Галана було вигідне радянським каральним органам. Знешкоджено громадського діяча, який дозволяв собі критикувати партійну бюрократію, а також виник привід до розгортання репресій на західноукраїнських землях.

У Львів негайно прибув М.Хрущов, який виступив перед партійно-радянським активом. У своїй промові "Про недоліки партійно-політичної та ідейно-виховної роботи серед студентів міста Львова" він наголошував: "Головним недоліком у роботі партійних організацій учбових закладів є те, що вони не ведуть бойової наступальної, глибокої і цілеспрямованої політичної роботи серед студентів і учнівської молоді, скерованої на рішуче викриття ворожої ідеології, в першу чергу ідеології українського буржуазного націоналізму"²¹.

Після цього почалися масові чистки серед студентів, викладачів вищих навчальних закладів Львова, а також в інших науково-освітніх, мистецьких закладах, установах, підприємствах міста. Тоді з вищих навчальних закладів Львова за політичними мотивами було звільнено 53 викладачів, з Львівської академічної бібліотеки з тих же причин звільнили 22 працівників. Крім

²⁰ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ ст. – Львів, 2000. – С 155.

²¹ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп.3 – Спр.250. – Арк. 124.

того, за даними управління МДБ Львівської області, у 12 вищих навчальних закладах, технікумах і школах міста політично неблагонадійними вважалися 343 особи професорсько-викладацького складу. В академічних установах, мистецьких організаціях і спілці письменників до цієї категорії віднесено 253 особи²².

Почастішали виключення студентів. У сільськогосподарському інституті були відраховані студенти: Боженко “як товариш Лукашевича, вбивці Ярослава Галана”, Рачковський за “приховання соціального походження, з сім’ї священників”. За подібними звинуваченнями були відраховані Петелько, Браславський, Чемеринський та багато інших. З політехнічного інституту було виключено 11 студентів, в університеті було заарештовано 6 викладачів і 7 студентів²³.

У цей період були заарештовані та засуджені на довготривалі терміни відомі львівські інтелігенти. Письменниця, етнограф Ольга Дучимінська, що працювала молодшим науковим співробітником Львівського етнографічного музею, була заарештована МДБ Львівської області 29 грудня 1949 року (майже за місяць після вбивства Я.Галана). Її звинуватили “у зв’язках і допомозі підпіллю ОУН, зберіганні антирадянської націоналістичної атрибутики, літератури. “Проживаючи в умовах радянської дійсності, – говорилося в обвинуваченні, – Дучимінська аж до свого арешту органами МДБ зберігала у себе в квартирі металічні оунівські значки “тризуб”, килимок із зображеннями тризуба, стрічку так званих “українських січових стрільців” і велику кількість антирадянської націоналістичної літератури”. О.Дучимінська була засуджена на 25 років таборів із конфіскацією майна і позбавленням прав на 5 років²⁴.

Серед репресованих була Олена Степанів – героїня визвольних змагань, вчена і педагог, а також її син – сьогодні відомий український історик Ярослав Дашкевич. Олену Степанів, яку заарештували в грудні 1949 року, судили не за антирадянську діяльність, а за її легендарне минуле. В ході слідства всю попередню її діяльність було потрактовано як ворожу, антирадянсь-

²² Патер І. Повосенний Львів / Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 513.

²³ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп.3. – Спр.250. – Арк.103.

²⁴ Архів управління служби безпеки України у Львівській області. Слідча справа П – 26776. – Арк. 239-240.

ку, націоналістичну. В офіційному звинуваченні зазначалося: “Степанів із 1911 року являється українською націоналісткою, була членом різних націоналістичних організацій, служила в армії Українських січових стрільців і писала антирадянські націоналістичні книги. До дня арешту підтримувала зв’язок із членом “Проводу” ОУН Шухевичем і зберігала антирадянську націоналістичну літературу”. Спочатку О.Степанів була засуджена на 25 років ув’язнення з конфіскацією майна. Особлива нарада при МДБ СРСР зменшила термін ув’язнення до 10 років, хоча такі випадки траплялися надзвичайно рідко²⁵. Головна причина, мабуть, полягала в тому, що О.Степанів була надто відомою, і не лише в Галичині, але й далеко за її межами. Це була розправа з легендарною людиною, котра була і легко знову могла стати символом боротьби за незалежність.

Отже, попри те, що національно-визвольний рух у повоєнні роки не мав інтелігентського характеру, саме на західноукраїнську інтелігенцію було покладено відповідальність за невдачі сталінського режиму в боротьбі з цим рухом. На інтелігенцію, яка була виразником української національної ідеї, були направлені ідеологічні і репресивні заходи влади. Під гаслами “боротьби з українським буржуазним націоналізмом” національно-свідому інтелігенцію звільняли з роботи, депортовували, фізично знищували.

WEST-UKRAINIAN INTELLIGENTSIA AND NATIONAL LIBERATION MOVEMENT OF AFTER-WAR PERIOD

Ruslana POPP

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Department of New and Modern History of Ukraine

The article discovers the ideological and repressive actions of Stalin's totalitarian regime that were directed against nationally-conscious west-ukrainian intelligentsia during first years of after-war period. The ruling authority estimated this intelligentsia as an event of Ukrainian national idea. The opposition of authority and intelligentsia is shown on the example of Lviv, a city which remained to be a big cultural and economical centre of the region after war, where a considerable part of intelligentsia was concentrated.

Key words: Lviv, intelligentsia, repressive actions, national liberation movement

25 Давид І. “Суд” над Оленою Степанів // Україна в минулому. Збірник статей. – Вип. 3. – Київ-Львів, 1993. – С. 106-114.

РОЗДІЛ III

МЕТОДОЛОГІЧНІ І ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Володимир В'ЯТРОВИЧ
(Львів-Київ)

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Однією з найгарячіших тем в українському інформаційному просторі протягом останніх двох років є тема «перегляду» історії. Про неї багато дискутують на сторінках газет, сваряться на вулицях, її навіть використовують у своїх перепалках дипломати. Кому й навіщо потрібно переписувати українську історію? Доки Україна залишатиметься державою із непередбачуваним минулим? Відповіді на ці запитання спробуємо дати у цій публікації.

Спершу слід відповісти на загальне запитання: як пов'язані історія та політика? Відомо, що найважливіші політичні акти завжди легітимізуються через звернення до історії. Входження чи включення тієї або іншої країни до якогось об'єднання, проголошення чи відновлення незалежності — для підтвердження необхідності цих кроків обов'язково шукають історичні факти. Іноді нечесні політики, зловживаючи цим, примушують істориків перекручувати факти, аби створити таку історичну платформу. Це не дає підстав стверджувати однозначно, що будь-які спроби істориків надати історичне обґрунтування тим або іншим політичним крокам є зрадою головних засад їхньої професії. Очевидно, що орієнтиром в оцінці роботи істориків як у цій царині, так і в їхній діяльності загалом, мають залишатися засади людської порядності та професійної етики. Тому той факт, що в радянські часи історію нещадно гвалтували й перекручували на догоду режимові, часто переписуючи її окремі періоди чи подаючи їх із точністю до навпаки, ще не є достатньою підставою для відкидання ідеї творення певної історичної платформи для державної політики загалом. Адже історія народу чи не найкраще відображає його ментальність, пориви, бачення себе в навколишньому світі, без врахування чого неможливо планувати важливі кроки, які впливатимуть на його майбутнє.

У стосунки історії та політики в наших реаліях додаткову плутанину вносить той факт, що в українській мові словом «політика» позначаються два доволі відмінних поняття. З одного боку, політика (*politice* — *грец.*) — процес боротьби за владні повноваження, з іншого (*policy*) — процес ухвалення і впровадження державних рішень. Очевидно, прив'язка історії до політики в першому значенні перетворює її в знаряддя боротьби (у наших умовах — брудної боротьби) за владу, а тому не може сприйматися позитивно. Натомість опертя процесу ухвалення та прийняття державних рішень на історію є не лише можливим, а й необхідним. Тому не слід автоматично негативно сприймати все, що пов'язане з політикою історичної, а краще сказати — бо ж перша надто широка, — політикою національної пам'яті.

Потреба такої політики в українських реаліях — особливо гостра. Адже тут досі активно залишається «історична пам'ять» (беру визначення в лапки, оскільки лише умовно можна говорити про історичність цього явища і його схожість на пам'ять), сформована радянською історіографією для обслуговування тоталітарного режиму. В наш час вона не просто доживає свої останні дні — її активно використовують певні політичні сили, ідеологічні основи яких кореняться в радянському минулому. Живучість цієї «пам'яті» забезпечується, з одного боку, жорстокими методами її впровадження в народ (спроби поіншому подивитися на українське минуле закінчувалися висилкою чи навіть фізичним знищенням), з другого боку — відсутністю протягом тривалого часу політичної волі позбутися цих анахронізмів у суспільній свідомості.

Небажання зачіпати радянську «історичну пам'ять» у незалежній Україні можна пояснити кількома важливими моментами. Насамперед не було достатньої кількості людей, зацікавлених у переоцінці минулого. Очевидно, загал суспільства як такий не готовий свідомо наражати себе на незручності певних світоглядових переворотів. Доброю ілюстрацією цієї тези є те, що мешканці окремих населених пунктів, названих на честь «вождів пролетаріату», а заодно й катів українського народу, досі вперто не хочуть розлучатися зі звичними для себе «чубарівками», «дзержинськими» тощо. Натомість політична еліта України, яка мала б узяти на себе ініціативу в цій справі, понад де-

сять років у незалежній Україні була представлена (частково представлена й досі) тими ж людьми, котрі мали владу в радянські часи. Це не була революційна еліта, готова радикально порвати з минулим і формувати цілком нове бачення України, її майбутнього та минулого. Перетікання влади від старої партійної номенклатури до керівників незалежної держави виявилось тривалим процесом, який значною мірою не завершився й досі.

Тому якихось радикальних ініціатив від влади періоду «кучмізму» в напрямі переоцінки минулого годі було й очікувати. Те ж саме можна сказати й про історичну науку, яка протягом перших років незалежності була (і, певною мірою, залишається) представлена докторами та кандидатами, більшість яких здобули свої наукові звання як творці власне радянської моделі «історичної пам'яті». З іншого боку, серед молодшого покоління істориків, як реакція на радянську модель «історії-прислужниці режиму», набули популярності західні погляди на історію, згідно з якими спроби пов'язати цю науку з політикою вважалися ознакою поганого тону та анахронізмом. Історію ці люди розглядають як чисту, «дистильовану» науку, яка не зобов'язана виконувати соціальну роль, окрім задоволення пізнавальних інтересів дослідників.

Відповідно, бажання по-новому подивитися на українське минуле, відкрити його невідомі чи спотворені сторінки залишилося в дуже невеликій кількості людей. Це насамперед ті, хто постраждав від радянської влади, хто через особисті переживання не міг прийняти радянської моделі історичної пам'яті, ніколи її не приймав і, отримавши можливість бодай говорити вголос про свій досвід, кинувся виконувати просвітницьку місію. Саме такі люди стали головними дослідниками так званих білих плям історії, саме вони, об'єднані у різноманітні громадські науково-культурні товариства на зразок «Меморіалу», намагалися перевернути уявлення про минуле своїми працями про політичні репресії, голодомори, визвольну боротьбу. Очевидно, що їхніх зусиль у цьому процесі було надто мало.

На державному ж рівні у незалежній Україні домінувала своєрідна еkleктична модель українського минулого, яка поєднувала в собі елементи старої радянської моделі з новими національними історичними віяннями. Власне, така модель цілком

відповідала запитам тогочасної політичної еліти, яка, хоч і представляла вже незалежну державу, ментально залишалася плекачкою радянської епохи.

Значно інтенсифікувалася еволюція поглядів на українське минуле після 2004 року, очевидно — завдяки істотним політичним змінам на політичному олімпі. До влади прийшли люди вже молодшого покоління, менше прив'язані до радянського минулого, здатні об'єктивніше його оцінити. І найголовніше — прийшли до влади в результаті протесту проти «кучмізму», який не приховував своєї прив'язаності до радянського минулого. Тобто біля владного керма опинилися ті, хто мав можливість на особистому рівні по-новому подивитися на історію і розумів необхідність цього в суспільних масштабах.

А чи потрібен суспільству цей «перегляд» історії? Чому сучасна українська влада приділяє стільки уваги процесові відродження національної пам'яті? Відповідь на перше запитання очевидна: адже тільки позбувшись решток тоталітарного минулого як в історіографії, так і — що значно важливіше — в суспільній свідомості, ми зможемо говорити про формування спільних національних цінностей, успішної державотворчої стратегії. Тільки тоді, коли різні регіони України матимуть спільних історичних героїв, однаково оцінюватимуть ті чи інші події нашого минулого, ми зможемо говорити про національну консолідацію, вкрай необхідну для розбудови держави. Лише тоді зникне будь-яка можливість використовувати історію в операціях із розколу нашої країни. І ще важливий момент: якщо говорити про ХХ століття, то мова швидше йтиме навіть не про «перегляд» поглядів на українську історію, а про їх формування. Бо найважливіші проблеми українського ХХ століття в радянські часи або замовчувалися, або спотворювалися. Можливостей діаспорної історичної науки, значною мірою позбавленої важливої джерельної бази, не вистачало, аби сформувати реальну альтернативу радянській моделі. Тому завдання формування цілісного концептуального бачення української історії залишається не виконаним і, по суті, щойно починає реалізовуватися.

Відповідаючи на друге запитання, деякі ЗМІ схиляються до версії, що вся колотнеча довкола національної пам'яті має лише одне завдання: відвернути увагу суспільства від обговорення

нагальних економічних проблем. Очевидно, така позиція чітко націлена на компрометацію спроб відновлення національної пам'яті. Адже сучасний економічний стан країни та питання її історичного минулого перебувають у різних площинах, які не можуть заважати одна одній. Більше того, цим самим свідомо недооцінюються можливості гуманітарної науки в мобілізації суспільства на виконання завдань, що перед ним стоять. Мобілізації, яка можлива лише на спільних цінностях, зокрема на спільній історії. Мобілізації, яка вкрай необхідна новій українській владі для реалізації поставлених перед нею завдань, у тому числі і в соціально-економічній сфері.

Чому ж у значної частини суспільства немає розуміння необхідності відновлення національної пам'яті? Очевидно, дається взнаки втома від постійних соціальних експериментів, що протягом більш як двадцяти років (якщо рахувати з часів «перебудови») бентежать суспільство. Крім того, внутрішньоукраїнські процеси відбуваються не у вакуумі, який би дав змогу українцям спочатку самим розібратися у власній історії, а потім запропонувати своє бачення світові. Ці процеси так чи інакше зачіпають наших сусідів, місце і роль яких в українській історії піддається значній ревізії. Вони не звикли до таких «витівок молодшого брата» і сприймають усе це з неприхованим обуренням, адже, на їхнє переконання, не можуть «злочинці» для поляків та росіян бути героями — для українців. Звідси й заяви польської сторони щодо УПА, і дедалі більший тиск на Україну з боку Росії. Що стосується останньої, то вже протягом кількох років Кремль реалізовує потужну інформаційну кампанію, котра має на меті показати недоцільність існування незалежної Української держави. Заяви з цього приводу неодноразово звучали від очільників Росії, президент якої навіть оцінив крах СРСР як одну з найтяжчих гуманітарних катастроф минулого століття. ЗМІ, кіно, телебачення, літературу цієї країни заповонила інформація про щасливе життя українського народу в «дружній сім'ї народів СРСР». Не відстає від них і російська історіографія, яка інколи набуває відверто неосталіністського характеру. І проблема не в тому, що в Росії відбувається радянський реваншизм, а в тому, що він активно експортується на наші терени й має агресивний антиукраїнський характер. Україна зобов'язана в ім'я своїх національних

інтересів протистояти цьому. Важливу роль тут відграватиме історія, відродження національної пам'яті.

Тому, в контексті ролі історії в суспільстві, нам підійдуть приклади не так розвинених країн Західної Європи, де ця наука, виконавши свого часу важливу соціальну місію, може бути такою собі «грою в бісер», як країн Центральної та Східної Європи, котрі перейшли через тоталітарне минуле, мають схожий досвід.

Подолання тяжких наслідків минулого є одним із пріоритетних напрямів розвитку посттоталітарних суспільств. Цей процес найефективніше відбувається через спеціальні науково-дослідні установи, що, діючи за підтримки держави, допомагають людям не тільки розібратися в історії власного краю, а й зорієнтуватися у сьогоденні. Діяльність Інституту національної пам'яті в Польщі, Центру досліджень геноциду і резистансу в Литві, аналогічних структур у Чехії, Угорщині, Латвії та Німеччині стала найкращим підтвердженням зазначеної тези. Власне, орієнтуючись на згадані зразки, розпочато реалізацію такої політики і в Україні, де 11 липня 2005 року указом президента Віктора Ющенка започатковано процес створення Українського інституту національної пам'яті.

Спробуємо відповісти на запитання: а що саме слід розуміти під поняттям «національна пам'ять»? Відповідь нам пояснить, чому довкола цього поняття точаться такі завзяті дискусії, і не лише наукові, а й політичні. Національна пам'ять — це фундаментальні історичні цінності народу, що є націотворчим ферментом, консолідуючим чинником для нього в сьогоденні й повинні вказувати перспективи на майбутнє. Основою національної пам'яті українців як народу, котрий протягом сотень років перебував у стані чужоземного поневолення й був об'єктом щонайбрутальніших знущань та геноцидних дій, є його боротьба за утвердження найважливішого національного ідеалу: здобуття політичної, культурної та економічної незалежності. Визвольний рух став найвиразнішою формою існування українського національного духу протягом століть бездержавності, а ідея створення незалежної України — національною ідеєю. Окремі етапи розвитку визвольної боротьби українців стали не просто ключовими моментами минулого, а й наріжним каменем їхньої

національної пам'яті. Іншою складовою національної пам'яті українців є жорстока політика окупаційних режимів, спрямована на придушення визвольного руху через масові політичні репресії, голодомори, депортації.

Найважливішим, із погляду формування національної свідомості, оформлення державницьких змагань українців, стало ХХ століття. Саме на його початку українці вперше виступили із чітко оформленою програмою своїх національних вимог, а 1991 року нарешті здобули державну незалежність. Тому цей період мав би стати основним об'єктом досліджень науковців, представників найрізноманітніших галузей, які ставлять перед собою завдання зрозуміти українські минуле й сучасність, і насамперед — Українського інституту національної пам'яті, що має стати головним (хоч і не єдиним) інструментом реалізації політики національної пам'яті.

Це, однак, не означає, що концепція українського визвольного руху має обмежити наукові дослідження в царині історії виключно боротьбою українців за незалежність, тобто стати новою версією «Короткого курсу історії ВКП(б)». Очевидно, академічна історична наука повинна займатися значно ширшим спектром проблем, які характеризують наше минуле.

Український визвольний рух та спроби його придушення жорстокими, репресивними методами мають стати головним об'єктом політики національної пам'яті. А тому політикою національної пам'яті слід вважати сукупність рішень і конкретних практичних кроків державної влади, спрямованих на утвердження історичних цінностей народу, найкращим виразником яких була визвольна боротьба українців.

Основними складовими політики національної пам'яті є: створення концепції підручкової історії України, створення «місць пам'яті» та розробка календаря історичних дат. Перша з цих складових постійно дискутується в нашому суспільстві, проте поки що без очевидних результатів. В Україні існує концепція біологічної освіти, а про аналогічну концепцію, яка стосувалася б історії, науковці, на жаль, лише думають. Це при тому, що, за влучним твердженням одного з провідних спеціалістів у галузі підручників, Олександра Удода, шкільна історія є таким самим атрибутом держави, як прапор, герб та гімн. Під-

ручник історії повинен містити в собі ті ключові події, які найяскравіше відображають головні ідеї національної пам'яті народу, і, таким чином, формувати національну свідомість. Недарма вже кілька років із боку Росії лунають настирливі пропозиції про узгодження української підручкової історії з російською. Автори концепцій спільних підручників чудово розуміють, що так можна впливати не лише на формування бачення минулого в сусідній державі, а й на процеси формування національної ідентичності її громадян.

Наступною складовою політики національної пам'яті мають стати історичні місця, або «місця пам'яті» — поняття, яке включає в себе пам'ятники, музеї, заповідники, меморіали, топоніміку. Тобто місця, де важливі історичні події можна побачити, відчути. Чудовим прикладом розуміння важливості цієї складової національної пам'яті є активні заходи наших сусідів, які будь-що намагаються не допустити ліквідації, відродити або навіть створити в Україні свої нові «місця пам'яті» (події доккола демонтажа радянських пам'ятників у колишніх країнах соцтабору, відродження пантеону «Орлят» у Львові, угорський пам'ятник на Верецькому перевалі). Як кажуть, «святе місце порожнім не буває»: якщо в Україні не буде її власних національних «місць пам'яті» — будуть інші, інколи відверто ворожі. На сьогодні процес перейменування назв населених пунктів і ліквідації пам'ятників, які апелюють до героїки радянської доби, забуксував. Він ефективно реалізований тільки в західних регіонах України, натомість в інших — фактично заблокований рішеннями місцевих рад. У результаті виходить патова ситуація: з одного боку, «місця пам'яті» покликані формувати національну пам'ять людей, з іншого — рішення про їх створення або збереження покладене на місцеві ради, що представляють населення, свідомість якого значною мірою опанована радянською «історичною пам'яттю». Виходом із ситуації могло б бути чітке політичне означення радянського тоталітарного режиму як злочинного через відповідний закон (так зробили в Чехії та Литві). І, відповідно, ліквідація наслідків його панування мала б стати завданням виконавчої гілки влади. Таким чином, Україна могла б позбутися їх так само швидко й рішуче, як це було зроблено в післянацистській Німеччині із пам'ятками епохи Гітлера.

І, врешті, останньою складовою політики національної пам'яті є створення календаря історичних дат. Важливість цього аспекту розуміли чудово, до прикладу, в СРСР, де було створено цілу систему свят та відзначень, яка частково побутує й досі, переживши Союз. Інший приклад: литовський Центр досліджень геноциду та резистансу, який щорічно готує для різного рівня органів влади країни підбірку дат, що їх слід відзначити протягом року. Таким чином актуалізуються найважливіші історичні події: вони виводяться зі сфери, якою займаються виключно дослідники минулого, і стають частиною теперішньої свідомості суспільства.

Отже, якщо оглянути, що зроблено в Україні на зазначених трьох напрямках політики національної пам'яті, неважко помітити, що робота перебуває в початковій стадії. Маємо ряд указів президента, які позначають важливі для української історії дати, відзначають її ключових осіб; розпочато роботу з ліквідації «місць пам'яті» тоталітарної доби, її слідів у топонімії країни. Врешті, створено спеціальний орган державної влади, який повинен координувати цю роботу в державному масштабі. Очевидно, процес не проходить гладко, йому й надалі заважатимуть як зовнішні сили, не зацікавлені в остаточному державному оформленні України і її посиленні, так і внутрішні чинники, не готові по-новому сприймати її.

Проте становлення політики національної пам'яті є вкрай необхідним, аби держава, народ і суспільство отримали цілісну історичну платформу для створення стратегії національного розвитку. Цей розвиток неможливий у країні, яку ми маємо тепер. У країні, де школяр на уроках історії навчається патріотизму на прикладі героїв Крут, а згодом відзначає день створення Робоче-Крестьянской Красной Армії, що вбивала цих героїв, як «день захисника Вітчизни». Де люди з газет і телеекранів чують про жахи Голодомору, живучи на вулицях Косіора або Дзержинського. Де мало не в кожному населеному пункті можна нарахувати сотні чи тисячі жертв комуністичного режиму і, як мінімум, один монумент — засновникові цього режиму. Тільки після того, як зникнуть ці абсурди, Україна перестане бути державою із непередбачуваним минулим, більше того — стане країною із перспективним майбутнім.

Роман ГРИЦЬКІВ
(Львів)

УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНЬСЬКА АРМІЯ У ВИСВІТЛЕННІ СУЧАСНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ: ПЕРШІ РОКИ ПІСЛЯ ПАДІННЯ КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ (КІНЕЦЬ 1980-Х – СЕРЕДИНА 1990-Х)

Необхідною умовою розвитку сучасних досліджень українського визвольного руху 1940-х–1950-х років є узагальнення і переосмислення здобутого в процесі вивчення проблеми досвіду. Важливим елементом цього процесу виступає аналіз досягнень наших іноземних колег.

Серед усіх інших, чи не найбільший здобуток у дослідженні проблеми Української Повстанської Армії (УПА) належить польській історіографії. Під впливом минулих українсько-польських стосунків питання діяльності українського національного підпілля користується у польських дослідників особливим інтересом. Будучи важливою частиною історії Польщі, ця проблема має виняткове наукове та політичне значення.

Переломним моментом у розвитку польської історіографії стало падіння наприкінці 1980-х років комуністичного режиму Польської народної республіки (ПНР). Нові політичні умови дозволили історикам переосмислити складні питання минулого українсько-польських стосунків. Під впливом суспільного інтересу та політичної необхідності відбувся перегляд попереднього бачення історії. Розпочалося вивчення раніше замовчуваних тем, із одночасним спростованням фальсифікацій комуністичної пропаганди.

Переосмислення створених в ПНР уявлень про УПА відбулося у рамках дослідження українсько-польських стосунків під час Другої світової війни і перших повоєнних років. Порушення цієї теми було важливим моментом для подолання упереджень, які панували в українсько-польських стосунках та значним кро-

ком на шляху встановлення добросусідських відносин між незалежною Польщею та Україною.

Однією з перших спроб переглянути комуністичне трактування діяльності Української Повстанської Армії, була стаття Тадеуша Ольшанського – „Українсько-польське протистояння 1943 – 1947”.

У цій публікації польський дослідник підкреслив, що УПА, попри всі дотеперішні твердження, не була союзником III Рейху. Вона проводила власну війну, своєрідну „війну у війні”, водночас проти Німеччини та Радянського Союзу. На думку автора, УПА будучи аналогічним до Армії Крайової (АК) формуванням, представляла інтереси свого народу, а не колобараційні угруповування, які співпрацювали з окупантами. Обидві структури були підпільними арміями і повністю відстоювали ідеї національної державності.¹

Центральною проблемою у дослідженні Т.Ольшанського став українсько-польський конфлікт 1943 – 1947 рр. У цьому міжнаціональному протистоянні історик виділив два етапи: I. 1943 – 1945; II. 1945 – 1947 рр.

Під час першого етапу, який проходив на Волині та в Галичині, УПА розгорнула широкомасштабний антипольський терор. На думку вченого, цей терор був частиною запланованої наприкінці 1942 року Організацією Українських Націоналістів (ОУН), акції “деполонізації” – вигнання польського населення з українських земель. Історик вважає, що таким чином керівники українського руху хотіли встановити повний контроль над регіоном, оскільки передбачали повторення ситуації 1918 року, коли в момент падіння воюючих імперій українці й поляки знову зіткнулися у боротьбі за спірну територію.

“Деполонізація” почалася на Волині весною 1943 р. Проаналізувавши події, що відбувалися у цьому регіоні, автор відзначив ряд факторів, що впливали на їхній, особливо жорстокий, характер. Серед них чільне місце історик відвів масштабним акціям українських селян, що великою мірою позначилося на формі проведення цих операцій. Цей факт вчений пояснив, з од-

¹ Lukaszów J. [Olszanski T.A.] Walki polsko – ukraińskie 1943 – 1947 // Zeszyty Historyczne. – 1989. – Z. 90. – S. 161 – 165.

ного боку тим, що відділи УПА зосередилися на боротьбі з радянськими партизанами, тому значення місцевих відділів самооборони помітно зростало. З іншого, автор відзначив стимул, яким для українського селянина була земельна реформа ОУН, коли в умовах аграрного “голоду” покинуті поляками землі офіційно передавалися українським власникам.

Ще одним важливим чинником масового антипольського терору, дослідник вважає гітлерівську політику на окупованих землях. Вона сприяла загостренню конфлікту, зумовлюючи, зокрема, злочинну діяльність українських та польських колаборантів, насамперед поліції.

На думку Т. Ольшанського, помітну роль у міжнародному протистоянні відіграли численні провокації диверсійних груп НКВД і червоних партизанів. Адже діяльність цих структур спрямовувалась на подолання їхнього непримиренного ворога – УПА та усунення невігідного, в майбутньому, польського елементу.

Відплатні акції поляків і особливо негативне ставлення польського підпілля до ідеї української державності історик теж розглядає серед головних чинників конфлікту. Разом із упертим дотриманням польською стороною принципу *status quo ante bellum* (переконання у необхідності збереження довоєнних кордонів та устрою польської держави), вони безпосередньо стимулювали протистояння, прирікаючи на невдачу всі спроби його врегулювання.

Восени 1943 р. хвиля антипольського терору перекинулася з Волині на Галичину, де досягла апогею навесні 1944 року. Там на думку Т. Ольшанського, основне завдання УПА полягало в нейтралізації польського військового осередку у Львові. Як зазначив автор, від українського підпілля цього вимагали тодішні обставини, зокрема рейд С. Ковпака, напади польських підпілляників на українські села й антиукраїнські акції на Закарзонні².

Другим етапом міжнародного протистояння – „українсько-польською війною” 1945 – 1947 рр., Т. Ольшанський вважає боротьбу УПА проти польських комуністичних сил в Закарзонні. Дослідник підкреслив, що в 1944 – 1945 рр. у Закарзонні

² Łukaszow J. [Olszański T.A.]. Op. cit. S.165 – 187.

польське підпілля й комуністична влада здійснили низку терористичних заходів антиукраїнського спрямування. Проте керівництво українського руху обмежилось покаранням безпосередніх винуватців терору, відмовившись від принципу колективної відповідальності задля можливості формування спільного українсько-польського фронту в боротьбі проти радянської окупації. Це було першим кроком до порозуміння з поляками, яке навесні 1945 р. було затверджено домовленостями між УПА і ВіН на локальному рівні. За словами Т. Ольшанського, це означало кінець протистояння національних рухів і початок спільної боротьби з комуністичним режимом у Польщі³.

Аналізуючи подальшу діяльність УПА польський історик відзначив, що польська влада цілком реально могла вирішити проблему українського підпілля за допомогою амністії, проте вона не використала цього способу. Адже ще з 1946 р. було заплановано значну військову операцію проти УПА та місцевого українського населення. На думку автора, саме цю операцію, основне завдання якої полягало в цілковитому виселенні українців та ліквідації українського збройного підпілля, було проведено під назвою „Вісла”.

У кінці своєї статті Т.Ольшанський наголосив, що українці і поляки обтяжені подіями сорокових років, проте в сьогоднішніх умовах обом сторонам не варто нагромаджувати ненависть, а краще, заради майбутнього, пробачити одне одному все вчинене.⁴

Ще одним намаганням переосмислити в польській історіографії проблему УПА, стала аналітична робота Збігнева Ковалевського „Польське питання у післявоєнній стратегії Української Повстанської Армії”.

Насамперед, декларуючи своє розуміння проблеми польський дослідник зазначив:

„УПА – це народно-визвольний рух, що виражав як історично закономірні змагання до незалежності народу, позбавленого всупереч його волі державності, так і соціальні прагнення народних мас, що виростили на ґрунті тодішньої суспільно-

³ Łukaszow J. [Olszański T.A.]. Op. cit. S.187 – 194.

⁴ Lukaszów J. [Olszanski T.A.] Op. Cit. S.194 – 199.

економічної та політичної структури України та колишніх східних землях Польщі в СРСР.⁵

На його думку виникнення і розвиток українського збройного підпілля – це результат якщо не революційної то принаймні передреволюційної ситуації на Волині і Поліссі у 1942 – 1943 рр. З.Ковалевський вважає, що ОУН(б) очолила масовий національний і соціальний рух, який виник внаслідок опору українських селян німецьким репресіям та імперіалістичній політиці в Райхскомісаріаті «Україна». Бандерівці об'єднали різні партизанські відділи та приступили до створення масової військової формации українського національно-визвольного руху – УПА.⁶

У своїй роботі З.Ковалевський відвів важливе місце діяльності УПА та позиції ОУН щодо польського питання в роки війни. Він переконаний, що активізацією підпілля (операція “Вахляж” 1942 р.), діяльністю поліції та співпрацею з радянськими диверсійно-партизанськими групами, поляки спровокували українців на застосування сили. Щоб позбавити окупаційну владу, радянських партизанів і Армію Крайову підтримки польського населення, а також забезпечити собі вигідні позиції у майбутніх територіальних суперечках, керівництво ОУН на Надзвичайному Зборі прийняло рішення “деполонізувати” Волинь – запропонували полякам покинути українські землі.

Подібним чином події розвивались і в Галичині, де, за словами вченого, нападам на польські осередки передували ультиматум – переселитись у корінну Польщу. Але на відміну від Волині, тут основним завданням УПА було не допустити в ході аківської операції “Бужа” створення коридору Львів – Перемишль, щоб таким чином унеможливити повторення ситуації 1918 року, коли з корінної Польщі для боротьби проти українців, поляками спрямовувалися основні військові сили⁷.

⁵ Ковалевський З. Польське питання у післявоєнній стратегії Української Повстанської Армії // Волинь і Холмщина: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Гол. ред. кол. Я.Ісаєвич. – Львів, 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 10 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – С. 285.

⁶ Там само. – С. 285 – 286.

⁷ Ковалевський З. Вказана праця. – С. 297 – 302.

Головною тезою польського історика є думка про те, що напередодні завершення війни в ОУН відбувся значний перегляд ідеології, програми та стратегії. Суть цього перегляду полягала у демократизації ідеології українського націоналізму та висуненню ідеї повалення комуністичного режиму за допомогою національних революцій народів, що були поневолені більшовиками.

На думку дослідника, перегляд ідеологічних та стратегічних підстав діяльності ОУН і УПА сприяв змінам у ставленні українського підпілля до польського питання. З.Ковалевський вважає, що в нових політичних умовах, на території південно-східної Польщі, перед УПА стояло два завдання: по-перше, захистити українське населення від польського терору та виселення в СРСР, а по-друге, використати Закарпаття для розширення антирадянської боротьби і створення українсько-польського визвольного фронту. Саме останнє мало для українського руху особливе значення – це було найкращим способом вилучити поляків з когорта союзників СРСР у боротьбі проти УПА. Польський дослідник відзначив, що українці досить переконливо декларували щирість своїх намірів, коли у відповідь на антиукраїнський терор польських націоналістів та міліції навесні 1945 р., провели акції проти його безпосередніх винуватців, а не проти цивільного польського населення. Однак внаслідок не розуміння цієї ідеї польською стороною досягнуті домовленості так і не піднялися далі локального рівня.⁸

На загал в обох проаналізованих роботах відбувся докорінний перегляд попередніх уявлень про УПА. Наголосивши на антинацистському і антикомуністичному характері українського збройного підпілля, Т.Ольшанський і З.Ковалевський розглянули його діяльність як вияв національного визвольного руху. Водночас, під впливом політичних процесів, польські дослідники підкреслили важливість для сучасних українсько-польських стосунків, налагодженої в 1945 р., за ініціативи української сторони, співпраці з польським підпіллям у боротьбі проти радянського режиму.

⁸ Ковалевський З. Вказана праця. – С.302 – 333.

Започаткована першими дослідженнями про українсько-польські стосунки 1943 – 1947 рр. ревізія комуністичного образу УПА, відбувалася в контексті епохальних політичних трансформацій. Вона зумовлювалася необхідністю часу – швидко і безапеляційно відкинути уявлення вчорашнього дня. Однак поступово під впливом змін суспільних інтересів, цей перегляд змінював свої обриси, він вимагав системності, фактографічної ґрунтовності та підсумкового узагальнення. Польське суспільство вимагало переконливих, і основне об’ємних аргументів на користь того, чому воно повинно змінити своє ставлення до УПА.

Відповіддю на очікування польської громадськості стала поява в 1993 р. монографії Ришарда Тожецького – „Поляки та українці. Українська справа під час Другої світової війни на території II Речі Посполитої”.

У цьому дослідженні відомий польський історик розглянув проблему УПА крізь призму українсько-польських стосунків в роки Другої Світової війни. На його думку, боротьба українського національного підпілля з гітлерівським і сталінським режимами була нічим іншим, як прагненням засвідчити перед світовою громадськістю існування в Західній Україні, ще з 1918 р. сили, яка бореться за здобуття української державності. Р.Тожецький переконаний, що УПА в своїй діяльності керувалася виключно інтересами українського народу, тому вона могла одночасно протистояти та співпрацювати з німцями, використовуючи вигідні умови для постійної боротьби проти комуністичного режиму.⁹

Виняткове місце в діяльності УПА посідало польське питання. В своїй праці Р.Тожецький наголосив, що в 1943 – 1944 рр. українське підпілля намагалося позбутися польського елемента. На його думку, вигнання поляків давало змогу українцям, не остерігаючись співпраці перших з комуністами, розгорнути відкриту боротьбу проти радянського режиму. Крім цього, дуже важливим було й те, що у випадку післявоєнного плебісциту, саме відсутність польського населення в Західній Україні, дава-

⁹ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. Warszawa, 1993. – S.222-245.

ла безперешкодну можливість довести приналежність цієї території до майбутньої української держави.

Наводячи конкретні факти терору на Волині, вчений відзначив, що вирішальним моментом у розвитку цих кривавих подій, став перехід, за наказом ОУН (б), української поліції в підпілля. По-перше – це, підвищило боєздатність бандерівських відділів, і дало змогу застосувати досвід, набутий під час винищення євреїв, в очищенні терену від польського населення. По-друге, такі дії з боку українців спонукали поляків масово вступати у допоміжну поліцію та загони червоних партизанів, щоб протистояти українському терору. В наслідок цього ситуація на Волині постійно загострювалася.

Історик вважає, що розгортання конфлікту в Галичині відбувалося під безпосереднім впливом рейду партизанського з'єднання С.Ковпака. Саме після цієї операції німецька адміністрація втратила повний контроль над ситуацією в регіоні, як наслідок було створено Українську Національну Самооборону (УНС) – силу, яка й розпочала антипольські виступи. Українсько-польське протистояння, що розгорнулося в Галичині на початку 1944 р., дослідник пов'язує з прагненням обох сторін заволодіти стратегічною базою навколо Львова. Р.Тожецький переконливо довів, що всі спроби порозуміння між українським і польським підпіллям в часі війни, були нереальними, оскільки ініціативи проведення двосторонніх переговорів носили виразно тактичний характер. Для прикладу, за допомогою переговорів, поляки сподівалися затягнути час і дезорієнтувати українське підпілля. При цьому вони в жодному разі не збиралися поступатись своїм принципом – *status quo ante bellum*.

Р.Тожецький підкреслив, що у 1943 – 1944 рр. між собою зіткнулися український та польський націоналізми. Перший, як прояв національно-визвольного руху та другий, як вияв захисту державних інтересів. Саме безкомпромісне відстоювання поляками ідеї кордонів та устрою 1939 року прирекли два народи на перманентне протистояння. Однак не зважаючи на це, на думку автора, відповідальними за „братовбивчу війну” все таки є ОУН і УПА, які могли, відійшовши від радикальних способів вирі-

шення польського питання, припинити кровопролиття, але не зробили цього.¹⁰

В цілому ґрунтовне дослідження Р.Тожецького стало узагальненням початкового етапу ревізії у польській науці комуністичних уявлень про УПА. Ця робота впорядкувала „історіографічний балаган”, що виник після періоду ПНР.¹¹ Крім цього робота стала надійним орієнтиром та основою для подальшого вивчення проблеми.

Дослідження історії УПА на початку 1990-х років, не відзначалося в Польщі однозначним переосмисленням колишніх переконань. Навпаки, ця проблема викликала цілу хвилю жвавої полеміки та дискусій. Зокрема включно до 1995 року. В польській пресі тривали дебати на тему антипольського терору УПА. Польські та українські громадські діячі, політики і вчені сперечалися про суть УПА, причини антипольського терору і його наслідки.¹²

Суперечки, які виникли в 1990-х роках у польському суспільстві довкола УПА, безпосередньо відобразилися в польській історіографії.

У 1990 р. побачила світ робота, яка власне і започаткувала тривалу дискусію про ОУН і УПА в польській науці. Цією роботою був упорядкований ветеранами АК Юзефом Туровським і Владиславом Семашкою збірник – „Злочини українських націоналістів проти польського населення Волині 1939 – 1945 рр.”. У цьому виданні, на основі трьохсот п’ятдесяти свідчень колишніх воїнів АК, автори прагнули виявити і обґрунтувати українські

¹⁰ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy... – S. 256 – 326.

¹¹ Motyka G. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939-1948 w polskiej historiografii po roku 1989 // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / Pod. red. P.Kosiewskiego i G.Motyki. – Kraków, 2000. – S.170.

¹² Одна з основних дискусій відбулася у 1995р. на шпальтах „Газети виборчої» під рубрикою „Волинь: пошук правди» (Див.: Berdychowska B. Wokół tego ce dziełi. Najnowsza historia polsko-ukraińska na łamach polskiej pracy // Historycy polscy i ukraińscy... – S.201-205; Brudak B. Stereotyp ukraińca w prasie Polski Potudniowo – Wschodniej po 1989 r. na tle polskich doswiadczen historycznych // Polska i Ukraina po II wojnie swiatiwej. – S. 273-286; Ożog M.E. Stosunki polsko-ukraińskie w swietle publicystyki polskiej lat dziewiecdziesiatych // Ibid. – S. 311-325).

злочини проти цивільного польського населення на Волині. Таким чином вони хотіли покласти край намаганням української сторони реабілітувати вояків ОУН і УПА в очах світової та особливо польської громадськості.¹³

Укладений Ю.Туровським та В.Семашком збірник з'явився під впливом кількох важливих обставин. По-перше, це була безпосередня реакція на замовчування в ПНР важливих для поляків подій 1940-х років у Західній Україні.¹⁴ По-друге, ця публікація виступала своєрідним застереженням-доповненням до розпочатого наприкінці 1980-х років у Польщі перегляду комуністичних уявлень про УПА. І останнє, ініціатива обвинувачення ОУН і УПА в злочинах проти людяності, стала логічним продовженням колишнього протистояння, ідеологічним вираженням минулих антагонізмів.

Важливим моментом у започаткованій на початку 1990-х рр. у Польщі дискусії, були дослідження ОУН і УПА, які проводила українська меншина. Ці дослідження виступали частиною боротьби польських громадян українського походження за власні національні права, дотримання яких насамперед асоціювалося з осудженням польським суспільством свого попереднього ставлення до українців. Крім цього вивчення діяльності УПА було необхідною умовою вшанування національних героїв і їхньої боротьби у Закарпатті.¹⁵

3 серпня 1990 р. Сенат Республіки Польща засудив проведену тоталітарним режимом операцію „Вісла”. Цей факт став важливим стимулом для появи численних публікацій про УПА, переселення українців з Польщі та операцію „Вісла”.¹⁶ Польські історики українського походження опублікували цілий ряд робіт

¹³ Siemaszko W. Stan badań nad terrorem ukraińskim na Wołyniu w latach 1939 – 1944 // Polacy o Ukraińcach, Ukraińcy o Polakach. Materiały z sesji naukowej, Gdańsk 8 – 9 maja 1992 r / Pod. red. T. Stegnera. – Gdańsk, 1993. – S. 146, 150-154; Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939 – 1945 / Oprac. J. Turowski, W. Siemaszko. – Warszawa, 1990. – S.8.

¹⁴ Motyka G. Problematyka stosunkow polsko-ukraińskich... – S.171.

¹⁵ Гук.Б. УПА та українська громада в післявоєнній Польщі // Вісник Закарпаття. – 2002. – №7-8-9. – С.17-26.

¹⁶ Цепенда І.Е. Операція „Вісла» в польській історіографії // Український історичний журнал. – 2002. – №3. – С.84-85; Sowa A.L. Op. cit. – S.17-19.

і матеріалів, в яких засуджували операцію „Вісла”, як етнічну чистку і возвеличували боротьбу УПА в захисті українського населення.¹⁷ Зокрема в цьому виділився директор „Українського архіву” Є.Місило, який видав збірник документів – „Акція „Вісла”, а поряд з цим опублікував список засуджених на смерть в Польщі у 1944-1950 рр. українських повстанців.

Цей дослідник переконаний, що діяльність УПА в Закерзонні спрямовувалася на захист українського населення від виселення і терору з боку поляків. Високий військово-організаційний розвиток українського підпілля в цьому регіоні, на думку вченого, зумовлювався тим, що ОУН заклала підвалини збройної боротьби на основі народного опору. Також Є.Місило підкреслив, що операція „Вісла” мала на меті, насамперед вирішити українське питання в Польщі, приводом до чого і стала діяльність УПА. Він вважає, що проблему українського підпілля, з огляду на його морально-організаційний стан наприкінці 1946 р., можна було розв’язати набагато простіше – за допомогою амністії. Водночас, дослідник зауважив, що керівництво ОУН і УПА не було готове до запропонованого поляками у 1947 р розвитку подій, як наслідок було допущено масу помилок, котрі в свою чергу жорстоко відбилися на долі учасників національного руху.¹⁸

Запропонований представниками української меншини погляд передбачав осудження акції «Вісла» з одночасною реабілітацією учасників ОУН і УПА в Польщі. Зрозуміло, що ці прагнення негативно сприймалися тією частиною польського суспільства, яка домагалася осудження українських націоналістів. Саме під її тиском, Сейм Республіки Польща не прийняв аналогічно до сенатської ухвали рішення. Також польським дослідникам українського походження ставилися різноманітні перешкоди для продовження їхньої діяльності або для поширення їх ро-

¹⁷ Закерзоння. Спомини вояків УПА / підгот. Б.Гук. – Варшава, 1996. – Т.2. – 280 с; Акція „Вісла» / Документи опрацював Є.Місило. – Львів – Торонто, 1993; Siwicki M. Dzieje konfliktow polsko-ukraińskich. – Warszawa, 1994. – Т.1-3.

¹⁸ У своїх засадах УПА не мала вписаної капітуляції. Розмова з Євгеном Місилом // Вісник Закерзоння. – 2002. – №7-8-9. – С.63-76.

біт.¹⁹ Як результат, між обома сторонами склались досить напружені стосунки.

Підсумком польської дискусії в першій половині 1990-х років довкола УПА стала поява трьох напрямів дослідження проблеми.

Перший – «ліберальний». Цей напрям став продовженням демократичних рухів 1980-х рр. у польській науці, він зосередився на перегляді створених комуністичною пропагандою уявлень про УПА.²⁰ Зокрема його речники вважали ОУН і УПА виявами українського національного руху. Вони наголошували на трагізмі для обох народів спільного протистояння 1943 – 1945 рр., коли українська сторона задля досягнення своїх державницьких цілей вирішила вигнати польське населення із Західної України. Водночас ці дослідники відзначали непересічне значення українсько-польської антикомуністичної співпраці у 1945–1947 рр. у Закерзонні. Також ними було осуджено операцію «Вісла», як спосіб вирішення українського питання в Польщі. Потрібно зауважити, що представники напрямку постійно підкреслювали необхідність українсько-польського примирення і порозуміння в нових демократичних умовах. Крім того, для цих істориків преорітетом виступали права та гідність людини, тому все що їх порушувало в жодному разі не могло бути виправданим, незалежно від політичної або національної приналежності.²¹ Останньою важливою рисою напрямку була повна свобода інтерпретації та безпосередній зв'язок з науковими установами.

Другий напрям – «традиційний».²² Цей напрям, на відміну від першого, складається з дослідників-ветеранів АК і колишніх мешканців Волині та Галичини. Традиціоналісти вважають своїм обов'язком зберегти, в складних для національної справи

¹⁹ Для прикладу після появи у 1993р. книги «Акція «Вісла» Є. Місила було звільнено з роботи в ПАН, а з публікацією і транспортуванням наступної праці М. Сивицького склалася майже детективна історія. (див. Сивицький М. Парадокси доби. – Київ, 2000. С. 118-156.)

²⁰ Motyka G. Problematyka... – S.169-170.

²¹ Розмова з доктором історії, співр. IPN Гжегожем Мотиною. Записав Роман Грицьків. 23 січня 2004 р. у м. Львові. – С.1. Саме на підставі цих факиїв було визначено назву напрямку, яка більш повніше відбиває його суть.

²² Motyka G. Problematyka... – S.171; Motyka G. Spór o UPA w najnowszej polskiej i ukraińskiej historiografii // Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko – ukraińskie / Pod red. S. Kozaka. – Warszawa, 2002. – S.129.

умовах, пам'ять про трагічні сторінки польської історії, відстояти честь та гідність польського народу. Саме тому вони прагнуть у жодному разі не допустити реабілітації УПА (перш за все в Польщі), адже, цей факт, на їхню думку осквернить пам'ять польських жертв українських націоналістів.²³ Представники напряду домагаються осудження УПА за вчинені над польським цивільним населенням злочини. Вони розглядають діяльність українського підпілля, лише як втілення програми ліквідації всіх поляків у Західній Україні. Поява цього напряду спричинена бажанням певної частини польського суспільства онаучнити, тобто науково довести, сформовані під впливом життєвого досвіду та політичних переконань, уявлення.²⁴ Також представлені в напрямі дослідники захищають героїчний образ Польщі і поляка, вони відкидають будь-які аргументи, що псують реноме польської справи.

Останній напрям в сучасній польській історіографії УПА представляють дослідники українського походження. Цей напрям своє основне завдання вбачає в тому, щоби увічнити в історії героїчну боротьбу ОУН і УПА в Закерзонні, а також показати і засудити неправомірне та дискримінаційне ставлення польської комуністичної влади щодо українського населення в 1944 – 1947 рр. Речники напряду виступають у ролі постійних опонентів «традиціоналістів». Свою діяльність вони розглядають, як необхідну умову дотримання в Польщі їх національних прав.*

²³ Zbrodnie nacjonalistow ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939 – 1945 / Oprac. J. Turowskie, W. Siemaszko – Warszawa, 1990. – S.8.

²⁴ Holzer L. Upadek komunizmu i historiografia // Histiry cy polscy i ukraińscy wobec problemow XX wieku. – S. 9; Motyka G. O niektórych trudnościach badania konfliktu polsko – ukraińskiego w latach 1943 – 1947 // Kultura i Społeczeństwo. – 1993. – Nr. 4. – S.163 – 166.

* Поряд із окресленими напрямками історіографії в Польщі також існує значний комплекс публіцистики на тему УПА. В роботах Є.Пруса, А.Кормана, Я.Вільчура та ін. підкреслюється злочинність ОУН і УПА, висвітлюються методи знущання українських «різунів» над польським населенням і т.п. необхідно наголосити, що ця публіцистика тісно зв'язана з традиціоналістами, які продукують майже аналогічні тези в науці. (Див. Korman A. Stosunek UPA do Polaków na ziemiach Południowo – Wschodnich II Rzeczypospolitej. – Wrocław, 2002. – S.114-119.

В цілому дослідження діяльності Української Повстанської Армії, які проводилися в Польщі наприкінці 1980-х у першій половині 1990-х років, були складовою частиною переосмислення створених в період ПНР стереотипів. Порушення раніше замовчуваних сторінок українсько-польських стосунків 1939–1947 рр. стало основним напрямком вивчення діяльності Української Повстанської Армії. Проблема УПА є однією з найдискусійніших проблем в польському суспільстві та історіографії. В рамках цієї суспільної та наукової дискусії у польській історіографії виникли три дослідницькі напрями – «ліберальний», «традиційний» та напрям представлений польськими дослідниками українського походження. Розроблені на початку 1990-х років представниками цих напрямів методологічні та концептуальні засади стали основою подальшого розвитку польської історіографії українського визвольного руху 40-х – 50-х років ХХ століття.

Петро ІВАНИШИН,
(Дрогобич)

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ: НАЦІОНАЛЬНО-ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПЕРСПЕКТИВА

Тісний і давній взаємозв'язок таких гуманітарних наук, як літературознавство та історія, дає підстави не тільки для взаємовигідного обміну фактами, а й для виважених і вивірених теоретичних екстраполяцій. Ідеться зокрема про можливість використання випробуваних у межах тієї чи іншої галузі методологічних моделей. При цьому важливо, на нашу думку, звернути увагу на два моменти, щоб не спотворився об'єкт дослідження. По-перше, ці моделі повинні бути іманентними українській гносеологічній культурі. По-друге, для продуктивного використання у межах іншої дисципліни, вони повинні б мати загальногуманітарний характер. Як видається можливим зауважити, на жаль, або сучасна українська філософія, попри окремі винятки, уражена глибокою системною кризою і не спроможна вирішувати такого типу епістемологічні завдання, або схожі праці невідомі ширшому колу фахівців. Тому особливо промовистого значення набувають евристичні роботи методологів – теоретиків літератури та історіософів.

Сказане не в останню чергу стосується дослідження українського націоналістичного руху 1920-50-х років. Попри значний і якісний приріст талановитих учених (особливо молодих, прикладом чого може бути Центр досліджень визвольного руху у Львові), попри значний шмат уже зробленого, попри освоєння великих пластів архівних матеріалів, діаспорних видань та свідчень очевидців, – усе ж непропорційно малим залишається розроблення ефективних, адекватних предметові теоретичних стратегій вивчення національно-визвольного руху. Чи не тому – на тлі спорадичного промовляння націоцентричних концептів – усе

голосніше чути майже істеричний голос пропагаторів космополітичних, антинаціоналістичних, власне політичних ідей на базі західної ліберальної демократії (класично-демоліберального чи новітньо-постмодерного стибу). Сумнівність використання цих претензійно гносеологічних ідей полягає передусім в тому, що вони *апріорі* покликані не вивчати українську історичну, чи, наприклад, художньо-літературну дійсність, а фальшувати їх в інтересах космополітичної політичної ідеології (як попередньо – в радянський час – фальшувалося в інтересах ідеології комуністичної, інтернаціональної, марксистсько-ленінської, вульгарно-соціологічної). Сумними й промовистими прикладами наукових спотворень – аберації досліджуваних феноменів – стають у літературознавстві значна частина праць Г.Грабовича, Т.Гундрової, В.Агеєвої, О.Забужко та ін., а в історії їм суголосна частина робіт Я.Грицака, Н.Яковенко та ін. Як наслідок мало адекватних предметові дослідження методологічних моделей, з'являються непереконливі у своїй апатридській абстрактності та політико-лібералістичній тенденційності трактування українських письменників-класиків як дивовижних патологічних індивідів чи страхітливі образи ідеології та діяльності борців за національну свободу як начебто бандитської, тоталітарної чи антисемітської. Показовим може бути постійне наполягання космополітичних учених на тому, що буцімто для сучасного історика особливо важливо відмовитися від шкідливої й застарілої “національної” ідентичності й засвоїти ідентичність “постмодерністську”¹ (схоже у радянські часи партійні функціонери змушували змінювати українську ідентичність на інтернаціональну, “радянську”). Мабуть, не буде перебільшенням зауважити, що такі не зовсім коректні (бо стосуються особистості дослідника) настанови цілком уписуються у деструктивну парадигму культурного імперіалізму, добре відому українським інтелігентам ще з часів російсько-комуністичної окупації.

Що можна протиставити інтелектуальним гримасам космополітичної заангажованості попереднього імперкомуністичного чи сучасного демоліберального зразка, озлобленим супроти усього

¹ Яковенко Н. Нариси кризової історіографії // Критика. – 2006. – Ч. 1-2. – С. 24.

національного, націотворчого? Одні пропонують звернення лише до інокультурного, світового наукового досвіду. Але досвід цей, особливо новітній, вельми нерівнозначний, насичений поруч із загальними конструктивними (наприклад, в межах постколоніалізму чи метаісторизму) також і численними запрограмовано-деструктивними ідеями, наприклад, постмодернізму – постструктуралізму, деконструктивізму, неофемінізму чи того ж “кінця історії” у Ф.Фукуями, – які якщо й можна використовувати, то, швидше, вибірково, у якості допоміжних елементів методологічної бази. Водночас, важко відмовитись від думки про не застарілість, можливість продуктивності уже класичних історіософських систем Віко, Руссо, Гердера, Гегеля, Мішле, Ранке, Токвіля, Ніцше, Соловйова, Дільтея, Кроче, Шпенглера, Бердяєва, Колінгвуда, Ясперса, Тойнбі, “анналістів” та ін. Однак, напевно, не зовсім неправі і ті вчені, котрі пропонують критично використовувати будь-які апробовані у світі ідеї: вивіряти зарубіжний теоретичний та практичний досвід українським історіософським та історіографічним досвідами. Тим більше, що українська культура насичена численними і різноманітними теоретико-історичними концепціями більшої чи меншої вагтості: М.Максимовича, М.Костомарова, І.Франка, В.Антоновича, М.Грушевського, Д.Дорошенка, В.Липиського, Д.Донцова, Ю.Вассіяна, Є.Маланюка, О.Ольжича, Ю.Липи, І.Крип’якевича, П.Мірчука, М.Брайчевського, В.Мороза, Я Дашкевича та ін. Безумовно, особливо важливим для об’єктивного чи сутнісного вивчення історії національно-визвольного руху мають передусім історіософські праці тих із названих авторів, що творили чи були близькими до ідеології українського націоналізму, часто перебуваючи в подієвому потоці націоналістичної боротьби.

Використовуючи позицію “критичного плюралізму” (І.Фізер), – трансформації апробованих світових ідей, відповідно до потреб і традицій національної гносеологічної культури, – спробуємо запропонувати своє бачення можливої перспективи розвитку методології вивчення найяскравішого і найважливішого, нашу думку, періоду (хоча, можливо, не лише його) в українській історії ХХ ст. – періоду активної націоналістично-революційної боротьби, що виявила самотутні грані мужності, мудрості та героїзму українського народу. При цьому, не претендуючи на непомильність, вичерпність чи остаточність суджень,

звернемося до інструментарію, який пропонує національно-екзистенціальна методологія (автор концепції та терміну – Василь Іванишин)². Ідеться про націоцентричну ідейно-філософську базу наукового світогляду чи систему регулятивних принципів мислення, тобто методологію мислення *в категоріях (чи екзистенціалах) захисту, розвитку та відтворення нації, що закорінені у філософію національної ідеї*. Саме національно-екзистенціальна методологія, як підтверджує спеціалізоване використання її у сферах літературознавства, мовознавства, історії, філософії, політології, націології, христології, постколоніальних студій тощо, має не лише загальногуманітарний евристичний потенціал, а й, що головніше, міцно закорінені в українську культурну традицію, а тому може бути окреслена як іманентна, органічна українському буттю, українському духові, українському переданню, зрештою, українській історичній людині.

Попри свій відносно нетривалий (близько двадцяти років) термін експліцитного застосування, національно-екзистенціальна методологія має тривалу історію виникнення (її основоположником справедливо вважається Тарас Шевченко) і за цей час випрацювала й апробувала низку ефективних гуманітарних методів та методик дослідження, серед яких: структурно-функціональний, семіотичний, архетипний, психолінгвістичний, методологічної верифікації, постколоніалістичний, націологічний, системний, христологічний, екзистенціальний, лінгвонаціологічний, політико-інтерпретаційний та різноманітні герменевтичні (онтологічно-екзистенціальний, феноменологічний, літературно-герменевтичний, психолого-герменевтичний, класично-герменевтичний) та ін. Саме ефективність останньої групи методів спонукає запропонувати постколоніальній історіографії найуніверсальніший її різновид – *національно-екзистенціальну (чи націоцентричну) герменевтику*.

Охопити повною мірою історію та теорію націоекзистенціальної герменевтичної інтерпретації, мабуть, буде складно і в ни-

² Див., наприклад: Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 1992. – 178 с.; Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 1994. – 218 с.; Іванишин В. Непрочитаний Шевченко. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2001. – 32с. та ін.

зці монографічних досліджень не те, що в невеликій студії³. Тому запропонуємо лише деякі основні теоретичні концепти, що увиразнюють можливий напрям націоцентричних методологічних пошуків.

Попередньо класифікуємо собі спекулятивний тип націоекзистенціального мислення. Якщо уважно придивитися до історіографічних робіт, то загалом можемо виявити три присутні в них теоретичні настанови чи способи осмислення: *історіографічний*, *історіологічний* та *історіософський*. Історіографічний спосіб полягає у дескрипції, каталогізації та описі фактів. Історіологічний проявляє себе як герменевтичне виявлення закономірностей в структурі історичного світу⁴ (В.Дільтей) чи позитивістичний опис законів, що керують ходом подій⁵ (Р.Колінгвуд). По-герменевтичному значущим виявляє себе історіософський спосіб пізнання як діахронне проникнення у буттєво-історичну сутність, сенс досліджуваного феномена.

У межах цього останнього аспекту історія будь-чого (зокрема й літератури) перетворюється у по-філософськи глибоку смислову історію: як виявлення “спільного творчого духу, котрий створює національне надбання... і визначає увесь розвиток нації”⁶

³ Деякі нароби з цього питання див у працях: Іванишин П. Вульгарний “неоміфологізм”: від інтерпретації до фальсифікації Т.Шевченка. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2001. – 174с.; Іванишин П. Поезія Петра Скунця (Художнє вираження національно-духовної ідентифікації ліричного героя). – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2003. – 296с.; Іванишин П.В. Аберация християнства, або Культурний імперіалізм у шатах псевдохристології (основні аспекти національно-екзистенціального витлумачення): Монографія / Іл. Г.Доре. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2005. – 268с.; Іванишин П.В. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти): Монографія. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2005. – 308с.

⁴ Дільтей В. Построение исторического мира в науках о духе // Дильтей В. Собрание сочинений: В 6 т. Под. ред. А.В.Михайлова и Н.С.Плотникова. Т.3. Построение исторического мира в науках о духе / Пер. с нем. под ред. В.А.Куренного. – М.: Три квадрата, 2004. – С.220.

⁵ Колінгвуд Р.Дж. Ідея історії / Пер. з англ. О.Мокровольський. – К.: Основи, 1996. – С.54.

⁶ Дильтей В. Построение исторического мира в науках о духе // Дильтей В. Собрание сочинений: В 6 т. Под. ред. А.В.Михайлова и Н.С.Плотникова. Т.3. Построение исторического мира в науках о духе / Пер. с нем. под ред. В.А.Куренного. – М.: Три квадрата, 2004. – С.143.

(В.Дільтей), як “образ, за допомогою якого уява людини прагне почерпнути розуміння живого буття світу щодо власного життя і таким чином надати йому поглиблену дійсність”⁷ (О.Шпенглер), як “історію думки”, де думка “включає всілякі різновиди свідомої діяльності людського духу”⁸ (Р.Колінгвуд), як “історію буття”⁹ (М.Гайдеггер), як “пришестя” смислу¹⁰ (П.Рікер) та ін. У літературознавстві цей історіософський підхід частково перегукується із розглядом історії літератури як “історії суспільної думки в образно-поетичному переживанні й у формах, що його виражають”¹¹ (О.Веселовський), як “частини розвою духового життя народу”¹² (Е.Шмідт та І.Франко), як виявлена в літературній творчості “історія ідей”¹³ (С.Єфремов) тощо. Отже, національно-екзистенціальна герменевтика передусім стосується *історіософського типу пізнання історичної дійсності*.

При цьому не лише поняття *історії*, а й *людини* у націоцентричній інтерпретації розуміються цілком герменевтично. Ключовим поняттям у цьому моменті стає модус (чи екзистенціал) *історичності*. Пізнання модусу історичності впливає із розгляду людини в онтологічно-екзистенціальній філософії Мартіна Гайдеггера не лише як повсякденного суцього, а й як присутності, що “у своєму фактичному бутті є завжди “як” і “що” вона вже була”, як “історичної екзистенції”. Явно чи ні, але людина “є своє минуле”, тобто є історичною людиною. Тому присут-

⁷ Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т.1. Образ и действительность / Пер. с нем. Н.Ф.Гарелин; Авт. Комментариев Ю.П.Бубенков и А.П.Дубнов; Худ. Обл. М.В.Драко. – Мн.: ООО “Попурри”, 1998. Т.1. – С.10.

⁸ Колінгвуд Р.Дж. Основні риси філософії історії // Колінгвуд Р.Дж. Ідея історії / Пер. з англ. О.Мокровольський. – К.: Основи, 1996. – С.543.

⁹ Хайдеггер М. Время и бытие // Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / Пер. с нем. – М.: Республика, 1993. – С.396.

¹⁰ Рікер П. Історія та істина / Пер. з фр. В.Й.Шовкуна. – К.: Видавничий дім “КМ Аcaademia”, Університетське видавництво “Пульсари”, 2001. – С.41.

¹¹ Веселовский А.Н. Из введения в историческую поэтику // Веселовский А.Н. Историческая поэтика / Вступ. ст. И.К.Горского. – М.: Высш. шк., 1989. – С.42.

¹² Франко І. Задачі і метод історії літератури // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.41. – С.8.

¹³ Єфремов С. Історія українського письменства. Вид. четверте / Фотопередрук зі вступом Олекси Горбача. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1989. – Т.1. – С.18.

ність (тут-буття) у кожному своєму екзистенціалі “вросла в упадкуване тлумачення” і “виросла в ньому”. Історію тлумачать як “протікаючу в часі специфічну подію екзистуючої присутності”. (Людина при цьому виступає первинно історичним суцям, а зустрічне суцям – вторинно історичним.)¹⁴

Для онтологічної герменевтики історія – сутнісно національний феномен, це не лише послідовність подій у часі, а завжди національна “історія-здійснення” (історія як “ряд здійснень”) – “вторгнення народу в дане і надане йому”. Архіважливе значення для здійснення історії має мистецтво, зокрема літературне, у здійсненні котрого “історія починається або ж починається заново”¹⁵. Взагалі ж початок “екзистенції історичної людини” стає можливим тоді, коли з’являється герменевт, буттєво мисляча присутність, тобто в “той момент, коли перший мислитель, запитуючи, зупиняється перед обличчям неприхованості суцього з питанням, що таке суцям”¹⁶.

Зразок такого герменевта – глибоко мислячу історичну людину – ми можемо побачити у творчих досвідах українських літераторів. Наприклад, у поезії Т.Шевченка, Є.Маланюка чи Л.Костенко ліричні герої, як типи національної герменевтичної присутності, присутності мислителя – “кобзаря”, “імператора строф”, “поета”, – ставлять перед собою та читачем численні смислові питання (“що таке суцям?”) риторичного типу. Наприклад, жити “для чого?” і “чи довго ще на сім світі катам панувати?” у Т.Шевченка, “невже залле потоком тьми?” і “чи ж чужина не скінчиться ніколи?” у Є.Маланюка, “який засію лан?” і “чого ж я шукаю і чим я жива?!” у Л.Костенко. Ці питання “зупиняють” їх самих і змушують читача зупинитися перед “обличчям” неприхованості суцього взагалі, а передусім людини як історичного національного суцього. Варто відзначити, що саме повернення до “поетичного простору” природи і “використання історії” вважають сучасні дослідники двома основни-

¹⁴ Хайдеггер М. Бытие и время; Пер. с нем. В.В.Бибихина. – Харьков: “Фолио”, 2003. – С.36-37, 424-426, 437.

¹⁵ Хайдеггер М. Исток художественного творения // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. Трактаты, статьи, эссе. – М.: Издательство Московского университета, 1987. – С.308-309.

¹⁶ Хайдеггер М. О сущности истины... – С.18.

ми шляхами націотворення, котре здійснюють культурні націоналісти, “очищаючи і надихаючи народ”¹⁷.

Виразного *історіософського* значення набувають герменевтичні питання у творах, де “починається заново” національна історія і формується національна свідомість як “дієво-історична”¹⁸ (Г.-І.Гадамер). Так, для прикладу, буквально “роздирає”, за М.Костомаровим, завісу народного буття своїм “Кобзарем” Т.Шевченко, деміфологізує українську історію (уже в “Гайдамаках”), “зупиняє” реципієнта, – усіх “*мертвих, живих і ненарождених*”, – і показує (у різних екзистенційних аспектах) не малороса російської царської імперії, а автентичного українця: “як” його сформувало минуле, і “що” він собою являв, а значить, і являє. Апофеозом цього історіотворчого літературного процесу, що охопив більшість творів особливо дозасланного та засланного періодів, може вважатися “Посланіє” (1945), зокрема ті частини поеми, де герой, утверджуючи “*мудрость свою*” – націоцентричну герменевтику – критично, не “*по німецькому показу*” закликає витлумачувати рідну історію і заперечує всуціль глорифікаційні, поверхневі розмикання її лише як “*поєми вольного народа*”, що перевершила свободоствердженням історію давніх римлян (через іронію – “*У нас Брути! І Коклеси!*”). Щоб збагнути сучасну екзистенцію – чому земляки зараз “*ходять у ярмі*”, – треба знати, чому наша воля “*кров’ю... умивалась*”, чому “*спала на купах, / На козацьких вольних трупах, / Окрадених трупах!*”. А для цього слід уважно, у душі ретельного осмислювального розмірковування підійти до інтерпретації (як “*прочитання*”) минулого і сформулювати такі смислові питання до історії як “*слави*” й історичності, які б розкрили їх приховану сутність: “*Подивіться лишень добре, / Прочитайте знову / Тую славу. Та читайте / Од слова до слова, / Не минайте ані титли, / Ніже тії коми, / Все розберіть... та й спитайте / Тойді себе: що ми?.. / Чий сини? яких батьків? / Ким? за що закуті?.. / То й побачите...*”¹⁹.

¹⁷ Сміт Е.Д. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – С.73-74.

¹⁸ Гадамер Г.-І. Істина і метод: Пер. з нім. – К.Юніверс,2000. – Т.П. Герменевтика II: Доповнення. Показчики. – Т.П. – С.130.

¹⁹ Шевченко Т.Г. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / Редкол.: М.Г.Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2001. – Т.1: Поезія 1837–1847 / Перед. слово І.М.Дзюби, М.Г.Жулинського. – С.351-352.

Таким чином, національно-екзистенціальна методологія – як герменевтика – пізнає в історіософському ключі. Тобто пізнає передусім сенс досліджуваних історичних феноменів. Проте сенс цей завжди має національну природу, яка увиразнюється через такі аксіальні (стрижневі) націоекзистенціальні поняття як *національний імператив, тезаурус, герменевтичне коло*.

З позицій класичної герменевтики В.Дільтея стає можливими досягнути цінності людської екзистенції й “життя нації” як “сили”, що керують і індивідом як національною людиною, і цілою нацією (в якості “внутрішньої цінності”)²⁰. Варто звернутися у цьому зв’язку до поняття, котре поєднує в собі і силу, і здатність керувати, і верифікативний потенціал, і “національний взаємозв’язок”, – до *національного імперативу*. Саме національний імператив на найглибшому рівні зумовлює і життя окремого національного індивіда та колективу, і їх спосіб мислення, інтерпретації.

Концептуальним знаменником усіх аксіологічно-імперативних тезаурусних моментів може бути висловлювання ліричного героя зі „Сну” („Гори мої високії...”) Тараса Шевченка, котре доречно вважати найбільш загальним художнім формулюванням національного імперативу: “...Я Богу помолюсь... / Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога, / За неї душу погублю!”. Саме ця націоцентрична позиція ліричного героя стає зразком для наслідування й у сфері практичної суспільної діяльності, й у сфері мислення українця. З іншого боку, зацитований уривок, своєрідно підсумовуючи всі інші наказові аспекти, максимально узгоджується з логічним перекодуванням, яке можна висувати з цілої поетичної спадщини і яке є базовим для всіх інших моделювань національного імперативу: *все, що йде на користь нації і не суперечить християнству – добро, все те, що шкодить нації і християнству – зло*. Промовисто, що одне із перших (і найвлучніших) логічних перекодувань Шевченкового імперативу знаходимо у пізнього

²⁰ Дильтей В. План продолжения к построению исторического мира в науках о духе // Дильтей В. Собрание сочинений: В 6 т. Под ред. А.В.Михайлова и Н.С.Плотникова. Т.3. Построение исторического мира в науках о духе / Пер. с нем. под ред. В.А.Куренного. – М.: Три квадрата, 2004. – С.291-193, 337, 336, 343.

Івана Франка: “Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити своє змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації”²¹.

Суголосно шевченківському загальнонаціональному імперативу звучать імперативи в його духовних спадкоємців – поетів, мислителів, учених, політиків, священників, військових, педагогів та ін. Ідеться про спадкоємців утвердження основної національної мети, основного надзавдання, надвартості для будь-якого, а особливо для поневоленого народу в колоніальних обставинах “життя серед смерті” (С.Андрусів), – утвердження *національної ідеї* чи, у термінології, В.Дільтея, “ідеї національності”.

Якщо тепер поглянути на основний тип національно-екзистенціальної перед-структури розуміння – *тезаурус*, – з позицій не класичної, а онтологічної герменевтики, то виявляється, що цю онтологічно-герменевтичну структуру детермінують два, на наш погляд, основні передсудження. Перший засновок-передсудження зобов’язує кожного *розглядати націю (один із найосновніших корелятивів батьківщини) як визначальну дійсність (ширше – буття), що детермінує її екзистенцію присутності (проживання в “трикутнику” людини і народу), і її герменевтичну здатність*. Другий засновок-передсудження базується на переконаності в тому, що *поезія (ширше – мистецтво) є одним з основоположних елементів національного буття, і тому будь-яка інтерпретаційна стратегія, котра претендує на істинність, мусить враховувати цей факт*. (При цьому розуміння батьківщини як *матері* в українському літературному та історичному переданні та слова як *охоронця й творця* народу, перегукується із розумінням батьківщини як чогось споконвічного, яке не забувають і не вибирають, та слова як джерела звершено-історичного тут-буття народу в герменевтиці.) Усі інші національно-екзистенціальні передсудження в межах онтологічно-герменевтичного питального обрію так чи інакше визначаються двома основоположними.

²¹ Франко І. Поза межами можливого // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1986. – Т.45. – С.284.

До речі, другий із сформульованих передсудів варто доповнити. Не випадково і в цій студії, і в попередніх роботах в якості доказової бази нами активно використовувався філософсько-герменевтичний потенціал художньої літератури. Можливий скептицизм щодо цього долають численні розмірковування ще від античності. Одним із відносно недавніх прикладів може бути спостереження німецького філософа Георга Зіммеля: “Про філософію Гете неможна розмірковувати згідно з тривіальною формулою що хоча він володів досконалою філософією, але не виклав її в систематичній і спеціально-науковій формі”²². Звісно ж, при цьому не слід забувати і відомого судження М.Гайдеггера про те, що філософія і поезія стоять на протилежних вершинах, але промовляють одне і те саме, якщо філософія глибока, а поезія висока.

Виходячи з буттєво-історичного, герменевтичного мислення, видається можливим окреслити й *герменевтичне коло*, по якому рухається національно-екзистенціальне розуміння. Перші його формулювання віднаходимо саме у класичній українській літературі.

Уже в “Посланії” Т.Шевченка формулює структуру правильного (“як треба”) навчання на базі власного інтерпретаційного передання, у межах “своєї хати”, а не “чужого поля” (не в душі чужинських “великих слов великої сили”, не “по німецькому показу”, не за “современними огнями”). У поемі процес тлумачення детермінований герменевтичним колом, тобто взаємодіючим рухом національної традиції (історичної “слави України”, яку попередньо треба глибоко й критично осмислити – “подивитись... добре”, “прочитати... од слова до слова”) та національного розуміння (“мудрості своєї”): “Якби ви вчились так, як треба, / То й мудрость би була своя”.

Така настанова стає базовим передсудженням для всієї української (і не лише літературної) герменевтики. Для героя Є.Маланюка “прозрінням” (“коли нараз вставала гола суть”) стає насамперед давно здійснене синівське осягнення сутності національної традиції, істини українського буття – “...ця хата,

²² Зиммель Г. Кант и Гете. К истории современного мировоззрения // Зиммель Г. Избранное. Том 1. Философия культуры. – С.384.

цей шлях і цей обрій – це Мати-Земля”, – що визначає будь-яке розуміння (оте “знати”, що протистоїть “заплутаному метикуванню”) (“Post scriptum”)²³. Усе в його осмислювальному бутті визначається “ключем” української “далечіні” і тим, що “прадавнє вдивляється в вічі” (“Насичаю себе залізом...”) ²⁴. Схоже й героїня-оповідачка Л.Костенко у “Скіфській одиссеї”, долаючи “уривання пам’яті історичної”, базує власні історіософські “пошуки натхненні” (“знання... нові і нестемненні”) на глибинному діалозі з національним минулим (“душею тисячоліть”), як це спостерігаємо у формі звертання до скіфських баб: “О музи, музи, музи кам’яні! / Де грім душі, народжений з любові? / Ви мовчите. Ви плачете в мені. / Душа тисячоліть шукає себе в слові”. Унікальність степових артефактів виводить на усвідомлення самодостатності й унікальності національної істини, а отже, і самозбережного їх витлумачення та буттєвого мислення: “...всяк народ на ділі доведе – / хоч там нема того, що є деінде, / зате є те, чого нема ніде”²⁵.

Зважаючи на національну природу традиції та залежність витлумачення від національного фактору, можна запропонувати наступне національно-екзистенціальне формулювання герменевтичного кола: *в загальному сенсі національне буття є тим цілим, що його пізнаємо через наявні частини – різновиди національного буття (суцї); і навпаки: різновиди національного буття (наприклад, історія чи художня література) є тими наявними частинами (суцїми), що їх повноцінно зрозуміти можемо, лише беручи до уваги ціле – національне буття*. При цьому пріоритетна роль надається національній присутності (людині і колективу), для якої рух національної традиції (перезрозуміння) випереджає будь-яке витлумачення. В іншому формулюванні: *в кожному розумінні світу зрозумілою є національна екзистенція і навпаки*.

Наведені нами основні елементи націоцентричного герменевтичного переддосвіду, звичайно ж, не вичерпують усієї його

²³ Маланюк Є. Поезії (Упорядк. та передмова Т.Салиги, примітки М.Старовойта). Мистецьке оформлення О.Тищука. – Львів: УП ім. Івана Федорова; “Фенікс Лтд”, 1992. – С.551-552.

²⁴ Там само. – С.166.

²⁵ Костенко Л.В. Вибране. – К.:Дніпро, 1989. – С.439-440, 442.

гносеологічної структури. Однак і вже сказаного, як видається, достатньо для того, щоб зауважити певну перспективність використання національно-екзистенціальної інтерпретації як однієї з методологій сучасної української історичної науки. Саме вона, на нашу думку, здатна допомогти здійснити декілька важливих речей. По-перше, стимулювати процеси методологічного оновлення та теоретичних пошуків на основі української націоцентричної (передусім – націоналістичної) традиції епістемологічного мислення. По-друге, досліджувати такі важливі і складні (бо тривалий час замовчувані і тотально фальсифіковані імперською та апатридською свідомостями) феномени, як український націоналістичний рух, на основі іманентних, а не гетерономних (чужорідних їм) наукових ідей та підходів. По-третє, ефективно в евристичний спосіб долати далекі від науки українофобські, антинаціональні ідеї та породжені ними дискурси, часто замасковані науковою формою висловлювання, та сприяти процесам національного відродження на академічному рівні.

Навіть побіжне ознайомлення із українською гуманітарною традицією, дає можливість ствердити, що багато українських дослідників, в тому числі істориків, хай і неусвідомлено, але стояли і стоять на позиціях національно-екзистенціальної методології. Тож хочеться побажати усім сучасним ученим, особливо молодим, щоб таке методологічне закорінення стало актуалізованим, усвідомленим, цілеспрямованим, а значить, сильнішим.

РОЗДІЛ IV

ДЖЕРЕЛА І ТРАДИЦІЇ

ГЕОПОЛІТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ДМИТРА ДОНЦОВА І ПОСИЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Дмитро Донцов увійшов в українське політичне життя на початку ХХ ст. передусім як гострий публіцист: жвавий, категоричний, послідовно антиросійський. І це завжди відзначають дослідники, як і те, що поступово (десь на період 1913-18 рр.) він сформувався на радикального ідеолога українського національно-визвольного руху, який рішуче вимагав української державної самостійності, коли більшість українських політиків ще стояла на позиціях автономізму, робив національний рух наступальним, бойовим і щораз ширше орієнтувався на західні ідеї вольового націоналізму та суворого традиціоналізму. Однак чомусь з поля уваги більшості дослідників часто випадає доволі солідний пласт діяльності і творчості Д.Донцова саме як геополітика, геополітичного теоретика і стратега. Хоча цей його доробок і значний, і оригінально-яскравий.

Зі зрозумілих причин – бездержавність, українська політична думка до 1917 р., коли виникли перші форми української державності, мало уваги приділяла саме геополітичним темам. Загалом український рух великою мірою характеризувався провінційністю і вузькістю в плані "зовнішнього мислення". Українські політики загалом мало вивчали й популяризували історичний досвід національно-визвольної боротьби сусідніх народів у просторі Середньо-Східної Європи, від Балтії до Еллади, вони замало аналізували геополітичні закономірності постання і розвитку Російської імперії, невиразно бачили можливий майбутній розвиток України, не проектували можливих шляхів геополітичної підтримки і перспектив України в європейському просторі. Навіть такі, здавалось би, "живі" теми, як "Україна і слов'янський світ", "Україна і національно-визвольні рухи народів Російської імперії" зрідка зринали в українській пресі. Як відомо,

замкнутість, незорієнтованість будь-якого руху в зовнішньому світі призводить до його відчутної **стагнізованости**, обумовлює невміння знайти додаткові чинники для власного розвитку і піднесення. Геополітика, розуміння законів міжнародної співдії, боротьби інтересів, регіонального балансування сил і т.ін. дає великий додатковий простір для моделювання розвитку національних сил і набуття нових ідейно-політичних, стратегічних якостей.

Вже у своїй ранній резонансній статті-виступі "Сучасне політичне положення нації і наші завдання " (1913 р.) Д.Донцов доволі широко розпрацював геополітичну тему. Зокрема він писав: "Від часу приблизно російсько-японської війни європейська політика виходить з того **періоду стагнації**, в котрім вона перебувала до цього часу аж від Берлінського конгресу. Наші часи є часами розкладу й загину старих status'ів quo, часами далекосяглих політичних концепцій, для котрих не є святою жодна державна границя, жодні, хоч і які старі, політичні забобони; ми переживаємо часи крайнього загострення міждержавних протиривств, гарячкового озброєння маленьких держав – певний симптом зближаючогося європейського конфлікту. Часи великих національних рухів, часи актуалізації найрізноманітніших квестій: турецької, албанської, австрійської, арабської, вірменської, монгольської, перської, індійської і **української**. Скорими кроками наближаємося до загальноєвропейського кавардаку, котрий нині приніс вже свободу Албанії, а завтра, хто знає, принесе свободу нам..."¹ Проаналізувавши детально міжнародне становище на Сході Європи, він зробив такий перший висновок: "Пробудження неісторичних націй (а зосібна – української) в Росії і заведення надій на російський лібералізм викликало для українців потребу **нової політичної гравітації**. Пробудження неісторичних націй в Австро-Угорщині і конечна її еволюція в сторону національної рівності створює з цієї останньої **новий**, потрібний нам, **центр слов'янської гравітації**. Пробудження неісторичних націй Оттоманської імперії перенесло вагу турецької квестії до Малої Азії і загострило **міждержавні конфлік-**

¹ Донцов Д. Твори. Т.1. – Львів: Кальварія, 2001. – С.82.

ти, котрі роблять реалізацію нашої програми дуже й дуже правдоподібною.

...Тому, коли б ми тепер в тій великій бурі, гуркіт котрої вже ловить наше вухо, не **кинули усі наші сили** – які б малі вони не були – **на сторону противників Росії, то був би злочин перед нашою нацією і її будучиною**"². Довівши, що за об'єктивними міжнародними тенденціями Австро-Угорщина і Німеччина стратегічно зорієнтовані на протистояння Росії, Д.Донцов зробив наступний висновок: "...наше завдання маємо виповнити чесно і до кінця, пам'ятаючи, що історія не знає прикладу, де б поневолена нація визволилася б з-під чужого ярма лише **власними силами**. Всякі **слов'янофільські ремінісценції**, що, на жаль, ще живуть у багатьох українців, треба рівно ж відкинути наразі на бік. Інтереси нашої нації зв'язані не з Росією, лише з Тридержавним союзом. Нам страшний не німецький Drang nach Osten, лише російський Drang nach Westen"³.

Заклики Д.Донцова сконсолідуватися довкола національної ідеї, гартувати національну свідомість і характер, які він кидав до української молоді на II Студентському з'їзді у Львові, дали свій результат. Під час Першої світової війни тисячі галичан-українців, які були мобілізовані до австро-угорської армії, послідовно воювали проти головного ворога української ідентичності й суверенності – Росії. Вони, згуртовані спочатку в Легіон Січових стрільців, а потім – в Українську Галицьку Армію, стали потужною мілітарною силою, що боролася за українську державність. Створений передусім з ініціативи Д.Донцова й очолений ним Союз визволення України (Львів-Відень, 1914) став першою українською політичною організацією, яка поставила пропаганду української державности в світі на системну основу. Ще у Львові, на початковому етапі діяльності СВУ, Д.Донцов написав і видав знану відозву "До українського народу в Росії"⁴, в якій закликав наддніпрянських українців боротися проти російського поневолення і разом з учасниками австро-

² Там само. – С.85.

³ Там само. – С.87.

⁴ Патер І. Союз визволення України. Проблеми державності і соборності. – Львів: Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича. НАН України, 2000. – с.75.

угорської армії, українцями-галичанами, валити "тюрму народів" – Російську імперію. Серед іншого там були такі слова: "Скиньмо вже з себе кляте московське ярмо! Як цього не зробимо тепер, то вже ніколи. Не скорше, як згине Росія, зійде сонце свободи на нашій землі! Не скорше, як буде побита Росія, встане вільна Україна!"⁵

Отже, можна підсумувати, що Дмитро Донцов першим з українських політиків ще перед Першою світовою війною збагнув українську проблему як міжнародну, континентальну проблему переустрою цілої Європи. Він зумів конкретними геостратегічними розрахунками націлити український рух на орієнтацію на австро-німецький союз і його геополітичні плани на Сході Європи. Це був особливо важливий крок з **виривання української свідомости з загального москвофільства, пробудження в ньому державницьких інстинктів**. Так, дотепер майже невідомий в Європі, український національний рух отримував стратегічну міжнародну підтримку, можливості для пропаганди у світі своєї ідеї. У структурній діяльності СВУ (хоч сам Д.Донцов невдовзі вийшов із нього через організаційно-фінансові розходження з керівництвом Союзу) вперше українська справа отримала систематичну інформаційно-матеріальну основу для свого розвитку принаймні на просторі Європи. Сам Д.Донцов протягом 1914-1918 рр. систематично друкувався в десятковій переважно німецькомовних закордонних часописах із статтями, що в найрізноманітніших аспектах представляли Україну і українську справу як надважливі фактори для майбутнього розвитку і стабілізації цілої Європи. Протягом одного 1915-го року він надрукував німецькою мовою три надзвичайно важливі пропагандивні брошури: "Die Ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland" ("Українська державна ідея і війна проти Росії"), "Gross-Polen und die Zentralmächte" ("Велика Польща і головна сила"), "Karl XII Feldzug nach der Ukraine" ("Похід Карла XII на Україну"). Усі три цілісно вони мали те особливе ідейно-геополітичне звучання, що показували в різних аспектах, аналізували в історичних вимірах геостратегічне значення України для Європи як вирішального географічного простору при розв'язанні глобальних

⁵ Там само. – С.75.

питань континенту. Ці німецькомовні праці Д.Донцова лягли в основу його брошур, які він випустив вже в Україні під час Національної Революції, три з яких ми друкуємо в нашому збірнику.

У 1916 р. Д. Донцов прийняв пропозицію відомого українського діяча і мецената В.Степанківського очолити Бюро національностей Росії, яке організовувалося в Лозанні (Швейцарія). Його ідея полягала в поширенні світом відомостей про національно-культурні і політичні домагання десятків народів, підкорених Російською імперією і поставлених під загрозу зникнення шляхом системної й наполегливої асиміляції. Бюро випускало бюлетень за редакцією Д.Донцова "Повідомлення народів Росії", що виходив основними європейськими мовами.

Отже, на період постання української державности 1917 р. у Д.Донцова вже була сформована цілісна концепція геополітичної закономірности і геополітичної перспективи самостійної України. Стаття "Похід Карла XII на Україну", яку ми подаємо за публікацією в ж. "Шляхи" (1916, № 9-10), була авторським перекладом німецькомовної брошури (Відень, 1915), вона демонструє два головні напрямки ідейного мислення Д.Донцова у цей доленосний для України час. По-перше, він прагнув довести і світові, і своїм землякам, що можливе постання незалежної України не є ніяким казусом, випадковістю чи грою якихось зацікавлених сил. Це об'єктивний процес розвитку геополітичної ситуації на Сході Європи. Геостратегічно Україна завжди була вирішальним географічним простором, володіння яким перетворювало кожну державу на суперпотугу на Сході Європи. Так наддержавами у свій час були і Київська Русь, і Велике князівство Литовське, і Річ Посполита. Російська імперія, яка остаточно заволоділа Україною після 1709 р., змогла стати наддержавою тільки після цього кроку, хоч територіально вона була величезною країною в Євразії ще перед тим. По-друге, Д.Донцов розвинув у цій статті свою попередню думку про гетьмана Мазепу як про видатну постать української й європейської історії. Він переконливо доводив, одним з перших на той час, що не можна говорити про якусь "зраду" Мазепи, про його "помилки", про його "непослідовність" чи про "неважливість" його політичних вчинків. Для Д.Донцова Мазепа був зразком розсудливого, пра-

гматичного, далекоглядного політика, наділеного стратегічним мисленням і патріотичними чеснотами. Історична поразка Мазепи була об'єктивним фактом, який стався через національну недоформованість українського народу, відсутність єдиної національної еліти і через фатальний розвиток геополітичної ситуації навколо України, а не через прорахунки гетьмана.

Стаття "Похід Карлі XII на Україну" цікава й важлива була у свій час тим, що автор використав малознані в Україні історіографічні джерела, дав нову концепцію трактування подій, висвітлив несподівані й значущі грані українсько-шведського союзу. Та найголовніше, що Д.Донцов продемонстрував блискучу логіку геополітичного аналізу міжнародної ситуації в добу Мазепи і Карла XII, показав її підводні течії, особливості, гру випадкових факторів. Морально ця стаття пробуджувала в українців гордість, відчуття цивілізаційної знучущості, давала розуміння, наскільки антимосковською була Україна перед 1709 р., перед Полтавською катастрофою, і в що вона перетворилася опісля. Усе це було чудовим ліками від малоросійства для тодішнього українського суспільства, і тому поява цієї статті окремою брошурою в 1918 р. стала важливою ідеологічною подією для цілого українського політичного життя.

У більшій праці "Українська державна думка і Європа" (Львів, 1918) Д.Донцов поставив собі за завдання зобразити й осмислити розвиток і видозміни державницької ідеології в Україні і навколо України. В основу цієї книжки лягла його попередня брошура "Історія розвитку української державної ідеї" (Вінниця, 1917). Автор не тільки розширив цю працю, а й увиразнив, деталізував власне логіку свого геополітичного теоретизування. Д.Донцов виходив із такої засади: "Для розвитку кожної державної думки важні два моменти: внутрішній і зовнішній, матеріальний і моральний. До першого відносяться: географічне положення, число населення, земельні багатства даного краю; до другого – та воля творити самостійну державу, котра ближче не дасться означити і яка виявляється в безнастанних змаганнях до здобуття або утривалення власної державної організації. Є, однак, ще третій момент, котрий надає певній державній ідеї (навіть тоді, коли їй бракує двох перших моментів) надзвичайної сили і відпорности. Се вимоги **політичної рівноваги**". Під по-

літичною рівновагою Д.Донцов розумів збіг і переплетення різних геополітичних чинників і тенденцій, які перетворювали якесь державу в особливо доцільну, значущу для цілого континенту. Для прикладу він наводив Бельгію, Швейцарію і Данію, які, хоч і невеличкі за розмірами, геостратегічно відігравали надзвичайно важливу роль для балансу сил в Європі. Падіння котроїсь з цих держав призвело б до геостратегічної переваги можливої наддержави (Франції, Німеччини, Австро-Угорщини).

Україна, на думку Д.Донцова, теж протягом віків мала таку геостратегічну місію. Саме з нею пов'язане постання великих держав, що відіграли особливу роль в історії Східної і Середньої Європи, – Великого князівства Литовського і Польщі. Тож місія України в цьому геополітичному контексті, в союзі з цими країнами, "се була охорона Заходу і цілої окцидентальної культури від потопа панмосковітизму". Бо саме Російська імперія, яка "з подиву гідною консеквентністю і упертістю промошувала собі протягом віків дорогу до незамерзаючих морів, лишаячи за собою зруйновані держави і поневолені народи", становить найбільшу проблему-загрозу для рівноваги сил в Європі. Ця думка звучить навдивовижу актуально й сьогодні.

Проаналізувавши поетапно розвиток українських державницьких потуг і можливостей у киево-руський період, в добу Хмельниччини, в період перебування українських земель в складі Російської імперії, Д.Донцов дає цікавий аналіз ситуації під час Першої світової війни, коли по-новому зринула ідея української самостійності. Передусім він пояснює слабкості українського національного руху до 1917 р., який розвивався у формах **автономізму і наївного демократизму**, ідеологічно пов'язаних з постаттю Михайла Драгоманова. Д.Донцов вводить навіть поняття "драгоманівство" як означення суспільних тенденцій в українстві до дещо утопічного сподівання на рятівну роль лібералізму (мовляв, нас по-доброму підтримають і відпустять на волю з Російської імперії самі демократи), до нового малоросійства, русофільства, яке перетворювало цілу Україну й українську націю на органічний фактор російського імперського розвитку, російського наступу – "Drang nach West". Саме драгоманівство – його нереалістична теорія "громадівства", яку ще висміював Іван Франко (студія "Суспільно-політичні погляди М.

Драгоманова", 1906), однобічний і фанатичний соціалізм, мінімалізм його політичної програми, коли національні завдання українства фактично зводилися до завдань збереження етнографічної групи, а не до розбудови модерної нації, стало колосальним гальмом для нації. І в своїй брошурі Д.Донцов робив один з вирішальних ідейних ударів по цій ідеології малоросійського автономізму. На думку Д.Донцова, М.Дрогоманов просто засліплено "опирав українську політику" на "російський імперіялізм" як на "запорі проти Drang nach Osten", проти західноєвропейського (німецького) просування на Схід Європи. Це була якась хвороблива еманация давнього російського слов'янофільства, що в усьому західному бачила собі щось вороже, хоча сам М.Дрогоманов і проповідував західні ліберальні цінності і принципи.

У підрозділі "Українська республіка" Д.Донцов аналізує стан ідей, моральні переживання, орієнтації українців напередодні Національної Революції 1917 р. Він наголошує, що українство було глибоко розчароване в російській імперській ідеї, шукало нових шляхів, що й привело до революції в країні. І в цей момент Україна виявилася потрібною і для Німеччини як опора проти Росії, і для Заходу (Британія, Франція) як протизвага для надмірного поступу Німеччини на Схід Європи. Тобто склалася ось ця ситуація, яка обумовлює геополітичну потребу з різних боків у незалежності певної країни.

Можливо, найцікавішим ідейно є останній розділ брошури "Підстави української державности", в якому Д.Донцов визначає головні матеріальні й ідеальні причини розвитку української самостійности. Лише самими фактами автор доводив, що Україна за всіма параметрами й критеріями економічного, соціального, природного розвитку потребує самостійности. "...Розлеглисть території, – писав Д.Донцов, – число населення, границі краю, природні багатства, комунікаційні средства зі свійським ринком вичерпують майже всі передумови екзистенції держави...".

В наступному підрозділі він доводив, що ментально, за релігійним світоглядом, суспільними традиціями, культурно, за хudoжніми світоуявленнями українці кардинально відрізняються від росіян, і тому постійно їхнє перебування у складі Російської імперії було таким трагічним в моральному і духовному аспек-

тах. Українець почував себе, наче в чужому світі, в російській казенщині, його травмував російський деспотизм, російський ідейний хаос і тупе, фанатичне "православ'є". Зокрема Д.Донцов зазначав: "На Україні ... вищі верстви мали сильно розвинене почуття станових інтересів і прав, і не мали нічого спільного з російськими "царськими рабами", як самі називали себе московські бояри, позбавлені всякої станової організації і почуття станової чести. Особливо ж українські міста вказували на західне походження української цивілізації. Російське місто не було природним овочем господарського розвою. Скорше, чим населення, потребувало місто держави. Місто було передовсім адміністративним і воєнним центром. Серед його населення переважало урядництво і військовість... Інакше було на Україні. Міста на Україні були правдивими містами ... людність міст була організована по незалежних кастах і правилася магдебурзьким правом".

За всіма ознаками, на думку Д.Донцова, українці на початок ХХ ст. сформувалися в модерну націю. Їм бракує ще більшої політичної наступальності, войовничості, громадянської активності і, головне, почуття національної чести, але вже є найважливіше – **морально-вольове ядро національної суверенності** і воно є найвагомішою підставою для творення української державності.

Брошура "Міжнародне положення України і Росія" (Київ, 1918) дає зразок класичного аналізу російського імперіялізму в усіх вимірах. Важко уявити політологічну працю якогось іншого автора, і то не лише українського, в якій би так проникливо і категорично аналізувалася загроза Росії як імперії і для поневолених нею народів, і для цілої Європи. Концепція мислення Д. Донцова, що доводив неорганічність, геостратегічну патологічність і руйнівну сутність Російської імперії, звучить і сьогодні надзвичайно промовисто і переконливо. Він не тільки доводив історичну безцільність Росії, її регресивний вплив на сусідні народи і країни, а й пробував накреслити схему конкретних кроків у міжнародному напрямку для українського руху. І в цьому другому аспекті брошура Д. Донцова є зразком реалістичного політичного теоретизування в тодішніх умовах. Ми бачимо, як цеглина за цеглиною вибудовує він аргументи на користь самос-

тійницької стратегії України, пошуку можливих союзників, як накреслює оптимістичні плани в скрутних ситуаціях.

Сукупно три, виділені нами, праці Д. Донцова підготували той ідеологічний, теоретично-геостратегічний ґрунт, на якому постала його етапна книга "Підстави нашої політики" (Відень, 1921). Саме у цій книзі український рух отримав завершену концепцію розуміння цивілізаційних основ України як сутнісно **середньоєвропейської** країни і культури, тобто прив'язаної у своїх визначальних ознаках до геокультурного простору Середньої Європи. У ній було дано цілісну картину російської культури і душі як сутнісно євразійських явищ, чужих у своїх глибинах Європі і європейській ментальности. Д. Донцов окреслив у "Підставах нашої політики" той геостратегічний "чотирикутник", в якому могла б реалізуватися не тільки державність України, а й її світова, цивілізаційна місія: це геополітичний взаємобаланс сил та інтересів у параметрах Понтида (Україна) – Анаболія (Туреччина) – Кавказ – Балкани. Саме ця потенційна взаємодія великого Чорноморського простору не тільки б надійно забезпечила Європу і світ від російської агресії, а й відкрила б новий простір для нового культурно-цивілізаційного розвитку цілої Середньо-Східної Європи.

Дмитро ДОНЦОВ

ПОХІД КАРЛА XII НА УКРАЇНУ

Закидають Карлові XII, що він здався на обіцянки Мазепи, та козак не зрадив його, навпаки, Мазепа сам був зраджений несподіваним збігом обставин, яких не міг ані передбачити, ані оминути.

Фридрих Великий II.

Велика Північна війна 1700-1721 рр. і боротьба народів, котрої свідками ми є днесь, мають в собі багато подібного. Як тоді, так і тепер ходить, м. ин., о панування над

Балтиком і Чорним морем, як тоді, так і тепер тягнеться від одного до другого моря східний терен війни. Як тоді, так і днесь одною з найважливіших причин війни є пертя Росії на захід. Проблеми, що хвилювали політичне життя тоді, є питаннями дня і нині, а серед них найважливіше – політичний уклад того великого комплексу земель, що називається „Західна Росія“, а котрий складається з цілого ряду відрубних національних територій. Тому студіювання тої далекої, а так близької нам епохи, має таку вагу для нас. Воно хоронитиме від помилок і може дати вказівки політикам при розв’язанні питань, котрі, повторюю, нині, як і перед двомастами літ, все ще стоять на дневнім порядку політичного життя Європи.

Так багато критиків представляло похід Карла XII як карколомну авантюру, так багато навіть наших сучасників вказувало на нього, як на відстрашаючий примір і доказ, що зломити силу Росії, – ідея безглузда, що дійсно оплатилось би перевірити: чи справді діло Мазепи було кроком, згори засудженим на тяжку невдачу, чи, може, не вдалося воно, – скажім відносними слова-

ми Фридриха Великого, – лиш ізза „незнаних причин, котрі народ називає „сліпою долею" і котрі годі було передбачити?

Питання зовсім не чисто академічне. Від відповіді на нього залежить почасти розв'язання найважнішої проблеми нашого віку – проблеми російської експансії. Чи ся експансія була неухильною конечністю природи, як дехто часто приймає, чи, може, дало б ся було положити їй край ще в часах Петра I? Чи маємо, отже, тут до діла з тою самою силою природи, що розвалила шведський вал, чи, може, діло в якимсь нещасливім випадку, котрий міг і не зайти? Щоби прийти тут до слушного погляду, належить перевірити.

По-перше, чи Карло XII, видаючи Петрові I війну а *outrance** і відкидаючи його мирові пропозиції, вірно оцінював політичну констеляцію Європи і внутрішнє положення Росії (Мазепа!). Іншими словами: чи тодішні політичні обставини пригідні були для такої війни?

По-друге, чи похід на Україну був оправданий стратегічно?

Тільки заперечна відповідь на сі питання може оправдати тяжке слово „авантюра". Та передовсім мусимо розглянути, чи ся війна до крайности була дійсно тільки забаганкою коронового молодика, чи подиктована була життєвими інтересами його держави? При тім треба оминати похибку, котру все поповнюється при осуджуванні минулого: на се минуле не треба дивитися очима модерного чоловіка. Багато політиків, котрі не можуть досить надивуватися скорому зростові (протягом двох останніх століть) Росії до значення світової держави і котрим здається, що з тим більшою певністю відкривають тенденцію сього зросту в передпетрових часах, чим більше вони самі від тих часів віддалені, – до остовпіння дивуються „легкодуншости" Карла XII!

Як міг шведський король в кінці XVII століття не бачити того, що вони в XX столітті так ясно видять? Як міг войовничий вправді, але таки малий нарід, хотіти знищити безмірну Росію? Такі розумні політики не знають одначе трьох речей: по-перше прийнявши, що Швеція не могла перемогти Росії, звідки міг се знати Карло XII, коли не тільки для нього, але й для цілої тодішньої Європи треба було саме довгої Північної війни, щоби

* Відкрито (фр.)

цю „неможливість" зробити правдоподібною? По-друге, забувають сі політики, що тоді не було ще ніякої „Росії" була тільки Москва або Московська держава, котра лежала десь, де ніхто докладно не знав – за Польщею – і межувала, як здавалося, з Індіями, а її „посли", що часами виринали на західноєвропейських дворах, були посьміховищем кожного образованого європейця. Натомість Швеція була тоді великою імперією, про канцлера котрої говорили французи, що він є віссю, довкола котрої крутиться світ. Та особливо не зважають політики, що згори дивляться на Карла XII, на те, що коли би він навіть був свідомий величезної трудности свого завдання, то все-таки він мусив би зважитися зміритися з Москвою в полі, бо вимагали сього рішучо життєві інтереси Швеції. Вдоволити Росію признанням їй балтійського побережжя – означало би для Швеції не лише втратити значення першої держави на півночі, якою була вона через ціле століття, але й взагалі упасти до ролі другорядної держави. Одначе щось такого ніхто не зробить добровільно, а коли б се Швеція була зробила, то се була би безпримірна в історії подія. Багато держав мусило в ході історії скоротити луч своєї експансії і признати недостачу сил у себе, та все були вони приневолювані до сього *manu militari*** . Чому ж в сім случаю місило бути инакше? Карло зрозумів, що його спір з Петром був того рода, що мусив зікінчитися знищенням або цілковитим упадком до безвартісного міжнародного чинника одної з обох сторін – історія й виказала правдивість його погляду в спосіб для Швеції досить жорстокий...

Неминучістю сеї альтернативи, війни а *outrance*, і був перейнятий Карло, коли висказував в сенаті при вибуху війни отсі слова: „Я постановив ніколи не починати несправедливої війни, але також постановив я не скорше покінчити справедливу війну, аж остаточно поб'ю мого ворога".

Не була се хвальковитість молодика – в тім лежала думка, що гляділа у простір століть, думка, що дві великі держави не можуть довго одночасно панувати над Балтійским морем. Отее ясне зрозуміння, що велику честь приносить інтелігенції молодого князя, й було причиною, що Карло хотів цареві подиктува-

** збройною рукою

ти мир, безумовно, в Москві. Карлови було би дуже легко прогнати москалів з Фінляндії, Ліфляндії й Ингерманляндії, де вони вдерлися в 1703 році. Та сим війна не була би докінчена, а коли б Петро навіть мир був заключив після того, то се було б тільки перервало війну на пару років. Доказом того – вперті намагання попередників Петра за часів Густава Адольфа II і Карла X Густава наблизитися до берегів Балтика. Оба відперли московський напір, але тільки відперли. По сих досвідах не тяжко було додуматися, що сих берегів Швеція не зможе оборонити самою тільки дефензивною війною. Натомість з упадком Москви й ослабленням Росії балтійські провінції самі були би припали побідникови, як достиглий овоч.

Ціла політика Карла XII супроти Росії була своїм напрямом вповні традиційно шведською політикою панування над Балтиком. Не була вона карколомна, навпаки: означала поворот до чисто скандинавської від дійсно авантюричної політики попередників Карла XII, котрі хотіли стати сильною ногою на німецькім побережжі того моря, опанувати гирла трьох головних німецьких рік і тим самим піддати всю німецьку заграничну торгівлю своїй контролі. Така політика, до котрої намовляв Швецію хитрий Мазаріні^{12*}, в дійсности ніяк не була оправдана життєвими інтересами Швеції і тому «авантюричний» Карло спокійно закинув її. З другої сторони, вибрана Карлом дорога побиття Москви (хотів сього доконати при помочі Мазепи й Туреччини) зовсім не була «видумкою» або оригінальною ідеєю. Як побачимо, було се тільки продовжування політики Карла X Густава.

Політичне положення Східної Європи XVII століття було подібне до хаосу, в якому все було в русі, в якому ще ніяка нація не мала свого власного, ніким не заперечуваного обсягу ділания. Так часто в політичних письмах XVIII століття обговорювана „*equilibre dans le Nord*”^{***} в дійсности не існувала зовсім, а тільки старалася здійснити в різних, взаємно себе виключаючи, формах. При тому замічалася дві тенденції. Одна стреміла з країв на захід і південь від Москви збудувати оборонний вал перед зростаючою російською імперією; тим валом мав бути союз Швеції, Туреччини й України. Часами втягано до сеї комбінації також

Бранденбургію, Семигород^{14*} і Польщу, зглядно краї – поділеної Польщі.

Друга тенденція стреміла до розширення російського панування над Балтійським і Чорним морем. Передумови її були: знищення відділюючих Росію від Чорного моря володарств, значить України і Криму, і союз з Польщею. Сей союз, Москвою конечно вимаганий, щоби забезпечитися перед ударами з боку в часі походу на остзейські провінції^{13*}, був тільки маскою для мирного здобування, – випробуваний метод, по якому поступає тепер Росія в Персії й Монголії. До сього союзу Польща склонювалася й сама. Її спорадичні намагання зломити Москву в порозумінні з Україною (Гадяцький договір 1659 р.) були скоро закинені і по 1668 році (поділ України між Польщу й Москву) падала Польща, ворогуючи з Туреччиною й Швецією, помалу в обняття свого східного сусіда.

Першу тенденцію заступали загрожені Росією північні й полудневі побережні краї. Проявлялась вона не тільки в боротьбах сих країв за своє існування – на їх підставі можна було б хіба заключати тільки про менш або більш розвинений самозаховачий інстинкт, а не про свідоме, їм усім спільне стремління до наміченого політичного уложення Східної Європи, але також у різних союзах, котрі хотіла заключити Швеція й інші названі держави, щоби збірною силою відвернути спільну небезпеку, загрожуючу зі сходу. Найяркіше проявляється ся тенденція в союзі, заключенім 1656 року шведським королем Карлом X Густавом з Ракочі^{11*} (Семигород), українським гетьманом Богданом Хмельницьким і Бранденбургією. Сей союз, звернений зовсім природно проти Росії, зміряв також до поділу Польщі, про яку думано, що на все зв'язалася з Росією. Дивно, що пропонована тоді Карлом X Бранденбургі територія майже зовсім відповідає тій часті Польщі, котру одержала пізніше Прусія з поділу сеї республіки. Осе й була політика Карла X Густава і зовсім природно, що новий шведський король 1700 року взяв старий напрям шведської політики за свій і хотів при тім використати ті чинники, котрі по своїм географічним положенню зачислялися до противників Москви. „Розумні” побоювання, що, мовляв, сила Росії незломна, не могли вплинути на його плани, тим менше

– „глибокі" розважування про можливість тривкого мира з царем.

Тепер мусимо розглянути, чи Карло, зрозумівши як слід своє велике, попередниками передане завдання, також добрий час вибрав для його здійснення? Вправді противники не залишили йому ніякого вибору – вони ж були напасниками, та все-таки міг Карло по побиттю Данії прийняти поданий йому Петром мир, щоби опісля, кілька літ пізніше, знову почати війну. Він цього не зробив і, як побачимо, мав рацію не тільки в признанню кінечности війни а *outrance*, але також і в виборі хвили.

Політичне положення тодішньої Європи було для Швеції сприяюче. Франція, приготовляючи по мирі в Рисвіку нову коаліційну війну, запобігала приязни у Швеції. Бранденбургія не мала вправді причини до особливої приязні зі Швецією, але все-таки далеко була від союзу з її ворогами. А хоть цісареві не дуже приємний був успіх Швеції – протектора протестантизму в Німеччині, то одначе забагато мав інших справ, щоби могли одверто виступити. Зате дві інші найбільші морські держави, Англія й Голландія, стояли рішучо по стороні Швеції. Та особливо важне було, що запевнена була поміч Отоманської Порти, котрої відношення до Росії зовсім не було приязне.

Саме тоді сильно занепокоєна була Порта злукою України з Московією (1654) старалася від того часу помогти кожному повстанню українців проти їх протектора-царя або сама, або через хана. Хмельницький навіть піддався протекторатові султана (1650). Також 1669 р. заключила Туреччина союз з Україною, через що попала в війну з Московією. В р. 1677 прийшло турецьке військо на Україну, щоби разом з сином Хмельницького Юрасем, котрому надав султан титул князя Сарматії, воювати Московію. Значить, ідея спільної акції з Україною проти Росії була до повної міри традицією тодішньої політики Порти.

Якраз з початком Північної війни заключила Туреччина мир (3. VII. 1700) з царем. Мимо того відносини між обома дворами були дуже напружені. Коли нині турецько-російськими відносинами кермує велике питання проливів, то аналогічну роллю в часах Петра мав Азовський пролив і тісно з сим зв'язане питання панування над Чорним морем. Щоби надати своїм домаганням більшої сили, казав цар вибудувати у Воронежі і на Азовським

морі велику флоту. Сі плани незвичайно занепокоювали Константинополь. Султан волів краще почати нову війну, ніж дозволити московським кораблям на свободний вступ у „свій дім“, як називав Чорне море. Турки так були занепокоєні намірами Петра отворити Азовський пролив, що носилися з планом зовсім засипати його, і по обох боках вибудувати нові укріплення. Ба навіть Грузію думали завоювати, щоби її побережжя не служило опертям для російської флоти. Невдоволення в Константинополі підсичував постійно письмами і послами кримський хан, котрий бачив, як незвичайно скоро наближувалася Москва з обох сторін, від Дніпра й Азова, до Криму. Положення ставало для Петра хвилями дуже критичне і були часи, що раз великий везир (1703), раз хан (1707) були готові видати Росії війну. До сього перли Порту невтомно послали Швеції, Франції і короля Станіслава. Як близько була небезпека виповідження Портою війни, доказують безупинні старання царської дипломатії замотати Туреччину у війну з цісарем, щоби сим способом ухилити виступлення її проти Москви.

Коли все те узглядимо, зокрема також цілий перебіг російсько-турецьких відпосин у слідуючому століттю, то прийдемо до погляду, що Карло XII справедливо вгадував протиросійський напрям турецької політики і міг сподіватися не тільки нейтральности Порти, але навіть і помочі. Коли, отже, Карло XII втягнув сю державу, хоть навіть багато пізніше, до своїх планів, то значить се, що він слушно оцінював тенденції й інтереси протиросійської з конечности турецької політики. А що мимо того завівся у своїх сподіваннях, хоть і не цілковито, то сталося се, як побачимо, не із-за непередбачення. Бо вже в р. 1707 увійшов Карло в переговори з Портою в справі помочі проти Петра.

Так само нефантастичні були його також пізніше дозрілі українські плани, чим хотів шведський король поцілити московську державу в серце її, Москву.

Чим була тодішня Україна, сей край, де пропало щастя Карла XII? З початком війни була вона автономною, щойно перед 46 літами з Москвою злученою провінцією – Гетьманщиною. Обнімала вона далеко не цілий етнографічний простір української нації, тільки (приблизно) дві нинішні російські губернії:

Чернігівську й Полтавську (з Київом), а також части Катеринославської й Херсонської губерній.

Останні части творили область Війська Запорозького)¹, українського лицарського ордену, котрий всередині був улашований автономно, а на вні признавав зверхню владу гетьмана. Україна мала власну адміністрацію, законодавство, судівництво, скарб і, що тоді мало найбільше значення, власну армію. Найвища горожанська і військова влада у краю лежала в руках на ціле життя вибраного гетьмана. Мав він, вправді, обов'язок помагати військом цареві у кожній війні, однак цар не мав права розпоряджати українською оружною силою без гетьмана, котрий був її найвищим вождем. Військо українське було на тодішні відносини дуже значне: 60.000 постійного гарнізону, коли рівночасно цар «всєя Росії» мав під своїми наказами не багато більше, коло 70000. 12 жовтня 1703 р., коли прийшло до закінчення формального союзу між Петром і Августом, було в умові сказано, що цар дає польському королеві до розпорядимости 12000 москалів і що гетьман прийде йому в поміч з 60000 людей.

Гетьманська армія багато прислуг віддала і Петрові. 1700 року бачимо 15000 українців в Інгерманляндії, 1701-го помагають українські війська князеві Репнінови в облозі Риги, в слідуєчих літах сам гетьман з 20000 людей іде походом через Волинь до Львова, багато тисяч стоїть залогою на Литві й Україні. Населення України вороже було до москалів. Від першого гетьмана, Богдана Хмельницького, котрому тільки смерть не дозволила зачати спільну акцію з Карлом X Густавом проти Москви, „всі гетьмани були зрадниками“, – після слів Петра. Кожний гетьман закінчував союз із котроюсь сусідньою державою – з Польщею, Кримом, чи Туреччиною – щоби воювати Москву. Від хвилі злуки з Москвою була Україна ареною безперервних боротьб усяких армій і періодичних оружних повстань. А часи володіння Петра ще найменше надавалися для успокоєння невдоволення в краю.

¹ Про су військо писав Фридрих Великий в своїх "Considerations sur l'Etut de la Russie sous Rierre le Grand", що воно "з усіх нерегулярних військ – найзавзятіше і найвідважніше".

Петро не обмежився у своїй перестроюючій діяльності до поширювання серед своїх підданих європейської культури, він хотів передовсім зцентралізувати російську державу. Се й було причиною занепокоєння, з яким на Україні слідкували за роботою Петра. Проти європеїзування Москви не могли українці нічого мати, адже вони вже в XVII столітті дали півазійській Москві європейських освічених вчених, друкарів і теологів. Особливо невдоволена була старшина, представники по-військовому зорганізованої адміністрації тодішньої України, виховані на західноєвропейських принципах станового конституціоналізму й обмеження монархічної влади; зокрема було їм невідгідне вступання царя у внутрішні діла Гетьманщини. Тому неправдиво було би саму тільки безсумнівно визначну особу Мазепи представляти як винувника цілої „зради“, до котрої перла його старшина. Плани його не походили зовсім з його „романтичної“ природи, як і Карлові плани. Наміри обох мали свій глибокий корінь в тодішніх обставинах. Особливо страхав українських нотаблів щойно Катериною II здійснений намір Петра знести самостійну українську армію, а українські війська замінити на драгунів і на інші російські військові тіла та піддати їх безпосередно під прикази царя. В тім бачила старшина слушно загроження найсильнішої підпори автономії свого краю. Негідне поступування супроти українських полків, розсипаних на півночі, заході і півдні, рабунки й плюндрування російських військ па самій Україні – підсичували загальну ненависть до Росії. Старшина говорила гетьманови: „Як все молимося Богу за душу Хмельницького, що визволив Україну з польського ярма, так будемо ми і діти наші проклинати твою душу і тіло, коли оставиш нас по своїй смерті в такій неволі!“.

Гетьман станув по стороні невдоволених. Історія, в प्रतिвенстві до поетів, несправедливо поступила з Мазепою. Не був він ані „чорний характер“, як описують його російські історики, ані авантюрист, як і його королівський союзник. Також недорічність казати, що кермувався у своїм ділі особистими мотивами. Які ж особисті мотиви могли склонити сього царською ласкою обсипаного, бездітного, нежонатого старця (мав тоді понад 60 літ) до зради свому цареві? Ні, не те, але журба про добро народу і загальна тоді на Україні, розірваній Андрусівським догово-

ром (1667), туга за з'єднанням рідного краю, спонукали гетьмана прилучитися до діла Карла. Мазепа хотів Правобережну Україну, що була під Польщею, прилучити до Гетьманщини. Але сьому противилися не тільки поляки, але також і цар, котрий обіцяв Польщі сю область за союз із ним. В отсих, отже, взаємно себе виключуючих змаганнях Петра і Мазепа проявилось старе противенство двох вищезгаданих тенденцій політичного укладу Східної Європи, котрі вже Хмельницького спонукали були до договору з Карлом X Густавом.

Коли старшина була підпорою Мазепа, то не тільки вона була за повстанням. Також народ, міщани й селяни мали забагато господарки російських воєводів. Найліпший доказ на те, що плани Мазепа мали основу в нижчих верствах Гетьманщини, є той, що діло його підперли чинно запорожці, опора всіх демократичних рухів України від XVI століття. Все те не могло бути невідоме Карлови. Сей непевний настрій на Україні був також предметом поважної журби для самого Петра, котрий, як видно із його переписки з гетьманом і комендантами розложених по Україні російських військ, казав собі все повідомляти про „факції між несталим малоруским народом”. Що ж було природніше, коли також Карло хотів використати положення на Україні для своїх цілей, тим більше, що вони цілковито покривалися з планами Мазепа?

Коли Карло вірно оцінював політичне положення Європи і Росії, то також із військового погляду був його план походу на Росію добре у оснований. Сей похід почав Карло 1707 року, по побиттю Данії й Августа.

Сили, якими розпоряджали шведи для переведення сих операцій, були як на ті часи, цілком значні. Під кінець 1707 року стояло під безпосереднім приказом короля разом 35000 війська усякого роду, а 8000 стояло в Польщі під генерал-майором Крассовом (не вчисляючи польського війська). Левенгаупт також зібрав значнішу силу (11000). В Естонії стояв Шліппебах, у Фінляндії – Лібекер (15000). Російські сили, що мали оперувати проти самого короля числили, 58000 людей². Ось скільки змогла

² Крім того було ще 15000 під генералом Боуром між Дептом і Пековом і 25000 – під Апраксіним в Інгерманляндії.

велика Росія, котра сім разів тільки населення мала що Швеція, і котрій цілих сім літ часу оставив Карло для доповнення армії, виставати війська проти нього на головний фронт!

Викинувши Москалів із Прасниша і Гродна, дійшов Карло в лютому 1708 року до Сморгоня коло Вільна, де виробляв план дальшого походу. Відповідно до того плану мав Левенгаупт долучитися з Курляндії до головної армії, Лібекер здобути Інгерманляндію й Петербург, посаджений Карлом на польський престол король Станіслав піти в Польщу і злучитися з Крассовом, після чого литовська армія мала йти на Смоленськ, коронна армія – на Київ³.

Мазепа мав відповідно до умови при наближенні шведської армії підняти повстання в цілім краю, видати шведам твердині Мглін, Стародуб і Новгород Сіверський та підбурити донських козаків. З усіма цими силами мало шведське військо йти на Москву. Такий був план Карла, і ледве чи міг він вибрати інший. Зі Сморгоня йти в Лівонію, країну цілком винищену, не було вказано не лише із тої причини, але також, і то головне, тому що з заняттям балтійських провінцій не багато було би осягнуто: адже тут ходило про повалення Росії, а се могло наступити тільки в Москві. Інші дороги до сього міста, приміром північна (через Твер або Смоленськ), були із-за густих лісів рішучо непроходимі після осуду компетентного учасника походу⁴. Неліпша була теж дорога з Могилева на схід. Її москалі якнайкраще приготували на прийняття ворога: вона показала ся особливо невідповідною, коли виявилося, що москалі відступаючи, не удержуються зовсім навіть на власній землі з тактикою грабежу і нищення, примінованої в Польщі і на Литві. Були навіть основні припускати, що ся тактика москалів мала у власнім краю бі-

³ Закидається шведському королеві, що він ще 1701 року, по битві під Нарвою, не пішов дальше походом на Петра I, а обернувся проти Августа. Не добачується тут, що сей останній мав ще відносно велику армію на шведській землі, коли Петро хвилево зовсім не був небезпечний. Коли б Карло був дальше гнався за Петром, то наразився би був на небезпеку відрізання від Швеції саксонцями і поляками. Зате повна перемога над Данією й Августом могла йому дати зовсім вільну руку до війни з Московією.

⁴ Диви "Relation de Bataille de Poltawa". Додаток до "GHistorie militaire de Charles XII" par M.Gustave Adlergeld, Paris MDCCXLI.

льше виглядів на успіх, чим де-небудь. Східний напрям був, отже, з огляду на проживлення армії, некорисний. На полудне було Полісся, в тодішніх часах ще більше багниста околиця, як нині, зате Україна, найліпше заселена і найурожайніша країна під царським скиптром, могла бути місцем відпочинку для слабо заосмотреної шведської армії.

Сі причини змусили Карла по заняттю Могилева 18 липня і по демонстрації в сторону Смоленська, якою хотів, мабуть, відтягнути московські війська від України і від ведучих туди доріг, звернутися з кінцем вересня 1708 до краю Мазепи. Тут хотів, мабуть, направити часто йому закидувану похибку і запевнити собі задні сполучення (через Мазепу і сусідню Польщу) зі Швецією, що при дальшій поході на Москву просто на схід від Могилева не було би так легко.

По свідощтвам Нордберга⁵ була Україна багатим краєм, у якому армії майже нічого не хибувало. Також Адлерфельд⁶ каже, що шведи найшли там великі і гарні села і що в однім селі можна було примістити часто й чотири полки; було багато худоби, зерна і паші. Про багатство краю свідчать також факти, що Мазепа казав заложити в Чернигові склад збіжжя на 15.000 четверти (1 четвертина 2,090 hl) і що командант російської залози в Києві, князь Голіцин дістав приказ зібрати па літо 1707 припас соломи для 55.000 коней та на три місяці муки і сухарів для 70000 люда. Кілько засобів поживи міг край дати для армії, видно також з походу Мазепи на Волинь в серпні 1705 р. Тоді їхало за 40-тисячною армією 16000 возів з припасом на 6 місяців. Фридрих Великий обчислює (в своїй книжці „Основи воєнної штуки“), що для одного походу з Полтави до Москви потрібно було Карлови найменше на три місяці харчу, що вимагало нагруження 3000 возів.

З отсих примірів бачимо, що сеї конечної передумови успішного походу на Москву армії Карла XII на Україні не хибувало. Також евентуальне нав'язання безпосереднього зіткнення з

⁵ Диви "Historie militaire de Charles XII". Mouvseur J.A. Nordberg MDCCXLVIII. III томи, II том.

⁶ Диви "Historie militaire de Charles XII". Par M. Custare Adlergeld. Paris MDCCXLI, том III.

Кримом і Туреччиною мусіло мати в планах Карла не останнє місце.

Що „наглий” зворот Карла на Україну зовсім не був такий наглий, доказує крім сього її ся обставина, що з російської сторони численося з тим довший час передше. Про такий намір Карла сповіщав своєму правительству московський посол у Гаазі Матвеев уже в серпні 1707 р. Сей намір можна було замітити також по воєнним нарадам, які відбував Петро з генералами своєї армії, як вона відступала з-під Варшави аж до московської границі (пр. у Бішенновичах у марті 1708). Вже в січні 1707 числився цар з недалеким походом на Україну, коли візвав 24-го того місяця Мазепу укріпити Київ! Щойно для пізніших істориків був сей план авантюрою, для тих істориків, котрі минувшість мірять очима теперішности, для істориків, у котрих ані Польща, ані Гетьманщина, ані Крим не були тоді самостійними факторами, а на цілій сій території бачили тільки нинішню російську імперію.

Збираючи разом сказане, побачимо, що шведський король, постановляючи 1708 року свій похід на Москву через Україну та згромаджуючи свої сили для рішучого удару проти Петра, мав повну слухність так з політичного, як і військового становища. Тепер приглянемося, чому сей, опертий на зовсім слухних премісах план геніяльного вождя таки не повівся і спричинив кінець шведській імперії.

Найважливіша причина невдачі лежить у тім, що ціле діло виконано запізно. План чинного вмішання в драму, що відіграла-лася перед його очима, постав у Мазепи ще в 1707 році, коли Карло з військом був ще у Польщі. Вже тоді, у вересні 1707-го, післав Мазепа свого довіреного до нововибраного польського короля Станіслава, предкладаючи свою поміч тодішньому польському союзникови Карлови. Гетьман писав, що виріже 7000 москалів, стоячих залогою на Україні, і на трупах їх збудує на Дніпрі міст для Шведів, коли прийдуть йому на підмогу. Тоді хвиля для повстання була дуже відповідна, бо російські війська були на півночі Полісся, а фатальний для України чоловік, князь Меньшіков, стояв далеко між Гродном і Вильном. Се пропозиція Карло прийняв однак лише до відома, і шведська армія пішла на Литву. До сеї справи замічає австрійський історик

XVIII століття Енгель ось що: „Ся проволока була одною з многих причин, із-за яких під Полтавою згинув чар шведського імени, бо через неї не міг Мазепа дати Карлови всю обіцяну поміч, хоть як він відповідав своїм завданням і хоть як щиро лучився з ним і Лещинським. Нехай би міг був Мазепа робити діло в першім пориві, нехай би він не був змушений відложити повстання на 1708 рік, через що наміри його ставали замітніші, вороги діяльніші, російські війська на Україні чимраз більші, – то хто зна, чи не мали б ми нині українського володаря з роду Мазепів, великого шведського цесарства на півночі та і Суворов не стояв би був 1795 року в Варшаві»⁷.

Карло пішов на Литву і Мазепі не остало ніщо инше, як щиро прилучитися до царя або піти дорогою крайно небезпечної й ризиковної тактики проволікання, і коли не чинно, то бодай пасивно помагати шведам, аж прийде слухний час. Мазепа рішився на се друге, і в приміненннн тої тактики не лише показався одним з найздібнннших учеників Макіявелі, але й значні прислуги віддав шведам: збирає нових прихильників у краю, розвиває успішну агітацію серед запорожців, укріплює деякі точки опертя і закладає для шведів склади. Рівночасно старається гетьман не випускати своєї армії з України мимо все нових приказів царя. Очевидно, се не могло йому повестися в цілости, щоби не виявилися передчасно його кляни та не пропала ціла справа, і українські війська були досить розсипані. Понад 6000 відправлено в цвітні на Литву, 7.000 відіслано до Польщі для скріплення воюючих там українських військ, 3.000 пішло до Смоленська. Серед таких обставин робити повстання не було б відповідне. Карло був задалеко, москалі заблизько, сили гетьмана замалі. Меншиков стояв коло Гомеля. Також не міг Мазепа йти на зустріч Карлови, бо не міг видати своєї столиці Батурина на луп москалям.

Положення ставало незвичайно критичне, кождий день був дорогий, і гетьман напирив на Карла, щоби безпроволочно приходив на Україну. Та замість йти, Карло цілий місяць (від 18 липня до 18 серпня) простояв у Могилеві. Не знав, чи має виждати Левенгаупта, котрому давно дав приказ прилучитися до голов-

⁷ J.Ch.Engel, Geschichte der Ukraine, 1796.

ної армії, чи послухати накликувань Мазепи. „Перший раз за все його дотеперішнє воєнне життя бачимо в нього, – пише про се Sarauw⁸ – операції, націховані безпорадністю і нерішучістю, які й були причиною всіх пізніших втрат і клопотів. Нехай би був або заждав уже на Левенгаупта, або сейчас кинувся до області козаків, тоді справи прийняли б були зовсім инший вигляд”. Кінець-кінців пішов Карло па південь, та дорогий час був утрачений. Карлови закидають, що не підождав Левенгаупта з обозом і амуцією. Може, було се похибкою, але ж як довго міг він ждати на свого генерала? Армії грозив голод. Найліпше було б, очевидно, – і се відповідало бажанням Карла – видати москалям рішучу битву. Та сі уникали її з подиву гідною витривалістю. Відступити назад за Дніпро до Левенгаупта – означало би додати відваги ворогови. Впрочім ся дорога знищена була самими шведами. А коли Карло взагалі мав намір іти на Україну, то всяка проволока, злучена з таким відрочення плану, могла б сей план унеможливити. Натомість тепер становище російського війська дозволило б йому перейти дніпровий доплив Соч і вступити в область Гетьманщини. Один російський воєнний історик Північної війни пише про се: „При поверховнім осуді боєвої здібности російської армії на основі дотеперішніх досвідів і сили армії Левенгаупта, Карло мабуть не мав причин до побоювання за долю сього останнього корпусу”. Та якби воно й не було, навіть на случай дійсної похибки Карла XII, ся похибка була така, що могла бути оминена, отже не може бути аргументом принципіальних противників походу на Україну. Зволікання Карла й його нерішучість помстилися на нім і то дуже скоро. Коли вкінці порішено йти на Україну, хотів Карло якомога скорше зайняти найважливіші точки в сім краю. Післав отже генерала Лагеркрону з 3000 людей наперед і 25 вересня пішов за ним з цілою армією. Та Лагеркрона, котрий мав обсадити найважні точку Північної України – Стародуб і тут увійти в контакт з армією гетьмана, дався випередити москалям, котрі й зайняли Стародуб. „Командант Стародуба, козацький старшина, втаємничений у плани

⁸ Die Feldzüge Karls XII. Ein quellenmassiger Beitrag zur Kriegschichte und Kabinetespolitik Europas im XVIII. Jahrhundert von Ch. r. Sarauw. Kgl. dän. Kapitän a. D. Leipzig, 1811.

Мазепи, – пише Sarauw, – довго вижидав шведів, а коли прийшли москалі – не міг інакше поступити, як удавати перед ними свою прихильність" і впустив їх до Стародуба. Сим способом припала москалям ся важна точка опору, котрої заняття шведами було би не лише підбадьорило прихильників Мазепи, але й шведському війську доставило б харчів і скріпило їх положення в краю. Недовго після того прийшла відомість про поразення Левенгаупта коло Лісної. Те, що в тій битві шведи втратили з обозу, артилерії й особливо муніції – не можна було ніяк заступити. Се й було м. и. причиною, що з 32 шведських гармат під Полтавою могло стріляти тільки чотири. Положення шведів ставало чимраз прикріше. Відступати тою самою дорогою взад було неможливо. З Сіверщини йти на Москву – означало покинути за собою всі твердини, що було б небезпечно. Остала, отже, Карлови лише надія, що мимо довшої проволоки, найде достаточне підпертя у Мазепи. Для того пустився в сторону Десни і тут, недалеко від сеї річки, зійшовся нарешті в жовні 1708 з військом гетьмана. Та найліпший час минув, сили Мазепи були розкинені, Стародуб утрачений, Україна залита царськими військами; по поразенню коло Лісної підупала повага шведської сили, зросла московської... Все таки дав гетьман сили протекторови і союзникови зразу 7000 люда, що відносно до числа шведів не було без значіння. Крім того уладив у Батурині оружний табір для шведів, зібрав тут артилерію, великий магазин і, як залогу, перевів туди свої чотири прибічні полки і части трьох полтавських полків під проводом полковника Чечеля та генерала Кенігзека, шляхтича пруського походження. Та і сей важний пункт не повелося шведам дістати в свої руки так само, як Стародуб. Російські війська, ближче Батурина чим Карло, сейчас пішли на се місто, як лише дізналися про „зраду" Мазепи. Меньшіков узяв твердиню приступом і уладив мазепинцям криваву лазню. Всіх мешканців вирізано; тіла їх пущено з хвилями Сейма, щоби подати кроваву вість Україні, великі, поставлені Мазепою склади спалено, Чечеля і Кенігзека взято ранених в полон і по-звірськи замордовано. 40 гармат (без моздрів) узяв Меньшіков. Сі гармати були б придалися Карлови у битві під Полтавою...

Вплив упадку Батурина був страшний.

Що москалям повелось взяти гетьманську столицю з-перед носа короля і гетьмана, се зробило розторошуюче враження на прихильників Карла і Мазепи. Число їх меншало скоро. Сейчас згуртувалася противна сторона, котрій приказав Петро вибрати нового гетьмана – Скоропадського; справа Мазепи представлялася безвиглядно. Так погано, що навіть цінна поміч – свідоцтво настрою України – 15000 запорожців, що під проводом Гордієнка прийшла па поміч Карлови, не змогла його вивести з біди. Непокуючи москалів, здержуючи їх від дальших подібних підприємств проти шведів робили запорожці велику прислугу. Але по Лісній, Стародубі і Батурині були москалі засильні, щоби не змогли побити одну по другій розділені від себе шведську й запорозьку силу. Виглядало, що й сам Карло не робив усього можливого, щоби скріпити співділання шведів з запорожцями. І хоть погляд Юнакова: „брак енергії і майже повна байдужність зі сторони Карла XII супроти долі свого нового союзника в часі виступлення запорожців аж впадає в око” – є пересаджений, то все таки правда, що Карло дуже мало зробив або міг зробити, щоби перешкодити москалям відтяти запорозьку армію. Отже, сталося так, що запорожців відкинули москалі взад, а кілька тисяч їх транспортних суден, котрі 29 і 30 червня могли б справити шведам величезну прислугу, під Переволочною знищили. Мимо всього, Карло не закинув своїх планів. Під копець 1708 року приказав своїм військам, що стояли по німецьких залогах, йти в Польщу, злучитися з польською коронною армією Станіслава і йти через Волині, на Київ, де мали получитися з головною армією Карла. Опріч того післав Карло посла у Туреччину, щоби з’єднати до війни проти Петра Порту, або бодай кримського хана. Саме помочі Польщі або Туреччини хотів чекати Карло, коли він по зруйнуванню Батурина перейшов Десну та за радою Мазепи перевів свою армію на український врожайний низ – північну сторону теперішньої Полтавської губернії, опісля під саму Полтаву, щоби дати людям відпочити. Облогу Полтави підприємто, – як каже Sarauw, – в тій цілі, щоби не покидати місця, котре лежало менше-більше по середині обох напрямів, звідки мала прийти поміч.

Та поміч одначе не прийшла. Натомість прийшли в липні 1709 дві страшні вісти, котрі погіршили положення до розпачливости. Одна прийшла з Польщі: Станіслав і Крассов замість

спішити до короля, остали в Зах. Польщі, в боротьбі проти Августа і самі між собою в незгоді. Відомість з Туреччини була також сумна. Султан відмовився співділати проти Петра. Зао-смотрення військ Карла ставало щораз гірше. Вони дійшли до Дніпра в липні, а через се воєнні операції перешкодили населенню завчасу зібрати збіжжя і обробитися. Багато харчу пропало під Лісною, в Стародубі і Батурині. Решту зробила російська кіннота, котра все довкола шведських становищ знищила й спустошила. До того й зима була дуже остра; таких морозів, як з 1708-99 року не пам'ятала Європа від століття (канали Венеції і Рона покрилися грубим ледом). „Все отеє, – пише учасник походу, – не дало нам використати врожайности і багатства сеї гарної країни в такій мірі, як ми сподівалися”^{9 10}.

Без муніції і провіанту, одурена в надіях на польську і турецьку поміч, тяжко непокоєна чимраз більш підприємчивими російськими військами, що стало скріплювалися, – мусила шведська армія здатися своїй неумолимій долі. Відступити за Дніпро до Станіслава і Крассова Карло не хотів. Се було би надто ризиковне супроти тодішнього стану шведської армії, непригожости терену (рвучі ріки!) і чимраз більшої рухливости москалів, що напирали на Полтаву. Не остало Карлови, отже, ніщо иншого, як видати противникови рішаючу битву. 29 червня 1709 припечатано під Полтавою долю цілого походу.

Сталося, отже те, що «передбачали» критики 20 століття: пораження шведської армії й упадок шведської імперії.

Намірене Росією розв'язання східноєвропейського питання побідило. Петро здобув море, наслідники його піддали Польщу під свій протекторат, опісля і під своє панування, тинь української самостійности знищено, Туреччину поважно підірвано, а Швецію викинено за море. Инший, противниками Петра намірений уклад відносин на областях, що нині творять російську державу, пішов у забуття. Одначе ті, котрі звідси заключають,

⁹ "Труды Императ. російскаго военно-историч.общ." – 4 томи. Спб., 1909. Розд. 4. Северная война. Н. Юнков.

¹⁰ Диви вище: "Relation de la Bataille de Poltawa".

що плани Карла взагалі були нездійсними, повинні тямити слова великого Фридриха з його твору про Карла XII: „Не треба на основі результату підприяття заключати про стійність плану; належить також вистерігатися брати всі нещастя на рахунок браку передвидження. Вони можуть мати свою причину в тім, що народ називає „сліпим фатумом". І дійсно, всякому, хто докладно розглянув похід Карла, ясно, що його успіх не був неможливістю. Ми бачили, що Карло не занедбав справи осмотрення й скріплення армії (Левенгаупт, Мазепа!); що міг з великою правдоподібністю числити на поміч Туреччини і Польщі. Ми бачили, що також Мазепа, серед дуже тяжких відносин, багато зробив для Карла: привів йому, разом з запорожцями, більше як 20000 люда, отже, є майже тільки, кілька сам шведський король мав тоді під своїми наказами. Він, котрий мав спирати на Десні дальший похід Карла, показав йому дорогу через ріку; відтягнув москалям значні сили; котрі мусили битися проти запорожців на долішнім Дніпрі. Навіть геройська оборона Батурина не була для шведів без хісна; дальший похід шведів був би дуже утруднений, коли б вони замість пустої руїни на місці гетьманської резиденції застали були російську твердиню. Також настрої гетьманових військ на Україні був для шведів прихильний. Українська часть бихівської залози в Сіверщині дезертувала при перших звістках про наближення шведів. Одної ночі, з 7 на 8 липня, утікло 200 люда. Три українські полки, миргородський, лубенський і прилуцький, непослухали в жовтні 1708 царського приказу перейти Десну і злучитися у російським військом. Подібно заховувалося і населення. В серпні 1708 року дістав російський генерал Інфлянт спеціальне поручення здобувати вози з харчами, котрі українське населення висилало добровільно шведам! Деякі місцевості як Царичанка, разом з запорожцями, хопили за зброю проти російського війська. У Мглині не послуhalo населення приказу відступаючого російського команданта спалити всі засоби поживи, і вони дісталися шведам. Деякі околиці, як Маячно, Нехвороща, Колеберда й інші, зруйновано, людей вимордувано москалями за те, що подавали шведам усяку поміч. Отже, можемо спокійно казати, що коли б Карло виступив рішучіше 1708 року, то був би здобув собі прихильність і поміч усього українського населення і війська. Тоді инакше бу-

ла б стояла справа осмотрення війська, і битва під Полтавою могла б була інакше випасти; тоді Карло спокійно міг би вичікувати польської підмоги, і його похід не скінчився би був на Україні. Признають се також солідні російські автори. Так, приміром, пише згадуваний вже Юнаков: „Зрада Мазепи була подією першорядного значення. Некорисні її для Росії наслідки могли бути такі великі і різномодні, що навіть неможливо було їх передвидіти”.

Коли, отже, мимо всіх очевидно сприяючих виглядів прийшов так трагічний кінець, то не із-за якоїсь основної хиби в плані Карла або в його політичних рахубах, а тільки через не все справне виконання плану і через ті непередвиджені події і припадки, які при ніякім плані не є виключені.

І так дійсно було! Ясно, що поміч Левенгаупта або Мазепи, так конечна для успіху походу, була би зробила своє призначення, коли б Карло не прогайнував був непотрібно дорогого часу в Могилеві. Що Левенгаупт міг оминати нещастя і що його поразення було випадком, признають самі москалі. Отже тактичні похибки, не непоборимі перепони, вдаремнили діло Мазепи. Про се пише Фридрих Великий: „Закидається Карлові XII, що здався на обіцянки Мазепи, та козак не зрадив його; навпаки, Мазепа сам був обманений несподіваним збігом обставин, котрих ані передвидіти, ані оминати не міг”. Також не міг Карло спинити тих страшних морозів зими 1708 року, яких століття не затило. Неприбуття польської помочі також належить вчислити до „несподіваних обставин”. На жаль, і король Станіслав, і генерал Крассов не були мужами енергії – тратили час на пустих торгах з партійними противниками в Польщі, замість спішити з поміччю Карлови. Також не міг Карло передбачити, що російський гріш в Константинополі заважить більше, ніж життєві інтереси Османської держави. Що турецька поміч в роках 1708-9 не прийшла тільки випадково, а не із-за непередвидженої Карлом зміни орієнтації турецької політики – на се вказує обставина, що два літа пізніше видала Порта Петрови війну й побила його на Пруті на голову.

Ряд нещасливих випадків! Ряд тактичних похибок, котрі можна було оминати, спричинили, що план, який міг повестися, не повівся.

Очевидно, пересаджує Енгель, кажучи, що нині існувала б на півночі шведська імперія, коли б Карло був побідив. Дальше грати світово-історичну роль в часі, коли сусіди вийшли із варварського стану, було б Швеції неможливо – так із-за скупих внутрішніх сил, як із-за малого числа її населення. Та все-таки вона могла б була існувати як сильна держава (може, належала б до неї також Норвегія і Курляндія), з якими 12 до 15 мільйонів населення з Балтійським морем як „mare nostrum”****, мілітарно так сильна, як Румунія і Болгарія разом. Не є стійким закид, наче би зростаюча Росія конечно потребувала була балтійського побережа. Адже від довшого часу вона так само потребує Дарданелів! Відперта від Східного і Чорного Моря була б Росія примушена деінде заспокоїти свою потребу свобідного моря. Може, була б шукала його десь у Китаю або Індіяx. Ціла європейська історія могла б була піти іншими дорогами! Нестійкий також закид, що мала держава, як Швеція, не в силі була б довго держати в своїх руках пункт такого світового значення, як Балтик. Адже й досі держить Туреччина Дарданели, Румунія – гирло Дунаю, а Бельгія (до 1914) свою територію! На полудні постала б була держава українська, до котрої, мабуть, належала б також Біла Русь. Польщу, тим сильно ослаблену, була би спіткала та доля, що для неї планували Карло X Густав з Бранденбургією й Хмельницьким, або була б дальше існувала як самостійна держава. Туреччина була б не мала безчисленних воєн з Росією, але спокійно, при задержанню всіх своїх територій, була би діждалася часу своїх великих реформ. Та й Москва була б стояла в межах Петрового батька Олекси Михайловича.

Сталось інакше. Завдяки нерішучості одних (Туреччини!), короткозорости других, що або запряглися до московського тріумфального воза (Данія, Польща!), або побідному походу царя приглядалися з незрозумілою байдужністю (Англія!), – невдався один з найвідважніших і найрозумніше придуманих політичних планів всесвітньої історії. Здається одначе, що нині живемо в часі ревізії великого історичного процесу, рішеного долею перед 200 літами в користь Росії. Петром започатковане розв’язання східного питання починає хитатися. Цілий комплекс

**** "наше море", "своє море" (іт.).

країв, почавши від Фінляндії і прибалтійських країв, через Вільно, Варшаву й Україну аж до границь Туреччини – області, якими колись переходили жовніри Карла XII – знову стає ареною війни, в якій, як і передше, рішається будучність Європи і Росії. Історія повернула нас в той хаос, що панував перед нинішнім станом речей у Східній Європі. Вона знову покликала до життя, й ділання усі ті сили, що діяли в часах Північної війни, і рівночасно показала, що тоді побіджені – не мертві, а тодішні побідники – не є безсмертні, як думають забобонні. Очевидно, нині обставини інші. Росія стала ще дужча, але й бо дужчих має противників. Старий ланцюг, яким Карло X. і Карло X хотіли скувати Росію й здержати її дальший розрост – знову починає скреготати.

Київ і Варшава лагодяться зайняти місце, яке за часів Карла відгравали Гродно й Батурина, а під Ригою і на Озелі, здається, повторюється Нарва. Удари ззовні і повстання всередині великанської держави – ось ті фактори, що, сподіваймося, нададуть розв'язанню східноєвропейської проблеми інший характер, як то бажали собі Петро I, Миколай II, Керенський і ціла т. звана демократична Росія. Те, що випадково не вдалося в XVIII в., може вдатися в XX-му.

Дмитро ДОНЦОВ

МІЖНАРОДНЕ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ І РОСІЯ

O mes concitoyens: Une occasion unique se présente de rentrer dans vos droits: connaissez une fois le prix d'un instant!

Marat

Мої співгорожани! Тепер одинока нагода здобути собі свої права! Пізнайте вже раз вагу хвилі!

*Marat*¹

В 1914 році, від котрого нас відділяють лише чотири роки, а здається – ціла вічність, ледве чи хто передчував, що велика світова війна прибере той оборот, який вона фактично прибрала. Уважне ухо обсерватора схоплювало вже і тоді елементи європейського конфлікту. Ослаблення тридержавного союзу, нечуваний розмах панславістського, гесте панмосковського руху, російська агітація в Галичині, мобілізація Балканів спершу проти Туреччини, далі проти Австро-Угорщини, порозуміння Великої Британії з Росією – ось були події, що тримали тоді, кільки літ перед війною, Європу в стані сталого нервового напруження, не дали заснути думці, що, як не нині, то завтра мусить з лоскотом і грюком завалитися стара будова Європи.

Але елементи сих конфліктів були розірвані, непов'язані один з другим, як в оперовій увертюрі розрізнені кусники мелодій. Ніхто не знав, в які потрясаючі акорди виллються сі мелодії по піднесенню завіси, яку драматичну акцію мають вони ілюструвати. Ніхто не передчував, що зіткнення ворожих інтересів скінчиться таким кривавим хаосом. Як темним серпанком вкрита була таємна, неясна, тривожна будуччина...

Війну 1914 року можна назвати війною, що мала ліквідувати спадщину сумної пам'яті Віденського конгресу, що поклав підвалини під теперішню перевагу Росії і Великої Британії. Під знаком конфлікту сих обох імперій (та їх союзників) з центральними державами (та їх союзниками) і почалася велика війна.

Що ворожив сей конфлікт для України? Що се були за сили, зіткнення котрих привело до світового пожару? З одної сторони, се були Австро-Угорщина і Німеччина. Перша – упертий і консеквентний ворог Росії, за що їй багато гріхів дарував навіть К. Маркс. Але се був ворог з спаралізованою державною волею, ослабленою ненастанною внутрішньонаціональною боротьбою і з спиненим розмахом на вні. Держава з великими історичними традиціями світової імперії, але окружена безліччю ворогів і тому аж до самопониження миролюбна. Доступна для великих історичних концепцій, але в їх реалізації, – як казав Наполеон, – *toujours en retard* (завжди спізнюючися). Готова на всякі уступки для воюючого панславізму, аж до легалізації російської ірреденти в своїх границях, і рівночасно свідомо трагічної непримиримости своїх інтересів з інтересами царату. З смілими думками про поділ Росії, але занадто зайнята ягеллонською ідеєю², аби ставити се питання в його цілій ширині, аби поважно думати про Україну. Такою була Австро-Угорщина. Позбавлена колоній, овіяна романтикою ще не пережитого феодалізму, чорножовта монархія інстинктивно чула свою деяку непристосованість до ХХ віку з його пануванням капіталу, з його гонитьбою за океанськими ринками, – і мимоволі шукала опертя в дужих раменах свого північного союзника.

В противність до Австрії сей союзник не мав ясно вироблених великодержавних традицій. Щойно перед сорока літами вилуплена з пруського яйця, Німеччина була наймолодшою великою державою на континенті. В той час, як Габсбурги билися за панування над Бельгією, Ломбардією і на Балканах, Гогенцоллерни займалися щойно тим, чим займалися свого часу московські Івани і Василю³: „збиранням” своїх земель. Але в 1871 р., коли це збирання довершилося, Німеччинна відважно і рішучо виступає на шлях світової політики і конкуренції. Слова теперішнього цісаря: „*die Zukunft Deutschlands liegt auf dem Wasser*” (будуччина Німеччини лежить на воді) звітували, що Німеччина скінчила дитинячий континентальний період своєї історії і пускається на бистру воду міжнародної, світової політики. Стиснута з обох боків старими імперіями – Францією, Англією і Росією, – мусила вона з природи речі шукати виходу для свого економічного генія в одинокім свобіднім напрямку—на півдні, в

Малій Азії, шлях до котрої вів через Габсбурську монархію. Там, в сій колісці людської цивілізації, і зав'язався той вузол міжнародного конфлікту, котрий тепер розривається мечем. Константинополь і Туреччина взагалі, де перехрещувалися три лінії експанзії: Берлін—Багдад, Петербург—Середземне море та Капланд—Каїро—Бомбей – стали перепорою, о котру розбилися всі спроби порозуміння між центральними державами з одної сторони, – їх теперішніми противниками з другої. Сей новий напрямок німецької політики висунув перед нею і українське питання та поділ Росії. Бо коли для Росії дорога до Константинополя вела через Відень і Еранценбурську браму, то для Берліна ця дорога ішла через Варшаву, Петербург і Київ. Але не треба думати, що німецькі експансивні плани були глибоко передумані, що ославлений німецький „Drang nach Osten” (пертя на схід) був консеквентним напрямком політики Берліна. В новім курсі було більше галасу і театральних жестів, як свідомости своїх цілей і далекозорости, якими, наприклад, відзначалася все політика Великої Британії. Більше експансивности і самовпевнености „parvenu” (доробкевича), як упертости і сталости досвідченого політика. Крім сього Німеччина не визволилася ще з пут бісмарківської традиції, політична думка німецька в силу інерції працювала переважно в напрямку, вказанім першим канцлером⁴, для котрого ціле східне питання не варта було костей одного поморського гренадера, для котрого згода з царатом, з огляду на поляків, була політичною аксіомою. Через те і прийнято конфлікт з Росією в Німеччині яко „malum necessarium” (конечне зло), котре, як думали там, удасться усунути в дорозі компромісу. Великі цілі, які присвічували, напр., Карлу X Густаву або Карлу XII шведським, або Ягеллонам (розбиття Росії на її складові частини), – ці цілі були, як в 1914, так і довгий час пізніше, чужі для переважаючої більшости німецької політичної думки. Чужою була для неї, як і для Австро-Угорщини, і українська проблема. Німеччина може могла би взятися за її розв'язання, на те їй стало би *сили*, але *не думки*, що привикла досі займатися лише питаннями такої міри, як Шлеськ, Шлезвіг-Гольштайн або Ельзас-Лотрінгія.

Австрія, навідворот, цілою своєю історією була підготовлена ставити і розв'язувати великі проблеми світового значення і

могла б поставити в цілій її ширині українську проблему, але, як колода в ногах, тяжіла на ній її теперішня політична кволість. Для жодної з центральних держав в переддень війни і в перші її роки, хоч се питання і накидувалося їм цілим ходом подій, українське питання не існувало. Можна говорити про анексіоністичний напрямок в Німеччині і Австро-Угорщині *тепер*, але, *тоді* його в дійности не було: головним завданням обох держав було розірвати смертельний перстень, що стискався округ них. Але сій миролюбивості Відня, особливо ж Берліна, ніхто не вірив! Навпаки, всі були свято переконані, що вони хочуть проковтнути цілий світ, або бодай європейський континент. Ясно, чому се було так. Ще задовго до війни знав цілий світ, що Франція має претенсії на Ельзас-Лотарингію, Росія – на Галичину, Італія – на Трієст. Але ніхто не знав, які цілі мала б в евентуальній війні Німеччина? Бо вона їх не мала! Окружена через своє центральне положення ворогами, вона мовчала і зброїлася, зброїлася до зубів. Не дивно, що її сусідам ставало жаско і неохвітно... Загальне недовір'я до Німеччини зростало, мимо того, що вона ніякої конкретної програми на випадок війни не мала: ані щодо загальноєвропейської політики, ані щодо питань національної політики Середньої і Східної Європи⁵.

Сю позитивну програму мала зате коаліція. Не хочу входити тут в розбір справи: хто завинив війну? Уважаю наївним погляд, що подібні конфлікти залежні від волі або примхи поодиноких людей, або навіть груп, як тої або иньшої династії, або того чи иншого імперіялізму. Причини війни глибші. Їх ділання конечно, як ділання сил природи. Але мимо того мушу ствердити, що безпосередній привід до теперішньої війни дала Росія. По ревелляціях Сухомлінова⁶ і товаришів ледве чи в сім можна сумніватися. В 1914 р. Росія представляла ту велику силу, ласки котрої запобігали всі держави, гніву котрої лякалися в Константинополю і Білгороді, в Тегерані і Пекіні. Спритна, не перебірлива в средствах дипломатія, її чисто азійська підступність і хитрість забезпечували сій дипломатії успіх за успіхом. Метода була протягом соток літ одна і та сама: знищити *свого* сусіда за поміччю *його* сусіда. Так стерла Росія з карти Європи Україну за поміччю Польщі. З Австрією і Прусією поділила вона Польщу. З Францією тепер збиралася ділити Німеччину, з балканськими

слов'янами – Австрію, кокетуючи рівночасно з Італією проти балканських слов'ян, зосібна проти Сербії. В кінці XVIII віку і з початком слідуючого розірвала вона перший перстень держав, що ділив її від заходу та від морів. Се були Фінляндія, Польща, Литва, Україна і Крим. Тепер, 1914 р., думала вона, що прийшов момент на другий: Швецію, центральні держави і Туреччину. „Національний принцип" став модний над Невою. Говорилося про „визволення" слов'янства та про „возсоединеніє" „руссаго" народа Галичини, Буковини і Угорщини, а думалося про Атлантик і Адрію.

Був момент, коли здавалося, що програма Росії та її союзників готова була здійснитися. Війська царя стояли в Ерзерумі, Трапезунді, у Львові і в Чернівцях і всеросійському самодержавцеві припало рідке щастя проголосити з балкону галицького намісництва у Львові перед стягнутою звідусіль бандою шпіонів⁷,— з'єднання „единой и неделимой Россіи". Се був дійсно страшний час для української справи, як і для справи європейської демократії. Се був час, коли державні мужі республіканської Франції і свобідної Англії навипередки старалися придбати собі ласку царської Росії; коли французькі, англійські й італійські юристи, журналісти та учені творили ідеологію російського імперіялізму, аби зробити його „salonfähig" (гідним сальонів) в демократичній суспільності модерної Європи; коли соціалісти з Ерве⁸ на чолі відкривали неоціненні скарби думки і серця в суспільності, що скоро потім мала видати з себе большевизм; коли найпоступовіші і найнезалежніші голови Великої Британії як Seton Watson (Сетон Уотсон), Mackenzie Wallace (Мекензі Уолес) добачали в російським примітивізмі ідеал народоправства, а в цараті – трохи не взірець соціальної монархії. Се був час, коли походові царата на захід приплескували російські поступовці з Мілюковим і Єфремовим на чолі; коли Троцький-Бронштайн, конкуруючи з *"Новим Временем"* і *"Кієвлянином"*, домагався поділу Австрії⁹; коли князь Крапоткін, Бурцев, Плеханов та інші соціалістичні сторонники „единой и неделимой Россіи" займалися пропагандою ідеї російського месіянства. Се був час, коли, засліплені ненавистю до німців, англійські, французькі і російські демократи готувалися, з облудною фразою про самоозначення націй на устах, віддати пів Європи під

кормигу царя. Українське питання було тоді поставлене в усій його широті. Воно мало бути розв'язане так, як того домагалася панславистична доктрина: знищена і зрусифікована українська нація була призначена стати розгоноювою дошкою до дальшої експансії Росії в напрямку до Адрії, а може й до Єгипту.

Так стояла українська справа в інтернаціональній політиці, коли наступив для многих несподіваний погром Росії під Горлицями¹⁰ і відворот царських армій в глибину власної держави. Як дим, розвіялись мрії російських імперіялістів про злучену Польщу й Україну, ідея російської державности з зайняттям Варшави, Вільна і части Волині була захитана в своїх підставах. Великі дороговкази, що значили тріумфальний похід російської державної ідеї на захід, стовпи з написами 1793, 1795, 1815¹¹ один за другим переверталися і падали додолу, звалені залізним німецьким п'ястуком. Діла цілого ряду царів, дипломатів і полководців, блискучі епохи Петра і Кетарини перечеркнуто в 1915 і слідуючих роках грубою червоною чертою. Московське море зачало входити в свої етнографічні береги. Так звана західна Росія знов виринула в очах здурнілої Європи під своїми старими іменами: Литви, Польщі і України. Для цілого комплексу земель від Ризької затоки до Чорного моря прийшла, здавалося, пора великої "restitutio in integrum" (повернення попереднього стану).

Як поставилася до того Німеччина? Спершу ніяк. Спершу чулися німці в положенню карликів, котрим проти їх власного сподівання удалося зв'язати Гулівера. В остаточне зламання його сили вони самі не вірили, а землі російські, здобуті їх мечем і кров'ю, розглядали вони лише, як „Faustpfand", як ручний застав, що мусить бути звернений назад його правному власителю по поверненню добросусідських відносин з Росією, в чім жоден розсудливий німецький політик не сумнівався. Дух першого канцлера ще неподільно панував в головах німецьких політиків найрізномордніших напрямків. „Le cocheteur de la coalition", кошмар коаліції¹², що не давав спати Фридриху Великому, він дусив і його нащадків. Зробити вилам в рядах коаліції через з'єднання собі Росії – ось була найбільш шляхетна, важна і, як тоді думали, найскорше досяжна ціль війни. Наполеон став одним з найпопулярніших постатей в Німеччині; Єну і Ауерш-

тедт¹³ забули, а великий корсиканець став тим генієм, котрий перший пізнав і мало не реалізував ідею хрестового походу народів Європи проти „вампіра континенту" „перфідного Альбіону"¹⁴. Сей Альбіон став головним, ба, властиво, єдиним ворогом Німеччини. В міродайних німецьких кругах поважно обговорювалася думка континентального союзу проти Англії. Одним з головних стовпів сього союзу і мала стати Росія, з'єднана, як Австрія в 1866 р., ціною великих уступок великодушного побідника. Ідея сепаратного миру з царатом стала популярною, як ніколи і не один сентиментальний берлінський професор мріяв в той час, коли б то його вітчизна могла знов з довір'ям схилити свою голову на широких грудях північного ведмеда „Wie einst im Mai!" ("Як колись, в маю!").

Не входжу тут в те, чи ся політика Берліна була добра, чи ні? Після мене було найбільшою помилкою припускати хоч на хвилину, що з Росії можна було, хоч не знати якими уступками, зробити собі приятеля. Що з державою, котра рівночасно змагала до панування в Монголії і Манджурії, в Персії, Малій Азії та на Балканах, до поділу Туреччини і Австрії, до завоювання Константинополя, – думати що з сею державою можливий був якийсь довший, не хвилиний лиш, компроміс – було дійсно досить наївно. Англійський посол при дворі Петра I-го Whitworth (Уайтворт) говорив свого часу, що „москалі лиш через те небезпечні, що їх бояться, і що найліпше средство привести їх до розуму – се не уступати їм". Се була, мабуть, правда. Сю правду зрозуміла Японія, але не Німеччина. Не хотіла вона зрозуміти і того, що „перфідний Альбіон" зовсім не був вже такий неспосібний до угоди. Ще перед війною були в Англії групи, що воліли порозуміння з Німеччиною. До них належали Asquith (Аскіт), Grey (Грей), Lord Haldane (лорд Галдан) і більшість міністрів радикального кабінету, а рівно ж головні ліберальні органи, як „Westminster Gazette" ("Вестмінстерська газета"), „Manchester Guardian" ("Манчестер гардіан"), „Daily Chronicle" ("Дейлі Кронікл"). Компроміс дійсно був можливий, і то навіть щодо найважливішої точки, де стикаються німецько-англійські інтереси: в Малій Азії, котру мала Німеччина влучити в сферу своїх експансивних виливів з поміччю Багдадської дороги. Бо коли Росія заінтересована в *середньому* куснику німецької дороги Берлін-

Багдад (Константинополь), то Англія, в *кінцевім* – в Басрі і Кувейті коло Перської затоки. Втрата Константинополя значила фіяско цілого німецького проєкту. Тут не міг Берлін роботи ніяких уступок. Але Англія зовсім не потребувала переходу Константинополя в російські руки. Вона з чистим серцем могла проголосити своє *desinteressement* (незаінтересованість) в сій справі. Їй важно було лише утримати в своїх руках Басру і Кувейт, що переривають получения між Єгиптом та Індіями. А в сій точці порозуміння між Німеччиною і Англією було можливе. Вже в маю 1913 р. заключила Велика Британія Кувейтський трактат з Туреччиною, а в 1914 р., незадовго перед війною, прийшло і до безпосереднього порозуміння між Англією і Німеччиною в малоазійській справі. Отже, противенство межи сими державами можна було нейтралізувати. Але якби там не було, ідея сього порозуміння в Німеччині не була популярною. Переміг антианглійський напрям, антианглійський і русофільський. А се не могло не відбитися на відношенню офіційальних німецьких кругів до національних проблем Східної Європи і зосібна до *проблеми української*, котра, здавалося, по погромі Росії мусила стати перед центральними державами в усій широті.

Сей русофільський настрій не можна хронологічно прикласти до якогось певного часу. Раз він збільшувався, раз уступав місце іншому. З початку революції він досяг свого zenіту і той самий канцлер фон Бетман-Гольвег, котрий ще в літі 1916 року говорив про „визволення всіх поневоленних царатом народів від Балтійського моря аж до Волинських баген“, той самий канцлер навесні 1917 року відпекувався від всякого вмішування у внутрішні справи Росії. Його наступник скінчив знова поворотом до старої програми поділу Росії. На перший погляд таке представлення німецької політики може видаватися хибним: чи могла виявити таку нерішучість найсильніша на континенті мілітарна держава? Але се був дійсно факт. Мілітарно була Німеччина найсильнішою, тут вона не була ані кволою, ані нерішучою, тут вона з блискавичною шкороштю ішла до раз вибраної цілі, не вагаючися. Але в політиці вона йшла напوماцки, оглядаючися по сторонах, ніби сама дивуючися власній силі, не здібна обняти думкою безмежі одвертих їй її мечем перспектив. Звідси – її хитання в східноєвропейських питаннях.

Всі сі хитання в берлінських настроях мали, одначе, для нас, аж до повного розвалу Росії, порівнюючи невелике значення. Бо, чи коли німці стояли на точці збереження інтегральности Росії, чи її поділу, вони майже ніколи не включали поважно в свої плани української комбінації. В першім випадку, аби не зразити собі Росії, в другім, тому, що на перешкоді до здійснення українських комбінацій стояв *польський проект*.

Не легко було Німеччині взяти новий курс в польській справі, нелегко навіть за допомогою Австрії, що напирала на реставрацію Польщі. Білий орел ніколи не міг собі знайти місця в історії побіч чорного¹⁵. Status quo в польській справі було дотепер освяченим авторитетом великого Фридриха і Бісмарка догматом пруської зовнішньої політики. Але Польщу дійсно завойовано.

Росія нічого не хотіла чути про мир. Треба було щось робити! І тут зачалася та велика трагедія польсько-німецьких відносин, котра не скінчилася й досі і в котрій обом сторонам бракувало доброї волі. Спершу здавалося, що давні сні польських патріотів дійсно зачали здійснитися. Вільно оголошено польським містом, 5 листопада 1916 року проголошено Польське королівство, до котрого правдоподібно мала би бути прилучена відрублена Галичина. Означити границі Польщі на сході полишалося польській зброї, Холмщина і кусник Волині віддано під польський заряд, в Німеччині противники гакатизму з Delbrückом на чолі піднесли голову. Здавалося, що старі скам'янілі, давно забуті постаті і емблеми з образів Матейка¹⁶ убралися в кров і тіло і зачали рухатися. З піснею „Dla siebie Polsko i dla twej chwały”^{*} переходили польські легіоністи Карпати, заливаючи українську Східну Галичину, Холмщину і Підляшшя. Сон і дійсність зливалися в якусь фантастичну, осліплюючу феєрію! В блиску сеї феєрії зачала поволі гаснути *українська ідея*.

Але феєрія тривала не довго. Катастрофа наступила досить скоро. Ревізія процесу; що скінчився в 1795 року упадком Речі Посполитої, не удалася. Причини були, по-перше: слабкість Австрії, що не могла перепровадити своєї польської програми, (унія Польщі з Австрією); по-друге: небезпека польської ірреденти в Прусії; по-третє: неможливість для поляків зректися ягеллонської

* "Для тебе, Польщо, й для твоєї слави" (польськ.). – Ред.

ідеї, тим самим, неспосібність їх до якого-будь компромісу з центральними державами. Але найважливішою подією, котра поставила хрест над політикою, заініційованою 5 листопада, був *невстримний* розвал Росії і рівночасно незмінність на французько-англійським фронті. Професорська зарозумілість Мілюкова, політичне дилетантство Керенського і не знаючий собі рівного в історії ідіотизм правительства народніх комісарів¹⁷, привели Росію на край пропасти, в котру вона тепер поволі і ссувається. Розпад російської армії і сепаратистичний рух в колишніх „окраїнах" імперії, отворили, зрештою, очі і німцям, котрі до того ж на Заході уперлися о залізний французько-англійський мур. З трупом не можна було вже заключувати союзів і центральні держави нарешті відважилися одверто взяти сторону народів Росії проти неї. Акт поділу Росії, заосмотрений підписами народних комісарів, довершено в Берестю¹⁸. Скоро по тім українське правительство звернулося до центральних держав з просьбою про інтервенцію.

Берестейський мир створив зовсім нову ситуацію на Україні. Більше силою подій, як волею своїх політиків, стала Україна незалежною державою, бороненою від закусів своєї колишньої метрополії німецькою армією. Велика проблема, обриси котрої вже зачеркувалися задовго перед війною: чи Росія дійде до Адріатику, чи буде відсунена за Дніпро, розв'язана була тим часом в сім остатнім напрямку. Україну, що хотіла бути нейтральною, *via facti* (дорогою чину) втягнуто до союзу з одною з ворожих груп держав і примушено до одвертої війни з соціалістичними російськими імперіялістами. Німеччину, що хотіла миру з цілою Росією, змушено провадити війну з одною її частиною, в обороні України, про котру вона ще недавно не хотіла нічого знати.

Така є ситуація, в якій ми находимося тепер. Вона є наслідком, з одної сторони, розвитку воєнних подій, з другої, – нашої власної немочі, наслідком паралізу, не хочу гадати, часового чи перманентного, гуртової енергії нації, що в критичну хвилю не здобулася на чисто відруховий чин самооборони, властивий кожній живій істоті.

Щож буде далі? Ясно бо, що такий стан довго тривати не може. І німці, і ми, і національні меншості уважаємо його за провізоріум, за щось тимчасове. Як з цього тимчасового стану вийти? Де шукати своєї політичної орієнтації і якої? Від того

часу, як військо запорожське просило царя московського „для православныхъ вѣры и святыхъ Божихъ церквей" прийняти Україну „подъ государскую, високою руку", не стояв наш край перед таким важким, таким відповідальним завданням. Бомбастична фраза про самоозначення народів, котра голосною луною розлягалася протягом сеї війни з усіх європейських парламентів та офіціозів і за котру, як за останню дошку рятунку, хапалася не одна розтоптана потворою імперіалізму, нація, ся фраза, се марево в пустині стало дійсністю в нас. Чи ми зуміємо використати се право самоозначення так, як того вимагатимуть інтереси народу? Чи нація знайде в собі силу власними руками викувати собі свою будуччину?

Два шляхи провадять до сеї будуччини, два шляхи стеляться перед нами. Один провадить до повної державної суверенности, другий – до федерації чи взагалі до якого-будь тіснішого політичного, чи лише економічного зв'язку з Росією. Волею обставин і нашого правительства першим шляхом мали б ми йти разом з німцями.

Я хочу зупинитися спершу на другім. Бо всі ми гаразд знаємо, як розвивалася в нас самостійницька ідея, ми всі знаємо, що тих, хто щойно вчора позволяв собі сю ідею одверто голосити, уважали за маньяка¹⁹. Ми знаємо, що й тепер в нас є люди, котрі так довго змагали „через федерацію до самостійности", як довго ся остання була утопією. Коли ж самостійна Україна стала дійсністю, вони обернули свою програму до гори ногами змагаючи вже від „самостійности до федерації". Ми знаємо, що в нас є люди, котрі стоять за самостійність, але проти творення армії, котра би сю самостійність боронила²⁰. Ми знаємо, що в нас є партія, що стремить (на разі) до тіснішого економічного зближення з Росією. Ми знаємо, як багато в нас ще є людей, течій і партій, думаючих, кажучи словами Франка, що

"Наш уділ Санаар і Гарран,

А наш путь до Востоку.

А на захід у твій Ханаан

Не поступимо й кроку".

Тому мушу зупинитися на сій „восточній" орієнтації, що, на жаль, і досі не стратила в нас своєї актуальности.

Кожного, хто розуміється на політичній географії, вражає сама постановка питання про федерацію України з Росією. Федеруються між собою обшари, що представляють одну *господарсько-географічну цілість*. В сім треба, м. и., шукати і причин довшої політичної єдності Австро-Угорщини з Німеччиною до 1867 р. і їх теперішнього союзу. Бо політичні границі, що ділять сі держави, перетинають рівночасно річні області Лаби, Вісли і Дунаю, а се обезвартнює те значення, яке великі водні шляхи мають для економічного розвитку краю. Чи такі є взаємні відносини між Україною й Росією? Ні! Росіяне заселяють область Волги і Дону. Мати сі ріки на цілім їх просторі – може бути конечностю для Росії. Але не є для неї господарсько-економічною потребою посідання річної системи Дніпра – областей українського і білоруського народів. Російська держава звернена своїми етнографічними умовами і географічними підставами на полудневий схід, а не на захід. Географічно ані Україна не є частиною Росії, ані Росія частиною України.

Насувається питання, чи, може, *економічно обидві* держави являються доповненням одна другої, так, що злука їх представляла би ся конечною? Може, вони так здані одна на другу під взглядом економічним, що їх насильний розрив був би гальмом для господарського поступу?

Відповідь на се можуть дати лише цифри товарообміну України з Росією – з одної сторони, України з заграцією – з другої. Сі цифри кажуть, що мимо політичної спільности з Росією, мимо того, що український експорт за границю напотикався на великі перепони – Росія була краєм, з котрим Україна удержувала *найменш інтензивні торговельні зносини*. Збіжжя йшло з України за кордон 208 міл. пудів, до Росії – 30 міл. Із того до властивої Росії – найменше, а переважно – до Польщі, Литви і Білої Руси.

Подібно малася річ з другою підставою нашої валюти – залізною *рудю*. Вивіз цієї руди за кордон зростав з кожним роком, досягнув в році 1903 понад 55 міл. пудів. З внутрішнього запотребування йшло до інших районів, головно до Польщі, 25 міл., до Росії – лише 1 міл. пудів! Марганцевої руди з України доставала Росія $\frac{1}{10}$ з того, що йшло за кордон. І лише *чавун* експортувалося в більшій кількості до Росії. Але се не впливало на наш

торговельний баланс, бо більш, як $\frac{3}{4}$ продукції чавуну зужитковувалося на території самої України. Точно так само стоїть справа з вивозом *вугілля*. Головним споживачем донецького *вугілля* є українські металургійні фабрики і ті численні залізниці, що збудовані головно для потреб сих фабрик, також пароходства Чорного і Азовського морей та цукроварні Правобережжя. Область збуту сього вугля в Росії ограничена або місцевим вугіллям, або нафтою і торфом, або конкуренцією доведеного морем і через те дешевого, англійського вугілля. Що тичиться *цукроварного промислу*, то й тут ми надibuємо, хоч инший трохи, але подібний образ: 40% цілої продукції цукру на Україні ішло (1911–1912 р.) за кордон, переважно до Англії, Персії і Туреччини, 25% споживалося в краю. І лише решта йшла до Росії – переважно знов на Закавказзя і до Середньої Азії. Так само стоїть справа з вивозом *худоби, безрог і яєць*. Отже, головні витвори краюї продукції, або вивозилося переважно за кордон, або до Польщі, або зуживалися на власній території. Мінімальний процент йшов до Росії.

Коли ми звернемося до тих предметів, які Україна потребує для свого народного государства, як метали, нафта, обробна промисловість, то побачимо майже аналогічне з'явище. Задовольнити свої потреби в *металах* через Росію Україна не може, бо продукція цілої Росії невелика і навіть не задовольняє власних потреб. *Нафту* одержуємо не з Росії, а з Кавказу. Отже, і тут, як і в нашій експорті, ми здані на світовий ринок і лише в *обробляючій промисловості* були ми в великій залежності від Росії і творили для неї гарний ринок збуту. Але ся залежність є чимсь штучним. Вона існує лише через високі прогібітивні ціла на витвори заграничної мануфактури; лиш через своє монопольне становище держалася Росія на українськiм ринку; монопольне становище, яке ми оплачуємо мiліоновими стратагам в наших національних доходах.

Такі наші торговельні зносини з Росією. Як відбилася би на нашому національному господарстві при таких обставинах тісніша злука з Росією? Сю тіснішу злуку можна розуміти всіляко, чи в формі спільної цлової границі, чи в спільній зовнішній торговельній політиці, чи взаємних умовах і торговельних полегшах, що не поширювалися би на инші держави. В усіх сих

випадках наслідки будуть такі: нам не вільно буде включати в торгові договори з іншими державами т. зв. клавзули найбільш упривілейованої держави (*Meistbegünstigungsklausel*, „найбільш благоприємствуємої держави“). Нам не вільно буде ті уступки в торгу, які ми робимо Росії, чинити й іншим державам. В результаті матимемо цілком певно цлову війну. То значить цлову війну з державами, де йде коло $\frac{7}{10}$ нашого експорту. І для якої цілі? –Для того, аби мати евентуальні торгові улегшення в краю, в який ми ввозили досі лише незначний мінімум нашої продукції, та з якого ми спроваджували за горендальні ціни лихі витвори обробляючої промисловости. Що се поведе до руїни нашого експорту – ясно як день. Ще більш утерпить на сім *наша валюта*, бо хоч експорт наш за границю через тіснішу злуку з Росією буде втриманий, але імпорт з-за кордону – ні, бо множество речей Москва, хоч би й хотіла постачати нам, то не буде могли. *Ушкодження* валюти і *поважне загроження експорту* – ось будуть результати нашого так легкодушно пропонуваного деякими економістами „наближення“ до Росії. В подібнім положено, як ми до Росії, стоїть Німеччина до Австрії, до котрої вона вивозить ледве $\frac{1}{10}$ свого цілого експорту, і се була головна причина, о котру розбився цілий проект т. зв. *Mitteleurop'u* (Осередня Європа), тіснішого економічного зв'язку межі центральними державами. Вказують на се, що обставини по війні зміняться, що ані українське збіжжя, ані українській цукор не будут могли конкурувати на заграничних ринках з іншими. Але це річ непевна. Зрештою, коли *перед війною* Росія щодо споживання предметів нашого вивозу не могла конкурувати з зараницею, котра, прецінь, була в інших услів'ях, бо мусила оплачувати цла, то як зуміє зубожіла і зруйнована Росія тепер заступити нам заграничний попит?

Але найважнішим наслідком економічного зближення з Росією буде політичне зближення. Бо кожний економічний блок потребує спільної оборони своїх господарських інтересів назовні. Се приведе нас до політичної федерації з Росією. А ся федерація стане могилою для нашої політичної, а, може, й національної самостійности. Як се станеться? До того приведе нас *регенерація російського імперіалізму*, яка неминуче наступить в разі відбудування Росії в її передвоєнних межах. Зовнішню політику

держави роблять не її державні мужі, лише її *географічне положення*. В 1721 р. стала Росія твердою ногою на Неві і перенесла там свою столицю. Скоро по тім показалося, що її можна боронити лише під тим услів'єм, ²¹ як Росія матиме Фінляндію. Рік 1809 був логічним наслідком 1721-го²². Логічною консеквенцією завоювання Фінляндії було знов захоплення Аландських островів і загроження Швеції. В середині XVII віку підбила Москва Азов і зараз по тім поставила на порядок денний питання азовських проливів і вільного виходу в Чорне море. Ледве сю справу разв'язано, а вже стала нова – дарданельська і т. д. Осягнення одної цілі автоматично тягло за собою поставлення иньшої. В одній своїй англійській брошурі писав Карл Маркс: „В своїх давних границях була Росія старою Москвою, через перенесення столиці над Неву зробилася з неї Росія, через опунування Вісли готова вона стати Панславонією". І так було в дійсності! Кожна з трьох держав – Польща, Україна і Московщина – були заслабі, аби використати свою „натуральну лінію експансії": по Вислі – до Гданську, по Дніпру і Чорному морю – до Дарданелів, через Волхов і Велику – до Балтику. Росія, що злучила під своїм берлом всі три країни одразу, виписала на своїм прапорі: Гданськ, Галичину, Константинополь і Атлянтійське побережжя. Те саме *неминучо* повториться і тепер, коли стара Російська імперія, хоч в частині, буде реставрована. Нам се принесло б політичну, а може і національну смерть. Бо федерація Росії з Україною – така сама нісенітниця, як федерація Англії з Ірландією, або Прусії – з Великопольщею. Петербург не стерпів би ніякого, хоч лише автономного, державного новотвору на найважливішій шляху своєї експансії – в Києві. Для того екзистенція українського народу мусила б бути знищена наново, як вона була знищена 27 червня 1709 року²³. Можуть наші сентименталісти дури́ти себе якимись надіями і чекати, як зачарована королівна на свого принца, або, як жиди на свого Месію, на прихід „правдивої" російської демократії, котра подасть руку згоди братньому українському народові, але для нас ясно, що за російським „Drang nach Süden" (пертя на полудне) стоїть *незломна воля цілого російського народу*. Стреміти до федерації з ним, або управляти політику, яка до сеї федерації привела би, значить

свідомо помагати російській експансії на Україну, котру з такою тяжкою бідою наразі удалося затамувати.

Ті, що змагають до відбудування Великої Росії, не можуть навіть мати того оправдання, що се відбудування принесе нам бодай мир, замість тої війни всіх проти всіх, яка, як многі думають, конче наступить внаслідок балканізації Східної Європи, розбиття її на ряд держав. Миру не буде! Бо може Вільсон виставляти в міжнародній політиці ідею „спілки держав" (community of power), фактом життя завше була, є і буде їх *рівновага* (ballance of power). А сей факт не терпить свого нарушения. Заснований Наполеоном Ренський союз²⁴, що оснував політичну перевагу Франції в Европ, не потривав довго: він мусив упасти, бо нарушував закон європейської рівноваги. Для тої самої причини мусила вицофатися Австрія з Ломбардії і Венеції. Для того ж ні одна держава, ні Еспанія, ні Габсбурги, ні Франція, не могли довший час втримати в своїх руках Бельгію. Для того не втримає її і Німеччина. Для того ж не зможе утримати в своїх руках Росія України. Одна держава за другою билася з Москвою о посідання сього краю, розуміючи, що се посідання є підставою колосальної препондеранції Росії, небезпечної для існування її сусідів. Спершу се була Польща, далі Туреччина, відтак Швеція, тепер Австрія і Німеччина. О посідання України лилася кров ціліх поколінь, як навесні вода! І помиляється той, хто думає, що тепер було б інакше, коли б Україна знов перейшла в посідання Росії. Зачалося б да саро (на ново) все, що вже було: і Котоп, і Чуднів, і Полтава, і Таненберг²⁵.

Я зумів би ще зрозуміти федераційну ідею, коли б страшні часи 1914-1918 р., подібно, як часи великої революції у Франції видобули б з дна душі російського народу та „інородців" велику іскру загально російського патріотизму, коли б вони створили з сеї різнобарвної мішанини племен *одну націю*, що готова була б битися до загину за цілість і неподільність своєї спільної держави. Я б зрозумів сторонників зближення з Росією, коли б в обороні сеї держави – їх спільного добра – всі народи Росії, як колись марсельці, провансальці і парижани ішли в бій з гаслом – "liberté, égalité, fraternité ou la mort!" ("вільність, рівність, братерство або смерть!"), коли б так, як у Франції Лазара Карно²⁶ і Бонапарта ми дійно бачили б в нас титані-

чні подробиці загроженого смертю *одного і того самого національного організму*, що єдиний і неподільний як такий і далі хоче жити і вмерти. Коли б... Але чи щось подібного бачили ми в Росії протягом кривавих літ війни? Замість Карно бачили ми Сухомлінова, замість Лафайета – Родзянка²⁷, а замість Бонапарта – Криленка²⁸, замість Мірабо – Керенського. Зрештою, мали ми новітнього Пугачова в робесперівському фракту – в трійці єдиного Ільїна-Леніна-Ульянова²⁹. Чи всі ці люди зуміли і зуміють надихнути новий дух в тіло держави? Чи вони знайшли чарівне слово, котрим би зуміли, як середньовічні Rattenfänger'и (щуролови) своєю дудкою мишей, повести за собою всі народи Росії до одної великої цілі, як се вдалося зробити тим великим французам, котрих вони так бездарно і так наївно мавпують? Ні! І причина лежала не в них, не в сих людях, лише в невикональності самої задачі. Франція передреволюційна, хоч поділена на існуючі провінції, існувала як цілість. Росія ХХ віку, хоч давно знищила історичні краї, ділячи державу на губернії, як цілість не існувала. Вона була мітом, в котрий вірилося в Зимовім палаці та в чорносотенних, ліберальних і соціалістичних редакціях російських газет і в котрий приказувалося вірити в школах і університетах. Тепер в сей міт пересталося вірити. Впав царат і часті імперії відпали від центру. Найліпший доказ, що вони трималися разом лише фізичною силою, лише фактом сили, а не силою факту. Не сміємо бути ані на стільки необачними, ані настільки легкодушними, щоб сю фікцію, сю Росію знов будити до життя.

Не треба ніколи забувати, що в'язати далеко легше, як розривати. Що, коли наново зв'яжемося з Росією, а сей зв'язок треба буде розірвати, чи се так гладко удасться зробити? Чи думаєте, що тоді признає нам петербурзьке чи московське правительство, хоч би з яких ідеалістів складалося воно, *право сецесії*? Право, яке не здibuємо в жодній конфедерації світа. Погляньте на французьку демократію, перед котрою ми ще недавно, як перед ідеалом народоправства, гнули коліна. Чи вона признає Ельзас-Лотарингії право означити свою державну приналежність? Чи признає їй право плебісциту? Ні! А тут розходиться о маленький кусник землі. Візмім далі Сполучені Держави³⁰. Згадаймо, що кривава домова війна, що шаліла там в р. 1851, власне, і велася за

взглядно *проти* права сецесії полудневих держав, котрі хотіли виступити з Унії і котрих гвалтом змусили в ній лишитися.

Як бачимо з альтернативи: самостійність чи федерація лишається нам лише перша можливість. Бо я противник всякого „Anlehnung“, всякого постійного зближення до якої будь з воюючих груп. Входить в блок, або, як кажуть німці, „auf Gedeih und Verderb“, з душею і тілом в'язатися з Німеччиною нам немає змислу вже зі взгляду на економічну силу коаліції³¹ тепер і її можливу торговельну політику по війні. Ще фатальніше було б, одначе, для нас шукати притулку в коаліції, як се роблять напр. поляки навіть по погромі Росії. Кожна з держав, що хотіла з коаліцією щось мати спільного, падала забита, мов громом ражена: так впала Чорногора, впала Сербія, впала Греція, впала Бельгія, впала Румунія, зрештою сама велика Росія. Сі приміри говорять досить проречистою мовою, аби ми мали охоту збільшувати собою їх число. Одиною можливою для нас реальною лінією нашої політики є, отже, ні *федерація*, ні жадне „Anlehnung“ (оперте), лише *кооперація* з тим, хто в *даній момент* боронитиме республіку від реваншу з сторони Росії. Такою державою наразі є Німеччина, завтра вона нею може не бути: коли б Росія, відсунута від Заходу центральними державами, від Сходу Японією, захотіла шукати собі "теплого моря" в Індійській Затоці, межі нею і Німеччиною могла б установитися навіть приязнь на ґрунті спільного антагонізму до Англії. Тоді б нам з Німеччиною не було б по дорозі.

Другою державою, з котрою ми могли би кооперувати проти Росії, могла би бути *Велика Британія*, бо Росія все ставала на її дорозі. В 1801 р. задумувалася остання разом з першим консулом французької республіки похід на Індію. В 1815 готова була Англія видати Росії війну за анексію Польщі. В 1855 р. провадила Велика Британія одверту війну з царем, підбунтовуючи проти нього його польських і кавказьких підданих. Після паризького миру викинула вона Росію з Балкану і накинута їй нейтралізацію Чорного моря. В 1878 р. гармати британських панцирників стримали побідний похід російської армії у самої брами Царгорода. Зрештою, в 1903-1905 роках побила Англія японською зброєю Росію на Далекому Сході. І навіть в сій війні нераз займала вона, наприклад, в питанні *польським* і в справі

проливів, позицію, котру ніяк не можна було назвати прихильною до Росії. Зачинаючи війну, Англія з властивою собі далекозоростю стреміла до двох цілей: офіційної і не офіційної. Перша була – ослаблення Німеччини, друга – ослаблення Росії. Теперішнє положення України не виключає для неї можливості кооперації із Англією. З одної сторони Україна може втримувати експансію Росії до Чорного і Середземного моря себто до Єгипту, з другої – до Персії – себто до *Індії*. А Англія занадто добре розумілася і розуміється на величезній ролі *états tampons* (держави буфера, як Бельгія!), аби не витягнути для себе всіх консеквенцій з географічного положення української республіки. Се географічне положення має в собі ще й *иниший політичний змисл*. Україна може заступити для Німеччини дорогу Берлін-Багдад, котра тепер, по зайняттю англійськими військами Багдаду і Єрусалиму, готова усунутися з-під німецького впливу. Буде Україна союзником Німеччини, то центральні держави творитимуть разом з нею і Туреччиною величезний блок, дві руки котрого, обіймаючи Чорне море, сходитимуться майже у стін Кавказу, загрожуючи Індіям. Навідворот, зверне республіка свій фронт замість на схід – на захід, вона клином вріжеться в блок центральних держав і Туреччини, загрожуючи, як колись Росія, розірвати його в найбільш небезпечнім місці, і з другої сторони творячи охороний вал проти німецької експансії до Малої Азії, Персії та Індії. Як бачимо, міжнародне положення республіки одвирає перед нами найрізномірніші перспективи. Кооперувати ж вона буде і повинна лише з тим, хто для свого політичного інтересу остаточно погодиться з думкою, що Росії яко такої не існує, та що на її полудні повсталала нова держава, котра своєї суверенности не зречеться і в жадні тісніші звязки з бувшою метрополією входити не буде. Погодитися з сею думкою не хочуть ні Франція, ні Італія, бо як одній так і другій потрібна Велика Росія, щоб через Варшаву і Київ служила їм тараном проти Німеччини і Австрії. Може, колись з тою думкою погодиться натомість Англія, як я вже зазначив.

Наразі тими державами, котрі з сею думкою погодилися, і навіть більше, будованню української державної сили активно допомагають, є Німеччина і Австро-Угорщина. З сього факту повинні ми виходити при виборі нашої теперішньої орієнтації.

Ми, слов'яни, вносимо непотрібно багато чувства в політику. Забагато керуємося симпатіями і антипатіями. І для того в нас не люблять німців. Я зовсім не їх безкритичний адоратор. Я так, як, певно, і ті люди, що прикликали їх до краю, уважаю їх прихід за *malum necessarium* (конечне зло). Ліпше б було, якби республіка власними силами справилася з російським наїздом. Не думаю рівно ж, що Deutschland (Німеччина) повинна бути *über alles in der Welt* (понад все в світі). Так само не уважаю Берестейського миру з Росією тріумфом засади національності, як, зрештою, і мир який міг би диктувати Троцький, не був би таким тріумфом. Не здається мені також, що, як думають деякі сентиментальні професори, німецька нація має повісти світові нове Євангеліє. Замикаю очі на симпатії і антипатії і бачу лиш *salus rei publicae* (добро республіки). Сей *salus rei publicae*, думаю, і мав на увазі бувший кабінет, коли він звернувся о поміч до центральних держав.

Будувати незалежність нашої молоді держави, відкидаючи всяку федерацію чи економічне зближення з Росією, відкидаючи на бік всяке *Anlehnung* (опертя) до якої-будь з воюючих груп, спираючися на активну поміч кожної держави, котра в даний момент готова боронити інтегральності республіки проти замахів зі сторони Росії—ось має бути наша політична програма. Її диктує нам здоровий політичний розум, наші історичні традиції і ціла політична ситуація, в котрий край опинився в результаті чотирьох років сеї страшної війни.

Події останніх днів викликали сумніви щодо слушности нашої офіційної закордонної політики. Мимо волі, в не одного з нас зродилася тривожна думка: чи Німеччина є свідомо величезної ваги незалежної української держави? Чи вона підходить до розв'язання сього питання лише з точки видження своїх хвиликових інтересів, не бажаючи палити за собою всіх мостів? Сі сумніви, на жаль, оправдані. На жаль, українське питання, після всякої імовірности, не вирішено остаточно Берестейським миром. Події на західному театрі війни і темп, котрим ітиме консолідація Росії – ось ті важні чинники, що впливатимуть на таке чи інше рішення української проблеми. Але найважливішим з сих чинників є, безперечно, *наша власна сила і свідомість національних завдань*. На жаль, сеї свідомости якраз і не можна в нас

спостерегти! Ідея української самостійності знов зачинає хитатися. А ідея федерації з Росією відкидається (як в правительствених, так і в деяких українських кругах) лише для *даного моменту*. Наслідки нашої неконсолідованості дають вже себе знати! Бесарабія відходить від нас. Справа Холмщини непевна. Непевною є справа Криму, без котрого Україна ніколи не буде самостійною державою, а все чийсь васалом.

Далі може наступити ще щось гіршого, коли ми не сконсолідуємо наші внутрішні стосунки. Сю консолідацію муситься перевести залізною рукою. Наполеон, коли він будував новий порядок у Франції, ішов просто й сміло до своєї мети. Він не лякався брати до свого ковчегу, в котрім він вирятував Францію з революційного потоку, і чистих, і нечистих звірят. Він змусив собі служити всіх. І скоро по 18-м брюмера бачимо ми в юрбі придворних в Тюільрі і нововипечену бонапартівську аристократію і фешенебельних достойників монархії, і бувших жирондистів, і освоєних якобінів, перед котрими ще вчора тремтіла ціла Франція. Як німфа Цірцея, своїм гостям надав їм Наполеон всім одну постать, змушуючи служити собі, своїй, будь що будь, великій ідеї. Шлях, котрим віз ішов, був шлях угоди межі партиями і класами, на ґрунті збереження всіх неутопійних здобутків революції. Сила і блиск держави – була його головна мета.

Ми згинемо, коли не підємо тою самою дорогою! Мусимо згуртувати всі творчі сили краю під синьо-жовтим прапором, пам'ятаючи, що силами самої соціалістичної інтелігенції держави не збудувати. Мусимо бути більше державниками, як націоналістами, пам'ятаючи, що жид, поляк або москаль, що твердо стоять на ґрунті української державности, є її ліпшою підпорою, як українці, що марять про федерацію. Мусимо йти дорогою соціального компромісу, коли хочемо бути безкомпромісовими щодо ідеї української державности. Розуміється, наша угодовість не сміє посуватися аж так далеко, щоб неукраїнські елементи захопили політичну керму в державі. Коли б се сталося, то се був би для нас *casus belli*. Чи сей *casus belli* наступить? Недалека будуччина покаже се. Стоїмо перед загадкою сфінкса, котру мусимо розв'язати, аби потвора не пожерла нас. А се розв'язання не можливе, поки в нас пануватиме той розбрат, який панує тепер. Швайцарська девіза каже: *un pour tous, tous pour un!*

("один за всіх, всі за одного!"). Її маємо взяти за свою, коли не хочемо потонути в калюжі міжпартійних сварок, коли не хочемо прогавити випадково сприяючого нам моменту! Моменту, що, може, вже ніколи не повториться... А передусім не забувати нашого сталого *praetereo senseo*, переказаного нам нашими прадідами, що наложили головами під Конотопом, Соснівкою, Чудновим і Полтавою, під зрошеними кров'ю оборонців мурами Батурина, і не вкладати на наш край наново ярмо, за котре проклинав Богданову пам'ять Шевченко.

Час на нарікання, на вибір орієнтацій минув. Настав час праці і чину. Історія вложила нам в руки дарунок, що його рідко отримують народи. Від нас, в першій мірі від нас, залежить, чи сей рік буде записаний в історії буквами, що, як горицивіт у темному лісі, яснитимуть у вдячній пам'яті нащадків, чи яко рік ганьби, рік національної катастрофи, незнаючої собі рівної...

*Київ, друга полови
на мая 1918 р.*

Дмитро ДОНЦОВ

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВНА ДУМКА І ЕВРОПА

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВНА ДУМКА

„Від вашої найближчої генерації буде залежати слава, яку лишите по собі в історії: вона буде голосною, коли нащадки з честю носитимуть ваше ім'я; навпаки, ганебною буде пам'ять о вас, коли найближча генерація мовчатиме про вас і переможці писатимуть вашу історію. Ще ніколи переможець не мав охоти справедливо оцінювати подоланих. Чим більше він їх понижує, тим справедливішим ставав він сам. Хто може знати, скільки шляхетних діл сеї чи тої нації пішло в забуття через те, що їх нащадків уярмлено, а переможець, відповідно до своїх цілей, видав о них свій безапеляційний осуд”.

Такими словами промовляв колись Фіхте до своїх земляків. Коли ми звернемося з тими словами до нашої нації, то нам зразу стане ясно, чому Україна зникла поволі з політичного овиду Європи. В кривавих змаганнях межі Московщиною і Україною, котрих початок губиться в XII віці (зруйнування Києва Андрієм Суздальським), Московщина лишилася переможцем. Вона робила нашу історію від кінця XVIII віку, вона ж інформувала про нас світ. Для того він до недавна так мало знав про нас!

Занепад України, як самостійної нації припадає на XVIII вік. До того самого часу відноситься і безприкладний зріст Російської імперії, сього „третього Риму”, після слів їх ідеологів. Епоха енциклопедистів і великої французької революції, епоха проголошення „прав чоловіка і горожанина”, засад, якими ми живемо й досі, епоха застала лише Росію на цілім просторі Східної Європи від Білого до Чорного моря. Сей факт занотовано в історії і переказано нащадкам, а все, що було перед ним, зникло з пам'яті Європи так само, як Франція Некера, пудрованих перук

і Марії Антуанети. Україна, як поняття культурне, географічне і політичне перестала існувати, зливаючись з поняттям Росії.

Чи сей стан речей був нормальний? Ні! мимо того, що тривав аж двіста років, він був все чимсь штучним, випадковим. Доводить се не лише буйний вибух народної енергії на Україні в четвертім році війни, що перевищив найсміліші сподіванки, доказує се цілий розвиток української державної ідеї. Для розвитку кожної державної думки важні два моменти: внутрішній і зовнішній, матеріальний і моральний. До першого відносяться: географічне положення, число населення, земельні багатства даного краю; до другого – та воля творити самостійну державу, котра ближче не дасться означити і яка виявляється в безнастанних змаганнях до здобуття або утривалення власної державної організації. Є, однак, ще третій момент, котрий надає певній державній ідеї (навіть тоді, коли їй бракують два перші моменти) надзвичайної сили і відпорности. Се вимоги політичної рівноваги. Лише тим моментом тримаються досі такі держави, як Швейцарія або Бельгія, чи там Данія, завдячують сьому моментови – своє існування по часті і Австро-Угорщина. Колиб ті держави перестали існувати, і були б заанектовані в цілості, або в части дужчими сусідами, то се рівнялося би уярмленню Європи одним паном, одним володарем. Таким паном Європи був свого часу Наполеон I, що заанектував Бельгію і почасті Швейцарію, був пострахом континенту і тримав під своєю властю пів світа. Творення таких імперій загрожувало б політичній рівновазі європейських держав, роблючи їх *vsix* васалами одної. Тому кожна державна думка, що стояла на дорозі здійснення планів європейських імперіалістів, все знаходила в ідеї політичної рівноваги своє оправдання і найвищу санкцію. Кожда така державна думка втілювала в собі якусь ідею, певну історичну місію: та сама Бельгія була охоронним валом Німеччини проти Франції і на відворот, габсбурзька монархія була передною сторожею західної Європи проти Османів. Подібну ідею, подібну місію репрезентувала і українська державна думка, котра також знаходила своє оправдання, свою найвищу санкцію в ідеї європейської рівноваги.

Що се була за місія? Се була охорона Заходу і цілої окцидентальної культури від потопа панмосковізму.

Серед многих проблемів європейської історії, котрі судилося, здається, розв'язати нашій генерації, найважлишою, може, є безупинне пертя Росії до полудневого моря і стремління те досягнути, а тим самим і політичну гегемонію в Європі.

З подиву гідною консеквентністю і упертістю промошувала собі Росія протягом віків дорогу до незамерзаючих морей, лишаючи за собою зруйновані держави і поневолені народи. Вправді, ціль російської політики була ясно сформулована, щойно в так званім заповіті Петра I, але довго ще перед ним, глибоко запали вони в свідомості московських царів, які зробили з них провідну лінію всіх своїх акцій в Європі. Одна велика держава за другою, захищаючи власну екзистенцію, ставила розпачливі зусилля – затамувати московський потоп. Спершу Польша, потім Швеція і Туреччина. Коли ж побідна Московщина, або знищила отсих своїх противників, або їх зізолювала, тоді досягла вона границь осередніх держав. Завдання поздержати небезпечну московську експансію припало в уділі Австро-Угорщині, а відтак Німеччині. Се й було зав'язком великої війни, що почалася в 1914 році. До яких взнеслих цілей не стреміли б Петро I і Катерина II, ведучи свої війни, щоб наблизитися до західної цивілізації, та результат сих воєн – колосальний зріст російської потуги – був для Європи порушенням „*équilibré dans le nord*”. Се далося скоро взнаки. Ряд конфліктів (1790, 1854, 1878, 1887) межі Росією і центральними державами привів, зрештою, і до остатньої війни.

При всіх тих конфліктах західних держав (а серед них Франції та Англії) вдаряє особливо в очі, що кожного разу, коли ходило о ослаблення російської переваги, впливало і українське питання. Кожна держава, що гляділа на знищення російської переваги, як на свою історичну задачу, роздумувалася і над самостійністю України – держави, що належить до найбагатших провінцій Росії, ділить її від Чорного моря і від Константинополя.

Вже Польша мусила признати незалежність своїх, відпалих від неї українських провінцій, щоби в союзі з ними поборювати Московщину (1659 р.). В 1669 і 1711 роках вимусила Туреччина на Польщі і Росії признання самостійности України, аби здобути в сій останній природного союзника проти двох інших. Турецькі плани відбудовання України сягають майже в половину XVIII

віку. Скоро до противників Росії прилучилася й Швеція, що за Карла Густава X і його внука Карла XII заключає оборонний та зачіпний союз з українською республікою, щоби сотворити противагу Московщині, котра поширювалася на північ. Рівно ж і пруському королеві Фрідріху-Вільгельмови II і його канцлерові графови Герцбергови не була зовсім чужою ідея самостійної України, як і великому лорду-протекторові британської республіки, Оліверу Кромвелю. Здається, та ідея займала і великого Корсиканця. Коли в 1854 р. справа великодержавного становиська Росії в цілім його значенні для Європи знов стала актуальною, проекти відбудовання України виринають в деяких політичних кругах Німеччини (пр. в партії Бетман-Гольвега). Тій ідеї не судилося тоді бути зреалізованою, але вона віджила знов, коли Росія в 1887 р. захотіла зробити новий крок по дорозі до Константинополя (проект Бісмарка-Гартмана). Також в останніх часах, кілька літ перед війною, стала та ідея, особливо в Австрії, предметом міркувань у політичній літературі. В остатніх роках війни займалися, зрештою, сею думкою в Англії і Франції, надаючи, щоправда, українській ідеї не протиросійський, а протинімецький характер.

Можна вже а ргіогі прийняти, що питання, яке все виринає, як тільки гамування російської переваги ставало на денному порядку європейської політики, не лише в головах дипломатів, але й в дійсності стоїть з сею перевагою в причиновім зв'язку. І так є дійсно. По-перше, ціле великодержавне становисько та імперіялістична політика Росії були б не мислимі без посідання України, на якій спочиває ціла економічна й політична сила Росії. По-друге, без України не могла би Росія цілком мати до розпорядимости бельгійських, французьких та англійських міліярдерів; тих міліярдерів, котрі їй до-звляють удержувати на відповідно високім щаблі свою збройну силу. Крім того, є історичним фактом, що лише втілення України уґрунтувало домінуюче значення Росії у слов'янстві та сотворило підставу для панславістичного [recte панмосковського] руху. Щойно при кінці XVII в., коли Україна тріпотіла в цупких обіймах сягаючої до Чорною моря Московщини, повстала байка про „історичну місію" Росії визволяти слов'янські народи. Щойно тоді почали балканські слов'яне звертати благаючі погляди на далеку Москву, котра виступає з да-

лекосхідними планами, упервий раз щойно в 1672 році. По нещасливій битві під Полтавою (1709 р.), коли по 50-літах безперервної боротьби підпорну силу України зламано, стало здійснення Петрових мрій чимсь можливим. Конечні передумови воєнних цілей Росії в 1914 р. положено таким чином в той день, коли підприємство Карла XII і Мазепа знайшло, перед двома століттями, свій несподіваний і страшний кінець.

Нам можуть закинути: чи на часі тепер, по перевороті в Росії, розглядати українське питання на тлі міжнародніх відносин? Чи на часі розглядати українську державну думку, як постулат європейської рівноваги тепер, коли хитається і паде російський імперіялізм, коли відносини межі націями, здається, полягатимуть не на взаємній неутралізації, тільки на обов'язуючих всіх договорах. На се можна відповісти, що, по-перше, українська ідея представляється по розгромах Росії не лиш як охоронний вал проти російського, але й проти німецько-австро-польського імперіялізму. По-друге, забувається що межі демократизацією і імперіялізмом нема непримиримих суперечностей; що імперіялістичну політику провадила і провадить демократична Англія, Французька республіка і Північно-американська федерація, що отже не можна з певністю твердити, що російська демократія конче робитиме виїмок у тім відношенні. Тим більше не можна, що не лише кадети і трудовики (Керенський!), а навіть Плеханов, Дейч, Алексинський та інші соціялісти з переконання – апостоли імперіялізму. Зовнішня політика держави дефініюється не її формою правління, а її географічним положенням. „Наклін до територіяльної *експансії*, – каже в одній своїй книзі Свен-Гедін, – подібний *ДО СИЛИ* природи, за котру не можна робити *відповідальними* поодинокі особи”.

Так само, як Англія стреміла й стремить до сполучення Египту з Індіями через Малу Азію в одну цілість, так само, як Сербія стреміла й стремитиме до моря, а Польща до Данцігу, так само, мабуть, і Росія не так скоро покине свої константинопольські плани, поки її напроваджує на них біг ріки Дніпра, Буга і ростуче економічне значення України. А коли так, то і українська державна ідея, – як ідея охоронного валу проти Росії, не тратить свого значення, як постулат європейської рівноваги.

Сей момент української державної думки і має бути темою цієї брошури разом з двома іншими: матеріальними і моральними, географічно-економічними передумовами української державности і тими, що полягають у свідомій і доцільній волі нації вибороти собі державну незалежність.

Обнятий одною загальною ідеєю зусиль цілого ряду поколінь вибороти незалежність нації, се задачею автора.

РОЗВІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ДУМКИ*

1. Розвиток до занепаду староруської держави

Ідея української державности вродилася НА світанку європейської історії. Стремління до власного політичного життя виявлялося в українській нації в різних формах: спершу в будіванні таких державних організмів, як Київське князівство, Галицьке і Володимирське королівство (до половини XIV віку) та Гетьманщина (1654-1734), далі – в формі автономної провінції під зверхністю чужої держави (1734-1781), то знов у кривавих, періодичноповторюваних повстаннях проти кожної держави, що силоміць підбили собі Україну (змагання проти Литви, Польщі і Росії), коли знеможений і вичерпаний безнастанною боротьбою край, – подібно як по 30-літній війні Німеччина, – лежав безсильний і зрушений, зачала українська самостійницька думка шукати собі нових доріг. Се були дороги тайних товариств і підземної ПРОПАГАНДИ. З початком 20-го віку (1905 р.), коли в Росії, заносилося, як здавалося, на нову еру, на еру легальної національної боротьби, український рух прийняв форми, подібні до національних рухів у Західній Європі по 1848 році: народно-просвітну, організаційну і парламентарну діяльність. В останніх літах, у роках війни і революції, українство знову пішло на шлях легальної боротьби, виступаючи одверто зі своїми правно-державними ідеалами. Форми сеї боротьби отже мінялися, як мінялися і державні форми, в рамках яких отся боротьба велася. Мінялися, як, зрештою, всюди, і ті суспільні класи, що виступали як носителі і передові борці державних аспірацій нації, але

* Пор. твори: М. Костомарова, І. Соловєва, А. Брікнера, І. Х. Енгеля. М. Грушевського, Бар. Нольде: „Очерки русскаго госуд. права" та проф. Сергієвича „Русскія юридическія древности".

ціль тих аспірацій лишалася одна й та сама. Сею ціллю було здійснення раз слабше, раз сильніше відчуті потреби великого народу, вибороти незалежну, власну державну екзистенцію.

Вже в 10-му віці нашої ери злучилися різні східнослов'янські племена, що сиділи по обох сторонах Дніпра, в одну руську державу зі столицею в Києві. Спільна небезпека зі сторони кочових орд злучила ці землі в одну державу під проводом фахових державоположників – норманських князів. Ця держава, що складалася з різних напівсамостійних уділових князівств під зверхністю Великого київського князя, досягла свого найбільшого розквіту за Володимира Великого. Сей князь, що потрапив далеко від своїх границь тримати орди степовиків, злучив свої народи в одну більшу цілість вузлами запозиченої русинами¹ з Візантії культури і релігії, оживив торгово-політичні зносини Києва зі західноєвропейським світом, відтягнув, одначе, князівство Володимира від одностороннього впливу візантійської культури і відкрив шлях від Києва на захід, а спеціально – до Риму. Се визначило пізніше напрям цілого культурно-історичного розвитку України і привело до розквіту буйної західноєвропейської культури на її землях.

Суперечність між зовнішньою експансією держави та її внутрішньою консолідацією втримав сей інтересний культурний процес і, що найважливіше, допровадив до політичного ослаблення Володимирової держави. Зміцнення північних (російських) князівств, котрі вже тоді хотіли здобути собі політичне першество Києва (зруйнування Києва російським князем Андреем в

¹ Ім'я „Україна“, „український“, хоч постало вже в XII віці, стало поширеним, як назва руського народу, не скорше як у XVII віці: зміна імени, не є чимсь безприкладним в історії (приклад Румунії, що передше звалася Молдавією, згл. Валахія). Зрештою, ціла ся kwestія номенклатури і сполучений з нею спір про яzikову і народну відрубність Українців від Москалів має для оправдання державних претенсій перших, другорядне значення. Приналежність до різних націй не перешкоджає швайцарським німцям, французам та італійцям творити одну державу. З другої сторони, ближче свояцтво Німців з голландцями, котре ще донедавна виявлялося в спільнім імени (майже до 1600 року уходила голландська мова за німецьку — „dietsch“, по англійськи „голландський“ досі буде „dutch“), — не перешкодило тим двом племенам одної і тої самої нації організуватися у дві різні держави.

1169 р.) – завдало київській державі невилічиму рану, від котрої вона під ударами татарів поволі й вмерла.

По здобуттю татарами Києва (1240 р.) віджила українська державна думка знову в формі галицько-волинської держави. Ся держава брала живий уділ в історії Заходу, а її князі підносили навіть претенсії на австрійський престол. Але й тій державі судилася та сама доля, що й її попередниці. Галицьку державу повалила та сама татарська інвазія. Українські території дісталися по часті під панування Польщі (Галичина), почасти – Литви (Волинь і Київщина). В Литві положення українства було ліпше. Вищий культурно-український елемент (разом з Білорусинами) здобув собі незабаром домінуюче значення в державі. Українська (взгл. білоруська) мова панувала при дворі литовських князів, у приватнім життю магнатів, ба, навіть в литовським законодавстві і судівництві. Цілком певно, що невеличкий числом, нижчий культурою литовський нарід мусів би згодом уступити й політичний провід в державі руському (взгл. білоруському) елементу, колиб сувора конечність не змусила Литву шукати получения з Польщею.

15 серпня 1385 р. злучив литовський князь Ягайло (який міжтим став польським королем) свої литовські (та білорусько-українські) землі з польськими. Се дало гасло до розпучливої боротьби о першенство в державі між (католицьким) польсько-литовським і (грецьким) українським елементом, – боротьби, котра скінчилася на користь Польщі в битві під Вількоміром 1 вересня 1525 р.). В тій битві згинула майже ціла українська шляхта, а українсько-державні аспірації здушено в зародку.

По сій битві втілення українських (і білоруських) земель до Польщі було лише чистою формальністю. Так прийшло буцім-то до добровільного акту Люблінської унії в 1569 р., яка злучила Польщу, Литву й Україну в одно політичне тіло під проводом першої. Політична комбінація, котра не проіснувала навіть сто років. Збудована на руїнах української державної ідеї, ся комбінація розвалилася 80 літ пізніше, коли українська державність робила за Хмельниччини перші кроки на дорозі свого відродження.

2. Українська республіка (1654-1734)

а) Союз із Московщиною

Положення нової польської провінції не було того роду, щоб вона могла погодитися з доконаним фактом. Ще не згасли традиції колишньої самостійності, щойно втрачена рівноправність Українців в Литві, зрештою конфесійні різниці – все те не давало українцям з легким серцем допасуватися до зовсім чужих їм відносин та уряджень Польщі. Тодішня Польща, горда своєю культурною та мілітарною вишчістю над Сходом, недооцінювала відпорну силу українського народу. Наклін молодій республіці до експанзії, свідомість, що перед нею стоять великі історичні завдання, не лишали її часу займатися менше приємними внутрішніми стосунками держави. Завданням дня було беззвглядне злиття всіх трьох народів в одну велику польську націю. Щодо України ся справа не повелася. Вже того самого віку, коли переведено унію, почалися на Україні повстання, котрі лиш через ужиття великої воєнної сили могли бути здавлені. Останнє з тих повстань, під проводом Б. Хмельницького (1648 р.), привело, зрештою, до повного відпаду зревольтованих провінцій і (1654 р.) до проголошення української республіки, котра, в безперервних боротьбах на трьох фронтах – проти Польщі, Московщини і Криму – зуміла повних сто літ утриматися незалежною. Програма повстанців спершу не мала за ціль відділення від держави. Навпаки, їх бажання не йшли поза границі національної рівноправності вищих верств української нації та їх релігії, і ще територіяльної автономії краю (Зборівський договір, 20 серпня 1649). Та на таку радикальну зміну своєї конституції тодішня Польща не була вже спосібна. З другої сторони, революція виросла понад голови її провідників. До неї прилучилася не лише шляхта і Запорожжя, але й сотки, тисячі селян-кріпаків. Вони, ті останні, й накинули Хмельницькому свою власну програму. Ся програма була: скасування панщини, і усунення польських панів-дідичів з України. Іншими словами: ліквідація *цілої*, започаткованої за часів Люблінської унії, колонізаційної політики республіки і зречення з провідної ролі польського елемента в полудневих провінціях держави. При таких услів'ях всяка угода між Поляками та Українцями була лише завішенням зброї. Логіка подій і несподівана колосальна сила нації попхнула провідників руху на шлях боротьби за незалежну українську державу. Богдан Хмельницький часто називав себе „князем”, а свій край, котрий

після нього мав простягатися „аж по Львів, Холм і Галич”, – „князівством”. Зв’яз з Польщею розірвано – і на полудні Східної Європи постав зненацька новий державний твір, правда, ще правно не признаний, але який опирався на велику, побідну армію. Появлення нової християнської держави зауважено молдавинами і сербами, котрі послали своїх послів до Хмельницького. Туреччина, Московщина, Семигород, Молдавія і Волохія, рівно ж і Швеція зразу оцінили ціле значіння нового політичного чинника на Сході Європи, що міг бути дуже помічним їх політичним планам. Україну втягнуто у заколот міжнародних конфліктів тодішньої Східної Європи, які вона стреміла використати для справи своєї незалежності. Але тій незалежності нової, ще несконсолідованої вчора ще неіснуючої держави, бракувало солідного *опертя*. Се опертя думав знайти Хмельницький в союзі з тою чи іншою з сусідних держав. По невдалих спробах з Туреччиною заключив гетьман союзний договір з Московщиною. Російські вчені називають сей договір „присоединенієм Малороссіи”, представляючи справу так, немов то Хмельницький свідомо стремів до такого власне розв’язання справи, тим часом, як се „присоединеніє” наступило шойно пізніше, і в планах гетьмана ніколи не лежало. Вже побіжна аналіза Переяславської умови з 17 січня 1654 року показує цілу безпідставність тверджень російських учених.

Переяславський договір був, після своєї правної природи, добровільне отримання двох незалежних держав на підставі реальної унії, в значенні, яке надає сьому поняттю модерна наука, себто, що лише фізична особа монарха була обом державам спільною². Україна зовсім не творила одної держави з Московією. Вона була лише, як се стояло в царському післанню, „принята під Нашу Високу руку і зобов’язалася служити Нам, Нашому синові і Його наслідникам”, – отже признавала лише московського царя своїм паном. Друга обставина підкреслює се ще остріше, і Укра-

² Реальна унія, в противенстві до персональної, заходить тоді, коли одна й та сама особа (або дінастія) є пануючою в обох державах не випадково, через осібні в кожному краю закони престолонаслідства (як се напр. було в Англії та Га-новері в 1714—1837 роках), а на підставі умови через спільне обом державам право престолонаслідства. Спільність інших органів влади буває при реальній унії, але може й не бути.

їна по „присоедненію" не підлягала жодним загальнодержавним інституціям (як пр. Кroatія підлягає до певної міри пештському сойму). Вона творила „землі гетьманського рейменту", у відрізненню до земель царського правління; урядові зносини з нею провадило московське правительство через „посольські прикази" (міністерство заграничних справ), відтак через „иностранную коллегію", отже, таким самим способом, як з чужими державами. Після умови затримала Україна власну адміністрацію, судівництво, законодавство (через гетьманські „універсали"), військо і церковну організацію. Голову республіки (як і інших урядників) вибрано на ціле життя, затвердження царя не вимагалось, що особливо цікаве, Україна посідала навіть певне право самостійних дипломатичних зносин з чужими державами, з чого, як побачимо, вона дуже часто і охоче користалася. Окрім двох, вже згаданих елементів держави – власної території і зверхньої влади на ній – не бракувало Україні і третього: українську націю признано „політичною нацією" і московські царі зверталися до неї як до „нашого малоросійського народу", підкреслюючи тим самим її відрубність. Права української держави були, отже, ширші, як навіть управління Угорщини в подвійній монархії.

Новий союз, про котрий його творець, Хмельницький, думав, як про щось переходове, не тривав довго. Забагато сил працювало в протилежному напрямі, аби сей неприродний зв'язок міг існувати без заколоту. Українська нація занадто зрослася зі західноєвропейською культурою, щоб з легким серцем кинутися в обійми напівазійської деспотії. „Присоединеніє" наступило з тяжкою бідою. У многих містах, як свідчать самовидці, боярів, що прибули для відобрання присяги „гонили палицями". Київський митрополит та архімандрит Київо-Печерської Лаври казали, що готові „скорше вмерти, як присягнути цареві". Українське духовенство поважно заперечувало релігійну спільність з Московщиною. Лише як сувору конечність, прийнято союз з Московією, який при першій нагоді готові були розірвати.

Ся нагода скоро з'явилася. Велике завдання, що собі поставила Україна, було – як вже згадано, з'єднання всіх українських земель „аж по Львів, Холм і Галич" під владою гетьмана. Ще більше! Добре спільне життя з Білорусинами на Литві привело до піднесення українських аспірацій також і на білоруські землі.

Але здійсненню сих аспірацій перешкоджала Москва, яка сама мала ті самі претенсії. Протівно, вона була не від того, щоби частину українських земель лишити при Польщі, аби бути тим певнішим паном на решті української території. (Опріч того для Москви була Україна лише розгоною дошкою для її заборної політики супроти Турції, тому незалежність України була для неї сіллю в оці. Всі ті обставини мусіли допровадити до розриву з Московщиною. На Україні почалася доба горожанської війни, в якій брали участь всі сусіди, – доба надлюдських зусиль української нації, що злучена раз з одним, раз з другим з тих сусідів, з незламаного волею старалася осягнути свої цілі – державну незалежність. В сих замішаннях, очевидно заломлювався не раз Переяславський договір раз одною, раз другою стороною. Україна не хотіла нічого знати про яку будь злуку з Москвою, знова ся остання хотіла її звести до ролі своєї звичайної провінції. Все ж таки договір двічі відновлювано (17. X. 1659 та 22. VIII. 1728 pp.), і він ухотив аж до смерті гетьмана Данила Апостола (1734 p.) за конституцію української держави.

Значіння переяславської умови для історії української державної думки полягає на тім, що вона була першим пактом інтернаціонального значіння, який Україна – від часу втрати своєї незалежності – заключила з другою державою. Се вже не була угода (як прим. Зборівський договір) межі „Військом Його Королівської Мости Запорозьким" і його правительством, але дипломатичний трактат, на заключення котрого дві незалежні держави дали свою суверенну волю. „Переяславські статті" стали історичною традицією, за котрою йшли многі пізніші визвольні рухи на Україні.

б) Союз з Польщею

Довге співжиття України з Польщею і Литвою, мимо упослідження українського народу, зробило великий вплив на його культуру і на формування його політичних ідеалів. Не для одного українського шляхтича була недосяжним ідеалом „золота свобода" польської шляхти, а державна організація Польщі була гідним наслідування взірцем. Се й було головною причиною, що зараз-таки по смерті Хмельницького (в 1657 p.) допомгла вибиватися вгору сильній партії, що змагала прилучитися назад до Польщі. Другою причиною був вже згаданий опір московського

правительства проти політики Хмельницького зробити з усіх українських земель міцний державний організм під гетьманською зверхністю. Сю політику сподівалися тепер реалізувати українські провідники (головно новий гетьман Виговський), в порозумінню з Польщею. Приймалося, що з тою останньою легше тепер було б пактувати, як перед втратою України. Так прийшло до голосної Гадяцької умови, 16 вересня 1659 року. Наміром творців сеї умови було збудувати конституцію Польщі, до котрої прилучилася тепер Україна, на засаді тріялізму. Королівство Польське, Велике князівство Литовське і покликане до життя нове Велике князівство Руське (українське) мали творити складові частини республіки. Трактат поширював територію князівства Руського майже на всі етнографічні землі, замешкані українським племенем, на Полтащину, Чернигівщину, Київщину, східну частину Волині і полудневу половину Поділля, разом три польські воєводства. Король мав вибиратися всіми трома народами. Кожда частина республіки мусіла, правда, зречтися права самостійних дипломатичних зносин, але, зрештою, користало руське Вел. князівство з усіх прав суверенної держави. Зверхня влада спочивала в руках вибраного гетьмана. Найкраща законодавча власть належала українському соймови, вибраному населенням всіх трьох воєвідств. Далі мала дістати Україна: власного канцлера, маршала і скарбничого, всіх трьох з гідністю сенаторів, власну монетарію і військо. Панські відділи не сміли стаціонувати на Україні, або мусіли бути під командою українського гетьмана, коли їх присутність на Україні вимагалася воєнною konieczністю. Опріч того умова передбачала засновання двох українських університетів, гімназій, колеґіїв, свободу преси, грецької віри і заложення друкарень.

Коли б ми хотіли шукати аналогій до гадяцької умови, то її можна було б порівняти, *mutatis mutandis* – з обов’язуючою нині конституцією Австро-Угорщини. Впрочім, устрій державний Польщі – Литви – України так само тяжко зачислити до якої будь категорії державних получень, як й устрій Габсбурської монархії. В кожному разі була се реальна унія в тіснішому розумінню, бо не лише особа короля була спільною всім трьом державам, але деякі інші органи власти (сойм республіки і сенат). Рівно ж бракувало кождому з членів союзу, як вже зауважено вгорі, права

дипломатичних зносин. Одначе отсі ограничення не зменшували державний характер Великого князівства Руського так само, як брак права заключувати міжнародні трактати не перешкоджає Угорщині бути незалежною державою.

Творці нової тріялістичної республіки були щиро переконані, що Гадяцький трактат заініціює нову добу в житті української нації. В 1658 р. вислало українське правительство універсал до всіх європейських дворів, в котрому пояснювалися причини розриву з Москвою і Україна „кликала Бога на свідка“, що вона була змушена „розпочати справедливу оборонну війну за свободу і шукати помочи у сусідів, аби скинути зі себе московське ярмо“. Нова доба в українському житті заповідалася як найкраще. Дві московські армії під проводом двох князів, що мали покарати „зрадника“, вирубував Виговський в пень (під Конотопом і Сосновкою), московських воеводів на Україні або вимордовано, або вигнано, і Україна знов була більша. Але гарний будинок Польської республіки, обновиленої в крові українських повстань, завалився так само скоро, як і повстав. Час, що минув від того дня, коли Україна була звичайною польською провінцією, показався за короткий, щоби він міг переконати польську шляхту в добродійствах нової конституції. Не всі Поляки стрінули Гадяцьку умову з захопленням. Много боялося (і мали рацію!), що нове Велике князівство не занедбає піднести свої пре тенсії і на решту українських територій, не обнятих гадяцькою умовою. До того ще попала Польща в міжнародні замішання (з Турцією та Швецією), котрі приневолити її шукати порозуміння з Московщиною. При таких обставинах не могла Гадяцька ідея, з натуре речи ворожа Москві, знайти серед польських політиків багато прихильників. Тодішня Польща була вже за слаба, аби вона могла жертвувати свої сили для далекосяглих великих планів повстання, що почалося проти Москви на Україні, тому не зазнало відповідного попертя з польської сторони і було здавлене. Гадяцький договір скінчився фіаском. Спроба відновити його (Чуднівська умова Юрася Хмельницького з Польщею, 8 вересня 1660 р.) також не мала успіху.

Лінія польської політики, котру відтак засвоїла собі Московщина, – здусити всі прояви самостійницької думки на Україні, – робила беззглядними всякі зусилля останньої здобути свою

незалежність, опираючись на одну з тих держав проти другої. Але так само безвиглядним було підбиття цілої України Польщею або Москвою. Небезпека, котра грозила обом тим державам від консолідації України приневолила колишніх ворогів до заключення Андрусівського договору (в 1667 р.), яким край безперестанних повстань поділено на дві часті: Дніпро став границею між Польською республікою і Московським царством, наслідком чого Україну розшарпано.

Від сього, страшного в історії нашого края момента, всі змагання розбитого на часті народа о нове здобуття минулої єдності і незалежності, звертаються у зовсім інший бік. Ті змагання мали однак лише переходовий успіх і обі частини України жили аж до упадку Польщі, коли правобічна Україна (опріч Галичини) також припали Росії, – кожда своїм осібним життям.

Щоби правдиво оцінити гадки Гадяцької умови, належить прочитати ті умови (Зборівську 1649 р. і Білоцерківську з 1651 р.), в котрих Україна пару літ назад бачила здійснення найвищих своїх політичних ідеалів.

Щойно тоді зрозуміється, який колосальний поступ у розвитку української державної думки представляв твір гетьмана Виговського. Ми навчимось цінити сей твір ще вище, коли згадаємо, що ідея Великого князівства Руського, обіймаючого майже цілу етнографічну українську територію, зродилася в нації, що перед 300 літами стратила державну самостійність і яка, розшматована межі Литвою і Польщею, майже двіста літ не жила спільним життям. В Гадяцькій умові бачимо рівно ж, правда, несміливу, але першу пробу сотворити з незалежної держави на Дніпрі греблю проти грізної сили зростаючої Московщини. Внутрішній змісл української державної думки знайшов тут своє перше інтернаціональне признание.

в) Україна і Туреччина

Османська держава грала в українській історії величезну ролю, зовсім відмінну, як серед інших слов'янських народів. Як протектор з'явився півмісяць на Україні в XVII віці і як оборонець вільномодних змагань її народу. Андрусівський мир межі Польщею і Росією (в 1667 р.), котрим обі держави обов'язалися взаємно тримати на узді розшматовану Україну, спровадив українських політиків на дорогу, досі ледве їм знану. По російсько-

польській угоді не можна було вже балансувати межі сими двома державами і очі українських патріотів звертаються поволі до Порти. З її поміччю надіються вони досягти свої ідеали. Туреччина все зі заздрістю гляділа на спроби інших держав стати твердою ногою на берегах Чорного або Азовського моря. Спершу се була Польща, яка посувалася в напрямі до сього побережжя. Тому кримський хан (васал султана) був усе готовий підтримувати збройною рукою всі українські повстання проти Польщі. По 1654 році виріс для Туреччини на півночі новий небезпечний ворог – Москва, яка, здавалось, переймала на полудні завдання, що були не під силу Польщі. В Константинополі догадалися скоро, що нарушена перевагою Московщини східноєвропейська рівновага найліпше може бути привернена назад через відбудування незалежної України. Отже політичні інтереси Туреччини і України сходилися тут разом. Вже Хмельницький піддався був під протекторат султана, котрому він, як свому союзникові, зложив навіть присягу вірности. Але ідея союзу з Туреччиною знайшла свого найвиднішого й найзавзятішого оборонця в особі гетьмана Петра Дорошенка. В 1669 році заключив він договір з султаном, котрий був, властиво, воєнним союзом. Загрожена зі заходу і зі сходу Україна не мала часу виробляти собі, передуману до дрібниць, Конституцію. Мимо того, самостійницька ідея, – суть і ціль Дорошенкової політики, – ясніє виразно в договорі з Туреччиною. З цісарсько-оттоманського послання до гетьмана виходить, що Україна вступала в такі самі відносини до Порти, як Молдавія або Волощина, себто у відносини васала "Посилаю вам, – стояло в листі султана, – гетьманську булаву і прапор не на знак підданства, лише як знак приятельства і на пострах нашим ворогам". Дорошенко відповів, що його нація не є ані невільником, ані васалом, та що вона хоче бути свобідною. Переслани йому символи його гідности він уважає за „знак союзу межі Україною і Портою", котрий особливо має бути скріплений поміччю, що її принесе Україні турецька армія. Обидві договірні сторони годилися, отже, щодо правно-державної оцінки пакту, котрий був звичайним приреченням оборони, даним одною суверенною державою другій. Межі пунктами сього пакту особливо цікавий той, який говорить, що „ані султан, ані хан не

сміють без порозуміння з гетьманом заключати які-небудь умови з сусідніми суверенами".

Довгі війни з Польщею і Росією, в які замішалася Порта внаслідок її договору з Україною, спочатку були дуже успішні і ціла Україна, котру Дорошенкови удалося знов з'єднати, стала на час зовсім самостійною державою під номінальним тільки протекторатом султана (1672 р.). Українська державна думка святкувала свої найбільші тріумфи. Погроза Порти польському послови, що „її слова і честь накладають на неї обов'язок дотримати віри Україні, яку вона перед цілим світом обіцяла боронити", – стала дійсністю. Проте українському гетьману, певно, одній з наймудріших голів свого часу, не судилося дожити повної реалізації своїх сміливих планів. Сили Османської держави, що тоді знаходилася у війні з пів світом, не вистарчали, щоби боронити успішно нову велику провінцію. Двічі відновляла Порта свій союз з Україною, але була-таки приневолена зректися своєї цілі – відреставрування України. Ще в 1677 р. з'явилося турецьке військо на Україні разом з армією Юрася Хмельниченка, котрому султан надав титул князя, – але їм не судилося досягнути тривалих успіхів. Пересунення сил на користь Московщини було очевидне. В 1699 р. залишила Туреччина своє підприємство офіційно. Межи нею, з одної сторони, а Польщею і Росією, з другої, заключено мир, на підставі котрого Туреччина зреклася своїх претензій на українські землі. Лише маленька епізода зайшла 12 років пізніше, що дала привід думати, що все-таки не зовсім залишила Туреччина свою українофільську політику. В 1711 році, в третім параграфі мирного договору межи Петром I і султаном постановлено, що московський цар не мішатиметься на будуче у внутрішні справи України. Сей параграф, втягнений на жадання Українців, уложено, одначе, дуже неясно, так, що Петрови I. кілька літ потім було досить легко (між іншим, з поміччю англійського посла при султанським дворі) витолкувати сей параграф так, немов він мав відноситися лише до польської України.

Українські післанці, розуміється, напастували султана і пригадували йому, що після Прутського миру „*Ukraine ab utraque parte Boristhenis sit ab omni extera dominatione libera*", що сього і тогочісна Україна має бути вільною від всякого чужого пано-

вання; але надаремне! Сила відтягнутої в дефензиву Туреччини, так як і Польщі, хилилася до упадку.

Се була вже друга велика держава, з котрою злучила свою долю Україна, щоб з оружжям в руці зупинити силу російської експанзії. Показалося, що і на неї покладані надії завели. Українська самостійницька думка дізнала тяжкий, але не невилічений удар.

г) Україна і Швеція

Запутане політичне положення Східної Європи в XVII віці, сеї доби всіх проти всіх, привело до наближення України до Швеції. Проти претензій Польщі і Московщини, боронила свою екзистенцію Україна і своє великодержавне становисько Швеція. В першій випадку ходило о посідання чорноморського побережжя, в другім – о домінуюче становисько над Балтиком. До двох, поборюючих Польщу ворогів (Україна і Москва), прилучився в 1655 р. і Шведський король Кароль Густав. Се змінило цілком політичну ситуацію. Цар уважав Шведів за більш небезпечного ворога, чим поляків. А що він сподівався, крім того, здобути польську корону, на що йому натякали самі Поляки, то він заключив з польською республікою у Вільні, (3 жовтня 1656 р.) завіщення зброї, щоб зробити свого небезпечного суперника над Балтиком нешкідливим. Се нищило цілий план українського гетьмана. Його план був за всяку ціну поборювати Польщу, аби прилучити до себе також Правобічну Україну. Хто pomoже йому сей план доконати, було йому байдуже. Не хотіла сього зробити Москва, що бажає тепер йти власною дорогою, але за те знаходив гетьман у далекій Швеції можливого союзника, котрого політичні цілі покривалися з планом гетьмана. Лють на царя міцніла на Україні ще й тому, що українських післанців не допущено до переговорів у Вільні. В тій нетактовности московського правительства угледіли Українці порушення своїх прав і приниження значення України, як суверенної держави. Пертракції зі Шведським королем зачалися; Карло Густав признав цілковиту самостійність України, котра мала стояти в таких самих відносинах до Швеції, як Курфюрст Бранденбурський або Курляндський герцог до Польщі. Шведський Король був готовий навіть признати Хмельницькому титул князя Київського і Чернігівського і як гетьмана Запорізького війська. Шведсько-

український союз розширився також через приступлення нових членів: 20 жовтня 1656 року заключено умову, в котрій брали участь, окрім Карла Густава і Хмельницького, Бранденбург і Семигород. Змістом умови був поділ Польщі. Шведський король мав держати Великопольщу, Помор'я, Лівонію, Литву і частину Білої Русі; курфюрст – польську частину Пруссії; Ракочий – Малопольщу з Краковом і Хмельницький всі українські і частину білоруських земель. Свої зносини зі Шведами, розуміється, укривав гетьман перед царем, але свої війська він посилав на підмогу Ракочому і королеви Шведському. Повстала досить дивна ситуація, що з двох держав, маючих одного і того самого пануючого – одна (Україна) завзято підтримувала ворогів другої (Московщини), а її союзників (Польщу) побороювала зі зброєю в руці. Звичайно, непослух Хмельницького викликав велике обурення в Москві, з волі котрої гетьман дозволяв собі глумитися. Відносини межі царем і гетьманом загострювалися. Але до розриву наразі не прийшло, бо дня 27 липня 1657 р. старий гетьман вмер. Його наслідник Іван Виговський, сей, що в 1659 році заключив голосну Гадяцьку умову з Польщею, спершу продовжував політику Хмельницького. Союз з Швецією відновлено і затверджено на соймі в Корсуні. Спеціально було ще раз підкреслено, що Українці є „свобідним і нікому непідлеглим народом" (*pro libera gente et nulli subjecta*).

Ми вже бачили, що вже рік пізніше шукав Виговський щастя свого краю в новім отриманні з Польщею. Причини, що його спонукали залишити вже розпочату акцію з Швецією, лежали в тім, що Швеція тоді саме знаходилася в дуже грізнім положенні. На неї напали рівночасно не тільки Поляки й Москалі, але також і Данці. Заскочена зі Заходу, вона мусіла залишити свої далекосяглі проекти на Сході. З тим моментом історія Швеції та України іде різними шляхами. Обі отсі країни стрінулися знову на своїй політичній дорозі щойно пізніше, в той час, як їх доля попала в руки людей, що належали до найвидатніших особистостей світової історії: Карло XII і Мазепа³. Се було підчас великої Північної війни.

³ Трагічна фігура Мазепи, котрий велике історичне завдання ХХ віку хотів розв'язати ще в XVIII-ім столітті, стала одною з найулюбленіших персонажів європейської літератури, штуки і навіть музики. Готшалль, Фрайліграт,

Тодішнє інтернаціональне положення Європи було разючо подібне до часу з 1914 року. Московщина, ведена залізною рукою Петра I, розвинула колосальну силу, щоби досягнути береги Чорного і Балтійського моря. І так само, як в 1914 р., стали на її послуги дві великі держави – Польща і Данія, аби знищити перевагу Швеції. Міцна Швеція на півночі і незалежна Україна на півдні, що готова була йти з кожним противником Росії, – ось були вороги, яких передовсім треба було поконати, щоби збудувати нову європейську потугу – Російську імперію. Зріст Росії, що вийшла зненацька зі свого замкнення, щоби брати діяльну участь в європейській історії, сильно вразив старі держави континента. В тих, власне, часах виринула ідея "північної рівноваги", котрої прихильники брали сторону Швеції. Молодий Шведський король, якого дипломатичні спосібності недооцінювали нащадки, думав, що російський напір в напрямі до Балтійського моря, далось би, може, найліпше знеутралізувати через підтримування українських самостійницьких змагань. Час сприяв сьому планови як найкраще. Політика Петра I, що нехтував стародавними, запорученими умовами, правами української республіки знов вивів там на арену людей, що хотіли силоміць позбутися зненавидженої царської зверхности. На чолі тих людей став сімдесятьлітний гетьман Мазепа. Межи ним і молодим Шведським королем, як за часів остатнього діда, прийшло до збройного союзу. Головні пункти договору були: 1) Оборона Карлом XII Мазепа та його краю; 2) взаємна військова поміч; 3) застереження, що ані мир, ані завішення зброї не може бути заключене без узгляднення України і 4) тільки на тих услів'ях, що Україні, визволеній з під власти царя, будуть привернені ті старі права і привілеї. Сей договір, що мав забезпечити на довший час державню екзистенцію України під протекторатом далекої Швеції, не мав довгого віку. Мимо добре передуманого плану, мимо прихильного до Шведів відношення українського населення і війська, мимо досконалих воєнних приготовань Мазепа, мимо, зрештою, помочи 7 000 гетьманських військ і

Гюго, Байрон, Пушкін, Словацькі і ціла плеада інших українських, Шведських, польських, чеських і російських поетів писали про Мазепу. Він же ж натхнув чудові табло Гораса Верне, Луї Буланже, Шассеріана та інших. Йому присвятив свою захоплюючу симфонічну поезію Фрідріх Ліст.

15 000 запорожців – підприємство Карла і Мазепи, завдяки нещасливому збігу непредвиджених обставин і завдяки заведеним надіям на турецьку і польську поміч не повелося. Союзницьке війсьсько знищено під Полтавою (1709 р.), судьбу похода рішено. Та мимо сього, ані Українці, ані їх новий протектор не уважали свою справу за страчену. Вже в слідуючій році договір межі Швецією і Україною відновлено королем і Пилипом Орликом, котрого по втечі Карла і мазепинців до Турції, вибрано там гетьманом *in partibus infidelium*. Сей, заключений вже на турецькій території договір, гідний особливої уваги. В історії української державної думки належить йому спеціальне місце. Він був дальшим кроком наперед в конструюванні поняття сеї думки, а рівно ж поняття суверенности української держави. В протилежність до інших інтернаціональних договорів, що визначували Україні становисько хоч би й номінальної, але все ж васальної держави, устанвлено тепер, що „жодна чужа держава не сміє мати ніяких претензій ані на пановання на Україні, ані на васальну залежність остатньої; ненарушимість її границь, вільностей, прав і привілеїв мусить свято респектуватися". 10-го мая 1710 р. договір був підписаний Шведським королем, як протектором України.

Як бачимо, творці договору 1710 р. розуміли трохи ширше суверенність своєї держави, як їх попередники в XVII віці. Так само змодернізовано й внутрішній зміст української державної думки. Політичний устрій України мав опиратися на основі парламентаризму. Право законодавства на Україні мало належати осібному соймови, якого представники вибиралися після полків і сотень. Без згоди сойму не сміли ані гетьман, ані його міністри робити жодних постанов, ані переводити їх в життя. Се була перша в модернім змислі того слова – Конституція України. Ся Конституція, так як і інші постанови договору, були випрацьовані 79 літ перед великою французькою революцією і лише 21 рік по появленню „*Declaration of Rights*” – факт, що робить велику честь політичному розумови наших предків. Переведений в життя сей проект ніколи не був. Повстання, яке в 1711 р. підняв Орлик і його прихильники на царській Україні, мимо доброго початку, не удалося. Здавлення сього повстання і поразення під Полтавою зачало нову добу в історії України в загалі, в українській державній ідеї, з окрема.

ОСТАННІ РОКИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ І УКРАЇНА, ЯК АВТОНОМНА ПРОВІНЦІЯ РОСІЇ (ДО 1781 Р.)

Полтавська битва була подією, якої наслідки тяжать ще й досі над Європою. В огні сеї битви викувано російську імперію, забезпечено її будучину найменше на двіста літ. Мазепа, що хотів загородити дорогу тріумфальному походу царя на полудне, впав, його старі плечі не подужали, і весь тягар звалився на плечі українського народу, якого нащадкам судилося лише розв'язати отсе завдання. Ще тяжчим, чим для Європи, були наслідки поразки для України. По знищенню Шведської армії зійшла з політичного овиду остання велика держава на сході Європи, яка могла приходити в пору, як союзник при всяких проти російських комбінаціях. Бо дні Польщі були вже почислені, а Туреччину відперто в дефензиву. Інші потуги були задалеко, ще до того й Росія майже не втягнута в круг їх суперечних інтересів, щоби можна було числити на близький конфлікт межі нею і західними державами.

Україна була відтепер віддана в своїй розпачливій борні проти російських забаганок на власні сили.

Що то були за сили! Через спустошення краю, конфіскацію дібр, страчення й заслання на Сибір мазепинців стремів Петро винищити український сепаратизм. Та частина нації, котра досі вела провід в усіх національних змаганнях, – українська шляхта і козацька старшина, – була безсильна: многі з тої верстви, – і то найбільш активні одиниці, – вивандрували (перша українська політична еміграція), другі наложили головами під Батурином, Полтавою, Переволочною. Росія думала, що хвиля була найвідповідніша, щоби розпочати консеквентний і безглядний похід проти самостійницьких змагань на Україні. За обставин, що запанували там по Полтаві, ціла сила і розум українських патріотів скеровані на оборону значно обмеженої автономії краю. Раз вертаючи до значіння незалежної держави (1728 р.), то знова затрачуючи всі свої свободи, провадила Україна сю нещасливу боротьбу аж до 1781 року, коли-то всі її автономні права остаточно скасовано. Але все ж була Україна XVIII в. дуже невігідним і все неспокійним пограничем, що при кожній нагоді, або жадала

відновлення, „перяславських статів", або кувала через своїх емісарів тайні уклади з Туреччиною, котра стала притулком для досить великого числа вигнанців з України. Отсі вигнанці або цькували Порту проти Росії, або провадили протиросійську пропаганду на Україні, котра всіма силами упиралися замірам Петербурга звести її до ролі звичайної російської провінції.

Коли взяти під увагу сей стан річей на Україні, то не буде дивно, що колишня Гетьманщина, хоч і перестала бути фактором міжнародної політики, то все ж мала величезний вплив на цілу внутрішню та зовнішню політику Росії. Так, наприклад, під час вступлення на престол цариці Анни (1730 р.), в правительственных і шляхотських кругах Росії дуже боялися сепаратистичної акції на Україні. Як бачимо, стреміла вища російська шляхта в той час, користаючи зі зміни на троні, обмежити абсолютизм на річ „дворянства". Але ціла акція розбилася. Як доносили чужоземні послы своїм державам,— „дворянство боялося, що його акція відживить сепаратичні стремління української шляхти". Се й врятувало абсолютизм в Росії. Так само за часів Катерини II, коли скликано „законодавчу комісію" з вибраних представників населення, муслілося її якнайскорше розпустити до дому: українська і лівонська шляхта занадто голосно і рішучо жадали в комісії привернення скасованих привілеїв своїх країв. Сей непевний, все неспокійний настрій в Гетьманщині приневолив правительство Катерини II одним ударом знищити решту автономічних прав України. Але перші наслідники Петра боялися йти шляхом отвертого насильства, їх політика була іншою. Петро II, заплутавшись у війну з Туреччиною иривернув в 1721 р. українські привілеї й гетьманську гідність. В сім році виключено всі українські справи з-під компетенції петербурського сенату і віддано знова до „иностранный коллегіи", через що признано державний характер України. Скоро потім привернено також уряд гетьмана, особливо характеристично було притім, що сей уряд віддано Данилови Апостолови, тому самому, котрий свого часу перейшов разом з Мазепою до Карла! Завершенням сеї політики уступств був виданий в 1728 р. маніфест, після котрого договір Хмельницького знова дістав правну силу, як підстава Конституції Гетьманщини. Але се вже були остатні роки української незалежности. Гетьманови правда, прислугувало право приймати

чужоземних послів, але пертракувати з ними могло тільки російське правительство. Так само і многі інші пункти приверненої Конституції звучали інакше, коли (в 1734 р.) зійшов з політичної арени останній володар – хоч номінально тільки – самостійної України. Потім починається доба провінціоноальної автономії, яка трівала лише до 1781 року.

Катерина II, яка в тому часі прилучила вже цілу Польщу, як свою домену, почувалася досить сильною, щоби відібрати своїм „малоросійським" підданним їх старі, невігідні привілеї. Останній гетьман, граф Кирило, Розумовський, мимо того, що його власть була лише тінею власти його попередників, був дуже невігідною особою для цариці. Для успішности уніфікаційних планів правительства треба було його усунути. Розумовський був типовий Українець, що міцно тримався за старі привілеї і звичаї та робив завзятий опір всяким спробам розширити компетенцію російського правительства на Україні. Його підозрівали о намір заснувати нову династію Розумовських в планованім українським князівстві. В 1763 році почався серед українського духовенства і шляхти рух за дідичністю гетьманського уряду в родині Розумовських. Представники автономного українського правительства та старшини зїхалися в Глухові (тодішній резиденції гетьмана) на нараду, резолюції котрої переслано до Петербурга. В тих резолюціях жадалося привернення гетьманства і реформ конечних для „збереження признаних прав, вольностей і привілеїв України".

В Петербурзі зрозуміли зараз наміри „малоросійських підданих" цариці і зважилися розпочати широку акцію, яка мала на цілі, як казала цариця, „Малую Росію кь рукамь прибрать". Ся акція представлялася тим більш потрібною, що рівночасно й Запорожці почали даватися взнаки. Вони безперестанно конспірували з українськими емігрантами в Туреччині, Волохії і Польщі. Від Запорожців йшла при кождім поважнім міжнароднім замішанню, завзята сепарастична пропаганда. Перестороги перед агітацією Запорожців і емігрантів з України приходили до Петербурга від російських дипломатів за границею безперестанно. Ті перестороги, що не вгавали аж до кінця XVIII віку, а також правдиві або вигадані заміри Розумовського й спонукали Катерину зовсім покінчити з автономією України.

Зачалося від скасування гетьманського рейменту⁴. Замість нього покликано до життя „малоросійську колегію" (10. XI. 1764), котрій від тепер належала найвища адміністраційна влада в краю.

Сей крок правительства викликав остру протидержавню маніфестацію українських автономістів, а привід до того дало скликання згаданої вже законодавчої комісії.

Маніфест про вибори до сеї комісії не зробив доброго вражіння на Україні, в противенстві до Росії, де сподівалися від комісії – сього першого російського парляменту – всіляких полегшень.

Українці-ж не бажали собі ніяких нових прав вони жадали лише повернення давніх. „Глибоко в українськiм народі вкорінена ненависть до Москалів, – слова Катерини, – не давали йому належно оцінити всі „благословенства", що ними хотів Петербург ущасливити Україну. Українці попросту боялися, що їх участь в комісії означувала би уступлення зі становиська незалежності України. Голова „малої колегі", граф Румянцев, писав до цариці (2.III.1767 р.), що Українці „кождий царський закон або указ уважають за"нарушення їх привілеїв, прав і вольностей", та що серед них дуже поширена є думка, що „се все (комісія й вибори до неї) їх не обходить". Румянцев боявся навіть бойкоту виборів на Україні. Але до того не прийшло. Українці рішилися брати участь у виборах, але не тому, щоби виконувати законно дану діяльність в комісії, тільки, щоби заініціювати автономістичний рух. В многих виборчих зборах, в многих інструкціях даних делегатам їх виборцями, жадалося (після донесення Румянцева), щоб „їх права, вольности і привілеї признано, і російське військо виведено з України". Часто жадалося від послів вимагати вибору гетьмана, „бо без гетьмана грозить Україні біда і небезпека". Таку саму мову провадили послі і в самій комісії. Пізніше (28.X.1764 р.) доносив Румянцев своєму правительству, що прибувші на відпустку українські делегати „дуже хвалилися тим, що Лівонці є в обороні своїх давніх прав і свобод, з

4 Позбавлений свого уряду, останній гетьман України вмер в 1801. р. Від нього походить родина графів Розумовських в Австрії.

ними, Українцями, одної думки", та що ті останні «міцно тримаються своїх претензій" (вимог автономії).

Тільки завдяки безглядній енергії Румянцева, котрий „свобідно вибраних" представників української нації казав або поарештувати, або позасилати, рух, що грозив прибрати поважні розміри, здушено. Скоро по тім розв'язала „ліберальна" цариця і законодатну комісію, аби ту вже ніколи не скликати.

Вибух автономіських аспірацій на Україні, що йшла рука в руку з побідними аспіраціями Лівонців, здавлено, але не зовсім. Міри правительства спровадили тільки рух на інші дороги.

4. Україна як російська провінція (від 1781р.)

а) Україна і Канцлер граф Гертцберг⁵

Скасування гетьманства було лише першим кроком, що підготовив цілковите втілення України до Росії. За ним пішли й інші; скасування українського війська, з котрого утворено 28 російських полків кінноти, зруйнування Запорозжя (1775 р.), далі поширення на Україні „постановлення о губерніах", через що Україну зрівняно під зглядом адміністраційним з Росією і, нарешті, запровадження панщини (1783 р.). Деякі окремі приписи цивільного права, що обов'язували в деяких околицях України, – се було одинокі, що лишилося від українського партикуляризму.

Такий стан річей був на Україні. Сепаратичні ідеали, правда, і тепер не втратили популярности в краю, але суспільні сили, що могли виписати їх на своїм прапорі або знищено, або здавлено. Але, рівночасно з тим, як ідея української державности дізнала важкий удар в краю, Україна промощувала собі дорогу до політичного світу західної Європи.

При кінці XVIII в. деякі держави, сусідні з Росією, починають занепадати. Їх роля при утриманню східноєвропейської рівноваги кінчиться. Але се завдання переймають інші.

Австрія і Прусія були державами, над котрими тяжів тепер цілою своєю вагою північний колос. Від того часу майже автоматично, з konieczністю закона природи, зачинає німецький політич-

⁵ Поп. E. F. Hertzberg, *deren Leben und Werke* von I.W.Wolf, Berlin, 1795; Gr. Hertzberg, *Quoeres politiques*, Berlin, 1795; Dr. B. Dembiński, *Tajna misya Ukrainca w Berlinie 1791*, Kraków, 1896.

ний світ цікавитися ідеєю, перенятою від старих сторожів східно-європейської рівноваги, – ідеєю української самостійності.

Першу спробу українських ірредентистів з'єднати для себе нову сходячу зорю на європейським політичнім небозводі – Прусію – піднято в кінці XVIII віку. В квітні 1791 р., посилає українська шляхта свого представника, маршалка В.Капніста, до Берліна, де він був прийнятий в тайній авдієнції міністром Гертцбергом. Посол представив сумне положення своїх „доведених до розпуки" земляків і питався міністра в їх імени, чи могла би Україна на випадок війни межі Прусією і Росією числити на „протекцію короля" та чи він поміг би їй „визволитися з-під московського тиранства"?... Положення Українців в той час, в час катеринських „реформ", було дійсно розпачливе. Права, свято їм приречені, кров'ю їх батьків здобуті, – права відобрано, їх край зведено до ролі одного з численних російських пашаликів. Українські самостійники чекали тільки на відповідну хвилю, на відповідне уложення міжнародних відносин, щоби скинути з себе московське пановання. Такий момент скоро надійшов. В той час, як Капніст удався до Берліна, провадила Австрія і Росія війну з Туреччиною. Становисько Прусії, особливо ж Гертцберга, було з початком війни виразно русофільське. Його плани здобути для Прусії Данціг і Торн з поміччю Росії, не дозволяли міністри, зірвати з Росією. Навпаки, він думав, що буде міг винагородити прихильну неутральність Прусії відповідними концесіями в Польщі. Та всі приязні заміри канцлера розбилися о упертість Росії, котра й спровадила пруську політику в противний бік.

2-го вересня 1788 року заключила Росія договір з Польщею. Цілею його було запобігти всякому розширенню Прусії коштом Польщі. Опріч того несподівані турецькі побіди перевернули цілий план Гертцберга догори ногами. Канцлер мав замір взамін за Данціг і Торн, що мали відійти до Прусії, віддати Польщі Галічину, за яку Австрія мала бути відшкодована турецькими провінціями. По турецьких побідах сей план мусів впасти сам собою. Коли ж до того почала Росія підбурювати Данію проти Швеції, прийняла пруська політика, може, навіть проти волі її провідників, протиросійський характер. В 1788 р. прийшов Гертцберг до думки, що Прусія не сміє приглядатися з заложеними руками, "*que la Russie subjugué au même temps la Pologne, la*

Suède et le Danemark et que l' équilibre du nord ainsi renverse" (Що Росія підчиняє під своє ярмо рівночасно Польщу, Швецію і Данію і нищить таким способом північну рівновагу). Трохи пізніше писав король Фрідріх Вільгельм II султану Селімови III про свій намір видати війну Росії та що він чекає лиш на появлення англійської флоти на Балтику, котра б мала боронити пруське побережжя.

В тому моменті з'явився український делегат на пруському дворі. В той сам час, коли Прусія збиралася ратувати „*l' équilibre du nord*“, з'явився там представник нації, котрої незалежність була програмою всіх держав, що в ім'я сеї північної рівноваги вели війну з Росією. Капніста прийнято добре, і український посол, що свobodно говорив по французьки і був вихований на французьких енциклопедистах, зробив на пруського міністра найліпше вражіння. Але до розриву з Росією Прусія не була ще приготована, і канцлер Гертцберг, хоч і не відмовив виразно жаданої помочи, але й не дав Українцеві ніяких в'яжучих зобов'язань. З другої сторони, не хотів він зразити собі Капніста і тих, хто стояв за ним. Він дав йому зрозуміти, що се залежатиме від самої України, яке становисько супроти неї займе Прусія. „Поки що тримає король мир з Росією, але коли б межі ними прийшло до війни, то се буде річею України – зробити все, щоби отримати пруську поміч“. Сю відповідь свого міністра апробував і король, що був втаємничений в цілу справу. До війни не дійшло, не прийшло і до повстання на Україні боротися сам на сам з побідною Росією.

Ледви чи сконсолідувалися тоді українські плани пруського правительства (коли вони взагалі існували) до ідеї відбудовання України. По-перше, займалася тодішня пруська політика того часу (поділ Польщі!) дуже мало відбудованням нових держав. По-друге, межі Прусією і Росією не було ніяких непримиримих противенств; межі ними не лежали (так, як се було межі Росією і Польщею) жадні спільні, для екзистенції держави, необхідні провінції. Щойно в 1791 р. була приневолена Прусія до ворожої супроти Росії політики. На сю політику дивилися в Берліні, як на щось неприємне і часове, до чого не дуже охоче призвичаювалися. Але мимо того, прийняття Капніста Гертцбергом і спеціальне справоздання королеви, а також і кореспонденція в тій

справі межі пруським послом з Петербурга, фон дер Гольцом та його правительством – все те свідчило про певне заінтересован-ня українською справою в правлячих німецьких кругах. Чому Капніст звернувся саме до Пруссії – ясно. Франція через революцію не брала участі в європейській політиці; Австрія була занята повстанням в Брабанті, замішаннями на Угорщині, в Чехії та Італії і війною. Майже одинока Пруссія мала в той час свободу рухів, котру й хотіли використати в своїх цілях українські сепаратисти.

Не знати, що за конкретні плани й проекти привіз з собою до Берліна Капніст; не знати також, яка була остаточна ціль Українців. Але вже ціле тодішнє положення України, як і місце, до котрого вони звернулися (чужоземна держава) промовляють за тим, що цілею української акції могло бути відреставрування незалежної України. Мабуть, Пруссія мала в планах української шляхти катериненської доби відіграти ту саму роллю, що Швеція під час Мазепи. Як би там не було, але факт, що Українці звернулися до нової, що й но зростаючої в силу держави, свідчить про них, як про людей, що з великим зрозумінням слідили за бігом інтернаціональних подій. Видно, що Україна, хоч і згноблена Петербургським правительством, не впала ще в політичну летаргію; що вона уважно приглядалася кожній зміні європейської політичної констеляції, аби бути готовою кожної хвили вмішатися в біг подій.

Від сього часу ідея відбудовання України не сходить вже з денного порядку європейської політики.

б) Україна і партія Бетмана-Гольвега⁶

Політика гвалту, що її управляла Катерина II, здусила всяку опозицію в публичному життю на Україні. Від того часу мусіли самостійницькі змагання, що ніколи там не завмирили, шукати собі відповідніших форм. Ті форми були ті самі, в яких знаходили свій притулок ірредентистично-революційні акції тодішньої

⁶ Див. „Preussisches Wochenblatt“ 1851—54; Ch. K. Bunsen, Aus seinen Briefen und nach eigener Erinnerung- von seiner Witwe. Deutsche Ausgabe von F. Nippold, Leipzig, 1868; L. v. Ranke, Aus dem Briefwechsel Friedrich Wilhelms IV. mit Bunsen, 1873; „Unter Friedrich Wilhelm IV.“, „Denkwürdigkeiten des Ministerpräsidenten Otto v. Manteuffel“ Berlin, 1901; Dr. W. Schmidt, „Die Partei Beth-mann-Hollweg und die Redaktion in Preussen“, Berlin, 1910.

Європи, (особливо ж Італії): тайні стоваришення і масонські ложі. Два перші десятиліття ХІХ-го віку були надзвичайно важні в політичній життю України і Росії. Французькі походи 1813 і 1814 років, особливо ж вступлення до Парижу, привели російських офіцерів в ближчий контакт з революційною Францією, контакт, що не міг на них лишитися без впливу. Наука про „droits de l' homme et des citoyens" мусіла справити велике вражіння на горожан держави, де взагалі не було жадних „горожан", „тільки „піддані", де недавно, ще (за Павла І), слово „горожанин" приказано повикидувати з російського словника. Понуре російське життя на початку ХІХ віку привело, нарешті, російське офіцество, що познайомилося з ліберальними ідеями Заходу, зараз по закінченню війни на дорогу заговорництва. Цілею сього заговорництва була насильна зміна існуючої *системи* правління. Цілий край вкрився сіткою тайних товариств, підніс голову революційний рух (т.зв.Декабристів), котрий в грудні 1825 р. скінчився відомим невдалим повстанням.

На Україні прийняв сей рух виразний національно-український характер⁷. Його ціллю було те, що даремне старалося досягнути цілий ряд українських генерацій: політична незалежність краю. Масонські *ложі* були найбільш улюбленою формою *сього руху на Україні*. Революція Еспанії, Неаполю і П'ємонту, а також протиреволюційні зарядження Лайбахського та Веронського конгресу против тих многих, скомпромітованих в руху, спричинило, що багато з них вивандрувало на Україну. Тому й масонський рух, що повстав тут, носив той самий характер, як й в Італії, де многі ірредентистичні товариства (Карбонарі) вижичили собі від *масонів*, як організаційні форми, так і ритуал.

Ті ложі були скрізь по Україні. В 1818 р. заложено ложу „любови до правди" в Полтаві, а одним з майстрів сеї ложі був український дідич С.Кочубей, *оратором* – майор Іван Котляревський, той самий Котляревський, від котрого починають звичайно цілу новітню українську літературу. Членами були – переяславський маршалок шляхти В. Лукашевич, підполковник Гли-

⁷ Див. Семевській — „Политическія идеи декабристов", сб.1909; „Изъ писемъ и показаній декабристов." ; Библиотека декабристов", Москва, 1906-7.

нка та інші. Трьох з них (Лукашевича, Кочубея та ще одного) арештовано в 1825 р. Той самий Лукашевич належав також до ложі „з'єднаних Слов'ян" у Києві, котра лічила 87 членів. Опріч того знаходилися *ложі* в Житомері та Кременці (на Волині) та по *инших* містах тої самої губернії.

Крім того, як *то* слідує зі зізнань многих російських декабристів перед судом, існувало ще якесь *тайне* українське товариство під проводом Лукашевича, що стреміло до виборення самостійної України. Місцем осідку сього товариства і областю його долання була переважно Чернігівщина. Діяльність українських товариств і лож була, здається в деякім зв'язку з польськими; з російськими – навпаки, стояли вони в дуже далеких відносинах. Всякі спроби російських революціонерів вступити в ближчі стосунки з Українцями були безуспішні, і остатніх відстрашував централістичний дух Росіян.

Вибух грудневого повстання наступив скорше, чим того хотіли заговорники. Вони хотіли скористати з межидарствовання, що наступило через зречення Константина прийняти корону. Сей поспіх і був одною з головних причин неудачей революції. По Петербурзі, найширші розміри прийняло повстання на Україні, де прийшло до бунту чернігівського полку в Василькові. Полк машерував вже на Житомер, щоби получитися з восьмою дивізією, коли зненацька був нападений і побитий правительственними військами. Процесами о головну зраду і смертними судами скінчився сей рух. Сепаратичний рух на Україні зазнав страшний удар. Але вже в 1840 р. підносить він наново свою голову під час, коли зірницї, що попереджували бурю 1848 р., то тут, то там спалахнули на політичнім овиді тодішньої Європи. В 1846 р. повстало в Києві (т. зв. „Братство св.Кирила і Методія") стоварищення, до котрого належали найліпші українські патріоти, а між ними – і Тарас Шевченко. За тодішніх часів, найтемнішої реакції першого Миколи, коли навіть українське слово проскрібовано, а кожний натяк на який-будь національний рух п'ятновано, як зраду, – в той час гарячі слова поета, що в своїх віршах палаючих вогнем ненависти проти Росії звеличав боротьбу за свободу своєї нації, стали політичним чином, політичною програмою. Ся програма була і програмою Кирило-Методіївців взагалі, – була боротьбою за незалежність України,

котра, як рівний між рівними, мала входити у загальнослов'янську федерацію. Ідеали товариства не могли, однак, числити на скоре здійснення. Час на те ще не прийшов. Україна п'ятдесятих років, як й Росія, була мертвим краєм. Політична система, що взагалі не лишає місця для якогось *духового розвитку, загнала і тепер живучу українську державну думку у вузькій круг заговорницьких ліг. Здавалося, що ця ідея готова була – подібно многим иншим збанкрутованим ідеям – піти в забуття. Але сталося інакше. Та сама причина, котра привела до загибелі цієї ідеї на Україні, допомогла їй знову виринути в політичному світі Західної Європи. Сею причиною був переходячий всякій міри зріст потуги Росії.*

Час від 1815 до 1855 р. був добою потужної ще невиданої політичної переваги Росії. Позірно одноцільна і міцна держава, о котру розбилися хвилі революції, була тоді Росія Миколи I державою, котру скрізь поважали й якої боялися, що покликана (Віллягош!) або непокликана мішалася в усі справи європейської політики, раз як мировий судія, раз як погромця революції. Як відомо, був цар Микола I завзятим прихильником радикального розв'язання польського питання. Се привело його в 1853 р. до конфлікту не тільки з Портою але також і до конфлікту зі західними державами, в котрий не вмішалася Прусія лиш випадково. Безграничні забаганки Росії, що не лише суперечили інтересам Англії й Франції, але – посередньо загрожували і великодержавному становиську обох німецьких держав, знов викликало старе питання зведення російської сили на щабель, нікому не безпечний.

Серед різних средств, що найліпше надавалися до досягнення сеї ціли, та які тоді дискутовалися, – висувалося і сотворення української держави. Се видається трохи дивним, але ця остання ідея виринула не в державах, що провадили з Росією війну, не у Франції, або Англії, або Турції, а в неутральній Прусії. Може, тут грало ролю безпосереднє сусідство Росії, або неясне передчуття політичного противенства до сеї держави, що зростало чимраз сильніше.

Неутральність Прусії під час Кримської війни, яка цілковито відповідала її дотеперішній, приязній політиці до Росії, було дуже тяжко дотримувати. Не лише зі згляду на зовнішнє положен-

ня королівства, котре західні держави спонукувало зійти з своєї пасивності, але також з огляду на внутрішні відносини. В Пруссії була досить сильна течія, що мала вплив навіть у придворних колах, котра думала знайти щастя рідного краю у союзі з Англією й Францією. Ті люде, що ждали від правительства війни проти Росії по стороні західних держав, займалися, між іншими, й думкою відбудовання України. Вони єдналися в т.зв. Бетман-Гольвегській партії або, після імени їх партійного органу („**Preussisches Wochenblatt**”), – „тижневницька партія” (**Wochenblattpartei**). Члени сеї партії не були новиками в політиці, ані фантастами, що стрічалися з дійсним світом. Найзамітніші з них були: граф Фюрстенберг-Штамгавзен, Моріц Август фон Бетман-Гольвег, члени першої пруської палати; барон Карль Хрїстіян Бунзен, пруський посол в Лондоні, граф Альберт Пурталяс, реферуючий радник при міністерстві заграничних справ та інші. Многі з членів партії займали, отже, впливові становиська в державній службі та мали через те доступ до найвищих правительственних місць. Легаційний радник граф фон-дер-Гольтц стояв особливо близько до двору пруського престолонаслідника, де його брат був ад’ютантом. Бунзен був особистим приятелем короля, з котрим він утримував оживлене листування. Зібель називає їх „групою поважних урядників і дипломатів”^{1*}, для принця пруського є вони, – як він висказується в однім листі до Мантайфля (з 8.III.1854) – „одинокі відповідні, поважні і гідні довір’я співробітники”. І навіть їх тодішний політичний противник Бісмарк, при всім своїм незадоволенню з їх проєктів, мусів признати, що „люде з тижневицької партії були без сумніву мудрі голови”^{2*}.

Ся партія єднала в собі добрих пруських патріотів, котрих боліла залежність їх краю від царя, бо Прусія – після висказу Бісмарка – жила тоді, як „російський васал”. Люде сеї партії не могли забути ані Оломунця, ані Шлезвіга. Вони думали, що вже настав час, покласти кінець сьому невиносиному положенню та зробити з Пруссії дійсно незалежну велику державу.

* Див. Sybel, Die Begründung des Deutschen Reiches.

* Див. Bismarck, Gedanken und Erinnerungen, Bd. I., Kap. 5.

Средство позбутися російської опіки та унешкідливити царат для великодержавного становиська Пруссії, бачили приятелі Бунзена, власне, у війні веденій спільно зі західними державами проти Росії, та в територіяльнім ослабленню Росії. Для уgruntовання їх планів служила їм теорія барона Гакстгавзена. Після сеї теорії, – Росія ділилася на чотири великі території, котрих продукція доповняла одна другу. Коли б ті часті і на далі могли б творити одну державу, то її силу і перевагу не можна було б вже ніколи зломити¹.

Не підлягає сумніву, що праця Гакстгавзена, котрий остро підкреслює національну індивідуальність України, вплинула також і на плани поділу Росії, з котрими носилася партія Бетмана-Гольвега. В тих планах не забули і на Україну. Партія не лише трималася думки, що місце Пруссії є по стороні Франції і Англії, але що й війна має полагодити важніші, не тільки локальні справи й цілі, але реалізація, котрих повела би до зміни цілої карти Європи. „Тільки та політика, – читаємо в „Wochenblatt“—і (з дня 5-го VIII.1854 р.), – котра стремить до ущуплення сили Росії та її ослаблення, відповідає інтересам Німеччини... Лише таку політику має і мусить вести Пруссія, тільки за неї може вона кинути на вагу свій меч”.

Для замірів партії, опріч „пруського тижневника”, особливо характеристичним є меморандум – споряджене поодинокими членами партії, і подане різним впливовим особам. Особливо інтензивну акцію розпочав Бунзен, щоби спонукати свого короля до розриву з Росією. 2-го марта 1854 р. написав він „тайний меморандум про теперішнє положення і вигляди російської кризи” та переслав його зараз до Берліна².

„Східне питання, – писав Бунзен – стало європейським питанням, турецька криза – російською. Тепер, коли війна вже вибухла, було б небезпечно, забувати про се. Тепер належить зробити те, чого не могли зробити ані Фрідріх Великий, ані Наполеон: зломити перевагу Росії”, щоби „відкинути сю останню до її природних границь в Європі”. Се уможливило б „обидвом ні-

¹ Див. „Preussisches Wochenblatt” 29. IV. 1854. стаття: „Die iletziogen Motive des russischen Krieges”.

² Див. „Deutsche Revue”, 1882, стор. 152. та слідуєчі.

мецьким великим державам провадити знова незалежну, європейську політику, а Європі – відзискати свою втрачену рівновагу". По тих загальних міркуваннях зупиняється Бунзен на средствах здійснити свої цілі. Сими средствами було – територіяльне обкороєння Росії. До провінцій, які б мали бути ампутовані, належали Фінляндія, Балтійські краї, Польща та, що нас тут особливо інтересує, частина України. „Константинополь, – пише Бунзен, – не є певний ані в турецьких, ані в християнських руках, поки Росія панує над Чорним морем. Звідси виходить, що від Росії мають бути відірвані не лише Крим, але також Бесарабія, Херсон і Таврія". Ті провінції, після проекту Бунзена мали б припасти Австрії.

Так приблизно виглядав сей проект. Як би розвинені в йому думки і не представлялися фантастичними для тодішнього політичного світу, вони зраджували все ж здоровий та глибокий осуд сучасного політичного положення. Бунзен бачив ясно, що заборчі плани Росії неможна зупинити ані дорогою мирної угоди, ані евентуальним подялом оспорюваних земель на „сферу впливу" та що тільки беззглядна рішучість могла би відвернути сю політику від її дотеперішнього напрямку. Так само ясно бачив він найважливішу, найвразливішу точку опору російської імперії та зрозумів, чому завдячує Росія свою великість і світове значіння. Всі дотепер уживані средства приборкати російську звійницьку жадобу – утримання інтегральности Туреччини, збудовання охоронного валу з самостійних балканських держав – уважав Бунзен за неvistарчаючі. Одиноке ділаюче средство – унешкідливити російську небезпеку було після нього, відлучення від Росії тих провінцій, посідання котрих зробило Росію великою, – себ то, між іншим, і прилеглих до Чорного моря українських земель. Власне в тім, що він вказав на величезну вагу тих земель для будуччини Росії, як великої держави, й лежить заслуга Бунзена та його партійних товаришів.

Без сумніву, пишучи свій проект, взяв Бунзен під увагу і національний характер тих земель, що мали б бути відлучені від Росії, особливо ж від чорноморського побережа. Теорія Гакстгаузена, що представляв Росію, як державу, зложену з двох головних народів, мусіла звернути його увагу, що якраз області, що мали припасти Австрії, замешкувала чужа Росії нація. Але має-

мо і безпосередній доказ, що тижневицька партія стреміла до сепарації власне і українських земель; о тім пише Бісмарк в своїх „Думках та споминах". Він каже, що партія Бетмана-Гольвега „в просторих меморандах цілком поважно висвітлювала питання, як могла би Прусія як передова сторожа Європи, осягти розклад Росії та поділ її земель межи сусідами"* . На другім місці читаємо: „Я пригадую собі широкі пропам'ятні письма, яким обмінювалися ті панове (себ то члени згаданої партії – Д.Д.). Вони ставили собі за ціль... поділ Росії, страчення балтійських провінцій, цілої території польської республіки... і розклад на части решти імперії через поділ на Велико- і Малоросію* .

Ближче о тому останньому плані ми нічого не знаємо. Щоб там одначе не було, є певне, що коли не ідея української держави, то, в кожному разі, нової організації відділення від Росії української території над Чорним морем знов сушила в тому часі голови пруських дипломатів і виринула, як конечна передумова всякої, змагаючої до *ослаблення* Росії, комбінації. Показалося ще раз, що кожний, хто займався питанням російської великодержавности, мусів стрінутися з українським питанням. Правда, відбудовання України як держави не було цілею бетманівської партії. Але ледве чи й могло воно бути инакше! Часи великої боротьби української нації за незалежність минулися. Доба пробудження, що наступила щойно в ХХ-му віці, ще не настала. Перед тим часом, про котрий тепер мова, та по нім займалася політична думка Європи ідеєю української держави, але – не за часів Миколи I-го. Тоді не загострилися ще противенства між Росією і західними державами до того степеня, щоб треба було розглядатися за радикальними средствами на російську перевагу.

Планови Бунзена і приятелів не судило здійснитися. Прусія зберегла свою неутральність, Бунзен та інші „киринники" впади, і скоро по тім писав граф Пурталес (8.V.1854 р.) до Бунзена: „Я став о одну велику, чудову надію бідніший". Гору взяв инший напрямок – напрям традиційної приязни з Росією. Противники бетманівців з подивом гляділи на Росію, котра здавила в 1832 р. польське, в 1849 р. угорське повстання; вони – останні сторон-

* Bismarcks „Gedanken und Erinnerungen" том I., стор. 110.

* Див. „Deutsche Revue", 1882, стор. 152. та слідуєчі.

ники „святого порозуміння" – не могли лучитися з „революцією" (Наполеон III) і „поганством" (Туреччина) проти „легітимности" та "християнства" (царська Росія). Вони здержувалися піти тою дорогою, котрою – 60 літ пізнійше – пішла проти них Росія, власне, в союзі з „революцією" (Франція) і „поганством" (Японія). Можливо, що дехто з противників Бунзена мав навіть – зі своєї точки погляду – рацію: вони думали, що навіть можлива перемога не принесла би користі Пруссії, бо з'єднання Німеччини не знесла би ані Австрія, ані Франція. До сих противників належав і Бісмарк, котрий уважав плани „західників" за діточі. Як відомо, він не надавав великої ваги посіданню Константинополя Росією та не дооцінював цілого значіння сього міста для російських плянів опановання світа. Опріч того, й боротьба з Францією і Австрією, котрі Бісмарк вже передбачав, стояли тоді перед Німеччиною. Тому будучий канцлер не хотів дражнити свого майбутнього союзника і не знеохочувати його зі згляду на задачу, котра після нього була найважливішою для Пруссії. Немало лякався Бісмарк і порушення польської справи, що було б неминучим при розриві з Росією „певного союзника проти будучих ворогів Пруссії" і „охоронну стіну проти Польщі"^o. При тім боявся він також повторення „коаліційної, семилітньої війни". Се й були правдиві причини його – а може й інших – опозиції проти плянів тижневицької партії. Слабкість Німеччини, окруженої многими ворогами, роз'єднання, ривалізація німецьких великих держав межі собою, бажання святого порозуміння, імпонуюча постава Росії та згляди на внутрішню політику спричинили, що плани бетманівців лишилися невиконані.

Та українське питання було вже порушене. Воно стало предметом оживленої виміни думок межі цілим рядом дипломатів і політиків. Із залізною konieczністю впливало воно кожного разу, коли ходило о ослаблення великодержавного положення Росії. Трийцятьчотири роки пізнійше те саме питання – але в конкретнішій формі дісталось знов під розгляд німецької громадської думки. Причину до того дав новий крок російської експанзійної політики.

в) Україна і Гартман-Бісмарк

^o Ibid. I., розділ 5.

Сторонники неутральности Пруссії в **1855** році, скоро мусіли побачити наслідки своєї політики. Силу Росії під Севастополем не зломано. Менше як двадцять'ять літ пізніше стояли російські армії під мурами Константинополя. Сей новий прояв російської потуги мусів привести їх до конфлікту з Австро-Угорщиною і Німеччиною. Ряд непорозумінь межи сею останньою і Росією (**1874, 1875, 1876 і 1879** pp.) показав, що для Німеччини є тільки одна дорога, щоби жити в приязні з Петербургом: дати себе ужити як інструмент у протитурецьких та протиавстрійських планах Росії. Свідомість сього привела до нової орієнтації німецької заграничної політики, її знайдено в потрійному (спершу у подвійному) союзі. Цілий напрямок будучої політики Німеччини був тим фактом, означеним на цілі десятки років наперед. Сей же напрям мусів привести скорше чи пізніше до розриву межи Берліном і Петербургом. Заключення німецько-австрійського союзу мало несподівані наслідки: замість спонуканої Росією угоди, воно стягнуло й на Німеччину ненависть царату. Коли передше дорога до Константинополя вела через Відень, то тепер вона йшла, як казав Александер II, через Бранденбурзьку браму. Новий напрямок німецької політики, приневолив Німців чимраз більше числитися з можливістю війни з Росією. В **1887** році під час болгарської кризи, безвстидність і нахабність російської дипломатії, що рішуче не хотіла числитися з ніякими приписами міжнародного права, досягла найвищих границь. Змагання царату знищити болгарську незалежність, аби легше дістатися до Константинополя, викликало страшне обурення в Німеччині. Автоматично, як вже не раз перед тим, конечніть опертися заборчим планам Росії вивела на денний порядок і українське питання. Сим разом його розглянуто детальніше і уважніше. Се зроблено в одній, інспірованій Бісмарком, статті Гартмана в „**Gegenwart**“. Стаття поручала поділ Росії і утворення української держави, як запобігаюче средство, що визволило б Німеччину і Европу від тяжкої змори царату^{oo}.

На перший погляд, здається недоречним приписувати подібні плани Бісмаркови, котрого російська політика оберталася зовсім в іншому крузі думок. Але, щоб се зрозуміти, треба взяти під

^{oo} Див. „Gegenwart“ XII., 1887 і I., 1888.

увагу зміну, що зайшла в російській політиці першого канцлера по 1871 році. Ся зміна могла його й привести до поглядів, названих ним самим колись „дитинячими утопіями”.

Перед 1871 роком були всі комбінації, яким би то не було способом, коли зверталися проти держави царя – дійсно в його очах утопією. Межи Росією і Прусією „не було (тоді) жадних противенств”. Тоді треба було запобігати ласки Росії, аби забезпечити собі її неутральність на случай порахунку Прусії з трьома іншими її сусідами. Опріч того, кожний збройний конфлікт з Росією мусів би потягнути за собою розв’язку польської справи, чого Бісмарк на всяку ціну хотів уникнути. Такі були причини, що не дали канцлерови піти іншою дорогою, в своїй російській політиці, як, власне, тим вибраним шляхом. Звичайно, не обійшлося тут безділання одної, вже мертвої ідеї, – ідеї святого порозуміння, яка грала велику ролю у противників Бунзена. По з’єднанню Німеччини положення змінилося. Перед тим думав Бісмарк: „Коли Австрія і Росія знайдуть собі заняття на сході, то се лежало в інтереси їх, тоді слабшого сусіда, не перешкаджувало їм у тому.. та ослабити через те їх тиснення на наші границі^{ооо}. По 1871 році ідея реваншу за Садову (граф Бойст) не була вже так популярна в Австрії, і для боротьби з сею ідеєю не потребувала вже Німеччина шукати опору в Росії. Навпаки, вона мусіла скорше шукати опертя проти іншого реваншу за Седан! А се попертя не могла вона, певно, знайти в Росії, що кокетувала вже з щойно побитою Францією. В Франкфурті думав ще Бісмарк (справоздання до Мантайфеля 16.VI.1854 р.), „що Австрія скорше чи пізніше буде мусіти погодитися з Росією щодо долі Туреччини”. В 1876 році сю ілюзію знищено, коли Росія цілком недвозначно поставила собі цілею розторощення Австрії, своєї ривальки на близькому Сході. Саме тоді привела Німеччина до союзу з Австрією, сю останню – на дорогу неминучого конфлікту з Росією. Розпачливі спроби Бісмарка відвернути Росію від її агресивної політики через союз трьох цісарів, розбилися о російську манію великості. Давнішнє було для канцлера аксіомою, що межи його Вітчиною і Росією не має жадних точок спірних та що вічний мир межи ними є зовсім можливий. Тепер, писав він у своїм листі до Баварського короля з

^{ооо} Див. „Gedanken u. Erinnerungen” Том I, розд. 12.

Гаштайну (10.IX.1879 р.), „що він не може позбутися переконання, що мир є zagrożений Росією, і тільки Росією". Пізніше пересвідчився також в тім, що „навіть повне поставлення нашої політики на службу російської не заховає нас від небезпеки попасти – проти нашої волі і заміру – у спір з Росією" (з промови в Райхстагу, 6.II.1888).

Промова, в котрій Бісмарк висловив подібні думки, була виголошена саме в той час, як появилася стаття Гартмана. Що канцлер був втаємничений у зміст сеї статті ще перед її друком, є певно для кожного, хто студював зміни бісмарківської політики супроти Росії. Хто думав про неминучість війни з Росією (як се робить Бісмарк в 1888 році), той легко міг засвоїти собі думки, розвинені Гартманом в „**Gegenwart**": „Коли однак Росія, – читаємо там, – зачинаючи зачіпну війну за для химерних цілей, показала небезпечним і свавільним мироломицем, то буде се зі сторони Німеччини і Австрії тільки обов'язком самозаховання, коли вони, змушені до того, скористають з своєї евентуальної побіди та з часової слабости напасника, аби на довгий час зменшити його офензивну силу через значну ампутацію його території". На такі думки, що особливо торкаються Українців, дуже легко міг впасти той, хто – як канцлер – досконало знав ролю, відграну Українцями в історії, а рівно ж і їх здібности енергично вмішатися в біг історії, як прим. в 1648 році (порів. промову Бісмарка з 18.III.1867 в пруській соймі). Не треба також забувати, що для Гартмана були його плани лише обороною проти войовничих замітів Росії, з котрою зачіпатися, впрочім, Німеччина зовсім не хотіла. Се ж і була якраз думка Бісмарка! Будь-що будь, проекти Гартмана були для кожного, хто стояв на точці погляду канцлера з 1888 р., – логічною консеквенцією, котру не смів одверто і від свого імени висказувати чоловік, що тримав у своїх руках канцлерський уряд.

Після гадки Гартмана зовсім не є природною konieczною державне сполучення двох областей: російської — з одної сторони, українсько-білоруської — з другої. „Нема ані таких географічних, ані етнографічних причин, котрі б оправдували таке сполучення". Росіяне заселяють край Волги і Дона, (що, зрештою, також не є зовсім слушно). Володіти сими ріками в цілій їх довжині, є дійсно konieczною для Росії, але в ніякому разі не є

такою конечністю посідання Подніпров'я, області українського та білоруського народу. Отся річна система відділення від Росії водорозділом двіно-донських узгір; сам Дніпро ніде не притикає до російської області. Тому се не є жадний припадок, що оба річні обшари заселені народами різної національності — Росіянами і Українцями. Російська національна держава є через свій етнографічний характер, так і через свої географічні підстави, звернена на полудневий схід, а не на захід. „В кожному разі, — думає Гартман, — кожда з двох частей, могла би в географічним і торговельно-політичним відношенню обійтися зовсім добре без другої". Сі комбінації приводять автора до його проекту, (котрий, між іншим, заключає в собі відлучення Балтійських провінцій, Фінляндії і Литви) до утворення „Київського королівства" в області Дніпра і Прута. Така Дніпрова держава, як Київське Королівство мало би, зі своїми 18 міліонами населення (в 1888 році) конечні передумови до самостійного політичного істновання. Нова держава мала б одержати від Австрії гваранцією своєї не тикальності і вступити з монархією в зачіпний і відпорний союз. Подібне уменшення Росії о більш як 34 міліони голів, — кінчить Гартман, — вистарчить, аби й найбільш завзятим з думуючих фантастів про пановання над світом довести, що Европа ще має средства перешкодити божевільним сягати рукою до неба.

Проект Гартмана-Бісмарка — не тільки конкретніше розроблений від Бунзенівського, але й в своїм змісті обширніший і радикальніший — знайшов, однак, зовсім инше симпатичніше прийатте, як той. Знак, як зрілою стала ідея, що нас інтересує*.

Мрія в 1791 році, „дитиняча утопія" в 1834 р. і політична потреба в 1888 р. — такі були етапи розвою української державної думки в політичному світі Німеччини.

Ті плани, — підбиття Європи, що з ними носилася Росія, бажаючи приготувити Німеччині і Австрії долю Туреччини і Шве-

* Проект Гартман-Бісмарка був тільки детальнішим розвитком ідей, що були в тодішній Німеччині більш поширені, чим припускалось. Ряд політичних брошур займався в 80-их роках справою війни з Росією, як наприклад: В.С.: „Hauptziel des Österreichisch-Russischen Krieges der Zukunft", Hannover, 1887; — J.P.: „Strategische Studien über den Österreichisch-Russischen Krieg", Leipzig, 1889; ПІДПОЛКОВНИК Haymerle — „Das strategische Verhältnis zwischen Österreich u. Russland" та инші. Деякі з тих

ції, — направили поволі і Німців на політичні комбінації, що ще в XVII і XVIII ст. були поміччю і потребою загрожених Росією держав.

5. Відбудовання української держави

а. Останні роки перед війною. Антант і центральні держави

Останні роки перед війною причинилися до поширення й популяризації української державної думки більше, чим сто років перед тим. Разом з тим стає українське питання знова міжнародною проблемою. Тому було дві причини: перша — переємні національно-українського руху в масовий рух під впливом подій 1905 р. (революція в Росії) і 1906 р. (заведення загального виборчого права в Австрії). Другою причиною був факт роздиртя української території межі дві (зглядно три) держави. Сей факт існував і давніше, але цілого свого значіння, він набрав аж в ХХ-му віці.

Політика знищення, примірювана царатом на Україні, привела поволі майже до повного відпаду вищих клас від своєї національності... Се явище, котре, зрештою, стрічаємо і у інших народів (пр.змосковщення балтійської шляхти, германізація чеської), мало катастрофальні наслідки для України. Через сей відпад одиноким носителем національної думки став демос, для того український рух і не міг знайти міцних підстав під собою так довго, поки нижчі верстви в Росії були виключені від участі в громадському життю. Справи змінилися щойно від 1905 року. Тим роком датується і нова доба в історії України. Процес демократизації держави набрав у нас в тій хвилі характер націоналізації всіх форм і проявів суспільного життя. Постає просвітний і кооперативний рух, почали творитися українські політичні партії, українська преса, господарські організації. Рух став втягати в себе й байдужні досі нижчі верстви, став масовим. Сей масовий рух, що почався, властиво, ще в 1900 р., міг виказатися по **14** роках досить великими успіхами. Політичною ідеологією модерного українства став автономізм. Головним ідеологом сеї, поширючої течії був М. Драгоманів, а драгоманівство — тим прапором, під котрим єдналися майже всі українські політичні партії аж до найновіших — часів. Програма отся мала багато хиб. У зовнішній політиці вона ідентифікувала цілі України з цілями Росії — Константинополь і боротьба з німецьким, тоді ще для нас зо-

всім не існуючим „**Drang nach Osten**”, закриваючи очі на зовсім реальний російський „**Drang nach Westen**”. У внутрішній політиці драгоманівство покладало занадто великі надії на демократизацію Росії, а спеціально на російський лібералізм. Воно означувало факт, що як російський імперіялізм, на якому Драгоманів опирав українську політику (український рух, як запора проти „**Drang nach Osten**”, мав після його бути позиточним для російської державности), а тим самим були ворожі вони українству. Не розумів він глибше і природи національної боротьби, думаючи, що зі зміною „системи” (абсолютизму) скінчиться і русифікаційна політика. Подібно до „методіївців”, Драгоманів не уявляв собі будучини України поза такою чи якою злукою з Московщиною. В отьому було, крім вищезгаданих, ще й ся головна хиба його програми. Та мимо того вона віддала українському рухови великі прислуги, формуючи політичну думку цілих поколінь української інтелігенції ХІХ і ХХ віку. Ся програма перетривала революцію 1905 року і лише виступлення на політичну арену російського міщанства (Дума), банкрутства лібералів і нечуваний зріст російського націоналізму (від 1908 р.) зробили перший вилом в драгоманівстві. Самостійницька ідеологія почала знова підносити голову. Тільки, коли передше (Р.У.П. „Самостійна Україна”) була ідеологічстичним, опертим хіба тільки на історичні традиції, поривом, то тепер прибирає вона конкретніші форми, стараючись опертися на сили, ворожі російському націоналізмови. Сими силами були німецький і австро-угорський імперіялізм. Сей момент був найбільш характеристичним для нових сепаратистичних течій. Вимоги цілковитої сепарації від Росії відрізняли ті течії засадничо від програми Методіївців і драгоманівства**).

Факт подіу українських земель поміж дві держави дуже сприяв повстанню власне такої ідеології. Мимо власної волі, мусіла Австрія признати певні концесії українству в Галичині, котре по запровадженню загального виборчого права в 1906(?)р., вибилося там в досить поважну силу, з якою мусіла числитися

** Першу спробу уgruntувати сепаратистичний програм підпринято на всеукраїнським студентським з'їзді у Львові, в літі 1913. (Див. Д.Донцов – „Сучасне політичне положення нації і наші завдання.” Львів, 1913.)

Росія, що боялася перекинення „мазепинської зарази“ з Галичини на Україну. Ся боязнь привела поволі до того, що загарбання Галичини стало одною з найважливіших цілей російської дипломатії. Таким чином, стала українська проблема міжнароднім питанням, котрого розв'язання залежало від сили Австро-Угорщини та її союзників, з одної, Росії та її союзників, з другої сторони. На близький конфлікт межі тими двома силами й рахувала новітня сепаратистична думка на Україні, під знаком сього конфлікту і склалася її програма.

Значіння українського питання для Європи пізнали скоро в обох політичних таборах. Від будучности українського національного руху залежало, чи Росія розторощить Австрію і добереться до Адріатику і Дарданелів чи навпаки – вона сама зістане відперта за Дніпро. Відповідно до значіння сеї дилеми для Антанти і центральних держав, формувалося також їх відношення до українства.

З двох найбільших держав Антанти – Англія майже ніколи не втягала Україну в свої політичні калькуляції. Цікаво лише, що тільки в той час, як формувалася російська імперія – в Англії живі були українофільські сймпатії. Знаємо, що під час повстання Хмельницького, англійські газети, що дуже уважно стежили за перебігом сього повстання, остерігали гетьмана перед злукою з Московщиною, бачучи в тім політичну невигоду для Англії. Знаний є також факт, що Олівер Кромвель звернувся з листом до Богдана Хмельницького, засилаючи йому свої сймпатії, як борцеви проти римського католицизму. Ті настрої не були, однак, довготривалі, і вже під час Великої Північної війни публична думка в Англії схиляється рішучо на сторону Московщини. Розуміється і тоді не бракувало голосів в самій Англії, які перестерігали своїх земляків перед Петром та його замірами, дораджуючи здобуття чорноморського побережа та опанування цілої перської і турецької торговл^{***}. Але вже в 1715 році заключає Англія союз з царем, хоч щойно за часів Вікторії попадає вона в конфлікт з Росією. Можна було б припускати, що

^{***} Див. The Northern Crisis, or inspartial reflections on the policies of the Czar, London, 1716. – Rjasanolt, „Karl Marx über den Ursprung der Vorherrschaft Russlands in Europa,“ Stuttgart, 1909.

подібно, як колись Польща, Туреччина і Швеція, так тепер Англія зверне свої очі на Україну. Бо від сього часу, а властиво навіть від упадку Наполеона, Англія, zagrożена Росією в Константинополі і Персії, все стреміла до здвигнення нових і укріплення старих мурів межі Росією а Європою. Сьому противився англійський делегат на Віденським конгресі себто втіленню конгресівки до Росії, будучи готовим навіть на війну. В тій самій цілі вийняла Англія меч в 1854 році і присилувала царя признати інтегральність Турції, незалежність Румунії і неутральність Чорного моря. В тій самій цілі зревідувала Англія і Сан-Стефанський договір в Берліні 1878 р. Але мимо того всього, хоч попирання українського руху лежало якраз в тім крузі ідей, в котрім оберталася тоді англійська політика – української проблеми не порушено. Певно ніщо иншого, як слабість українського руху була тому причиною. А в той час, як сей рух набрав поважної сили, Англія була вже знова союзницею Росії. В той час стало для неї всяке попирання українства роботою над розкладом Росії, роботою **pour le rois de Prusse**.

Аналогічним було і становисько Франції, однак з деякими досить цікавими відмінами. Вперше лицем до лица зустрілася Франція з російськими імперіялістичними планами за часів першого Наполеона. Політика сього останнього – абстрагуючи від хвилих спроб погодитися з царем коштом Англії – гонила за тою самою цілею, що і політика Великої Британії часів Вікторії. Сею метою було сотворення нових і скріплення старих мурів, відгороджуючих Росію від Європи. Вже Таллейран піддавав цісареві думку відкинення Росії до Азії. В 1807 р. заключає Наполеон союз з шахом перським, котрий був йому потрібний в його планах проти Росії, він уперто відмовляв Росії посідання Константинополя, він відреставровує Польщу (Велике Князівство Варшавське) і Литву. Вже *a priori* можна було б припустити, що тій голові не могла бути зовсім чужою і думка відбудовання України. І дійсно деякі факти з життя цісаря вказують на те, що лише його раптовний упадок перешкодив йому звернути свою пильнішу увагу на Україну. По своїм повороті з Росії (1812) приказав Наполеон своему референтові в міністерстві заграничних справ Лезюрові, котрий здавав цісареві справоздання з політичного положення того чи иншого краю – написати йому істо-

рію України. Ціль сього доручення нам ближче незвісна. Може бути, що по страшнім 1812 році думав цісар знайти нові средства до побороування Росії, про котрі він міг би дещо вичитати у Вольтерській історії Карла XII-ого. Може бути, що він згадав просьби князя Йосипа Понятовського, котрий на колінах молив його йти на Україну замість просто на Москву. Може бути, що йому пригадалась іронічна відповідь парламентаря царя генерала Балашова у Вільні, котрий на запитання, яка є найкоротша дорога до Москви, мав відповісти: «Дороги є різні, Карло XII йшов через Полтаву». Якби там не було, але не улягає сумніву, що доручення, дане Лезюрові (і в який час!) показувало на щось більше, як на літературну примху. В зв'язку з тим набирає певного інтересу факт, що досі уходив за курйоз – що в походовій бібліотеці Наполеона до Росії, знайдено «Енеїду» Котляревського, котрий був членом тих тайних стоваришень, яких метою було відділення України від Росії. І так проф. А. Трачевський в своїй біографії Наполеона просто вказує, як на знаний факт, що цісар під час свого московського походу мріяв про повстання на Україні*.

Ідея, як сказано, вмерла, заким вона встигла народитися. Пізніші володарі Франції, мимо того, що декотрим з них (особливо Наполеонови III) антиросійські тенденції не були чужі, тої ідеї вже не порушували. Коли ж український рух став знова помітним міжнародним чинником, Франція – ще скорше як Англія – була вже союзником Росії. Аспірації нації, що були – в самій своїй суті ворожі панмосковітизмові, не могли опертися в державах, що власне на тім панмосковітизмі (названім панславізмом) будували свою політику порахунку з власними ворогами, передовсім з Німеччиною. Таким було відношення Антанти до українства і через цілий час війни, **аж до вибуху революції в Росії**, котра викликала ревізію всіх основ, що на них опирала ся загранична політика порозуміння.

Зовсім иншим було і мусіло бути становисько до України центральних держав. Коли для Англії і Франції панславізм був бажаним союзником, то для Німеччини, а особливо для Австро-Угорщини був він

* Див. «Жизнеописанія великихъ людей», А. Трачевскій – Наполеонъ I. Спб.

Изд. Ф. Павленкова; S. Podoljanyn: Napoleon I. und die Ukraine, "Ukrainische Rundschau", Wien 1912, Nr. 6/7.

тим тараном, що грозив самому існуванню обох держав, а кожному разі засуджував на повний неуспіх їх великодержавні цілі (Балкани, Мала Азія). В таких обставинах центральним державам був український рух лише на руку, як рух в самій своїй природі опозиційний російській великодержавности. Одначе, виставити програм української самостійности (і розбиття Росії) так широко, як се зробив Карло XII або так отверто, як се зробив щодо Польщі Наполеон, перешкоджували центральним державам важні причини. Ті причини були, в однім випадку – Польща, в другім – Англія.

В мемуарах графа Ігнатєва читаємо: „Якби Австро-Угорщині удалося колись дістати в свої руки під політично-господарським і мілітарним зглядом Сербів та Болгарів, далі – коли б їй удалося наблизити до себе Поляків, сих природних союзників Мадярів та Чехів, – то Відень буде стояти на чолі ворожої нам слов'янсько-католицької федерації, роля Росії в Європі скінчиться і поважні небезпеки повстають на нашій західній границі. Польща буде відбудована і втягнена в австро-слов'янську федерацію, буде порушене питання автономії Литви, балтійських провінцій, а також і України". Коли б Австрія була на силі засвоїти собі ідеологію австро-слов'янську, то що до ролі української державної думки в заграничній політиці монархії не могло б бути тоді двох гадок. Та се не сталося, раз — через несподівано велике число сторонників Антанти серед держав Європи, Азії і Америки, що робило реалізацію австро-слов'янських планів (коли б такі навіть існували) мілітарно неможливою. Другою перешкодою для реалізації тих планів (а спеціально українських) була польська квестія. Австрія змушена була, по 1878 році, опертися в своїй внутрішній політиці на Поляків, котрі з природи річи відносилися негативно до всяких „українських фантазій" високих сфер. Полонофільська політика Відня, що в останніх літах перед війною почала хитатися, скріпилася знов з вибухом війни. Перебіг воєнних операцій, що приніс центральним державам російську Польщу і мало не довів Австрію до страти Галичини – остаточно дав перевагу полонофільській орієнтації віденських кругів і позбавив українофільську течію всякого ґрунту. Зовнішнім виразом сього факту був акт з 5 падолиста 1916 року, проголошення незалежної Польщі і заповідження відрубности Галичини.

Інший перебіг мала українська справа в **Німеччині**. Там бодай в пресі, поставлено отсю справу в цілій її широті. Самостійна українська держава, ривалька Росії і Польщі, що ділила б Московщину від Константинополя і Малої Азії, а з другої сторони, разом з Німеччиною стискала би, немов великанськими кліщами, небезпечну для Пруссії, Польщу – стала одним з найбільш популярних цілей німецької східноєвропейської політики. Та се тревало недовго. Конечність вибору помежи війною на західнім або східнім фронті привела до сього, що треба було зредувати німецькі воєнні цілі або тут, або там. Англофільський напрямок німецької політики, особливо під впливом надій на сепаратний мир з Росією, переміг і в своїй промові в райхстагу канцлер 15 квітня 1916 року, говорячи про визволення з під царського ярма всіх народів від Балтику до Волинських баюр, говорив про Поляків, Литовців і Лотишів, але про Українців не згадав ні словом. Для беззглядної боротьби на двох фронтах сил Німеччині не вистарчало, і 15 квітня 1916 українську справу в Німеччині зліквідовано, як її зліквідовано 5 листопада того самого року в Австрії. Свідомість конечности відбудовання України, так поширена в центральних державах (особливо в Німеччині) в момент перших років війни, стала поволі занепадати під впливом мілітарної ситуації з одної сторони, а надій на тривалий мир з революційною Росією – з другого боку.

б) Українська республіка

В такім стані була українська державна думка в Європі під час проголошення української республіки 20 листопада 1917 року. Революція 1917 року мала зовсім інші наслідки, як в 1905-му. Тоді програмою українства була демократична Росія і в ній автономна Україна. Тепер жадалося спершу самостійної України, а далі вже – російської федерації. В 1905 році „свобідна Росія" була ідеєю, що приманювала до себе всі народи царату. В той час була остання можливість для Росії перетворитися в другу північну Америку з напівдобровільною асіміляцією „народів" в перспективі. Сеї можливости не використано. Для ратовання банкрутуючої російської державности вступила Росія по 1905 р. на іншу дорогу, хопилася іншої системи. Сею системою була система *quasi*-конституціоналізму, система дум. Погодити конечну демократизацію країв зі збереженням російського стану по-

сідання – ось що було гаслом російської політики від одної до другої революції. Замість ратунку отся система вела, одначе, до остаточного банкрутства російської державної ідеї, відбираючи в „іннородців" взагалі, а в Українців зокрема, віру в ліберальну Росію. Огірчення і розчаровання до Росії, як до держави, в тій чи іншій системі – ось був пануючий на Україні настрій з вибухом війни. В той час російська громадська думка здобулася на останнє, надлюдське зусилля, щоби вратувати занепадаючу будову Петра I і Катерини II Тепер хотіли з'єднати національності з центром – накликуючи до *causa finalis* до повстання російської держави. Сею *causa finalis*, сим моральним уоснованням російського державного союзу була в очах російських націоналістів німецька небезпека. Ся причина мусіла бодай – думали в Петербурзі – тримати народи Росії разом! Се розумієтеся була гра *vaban que*, бо не було вже ніякої сили, ніякого вищого принципу, до котрого можна було в цілях утримання держави апелювати. Ставка була страчена і по вибуху революції ніщо не могло вже здержати процес розкладу російської держави. „Самодержавіе" тримало „православіе" і „народность". Провалилося воно, мусіла впасти й імперія, як цілість. Се і був момент, в якому 20 листопада 1917 р. проголошено Українську республіку.

Сей акт, а властиво ідея, що його натхнула, мало відрізнялася від гадок кирилометодіївців та драгоманівства, бо виходила так само з основ федерації. Але в кождім разі проголошення республіки було актом самостійним, революційним виявом волі суверенної **нації**. Тому серед усіх інших актів українського правительства підчас революції, йому самому належиться значіння **акту** творення держави; акту уґрунтовуючого засаду суверенности українського народу.

Сим актом відчиняється нова доба історії української державної думки в Європі. – **Значіння** України, як важного чинника європейської рівноваги набирає зовсім иншого, вже не так одностороннього, як до тепер, характеру. Досіль, як в історії, так **і** в життю, українська ідея думалася лише як таран, розсаджуючий Росію. І від такої її оцінки залежали ті сімпатії, взглядно антипатії, з котрими ту ідею стрічалося. Тепер справи змінилися. Російська державна думка на Україні була мертвою, а разом з тим повстало там політичне **vacuum**, **порожня** просторів, котру мог-

ли, ба навіть мусіли заповнити нові державні ідеї – або зі сходу, або зі заходу. Власне, небезпека, що розхитання державного апарату в Росії отворить дорогу до її поодиноких провінцій Німцям, присилувала і Антанту до признання української республіки. Для неї українська державна ідея не *була* вже тараном проти Росії, лише средством скріплення сеї останньої, охоронним валом проти німецького напору на схід. Роля, яку Україна мала би грати в концепції Франції (і почасти Англії) була ролею Румунії і Сербії.

Тим фактом досягла українська державна думка найвищого щаблю свого розвою. Вона перестала бути ідеєю однобокою, не до розв'язання думкою, засудженою, через свою слабкість, розвиватися лише в однім напрямі. Вона набрала значіння, яке мала в світовій історії, приміром, Бельгія, що була рівночасно охоронним валом Франції і Німеччини.

Арістотелівське *terror vacui* (страх перед порожністю) мусів би по знищенню державного царату в Росії пхнути на Україну або знова Росію, або Німеччину (згл. Австро-Польщу), щоби не допустити Росію до ужиття всіх своїх сил проти Німеччини і Австрії, коли вони не *хочуть* ампутувати наслідки цілої війни. До другого – не допустить Антант. У тих двох фактах, зовнішнім виразом котрих було признання нової республіки обома сторонами ворожих держав, і лежить найвища санкція того великого значіння, яке має для європейської рівноваги українська державна думка. Се, а також і сила українства, – є запорукою історичної конечности ідеї, про котру трактує отся книжка.

ІІІ. ПІДСТАВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

а) Матеріальні

Історія правно-державних змагань народів уділяє сим змаганням певну моральну силу, але не дає ще відповіді на питання, чи сей нарід має вся конечні для існування держави підстави? І чи такі підстави має Україна?

Умови екзистенції держави лежать так у зовнішній природі (простір, границі, богатства землі, средства сполучення тощо), так і в самій нації (її число, спільність мови, історія, культура, стремління до державної незалежности). Пригляньмося, чи і в якій мірі отсі передумови існують у нас?

Простір, що його заселює український нарід, охоплює 850.000 кв. кілометрів, є, отже, більший від Німеччини. Серед усіх передумов держави грає простір її, може, більшу роллю, як загально думають. Поминаючи те, що многі політичні і культурні завдання можливі тільки для великої держави, вже сама конечність належати до більшого господарського терену робить екзистенцію малих держав проблематичною. Польща і Чехія робили розпучливі зусилля здобути своїм народам ширший господарський терен через політичну експансію поза свої етнографічні границі. Даремно! Стремління Ягайлонів здобути береги Чорного моря, анектуючи Україну, не повелися так само, як і зусилля Оттокара Богемського дотерти до Адрії, розбиваючи Австрію. Оба народи, хочаби забезпечити собі всі вигоди з приналежности до більших господарчих організмів, мусіли угнутися під чуже пановання. Україна з її колосальною територією і населенням (около 40 мільйонів) не потребує сього робити. В своїм власнім етнографічним районі є вона в стані, сотворити більший господарський терен, більшу державу.

Подібне значіння має й уложення средств комунікації, що лучить дану територію зі світовим ринком, або уложення границь краю, що властиво є одно і то саме. Польща і Чехія впали, бо їх етнографічний терен заслабий, щоби запанувати над іншими, і був відтятий від великих світових доріг. Українська держава не є засуджена на таку смерть. Майже ціла північна частина чорноморського побережа заселена Українцями, а найважніші ріки краю (Дніпро, Дністер, Прут) впадають у Чорне море, сполучуючи тим способом Україну (хоч і посередно) із Середземним морем. В стратегічнім сенсі є границі України також не найгірші, великі ріки на сході і північному сході, багна на півночі, море на півдні.

Ще більше значіння для держави має **господарська замкнутість** її території; її також Україні не бракує. Україна має найбільше урожайний ґрунт в Росії, належить до т. зв. чорноземного району. Процент ріллі в тому районі хитається межі 32 і 78% (Херсонщина), тоді, як в Росії межі 12 і 43%. Взагалі належить Україна до найбагатіших продуцентів пшениці в Європі, що задовольняє продуктами своєї сільської господарки не тільки власні потреби, але живить Росію, і апровізує Європу.

Подібно і в промисловім відношенню є Україна багато випосажена, маючи всі передумови до розвитку власної індустрії****.

Що торкається прим. видобуття вугля, – то Україна займає перше місце в Росії. Вугіль здобувається там у п'ятьох районах – на Україні, в Польщі і в трьох районах Росії (себто: московський, уральський і кавказький). Три останні не грають на російському вугільному ринку жадної ролі в наслідок слабої видатності, а також і менш вартної якості вугля. Вони покривають лише локальні потреби своїх районів. Ціла продукція вугля в Росії виносила в 1912 р. (в 1000 тонах).

Україна 20.245

Московський басейн 160

Урал 600

Кавказ 65

Польща 8.000

Разом 29.070 Продукція заліза і сталі виносила в 1911 році (в 1000 тонах)

Україна 1.812

Урал 597

Московщина 152

Волга басейн 122

Північна Росія 212

Польща 363

Разом 3.258

Головні засоби марганової руди лежать на Кавказі (кутаївська губер.) і на Україні (Катеринославщина).

Ртуть здобувається виключно з чотирьох копалень Бахмутського округу на Україні.

Найбільші поклади соли в Росії (28% цілого соляного району Росії) лежать в *Донецькім* районі.

Цукрові буряки, тютюн і вино ростуть майже виключно на Україні. Цілий зайнятий буряками район виносив на Україні 1,808.395 акрів, продукція цукру 2 мільйони тон. В українських губерніях Харківщини і Чернігівщини концентрується 88% ці-

**** Понищі ЧИСла ВЗЯТІ з англійського твору: The Russian Year Book 1914," що опираються на останні офіційно-російські звідомлення.

лої продукції цукру Росії. Головні тютюневі плянтації на Україні знаходяться на Полтавщині і Чернігівщині, котрі видають понад половину цілої російської продукції (3,208.438 пудів). Україна має також найбільші виноградні поля на Поділю, Херсонщині, Катеринославщині і Таврії.

Отсі цифри свідчать найліпше, що Україна, котра досі заосмотрювала своїми продуктами *цїлу* Росію, є в змозі заспокоювати многі економічні потреби свого населення, своїми власними продуктами; є в змозі творити незалежний і замкнений в собі господарський район.

Сей факт, як і розлеглість теріторії, число населення, границі краю, природні богатства, комунікаційні средства зі свійським ринком вичерпують майже всі передумови екзистенції держави, о скільки вони лежать в самім краю.

Як маєтсья річ з тими передумовами, що лежать в самій нації?

б) *Идеальні передумови української державности*

У тім відношенню представляється Україна народом, що має свою (зачерпнену переважно зі Заходу) культуру, власну мову, сильне почуття єдности та окремішности – отже всі елементи, котрі звичайно потребує мати нація, що підносить претенсії до самостійного державного життя.

Русифікаційна політика почалася на Лівобережжі, властиво, вже в 1734 році, на Правобережжі 1793, зглядно 1795 році. Під ас анексії була Україна типовим, хоч і своерідним, кусником окциденту, сильно відбиваючи від візантійсько-татарської Московщини. Се кидалося в очі особливо в політичних урядженнях України. Московщина була деспотичною монархією, Україна, навпаки, пересякнута аристократично-республіканськими тенденціями. Ті тенденції виявилися вже під час переведення в життя переяславської умови. Українці не ограничилися принесенням присяги свому новому пану, вони жадали також і від московських боярів, щоби ті в імени царя присягли, що перестерігатимуть нерушимо права краю – вимога, що була зовсім чужою московським поняттям про „государя" і „підданих", так що мало не довела до зрвання переговорів. Не менше суперечок вив'язалося і пізніше межі Росіянами і Українцями, котрі присягли не як „вірні", лише як „вільні" піддані.

Тим поняттям про суть монархічної влади лишилися все Українці вірними. Не можна, однак, доказати, що форми державного життя, вироблені на Україні, були рабським наслідуванням Заходу. Польща виробила свою спеціальну форму: елекційну монархію. Зверхня влада була там кожної хвилині залежна від (станового) сойму. Москва видумала свій абсолютизм. Гетьманщина знайшла осібну форму: особа гетьмана походила з вибору, але, раз вибрана, не була ніяким тілом обмежена.

Ще драстичніше, як у політиці, розходилися ті два світи – Україна і Московщина – в церковнім устрою. Українство виховане на західноєвропейській культурі, духовенство, яке ніколи не могло погодитися з російським цезаро-папізмом, відмовляло цілі десятиліття признати над собою зверхність московських патріархів (пізніше – Синоду), аж поки Петрови I не вдалося за помочю Султана присилувати константинопольського метрополита зректися своєї зверхности над українською церквою. Взагалі дав український клер свою згоду на таку реформу лише під умовою, що духовенство буде вибиране. Ся свободна, автономна церква була московському цезаро-папізмови зовсім чужою, рівно ж як засадам римського католицизму, не терплячого краєвих і признаючого лише одну, єдину церкву. На тім, одначе, не кінчилися різниці, що ділили українську церкву, як від Сходу, так і від Заходу. Унія (церква, пануюча на Правобережжю майже до XIX віку) була чимсь своєрідним, що мала свої коріння, як на Сході (обряд!), так і на Заході (догма!). А навіть українське православ'я представлялося Москалям чимсь істинно чужим. Після поглядів Москалів було українське православ'я „златинщенням", а церковні влади в Москві забороняли приймати київських духовних в товариство вірних, без попереднього „очищення". В Москві заборонялося також, під загрозою цивільних і церковних кар, купувати книжки київського друку.

Що торкається соціальної організації давньої України, то вона також скорше наближалася до західноєвропейського ладу. Російська суспільність XVII віку держалася з гори до долу міцною державною властю і мала за підставу примусову організацію поодиноких соціальних груп. На Україні, навпаки, подібно як і на Заході витворилися вже стани, що брали участь у політичному життю: земельна шляхта і старшина (будуче „мало-

російское дворянство"), напівзависимий селянський стан і вільні міста. Вищі верстви мали сильно розвинене почуття станових інтересів і прав і не мали нічого спільного з російськими „царськими рабами“, як самі називали себе московські бояри, позбавлені всякої станової організації і почуття станової чести. Особливо ж українські міста вказували на західне походження української цивілізації. Російське місто не було природним оwoчeм господарського розвою. Скорше, чим населення, потребувало місто державу. Місто було передовсім адміністративним і воєнним центром. Серед його населення переважало урядництво і військовість. При таких умовах не могло міське населення в Росії розвинути в самостійний елемент*. Інакше було на Україні. Міста на Україні були правдивими містами, котрих населення числилося на многі тисячі. Людність міст була організована по незалежних кастах і правилася магдебурським правом.

Так само і освіта стояла значно вище, чим в Москві і пересякла західноєвропейськими, перенесеними з Риму, елементами. Візантія і Татарщина відтягли Московщину від контакту зі Західною Європою. Українці, противно: вже від IX і X віку, а відтак під Польщею, стояли безперестанно в безпосереднім контакті зі Заходом і Римом, релігію якого переняли в XVII ст. Уже в XVII віці мали Українці багато шкіл для клериків, академію у Києві, на якій, між иншим, студіювалося латинську і грецьку мову. Українське духовенство стояло під зглядом теологічної і загальної освіти о много вище від російського клеру; многі українські духовні робили подорожі по Європі, бували в Римі і в Парижі. В Московщині ж уважалося все „західне“ за „чортівське“, В той час, як гетьмани прикрашували свої палати і церкви образами західних майстрів, в той час, як на Україні квітло малярство і музика, в тому часі видано в Москві (1649 р.) указ, котрий наказував в цілій державі знищити всі музикальні інструменти.

Особливо остро відчувалася різниця межі Московщиною і Україною в психології громадянства, різниця, як взагалі межі західними і східними народами. По одній стороні – активність свідомої своїх прав, незв'язаної в своїх силах суспільности, по другій – інертність, брак консеквентної опозиційности, якась

* Див. Проф. П. Мілюков - Очерки по истории русской культуры, 1898, т. I.

орієнтальна, майже азійська покора перед кожною силою. В той час, як московська суспільність того часу, часто пасивно, без жадного протесту, спокійно давала шаліти над собою безглуздому тиранству Івана Грізного; в той час, як московський хлоп зносив спокійно нелюдське поводження свого пана, – організували Українці XVI і XVII віків ряд повстань проти соціальних і політичних уряджень польської республіки. В той час, як російське духовенство з покорою приняло знесення патріярхату, отже, втрату останньої тіни своєї незалежності від держави, тоді організувало українське духовенство велику опірну акцію проти воюючого римського католицізму. І коли Катерина II зарядила секуляризацію церковних дібр, то церква знайшла своїх оборонців тільки на Україні. Сей дух активності зберегли Українці аж до останніх часів – до часів 1905 і 1917 років.

Проти сеї культури, що квітла в XVII і XVIII столітті на Україні, зачала Росія, як і проти політичної самостійности краю, завзятий похід. Сей похід надав краєві зовнішній вигляд російської провінції, але не зумів вирвати глибокі коріння питомої культури. Україна лишилася чужородним тілом в організації російської імперії. Число Москалів на Україні хитається межі 13% (на Лівобережжю) і 4% (на Правобережжі). Мова населення на селі і в маленьких місточках не є російською. Жителі великих міст є інтернаціональні. Не є російською і церква. Аж до упадку Польщі, були майже всі Українці католиками. „Навернення” робило, справді, з поміччю багнетів – великі поступи, але і в 1875 р. ще не було зовсім закінчене. В кождім разі традиції Унії на Україні (Правобережжя) зовсім не мертві, а противно – церква, як о тім свідчить хоч би імпонуючий зріст сектанського руху, далеко не пустила міцних коренів в душу українця. Своєрідними лишилися і аграрні взаємності України. Громадська власність, що паує в Росії, де лише 15,4% хлопської землі є у в приватнім володінні, майже незнана Україні”.

Духовна культура на Україні також не улягла занадто впливови Московщини і досі представляється, як щось зовсім осібне, своєрідне. Разом з католицізмом, західноєвропейська культура прищепила на Україні авторитет розуму і етичну повагу до людини – елементи, котрих дарма шукати в російській культурі. Московський нарід є колективістом **par excellence**, народом-

отарою. Гуртовий принцип домінує у нього понад усе, що, між іншим, знаходить свій вираз в таких інституціях, як „самоде^ржавіс" і „община". Поляки, навпаки, є народом з вибуялими ціхами ексцентричного індивідуалізму. Українці займають посереднє місце між сими бігунами. В приватному житті українець є індивідуалістом найчистішої води; в суспільнім – він відкидає примітивний колективізм, виказує незвичайні здібности у засвоєнні форм модерного колективізму. Він не знає „общини", але серед усіх трьох народів (поляків, Москалів і Українців) виказує найбільшу здібність до кооперації.

Се слідно і в літературі. Коли типом Поляка є „**Pan Wolodyjowski**" або інші герої Сенкевичевого „**Ogniem i mieczem**", або Фальк („**Homo Sapiens**"), чи Гордон („**Dzieci szatana**") Пшибишевського – герої хворобливо розвиненого культу личного, типом москаля є Платон Каратаєв („Война и мирь") Толстого або Нежданов Тургенева – засадничі негатори чужої після них для маси культури, апостоли „ходження в народ", жерці нового бога – загалу. Ні з одним, ні з другим типом не можна рівняти персонажі українського письменства: козак народніх дум або Ярема з Шевченкових „Гайдамаків" – се люди зі скрайно розвиненим „я", але виявлення сього „я" вони інакше не думають, як „*pro me publica*"⁸. В піснях жодного иншого народа, навіть в піснях особистого характеру, не приходить так часто слово „країна", „Україна", „рідний край", як у нас. Анархістичні кличі такого Гордона або становисько героїв Горького, що кидають визов цілій суспільности в ім'я незнаючого жадних моральних стримів, вередливого „*ego*" – є чужі Українцєви; з другої сторони, посвята особистости на річ загалу – ніколи не набуває в нас властивого Москалеві характеру релігійної екстази безупинного розпливання в масі.

Поляк є романтиком, Москаль – скептиком. Українець є „*мечтательный хахоль*". Ся „мрійливість" відбивається і в нашому красному письменстві, і в нашій музиці. У Гоголя, пр., не знайти

⁸ Для народу (лат.)

брошур, як пр. J.P, признавали вже ясно, „що лише через відсуєнення російської границі аж до Двіни і Дніпра можна осягнути сталі результати і рішити всі нерозв'язані питання".

нам жодного веселого оповідання, яке не кінчилося би сумним рефлексійним акордом. І навпаки, нема майже жадної так підлої ситуації, котрої українець не зумів би взяти з комічної сторони. Українець, в противенстві до своїх сусідів, ніколи не є ані саме чуття, ані сама рефлексія. Помішання тих обох елементів слідно і в нашій музиці. Деякі з наших пісень дають "одинокий може в музичній творчості приклад рівночасного сполучення в одній і тій самій мелодії сумного й веселого первня. Те саме явище дається заобсервувати і в релігійнім житті нашого народу. У поляка чуття вбиває всяку рефлексію. Тому приймає він релігію без усякої критики – такою, якою вона є: він не знає жадних релігійних сект (опріч нечисленних і завдячуючих своє животіння тільки російському урядови Маріявітів). Москаль знов ударає в иншу скрайність; для нього чисто абстракційне, формальне розумованне – є спортом. Це розумовання, що відвертається від суті річи, створило в Москві ряд найбільш дивовижних сект, котрі різняться між собою в розумінню букви св. письма. Українець живе не тільки чуттєм, але й рефлексією. Для того його релігійне життя є змістовніше, як у Поляка, він стало шукає „нової правди" і часто знаходить її у сектарстві. Але його рефлексії не є формальною характеру. Тому українські секти ніколи не мають, того дикого, „изувереного" характеру, цю в Москаля і наближуються більше до реформаторських рухів Заходу (баптисти, штука, молоканство то що).

Своєрідним характером відзначається і відношення нашого народу до чужинців. Москаль не вмiє асимілювати чужинців і не старається сього робити. Його методи є погроми і район заслання. Він не стремить втягнути чужинця до своєї громади і як усі азійські народи, він має перед сим інстинктовний страх. Він, радше, його винищить і знівечить, або гвалтом засимілює, бо то його „національна політика". Поляк знова має великий асиміляційний хист. В противенстві до москаля, він лишає чужинцям дещо (правда, дуже мало) з їх національності: тип „gente Ruthenus, natione Polonus", або поляк Мойсевої віри не викликав досіль ніякої офензиви з польської сторони, в противенстві до москаля. Там жертвами погромів падали навіть засимілювані жиди, а перші слав'янофіли робили виразне застереження не тільки проти „людського" але й „хахлацького" елементу, як про-

ти таких, що мають підлягати дальшій асиміляції або знищенню. На іншому становиську стоїть українець. Він рішучо відмежується від чужинців і не хоче приймати їх до себе (нехїть до шлюбів з чужинцями). З другої сторони, він виказує до них велику толерантність.

І так само життя та історія витворили з українця зовсім особний тип. Політичні, соціальні і релігійні підстави московської культури створили там культ субстанції, загалу. Наслідком того були тупість, непорядність, зв'язаність, особиста індолентність і брак самодисципліни – факт; негачія індивідуалізму – як постулят. Ідеалом Москаля не творча праця, лише або втеча від життя, або нігілізм, анархія. Українець противно засвоїв собі ідеї здорового егоїзму і внутрішню дисципліну – підстави всякого громадського поступу.

Коли взяти під увагу ті прикмети національності, рівно ж подану вище характеристику Українця, як особного етнічно-психічного типу, далі надзвичайну утилітарність і почуття національної спільности, виявлені нашою нацією під час останньої революції, зрештою велику самостійність в творенні власних форм громадського життя – мусимо прийти до висновку, що українському народови не бракують ніякі, передумови ідеального характеру для творення окремої політичної індивідуальности.

Виїмково – несприяючі зовнішні обставини не давали дотепер прийти до значення тим передумовам, не дали Україні уконстатуватися в політичну націю. Тепер ті обставини не існують.

Українська державна ідея, котра пересякла собою і давала зміст всім формам нашого життя під час нашої старої незалежности, яка жила відтак як нічим не знищене стремління до національного чину в свідоміших верствах нації, а в масах як незломне стремління до консервування переказаних і врятованих історією особливостей народної культури; все те стало нарешті конечним постулатом європейської рівноваги, – і тому ся ідея має всі шанси на свою нову неограничену і цілковиту реалізацію!

КОМЕНТАРИ

Похід Карла XII на Україну

Текст подається за публікацією: Шляхи. – 1917. – ч.9-10.

У примітці журналу зазначалося, що ця стаття є перекладом німецькомовної брошури Д.Донцова "Karls XII Feldzug nach der Ukraine", що вийшла у Відні 1916 р.

Густав II Адольф (1594-1632) – один з найвизначніших королів Швеції, славний полководець. Вів успішні війни з Данією, Польщею, Московією, воював на боці Протестантської Ліги у Тридцятилітній війні (1618-1648). Суттєво розширив володіння Швеції, в т.ч. за рахунок північнонімецьких земель, фактично перетворив її на наймогутнішу країну Північної Європи. Фактично першим здійснив геополітичну стратегію домінування Швеції на Балтиці і в Північному морі.

Карл X Густав – король Швеції у 1632-60 рр. прагнув продовжити експансивну зовнішню політику Густав II Адольфа, воював із Річчю Посполитою. Вів переговори з Богданом Хмельницьким про спільні дії проти Польщі.

У 1435 під Вількомиром – йдеться про битву на р. Святий між військами великого князя литовського Сигізмунда Кейстуовича, який дотримувався пропольської лінії в князівстві, і князя Свидригайла, який прагнув повного усамостійнення Литовського князівства і спирався переважно на українську й білоруську православну знать. Поразка Свидригайла означала велике послаблення руського чинника в Великому князівстві Литовському і відкривала ще один простір, через вилучування собі привілеїв, до асиміляції українсько-білоруської еліти.

^{11*} Ракоці (Ракоці) – Ференц II Ракоці (1676-1735) – князь Трансильванії (Семигороду). Від 1697 р. вів таємну дипломатичну гру (з Францією) і змову серед угорської верхівки за відокремлення угорських земель від держави Габсбургів. У 1703 р. використав селянське повстання курців для організації ширшого анти австрійського руху, який тривав до 1711 р. Після поразки

^{12*} Мазаріні Джуліо (1602-1661) – кардинал і перший міністр Франції від 1643 р. Вів активну політику на домінування Франції в Європі.

^{13*} Остзейські провінції – німецька назва країн Балтії, від слова Ostsee – "Східне море" – назва Балтійського моря.

^{14*} Семигород – Трансильванія.

Міжнародне положення України і Росія

Текст подається за виданням: Донців Д. Міжнародне положення України і Росія. – Київ, 1918.

¹ *Марат* Жан Поль (1743-1793) – один з лідерів яacobінців під час Революції у Франції, здібний публіцист, видав газету "Друг народу". Убитий жирондистами після встановлення яacobінської диктатури, яку він підготував.

² *Ягеллонська ідея* – від імені польського короля Ягайла (ягелли – Jagella), що правив у Польщі у 1386-1436рр. і який вступив на трон як князь Великого Князівства Литовського (від 1377р.) з підписання Кревської унії (1386), що об'єднала Велике Князівство Литовське, яке на той час включало білоруські і значну частину українських земель (Волинь, Полісся, Поділля і Київщина) з Польщею. Цілковито це процес об'єднання завершився в Люблінській унії (1569), коли обидві країни злилися, до того вони існували автономно. Так Ягайло поклав початок об'єднання великого регіону Середньо-Східної Європи. Його нащадки – ягеллони – твердо продовжували цю політику. Через перевагу польської культури (від XVст.) і активність польської політики у цьому об'єднанні за домінувала Польща. Тож ягеллонська ідея означає домінування Польщі в просторі між Балтикою і Чорним морем (ідея "Польща від моря до моря"), без урахування національних і геополітичних інтересів сусідніх народів. Цю візію впливове польське лоббі нав'язало і австрійському імператорському двору, позбавивши його можливості інших геополітичних комбінацій – наприклад, відродження і зміцнення України.

³ *московські Івани і Василі* – імена кількох дієвих московських князів і царів у XIV-XVI ст., які зміцнили своє князівство і об'єднали навколо нього багато інших князівств і земель, в тому числі етнічно не московських. Наприклад, землі волзьких татарів – Казанське і Астраханське ханства. Свою політику вони проводили на засадах східних деспотій: безумовна, нічим не обмежена влада "государя", постійний терор проти свого ж суспільства, щоб тримати його у страху, повна безправність суспільства, жорстока бюрократична система влад.

⁴ *...першим канцлером* – О. Бісмарком.

⁵ *Шлезьк* – польсь.: Шльонськ, історична Сілезія – край на південному заході сучасної Польщі (центр – Вроцлав). Край, за який, які за Шлезвіг-Гольштайн на півночі Німеччини та Ельзас-Лотарингію – на заході, німецькі імператори вели тривале політичне змагання з сусідами.

⁶ *Сухомлінов* Владімір (1848-1926) – начальник Генштабу Росії (1908-1909) і воєнний міністр (1909-1915), під керівництвом якого Росія вступила у Першу світову війну. Здібний кар'єрист. У 1916р. був заарештований за звинуваченням у провалі приготування російської армії до війни.

⁷ *...перед стягнутою звідусіль бандою шпiонив...* - Росія постійно, особливо під час Петра I, утримувала і множила величезну мережу своїх шпигунів і агентів в сусідніх країнах. На це витрачалося колосальні державні кошти (при жахливій бідності переважної частини населення самої Росії). В Галичині, Закарпатті і Буковині Росія утримувала широкий і потужний москвофільський рух (від 40-х рр. ХІХст.), який фактично виконував диверсійно-шпигунські функції. Саме тому його членів і називає Д. Донцов "бандою шпiонив", яка на даний момент виконувала у Львові функцію "щасливих від об'єднання з Росією російських патріотів".

⁸ *Ерве* Гюстав (1871-1944) – один з лідерів лівих соціалістів у фракції, активний агітатор за масові всеєвропейські страйки робітників. Під час світової війни виступав із шовіністичних позицій. Потім еволюціонував до націонал-соціалізму, підтримував гітлерівську Німеччину.

⁹ *...коли Троцький-Бронштейн, конкуруючи з "Новим Временем" і "Кієвляніном" домагався поділу Австрії* - Д. Донцов іронізує, що комуніст Троцький виражав ті ж самі імперські ідеї Росії, що й ліберальний ("Нове время") і і монархістський ("Кієвлянин") часописи, натякаючи, що Москва завжди однакова у своєму шовінізмі.

¹⁰ *...погром Росії під Горлицями...* - мається на увазі поразка Росії у великій битві біля Горлице (Південна Польща), яка сталася у травні 1915р., що змусило відвести російські війська із Західної України. Це була одна з вирішальних битв Першої світової війни.

¹¹ *...стовпи з написами 1793, 1795, 1815...* - це роки двох поділів Польщі і після наполеонівського Віденського конгресу, коли надзвичайно зміцнилася Росія, задомінувавши у Східній і Середній Європі, коли вона приєднала до своїх володінь Центральну Польщу з Варшавою, т. зв. "Конгрєнівку".

¹² *кошмар коаліції* – тобто, коаліції держав, що виступали проти Пруссії. Таких коаліцій було кілька в історії, це ніби геополітична закономірність для Пруссії (Німеччини): перебуваючи в центрі континенту, постійно зазнавати натиску з його околиць.

¹³ *Сну і Ауерштед забули* - міста, біля яких Наполеон отримав великі перемоги над пруською армією.

¹⁴ *перфідний Альбон*" – підступний, віроломний Альбїон (Британія).

¹⁵ ...*Білий орел ніколи не міг собі знайти місця в історії побіч чорного* – тобто, Польща, гербом якої є орел білого кольору, і Росія, гербом якої є орел чорного кольору. Змагання між ними має чисто імперський характер: своїми етнічними кордонами ці країни не сусідують, їх інтереси не стикаються, оскільки вони розділені геополітичним простором Балтика-Чорне море (Литва, Латвія, Білорусь, Україна), лише прагнучи захопити цей простір, Росія і Польща входять у гостру суперечність. Тому вони стають союзниками, коли треба зруйнувати державницькі і національні семи у цьому просторі (наприклад, Андрусівська угода, що розділила Україну у 1667р.). Тільки перехід політики цих держав від гегемонізму-імперіалізму, союзницько-толерантні стосунки з країнами регіону Балтика-Чорне море та консолідація його знімають ворожнечу-змагання між Польщею і Росією.

¹⁶ ...*постаті і емблеми з образів Матейка* – тобто, ідеї та символи героїчної та воюючої Польщі минулого. Ян Матейко (1838-1893) – знаменитий польський маляр, багатофігурні, в романтичному дусі полотна якого позначені особливим пафосом польського патріотизму. Намалював багато картин на теми національної історії ("Проповідь Скарги", "Битва під Грюнвальдом", "Станьчик" та ін.)

¹⁷ ...*ідіотизм правительства народних комісарів* – як бачимо, тоді, навесні 1918р., Д. Донцов помилився, не передбачив, що політика комуністів-большевиків, "народних комісарів", фантастично зміцнить Росію новим, червоним, фанатизмом, ідеєю великодержавности і світового покликання. Це була велика наука для самого Д. Донцова: він ще раз пересвідчився, що Історію рухають пристрасть, напруження волі і глобальні накреслення та ідеали, що й продемонстрували большевики, замість ліберальности, пристосуванства, дрібних програм інших партій та рухів імперії. Тобто їхній терор, руйнування соціально-правових основ країни, фантастичні і безглузді проекти комунізму витримали іспит, перемогли опір народу, бо все це втілювала згуртована одним світоглядом, перейнята великою вірою, наснажена залізною волею, дисциплінована партія. Це була перемога Зла, але сама техніка перемоги була досконала. Тому в Європі невдовзі почали наслідувати методи політичної боротьби большевиків. Правда, навесні 1918р. ще ніхто не передбачав успіху большевизму, настільки їх політика та ідеологія виглядали абсурдними та морально не виправданими.

¹⁸ ...*Акт поділу Росії... довершено в Бересю* – тобто, Берестейським мирним договором 9. 02. 1918р., за яким Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина і Болгарія визнавали незалежну Україну (УНР).

Тоді ж (3. 03) мирна угода була підписана з большевицькою Росією, що автоматично юридично робило поділ колишньої імперії довершеним. На той час німецькі війська окупували вже весь простір від Латвії до України.

¹⁹ ...*уважали за маніяка* – тут Донцов має на увазі передусім себе: він ще від 1915р. стояв на самостійницьких позиціях, коли зблизився з колом українських консерваторів – В. Липинський, А. Жук та ін., у липні 1917р. він виступав на II Студентському з'їзді у Львові зі знаменитою промовою "Сучасне політичне положення нації і наші завдання", в якій концептуально сформував ідеологію українського державництва в геополітичних вимірах; у серпні 1914р. він очолив на еміграції самостійницьку політичну організацію Союз Визволення України. Водночас серед політиків Наддніпрянщини 1918р. він виявився у меншості як послідовний державник і самостійник і після приходу до влади соціалістичної Директорії у кінці 1918р. змушений був емігрувати через загрозу смерті.

²⁰ ...*Ми знаємо, що в нас є люди, котрі стоять за самостійність, але проти творення армії, котра би сю самостійність боронила* – по-суті, так думала і чинила більшість уряду Центральної Ради і більшість самої Ради. Це був вияв типового комплексу недержавного народу з додатком особливої українсько-малоросійської наївності: будувати проекти і широкі декларації, але повільно і нерішуче щось робити насправді (параліч волі до дії), не відчувати справжніх тенденцій часу (параліч інстинкту виживання), бути довірливим (параліч інстинкту самооборони). Цей комплекс повторюється і в політиці українського сьогодення: відмова від ядерної зброї, політика наївного нейтралітету, довірливі і кабальні союзи з Росією, відсутність стратегії пошуку реальних союзників і т. д.

²¹ ...*Не поступимо й кроку.* – це строфа із поеми І. Франка "Мойсей", у якій є просто дивовижно точні і глибокі оцінки та осмислення українського малоросійства, психологічного пристосування.

²² *Рік 1809 був логічним наслідком 1721-го* У 1809р. після перемоги Росії в російсько-шведській війні 1808-1809рр. Фінляндія була приєднана до імперії в якості Великого князівства Фінляндського і користувалася автономією.

²³ *27 червня 1709 року* – тобто в Полтавській битві.

²⁴ *Ренський союз* – тобто, Рейнський союз німецьких країн.

²⁵ *Таненберг* – Танненберг, нині Стемберк – місто у Східній Пруссії, нині Північна Польща, де у 1914р. відбулася велика битва між німецькими і російськими військами, що зупинила російський наступ.

²⁶ *Карно* Лазар Ніколя (1753-1823) – один з провідних діячів Великої Французької революції, член Законодавчих зборів і Конвенту (1791-95), Комітету громадського порятунку (1793-94). Воєнний організатор опору зовнішній інтервенції та придушення виступів роялістів. У 1795-97рр. був членом Директорії, потім підтримував Наполеона (міністр внутрішніх справ у час "Ста днів").

²⁷ *Родзянко* Міхаїл (1859-1924) – один з лідерів російських лібералів, голова 3-ї і 4-ї Державної Думи.

²⁸ *Криленко* Ніколай (1883-1938) – провідний член партії більшовиків, учасник Революційного Комітету у 1917р., народний комісар з військово-морських справ (1917-18), Верховний головнокомандувач. З 1918р. – голова верховного трибуналу, прокурор РСФСР.

²⁹ ...мали ми новітнього Пугачова в Робесп'єрівськiм фракту – в трійці єдиного Ільїча-Леніна-Ульянова. – Д. Донцов один з перших так точно оцінив сутність російського більшевизму: в постаті диктатора Леніна, по-європейськи освіченої людини, загинув темний і дикожорстокий дух відвічної московської руїни, нетерпимості і насильства – пугачовщини, засліпленого бунту і тиранізму.

³⁰ ...разом з першим консулом – тобто з Наполеоном.

³² ...після паризького миру... - тобто, у 1856р., після переможного для союзників завершення Кримської війни (1853-56) проти Росії.

Українська державна думка і Європа

Текст подається за івиданням: Донцов Д. Українська державна думка і Європа. – Львів, 1919.

⁶ *Некер Жак* (1732-1804) – популярний міністр фінансів у Франції напередодні і в перші два роки Революції (1789-90).

Свен Герін - шведський геополітик і географ.

¹⁶ *Кроатія* – Хорватія, яка перебувала в династичній унії з Угорщиною від XII ст.

¹⁷ ...управління Угорщиною в подвійній монархії - тобто, в Австро-Угорщині.

³⁵ *Данціг* – Гданськ; *Торн* – польське місто Торунь.

⁴⁹ ...ідея реваншу за Садову... - тобто за поразку в австро-пруській війні 1866р. вирішальна битва якої коло нині чеського м. Садова.

⁴⁹ ...реваншу за Седан... - тобто, реваншу за поразку Франції у Франко-Пруській війні 1870-71 рр., вирішальна битва якої відбулася біля французького міста Седан.

⁵⁶ *Таллейран Шарль-Моріс* (1754-1838) – князь Беневентський, по-стать дуже колоритна і символічна для своєї епохи. Був єпископом, що не заварило йому підтримати демократичну, антитрадиціоналістську і антицерковну Революцію, стати депутатом Генеральних штатів. Займав різні високі посади, переважно дипломатичні під час революційного процесу. Притримувався поміркованої лінії, тому емігрував, коли посилювалися радикальні тенденції в революції (1792). Був міністром закордонних справ при Директорії і Наполеонові (1797-1807). Під час Реставрації благополучно вписався в нову систему влади. Великий майстер інтриг і дипломатичних ігор. Відіграв велику роль у міжнародній політиці свого часу. Тонка і прониклива натура.

⁵⁶ *Понятовський Юзеф* (1763-1813) – князь, учасник Польського повстання 1794р. У 1806р. як генерал почав служити у війську Наполеона, маршал Франції. Від 1807р. – воєнний міністр герцогства Варшавського. Загинув у Ляйпцігській битві.

⁵⁹ *20 листопад 1917 року* – був проголошений III Універсал Центральної Ради, який вже майже сформував незалежність України.

⁶³ *...український нарід охоплює 850. 000 кв. кілометрів* – Д. Донцов спирався на дані тодішньої науки, яка враховувала тепер поза українські землі – Лемківщину, Надсяння, Підляшшя (Польща), Берестейщину (Білорусь), Вороніжчину, Приазов, Кубанщину (Росія) та інші, менші, заселені українцями райони в Румунії, Росії, Словаччині.

Русифікаційна політика почалася на Лівобережжю властиво вже в 1734 році... – тут Д. Донцов моментом денаціоналізації вважає смерть гетьмана Д. Апостола, після чого цілком було ліквідовано гетьманат (на 15 років), почався тотальний і невпинний процес руйнування всіх систем правового і соціально-господарського місцевого само строю, почали відчутно занепадати національна гідність і пам'ять про традиції українців. Автоматично ці московські системи були накинуті й Правобережній Україні після розподілів Польщі в кінці XVIIIст.

ПЕРШИЙ ІДЕОЛОГ ОУН

Юліян Вассиян (1894-1953) належить до числа найоригінальніших і щедроідейних постатей нашої культури. У чомусь нетиповий українець – самозаглиблений, навдивовижу дисциплінований у праці, по-німецьки схильний до абстракції, широкоузагальнювального мислення. Його доля парадоксально поєднала в одній людині талант кабінетного філософа-вченого і підпільного революціонера-пропагатора.

Він належав до покоління, якому судилося злетіти над Україною яскравим струменем кометного виру і так само раптово розбитися об твердь історичної безвиході. Формували це покоління бурі Першої світової війни і змагання Національної Революції 1917-20рр., а потім воно стрімко мужніло і росло духом в гарячу міжвоєнну добу, коли протистояння чужим окупаціям набуло особливості суворости і жертвности.

Далекий нащадок вірменських поселенців в Україні, рід якого зукраїнізувався, очевидно, ще в епоху пізнього Середньовіччя, Ю. Вассиян народився в селі Колоденці біля старовинного галицького містечка Жовква. Серед волинських православних єпископів XV ст. значаться аж два Васияни – Володимирський і Туровський єпископи (за "Історією України-Руси" М.Грушевського). Можливо, один з них і був далеким предком українського націоналіста XX ст. Це щодо деякої екзотичности походження. В іншому аспекті, родинному, Вассиян належав до типової галицької патріотичної сім'ї початку XX ст.: батько – учитель, директор школи, активний просвітянин. Сам Юліян навчався в знаменитій Львівській академічній гімназії, через яку пройшла лєвова частка галицьких інтелігентів і яка була чи не головним форпостом українського духу та ідеї серед польського культурного моря в Галичині.

Навчання в гімназії було надзвичайно бурхливим, захопливим: тоді, на початку XX ст., серед галицьких гімназистів вирували бурі боротьби за український університет у Львові, вони

брали активну участь в сутичках з поляками під час демонстрацій, організовували найрізноманітніші форми національного протесту і т.ін. Тож у 1913 р., коли Юліян закінчив гімназію, він був цілком свідомим патріотом.

У 1914 р. Вассиян разом зі старшим братом Володимиром, талановитим художником, здійснив відчайдушну спробу прорватися через фронт і все-таки записатися до Легіону Січових стрільців, який формувався при австро-угорській армії. Угорська жандармерія, яка з підозрою ставилася до всіх русинів-українців, ув'язнила його і запроторила до табору інтернованих. Там йому вдалося переконати одного австрійського високопосадовця в тому, що його український патріотизм не йде врозріз із австрійським державним патріотизмом., коли йдеться про спільну боротьбу з імперською Росією. Так Юліян Вассиян все-таки опинився серед Січових стрільців. Він пройшов усю воєнну кампанію УСС і потім національної Української Галицької Армії, брав участь у військових діях на теренах Наддніпрянської України, побачив і зрозумів усі героїчні пориви українських військових структур під час Національної Революції і всі стратегічні промахи загального українського політичного руху.

У 1920-22 рр. довелося ще побувати у польському таборі для полонених у Домб'ю і пережити довгий шерех принижень та поневірянь. Водночас ці умови посприяли тому, що патріотична інтелігенція, переважно молода за віком, розпочала дуже кардинальне переосмислення засад і стратегічних напрямних національно-визвольного руху. Цей період (1920-23 рр.) можна вважати одним з найплідніших в українській історії у плані інтелектуальних пошуків. У таборах для інтернованих вояків Армії УНР і УГА на теренах Польщі і Чехословаччини виникла ціла громадсько-культурна інфраструктура зі збереження української ідентичності і розвитку національної ідеології. Колишні солдати тапер ставали публіцистами, редакторами, письменниками, дослідниками, мистецькими і літературними критиками, філософами. Раптово стримані через закінчення війни емоції тепер з еруптивною силою виливалися у творчості. У таборах виходили десятки більших і менших часописів, альманахів, книжок, діяли скромні, але активні видавництва, розвивався театр, творчі гуртки і т.ін. Результатом цієї бурхливої всебічної діяльності моло-

дої генерації стало критичне переосмислення політичного й ідейного досвіду українського соціалізму і ліберального націонал-демократизму, вихід на ідейні обрії традиціоналізму (консерватизму) і націоналізму.

Від 1922 р. Ю. Вассиян пішов навчатися до львівського таємного університету, який був організований галицькою інтелігенцією з метою сформувати культурні й академічні кадри в умовах, коли офіційно на теренах Галичини українцям не дозволялося ані відкрити свій університет, ані навчатися в державному польському університеті. Тут вперше він занурився в атмосферу підпілля, напруженого міжнаціонального протистояння у повсякденні. Тут на весь розмах виявилися інтелектуальні здібності Юліяна: як мислителя, скрупульозного дослідника, уважного інтерпретатора. Він стає одним з авторитетів для студіюючої молоді, займає посаду університетського референта в Українській крайовій студентській раді, яка займалася організацією студентства і співпрацювала з підпільною Українською військовою організацією на чолі з Є.Коновальцем, що вела боротьбу проти польської окупації.

Тоді одним з найважливіших напрямків боротьби за молодь в Галичині була протидія радянофільству. Ця суспільно-політична тенденція з'явилася під впливом пропаганди, що нібито в СРСР створено "справжню українську державу – УРСР", де йде "українізація" і "відроджується народозахисна економіка у вигляді НЕПу". Нагадаємо, що тоді на радянські позиції перейшов навіть головний галицький політик, диктатор Євген Петрушевич, колишній лідер ЗУНР. Зрозуміло, він зробив це в ілюзорній надії на можливість використати СРСР у боротьбі проти Польщі. Отже, першим великим історичним кроком молодіжного націоналістичного руху в Західній Україні була його успішна діяльність проти радяно- і москвофільства. Саме тоді Юліян Вассиян ідейно змужнів як переконаний традиціоналіст, людина нової формації політиків, які під віяннями ідей Дмитра Донцова чітко стали на позицію "віри тільки у власні сили", без будь-яких сподівань на зовнішнє визволення України.

Зі студентських організацій в Галичині і Чехословаччині поступово сформувалася Група української націоналістичної молоді, яка явно виражала нові інтенції в українському русі: волон-

таризм, мілітаризм, ірраціоналізм та християнський ідеалізм у філософії, революціонізм в діях, романтизм в настроях. У 1924 р., коли Ю. Вассиян переїхав на студії до Праги, він відразу став одним з лідерів цієї організації, почав друкуватися у її органі – журналі "Національна думка". Цей місячник зарекомендував невдовзі себе як одна з головних теоретичних трибун з розвитку ідеології українського націоналізму. На 1927 р. Вассиян вже сприймався в націоналістичному середовищі як чільний ідеолог і був делегований на 1-у Конференцію українських націоналістів у Берліні, що мала підготувати платформу для об'єднання різних націоналістичних підпільних організацій в одну структуру. Відтоді почав діяти як координаційний орган Провід українських націоналістів на чолі з Є. Коновальцем, з'явився друкований офіціоз Проводу – журнал "Розбудова нації", який постав на базі "Національної думки", у ньому Ю.Вассиян був постійним автором. Вже у №2 з'явилася його етапна стаття "До головних засад націоналізму". "Розбудова нації" загалом є одним з найкращих українських теоретичних часописів (не тільки в аспекті розвитку національної ідеології), тому дивує деяка байдужість (чи упереженість?) до часопису сучасних українських дослідників. В основних параметрах цей журнал передавав ідеологічну платформу "Літературно-наукового вісника", що виходив за редакцією Д. Донцова від 1922 р. у Львові, з тою лише поправкою, що не містив художньої літератури. Його характеризували чітка націоналістична методологія мислення, плекання ідеалістичного світогляду, послідовна критика будь-якого імперіалізму і малоросійства, антисоціалістичні і антиліберальні інтенції, уміння поставити найгостріше проблематику з української історіософії чи культурології.

У 1928 р. відбулася 2-а Конференція українських націоналістів у Празі, на якій Ю.Вассиян був делегований на майбутній Конгрес українських націоналістів вже як головний ідеолог, людина, що найглибше усвідомлювала світоглядну доктрину націоналізму. Конгрес відбувся 27 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні і на ньому була заснована ОУН. Ю.Вассиян виголосив свою знамениту доповідь "Ідеологічні основи українського націоналізму" ("Розбудова нації". – 1929. – № 3-4). Зараз ця доповідь передрукована за оригіналом у ґрунтовному і скрупульозному науковому

збірнику "Конгрес українських націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали. / Упорядник Володимир Муравський. – Львів, 2006. Власне тут Ю.Вассиян висловив центральну думку своєї філософії нації: націоналізм не є лише відповіддю на зовнішній тиск / завоювання, якогось поневоленого народу, а передусім внутрішня, органічна вітальна сила народного генію, вічна здібність соціуму до динамічного самооновлення і зростання (звідси – поняття революційний націоналізм), це радісна відповідь етнічної унікальності на подих Бога до збагачення й урізноманітнення світу.

На Конгресі Вассияна призначили членом ПУН та керівником його ідеологічної секції. Тоді з'явилася його відома брошура "Програма виховання в ОУН". У 1930 р. він закінчив Карлів університет у Празі, перед тим паралельно студіював філософію і слов'янську філологію в празькому німецькому університеті і українському педагогічному інституті. Його докторська дисертація мала назву "Поєднання розуміння філософії в її відношенні до наук про основи поетики і метафізики". Це дослідження яскраво передавало залежність автора від німецької філософської школи. Зокрема, серед сучасників його улюбленим філософами були Освальд Шпенглер й Едмунд Гуссерль – великий майстер культуролого-історіософських та ірраціоналістських інтерпретацій і майстер феноменології.

З почуття патріотичної відповідальності, і щоб бути в центрі націоналістичного визвольного руху, відчуті його живу атмосферу, Ю.Вассиян того ж 1930 р. переїжджає до Галичини, до Перемишля і там редагує газету "Український голос", яка ще раніше поступово перейшла на націоналістичні позиції. Це був один з найрезонансніших тодішніх галицьких часописів, який гостро реагував на будь-який наступ колонізації. Однак Вассиянові не довелося розгорнути тут свій публіцистичний талант: вже 2 листопада 1931 р. у Бродах його арештувала польська поліція у справі т.зв. "конгресівців" – виявлених нею учасників Конгресу ОУН 1929 р. На судовому процесі у Львові у 1932 р. Ю.Вассиян разом з групою чільних діячів ОУН – Осипом Бойдуником, Олесем Бабієм, Євгеном Зиблікевичем, Степаном Ленкавським, Зеноном Пеленським – був засуджений до 4-ох років ув'язнення. Це вперше верхівка ОУН постала перед лицем

польського суспільства, що викликало велике емоційне напруження в країні. Особливо вражало те, що всі оунівці виявилися не якимись там "вуличними бандитами", як їх звикло презентувала польська преса, а добірними інтелектуалами, яскравими особистостями. У судовому процесі підтекстом звучала моральна звитяга національного руху: він виражав сподівання молодії, талановитої, освіченої генерації українства.

Юліян Ваассиян відбував ув'язнення в тюрмах Львова і Дрогобича, де відзначався, за спогадами чільного діяча ОУН Зиновія Книша, великою сумлінністю в дотримуванні приписів в'язничої поведінки, відповідальністю в конспірації, щирістю до друзів. Вийшовши на волю у 1935 р., Юліян замешкав у свого батька у м. Броди, таємно підтримуючи контакт з підпіллям ОУН. У цей час він зосередився на філософських і літературознавчих студіях. У 1939р., з початком світової війни, його знову арештували і відправили до відомого концентраційного табору в Березі Картузькій, що на Берестейщині, де переважно відбували ув'язнення українські патріоти. Радянська окупація Західної України восени 1939 р. застала його знову у Бродях. Провід ОУН, усвідомлюючи особливу важливість філософа для націоналістичного руху, вислав у Броди спеціальну групу бойовиків із завданням перевести Ваассияна за кордон, щоб він мав можливість вільно працювати. У Кракові його чекала чиста квартира й акуратно приготовлені рукописи з минулих літ. Вибух німецько-радянської війни знову повернув його на рідну землю, до Львова, Бродів. У ці роки Ю.Ваассиян активно готував теоретичні й пропагандивні матеріали для Проводу ОУН під керівництвом Андрія Мельника. У січні 1944 р. його арештувало гестапо і вчений опинився в концентраційному таборі в м. Бреґ біля Берліна. На щастя, розправи нацистів з оунівцями якось минули Ю. Ваассияна і в 1945 р. він подався довгими дорогами повоєнної української еміграції. До 1950 р. жив в різних містах Баварії, а потім виїхав до США, де й помер 3 жовтня 1953 р.

Так закінчилося життя людини, яка вартувала кафедр і розкішних бібліотек, видавничих можливостей і цілих наукових інститутів. Він відмовився від усього цього заради Ідеї, на шляху до якої прожив майже усе своє життя з ризиком. У цій особі де-що фантастичним чином поєдналися підпільник і мислитель-

аскет, романтик революції і суворий аналітик доби, його сучасники відзначали просто дивовижну непрактичність Вассіяна, відірваність від вигод життя і глибоку замріяність душі. Це говорило лише про одне – усього себе концентрував на Ідеї.

За життя Юліян Вассіян так і не побачив жодного хоч трохи об'ємнішого видання своїх творів. Лише після його смерті в Америці вийшли невеличкі збірки статей: "Одиниця і суспільність" (Торонто, 1957) і "Суспільно-політичні нариси" (Чикаго, 1958). У 1972 р. в Торонто з'явився нарешті давно очікуваний двотомник у видавництві "Свшан-зілля", упорядкований Богданом Гошовським. В сучасній Україні, здається, перевидано лише дві статті Ю. Вассіяна: згадану студію "Ідеологічні основи українського націоналізму" історіософське есе "Степовий сфінкс" ("Хроніка – 2000", 1995). Натомість в архіві мислителя залишилося ще 10 томів рукописів і незавершених праць.

Філософські погляди Ю. Вассіяна можна окреслити як синтез християнського ідеалізму й ірраціоналістського волонтаризму. В епіцентрі його розмислів стоїть людина і її світовідчуття, прив'язане до глибин традиціоналістського світогляду. Він виробив цілісну концепцію пояснення історичних поразок українства. Про це узагальнив так: "Не думаємо так, як відчуваємо, і не хочемо так, як думаємо – ось форма українського душевного неладу, що його причиною є саме згадана посередність почуття, що створила сприймально-індивідуальний людський тип, який нездібний перемогти власну безвладність динамікою волі, як способом чинного життя. Вияви волі не діють прямо, як тривала енергія життя, але відрухово, переливно, без внутрішнього зв'язку з життям... чуттєва природа українця шукає свого доповнення в теоретичних формулах недостатнього змісту, а вони, зрозуміло, своєю формальністю не можуть дати потрібної життєвої вартості. Звідсіль – механічний спосіб думання, податливість на впливи крикливих теорій, постійна зміна "світогляду", захопленість у різного роду утопіях і всяких інших химерах вередливої людської уяви. Почуттям переживає українська душа реальний стан свого життя, а його змінити могло б тільки **органічне волюве зусилля**, та, на жаль, воля не діє в ній прямо, як пробоева сила, але виступає посередньо в формі мінливих уявлень, образів, мрій... Тільки **серцем** переживала Україна свою історичну

долю і цей нечинний та однобічний спосіб душевного життя замкнувся у якесь заворожене коло призначення..." (есе "Степовий сфінкс"). І додавав: "Де бракує волі, там нема історії, що є в першу чергу маніфестацією **характеру**".

Його аксіомою було ось таке узагальнення: "Між людиною-одиноцею і Богом лежить велика царина – нація. Підійматися до Бога можна тільки душею, але вона простує туди у своїй найбільш динамічній формі, тобто в стані найвищої підметової напруги... Перед Богом не можна стати зі змарнованим талантом у руках, як загублена, скарлуватіла одиниця-відлюдок, перед ним треба явитися в найвеличнішій потузі своєї світової особистості. Батьківщина – це саме та форма динаміки душі, що дає їй почуття самопевності перед обличчям Передвічного" ("Бог і Батьківщина").

Націоналізм у Ю. Вассіяна постає не як форма людської агресивності, як узвичаєно в загальному сприйнятті, а як спосіб людського зростання. Через спільне відчуття енергетики рідної землі, спільне наближення до сакрального, через спільну духовну націленість створити національне прекрасне (культурні інтенції) кожна етнічна спільнота отримує колосальну здатність до самовдосконалення і безнастанного зростання. І навпаки, розпорошена морально, релігійно, культурно спільнота лише **перебуває** в Історії, а не творить її.

Ю. Вассіяна не просто суттєво поглибив основні ідеологічні тези М. Міхновського, Д. Донцова, В. Липинського, М. Сциборського, яких можна вважати класиками українського націоналізму ХХ ст., а створив цілісну концепцію ідеалістичного світо трактування у зв'язку з політичною свідомістю нації. У цьому сенсі його філософія стала найкатегоричнішим українським запереченням філософії матеріалістичного соціалізму.

Улюбленим письменником Ю. Вассіяна був В. Стефаник, йому він присвятив велику серію есе, які клали цілий том його творів. Саме у Стефаниковій творчості він бачив отой живий дух **зростання** нації від традиції, від міфу і сакруму землі.

"Назад до Шевченка" – так називається одне з кращих есе Ю. Вассіяна. Тут знаходимо ось таке оригінальне осмислення Шевченкового генію: "Як мистець Шевченко не подібний до національних героїв інших народів тим, що не мав з ними спільних

рис мистецького об'єктивізму... Відношення Шевченка до свого середовища (Україна минула й сучасна) має дуже короткий, майже зникальний "промінь об'єктивности", натомість енергія безпосереднього почуття оформлюється творчо нервовими вибухами пристрастей, зривами натхнених слів і покликів, що лунають гомоном бойових фанфар, прокльонами і закляттями, гарячими візіями, що притягають минуле в сучасність, або вгадують майбутнє так, немов би творили його з власної душевної субстанції ("Мені однаково"), з вогню любови й ненависти... "Гарячим гейзером пробивається Шевченко з моря українського буття і **цілий** спадає назад, у глибини того ж моря, як його найзаконніша еманация-хвиля (слово). У цьому параболічному вогнистому леті генія-метеору, що по короткій, але енергійній ролі творчого самовияву розпливається назад у своїй земній батьківщині, яскраво переданий характер появи Шевченка як стихійної імпровізації, глибокої суб'єктивности, неприступної для методичних спроб стилізації, критичного відокремлення і систематики". У цій геніальній імпровізації, на думку Ю.Вассіяна, скупчені всі найдрібніші нюанси українських емоцій, мрії, драматичності й трагедійності, гумору й оптимізму, особливостей релігійних візій і почуттів, а сама естетика Шевченкової поезії цілеспрямовано підноситься до єдиної ідеї – України. Тому поза цим, без перейнятості Україною і всім українським, неможливо збагнути Шевченка. У цьому сенсі це унікально замкнутий письменник, замкнутий у своїй нації.

Насьогодні вже давно вибив той час, коли треба було перевидати в Україні хоча б томик вибраних творів Ю.Вассіяна. Цей мислитель потрібен нам як зразок органічного філософа, в якого жива думка пульсує сама з себе, який найменшим порухом спостереження збуджує цілий вир для духовних узагальнень і візій. Він абсолютно вільний у своїх відчуттях істин буття, його теоретичні роздуми не знають ніяких схем чи трафаретів, він завжди націлений на ідею, що підносить і сіє неспокій. Ідеалізм Ю.Вассіяна – це той струмінь християнської духовності, що єдиний може лікувати шляхетність натури в епоху прагматики.

Юліян ВАССИЯН

ДО ГОЛОВНИХ ЗАСАД НАЦІОНАЛІЗМУ

Світогляд раба є нетворчий та негативний аж до хвилини, доки його не знищить новозроджений дух свободи. Чин, як наглядне здійснення свободи, передумовлює внутрішню її волю, що мусить проявитися як реальна вартість.

Для нації, що мусить провадити боротьбу аж до перемоги — не може бути пізнання власної минувшини самоціллю, заспокоєнням чисто теоретичного зацікавлення, але першим із необхідних творчих засобів, бо справа йде про продовжування життя, а не про погляд на завершену історію. Отже, буде справедливо не визнати за українським народом випрацьованих категорій історичного життя, тому що власне історія творила його, а не навпаки. Мало великого й непроминаючого приніс він на буйно родючий лан красою залитої землі, що її не зумів опанувати для себе в цілості. Дух його не доповнив гідно природи. Розпливне животіння, а не життя, що кидає далеко поза межі дійсности величні блиски всесвітніх задумів, тліло в лоні степового простору.

Мораль переможного чину — універсальна засада людської історії — не була постійною кермою подій українського життя, і тому в усій спадщині нашій не домінує вираз великої ідеї, стилю, методи. Звідси кожний визвольний наш зрив — це не тільки розгром збройних сил, але й моральних; це і є причиною факту, що після останньої спроби нічого в нас основно не змінилося та що на місці прямотинності суб'єктивного національного чину маємо нині тільки «орієнтації», зміновіховство різного типу, перекупність, зраду.

Нація, органічно незріла й технічно не пристосована до складніших функцій життя, мусить що тільки в поступі методи-

чного розросту доходить до накреслення світогляду як виразу глуду своєї ролі, ніж класти в основу свого відродження якийсь суцільний світогляд, що не є її власним твором. Вже сама обставина, що нація є величиною органічного стану, виключає можливість нащеплення на її дереві чужородного насіння, як це нам вимовно, між іншим, доказують невдалі спроби досконало організованого більшевизму. Бо кожний світогляд, навіть із можливо найширшою духовою підставою, є своєрідний і заоднобічний, щоб можна було зробити його внутрішнім добром якоїсь національної системи, що сама не брала в його творенні безпосередньої участі.

Подібно, як релігійне почуття людини не є теоретичним здобутком, вислідом доцільної чинності розуму, але первовою внутрішньою формою духової природи, формою індивідуальності, так і світогляд має в собі первісну основу, що вможливило з'єднання поодиноких властивостей творчих у ритм культури, закінчену форму, своєрідний стиль, що не дадуться тому ніяк свідомо наслідувати. Світогляд являє завжди те найвище духове утворення, якого не можна повторити при допомозі технічних засобів. Того роду вартості прямо непереносні. Вони можуть бути найбільше спонукою до цього, що якась сусідня біопсихічна система починає поступ оригінального творчого розгортання своїх сил. Два огляди рішають про недоцільність буквально послугуватися в творенні національного життя зразками чужого досвіду: речевий й методичний. По-перше, кожна нація підноситься до культурного стану тільки шляхом відосереднього здвигу і в цьому міститься динаміка її характеру. По-друге, насильне завоювання несвоєрідного відклонює лінію природного напрямку і тим зуживає нераціонально енергію.

Українська суспільність, що не довершила в собі процесу спайності, являє в нинішньому стані поле для різних можливостей, чого найкращим доказом є сучасний хаос політичного життя. Українець як індивідуальність був анархістом. У суспільності не означився, понад неї підіймався тим, що її цілком не признавав. Нація культурно в повному значенні не жила, до політичної самоуправи ніколи не була готова, цивілізаційно є вона слабим споживачем підрядних вартостей, а не витворцем. Хто скоріше і рішучіше візьметься за діло — той буде рішати про

якісні прикмети української майбутности. Чому сучасний стан можна вважати малоозначеним, т. є догідним для різних можливостей, вияснюється з цього, що наша минувшість проходила під знаком найменшого духового зусилля, а тому майже без самокритики.

У всьому цьому одна спільна прикмета: відсутність у нашій природі змислу панування. Своєї правди не несли ми ні мечем, ні словом, бо ніколи не були під владним хотінням правди та почуттям безумовної її потреби.

Наша дійсність жадає рішучого звороту від самозадоволеного розм'якшеного животіння та розпорошення до зосередження, до інтеграції. Неможливо ні здобути суверенного становища нації, ні боронити його, якщо наші позиції не піднесуться до світового рівня, не зможуть вдержатися в огні взаємного міряння сил.

Націоналізм розбудовує свою програму методично, т. значить не за абстрактними засадами філософії, моралі, соціології, уложеними в схему, але відчитанням потреб нації з безпосереднього споглядання її життя та визволенням засобів енергії, необхідних для їх здійснення. При ламанні опору безвладних мас має обов'язувати правило: не нищенням будувати, але будуванням нищити, — усувати все, що зраджує нахил зберігати стан сучасної нашої відсталости.

Передовим для націоналізму є момент національної єдності, втримання якої передумовлює будівництво реального життя на докладному знанні соціальної структури всіх у нації діяльних людських чинників. З цього становища організаційно здійснений націоналізм не тожсамий з угрупованням людей, які заступають окремі цілі чи то протиставленням їх інтересам іншого роду, чи узгіднюванням їх із ними, але предметом його уваги є утворювання найкорисніших умовин, що в них єдність нації оставала б постійною основою органічного зв'язку поміж всіми її розгалуженнями.

Нація живе соціально – це є один суспільний акт і, як довго вона жива, – так довго соціальна справа є samozрозумілою автоматичною її функцією.

Націоналізм не знає диктатури окремого інтересу, що встановлює режим частини над цілістю, насилуючи різнородну дій-

сність у межі одної площі чи просто її виключаючи. Зате вважає цілокупність взаємно доповнених інтересів природною базою засобів, що вдержує націю, як живу збірну одиницю у всіх формах її буття. Він демократичний у тому, що здійснює повністю верховну засаду суспільного порядку, засаду чину, — і жадає особистої творчости та самодіяльності, як чеснот від кожної одиниці. Не ставить вимоги їх рівномірного здійснення (було б це недемократично, несправедливо, неможливо), але тільки те, що згадана засада обов'язує загально всіх, одначе в міру їх індивідуальних здібностей та соціального стану. У цьому відношенні є всі частини нації рівновартні засадниго, хоча не фактично.

Ні політична партія, ні суспільна класа, ні стан не відповідні як становище, з якого можна було б обняти, зрозуміти й кермувати життям нації, бо всі вони однобічні тим, що є власне тими означеними своєрідними чинниками. Тому ні одна з цих форм не підходить для цілей націоналізму, що стає тим, чим він є, власне, шляхом поборення в собі духа партійности, класовости, становости. Головним предметом його прямування є зісуцільнювання різного при помочі доповнення й синтези, а не упрощування його шляхом виключення й негації. З огляду на це можна б назвати його інтегральним націоналізмом. Слід ще раз підкреслити, що метою його є найвищі синтетичні досягнення при найменшій затраті форм різnorodности життя та при найменшому обмеженні індивідуальної свободи. Не дивлячись на те, націоналізм не сміє відступати від простолінійности вигачених шляхів, бо нація знаходиться тепер у становищі, де все цінне, сильне й тривке має перед собою як завдання, а тому потребує найбільшої координації й зосередження своїх сил. Останні мусять бути виразом одного плану й одних засад праці, щоб стати передумовою можливости перших.

Нація — це людський твір природного розвитку, в якому найбільша різnorodність форм зв'язана в той спосіб, що суцільність частин цієї суцільної величини найбільше зближена до стану органічної взаємозалежности.

Національна єдність є основою для вільнішого заспокоювання, при малій витраті енергії, життєвих потреб поодиноких частин нації, а то через випрацюваний віками природ-

ного співжиття спільний, психічний, культурний і соціальний підклад життя.

Будучність і ціль нації лежить у ній самій, як це доводить воля її вдержатися чинно в бутті.

Для одиниці нація не є ідеалом, абсолютною вартістю, але ідеєю, формою творчого буття, що, не дивлячись на багату різnorodність своїх ідеалів, вдержує їх у відношенні певного споріднення, співналежності. Одиниця вважається супроти нації засобом тільки зі становища свідомости, що ідея нації переходить межі її існування, отже, тільки з огляду на свою часово обмежену участь в ідеї нації, тоді як вона є ціллю з огляду на обставину, що актуальність самої ідеї зумовлена непереривною присутністю одиниць, які дають їй зміст та вдосконалюють його. Якщо людський розум зумів би знайтися в стані надособового суб'єкту нації, він бачив би в одиниці не засіб, але ідеал нації.

Текст подається за виданням: Вассиян Ю. Твори. Т. 1. Степовий сфінкс. Суспільно-філософські нариси. – Торонто: Євшан-зілля, 1972.

Юліан ВАСИЯН

ЗАВДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ

Українська історія, беручи найширші межі поняття, як наука недавно почалася. Першу справжню її концепцію дав М. Грушевський. Його твір заслабо підкреслює державницько-політичний бік, зате основніше зупиняється на історії української літератури й культури. Сьогодні вже зарисовуються межі поодиноких царин історії, що повинні стати предметом якнайшвидшого дослід. Передусім праісторичний підклад нашого минулого з боку мовного, етнічного, суспільного і релігійного. Взагалі, питання праісторії повинні дістати певне законне оформлення. Зрозуміло, що в міру поступу дослідженого матеріалу, дані ділянки треба включати в обсяг історії і тим самим пересувати межу праісторії постійно назад. На всякий випадок, потрібно з'ясувати остаточно староруський Олімп на ґрунті ширшого кола загально-слов'янських релігійних понять і дійти порівняльним шляхом до якихось сингетичних висновків. Хоч треба би було зупинитись на ствердженні релігійної анемії слов'янських племен та обмежитися до докладнішого дослідження звичаїв, побуту й пісні, – то такі перспективи не повинні нікого бентежити і спрваджувати на манівці фантазії, вигадок і гіперболічних інтерпретацій. У царині мови на першому плані стоїть штучно сконструйована теорія праслов'янської мови, потрібної і вигідної московським мовознавцям у цілі єдності московської мови з українською. Статейні дискусії не можуть рішити питання, потрібно наукової монографії з українського боку, тим більше, що наше походження має всі дані перемогти аргументально в цій справі.

Загальна історія Михайла Грушевського не передає вже сьогодні існуючого стану наукових дослідів для окремих періодів. Найперше – норманська й антинорманська теорія. Література цього питання значно зросла в останньому часі, й ледве чи вдалося б сьогодні витримати тезу нашого історика. Рух норман на південь західними й східними шляхами – безсумнівний. Зреш-

тою, аналіз першого періоду київської державности виказує, хоч би вже в літописних оповіданнях, спад расовости в діяльності членів перших Рюриковичів. Останній правдивий вікінг – Святослав, про якого маємо кілька висказів у літописах, що характеризують його духовий портрет декількома словами. Однак Святослав з державницького погляду думання є скоріше негативним явищем, бо занадто піддався завойовницькій стихії свого характеру, незважаючи на кожночасне закріплення вихідних позицій, т.е. основного київського осередку. Властиво, великодержавну добу Києва можна б рахувати від Володимира (класичний період), бо його осяг кордонів держави на той час дійсно був надзвичайний. На особі самого Володимира можна відкрити вже дуже видатний ухил у бік місцевої психіки, то значить, ствердити втрату виразистости варязького стилю. Він не так витриманий, як у попередників. Вправді, особа Великого Князя в початках стилізована рисами суворости, дикости, брутальности, непогамованої пристрасти, однак після прийняття християнства ця первісна самовладна (самодержна) натура чудесним впливом нової віри перетворюється якомось цілком нагло в протилежний тип людини: ласкавої, щедрої, милосердної, контемплятивної, прихильної культурі й освіті. Отже, в висліді – портрет найбільшого українського монарха з подвійним обличчям Януса. З правого боку - переможний Марс-варяг, з лівого – милосердний християнський владика, покровитель культури й освіти. Цей другий бік зраджував сліди наміреної стилізації пізнішого часу, що зв'язував особу Великого Князя з внутрішнім розвитком культурного життя, якого найвищий рівень спадає до часів Ярослава «Мудрого». «Ясне Сонічко» – скільки ж у тих двох словах української душі, спрадавна схильної до здрібніло-пестливого стилізування дійсности! Емоційно-мистецький духовий первень українства, ця його основна устроєва праформа вже тут зазначилася цілком ясно. А як вона відбиває при північно-суворих постатях перших варягів-князів! Як мала ясноголова дитинка при закутому в залізо лицарі, так оця сповідна маловажна приставка до імени Володимира Великого, зазначає, з одного боку, далекі від себе світи – північний, варязький і південний, місцевий, аз другого, вона голоситься, як первенець тієї лірично-музичної стихії української душі, що найсуворіші постаті нашої воєнної історії пере-

стилізує до непізнання в своєму дусі дитинної наївності й здрибнілості.

Проблема варязтва – пекуча. Її треба не тільки ствердити, як історичний факт, але насвітлити докладно її ролі та форми впливів в утворенні людського типу на наших землях у давні часи. В зв'язку з упадком Київської держави насувається сучасному українцеві низка рефлексій, яких гострота не зносить до теперішнього рівнодушно-нейтрального відношення. Наші часи домагаються рішуче підкреслення первнів мужеськості й героїчності в подіях та особах рідного минулого. На долю традицій припадає в наш вік залізної логіки сили роля допомоги при творенні сучасного типу людини з лицарським обличчям, рішучого простотою духа й готовістю пробоевого чину. Короткі нариси староукраїнської історії присвоюють українським юнакам уяву, що Київська Русь-Україна була свого часу найбільшою державою майже в цілій Європі. Звідкіля ж так наглий упадок її державної й культурної величі? Які гріхи предків занастали світлі можливості нашого історичного життя, між якими не виключена була ідея переємства політичного верховодства в південно-східній Європі та продовжування там місії середземно-морської цивілізації. Критичний темперамент сучасності з небувалою нагальністю вдирається в найдальші глиби минулого, в якому осуджує все неспівмірне до своїх ідеалів, і яскраво підкреслює психологічні подібності з власним характером. Ситуація українського життя домагається сьогодні надзвичайного скріплення волевих емоцій у людині, щоб у короткому часі виховання кинути на кін історії готову армію, одушевлену запалом великого чину. Їй потрібне велике минуле з героїчними славами воїнів і полководців, щоб мати за собою певне моральне опертя – рацію продовження традиції, ступання слідами предків. У такому душевному наставленні доби нема місця для антинорманських теорій, навіть якби вони мали очевидну перевагу доказів по своєму боці. Українська сучасність потребує мати в своєму історично-державному зав'язку «варязький ініціал». Тим більше, що історична критика не може його нині заперечити, якщо не хоче наразитися на закид неповажності. Отже, опрацювання першого періоду державності київської Русі-України мусить поставити в чолі досліді недвозначне окреслення того психіч-

ного й антропологічного характеру взагалі і расовий первень варяжства зокрема. На його занепад і розпущенні в місцевому морі треба відмічувати поступневе ослаблення моральних остой державности, що впала вкінці під ударами могутніх степових полчищ. Власне, тут насувається окреме питання етнічного й психологічного складу київської держави. Традиційних перелічень кільканадцяти племен зо скупю їх характеристикою не вистачає, щоб сконструювати демографічну карту старої Руси. Так само дуже скупі відомості щодо її мовного характеру, бо книжка, літературна мова майже нічого не пояснює в царині духового життя, чи пак будови характеру, вдачі, звичаїв. Різномірність племен та їх мовних особливостей, що їх треба б бодай дедуктивно устійнити в характері співчинних елементів, повинна послужити інтуїції української історіографії головною основою до вирішних висновків про причини розпаду Київської держави. Виявилось б, правдоподібно, що завелика психологічна різниця підбитих племен і замала комунікаційна праця між ними ледве впродовж кількох десятків літ не могла витворити підложжя внутрішнього злиття згаданих племен, і тому відосередня сила мусіла, вкінці, в добі безнастанніх зовнішніх нападів заважити на користь розпаду. Однак ствердження впливів племінно-психічних різниць на долю київської держави це не одинокий предмет уваги історіографії. Вони повинні мати велике значення при розгляді сучасного національного характеру українців, в яких душі покутує багато суперечних мотивів далеких до себе расових первнів, що до сьогодні діють якби збереженою енергією свого первісного ритму. В цьому відношенні не на останньому місці в українському характері стоять впливи всіх кочових орд, що залишили – наприклад, татари – наглядні фізичні сліди в органічній царині українського національного типу. Устійнення найбільш правдоподібних психо-расових і племінних складовин у горнилі історичного життя на українських землях послужило б матеріалом для побудови головних відмін національного характеру.

Містика азійського степу – це велика, окрема тема, що її майже не заторкнула до сьогодні українська історіографія. Найважливіший тут момент – сама боротьба з погляду кочової й осілої техніки війни. Український читач тієї історичної епохи повинен

мати можливість зрозуміти фактичні причини перемоги й погромів українського війська. Метода дотеперішнього загальноїкорового оповідання не вистачає. Між іншим, досліди в цьому напрямі мали б устійнити, наскільки захитання Київської держави спричинили безпосередньо напади кочовиків і наскільки їх упадок посередньо залежав від внутрішньої несущільности населення, політичного партикуляризму, персональної політики князів і т. і. Зокрема, вплив крові різних кочових первнів на створення антропологічного типу українця творить переважний предмет порівняльних студій, що відкрили б сучасникам вгляд у містерії власної душевної історії.

Вплив античного світу, зокрема геленістичного, через призму прийнятого з Візантії християнства, заслуговує на окрему широку працю. Починаючи давньою грецькою колонізацією берегів Чорного моря, а кінчаючи взаєминами візантійського царства з княжою Руссю – ось циклічна цілість, в якій стикаються два світи, такі відмінні й далекі від себе, як юнацький і старечий вік людини. Ця тема, напевно, відкриє в ньому дуже своєрідні риси і в них подивлятиме моральну велич і мистецьку красу національного генія, що є правдивим феноменом у природній своїй Батьківщині. Українська наукова критика мусить остаточно з'ясувати позицію українського Гомера і таким чином влегшити, а, може, навіть піддати деякі сугестії відповідним чужим чинникам, щоб щодо цього питання не було більше неясности ні двозначности.

*Текст подається за виданням: Вассин Ю.
Суспільно-політичні праці. – Торонто, 1958.*

ПРОСТІР МІЖ МОСКВОЮ І ВІЗАНТІЄЮ¹

Простір між Москвою і Візантією історія, як до нині, призначила на посередника. «З варяг у греки» – цей висказ окреслює нашу територію, як щось посереднє, проміжнє. Християнство йде через Київ до Москви – і там кінчиться. Наступ Заходу в формі католицизму заламався і зробив у нашій історії вилом, до нині ще ніяк не заглажений. Ця половинчастість також, як посередність в інших випадках, вказує на внутрішню несущільність, розшарованість, на брак органічного центру в історичному житті українського народу. Київ заблизько віддалений від Візантії, щоб бути більш ніж посередником, т. є. щоб отримані впливи засимілювалися в буйній стихії власної духової індивідуальності. Київ заблизько найвпливовішого центру культури, щоб струмінть впливів мав час утратити свою матеріальну, безпосередню силу, бо тоді, перейшовши фільтр психічного опору, він – хоч значно поменшений – був би більш хрустальний і вартісний.

Але заки прослідити й оцінити історичнє середовище України в момент її державного зв'язку, треба рішити питання теофізичних передумов духово-культурної індивідуальності.

Найважніше питання української історіософії, це пояснити упадок старої Київської держави та показати причини, що майже на сім століть спинили розвиток державности на українських землях, а головнє, в їх осередку – Києві. Період козаччини з центральною постаттю Богдана Хмельницького – це тільки геніальна імпровізація, що її творчий розмах вистарчив ледве на одне століття. Вкінці найновіший заблик державництва завдячує свою появу винятково сприятливій ситуації одночасного розгрому обох сусідніх монархій – австрійської і російської, яких провал витворив на всю ширинь прірву, що з неї піднялася українсь-

¹ Стаття ця писана в 1934 році тому, можливо, покійний автор пізніше перемінив деякі свої думки. Проте, друкуємо її тут точно так, як написана вона була в оригіналі.

ка державницька думка, однак тільки на дуже короткий час, бо задавив її двосторонній настрій обидвох державних центрів історичних гегемонів на українських землях.

Велично започаткований старокняжий період України не виворив ідеї **Київської Великодержави**, перед маєстатом якої мовкли б усякі особисті – партикулярні амбіції. Установа (інституція) **Великого Князя київського** існувала, однак її авторитет не був фактичною силою, що виявлялася за кожним разом, як тільки на київський престол вступав князь без особистих прикмет володаря. Але робити з приводу недостачі постійних централізаційних інституцій княжій історії засадничий закид – ризиковно. Вимова вислідів порівняльних студій над державним і суспільним устроєм та засадами політичного світогляду тогочасної Європи підкреслить розвиток подій на наших княжих землях переважно як нормальний, згідний з духом часу, відповідний до психології і практики доби. В цілому ряді держав, логічний процес інтеграції («збирання земель»), що майже ніде не може закріпитися на довший час у формі державної постійності. Всі державні новотвори раннього Середновіччя розпадаються з незрівняно більшою легкістю, ніж вони були збудовані. Ніякий з них не має в основі тривких державотворчих первнів, ні суб'єктивних. Навіть твір Карла Великого не втримується, і то не виключно з причин правно-політичного рішення самого цісаря, що поділив свою державу між трьох синів. Ні, розпад франконської держави лежав не в політичному атомізмі фєвдальної політичної мудрости, але в ній самій, в її слабості, в її номінальній тільки, поверховній цілості, в якій усі сполучні в'язання були механічними, тоді як природа державної цінности має органічний характер, без якого вона не може довше проіснувати. Ще вимовніший приклад Середньої Європи, «Римське Цісарство Німецького Народу», що так могутньо заповідалося в добі Оттонів, вкінці не втрималось і не виворило державно-політичної цивілізації. Немалу ролю відіграли тут згадані принципи фєвдального думання.

Між причинами, що поважно ослаблювали імпет європейських народів до творення великих державно-політичних організацій, не останнє місце займає християнство. Його боротьба за владу вимагала підтримувати проти речників і чинників світсь-

ких засад індивідуалістичні інтереси абстрактного християнина та на кожному кроці не допускати до верховодної позиції представників світогляду землі. Взагалі християнство відіграло в історії Західньої Європи долеву роллю. Нині ще не в'яснений достатньо удар духа християнської релігії з природньою психікою народів, племен і рас, що жили в Європі. Стоїмо, хвилює нерішені щодо остаточного підсумку тих взаємин, вагаючись покласти при вислідній знак вартости – додатній чи від'ємний. Цивілізаційна роля християнства, що зуміла перещепити на північно-європейський ґрунт залишки південної античної культури і дати йому безпосередньо зразки організаційних засад прозорого, ясного латинського генія (Католицька Церква), це безсумнівні факти, над якими злишня дискусія. Зрештою, тут роля християнства не насуває поважніших замітів, коли поставити питання про її додатне значення. Інакше представляється справа, якщо йдеться про вплив духа християнської науки на життя людини, на її світогляд, ідеали, практику діяльності. Не можна сумніватися, що діяння цього впливу було скоріше затримне для стихійної живловости дівичих душ європейських народів, ніж – як це звичайно формулюють історики нової культури – оформлює їх, що впроваджувало набіг життєвої енергії до властивого річища. Наша історія західньої або фавстівської людини виявляє в найвищій мірі оригінальне явище, що його не можна собі остаточно в'яснити, до тої міри воно дивоглядне, парадоксальне: біла раса, серед якої прийнялася християнська релігія любови, отже, з погляду ніжности найдитинніша та, одночасно, найбільш неземська, тогосвітня, – та сама раса виявила рівнорядно найсильніше заборчі, користолобні й експлуатаційні інстинкти. Колоніальна політика XIX століття може послужити для конфронтації панівної релігії білої раси – християнства – з її психологічним імперіалізмом найкращим, просто непомильним дзеркалом.²

Історія перших п'ятнадцяти століть після Христа – це немов вступ до властивого оформлення національних індивідуальностей європейських спільнот, що починають з 15 сторіччя входити в стадію найінтенсивнішого розвитку. Чергу цих великих національних суб'єктів починає Еспанія, продовжує Франція, Анг-

2 Читай твір Гегеля: Der Staat als Lebeuswesen)

лія, а далі Німеччина. Одночасно появляються там такі незаперечні величини, як Голандія, Швеція, перед тим Венеція, однак це сили без довшого історичного віддиху. Згаданий півторатисячний цикл стає ареною безнастанної боротьби найрізніших расово-племінних груп, культур, релігій. Відношення між простором Європи – без сарматського комплексу – та числом етнічно-расових відмін відвратно пропорційне, і це єдине пояснення невичерпних засобів внутрішньої енергії, безлічі вогнищ боротьби та безприкладної жорстокости й нещадности, аж до буквального взаємного винищення. У тому суворому змаганні великого числа здорових племен за основи історичного розвитку перемогали – зрозуміло – найсильніші, однак перемога не приходила легко, бо вирівнюючий процес завдяки глибокій диференції триває порівняльно довше й утруднював осягнення очевидної переваги.

В Східній Європі цей процес національного оформлення триває до сьогодні. Німецька нація постала, властиво, в 1871 році і це треба вважати початком завершеного процесу, якого друга половина припадає на післявоєнний час, точніше, на добу панування націонал-соціалістичного світогляду. Остаточне національне оформлення українського народу ще не відбулося і його кінцева фаза ще тільки перед нами.

II.

Хоч як приманливо послужитися аналогією з історією Західної Європи, то поза подібністю февдальних понять про державу та її поділ між дітей суверена, не можна ніде більше вживати тієї аналогії, головно, коли справа йде про нашу проблему впадку Київської Держави. Перша різниця, що кидається в вічі – це неоднакова роля християнської Візантії і християнського Риму супроти свого північного передпілля. Рим був у відношенні до варварської півночі передусім культурною, цивілізуючою і дисциплінуючою силою. Для морально здорового християнського суспільства розклад античної цивілізації в часах цісарського Риму не тільки що не був психічно небезпечний, а навпаки, він, як наглядний образ упадку, був душевно скріплюючий і визивав амбіції післанництва. Отже, з боку безпосереднього життя поганського Риму, що століттями купався в самоспальній гарячці звірячої тілесної розкоші, не йшла ніяка небезпека для мораль-

но-доброї, молодій і незіпсованій душі християнської громади. Завелика була формуюча потуга християнської релігії, щоб занепадна зараза конаючого поганства могла вжертися в міцне тіло молодого християнського організму. Християнство взяло зо старого світу його найздоровішу частину: організаційний досвід Риму і його монументальний твір – право. З такою зброєю в руках та з християнською ідеєю в душі йшов Південь на підбій Півночі. Хоч політично напрям подій ішов навпачно – Північ наступала на Південь – то релігійно, духово й культурно пішов з Півдня велетенський наступ, гідний завойовницького розмаху античного Риму. Дух імперіялізму, дарма, що сповидно й початково релігійного тільки, переємно вступив у межі західно-християнської Церкви і став продовжувати в залежній формі традиції староримських підбоїв. Заатакований з усіх сторін навалами варварів, що періодично налітали на столицю світової імперії, непереможно притягані правом культурної вищости і багатства, Рим, піддавшись попередньо новій стихії духа, відповідав без порівняння сильнішою зброєю, наступом могутньої релігійної ідеї, що підбила собі цілі народи вірних. Поволі Рим відвойовує назад утрачене значення світового центру під формою духової метрополії, і з тієї бази супрематії релігійного світогляду над світським відбувається систематичне опановування вузлів політичного життя народів Європи. Боротьба Півдня з Північю за владу над світом доказує, наскільки християнський Рим засвоїв собі, а, може, властиво відновив у собі патос всевітнього імперіялізму старого Риму. Примітивний світ північних варварів зустрів на шляху свого стихійного розгону гідного противника, і ця бойова зустріч, з одного боку, універсальної релігійної ідеї, організаційної традиції та юридичної культури, а з другого – бойового займанського духа, душевної простоти і культурного голоду витворила взаємне обостороннедоповнення, вирівняння. Сьогодні³ вправді ідеалом німецького расизму є підняти проти християнства обвинувачення спинення і притолочення специфічної культури германського духа, що під впливом християнізму втратив своєрідний напрям розвитку і тому не виявив повнотою своєї внутрішньої форми. Обвинувачення поква-

3 Праця писана в 1934 році, в тюрмі у Седльцах. (З.К.)

пне і для прокурора в високій мірі незручне. В боротьбі рішає фактичне відношення сил, так що якась незаслужена перемога не має фізично місця. Коли християнство зуміло накинути Європі характер її духового розвитку, а головню, промостило вільний шлях політично-юридичній культурі римського генія, то це нормальний вислід подій і доказ, що протилежні чинники виявили замало живучости та придатности стати засадами своєї будучности. Факт перемоги християнства над цілим рядом молодих народів доказує, що воно репрезентувало в собі вартости для них атракційні, притягальні своїм формотворним, організаційним значенням. Передусім, були це скарби організаційного досвіду античної історії⁴.

Схід Європи виявляє хіба тільки формальну зовнішню подібність – християнський Південь і поганська Північ – зрештою, суттєвий бік його історичного процесу зовсім відмінний. Східній тип християнства вибував в абстракції, контемплациї, аскетизмі, втечі від життя. Коли Західна Церква майже від початку оживлялася життєвим патосом романської раси та озброїлася таким могутнім інструментом-зброєю, як організаційний досвід державної римської традиції, і в такому стані духового оформлення приступила до своєї місії будівництва життя – постійного, щоденнього, реального – то Східна Церква згаданих суб'єктивних і об'єктивних передумов не мала. Схід був усе тільки завойованою провінцією Риму, яка в цісарську добу жила синкретизмом різних культурно-суспільних традицій з перевагою геленістичних первнів. Мішанина рас, культурних, психологічних і політичних типів, релігій, вірувань і фолософських доктрин творила в висліді мозаїку духової різнобарвности, що не була ніякою органічною цілістю й однозначного впливу не виконувала. Візантійський період римського цісарства переходить усі фази впадку великої культури. Параліч волі виявляється якраз найвиразніше в майже незамітній агресивности християнської ідеї по боці організації громадського життя. Ніякої подібности до суворой річєвости та життєвого такту західного християнства, що увісало в себе організаційно надхнення римської душі. Там відродився політичний імперіялізм у майже неослабленій силі в жи-

вучости християнської ідеї, тут вона звертається до себе, вглиблюється у власну істоту і відривається цілком від життя, щоб завмерти в езотеричній безтілесности. Спіритуалізм східного християнства, його духовна виключність і протижиттєва настроєність це не тільки наслідок самого контемпліативного, медитативного, душевного типу Сходу, т. зн. устроєвого, внутрішнього стану суб'єкту, але й об'єктивних особливостей середовища, як власного так і чужого.

Динаміка римської державности на східноєвропейських землях не досягнула ніколи ступня натуги та ширини, мішаних різних орієнтальних расово-племінних відламів з перевагою грецьких етнічних елементів усередині, не мала суб'єктивних даних, щоб бути виконавцем політичних постулатів римського духа. Державно-політична влада військового механізму, з одного боку, та ледачість політично здегенерованих різноплемінних груп місцевого населення, з другого боку, Східноримське цісарство тривало силами досконалої системи політичної влади, валорами методи й досвіду правління, а не чеснотами людських верств, їх політичною культурою, патріотизмом і державницьким суб'єктивізмом. Між не-римлянами Східного Цісарства таких людських груп не було, тому владу треба було сперти на механістичній функції зовнішньої норми, правної засади, адміністраційного примусу, формального наказу. Тут, у недостачі живої людської основи підмету, здібного органічними власними силами творити зміст римської державности і форми політично-суспільного життя, лежить потенціально вся душа візантинізму, від релігійної аскези до політичного дефетизму.

В основі візантійської держави не жив і не творив один центральний антропологічний тип. Це рішило про синкретизм цілого життя Східного Цісарства, про його пасивізм східного християнства, формалізм та інтелектуалізм візантійської культури, яловість літератури. Чи, знаючи про недостачу такої систематично-душевної передумови, треба дивуватися, що життя Східноримського цісарства – це, властиво, повільне конання в атмосфері найвищої штучности зовнішніх форм блиску, в яких уже не було тіни монументальної величі, простоти й силової дійсности римського духа. Візантійський імперіялізм – сполука цих двох слів бринить, як гротеска. Не знаємо нічого про великі воєнні

подвиги Візантії, її загальний характер є збережно-оборонний. Упадок західного цесарства наступив значно раніше, бо на заході Європи відбувався мандрівний рух народів, яких бойові хвилі вдарили безнастанно об мури вічного міста, що вкінці знесли-лось, вичерпало всі свої оборонні сили і перестало жити як столиця світової імперії. Північ Західної Європи натискала концентричними набігами на Рим, в додатку з інших сторін Європи, зо сходу й заходу тягнулись наїжені орди варварів, що не мали спокійного сну, доки не уявляли себе переможцями і наїзниками легендарного Риму. Статуя найбільшої держави стягала з усіх боків фаланги людської голодної молодости, що мріяла про славу, велич і багатство. Візантія ніколи не була таким атракційним осередком для свого широкого оточення, але й воно не дорівнювало числом племен, войовничістю вдачі і силою духа оточенню Західного Цесарства. Так упадок політичної самостійності надзвичайно скріпив провідницькі амбіції Півдня на іншій царині – релігійній. Сталося так, немов цілковитий розгром і упадок на фронті державно-політичної суверенности відразу регенерувався і воскрес у цілій ширині на протилежному відтинку гегемонії духа. Таким чином ніби збереглася часова тяглість римського принципату та єдність історичної верховодної позиції Риму. Західна Церква дійсно доросла до висоти завдання і виконувала його впродовж багатьох століть.

Збереження Східноримського цесарства протягом наступних століть не ділало пробудно на живчик внутрішнього життя, навпаки, його успішніше розслаблювало і систематично приготувляло до певного розкладу. Державна суверенність, що встоювалась перед заслабими противниками, давала довгий час захист життю, що було позбавлене конструктивних ідей, зате вичерпувалася бакхічними веселощами упадкової доби. У Візантійському Цесарстві нічого нараз не пропадало – і нічого на його місце не народжувалося. Тут, на перехресті Європи й Азії відбувався ліквідаційний процес останків великих життєвих здвигів минувшини. Епі-гонічна риса Візантії, не дивлячись на її пишноту зовнішніх форм, велике мистецтво й архітектуру, пояснює, чому християнство сталося тут зовнішнім додатком до зрошеної самоцвітами корони Візантійського цесарства, бо внутрішньо воно відступило на трансцендентні позиції самозасклепленого

соліпсизму з його прерізними відтінями нездорового тісного маніяцтва. Відома серед східного християнства ересиманія, буквоїдство, обрядництво та інші форми пересадного релігійного інтелектуалізму не могли б вибувати в умовах західноримської дійсності, від століть заплідненої буйнородним насінням активізму, патосу життя, гарячого темпераменту для дійсності та безпосередньої радості з реальної праці. Але тут, в калейдоскопі орієнтально-геленського культурного синкретизму було багато спонук і можливостей до самоцільної діалектики поняттями, догмами та іншими тонкощами логічної фінезії. Не диво, що при відомій засаді візантійського цезаропапізму наступальна сила східнохристиянської ідеї не могла навіть у слабій долі дорівнювати експансії західної Церкви. Вона не мала, передусім, тієї чистоти форми і свободи виступу, завдяки якому римська Церква знайшлася на фронті сама проти всіх собі ворожих сил, що було для неї найкращим союзником, бо поставило її перед пробу її моральної сили, яку вона в дійсності проявила, і тим започаткувала свою перемогу. Натомість злиття Церкви з державою чинило релігію підвладною та заражувало її хронічною моральною слабкістю політичної влади. Тоді, як християнство мало на Сході не менші можливості експансії, було воно спаралізоване системою єдиновладдя Церкви і Держави та засуджене на функцію або зовнішнього обрядництва, або суб'єктивної ізоляції, що доводило до найбільш дивоглядних і вироджених форм передчасно здувлених, неживитих ідей. Державність зо слабими володарськими атрибутами не могла промостити шляху поширенню державної релігії, натомість вона дивилася на неї, як на джерела скріплення маєстату цісарської корони. В той спосіб східне християнство втратило свободу рухів, чистоту форми та організаційну суцільність і віриняність. Подібна позиція повторилася пізніше ще маркантіше в московському православ'ї, що в наші часи розкрило небувалий приклад внутрішньої гнилі і безприкладний образ розкладу й морального упадку.

Візантійська пишнота міниться на дереві середземноморської історії, як перезрілий овоч, що впаде за кожним легшим подувом вітру. Зривався він уже з наддністрянських степів, і меч північного варвара два рази вдаряв об брами цісарської Візантії, підперла його технічна вищість візантійського воєнного мистец-

тва. Але історія не судила володарям княжого Києва ввійти переможно в мури світової столиці, подібно як колись готські і германські вожді вступали воєнними витязями в цісарський Рим. Візантія не мала з півночі поважнішого ворога, і Північ за час цілої історії аж до наших днів не станула завойовною ногою над Босфором – хоч дійти туди мріяли всі новіші правителі самодержавної Москви. Знаменна особливість! Тоді, коли на заході варварська Північ не перестає тягнутися на Південь і наставати на державну незалежність Риму, східні степовики немов не знають про казкові багатства Візантійського цісарства і не мріють про золоту здобич на окривавлених списках. Географічне положення Чорного моря, що поклялося впоперек шляху «з Варяг у Греки», оберігало Візантію від Півночі, як «природня границя», так що труднощі доступу могли б важити, як чинник знеохоти. Але, як показує приклад Олега, не слід з другого боку перецінювати тієї перешкоди, головню тоді, коли вона могла б «відстрашувати» вікінгів, найсміливіших «лицарів моря», яких знає історія. Причини, чому варварські народи Східної Європи не поставили завітною ціллю своїх імперіялістичних мрій завоювати Сідноримське цісарство, лежать у внутрішніх і зовнішніх умовах північно-тепОВОЇ дійсности.

III

Відомий висказ у літописі Нестора про факт запросин варягів створити правний порядок у житті слов'янських племен над Дніпром – можливо, тільки, вигадка літописця. Тим не менш і в такій ролі він багатомовний причинок до характеристики хаотичного, аморфічного способу життя наших предків. Що саме такої вигадки вжив Нестор, з цього треба зробити висновок, до якого додумання засновків уже не робить ніяких труднощів: знавець душі свого народу не знаходив відповіднішого пояснення панівного безладдя, як оповідання про послів зо своєї країни до варягів з проханням, щоб вони прибули до них і встановили тверду владу. Значить, літописець вив'язався зо свого завдання оповідача-історика так, що початок державної влади в княжій Україні віддав у руки чужому елементові, до того ж запрошеному, не наїзному. Гіршого свідоцтва під адресою своїх земляків рідний історик не міг виставити. Не знайти серед себе можливості сформування правного ладу та їхати на далеку північ за чу-

жими варягами, щоб прибули на місця і твердою рукою приборкали рідний хаос, – що ж досадніше підкреслює брак усякого почуття власної гідності? По словам найстаршого нашого преподобного літописця, історія наша зачалася сакраментальним моральним самосудом, що матеріально означав зречення з найвищої функції, яка судилася людині на землі – становити про себе самого, статися владою, законодавчим чинником, володарем. Цей найцінніший скарб, владу, головний нерв цілої людської історії, наші предки не завагалися віддати добровільно в руки чужих владик, заморським вікінгам, піратам, а собі залишити ролю слухняного раба. А яка мотивація! Багатство землі, на якій нема ладу, на якій живе скрайнє ледащий нарід, що не вмє навіть зробити зусилля і видати з себе владу.

Заморські варяги прийшли і стали панувати. Перші такти ритму нашої історії пише з великим розмахом лицарська рука вікінгів, ця увертюра заповідає могутню драму волевих здвигів. Відчитуємо в усьому рівний віддих мужеської волі, що сміливо перетинає вздовж і впоперек дівичі простори наддніпрянського степу. Варяги принесли з собою на українську землю духа північної раси і посіяли на ній його здорові зерна. Та не довелось їм закріпити за собою переваги, і волево-індивідуалістичний душевний устрій тої здобувчої й активної раси розслабила і розм'ягчила степова анархічна розчуленість. Сувора вдача лицарів снігової півночі розтаяла в теплі південної сонячної Аркадії, розніжилася в хвилях надмірно сенситивної живловости. Нині знаємо, що властивою причиною тієї просто безслідної розпорошености ознак північної духовости була порівняльно малочисельна поява варягів на півдні, отже, заслаба потенційно домішка чужої крові, щоб стати вирішним типотворчим первнем психічної особовости. Може в тій обставині, що заборчо-підприємницька туга вікінгів переважно спрямувалася морським шляхом на захід і південь Європи, треба шукати коріння невдач східної київської держави. Бо чисельно сильніший наплив варягів на південь міг тривало рішити питання психічного типу, завершити процес добору на користь північної раси й устійнити в Києві політичний осередок Сходу. Відома туга вікінгів за простором і величчю не зацвіли сильніше на староруському дереві, й аж дивно, яку малу участь відіграла в їх політичних планах найбагатша і найбільш

блискуча держава Європи – Візантія. Вправді, в самому початку – це майже символічне для долі варязького первня в нашій історії – робить Олег сміливі випади на Царгород і заключає з ним договори. Первісному зворотові варязького інстинкту на південь в напрямі природнього тяготіння наддніпрянської державности до Чорного моря і через нього до середземноморського цивілізаційного басейну завдячуємо єдину маніфестацію імперіялістичного росту завойовницької раси, що звертається, власне, в центральному напрямі, в бік найбільшої спадкоємної можливості, до східноримського цісарства. Вже Святослав Завойовник тратить з очей Візантію, як основну безпосередню мету, і свій незрівнянний хист полководця та високорозвинені чесноти воїна розгублює в авантюричних походах на другорядні, менше культурні в порівнянні з Візантією племена. Поминаючи низку його політичних промахів, як, наприклад послаблення і знищення Хозарської держави, що могла якийсь час бути східнім забором перед азійськими ордами, треба підкреслити в появі Святослава восіблений гін вікінгської крові до війни, здобичі і слави. Замість організувати довкола Києва сильний осередок державности, витривалий на грізні нальоти степовиків, а щобиш потім іти послідовно до опанування берегів Чорного моря, Святослав майже відрікається рідного Києва і поважно думає про створення милого собі осередку в південній Болгарії. Як бачимо, час між Олегом і Володимиром виповнений лицарським епосом блискучих військових перемог, що в наслідку спричинили ослаблення київського осередку. Доба Святослава не продовжує світлих традицій Олега і не підготовляє ґрунту для організаційно-державоконсолідаційної праці таких майбутніх талантів, як Володимир чи Ярослав. Обставина, що київський період нашої історії не витворив ідеї переємности східноримської цивілізації та не сформував ідеології нового Риму для Києва, вимовно доказує, що цей державний твір був підмінований відосередніми прямунаннями, усобицями і не міг устоятися перед навалами степового хижацтва. Візантія була перед носом, з неї прийшло християнство на північ, однак вона не давала з культурою побудних, агресивних спонук, тим самим її роля була рівнодушна, пасивна, формальна. З другого боку, великодержавні амбіції Києва кінчилися на чорноморському степу, отже, там, де властиво вони

повинні були набирати віддиху до довгого зовнішньо-політичного процесу. Ідея експансії на південь, включно зо здобуттям переваги і гегемонії над Візантією, могла дати староукраїнській державі погінну силу політичного заповіту і таким чином зорієнтувати русло державної політики до активності територіяльних надбань, яких окончена мета все ще дуже далека, і тому обов'язує, дисциплінує, зберігає. Тим часом брак великої зовнішньо-політичної ідеї не зосередив життєвих сил в одному державному центрі, навпаки, підтримував і скріплював панівні тоді всюди тенденції февдального устрою, що остаточно, з погляду великодержавних форм, тільки розслаблювали, атомізували, впливали занепадницьки. Тяготіння до Риму спричинило на Заході створення великої Франконської держави. Карло Великий, той, що відновляє титул римського цісаря, тим самим мусить піддатися сугестивній силі традиції величної імперії та організувати в себе аналогічний державний твір, що бодай приблизно нагадував би минулу славу античного Півдня. Не можна при зустрічі з Римом не запалитися його блиском і не пробувати наслідування римських зразків політично-державної величі. А що твір Карла Великого не втримався через вибухову енергію племінних різниць і занадто механічного спаяння різних територіяльних одиниць, що ні геофізично ні геополітично, а ще менше етнічно не могли з собою годитися і зливатися в вирівняну цілість, то це не доказ, що він не міг би протриматися навіть при своїй внутрішній суперечності ще довгий час, якби існувала тоді велика зовнішня небезпека з боку сусідньої сильної держави. Брак такого безпосереднього джерела загрози зовнішньої небезпеки дозволив, що франконська держава, залишена сама собі, виконала відрухово в силу безвладности свій природний процес розпаду на три засадничі державні новотвори. Слов'янський світ у своїй формі київської держави, напевно, був внутрішньо більше вирівняний від свого західного попередника, майже ровесника, однак йому не доставало відповідно агресивних спонук з боку Східноримської держави, а, зо свого боку, він не мав відповідно сильної психічної натуги до підбоїв та організації, що їх зустрічаємо в племінному комплексі західноєвропейського варварства. Питома вага – участь варягів була заслаба, щоб опанувати східноєвропейський простір концепцією одної великої

держави, готової розбити завмираючий східноримський державний твір і на довший час установити в Києві політично-культурний осередок східної Європи. Київській державі бракувало головної сили, суб'єктивного чинника експансії, висловленого в ідеї світово-політичного царства, цебто, Київ не доріс до рівеня, на якому народжується воля до світового панування. Інакше колонізація чорноморських степів відбулася б ще в старину, і Царгород ніколи не був би здобиччю переможного походу мусульманства, а Москва не могла б уже кинути гасла третього Риму і перебрати на себе місію організатора європейського Сходу. Натуральний здобувчий похід візантійської цивілізації був би з прийняттям християнства остаточно зосередився цілим своїм культурним змістом у Києві, і ми мали б сьогодні традицію велетенського культурного оригінального дорібку замість перших зразків доволі ще механічного наслідування та пізнішої монголо-московської редакції візантійства, що істоту візантійського духа викривила, надбудовуючи на візантійських основах незугарну, чужу виглядом будівлю татаро-фінського духа. Бо завмираюча Східноримська цивілізація в своїй, скажімо, геленістичній редакції, могла – аналогічно як римська на Заході – знайти оживлення в дівичому організмі східних варварів. Тимчасом Київ став тільки хвилевою – хоч і тривало це кілька століть – зупинкою, що захопила і втягнула в себе дещо, однак ніколи не розбудував він широко-творчого річища культури, бо заскоро втратив він обличчя державної самостійності, якої донині – поза хвилевими успіхами – не відзискав. Отже, географічно сусідуючи з Візантією, Київ внутрішньо-психічно опізнився зо створенням ідеї переемства традиції світово-римської імперії. Не виявивши суб'єктивних даних духа, щоб таку ідею зродити, поширити й етапами здійснити, державний Київ не мав зовнішнього стимулу в історичній меті – місії – сягнути по скитр верховодства в Південно-Східній Європі. Візантія не виявила подібного розмаху – хочби в релігійно-культурній формі - в такому ступні, як це сталося на Заході, і до неї її анемічної достосованим відповідником була слов'янсько-варварська Північ, що навіть приблизно не дорівняла стихійній агресивності готсько-германських племен, для яких Рим був вічною метою завойовничих мрій.

IV

Єдиною формою політики молодого життя є «політика простору (Raum politik). Треба опанувати, щоб панувати, або бути самому опанованим, підбитим. Є тільки один напрям для проєкції сил життя: назовні. Цей гін зазначився в варязькому періоді нашої історії незвичайно яскраво, однак це не була ще великодержавна політика свідомого себе суб'єкту, що прямує до держави-імперії. Підприємливим князям-вікінгам не бракувало ні добрих зав'язків війська-дружини, ні особистих чеснот провідників-воїнів, однак вони не мали при тих вузьких особистих прикметах надособової засади, ідеї великодержавности, тієї домінанти політичних творів людської історії, що є спільним дисциплінуючим чинником династій аристократій, провідних верстов-станів народів. З уваги на хронологічну позицію Київської держави, в даних умовах тодішньої політичної ситуації тією засадою-ідеєю Києва могло бути, на нашу думку, прямування на південь з метою опанувати чорноморський басейн, а далі перейняття Східноримської цивілізаційної спадщини від Візантії. Тільки така висока смілива ціль – сягнути по овоч античної величі могла визволити дрімучі сили молоді, напів дикої ще раси і звернути їх у напрямі дисциплінуючого себе зусилля, зростання, координації сил. Февдальний роздрібний індивідуалізм вікінгської крові могла зрівноважити тільки велика, на віки обрахована зовнішньо-політична ціль – зайняти місце Східноримського царства, установаляючи Київську імперію як політичний і цивілізаційний осередок сходу Європи. Це був би месіанізм княжої Русі, куди реальніший і більш покликаний кинути ідею «Третього Риму», ніж це зробила пізніше в карикатурній формі Москва, яка ще донині нічого не здійснила зо своєї крикливої месіаністичної програми. Покищо дала вона тільки «большевізм».

Політична ідея, що діє з силою традиції, це наймогутніший чинник інтеграції і синтези. Володимирська Русь осягнула форму політично-державного об'єднання всіх етнічно споріднених земель, отже, можна сказати, найвищий ступінь тодішнього «самоозначення». Однак це була тільки персональна політика князя Володимира, який преспокійно поділив свої землі, як своє особисте добро, поміж своїх синів і, може, свідомий був при тому, що вони почнуть взаємну братовбивчу гризню за «уділи», подіб-

но, як це робив він сам, «Великий Каган Руської Землі»⁵. Тут спостерігаємо велевладне значення засад феудалізму, перед якими мусить цілком на задній план відступити навіть марево ненависних туч степових орд. Київська держава не раз уже до тієї пори зазнала катастрофічних наслідків їхніх нападів. Ніхто інший, тільки самий хоробрий Святослав, батько Володимира, згинув недалеко Києва з рук печенігів. Отже, відкрита від сходу степова границя для постійних набігів кочовиків творила для Київської держави в найвищій мірі джерело загрози. Не можна жалітися, що нашим предкам не доставало «негативного досвіду», цебто об'єктивної небезпеки, що чигала буквально без перерви на їхнє майно разом з життям. Зовнішній чинник, що змушує до напруженої уваги, до безнастанного поготів'я, моральної мобілізації, внутрішнього вирівнювання, готовості до удару, та що вкінці наводить на думку рішучу постанову – з коренем знищити зовнішнього ворога і раз на все позбутися джерела постійного жаху – такого чинника не тільки не бракувало, але він був у нас яскравий, як ніде інде. Просто невблагана змора долі нависла з боку азійського степу над державою Руриковичів, і треба дивуватися, що ця обставина діяла скоріше роз'єднуюче, ніж навпаки. Засада роздрібнювання земель що далі, то основніше поглиблювала й помножувала забороло удільного патріотизму так, що доба після Ярослава стає картиною жакливого братовбивства і повної затрати живих цінностей Батьківщини і держави. Сам Володимир, невтомний збирач земель, політик і організатор, в обличчі «кочової небезпеки» не знаходить кращої розв'язки, ніж традиційним звичаєм батьків поділити велику суцільну державу, найбільшу простором у тодішній Європі, між синів і залишити їм в той спосіб у спадщині заповіт кривавої міжусобиці за уділи. В практичній спадщинній політиці наших князів нема місця на мову особистого досвіду, на випробувані власним життям методи – все йде по-старому рішенням якоїсь фатальної безвладности звичаю. До того ж на півдні могутня ще й тоді візантійська держава з інституцією східноримського ціса-

⁵ Цей титул князя Володимира показує на вироблене вже серед освіченої верстви поняття батьківщини в ширшому розумінні, що вже залишило за собою первісний удільний характер, отже поступило значно вперед.

ря, – отже, приклад територіяльної постійності – а зо сходу люті удари орд, як видно, промовисті мотиви за єдністю, централізацією і династичною тяглістю. Ніякий європейський нарід не був у таких виняткових умовах «необліченої» зовнішньої ситуації, як наш, однак ця особливість не дала в наслідку оригінального⁶, навпаки, наша історія покотилася по похилій площі до остаточного розкладу. Прийшли розгром і руїна і на місці, де колись цвіла велика держава, простягалася «дикє поле». Анархічна вдача Русичів, що погнала їх на північ шукати для себе владик, тепер розтворила їх невгнуту лицарську вдачу та заразила їх бактеріями своєї міжусобної психози.

V

Чому ми аналізуємо історичні можливості, для яких не було даних у фактичному розвитку подій? Критика історії? Що ж більш дитинне може бути в обсерваційних починаннях далеких нащадків, ніж таке «als ob» історії! А проте, наш вияв утрачених невикористаних можливостей має на меті викрити фатальний психологічний комплекс раси, що не один тільки раз в історії не вміла підняти влади, що лежала на землі, ніким не бережена. Це закон тієї землі: приймати свого відвічного господаря в гіпнозі братовбивчої війни за неї... аж до повної незрячості..., аж до зрадництва, несвідомого здебільшого, своїх власних інтересів. Латентна готовість закликати чужих варягів до свого дому, щоб завели лад і панували, а потім бути проти кожної своєї влади, недовір'я у власні державотворчі сили... ті зрадливі заклики нових варягів, щоб настановлену в себе владу повалити. Заворожене коло, в якому нестерпний хаос міжусобиць зраджує тугу за ладом і рятується добровільним підданням під накази покликаних варягів... на те, щоб пізніше підняти сліпий бунт проти дисциплінуючих норм правопорядку і знову в спілці з новими посторонніми чинниками зруйнувати важкими зусиллями збудований лад. Якась до краю цинічна діалектика того самоцільного, садистичного владоборства переслідує розвиток нашої історії, в якій ніколи не може устійнитися українське життя в характері

⁶ Тут у виняткових відносинах Сходу Європи лежала можливість зломити фєвдальну засаду політичного атомізму, але індивідуалізм варягів діяв ще з первісною експресією. (Ю. В.)

тривалого історичного суб'єкту з незмінним територіальним осідком, з налаштованим промінюванням відосередніх впливів розростової сили, т. є. з ясним окресленням своєї історичної ролі на тлі зовнішньо-політичних прямувань. Температура внутрішнього кипіння цього життя настільки висока, що п'янки випари того самоспального горіння заслонюють життєвий овид ширшого середовища як у розумінні простору, так і часу, цебто духа доби. Увага, в'язнена виключно справами особистого суперництва, не вибігає далеко назверх і не має можливості розвинути в собі здібностей до творення даних правдивої великої політики. Ми не дали світові ні одного першорядного імені, не витворили ніякої завойовної ідеї, не збудували в себе монументальних пам'яток духової культури. Можливо, що в українському народі лежать багаті поклади талановитості, може, навіть тут і там ми проявили зразки геніяльного ступня, однак суцільно українці до сьогодні невідомі світові через свою національно-державну нез'ясованість⁷.

Українська історіософія стоїть сьогодні перед дуже основним завданням просліду старокняжої доби нашої історії, щоб могли безпристрасно накреслити остаточно портрет національного розвитку від самих зав'язків нації. Але не можна обмежитися до самого ствердження т.зв. «фактичного стану», бо ідеал такого самоцільного пізнання може присвічувати хіба тільки фаховій історичній критиці, що бажає знайти формулу історичного розвитку, в якому події і факти слідуєть по собі згідно з засадою достатньої основи. Ми ж маємо перед собою власну майбутність, і тому минуле досліджуємо не з уваги на нього самого, але головно, з уваги на спосіб вияву своєї волі в будові дальших звен історії. Теперішність тяжить, ні, давить нас своєю нездібністю бути на висоті завдань сучасної доби. Наша історія мстить сьогодні на нас утраченим тисячоліттям нездарности, що дозволила на українській землі зрости мільйоновим масам рабського матеріалу, що психічно цілком не різниться від легендарних Русичів в оповіданні нашого преподобного літописця. Бо яка ж істотна різниця між запрошенням варягів у старину та приготуванням українцями ґрунту для приходу модерних вікінгів мос-

ковської Півночі – большевиків, обдаруванням їх владою над собою і безмежним довір'ям до їхнього спасенного справедливого понування? Ні, і тут зайвий доказ, що найтяжче змінється основний тип людських груп-спільнот, хіба що надлюдське зусилля проломить фатальний закон мимовільного безвладного плодження поколінь, без всякої участі свідомого чинника культури особистості, типу, якості. Запускаємося сьогодні в пралісну гущу світанку нашої історії, щоб зрозуміти духову структуру власної землі і нею пояснити причинову основу української історії. І знову ж не з метою збагачення самого знання, навпаки, щоб виконати долевий пролом у нашій дійсності і звернути її в бажаному напрямі, одним словом – взяти у власні руки своє життя і гартувати його на вогні переродних обновних задумів нової української дійсності – володарської, творчої, світлої. Тільки в зв'язку з таким наставленням душі можливо добачити глибоку доцільність у розкритті можливостей, нездійснених тільки через яловість духа, кволість волі і рабськість вдачі. Описана заповітна ідея зовнішньої політики княжої Русі була в межах можливості здійснення, якщо мати на увазі згаданий рішальний психічний чинник, однак це була утопія з погляду відомого нам образу внутрішніх взаємин староукраїнської держави, що в założенні не мала контруктивних первнів ладу й дисциплінуючої сили начальної ідеї стати першою потугою на сході Європи з кожного погляду. Чи це спасло б Київ перед навалами орд, що одні за одними випадали зо степу й заливали хліборобську Україну морем пожеж, руїни і крові? На це питання важко дати означену відповідь, бо до її правдоподібності бракує, власне, означеного ефекту діяльності тих духових політичних чинників, що їх недостачу в характері української раси ми стверджуємо. Незалежно від того, чи, наприклад, останній орді, татарам, удалося б перемогти українські сили раз чи більше разів, треба висунути недвозначне твердження, що Київська держава під рукою сильних володарів, з надособовою месіянстичною ідеєю перемства великодержавної цивілізаційної ролі від східноримського цісарства, мала б у собі невичерпне джерело моральної сили з велетенськими організаційними можливостями. Тоді територіальна політика Києва спрямувалася б всеціло на безпеку своїх східних кордонів, а не на внутрішні крамоли й міжусобиці з мрі-

єю загарбати якнайбільше «уділів», щоб їх знову поділити між своїх синів. Сильніший опір стихії степу був би вичерпував також її сили, можливо, що держава перейшла б у наступ, як на те показує сама історія, що за нашими військами записала поважне число великих перемог. І навіть якби остаточно незлічені загони Батия таки зламали опір Київської держави та вихром помчалися б на Захід Європи, то ця програма не мусіла б на завжди статися гробом київської державности, бо досвід опанованої татарами Москви виявив укінці переможний фінал, в якому зломано силу татарської орди і зірвано ярмо татарської неволі. Не було ніяких об'єктивних даних, що зробили б неможливим подібний тріумф з боку старшої і сильнішої Київської держави, тим більше, що в запіллі наростає нова поважна мілітарна сила Галицько-Волинської держави, що вкінці мусіла б у тій чи іншій формі династичної політики зіллється з Київською Руссю в один великий державний твір. Панування татарської орди, як експонента-авангарду монгольської держави на сході Європи мало тільки переходовий, хвилевий характер, як, зрештою, тимчасовою була ціла держава Джінгісхана, найбільша простором, яку знає всесвітня історія. Як великими не були б прориви в розвитку нашої культури, як глибокими рани в організмі народу, татарське лихоліття залишилося б епізодом, щоправда найстрашнішим і руйнівним у нашій історії, але все ж явищем проминальним, забутим у буйному розквіті відродженого життя. Ренесанс київської державности наступив би на кілька століть скоріше і державна традиція Києва не була б перервана, а його роля – провідна, як перед тим. Бо українській землі не бракувало до державного існування нічого крім державно-творчого, амбітного антропологічного типу, і вона була немов призначена історією продовжувати лінію великодержавної політики та розвивати над Дніпром своєрідний тип культури, подібно як на заході Європи імперіяльна спадщина античної культурної і політичної величі перейшла до сусідних з середземноморським басейном народів. Політичний натиск Півночі на Південь став після упадку Римської імперії законом історичного діяння, бо це була найближча необхідність у витвореній системі укладу сил. Так само, як неминучий був підбійний наступ південної культури і матеріальної цивілізації на варварські країни Півночі. Візантійське цесарство творило для

експансивних рухів варязької раси загородний мур, і ця обставина могла тільки підтримувати вогонь володарських амбіцій молододі дежави та впливати на її внутрішню консолідацію. Це, як уже сказано, спричинило б наростання тривалих сил держави, і наскоки східних номадів зайли б її подвійно сильною та відпоруною. Стало навпаки, і Київ пропустив, можна сказати значив, державне своє первородство, що більше, немов добровільно зрікся верховної політичної ролі на сході Європи. Середземноморський історичний цикл добігав до своєї природної смерти в наслідок виснаження сил і виявленія духової творчості. На чергу прийшла середньоевропейська смуга.

Однак тоді, коли на Заході вже в IX столітті Карло Великий накладає на голову залізну корону Візантійського цесарства, на сході на одне століття пізніше формується великий політичний твір, але ідея сягнути по корону візантійського цесаря тут ніколи ненароджується, як пряма політична мета. Схід, цебто Київ, не використав сусідства з Візантією, невдихнув у себе ідеї римського імперіалізму. Так пройдено попри можливість світо-історичного значення і здеградовано себе назавжди до ролі диких піль».

Тимчасом у глибокому запіллі півазійська Москва твердою владою московських великих князів і вчена досвідом двістолітньої татарської кормиги організується в міцний державний зв'язок з амбіціями перейняти провідну роллю Києва, а потім зродити ідею «Третього Риму» і поступнево організувати велетенську імперію «білих православних царів». Як легко, як невибачно ледачо і нездарно заявив себе Київ, коли майже без більшого зусилля зрікся месіянстичного носійства та політичного примату в Східній Європі власне тоді, коли всі дані промовляли на його користь, за винятком головної, що була проти нього: суб'єктивної мобілізації. І хоч культурна перевага Києва глибоко зазначилася на його політичних гегемонах – Литві й Москві⁸, то втрата політичного значення рішила на цілі століття його підрядну роллю, з якої до сьогодні не піднявся. Причина лежить не в злій методі, чи в бракові методи правління, тільки в органічних особли-

⁸ Це між іншим надзвичайної сили аргумент, наскільки правдива наша теза про світо-історичні можливості Київської Держави. (Ю. В.)

востях самої людської раси, що не вмiла відкрити своєї мiсії та прийняти кинений їй історією визов! Він уперве пролунав у хвилі заіснування Київської держави, зверненої лицем до Півдня – до Чорного моря – куди тягнувся зір політичної снаги над Дніпром, що немов показував природний напрям розвитку української потуги. Олег і почасти Святослав інстинктом вікінгів відчували первородний ерос української землі, що тягнулася до подружньої зустрічі з південним морем, – та їхніх наслідників засліпила братовбивча гризня за «уділи» так, що вже ніколи не зродилась у душі українських володарів думка твердою стопою стати над Босфором.

В пізніших століттях було вже менше даних на таку експансію, бо з півночі та з заходу пішов натиск на українські землі. За Гетьманщини, коли над Босфором уже на добре задомовилася нова мусульманська потуга, – якій не загородив шляху ніякий північний суперник, що міг би відвернути експансію турків на Царгород, останній відблиск римської імперії, – треба було звертатися вже проти дошкульніших ворогів і шукати союзників на Півдні, в татар і турків. Боротьба з Півднем за опанування Чорного моря не мала тоді виглядів з двох причин: 1) турецької могутності та її добре зорганізованої армії, що сама була в ренесансовому настрої здобувних походів на Європу і 2) безнастанної безпосередньої загрози з польського Заходу, що вже панував довший час на українських землях, і московської Півночі, якій переяславським договором відкрито ворота для її месіаністичної ідеї «Третього Риму» в поході до Чорного моря і Царгороду. Супроти таких сил не було місця на широку територіальну політику, тим більше, що Гетьманщина повторила в зменшеному розмірі старокняжий партикуляризм, степовий анархізм і політичний примітивізм – все те підкріплене душевним тлом сервілізму в бік обидвох історичних претендентів до панування над українськими землями.

*Текст подається за виданням: Вассин Ю.
Суспільно-політичні праці. – Торонто, 1957*

ОУН НАПЕРЕДОДНІ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Другий Великий Збір ОУН, який відбувся у Кракові у квітні 1941р., займає особливе місце в історії українського націоналістичного руху. Він став завершальним етапом оформлення власне бандерівської ОУН, яка започаткувалася 10 лютого 1940 р. через створення Революційного Проводу ОУН на чолі зі Степаном Бандерою. Тоді на керівний рівень в Організації вийшли Степан Ленкавський, Роман Шухевич, Ярослав Стецько, Дмитро Грицай, Іван Габрусевич, Олекса Гасин, Володимир Тимчій, Іван Климів (Крайовий Провідник ОУН на західноукраїнських землях у 1940-42рр.), Дмитро Мирон, Володимир Горбовий, Богдан Кравців, Дмитро Маївський, Ростислав Волошин, Василь Сидор, Ярослав Старух, які й створили ядро майбутньої нової ОУН, яка пройшла страшні випробування протягом усіх років Другої світової війни і післявоєнної боротьби із советською окупацією України. Бандерівці не визнавали легітимність Другого Великого Збору ОУН, проведеного у серпні 1939р. в Римі під керівництвом Андрія Мельника. Цей Збір і затвердив А. Мельника на посаді Голови Проводу ОУН. Натомість бандерівське крило Організації, маючи низку претензій до Проводу, передусім підозри до його чільного представника, Ярослава Барановського, як можливого агента польської поліції, не визнало цієї лінії ОУН. Воно вважало, що Провід надто покладається у своїх зовнішньополітичних розрахунках на підтримку з боку Німеччини, вимагало активніших організаційних дій зі створення націоналістичних військових структур і їх участі у советсько-Фінській війні. Та, найважливіше, що на 1940-й рік цілковито завершилося розходження морально-ментального та ідейно-програмового плану між емігрантськими частинами ОУН і крайовиками, тобто підпільниками із Західної України. Перші були дещо обережними в діях, звикли до переговорництва при вирішенні політичних питань, другі, навпаки, горіли прагненням боротьби і радикальних дій, бо були виховані в атмосфері запек-

лого польсько-українського простистояння. *Розкол був швидше об'єктивною закономірністю, аніж* випадковим зіткненням амбітних інтересів кількох осіб у керівництві Організації, як це часто пояснюють ліберальні історики¹. Ще у 1932р. Провідник ОУН Євген Коновалець в листі до члена Проводу Дмитра Андрієвського писав таке: "Ми зініціювали організований націоналістичний рух, ми допомогли йому оформитися, ми даємо йому ще й тепер ін'єкції, **але ми його не ведемо** (виділення наше, – О. Б.) ... На західних землях той рух виявляє більше радикальні тенденції, ніж це декому з нас бажане. Не виключено, що ми вже в недалекому часі опинимось супроти того руху в ролі батьків без відповідного впливу на його дальший розвій... Молодий націоналістичний рух на західних землях нас ще толерує, – я певний, одначе, що з його скріпленням і внутрішнім оформленням, він, коли ми не намагатимемось знайти спільну мову, **вигворить свій власний провід**" (виділення наше – О.Б.)².

Отже, Другий великий Збір мав остаточно розв'язати проблему революційного (сутнісно націоналістичного) вибору і революційної тактики ОУН. Його метою було зміцнити згуртованість членства на основі традиційної націоналістичної волюнтаристсько-іраціоналістичної філософії, тому Збір у своїх постановах ще раз наголошував на героїзмі й активізмі своїх ідейних постулатів, на важливості збереження і розвитку морально-бойового потенціалу ОУН. Зважаючи на складний міжнародний контекст, Збір чітко задекларував свою національно-визвольну концепцію, засудив тоталітаризм та імперіялізм Советської Росії як головної загрози для буття української нації. Зокрема, Збір визначив, що "СССР – це новітня форма московського імперіялізму, що доводить поневолені народи й країни до національного, культурного й економічного застою та руїни. Тільки державне усамостійнення поневолених Москвою народів Європи та Азії й свобідна співпраця між ними доведуть до всебічного розвитку". Це була стратегічна й історично значуща ідея, яка дала прекрасне гасло "Свобода народам – свобода людині" і потім лягла в основу міжнарод-

¹ Лисак-Рудницький І. Націоналізм // Лисак-Рудницький І. Історичні есе. Т. 2. – К.: Основи, 1994. – С. 254.

² Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 672.

них накреслень Конференції поневолених народів (листопад 1943р.), організованої ОУН для боротьби з ССРСР.

Водночас ОУН чітко усвідомлювала елітарно-орденський характер розвитку історії і політики. У 10-у пункті політичних постанов зазначалося: "Існуюче невдоволення й вороже наставлення народних мас до режиму – це сліпа стихійна сила, не здібна досягти ніяких політичних цілей. Велетенську роллю в нашій боротьбі відіграє вона тільки тоді, коли Організація Українських Націоналістів опанує її своїми політичними гаслами та включить в зорганізовану планову роботу, боротьбу, яка єдина веде до остаточної перемоги. Тому завданням українських революціонерів та революціонерів інших поневолених Москвою народів є організувати суспільний актив, свідомий своїх завдань, зорганізувати революційну силу, що керуватиме боротьбою народних мас та в відповідний момент поведе їх до остаточної збройної розправи з наїзниками".

Протягом 1939-40рр., коли відбулася окупація Советським Союзом території Західної України, ОУН напряду зустрілася із соціалістичною ідеологією, її пропагандою і цінностями. Це змушувало її якось реагувати на ці ідейно-суспільні виклики, що й відбулося у програмних постановах Другого Великого Збору, де йдеться про "планову організацію" суспільного життя, "державну власність важкого промислу й транспорту" і т. ін. Треба мати на увазі й те, що у 1-й половині ХХст., особливо в країнах Середньо-Східної та Південної Європи, відчувалися сильні контрасти майнового і соціального змісту. Капіталістичне виробництво не тільки стимулювало матеріальний і промисловий прогрес, а й породжувало прискорену, а тому й нестабільно-злиденну, урбанізацію, спричинювало економічний зиск, не завжди чесно унормовувало професійне життя і т. ін. Тому полівіння, деякі загальні гасла в соціалістичному дусі в новій програмі ОУН можна вважати закономірністю, оскільки політична сила, яка боролася за визволення поневоленого народу не могла уникнути цієї риторики хоча б з огляду на те, що більшість цього народу проживала в убогих суспільно-економічних умовах і потребувала бодай програмної обіцянки ці умови якось виправити шляхом чи то "обмеження зисків", чи "кооперативного й спілкового права власності". Важко сказати, яку б форму економіч-

ного управління обрала ОУН – капіталістичну чи соціалістичну, – очевидно, це залежало б від результатів першого управлінського досвіду. ОУН ніколи не була схильна до тупого доктринерства, логічно вважаючи, що історія – надто складна річ, щоб намагатися її увібгати у якісь одні, наперед придумані трафарети. Її політична і соціальна тактика завжди була більше швидкою реакцією на тенденції (у конкретних питаннях), аніж накиданням суспільству своїх догм. І в цьому сенсі ОУН суттєво відрізнялася від різних соціалістичних, комуністичних, фашистських і націонал-соціалістичних партій і течій, хоч і була до них подібна в окремих аспектах своєї організаційної спрямованості (елітаризм і недемократичний характер внутрішнього управління). Оунівська концепція економічного солідаризму, найповніше розроблена у працях Миколи Сціборського і Осипа Бойдуника, передбачала гармонізацію приватної і державної власності у майбутній українській державі з урахуванням інтересів усіх верств. Принаймні офіційні постанови ОУН відображають однаково негативне ставлення Організації як до "большевицького державного капіталізму", так і до "ліберально-капіталістичного устрою" (пункт 11 політичних постанов).

Другий Великий Збір відбувся у Кракові, який тоді був, може, найбільшим ідейно-політичним центром українства. Сюди перемістилося багато українських еміграційних політичних та культурних представництв, сюди з'їжджалися чисельні мігранти з Західної України, що уникали советської окупації. На той час Краків, як і вся Польща, були окуповані Німеччиною. Цим і пояснюється те, що Збір ОУН не робив якихось антинімецьких декларацій.

Загалом матеріяли II Великого Збору ОУН дають можливість побачити й проаналізувати ідейні і програмні накреслення Організації, яка невдовзі виявилася основною українською політичною і мілітарною силою в страхітливих подіях німецько-советської війни на теренах України.

Текст подається за виданням: ОУН в світлі постанов, Великих Зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955рр. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – 372с.

МАНІФЕСТ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (Грудень 1940)

Існуючий політичний уклад сил у світі, що насильно здавлює вартісні та життєздатні народи, валиться від їх визвольних ударів.

Московська імперія – ССРСР – сьогодні складова частина того укладу.

Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини.

Розвалюючи на завжди жахливу тюрму народів – московську імперію – творимо новий справедливий лад і кладемо основи нового політичного укладу в світі.

I.

Боремося за визволення українського народу та всіх поневолених Москвою народів.

Боремося проти московського імперіялізму всіх видів, а зокрема проти большевизму, що довів національно-політичний, релігійний, культурний, **соціальний** і господарський гнет до крайніх меж.

II.

Несемо новий лад Східній Європі й підмосковській Азії.

Несемо всім поневоленим Москвою народам свободу творити власне життя на рідній землі по своїй вольній волі.

Несемо безпеку всім загрозеним Москвою народам.

III.

Кличемо революціонерів усіх поневолених Москвою народів до спільної боротьби та співпраці з українськими революціонерами-націоналістами.

Тільки Україна є правдивим союзником усіх поневолених і загрозених Москвою народів у їх боротьбі з московсько-большевицьким імперіялізмом.

IV.

Українці силою об'єктивних умовин є авангардом усіх поневолених Москвою народів у їх боротьбі за повне визволення.

Українці на землях поневолених Москвою народів стають у перші лави їх революційної боротьби.

Кличемо всіх українців – де вони не жили б – ставати у бойові лави Фронту Української Національної Революції.

V.

Творимо в Україні один спільний Фронт боротьби всіх селян, робітників і трудової інтелігенції проти московсько-більшевицького гнету й визиску.

За свою владу, за землю, за людське життя!

VI.

Боремося:

проти крайнього пониження людини в її праці та в її хаті,
проти ограблення її з усякої радості життя, проти поголовного ожебрачування громадян, проти обтяжування жінок найтяжчими обов'язками під брехливою заслоною «урівноправлення»,

проти злочинного оглуплювання дітей і молоді брехливою большевицькою «наукою», газетою, кіном, радіом, театром, мітингами та всією безтолковою агіткою сталінського режиму.

Боремося:

за гідність і свободу людини,
за право визнавати одверто свої переконання,
за свободу всіх віроісповідань,
за повну свободу совісті.

VII.

Боремося:

проти тиранії і терору большевицької кліки, проти жахливого режиму НКВД у колгоспах, фабриках, заводах, армії, фльоті, партії, комсомолі, школі і хаті.

Боремося:

за право працюючих виявляти одверто свої політичні переконання словом і друком, відбувати свobodно прилюдні збори, та творити свої політичні, громадські та професійні організації.

VIII.

Боремося:

проти економічного грабежу України та всіх поневолених Москвою народів,

проти невільництва у колгоспах, радгоспах, фабриках і заводах,

проти ограблювання громадян із злидених здобутків важкої праці,

проти насильного виселювання з рідних земель.

Боремося за те, щоб кожний поневолений Москвою народ міг вповні користуватися багатствами своєї рідної землі та здобутками своєї щоденної праці.

Х.

Віriamo і знаємо, що близький вже час, коли здійсниться завітня мрія наших батьків і з крові довгої черги героїчних поколінь спалахне вогонь народнього гніву.

Встане Україна і розвіє тьму неволі!

І тільки через повний розвал московської імперії і шляхом Української Національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську Державу та визволимо поневолені Москвою народи.

Українці й усі гноблені Москвою народи!

Ставайте до нещадної боротьби з московсько-більшевицьким гнетом!

Валіть московську тюрму народів!

Свобода всім поневолених!

ПОСТАНОВИ ДРУГОГО ВЕЛИКОГО ЗБОРУ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

Ідея Суверенної Соборної Української Держави стала в нашому столітті основою українського світогляду та нового політичного руху, руху націоналістичного, що в вогні боротьби проти наїзників оформився в окрему політичну організацію – в Організацію Українських Націоналістів.

Перші почини надати українському націоналістичному рухові організованих форм сягають 1900 року, коли то Микола Міхновський почав на Лівобережній Україні закладати перші націоналістичні гуртки для боротьби за державно-політичне визволення України з-під ярма царської Росії. Націоналістичні гуртки Міхновського були передвісниками організованої націоналістичної сили.

Основи для націоналістично-визвольної організації поклав після упадку Української Держави 1920 року полк. Євген Коновалець, створивши й розбудувавши «Українську Військову Організацію (УВО), а згодом, в 1929 році, на I Конгресі Українських Націоналістів, покликавши до життя ширшу організацію – Організацію Українських Націоналістів (ОУН).

ОУН розширила революційну акцію на всі українські землі та повела боротьбу проти всіх наїзників, зокрема на Західних Українських Землях. ОУН за поміччю широкої організаційної сітки вела всі масові та всі одиничні протипольські, а після упадку Польщі – протимосковські акції. Основні відмінності умовин революційної праці на Східно-Українських Землях не дали змоги досягти Організації того рода зовнішньо-політичних успіхів, які здобула ОУН з Польщею. Так само на українських землях під румунською займанщиною головна увага Організації була відведена справі творення та вкорінювання організаційної сітки. На Закарпатті ділом ОУН була боротьба за Українську Державу актом проголошення самостійности в 1939 р. й сама збройна оборона перед мадярськими наїзниками.

Визвольно-революційну боротьбу за визволення всіх українських земель і за з'єднання їх в одну Соборну й Незалежну Державу вела ОУН, спираючись на власні сили українського

народу, відкинувши в принципі орієнтацію на чужі сили, а зокрема на історичних ворогів України.

Наслідком того було, що на різних місцях широкої української землі, у різних роках нерівної боротьби обеззброєного українського народу з перевагою різнонаціональних ворожих сил росло й кріпшало одне, незламне й невмируще бажання: здобути власним трудом владу на своїй землі.

За 20 років визвольно-революційної боротьби українського націоналістичного підпілля ота свідомість стала власністю широких шарів українського народу. Чужинецьке панування в усій основі підтвердило правдивість націоналістичного твердження, що українцєві нема життя без власної держави: «Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї».

Другий успіх нашої дотеперішньої революційної боротьби проти чотирьох держав-окупантів – це зорганізування реальної людської сили, готової й придатної до боротьби за цілі українського націоналізму. Серед успіхів і невдач революційної боротьби проти ворогів України, в ворожих тюрмах і в партизанських лісах, по містах і селах України виростало, гартувалося й набирало бойового досвіду нове покоління українських націоналістів-революціонерів. Воно вийшло тепер на чоло визвольно-політичного руху цілого українського народу, як єдина політична організація, що за всяких умовин незмінно несе свої бойові прапори. Шлях боротьби й політичні напрямні революційно-визвольної акції для тих націоналістичних залог українського підпілля визначає найвища установа ОУН – Великий Збір ОУН.

Перший Великий Збір відбувся 1929 р. Він покликав до життя Організацію Українських Націоналістів на чолі з полк. Є. Коновальцем і в своїх постановах означив загальні світоглядові заложення, політичні напрямні та устроєві форми ОУН.

Другий Великий Збір відбувся 12 років пізніше в 1941 р. За той час ОУН стала поважним, а то й керівним чинником у визвольній боротьбі українського народу, перетривавши переможно всі скажені заходи ворогів стерти Організацію з лица землі. Найтяжчим ударом, що його зазнала в тому часі Організація Українських Націоналістів, була смерть вождя ОУН, полк. Є.Коновальця з руки агента Москви в 1938 році напередодні вирішних для України подій. Цей удар викликав глибоке стрясен-

ня та спричинив різні внутрішні ускладнення в ОУН, але сили Організації не знищив і не послабив. У третю річницю смерти Вождя сили ОУН вже многократно більші, як за його життя. На місце поляглих сотень стали тисячі.

Останні роки принесли основну зміну політичного положення українського народу й започаткували далекосяжні переміни на українських землях.

Упадок польської держави й румунської окупації на Західних і Південно-Західних Українських Землях і включення їх у тимчасовий склад ССРСР та загорнення Закарпатської України Мадярщиною, з одного боку, а з другого – європейська війна наполеонського масштабу, нечувано швидко й далекосяжна зміна політичного обличчя цілого європейського континенту, а зокрема, безпосередня близькість вирішних для долі України кінцевих днів війни – ось загальнополітичні причини, що створили невідкладну потребу скликати II Великий Збір ОУН, перевірити дотеперішні політичні позиції Організації Українських Націоналістів, вирішити й устійнити напрямні визвольної політики в обличчі грядущих подій та достосувати методи й тактику боротьби до нової, зміненої політичної ситуації.

Внутрішньо-організаційні ускладнення й довготривалий етап тимчасовості, що постав в Організації після смерти Вождя, теж вимагали авторитетного й остаточного вирішення. Користаючись переходовим станом, що в Організації після морду Вождя не було легальної влади, деякі опортуністичні елементи на спілку з одним польським провокатором захопили були владу в ОУН і проголосили «вождем» одного із своїх людей – інж.А.Мельника. Щоб цьому фактові надати сповідних форм легальності, скликали вони 1939 р. з'їзд, який незгідно з обов'язуючим устроєм назвали II Великим Збором Українських Націоналістів і на тому з'їзді затвердили факти ними dokonані. Організації загрозувала небезпека опортунізації й розкладу. Покінчити з станом тимчасовості в Організації і з небезпекою розкладу в Організації було другим завданням II Великого Збору ОУН в 1941 р.

II Великий Збір в 1941 р. являється на шляху нашої боротьби започаткуванням нового етапу дороги до тих же самих найвищих і незмінних ідей українського націоналізму, що за них

боролись ми весь час. Другий етап боротьби не значить заперечення першого й перекреслення першого. Це дальший конечний ступінь вперед. Без досвіду минулої боротьби він не був би можливий. Нове політичне положення, відмінності умовин революційної праці й далекосяглі наслідки нашої роботи вимагають політичного дозброєння й найдоцільнішої тактики боротьби. Під кутом тих вимог II Великий Збір ОУН виносить свої постанови.

ПРОГРАМОВІ ПОСТАНОВИ

1. Організація Українських Націоналістів визнає, що боротьба за силу й добро української нації є основою нашого світогляду; всесторонній розріст, сила, здоров'я й добробут українського народу – це наша найвища ціль.

2. Тільки вповні Суверенна Українська Держава може забезпечити українському народові свободне життя й повний всесторонній розвиток усіх його сил.

3. Тільки шляхом революційної боротьби з наїзниками здобуде український народ свою державу.

4. Тільки справедливий, націоналістичний суспільний лад буде основою сили Української Держави й основою вільного життя всього українського народу.

Тому Організація Українських Націоналістів бореться:

1. За Суверенну Соборну Українську Державу, за владу українського народу на українській землі.

2. За Організацію Української Держави на основах сильної влади, сильної національної армії й флоти та одної політичної організації провідного національного активу.

3. За планову організацію цілого господарського й суспільного життя на таких основах:

а) рівність усіх українців у правах і обов'язках супроти нації й держави;

б) поділ на рівні заняття й фахи та, відповідно до цього, виробничі й професійні організації, побудовані на засаді продукційного солідаризму й рівноправности всіх працюючих;

в) власником усієї землі й вод, підземних і надземних багатств, промислу й шляхів комунікації – є сам Український Народ і його держава;

г) українська земля – українським селянам, фабрики й заводи – українським робітникам, український хліб – українському народові, вільна ініціатива вільних людей;

загальне й повне право власності на продукти своєї праці; обмежене приватне, кооперативне й спілкове право власності на господарювання землею й верстатами для тих, які на них працюють;

державна власність важкого промислу й транспорту; вільна торгівля нижчих ступнів;

законне обмеження зисків, усунення всякої спекуляції та самоволі й недбальства в господарці;

інтенсивна розбудова всіх галузей народного господарства, щоб воно остало основою могутності Української Держави;

пов'язання в цілому житті вільної творчої ініціативи праці й власності громадян – ініціативою, власністю, організованістю й контролею держави – в одну нерозривну цілість;

д) законна участь робітників у кермі й зисках підприємств, за кращу працю – краща платня; забезпечення законом найменшої платні за працю, вистарчальної на повне удержання робітника та його рідні; забезпечення здорових умовин праці в копальнях, фабриках, верстатах та всіх місцях праці; забезпечення платних відпусток і заспокоєння всіх потреб здоров'я й культури;

е) загальне й повне забезпечення на старість та в випадках каліцтва й нездібности до праці всіх громадян є основою багатства народу й, у першу чергу, здібности й праця всіх членів національної спільноти. Тільки праця й її видаєність є мірилом вартости кожної одиниці та основою її суспільного становища.

ОУН бореться: 4. За планову організацію українською державною владою народного здоров'я, розросту й тугости української раси шляхом:

а) загальної, обов'язкової, безплатної лікарської опіки й використання всіх здобутків лікарських наук та лічничих заведень для цілого народу;

б) допомоги багатодітним родинам;

в) опіки й охорони матерів і дітей;

г) піднесення стану народного відживлення, мешкання й рівня цілого життя;

д) плекання фізичного здоров'я народу.

5. За організацію шкільництва на основі загального, безплатного формування для всієї української молоді й особливого формування здібнішої дітвори;

за переформування цілого українського народу в дусі власних традицій української історії; за усунення чужих розкладових впливів; за новий героїчний зміст української культури.

6. За свободу сумління й релігійних культів, не протидійних моральній силі нації й інтересам Української Держави.

7. ОУН бореться проти комуністичного світогляду, проти інтернаціоналізму й капіталізму та проти всіх поглядів і струй, що несуть ослаблення живих сил народу;

ОУН бореться за знищення неволі, за розвал московської тюрми народів, за знищення цілої комуністичної системи, за знищення всіх привілеїв, поділів і різниць на класи та всіх інших пережитків і пересудів.

8. ОУН бореться за свободу всіх народів, поневолених Москвою та їхнє право на своє власне державне життя.

9. ОУН змагає до з'єднання всіх українців у одному визвольному фронті Української Національної Революції та організує й творить політично-військову й визвольну силу, здібну перевести збройний зрив, здобути Українську Державу та керувати нею.

10. ОУН іде в боротьбі за здійснення заповіту Великого Пророка України – Тараса Шевченка, революційним шляхом Коновальця, шляхом Святослава, Володимира Великого, Хмельницького, Міхновського й Петлюри, шляхом боротьби за славу й велич Золотої Трибуни.

ПОЛІТИЧНІ ПОСТАНОВИ

1. Організація Українських Націоналістів бореться за Українську Суверенну Соборну Державу, за визволення поневолених Москвою народів Східної Європи й Азії, за новий справедливий лад на руїнах московської імперії СРСР. Організація Українських Націоналістів продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення Українського Народу без огляду на всі територіально-політичні зміни, які зайшли б на терені Східної Європи.

2. Шляхом до досягнення наших цілей є Українська Революція в московській імперії ССРСР в парі з визвольною боротьбою поневолених Москвою народів під гаслом: «Свобода народам і людині».

3. Організація Українських Націоналістів стає на чолі тих українських революційних течій та співпрацює з тими революційними рухами поневолених Москвою народів й з тими державами, що змагають до повного розвалу ССРСР. Організація Українських Націоналістів вважає союзниками України всі держави, політичні угруповання та сили, що зацікавлені в розвалі ССРСР та в створенні ні від кого незалежної Української Суверенної Соборної Держави. Відношення ОУН до держав та політичних рухів перерішується їхнім протимосковським наставленням, а не більшою чи меншою політичною співзвучністю з українським національним рухом.

4. ССРСР – це новітня форма московського імперіялізму, що доводить поневолені народи й країни до національного, культурного й економічного застою та руїни. Тільки державне усамоствінення поневолених Москвою народів Європи та Азії й свобідна співпраця між ними доведуть до всебічного розвитку.

5. Організація Українських Націоналістів бореться проти всіх родів московського імперіялізму, тому поборює всі ті протирежимні організації й рухи в ССРСР, що поза ССРСР змагають до збереження московської імперії в якій небудь формі та до нового поневолення немосковських народів.

6. Окупація Західно-Українських Земель, Буковини й Басарабії Москвою в рр. 1939-40 та поширення панування Москви на територію прибалтійських народів (Литви, Латвії, Фінляндії й Білорусі) скріплює протимосковські сили в ССРСР.

7. Через окупацію Полісся, Волині, Галичини, Буковини й Басарабії Москвою, національний актив тих земель включився в єдиний протимосковський фронт боротьби. Національно свідомий, політично вироблений, вільний від наслідків розкладової політики Москви актив Західної України посилює революційні сили Наддніпрянщини. Майбутнє Західної України зв'язане нерозлучно з національно-визвольним рухом усього Українського Народу. Тому ОУН поборює шкідливі для справи визво-

лення думки про можливість сепаратного вирішення долі Західної України.

8. Основою нашої праці й боротьби в Україні та в цілому СРСР є революційно-визвольна боротьба українського народу проти Москви за Українську Суверенну Соборну Державу та платформа спільної боротьби поневолених народів проти московського імперіялізму. При творенні єдиного протимосковського революційно-визвольного фронту боротьби рішає перш за все політична доцільність, а не світоглядіві, ідеологічні й програмові різниці.

9. Організація Українських Націоналістів змагає до опанування своїми впливами цілоти суспільного життя. ОУН буде провадити свої акції на всіх теренах і у всіх клітинах та установах суспільного життя. Передумовою успіху нашої боротьби є тип члена – суспільного пробоевика, організатора.

10. Існуюче невдоволення й вороже наставлення народних мас до режиму – це сліпа стихійна сила, нездібна досягти ніяких політичних цілей. Велетенську роллю в нашій боротьбі відіграє вона тільки тоді, коли Організація Українських Націоналістів опанує її своїми політичними гаслами та включить в зорганізовану планову роботу, боротьбу, яка єдина веде до остаточної перемоги. Тому завданням українських революціонерів та революціонерів інших поневолених Москвою народів є зорганізувати суспільний актив, свідомий своїх завдань, зорганізувати революційну силу, що керуватиме боротьбою народних мас, та в відповідний момент поведе їх до остаточної збройної розправи з наїзниками.

11. Організація Українських Націоналістів бореться як проти московсько-більшевицького державного капіталізму, так проти повороту ліберально-капіталістичного устрою.

Організація Українських Націоналістів бореться проти насильницької колгоспної системи, за знесення колгоспів, за те, щоб українські селяни самі зорганізували своє господарство й кермували ним, згідно з добром працюючих і цілого українського народу, за право приватного землеволодіння для селян у межах трудової норми, без права на спекуляцію землею. Відповідно до умовин ОУН вестиме боротьбу на терені колгоспів також і під такими гаслами:

а) проти невірництва в колгоспах, проти економічного визиску колгоспників та проти большевицької системи уподаткування сільського господарства;

б) проти диктатури в колгоспах ставленників московсько-большевицької влади комуністів та активістів;

в) за повну самоуправу та господарську свободу сільськогосподарських артілей;

г) за збільшення присадибних наділів і звільнення їх від податків.

Організація Українських Націоналістів проти руйнування колгоспів у час революційного зриву.

Під час революційного зриву владу в колгоспах переберуть виборні революційні комітети. Перебудова большевицької невірничої господарки на вільну господарку українського народу буде відбуватися ступнево й планово так, як це допускатиме економічний і політичний інтереси української нації, про що дбатиме Українська Держава, а не самовільними, нагальними методами, які загрожували б руїною господарського життя.

12. В промислових осередках Організація Українських Націоналістів веде боротьбу під гаслами: за всебічну опіку держави над робітниками, за справедливу заробітну платню, за особисту свободу робітника, за самоуправу робітників у вільних професійних союзах.

13. Масовий чинний наступ і остаточний збройний зудар українських народних мас з наїзником є залежний від поставлення сильної політичної організації, стану ідейного й політичного опанування мас провідним революційним активом, внутрішнього положення ССРСР та міжнародної ситуації. Зрив народних мас до остаточної розправи з наїзниками прийде в моменті ослаблення й розхитання режиму наростаючими революційними силами й самою боротьбою. Вступлення ССРСР в нову імперіялістичну війну прискішить цей момент. Тоді зросте в Червоній Армії значення змобілізованого українського елемента й інших поневолених Москвою народів. Рівночасно зросте питомий тягар тих робітників і селян, що остануться за своїми верстатами праці. Тоді то боротьба цивільного населення з режимом завдаватиме сильніші удари йому, ніж це можливе в мирний час. Устроєва та технічна анархія, що зросте внаслідок те-

хнічних та організаційних недотач транспорту в час перевозу мільйонових мобілізованих мас та матеріалів, послабить можливість контролі й опанування населення московсько-большевицькою владою. Це вможливить нам широко розгорнути нашу роботу. Потрясення, викликане війною, двигне населення на послаблення московсько-большевицького апарату. Це доведе до масових виступів населення й війська проти большевицького режиму. Для Організації Українських Націоналістів, що посилюватиме й організуватиме цей розклад, настане час двигнути маси до остаточного збройного зудару з наїздником.

14. Комінтерн компартій поодиноких країн поза СССР та, від нього залежні, організації – це агентури московського імперіялізму. Тому ОУН включає протикомуністичну акцію в рамки своєї протимосковської акції за границею.

15. Завданням українців СССР поза українськими етнографічними землями є організувати й посилювати боротьбу проти московського імперіялізму й режиму між тими народами й населенням, серед яких вони живуть, нав'язувати співпрацю з ними та допомагати їм.

16. ОУН поборює акцію тих польських угруповань, що змагають до відновлення польської окупації українських земель. Ліквідація протиукраїнських акцій з боку поляків є передумовою унормування взаємин між українською й польською націями.

17. Жиди в СССР є найвідданішою підпорою пануючого большевицького режиму та авангардом московського імперіялізму в Україні. Протижидівські настрої українських мас використовує московсько-большевицький уряд, щоб відвернути їхню увагу від дійсного спрчинника лиха, і щоб у час зриву спрямувати їх на погроми жидів. Організація Українських Націоналістів поборює жидів як підпору московсько-большевицького режиму, освідомлюючи рівночасно народні маси, що Москва – це головний ворог.

18. Українські опортуністичні партії в час визвольних змагань України виявили повну нездарність керувати справами боротьби українського народу та Українською Державою. Події останніх 20-и рр. виказали шкідливу роллю опортуністичних акцій в нашій боротьбі та довели їх до повного політичного банк-

рутства. ОУН поборює всі опортуністичні течії в ССРСР, які не йдуть на повний розрив з Москвою, а надіються на частинні уступки зі сторони Москви та стоять на становищі поступової перебудови ССРСР шляхом еволюційних змін. Організація Українських Націоналістів поборює всі опортуністичні партії та емігрантські групи, зокрема дрібноміщанську групу попутників націоналізму А. Мельника, гетьманців, УНР, есерів, есдеків, ундистів, ФНС, радикалів, клерикалів і всіх інших, що розбивають одноцілий фронт боротьби українського народу та узалежнюють українську справу виключно від зовнішніх т. зв. сприятливих умовин.

19. Організація Українських Націоналістів змагає до приєднання української еміграції для нашої боротьби та об'єднання її поза розкладовими впливами українських опортуністичних груп.

20. Організація Українських Націоналістів на Західніх Окраїнах Українських Землях змагає за скріплення українського характеру тих земель засобами, залежними від умовин і політичної доцільности, й прилучення їх до Української Держави, а не до польських земель.

21. У Закарпатській Україні ОУН змагає до розбудови політичної сили Українського Народу та до прилучення Закарпаття до Української Держави.

ВІЙСЬКОВІ ПОСТАНОВИ

1. Для здійснення своїх цілей ОУН організує й вишколює власну військову силу.

2. Завданням військової сили ОУН є:

а) зорганізувати й перевести збройну боротьбу ОУН за перемогу Української Національної Революції й здобуття Української Держави;

б) бути пробоевою силою й опорою ОУН у цілій її боротьбі;

в) бути ядром Української Армії в Українській Державі.

3. В часі політичного поневолення ОУН організує при допомозі військового штабу ОУН на всіх українських землях і за кордоном військові осередки, виховує й школить військових провідників-організаторів та військових фахівців, організовує й школить військові кадри, кермує й координує цілістю військової

роботи та опрацюює воєнні плани, узгоджуючи кожночасне політичне положення.

При допомозі тих же осередків і кадрів впливає на прилюдну українську опінію, пропагує серед неї військову думку, організовує самонавчальні військові курси і т. п.

4. Завданням Військового Штабу й військових осередків ОУН в часі зриву є зорганізувати збройну силу Революції та керувати військовими акціями на рідних землях.

5. У збройному зриві ОУН організовує й веде до боротьби всіх українців, без огляду на їх політичні переконання.

6. Українська Армія змагатиме до виховання вояка-громадянина. Прищиплюватиме йому за час цілої військової служби й позавійськового виховання почуття соборности, великого призначення, відповідальности, героїзму й посвяти, в парі з залізною дисципліною й твердим вояцьким вишколом злучить українців усіх земель в один національний моноліт.

7. Українська воєнна доктрина, опираючись на аналізі духових прикмет українця, історичній традиції, геополітичних умовах України та узгоджуючи воєнні модерні засоби, має дати Українській Армії своєрідну стратегію й організацію, що в свою чергу дадуть змогу якнайкраще й найдоцільніше використати всю силову натугу Української Нації.

8. Весь порив великих ідей українського націоналізму та вся сила динаміки Української Революції знайде своє втілення в українській революційній армії, яка повстане в боротьбі цілого озброєного народу, дасть йому силу й перемогу та понесе ідеї Української Революції – свободи народам, – поза межі Рідної Землі.

ВИШКІЛЬНО-ВИХОВНІ НАПРЯМНІ

1. Сила Організації, а вслід за тим успішне сповнення її бажань, залежить у прямому відношенні від вартости її членів, що мусять бути рівночасно борцями й організаторами визволення та державного будівництва.

2. Виходячи з того заложення, ОУН ставила зусильно в минулому виховання й вишкіл у своїх рядах, що дало у висліді вироблені кадри провідників.

3. В умовах сьогоднішньої зміненої дійсності усі організаційні клітини мусять перевести основний вишкіл свого членства, виховуючи повний тип суспільно-політичного активіста.

При тому треба звернути увагу, щоб у вишколі вдержати рівновагу між боєво-революційним виробленням і агресивністю, та суспільно-політичним і державотворчим вишколом, кінечним для організації громадсько-політичного життя.

4. Для належного поставлення вишколу кінечним є створення центрального осередку вишколу, якого завданням буде опрацьовувати засадничу проблематику, приготовляти вишкільний матеріал, вишколювати інструкторів, улашувати курси та кермувати цілістю вишкільної праці ОУН, провадити в цілій ОУН одноцілий, плановий і систематичний вишкіл усього членства.

5. Змістом вишколу мусить бути в першу чергу світоглядове оформлення й образування, політичне вироблення й знання (спеціально советської дійсності), суспільно-організаційний вишкіл усіх членів.

6. У підставовому членському вишколі являється кінечним уодноцілнити й усистематизувати вишкільний матеріал у виді точно означених ступенів.

7. Підкреслюючи потребу вишколу, не слід занедбувати справи готовости, якої ніколи не може бути забагато. Зокрема тепер, коли ОУН стоїть перед новим, можливо, вирішним змагом, вона буде найважливішим чинником успіху. Запорукою цього є належне поставлення виховання.

8 Виховання є вислідною змагань нашого середовища. Тому живий приклад, безпосередній вплив, будуюча атмосфера всіх організаційних зв'язків, а також тиснення творчої думки провідних кадрів є, кінечним засобом виховання, яке мусить відбуватися лише в праці й боротьбі.

9. Лише певне розгорнення перспектив нашої боротьби, яке й життєве означення цілей, метод та ерархії завдань дасть змогу членам включити ріст власної особовости й характеру вставання в ОУН, яка, як еманация українського середовища, є рівночасно ставанням України.

Лише віра в вище покликання Організації й її членів спонукає ставити до себе високі вимоги та сповняти намічені завдання.

ПРОПАГАНДИВНІ НАПРЯМНІ

I. ЗАГАЛЬНІ ОЗНАЧЕННЯ

1. Основним завданням нашої пропаганди є поширити серед найширших мас Українського Народу ідеї та політичну програму Українського Націоналізму, змобілізувати їх до боротьби за ідеї Української Революції, дати відпір ворожій пропаганді, явному й замаскованому наступові ворожої політики, та приєднати до протимосковської боротьби також позаукраїнські сили.

2. Розгорнення інтенсивної пропагандивної роботи є одним із найважливіших завдань Організації в сучасному стані її боротьби. Цілість пропагандивної роботи мусить бути зцентралізована й узалежнена від політичної тактики Організації.

3. Наша пропаганда, її зміст, методи, тактика й організація ділиться на відділи:

а) пропаганда протибольшевицька для українців в Україні й цілому СРСР;

б) пропаганда для українців поза московською займанщиною;

в) пропаганда для поневолених і загрожених Москвою народів;

г) закордонна пропаганда для чужинців.

4. Зосереджувати головну увагу пропаганди на справах для визвольної боротьби найважливіших, а не розпорошувати її надмірно на різномірних середовищах, що для справ визвольної боротьби мають значення другорядне.

II. ПРОТИМОСКОВСЬКА ПРОПАГАНДА

A. Для українців.

1. Основним завданням української революційної пропаганди є поширити ідеї українського націоналізму серед найширших мас українського народу на Україні й усюди, де живуть українці, та зібрати довкола політичної програми Української Національної Революції весь актив.

2. Негативне наставлення українських мас проти большевицького режиму змінити моментом ворожого наставлення проти Москви та дати їм позитивну програму національного визволен-

ня. Розкладова, протирежимна пропаганда має для справи нашої революції повну вартість остільки, оскільки вона йде в парі з нашими позитивними гаслами.

3. Протидіючи всім місцевим партикуляризмам і загумінковости, скріпляти свідомість, що тільки від долі Києва залежить доля всіх українських земель.

4. Виказати найширшим колам населення слабкість кремлівського режиму й можливість його повалення та визволити їх від психози страху, розбуджуючи віру у власну силу народу.

5. Опановуючи всі українські середовища, наша пропаганда мусить звернути особливу увагу на молодь в Червоній Армії й робітництво, з огляду на їх ролю й вагу в революційній боротьбі.

Б. Для поневолених Москвою народів.

Наша пропаганда для поневолених Москвою народів, крім протирежимного фронту, мусить рівно ж дуже сильно звертатись проти панування Москви, взагалі, за національну свідомість кожного народу бути суверенним власником своєї землі й керівником своєї долі, виказуючи спільність інтересів поневолених Москвою народів з Україною в одному фронті боротьби.

В. Для всього населення московської тюрми народів.

Тереном діяння української пропаганди є дальше ціла московська імперія в кожночасних її межах. Серед усіх москалів, обмосковлених елементів поневолених народів та комуністичних низів наша пропаганда звертається передусім проти режиму, виказуючи брак політичної й особистої свободи, економічний та соціальний гніт, переслідування релігії, шкідливість імперіялізму, облуду інтернаціоналізму, забріханість цілого режиму та панування кремлівської кліки над партією, партії й її прихвостнів – над мільйонами громадян. У загальному звертати особливу увагу на Червону Армію й більші промислові осередки.

ІІІ. ПРОПАГАНДА ПОЗА МОСКОВСЬКОЮ ЗАЙМАНЩИНОЮ

1. Пропаганда ОУН поза московською займанщиною мусить бути тісно й нерозривно зв'язана з цілістю визвольної боротьби, яку веде ОУН на українських землях під московською займанщиною.

2. Мобілізувати всі здорові елементи української суспільности довкола боротьби з наїзником і до всесторонньої допомоги

нашій революційній боротьбі в Україні під ворожими займанщинами. Пропагувати як самотню визвольну концепцію у противагу нереальним надіям на самочинний розвал большевизму, створення української політичної й мілітарної сили передусім на Українських Землях.

3. Мобілізувати еміграційні елементи інших поневолених Москвою народів до спільної боротьби зі спільним ворогом – Москвою.

4. Здобути в громадянській opinio народів, загрожених московським імперіялізмом та в opinio чужинецьких кіл взагалі прихильність для української революції, вказуючи спільність інтересів з нашою боротьбою.

5. Протидіючи протибольшевицькій пропаганді, демаскувати насильницький експлуататорський, антикультурний, протипоступовий, реакційний характер московського імперіялізму взагалі, а большевизму, як його сучасного втілення, зокрема, між українцями, еміграцією інших поневолених Москвою народів і чужинцями.

6. Демаскувати невірну й тенденційну пропаганду польську, малярську й іншу, ворожу українській справі.

7. Поборювати українські нереволюційні, опортуністичні, масонські організації, групи й течії, розкривати їх шкідницьку роботу та демаскувати їх всюди, де вони появляються.

8. Демаскувати всі ті групи й течії, які хоч виступають проти сьогоднішнього большевицького режиму, але є в дійсності замаскованими московськими імперіялістами й як такі є ворогами визволення України та поневолених Москвою народів.

9. Головну увагу мусить звернути наша пропаганда на опанування молоді й робітничих осередків.

10. Завданням пропаганди в Закарпатській Україні є: загальноосвідомлююча праця, політична пропаганда проти малярського й московського окупанта та ширення ідей і гасел (зокрема соборницьких).

IV. ОКРЕМІ ПОСТАНОВИ

Зовнішні форми, вживані в Організації, не були до цього часу узгоджені в однорідний і обов'язуючий спосіб. Вводиться в цьому напрямі деякі точніші устійнення й зміни відносно зовнішніх символів та організаційного привіту.

1. Організацію обов'язує тільки загальнонаціональний Тризуб Володимира Великого в формі, введеної Центральною Радою. Касується звичай вживати Тризуба з мечем, як відзнаки Організації.

2. ОУН уживає свого окремого організаційного прапору чорної й червоної краски. Уклад і обов'язуючі пропорції будуть ухвалені окремою комісією.

3. Обов'язуючі організаційні свята є: Свято Соборности і 22 січня, Свято Героїв Революції дня 23-го травня і день боротьби 31-го серпня. Всі інші річниці подій, обходжені членами Організації, є пам'ятковими днями, що не мають загальнообов'язуючого значення на всіх теренах і для всіх членів.

ПОСТАНОВИ В СПРАВІ ДИВЕРСІЇ ПОЛК. А. МЕЛЬНИКА

II Великий Збір Організації Українських Націоналістів, розглянувши діяльність Організації Українських Націоналістів від хвилини смерти сл. п. Вождя Євгена Коновальця, це є від 1938 р. до II Великого Збору Організації Українських Націоналістів, це. є до 1941 р., стверджує наступне:

1. Фактична керма ОУН опинилась за кордоном по смерті сл. п. полк. Євгена Коновальця в руках людей, які діяли на шкоду ОУН.

2. Участь шкідників у кермуванні справами ОУН була загрозою для Українського Націоналістичного Руху.

3. Обов'язком відповідального за долю ОУН активу Організації було перевести uzдоровлення відносин у закордонних керівних колах ОУН.

4. Полковник Андрій Мельник не виявив ні зрозуміння, ні доброї волі для переведення без зовнішніх потрясень uzдоровлення відносин у закордонних керівних колах ОУН, і співпраця організаційного активу з полк. А. Мельником не могла для ОУН принести жодної користі.

5. Полк. А. Мельник виявив повну нездібність керувати революційним рухом.

6. Полк. А. Мельник виступав проти здорових починів активу ОУН, став явно по стороні зрадників і шкідників Організації та очолював шкідницьку роботу.

7. Акція полк А. Мельника й його товаришів є диверсією проти ОУН та змагає розбити одноцілий визвольний фронт Українського Народу.

8. Покликання Вужчим Проводом Українських Націоналістів полк. А. Мельника на Голову ПУН який прилюдно проголосив дня 14 жовтня 1938р. Ярослав Барановський, не має ніякого законного опертя в правному порядку ОУН, і тому воно не може мати для ОУН обов'язуючої сили.

9. Полк. А. Мельник опинився на чолі ОУН в нелегальний спосіб, всупереч виразним приписам Устрою ОУН, які правом покликування Голови ПУН наділюють одиноко й виключно Збір Українських Націоналістів, а не Вужчий Провід Українських Націоналістів.

10. З'їзд Українських Націоналістів, що відбувся 27.8.1939р., не відповідав вимогам приписів Устрою ОУН про ЗУН, цього з'їзду не скликано в формальний спосіб і в ньому не брала участі передбачена устроєм ОУН приписана кількість управнених членів ЗУН.

11. Постанови З'їзду Українських Націоналістів з дня 27.8.1939р., винесені в характері постанов ЗУН, та всі акти, довершені полк. А.Мельником у характері Голови ПУН, є противаконні та позбавлені правних наслідків.

12. Сл. п. полк. Є.Коновалець не оставив завіщання відносно покликання свого наслідника в особі полк. А. Мельника.

13. Твердження Омеляна Сеника, що сл. п. полк. Є.Коновалець оставив завіщання про свого наслідника, є думкою О.Сеника й Ярослава Барановського в цілі створення в ОУН такої ситуації, яка запевнювала б Сеникові й Барановському захоплення та закріплення за ними рішачою позиції в ОУН.

14. Згідно з постановами устрою ОУН, Провід Українських Націоналістів творив Голова, як рішачий чинник, разом з рештою членів ПУН, яким прислужував лише дорадчий голос, супроти чого ПУН з хвилиною смерти Покійного Вождя перестав законно існувати.

15. Вихідною формально-правною точкою до уздоровлення відносин у закордонних керівних колах ОУН являється правний стан, що заіснував у хвилині смерті Покійного Вождя, то є дня 23.5.1938р.

16. Одиноким правильним шляхом до уздоровлення відносин було усунення всіх деструктивних чинників із закордонних керівних постів ОУН.

17. Акт з 10.11.1940р., яким покликано до життя Революційний Провід ОУН був історичною konieczністю в розвитку Українського Націоналістичного Руху, яку актив ОУН виконав згідно з інтересами ОУН і волею членських кадрів.

II ВЗОУН стверджує, що полк.А.Мельник потурав зраді в Проводі Українських Націоналістів, діяв на шкоду ОУН і української справи.

II ВЗОУН виключає тому полк.А.Мельника із членів Організації Українських Націоналістів.

Виключенню підлягають рівно ж усі ті члени Організації, що після проголошення постанов II ВЗОУН братимуть участь у акції А.Мельника проти ОУН.

II ВЗОУН звиває полк.А.Мельника заперестати якунебудь акцію під назвою ОУН. Кожне відхилення від тієї перестороги Організація поборюватиме як диверсію.

II ВЗОУН звиває всіх націоналістів, яких група А.Мельника втягнула в диверсію проти ОУН, зірвати з нею, підпорядкуватися Проводові ОУН та стати в карні ряди революційно-визвольного руху ОУН під проводом Степана Бандери.

ЗА ANTIIMПЕРСЬКИЙ ФРОНТ НАРОДІВ

Ідея створення єдиного фронту поневолених Росією народів вирувала у свідомості національних політичних еліт ще протягом усього XIX ст. Спочатку лідерами у цій стратегічній ініціативі були поляки, після того, як внаслідок коаліційної перемоги над наполеонівською Францією, за рішенням Віденського конгресу (1815р.) до Російської імперії відійшли великі терени Центральної Польщі (т. зв. "Конгресівка"). У ході першого польського національно-визвольного повстання 1930-31рр. з'явилося геніяльне гасло поневолених народів: "За нашу і вашу свободу!" Два наступні польські повстання – 1848р. і 1863-64рр. – суттєво потрясли імперію, однак через невиробленість національної ідеології і надпотужний тиск російсько-імперської асиміляції інші народи не спромоглися вагомо допомогти полякам.

У XX ст. головною антиімперською силою стали українці. У 1919р., в добу УНР, саме за ініціативою українського державного керівництва в Одесі була проведена спеціальна конференція за участі офіційних представників України, Кубані, Литви, Латвії, Естонії, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Північного Кавказу. Її метою було об'єднати народи і країни Балтико-Чорноморського простору для протистояння імперіялізмові Росії. Через падіння української державности це об'єднання не відбулося.

З українського боку найбільшим і найпоштовхнішим геополітичним теоретиком об'єднання народів Середньо-Східної Європи для противаги Російській імперії можна вважати Дмитра Донцова (1883-1973). У своєму знаменитому виступі на Другому студентському з'їзді у Львові, текст якого був відразу виданий окремою брошурою – "Сучасне політичне положення нації і наші завдання" (1913) – він уперше широко і концептуально проаналізував міжнародне становище України в контексті Середньо-Східної Європи і визначив український визвольний рух як вирішальний фактор для геополітичної трансформації регіону. Зокрема там є такі слова: "Революція 1905р., що стала прологом

українського відродження в Росії, 12 квітня 1912р. в Галичині (вбивство Мирославом Січинським польського намісника А. Потоцького – О. Б.), політичні страшіння 1910-і і 1912рр. (зростання напруження на Балканах і вибух першої Балканської війни – О. Б.), хорватський рух, упадок Турції – були ніби першими підземними товчками того великого землетрусу, що невдовзі захитає ще не один status quo і переверне догори ногами згнилу будову сучасної Європи, оперту на поневоленні молодих, що рвуться до нового життя, націй ...

... Росія взагалі не лишила нам свободи вибору. Вона поставила нас перед дилемою: або цілковита національна смерть, або – безпощадна боротьба"¹.

Протягом 1913-1917рр. на сторінках тоді найпередовішого ідейно й естетично українського журналу "Шляхи" (Львів) Д. Донцов опублікував низку статей політико-аналітичного, геополітичного, культурологічного змісту ("Катова вечеря", 1916, № 3-4; "Дещо про "орієнтації", 1917, № 3; "Українське minaculum", 1917, № 6 та ін.), в яких доводив докончу потребу консолідації народів Середньо-Східної Європи для цивілізаційної, військово-політичної і морально-духовної противаги Росії. Він писав: "Час, в якому живемо, дуже нагадує нам XIV та XVIII століття нашої історії. Тоді одним з найважливіших політичних завдань Східної Європи було створення одного політичного комплексу між Балтикою і Чорним морем. Нині йде о створення одного колосального охоронного валу проти Росії від Північного до Середземного моря"².

У 1915 році він надрукував німецькою мовою три доволі популярні брошури, метою яких було поширення в німецькомовному світі ідеї української самостійності і обґрунтування її геостратегічного значення для всієї Європи: "Die Ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland" ("Українська державна ідея і війна проти Росії"), "Gross-Polen und die Zentralmaechte" ("Велика Польща і головна сила"), "Karl XII Feldzug nach der Ukraine" ("Похід Карла XII на Україну"). Вперше в історії роз-

¹ Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання // Донцов Д. Твори. Т. 1 \ Упорядник О. Баган. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 90.

² Донцов Д. Дещо про "орієнтації". – Шляхи. – 1916. – № 5.

витку української політичної думки ідея української державності і українського національного руху була так широко проінтерпретована в міжнародному контексті. Найважливіші риси донцовського мислення – категоричність у відстоюванні національно-визвольних пріоритетів, проникливість у закони історії, образно-експресивна точність характеристик, уміння з'ясувати моральні правди політики, логічність геополітичних висновків – виявилися тут у всій повноті. У роки Національної Революції він надрукував нову серію геополітичних і націологічних книжок, в деяких використавши матеріял німецькомовних брошур: "Історія розвитку української державної ідеї" (Вінниця, 1917), "Міжнародне положення України і Росія" (Київ, 1918), "Похід Карла XII на Україну" (Київ, 1918), "Українська Державна думка і Європа" (Львів, 1918), "Мазепа і мазепинство" (Черкаси, 1919). Ці книжки не тільки в усіх аспектах – географічному, економічному, культурно-цивілізаційному, геостратегічному і політичному – доводили нагальну потребу для стабільності Європи створення української держави, але й вносили велику емоційну й ідейну силу в український визвольний рух. Вони засвідчували появу визначного теоретика політичної думки й ідеолога нового українського націоналізму, дали підстави визначити Д. Донцова як головного стратега і заслуженого публіциста, що привело його у 1922р. до редакторства у найавторитетнішому тоді українському журналі "Літературно-науковий вісник".

Завершену геополітичну концепцію український націоналістичний рух отримав у наступній книзі Д. Донцова "Підстави нашої політики" (Відень, 1921). Її автор моделював відновлення української держави як реконструкцію цілого Чорноморського геополітичного простору, який протягом віків в минулому відігравав свою значущу цивілізаційну роль для цілої Європи. Взаємодія чотирьох регіонів цього простору – Понтиди (України), Анатолії (Туреччини), Кавказу і Балкан – повинна стати надважливим геополітичним чинником для піднесення ролі Середньо-Східної Європи, протизваги Росії і культурного відродження низки малих і поневолених народів. Серед іншого у цій дивовижно багатій на ідеї і проникливі оцінки книзі є такі слова: "Коли історія (і географія) зробили з нас аванпост Європи проти Росії, Росії яко такої, незалежно від кожночасового її режиму; коли цю

ролю під загрозою національної смерти мусить Україна і далі грати; коли самі заложення московської культури руйнують відпорну силу нації; коли, нарешті, перемога в обстоюванні своєї національної незалежності невіддільна для нас від перемоги Європи над Росією і навпаки – то першою заповіддю нашої політики має бути: 1) в політиці внутрішній – плекання всіх засад західної культури, які рятують Європу (і нас) від московської пошести; 2) в політиці зовнішній – повна сепарація від Росії³.

У міжвоєнну добу, коли націоналістичний український рух набув організаційних форм, геополітична доктрина розроблялася систематично. Значне місце міжнародна тематика і тема завдань поневолених народів займали на сторінках головного націоналістичного ідейно-теоретичного часопису "Розбудова нації" (від 1927 р.). Це питання вимагає окремого вивчення та інформаційно-наукового висвітлення.

На Конгресі Українських націоналістів (I Великому Зборі) 1929 р., який започаткував ОУН, була виголошена спеціальна доповідь на геополітичну тематику Зенона Пеленського "Міжнародна політика України"⁴. Головна її думка вела до того, що український націоналістичний рух має протиставитися т. зв. французькій системі післявоєнного геополітичного устрою Європи, який передбачав (за Версальським договором) посилення на Сході Європи Малої Антанти, тобто Югославії, Чехословаччини і Румунії, дві останні країни окупували окремі українські землі і, природно, перешкоджали всіма засобами можливому відновленню української держави; також ця система завуальовано підтримувала існування впливової Російської імперії (СРСР) для противаги потенційній німецькій могутності в Середній Європі. Об'єктивно, отже, післяверсальський світ був скерований проти інтересів України. Визначалося в доповіді З. Пеленського три основні напрямки зовнішньополітичної активності ОУН: галицько-балканський, каспійсько-кавказький і білорусько-балтійський. У першому напрямку головними загрозами визначалися політика Польщі і Румунії, якій передбачалося про-

³ Донцов Д. Твори. – С. 47.

⁴ Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали \ Упоряд. В. Муравський. – Львів, 2006. – С. 261-273.

тидіяти через союзництво із Угорщиною і Болгарією. Стратегічним же кроком мав бути союз із Німеччиною (яка тоді ще не була нацистською) як найпотужнішим противником французької системи європейського геополітичного устрою, а також з Італією, що послідовно виступала проти версальських рішень. У білорусько-балтійському напрямі метою було порозуміння із поневоленими білорусами і загроженими з боку імперських Польщі та СРСР балтійськими народами (Литвою, Латвією, Естонією), які об'єктивно були незадоволені французькою системою і тяжіли до союзу з Німеччиною. У каспійсько-кавказькому напрямку передусім передбачалося майбутній розвиток України як причорноморської держави, що могла б у цьому просторі отримати великі торговельно-господарські і природничі можливості. Найважливішим було досягнути союзу із закавказькими країнами – Грузією, Вірменією і Азербайджаном, також із козацькими мешканцями Дону, Кубані і поволзькими татарами. Цей позитивний розвиток в південно-східному напрямі суттєво підривав геополітичну міцність Росії як головної антиукраїнської геополітичної сили. Виводилася наступна теза: "Тільки відтиснуття Росії від Кавказу і від Балтики примусить її повернутись остаточно обличчям до Сходу і в той спосіб відтяжити Україну раз назавжди від свого натиску"⁵. Висловлювалася, очевидно, помилкова думка про створення двох великих протиборчих коаліцій довкола "Англії і Америки", тобто Великої Британії і США. А прикінцевий висновок був такий: "Тільки світова війна в означеному попередньому укладі витворює для нас ситуацію, де з'являються можливості силово-політичного переоформлення Європи і Росії, отже, обох тих чинників, які є нині назаваді для цього, щоби сотворити українську державність в повноті її територіялістичних, автаркійних (економічно самостійницьких – О.Б.) і націоналістичних постулатах"⁶.

Серед теоретиків націоналістичної геополітичної думки можна виділити письменника і мислителя Юрія Липу (1900-1944), який формально не був членом якоїсь націоналістичної організації, але справив великий вплив на націоналістичний рух своїми ідеями,

⁵ Там само. – С. 272.

⁶ Там само. – С. 273.

морально-емоційним та естетичним зарядом своєї художньої творчості. Він є автором трьох визначних книжок: "Призначення України" (1938), "Чорноморська доктрина" (1941), "Розподіл Росії" (1942), у яких вельми концептуально доведено визначальність та серединність українського етнічного простору для розвитку цивілізації Середньо-Східної Європи, важливість південного, чорноморського напрямку української геополітики і об'єктивну закономірність розпаду Російської імперії під назвою "СРСР" як штучного, протиприродного утворення. Цікаві і глибокі ідеї та концепції на геополітичну тематику є у працях націоналістичних ідеологів та публіцистів Ю. Вассіяна, Д. Андрієвського, М. Сціборського, Є. Опацького, М. Колодзінського, О. Дяківа-Горнового, П. Федун-Полтави. Усіх їх об'єднує стратегічне бачення незалежності України як об'єктивного фактору для стабілізації цілої Європи, як сутнісно визвольної інтенції, яка звільняє наш континент від будь-яких проявів імперіалізму, гегемонізму та шовінізму.

Конференція поневолених народів Східної Європи і Азії була організована і проведена ОУН 21-22 листопада 1943р. на Рівненщині. Попередньо, у червні 1943р. відбулася координаційна зустріч окремих національностей, які мали зв'язок з УПА і ОУН. У конференції 21 листопада взяли участь представники 12-и національностей: 5 українців, 2 білоруси, 5 грузинів, 6 азербайджанців, 4 вірмени, 2 татарини, 2 осетинці, 5 узбеків і по 1-у казаху, кабардинцеві, черкесові, башкирові, чувашеві⁷. Цікаво. Що напередодні відділи УПА і самі учасники конференції взяли участь у бою з німецькими частинами, які наблизилися до місцевості проведення конференції. Командував ними у бою майор, грузин за національністю⁸.

Конференція випрацювала два стратегічні завдання: створити постійно діючий Комітет поневолених Народів, який би координував зусилля і революційну боротьбу всіх народів, підкорених Москвою, і створити при УПА національні відділи – прообрази майбутніх національних територій і вести там протиім-

⁷ АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941-1956 рр. – Видання Закордонних Частин Організації Українських націоналістів, 1956. – С. 16.

⁸ Там само. – С. 16.

перську боротьбу. Генеральною ідеєю Конференції стало ствердження потреби розвалу СРСР ізсередини, шляхом системних національних революцій.

На сьогодні міжнародна стратегія ОУН вивчена ще відносно мало. Серед різноманітних досліджень виділимо монографію А. Русначенка "Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусі, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках" – К.: Пільсари, 2002; 4-й випуск наукового збірника "Український визвольний рух" на спеціальну тему "Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів у ХХ ст." – Львів: "МС", 2005, дослідження В. В'ятровича "Основні принципи зовнішньої політики ОУН" ("Український визвольний рух. Вип. 3 / до 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – Львів, 2004. – С. 16-29.).

"Постанови" і "Відозва" конференції поневолених народів є цікавими історично важливими ідейними документами ОУН-УПА. Передусім вони демонструють визвольний, принципово антиімперський зміст і характер націоналістичної ідеології і програми у Другій світовій війні. Потверджують те, що після 1941 р. ОУН вже не мала ніяких ілюзій щодо нацистської Німеччини як імперсько-шовіністичної сили і категорично заперечувала та боролася з її експансією на Схід. Водночас ОУН чітко збагнула, що перспектива розростання націоналістичного руху і можливої незалежності України залежить від політичної взаємодії з народами Азії, яких поневолила Москва. Це був визначний геостратегічний крок Організації, яка відтепер чітко визначила свої завдання зовнішньополітичного плану намаганнями охопити азійський простір і не обмежувалася геополітичною зоною Середньо-Східної Європи. Непорушним залишався для ОУН принцип права кожної нації, навіть найменшої і без державницьких традицій, на свою національну самостійність у межах своєї етнорграфічної території. Концептуально сформульовані, логічно викладені ці політичні тези, гадаємо, стали вже символічним маніфестом свободи і національної суверенності з міжнародним звучанням.

Текст подається за виданням: АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941-1956 рр. – Видання Закордонних Частин організації Українських Націоналістів, 1956. – 303 с.

ПОСТАНОВИ І КОНФЕРЕНЦІЇ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ СХІДНЬОЇ ЄВРОПИ Й АЗІЇ

ОЦІНКА ПОЛІТИЧНОГО СТАНОВИЩА

1. Сучасна війна між німецьким націонал-соціалізм-ом і російським більшевизмом – це типова імперіялістична загарбницька війна за панування над світом, за новий поділ матеріальних багатств, за здобуття нових сировинних баз і ринків збуту, за поневолення народів і експлуатацію їхньої робочої сили.

2. Обидва воюючі імперіялізми заперечують право народів на їх вільний політичний і культурний розвиток у самостійних національних державах та несуть усім народам політичне, соціальне й культурне поневолення в формі гітлерівської «Нової Європи» чи большевицького ССРСР.

3. Протисупільні грабіжницькі цілі та повну ідейну пустку намагаються імперіялісти замаскувати брехливими гаслами про соціальну рівність, визволення працюючих тощо.

4. Скомпрометований ідейно і політично більшевизм шукає опори у відогрітих реакційних гаслах слов'янофільства й традиційного російського шовінізму.

5. Імперіялістична війна довела до великого матеріального і військового виснаження і загострила політичні й економічні суперечності в середині імперій. Це створює корисні обставини для наростання революційно-визвольного руху серед поневолених народів.

Останній час характеризується швидким ростом і загостренням революційних дій поневолених народів. В цьому запорука перемоги революцій та нового світового будучого.

ПОЛІТИЧНІ ЗАВДАННЯ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ

Тільки національні революції поневолених народів припинять безглузду воєнну різанину й принесуть світові тривке замирення. Новий міжнародний лад, опертий на шануванні політичних прав кожного народу, дасть кожному народові повні можливості культурного й економічного розвитку. В системі вільних національних держав забезпечується повна воля людині, давній і експлуатованій досі казарменною системою імперіялізму.

Щоб припинити терор, знущання імперіялістів та приспішити революційні дії проти імперіялізму, Конференція закликає всі поневолені народи посилити політично-революційну боротьбу на своїх теренах для вирівнювання натуги революційного фронту проти імперіялізму.

Для швидкої і повної перемоги національної революції потрібний один спільний фронт усіх поневолених народів. Тому Конференція вважає необхідним створення спільного комітету народів Східної Європи й Азії, який буде координувати всі національно-революційні сили тих народів, виробить єдину лінію боротьби зі спільним ворогом, єдину тактику боротьби та у відповідний момент дасть гасло до одночасного повстання всіх поневолених народів.

ОКРЕМІ ПОСТАНОВИ

1. Конференція поневолених народів Східної Європи й Азії вітає героїчну боротьбу народів Західної й Середньої Європи проти німецького імперіялізму і заявляє свою повну політичну солідарність у цій боротьбі.

2. Конференція вважає потрібним розгорнути серед народів Західної і Середньої Європи широку пропаганду для ознайомлення їх з визвольною боротьбою народів Східної Європи й Азії.

3. Конференція закликає: зробити все можливе, щоб не допустити до вивозу в глиб Німеччини чи на фронти національних формацій при німецькій армії. (Не публікувати з конспіративних причин).

4. Зібрати в національні формації бійців інших національностей при УПА, які досі були розкинені (не публікувати з конспіративних причин).

5. Скріпити акцію самооборони й оборони перед терором відступаючої німецької влади й армії.

Підписали Голови Національних Делегацій: *Азербайджан* – Фізуль, *Білорусь* – Дружний, *Башкирія* – Кагарман, *Вірменія* – Антрант, *Грузія* – Гогія, *Туркестан* – Шімрат (узбек) і Дежкман (казах), *Татарія* – Тукай, *Україна* – Стеценко, *Черкесія* – Джігіт, *Чувашія* – Скворцов, *Кабардинія* – Баксан, *Осетія* – Арам.

**ВІДОЗВА І КОНФЕРЕНЦІЇ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ
СХОДУ ДО НАРОДІВ СХІДНЬОЇ ЄВРОПИ Й АЗІЇ****Дорогі Брати й Сестри !**

В тяжкі хвилини лютування імперіялістичної війни, в час загибелі мільйонів наших братів на фронті й винищування наших родин у заплілі, в час варварського нищення нашого майна та пам'ятоків культури по наших містах і селах – звертаємося до Вас з братнім закликком: станьте одностайно до оборони життя і майна вашого і ваших рідних, станьте до боротьби проти ворогів людства – паліїв війни.

Хто ж і для чого розпочав цю страшну й жорстоку війну? Хто являється винувником мільйонових вбивств і страждань невинних? Хто мусить понести кару за народне горе? Проти кого нам боротися?

Сучасну війну розпочали й ведуть правлячі імперіялістичні верхівки Берліна й Москви – німецькі націонал-соціалісти й російські большевики.

Війна ведеться за те, котра з імперіялістичних клік має надалі поневолювати й експлуатувати народи Європи й Азії. Імперіялісти рішили, що їм замало награвованих земель, замало загарбаних багатств, замало підбитих народів, вони хочуть ще більше поширити свої імперії, ще міцніше придушити гноблені ними й затягти до такого ж ярма нові народи.

Прагнучи до цих розбишацьких цілей, імперіялісти силою змобілізували весь здоровий елемент поневолених і гноблених ними народів та погнали його на фронт. Мільйони синів України, народів Кавказу, Середньої Азії, Надволжа й Уралу – знаходяться сьогодні в окопах, віддаючи життя за своїх гнобителів. В той же час у заплілі НКВД тероризує їх родини, знущається над ними. В тилу запрягають до непосильної праці у военных заводах стариків і дітей, видаючи в них з рота останній кусок хліба.

Війна вже погубила мільйони бійців, зруйнувала народні господарства, як поневолених, так і воюючих народів. Однак кінця війни ще не видно. Для випередження альянтів на Балканах, кремлівські «вожді» кидають непідготовлені військово-солдатські маси в безнастанний наступ під вогонь німецької зброї. Ще не закінчилась війна з Німеччиною, а вже сталінська кліка в наслідок загарбницьких задумів на Балканах і в Середній Азії попадає у

нові конфлікти, готується до нових воєнних дій. Ще не вигоєні одні рани, а вже готуються нові удари для населення.

Та даремні надії імперіялістичних катів, коли вони думають, що і далі народи пасивно виконуватимуть їхні накази. Сьогодні вже не тільки поневолені народи, але і маси народів, з яких вишли правлячі імперіялістичні верхівки, побачили безглуздя і ввесь злочин теперішньої війни. Зараз всім стало ясно, що безперспективне змагання на фронті доведе лише до винищення народів і спустошення краю. Всі зрозуміли, що мусить припинитися безглузда бойня народів, що мусить наступити зміна.

Однак, яка має бути зміна і як до неї дійти?

Чи може наступити зміна, коли залишаться при владі існуючі імперіялістичні кліки? Чи може наступити суттєва зміна, коли залишиться дотеперішній державний лад насильства й експлуатації? Відомо ж, що державний лад, побудований на поневоленні одних набродів другими, породжує змагання до дальшого підбою і дальшого поневолення, народжує імперіялізм.

Устрій, побудований на поневоленні одним народом других, неминуче веде до імперіялістичних воєн і руїн.

Щоб вийти з сьогоднішнього трудного становища, припинити лише війну замало. Для цього необхідно повалити цілий державний устрій, знищити імперіялістичні кліки й побудувати новий лад на Сході Європи й Азії. Цей факт виключить можливість поневолення одного народу другим, виключить всякий імперіялізм і гарантуватиме повну волю розвитку кожного народу. Цей лад мусить бути побудований на системі незалежних держав кожної нації на своїй етнографічній території.

Здійснити цей лад можна тільки в безпощадній боротьбі з імперіялістичною правлячою верхівкою, тільки шляхом революції. В боротьбі проти спільних гнобителів сталінського й гітлерівського імперіялізмів необхідний єдиний фронт всіх народів Сходу, керованих своїми національними проводами. Для перемоги революції потрібний підйом мільйонових мас.

Поневолені народи Сходу вже вступили на шлях цієї священної боротьби. В тій боротьбі вони добились вже поважних успіхів. Національні партизанки в Україні, на Кавказі, в Середній Азії й в Прибалтиці високо підняли прапор проти імперіялістів, обороняючи народ перед грабунком імперіялістичної наво-

лочі, визволяючи цілі терени від імперіялістів. Їм подають братню руку в цій боротьбі народи Балканів та Західної Європи. Слідом за цими починами боротьба поширюється на території цілої імперії СРСР та Європи, втягаючи до повстання всі поневолені народи, а також російський та німецький народи, придавлені власними імперіялістичними кліками.

Мільйони бійців Червоної армії розсіяні по цілій Європі й Азії – в окопах на фронтах, в заплілі, німецькому полоні, в національних батальйонах при німецькій армії, мільйони робітників у воєнних заводах, в колгоспах, на каторжних роботах в Німеччині і в Сибірі – це велика армія національної революції Сходу, це запорука її перемоги.

Бійці Червоної Армії і дорогі наші брати в окопах:

Своєю героїчною боротьбою ви проганяєте німецьких імперіялістів з рідних земель, ви стали в ряди передових бійців проти імперіялістів. Однак, ви виконали лише половину роботи. За плечима у вас жирує на народному горі другий імперіялізм – сталінський. Він такий же ворог народу, як і німецький імперіялізм, він так же поневолює і експлуатує народи, як і німецький. Повертайте свою зброю проти нього. Бийте його так нещадно, як б'єте зараз гітлерівську наволоч. В рядах Червоної Армії творіть революційну протиімперіялістичну організацію. Нав'яуйте контакт з революційними повстанськими арміями й переходьте до них організованим порядком – індивідуально та цілими військовими частинами.

Робітники воєнних заводів!

Не помагайте імперіялістам своєю працею в заплілі вигублювати ваших братів на фронтах. Виготовлену вами зброю й амуніцію захоплюйте в свої руки і бийте нею ваших гнобителів-імперіялістів, передавайте її партизанським відділам.

Приналежні до чужонаціональних батальйонів при німецькій армії:

Гітлерівські окупанти використали ваше тяжке становище в полоні і вашу волю битися проти сталінського імперіялізму і погнали вас на фронт до братовбивчої війни.

При вашій допомозі гітлерівські імперіялісти хочуть поневолити наших рідних на батьківщині, а потім і вас знищити, як

поневолений елемент. Не дозволяйте використовувати себе проти наших братів і ваше місце не при німецьких дивізіях, а в революційних протиімперіялістичних арміях. Нав'язуйте з ними контакт, усвідомлюйте своїх товаришів та зі всіма боєприпасами переходьте до своїх Повстанчих Армій.

Працююча інтелігенціє!

Не посилюйте своєю працею державного апарату насильства над народом. Вступайте спільно із народом в революційну боротьбу проти імперіялістичних катів. Покидайте уряди, з'єднуйтеся з відділами Повстанчих Армій та віддавайте свої знання для їх скріплення. Своєю працею помагайте двигнути єдиний фронт проти імперіялістів.

Революційними силами народів у спільнім фронті боротьби проти імперіялістичних загарбників збудуємо новий лад, оснований на справедливості і волі всіх народів.

Червоні партизани!

Наближається час, коли друга імперіялістична війна, яка перетворила в руїни цілі країни і забрала в могили мільйони людей, проковтне в безодню й її організаторів – Сталіна і Гітлера. З нетерпінням ждуть цієї години і готуються до неї поневолені народи Європи й азійських просторів ССРСР.

Більше чверті століття народи ССРСР перебувають під гнітом большевизму, ще більш важчим, ніж гніт царської Росії, але незважаючи на це, сталінським сатрапам не вдалося вбити в народі волю і стремління до свободи, за яку віддавали життя мільйони трудящих в 1917 р. Народ зрозумів, що найжорстокішим його ворогом є банда сталінських розбійників, які затягують петлю на шії трудящих.

Тому народ не може зрозуміти, що змушує Вас боротись і підтримувати цю мерзенну кліку лютих сталінських бандитів, – невже ті жалюгідні милостині, що їх будуть Вам кидати в майбутньому всесильні володарі з свого панського столу, приваблюють Вас так, що Ви згодні за них продати інтереси Ваших таки братів працюючих? Але хіба Ви не знаєте судьби, яка спіткала партизанів, що боролись ще в 1917 році? Адже в 1937 році більшість із них було знищено, як «ворогів народу», скільки вони більше не могли миритися з насильством і знущанням над народом, а в тих, які залишилися живими, врешті-решт відібрали всі привілеї і права.

ПРО АВТОРІВ

Баган Олег – канд.філологічних наук, доцент кафедри туорії та історії української літератури Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка

Борщевич Володимир - кандидат історичних наук, докторант Волинського національного університету ім.Лесі Українки

В'ятрович Володимир - кандидат історичних наук керівник Центру досліджень визвольного руху (Львів-Київ)

Галів Микола – канд.педагогічних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка

Грицьків Роман - магістр історії, молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України (Львів)

Дарованець Олександр – кандидат історичних наук, науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху

Деревінський Василь – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури

Іванишин Петро - доктор філологічних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка

Ільницький Василь – аспірант кафедри нової і новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка

Марчук Ігор - історик, завідувач відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею

Матковський Іван – докторант Вармінсько-Мазурського університету м.Ольштин (Польща);

Медвідь Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

Пагиря Олександр – студент-історик Київського національного університету ім. Т.Шевченка

Попп Руслана - кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

Русначенко Анатолій - доктор історичних наук (Київ)

Савчин Михайло - кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

Сова Андрій – асистент кафедри історії і політології Львівської комерційної академії

Ханас Володимир – історик-краєзнавець (Дрогобич)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I НАЦІОНАЛІСИЧНИЙ РУХ НА ПРИКАРПАТТІ У 1920-50-Х рр.

Микола Галів. Бойовий шлях сотні УПА "Булава" (1943-1948 рр.).....	4
Василь Ільницький. Боротьба ОУН та УПА проти виборчих кампаній до Верховних Рад СРСР (1946-р.) і УРСР (1947 р.) у Дрогобицькій області.....	38
Ігор Марчук. Ліквідація радянськими карально-репресивними органами Карпатського крайового проводу ОУН (1945-1954)	52
Олександр Пагіря. Відносини між Угорською армією та українським визвольним рухом на Прикарпатті влітку 1941 року	63
Михайло Савчин. Національно-визвольний рух на турківщині у 30-х – початку 50-х років ХХ століття	93
Андрій Сова. Генерал УПА Дмитро Грицай – “Перебийніс”: матеріали до біографії.....	125
Володимир Ханас. Вони боролись за Україну (участь мешканців с. Гаї Верхні в національно-визвольній боротьбі 30-50-х років ХХ ст.).....	139

РОЗДІЛ II ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКІ КОНТЕКСТИ

Олег Баган. Формування головних параметрів геополітичної стратегії українського націоналізму	156
КОМЕНТАРІ	177
Володимир Борщевич. Автокефальна церква й український національно-визвольний рух на Волині у роки німецько-радянської війни	179
Олександр Дарованець. До проблеми організаційного стану і тактики ОУН на Волині (1929-1934).....	189

Василь Деревінський. Польське питання в етнонаціональній концепції ОУН	258
Іван Матковський. Оцінка українського національно-визвольного руху в ХХ ст. До питання: Україна у творчості Ю. Лободовського	278
Оксана МЕДВІДЬ. УПА і дивізія СС “Галичина”	292
Руслана ПОПП. Західноукраїнська інтелігенція і національно-визвольний рух у повоєнні роки	301

РОЗДІЛ III

МЕТОДОЛОГІЧНІ І ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Володимир В’ятрович. Політика національної пам’яті	313
Роман Грицьків. Українська Повстанська Армія у висвітленні сучасної польської історіографії: перші роки після падіння комуністичного режиму (кінець 1980-х – середина 1990-х)	323
Петро ІВАНИШИН. Методологічні аспекти вивчення українського націоналістичного руху: національно-екзистенціальна перспектива	337

РОЗДІЛ IV

ТРАДИЦІЇ І ДжЕРЕЛА

Олег Баган. Геополітичні концепції Дмитра Донцова і посилення українського націоналізму на початку ХХ ст.	353
Дмитро Донцов. Похід Карла XII на Україну	363
Дмитро Донцов. Міжнародне положення України і Росія	387
Дмитро Донцов. Українська державна думка і Європа	416
Олег Баган. Перший ідеолог ОУН.....	481
Юліян Вассиян. До головних засад націоналізму	491
Юліян Вассиян. Завдання української історіографії	496
Юліян Вассиян. Простір між Москвою і Візантією	502
Олег Баган. ОУН напередодні великої війни.....	524
Постанови Другого Великого збору Організації українських націоналістів.....	528
Олег Баган. За антиімперський фронт народів	551
Постанови I Конференції поневолених народів	

Східньої Європи й Азії.....559

ПРО АВТОРІВ574

Український націоналізм: ІСТОРІЯ ТА ІДЕЇ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК I

Здано до набору 16.08.2008 р. Підписано до друку 19.02.2009 р.
Гарнітура Times. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 5,11. Зам. № 138

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «П'ОСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. факс (03244) 3-38-50, тел.: 2-23-35, 2-23-76.